Sarajevo, januar—mart. — 1889 — Сарајево, јануар—март.

Glasnik
zemaljskog muzeja
u
Bosni i Hercegovini.

Knjiga I. Godina I.

Гласник
земаљског музеја
у
Босни и Херцеговини.

Књига I. Година I.

Uredništvo:
Sarajevo, zgrada zemaljske vlade.
Administracija:
Sarajevo, zemaljska štamparija.
Godišnja cijena Glasnika sa poštarinom 2 for. a. vr.
Pojedine knjige stoje sa poštarinom 80 nč.

Уредништво:
Сарајево, зграда земаљске владе.
Администрација:
Сарајево, земаљска штампарија.
Годишња цијена Гласника са поштарином 2 фор. а. вр.
Поједине књиге стоје са поштарином 80 нч.

Čitaocima „Glasnika.“

Tokom vremena i na putu, da se ovijem zemljama raskrile vrata k novom životu, dobrom stanju i napredovanju, mi smo sustopice megju ostalijem tečevinama stekli sebi i jedan — zemaljski muzej.

Već od više vremena počelo je opće interesovanje da se obraća onijem cijeljima, koje se u ovom zemaljskom zavodu njeguju. Polako jedan za drugim istakoše se svagdje po zemlji vrijedni poslenici, kojima se u srcu rodi želja, da narodu otkriju njegovu prošlost, pa iz nje crpu nauku za njegovu budućnost; da izučavaju i sadašnjost zemlje i naroda; da po svijem stranama Bosne i Hercegovine kao vrijedne pčelice sabiraju svaki zaostatak iz prošlosti, po kome bi se dalo suditi o životu i djelima naših djedova i onih starih naroda, koji su prije našeg bili u našoj otadžbini; da priberu svake vrste rukotvorina, što ih smišlja bistra glava a izragjuju vrijedne ruke našeg naroda, i sve podatke, po kojima se može prosuditi živovanje, radnja, običaji, — jednom riječju: prosvjetno stanje naroda u ovijem zemljama, a uz to i prirodni njihovi odnošaji.

Imajući na umu, da samo slogom rastu i male stvari, udružiše se ti vrijedni poslenici i osnovaše muzejsko društvo. Pohvalan trud toga muzejskog društva postigao je mnogostrane lijepe uspjehe.

Najzad se 1887. godine osnovao zemaljski muzej, koji je, položen na širokom temelju a snabdjeven obilnim sredstvima, preuzeo na se one zadatke, za koje je privatno djelovanje spomenutoga društva s puno zasluga pripremilo zemljište.

Zemaljski muzej svratio je na se već opću pažnju. Svako nastojanje u korist njegovog razvitka nalazi danas rodoljubna odziva u krilu samog stanovništva. Ono voljno, koliko umije i može, pripomaže u korist njegovu, te mi po tome danas možemo reći, da je zemaljskom muzeju, koji je gotovo na tome, da postane općenitim ljubimčetom svega naroda u ovim zemljama, zajamčen lijep napredak.

Radnja samoga muzeja ustrojena je i uregjena u nekoliko prema njegovom sadanjem obimu i potrebi. Uza nj i u prilog razvitku njegovu posluje privatno muzejsko društvo u Sarajevu sa svojim odborom na čelu. Raznovrsne zbirke zemaljskog muzeja čuvaju, popunjavaju i bilježe naročito postavljeni čuvari muzejski, ljudi od struke i posla.

Zemaljski muzej u Sarajevu dojako se dotlen razvio, e je već vrijeme, da mu se dadne publicističko glasilo.

Nije dosta, da se po zemlji, sa površine i iz utrobe njezine pobiraju svakojaki predmeti iz prošlosti i sadašnjosti; nije dosta, da se ti predmeti zabilježe i lijepo rasporede po dolafima i policama, svakome na ugled; najposlije samo tijem ne može da se postigne ono, što treba da se postigne.

Kao što mrtva usta ne govore, isto tako ne govore ni oni sabrani predmeti iz starine i sadašnjosti svakome sami po sebi. Običnim očima, čovjeku neznaocu, oni će se učiniti, kao nešto lijepo, nešto originalno naše, bilo iz starijega ili mlagjega vremena, pa to valja kao naše narodno poštivati i čuvati; ama kakve koristi od njih neznalac ne će pronaći u njima.

No ako ne će neznaoci, pronaći će tu korist ljudi izučeni i iskusni u tome.

Temeljno razumijevanje stvari, javna riječ prozborena o tome, ona će oživljeti ove mrtve starine i tada će nam one probesjediti jezikom, koji će kao kakva stara lijepa pjesma mnogijem od nas biti ne samo razumljiv, već i veoma drag.

Znanstveno proučavanje naših starina i ostalijeh ogleda kulturnog života našeg ne treba daklen da ostane megju zidovima muzejskim.

Tome proučavanju valja dati prilike, da izigje na vidik, megju svijet, da se naša zemlja i prosvjeta, da se svaka budna glava u zemlji okoristi njim.

Od žive riječi mi smijemo očekivati, da će ona naći posluha megju svjesnijim sinovima ponosne Bosne i kršne Hercegovine; da će ona sve većma raspaljivati u njima ljubav i mar za ono, što privodi poznavanju otadžbine njihove; da će razbuditi njihovu naklonost i zauzimanje za ovaj, u ovo doba jedini kulturni stožer, — za naš muzej. A kako mislimo, da se to može postići, o tome ćemo poslije progovoriti.

Izlazeći u javnost s „Glasnikom“ našeg muzeja, mi imamo dvojaku cijelj pred očima. Prvo hoćemo, da imamo javno glasilo, u kojemu će se znalački proučavati i opisivati svaka struka, koja je zastupljena u muzeju, zarad svestranog upoznavanja zemlje i naroda. U drugu ruku želimo još, da ovo glasilo bude poučan list za našu napredniju čitalačku publiku, poučan u onim predmetima i pitanjima, koji zasijecaju u struku i djelovanje samog muzeja, ili koji stoje s njim u svezi.

Učiniće se, da smo se latiti posla, koji se u dva pravca svoja sasvijem ne podudara. Ono jest dosta poteško jednim mahom dvoje postići; no nas rukovodi u tome načelo kulturne zajednice i opće koristi.

Našem muzeju nije zadatak samo u tome, da čisto naučno djeluje; suviše njemu pripada i kulturan, prosvjetan zadatak: da bude budilac megju sinovima zemlje, ponaosob megju mlagjim naraštajima, kako bi ovi pomišljali na svoju dužnost, da svestrano proučavaju i upoznaju svoju otadžbinu, da je u tome spoznavanju uče ljubiti i cijeniti, te da za prosvjetni razvitak njezin vazda ulažu svoje umne, duševne i materijalne sile. Dvojaka cijelj muzejskog „Glasnika“ odgovaraće prema tome istinskoj dvojakoj zadaći muzeja: materijalno-naučnoj i moralno-kulturnoj. Ni čisto naučno glasilo, ni čisto popularno-poučno — svako za se, ne bi se podudaralo s ustanovom zemaljskog muzeja u njegovom cjelokupnom obimu.

Prema ovom, što smo ovdje uopće istakli, kretaće se radnja „Glasnika“ u dvojakom pravcu.

U jednu ruku služiće naučnoj cijelji, te ćemo u to ime donositi izvorne članke iz svijeh struka i grana znanstvenosti, koje su u muzeju zastupljene. Mi želimo, da tijem pripomognemo znanstvenom otkrivanju zemlje i života na njoj, a namjerni smo, da za ovakav rad probudimo volju u svake pozvane umne sile na domu, u našoj monarhiji i u širokom svijetu. U ovom dijelu želja nam je, da originalni prilozi naših suradnika obuhvate ove grane znanja i umjetnosti:

1. Stari i novi zemljopis. 2. Historiju. 3. Arheologiju (starinarstvo) iz vremena predhistoričkog, iliričkog, rimskog, bosanskog (bogumilskog) i osmanlijskog. 4. Spomenike umjetnosti. 5. Heraldiku (grbove), povelje, pečate i novce iz raznih vremena. 6. Oružje. 7. Spomenike narodnog i književnog jezika. 8. Etnografiju (narodopis) 9. Prirodne odnošaje i to: geologiju, zoologiju, botaniku, mineralogiju i meteorologiju. 10. Historiju narodne književnosti. 11. Bibliografiju knjiga i članaka, pisanih o Bosni i Hercegovini. 12. Statistiku. Ovom ćemo još priključiti različne nužne bilješke od svake struke, i bilješke iz radnje samoga muzeja i muzejskog društva.

Članci u ovom dijelu „Glasnika“ trebaće da budu pisani razumljivo svakome, a mi smo voljni i da nagradimo svaki prilog, koji za ovaj dio našeg glasila bude primljen i uvršten. *do 1000*

Iz ovoga dijela „Glasnika“ mi ćemo pri koncu svake godine odabrati pojedine članke, pa ćemo u zasebnom godišnjem izvještaju da ih prevedemo i štampamo na njemačkom jeziku, kako bismo na ovaj način pružili prilike svjetskoj obrazovanoj publici, da o Bosni i Hercegovini crpe vjerne podatke s izvora.

Mi smo uvjereni, da ćemo tijem učiniti veliku uslugu nauci, kao općoj svojini cijeloga svijeta, a Bosni i Hercegovini znatno koristiti.

U drugu ruku biće „Glasnik“ namijenjen našoj domaćoj čitalačkoj publici, praktičnoj pouci za nju i za potrebe samoga muzeja.

Naprijed smo rekli, da zemaljski muzej nalazi odziva i potpore u samom domaćem stanovništvu. Tijem općim interesovanjem „Glasnik“ našega muzeja mora se okoristiti zarad svojega daljeg razvitka i napredovanja; no s druge strane muzej kano prosvjetan stožer mora izlaziti na susret ovoj lijepoj volji i primljivosti u naroda, na koju u nas — Bogu hvala — nailazi svaka plemenita i korisna zamisao na prosvjetnom polju.

„Glasnik“ muzeja pregao je, da razumljivo, narodnijem jezikom i izražajem pisanim člancima poučava domaću publiku o stvarima, koje se dotiču rada muzejskog, ili su u nekoliko s tijem u svezi.

Neizbrojne su prilike na putu, gdje se znanstveno krče čitave dvije zemlje, a neizbrojni su i poslovi, koji čekaju vrijedne i vješte ruke. Poznato je, da više očiju više vide.

Ne imavši potpore i suradništva iz same cjeline stanovništva, zemaljski muzej sa svojim organima ne može dospjeti svagdje i uraditi sve sam sobom.

Muzeju je potrebno, da mu budu pomoćnici i suradnici: svjesni sveštenici, posjednici veliki i mali, narodni učitelji, trgovci i obrtnici (esnafi), uopće svaki napredan, uman sin naroda, a ovijeh imade već sada podosta na svakoj strani Bosne i Hercegovine.

„Glasnik“ će im davati pouke, kako da pripomažu i oni od svoje strane svestranom izučavanju zemlje; kako da traže i čuvaju starine i starinske spomenike svakoje vrste; kako da bilježe sve, što je značajno i vrijedno spomena. U savezu s tijem „Glasnik“ iščekivaće od njih i otvoriti im dragovoljno prostora u listu, da i oni perom u ruci bilježe i opisuju sve, što treba da se zapiše i znade, a takve će članke „Glasnik“ po mogućstvu takogjer nagragjivati. U ne jednom gradu i selu, u ne jednoj crkvi i džamiji, u ne jednoj staroj plemićkoj kući i porodici biće po nešto znamenito, znaće se i čuvati po nešto zanimljivo i vrijedno predanja.

Mnoga skrovita mjesta kriju stvari i spomenike, koji se čine sitni i neznatni, dok oko i pero umnog posmatrača i ljubitelja ne skine s njih zastor zaboravnosti i skrivenosti, pa se tome nalasku onda zaraduje svaki prijatelj zemlje i napretka.

Bosna i Hercegovina obiluje mnogim još neznanim ljepotama i dražima za naš duševni pogled. Na vama je dakle, narodni književnici, da i vi svak svojim prilogom pomognete „Glasnik“ muzeja, eda bi on sustopice postao pravo ogledalo Bosne i Hercegovine.

Radi pisma, kojim ćemo pisati u „Glasniku“, ističemo, da nam s materijalnih razloga nije moguće štampati „Glasnik“ u dva zasebna izdanja latinicom i ćirilicom, jer bi to bio dvostruk trošak. Mi ćemo članke u „Glasniku“ štampati naizmjence po redu, koje latinicom, koje ćirilicom, a potrudićemo se, da se u tome ne zamjerimo ravnopravnosti obadva naša pisma. U ostalom rado ćemo udovoljiti svakoj naročitoj želji, koju nam u tom pogledu izjavi koji čestiti suradnik ili dopisnik.

Znanja radi ističemo dalje i to, da ćemo članovima muzejskog društva šiljati „Glasnik“ besplatno.

„Glasnik“ će izlaziti tromjesečno u sveskama od 5 do 6 štampanih tabaka velike osmine, i donašaće po potrebi slike uz dotične članke. Za one, koji žele, da se pretplate, stojaće „Glasnik“ 2 for. na godinu.

Rukopise valja šiljati uredništvu, a pretplatu upravi „Glasnika“ u Sarajevu.

Pozivajući na suradništvo i pretplatu „Glasnika“, mi ćemo svaku potporu sa strane primiti i priznavati zahvalno.

Svaki je početak težak, no — pregaocu Bog pomaže.

U Sarajevu, marta 1889.

Uredništvo „Glasnika“.

O značenju imena „Bosna.“

Historijskim promatranjem imena naroda i zemalja dolazi se često do sasvim nenadanih obreta. Gdje nas kronike i povelje ostavljaju na cjedilu, tu pokatkad značenje imena u kojeg naroda repprezentira čitavu periodu.

Vrlo je stara, ali ujedno i vrlo istinita metafora, da su geografija i kronologija oba oka historije. U sumračnom pojutarju ljudske povijesti, gdje se razabiru samo tamni crtežи, treba nam bakља, a to je jezikoslovje. I svjetlost jezikoslovnih rasprava vrlo često zavarava, ako se ne osvijetli prava stvar i ako to ne bude s prave mete. S toga je razloga etimološko natucanje prečesto besplodno; ili se time samo umnožava čislo praznih hipotеza, ili te pak zaveđe, te zabasaš u prostranome carstvu fantazije.

Unatoč raznijem poteškoćama nema opet ispitaču slađega posla, već tražiti i proučavati zametak svome predmetu. Tražiš svakojakih razjašnjenja, opet ih napuštaš, pa se neozlovoljen vraćaš onamo, odakle si pošao, da počneš iznova. Osobito je mučno protumačiti ime naše zemlje Bosne, onoga teritorija na razmeđu zapadne i istočne kulturne sfere, preko koga prestrujaše najrazličnije narodne stihije.

Бујно число како старих, тако новијих повјесничара и земљописаца трудило се и мучило, тражећи поријекло имену Босна или Босниа, па се при том свакојако разгађало и нагађало.

У задње вријеме написао је господин Карло Сакс састављак о постању имена Босне, који заслужује пажњу и с обилате, ондје нанизане грађе, и са своје тријезне критике. [1])

Из свијех извора слиједи поуздано, да се је стара бановина Босна уопће подударала с поријечјем Босне. Са судом, који Сакс на томе оснива, да је наиме Босна своје име примила од главне жиле те области, од ријеке Босне, слажу се сви новији испитачи. [2])

Треба дакле пронаћи значење имена те ријеке.

Хоћемо ли, да при овом нашем испитивању методички радимо, онда нам ваља поставити два питања:

1. Је ли име Босна словјенског поријекла?

2. Ако није словјенског поријекла, у којем језику ваља му онда тражити коријен?

На прво питање можемо доста поуздано одговорити.

Ријеч *БОСНА*, — Боскна — састављена је од коријена Бос, — Боск — и од суфикса *на* (у старословјенском ьнъ-ьна-ьно, ину-ина-ино).

Творка *на* додаје се супстантивима, адјективима и партиципима.

Ријеч Босна по творци *на* изгледа, да је женски придјев; право узевши јест супстантивни адјектив.

То се види по деклинацији: Босна, ген. не, датив и локал ној (у Босној), [3]) при чему увијек ваља разумијевати босна земља.

Али коријен бос, нема у словјенским језицима значења, које би тумачило ту ријеч. Вук Стеф. Караџић наводи Босну просто као име ријеке и земље Босне. Даничић пише о томе у свом „Рјечнику хрватскога или српскогајезика“ ово:

„Босна: име ријеци и земљи и једном селу. Без сумње је остало од старијега туђега народа; писало се у туђијем језицима X. вијека Босона, послије и Босниа.“

Али и по ауторитативноме суду Миклошића и Јагића не може се коријен одгонетнути у словјенштини.

Ако дакле тако стоји, да се име тој области, којој је тек једно словјенско племе, и то босанско, дало хисторичку њену индивидуалност, не може протумачити словјенштином, куд нам се онда ваља обратити?

---

[1]) Ueber die Entstehung des Namens von Bosnien und den ursprünglichen Umfang des bosnischen Banates. Eine Studie v. Carl Sax. Mittheilungen der k. k. geographischen Gesellschaft in Wien. 1883. Separatabdruck. 1—15 pag.

[2]) Перволф вели у Архиву за слав. филологију: св. VII. стр. 602.: Имена ријека, земаља и народа често су једнака. Морава, ријека, земља и народ у западних Словјена, Босна, Неретва, Зета, Цетина, Усора, Лаб и т. д. а житељи обично — јанин, — ец, — ак, морав (ј) анин, морав-ец, моравак, босњак (Бошњак).

[3]) Народ у овим земљама говори: у Босни. Примј. уредн.

По нашем мнијењу ваља ту промотрити оскудне останке предбосанске повијести.

Илири су прво и по хисторији најстарије племе, које је населило сјеверозападни угао балканског полуострва. У најстарије доба, што га повијест биљежи, била су та илирска племена још у стању напола пражитном. У подземним просторијама и пећинама живио је човјек, животињским кожама бранио се од зиме, а ватру је непрестано потицао, да му не угасне. Дуге зимске ноћи кратиле би се игром и пићем, људи и живина живљаху заједно. У овдашњим каменитим и кршевитим предјелима, гдје је готово тропско љето, а зими веома студено, живљаше крпан, жилав, храбар, али дивљи народ, који је састојао од засебних, непредобитних племена. [1]) Тај народ називали су стари географи скупним именом Илири. Није то повијест, што су нам стари хисторици оставили о тим племенима и народима. Ту се разабире само инштинктивно врлудање по доловима, по морскоме жалу, као по прилици селење птица у јатима и ројење пчела.

Истом у IV. вијеку прије Христа збио се догађај, који у својим пошљедцима илирска племена рекао бих поређује, а понекле и наше данашње босанско подручје освјетљује. То је сеоба Келта, која је на балканском полуострву изазвала праву етничку револуцију. [2])

Огранак Келта, велики Скордисци, који су од сјеверозападне обале јадранског мора путовали према истоку: на Дрину и дôњи Дунав, за тим мали Скордисци, убрзо су силно утицали у једну руку на Траке, штоно су источно становали, а у другу на Илире, настањене западно.

Од оних илирских народа, који су онда становали у данашњем подручју Босне и Херцеговине, санџака и Косовог поља, особито се истичу два племена: Ардиејци и Аутаријати.

Између 370—60. пр. Хр. ударају Келти на илирске народе, који су становали на југу. Најприје наиђоше на племе Ἀριαῖα, које називају Ἀρκάδιοι и Ἀρδιαῖοι. Њихова обиталишта ваља нам тражити или близу Либуранаца (сјеверозапад Босне), или на југу од средње Саве. Отале буду потиснути.

О томе Страбо (VII. 5. 15) пише ово: [3])

---

[1]) Plinius, Nat. hist. II. 80. Hippocrates lib. I. 14 § 114. M. Terentii Varronis: de re rustica. lib. II. cap. 10 (Утрехтско издање. 1619).

[2]) Поближе о тој сеоби у Contzen-a: Сеоба Келта. Листина. 1861. 62—67 стр., Zippel: Римско господство у Илирији 31—43. стр., Fröhlich: A pannonok földje és népe (Земља и народ Панонаца) Будимпешта 1881. стр. 21., Benussi: Istria, 137. стр. Zeuss: Њемци и сусједна им племена, стр. 172. Hahn: Reise von Belgrad nach Salonik. Беч 1868. 128—268 стр.

[3]) „Ἄρδιον δὲ ὄρος ἐστί, μέσον τέμνον τὴν Δαλματικήν, τὴν μὲν ἐπιθαλάττιον, τὴν δ' ἐπὶ θάτερα: ἓν θ' ὃ Νάρων ποταμὸς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν Δαόριζοι, καὶ Ἀρδιαῖοι καὶ Πληραῖοι, ὧν τοῖς μὲν πλησιάζει νῆσος ἡ Μέλαινα Κόρκυρα καλουμένη, καὶ πόλις, Κνιδίων κτίσμα; τοῖς δὲ Ἀρδιαίοις ἡ Φάρος, Πάρος λεγομένη πρότερον, Παρίων γάρ ἐστι κτίσμα."

„Ардијске планине цијепају Далмацију у двије половице, тако, да један дио земље лежи уз море, а други преко планине. Најприје долази ријека Нарон, око ње живе Даорици, Ардиејци и Плерејци, међу којима лежи острво Црна Корцира, а на њему варош, утемељена Книдијцима; уз обалу Ардиејаца лежи острво Фар (Pharus), прије звано Пар (Parus), јер га населише Паријци.“

Ардиејци становаху дакле на југу Херцеговине близу морске обале, повиш рицонијског (которског) заљева. [1])

Усред тих народа било је од мора 80 штадија удаљено трговачко мјесто Нарон.

„Од трговачког мјеста даље у унутрашњост земље“ (у Херцеговини), — вели Сцилакс (Scylax) с. 24 — „има велико језеро, које допире до Аутаријата, илирског племена. У језеру има острво од 120 штадија, то је острво врло плодно; од тог језера отиче Нарон.“

Ардиејци бијаху дакле у додиру с Аутаријатима, који су становали уз горњу и средњу Неретву.

Само собом настаје питање, а гдје је било то велико језеро у Херцеговини? Нема сумње, да је постало од сутока вода, које су у давна времена испуњавале три равнице: Бјелопоље, Бишће и Мостарско блато, и тако чиниле једну цјеловиту котлину; — острво, што је никло из тог језера, мора да је било највише шљеме Хума, лука мора да је била негдје око села Струга, а поблизу не баш старога града и касније римске колоније Нароне. Ту луку послије поплавише и разорише воде Нарона. Нарон (Неретва) по некој катаклизми отвори себи пут и опаде, а виши се предјели на то ослободише воде, језерску котлину пак засипе водом довађани крш. Тако настадоше данашње младине, којима је уз горњу страну утврда Опузен. [2])

Тако дакле Ардиејце и Аутаријате налазимо у најближем сусједству још у години 360 пр. Хр. Доскора се заратише.

О Аутаријатима (Au-Tara, народ уз Тару) читамо у Страбона ово: [3])

„Аутаријати бијаху највеће и најјаче илирско племе. Прије су непрестано с Ардиејцима водили ратове због соли, која се на њиховим међама сталожила из воде, штоно у прољеће долази из једне долине. Кад би ту воду заграбио, па онда

[1]) Страбо VII. 5. 7. „Μετὰ δ'οὖν τὴν τῶν Ἀρδιαίων καὶ Πληραίων παραλίαν ὁ Ῥιζαίων κόλπος ἐστὶ καὶ Ῥίζων πόλις“ (Послије приморја ардиејског и плерејског слиједи рицонски заљев и град Рицон).

[2]) L' emporio ed il lago Naroniano di Scilace. Bull. arch. Dalmata I. 1878. p. 160.

[3]) „Αὐταριάται μὲν οὖν τὸ μέγιστον καὶ ἄριστον τῶν Ἰλλυριῶν ἔθνος ὑπῆρξεν, ὃ πρότερον μὲν πρὸς Ἀρδιαίους συνεχῶς ἐπολέμει περὶ ἁλῶν, ἐν μεθορίοις πηγνυμένων ἐξ ὕδατος ῥέοντος ὑπὸ ἄγκει τινὶ τοῦ ἔαρος. ἁρυσαμένοις γὰρ καὶ ἀποθεῖσιν ἡμέρας πέντε ἐξεπήγνυντο οἱ ἅλες. συνέκειτο δὲ παρὰ μέρος χρῆσθαι τῷ ἁλοπηγίῳ, παραβαίνοντες δὲ τὰ συγκείμενα ἐπολέμουν. Cap. 5. 11. Editio Kramer 1847. p. 51.

оставио, да се устоји, сциједила би се за пет дана сô. Они су били уговорили, да ће заједнички употребљавати ту солару, али они тај уговор прекршише, пак се заратише.“

У тим ратовима Аутаријати, који су били на копну јачи, послије великих губитака најзад сатрше Ардиејце, који су били врсни морнари. [1])

Ту премоћ одржаше Аутаријати, — који како се види, живљаху у горњој Херцеговини и у јужној Босни — само у једном кољену, јер већ год. 335. сједе Келти у западним странама Босне и расипају Аутаријате. Око 310. раздвојени су Аутаријати, и један дио становаше за времена Александра великога уз бугарску Мораву.

За наше питање од велике је вриједности, да је бојевима међу илирским сродним племенима узрок била сô.

Питање соли од вајкада је у старих народа било једно од најглавнијих.

Исто тако, као код Хурмундура, Кхата и Алемана, имала је сô и код Илира велику улогу.

Не само да је требала за хранидбу људима и живини, него је, — како Суидас примјећује, [2]) — и у трговачкој измјени имала вриједност. Трачани продаваху своје робље за сô, а за Аутаријате, који су становали у неплодним предјелима, била је сô животно питање (Appianus de rebus Illyricis cap. III.).

И у Словјена сô је знаменит фактор. [3])

Сланих врела, ради којих су се завадили Аутаријати и Ардиејци, било је а и данас их има обилато код Коњица. Оскудица у соли у Херцеговини и Далмацији била је и у средњем вијеку повод размирицама. [4])

Што је већа била оскудица у соли у Херцеговини, то је Босна њоме богатија била од вајкада. За предримског времена живјела су у источној Босни илирска племена, позната под

---

[1]) Appianus Ἰλλυρική c. 3. 14. Ed. L. Mendelssohn 1879. p. 347. „τῷ δ' αὐτῷ τρόπῳ καὶ Ἀρδιαῖοι τὰ θαλάσσια ὄντες ἄριστοι πρὸς Αὐταριέων ἀρίστων ὄντων τὰ κατὰ γῆν, πολλὰ βλάψαντες αὐτούς, ὅμως ἐφθάρησαν.“

[2]) Suidae Historica. Editio Bas. 1581 (B. Univ. Ling. gr. et lat. III. 51.)

„ἁλώνητον ἀνδράποδον. Sale emptum mancipium. De hominibus nihili, ac barbaris: quod mercatores, sale in mediterranea importato, mancipia emebant. Thraces iam sale mancipia vendebant.“ 61.85.

[3]) Миклошић стр. 658

prasoliti „negotiari“ prasolu „καπηλεύων“, што по своме постању (од „соли“) само може значити трговање солу; (исп: руско прасолу „qui pisces sale indurat et vendit“, пољско prasolu „qui salem vendit“). Птолемеј зове становнике Salzkamerguta Alauni i Haleini. Хомер пише о Епиротима (дакле такођер Трако-Илирима), да не познају соли. (Одисеја XI.—121.—3. XXIII. 268—70) Исп. Schleiden: Das Salz, seine Geschichte, seine Symbolik und seine Bedeutung im Menschenleben. Липиска 1875. и Dr. O. Schrader: Linguistische Forschungen zur Handelsgeschichte und Waarenkunde. Јена 1866. I. 66. и 121 стр.

Шлајденово мнијење, да су Илири употребљавање соли научили од Келта, (стр. 17.) није основано, пошто су Аутаријати за сô војевали још прије него што су се састали с Келтима.

[4]) Gelcich-Thallóczy. Diplomatarium Ragusanum 81. 85—86 i Bulletino arch. della Dalmazia.

именом Панонаца. Предјео Соли (Sale, Sau, Soy, Soro) лежао је уз ријеку Спречу; тамо је становало панонско племе Дицијона, јужно од ових племе Деситијата, с којима су међашили Аутаријати.

То сољу богато подручје лежи у поријечју Босне. У половици X. вијека била је ондје, — како Константин Порфир. спомиње — тврђава Salenes (τὸ Σαληνές); јужни Словјени назваше тај предјео Соли. У наслову босанских краљева наводе се Соли (н. пр. Ми Остоја, милост. бож. краљ Босни, Усори, Соли итд.)

Већ године 1225. означује се „Bozna, Só и Uzora (Vsora)“ као угарски посјед. [1]) Територија Ozora (Usora) била је велика бановина, а дио те бановине, који се је простирао међу Дрином и Босном, чинио је бановину Só. Угарски тај назив био је удешен по словјенском „Соли“ и значи то исто, наиме сô. Сада дођоше Турци и назваше Соли Тузлом по коријену туз تۇز или طوز а то је опет сô.

Хисторијско развијање имена учи нас дакле. да је колијевка праве Босне, поријечје ријеке Босне, вазда била сплетена с именом соли.

Сасвим је природно, да су такозвани пражитељи при именовању своје домовине имали на уму дар природе.

Да сада још једнош огледамо ријеч Босна. [2]) Бос, Бòсс a-ес зове се у данашњем сјеверно-албанашком наријечју: saliera, vasetto nel quale si mette il sale che si pone in tavola, luogo dove si fanno evaporare le acque salse per estrarne il sale. [3])

Дакле слано корито, мјесто, гдје се варењем слане воде прирећује сô.

Не прибрајамо се оној школи, која, као н. пр. Б. Гајтлер, све прабалканско хоће да протумачи из албанашког. Насупрот, ми тврдимо, да је данашњи сјеверно-албанашки говор већ у оно вријеме, кад је још чист био од латинских, славеносрпских, талијанских и турских елемената, био само помијешано илирско наријечје, те се само с опрезношћу смије узимати под стару илирштину.

Али у овој згоди, гдје је природно својство земље a priori упутило становника, да главну жилу земље и главно поријечје [4])

---

[1]) Fejér 2. 32. Katona V. 466.

[2]) О појединим варијантама у Рачкога „Monumenta ad Const. Porphyr. Sax op. cit. Klaić: Poviest.

[3]) Bossi, Vocabolario della lingua epirotica-italiana. Roma 1875. Blanchus. Dictionarium latino-epiroticum. Roma 1635. (Propaganda) каже, salinum „bogssa.“ Сô сама зове се Сl8ра и у тоск. јужно-алб. κρῦπε.

[4]) Да ли је име Босна у какој свези с римским именом Basante, Basinus, Ad Basante — како Томашек у Mittheilungen der geogr. Gesellschaft, Wien 1880. 499. тврди — или пак не, (Sax op. cit. 8.) то је за ово питање свеједно.

назове по дару природе, који су Илири, — како то посвједочују њихови бојеви, — толико цијенили, гдје је за тим име солнога подручја увијек познато, како то повијест свједочи, ту нам ништа не смета, да тако згодну сјеверно-албанашку ријеч сматрамо за основ земаљском имену Босне.

Стародревно значење имена Босне јест дакле: солна земља.

Др. Људевит Талоци.

Додатак чланку о имену „Босна.“

Слана врела у Босни и Херцеговини.

У Босни и Херцеговини познавало се од древних времена прилично мноштво сланих врела (врела на природном сланом тлу), али је у њима већином било тако мало соли, да су домаћи становници само два од њих, и то она у Горњој и Дôњој Тузли употребљавали за варење соли.

Слано врело у Горњој Тузли било је куд и камо знаменитије; оно извире усред мјеста и имало је 12—13 кгр. соли у хектолитру слане воде, и ту се је — најпримитивнијим начином — производјало највише соли.

Мање је вриједило слано врело у Дôњој Тузли, у коме је долазило само 6 кгр. соли на хектолитар слане воде, али је и оно служило за варење соли, макар и мање, него оно првашње.

Осим ова два слана врела има у најближем околишу Тузле, нарочито у долини потока Солине неколико таких врела, која се међутим због незнатне своје солне садржине (1—2 кгр.) никад нијесу употребљавала за практичну привреду.

Двадесет километара сјеверно од Дôње Тузле, близу Хан-Шибошице провире слано врело, које је по мноштву соли доста близу ономе у Д. Тузли (1—5 кгр. на хектолитар), па се чини, да се понекад и овдје вадила сô; јер тамо има доста правилна рупа, која је међутим сада засута.

Осим тога позната су слана врела и у овим мјестима:

Вучијак-планина, у повору те горе близу мјеста Подновља и Дугополја у котару дервентском, гдје на два мјеста извиру слана врела с мало соли.

Дôњи Вакуф. Један километар јужно од те варошице, недалеко од цесте, која води у Бугојно, извиру код мјеста Слатине 4 слана врела са 1—1·75 кгр. соли на хектолитар слане воде. Даље су два слана врела у риту „Под ћошком“ у општини Дôњи Вакуф уз десну обалу Врбаса.

Коњиц (у Херцеговини). Три километра ниже варошице, извире уз обје обале Неретве више врела, не врло сланих, па за једно од ових кажу, да се за старих времена покушавало варити сô из њега. Али се у њему показало премало соли, те га се оканише.

Од ових врела припадају она у Горњој и Дôњој Тузли, Хан-Шибошици и Вучијак-планини (код Дервенте) терцијарној формацији, она пак код Дôњег Вакуфа и Коњица триадична су и чини се, да своје постање имају захвалити верфенском шкриљцу.

Године 1883. наредило је заједничко министарство финанција, да се бушењем отворе нова слана врела у Горњој Тузли, те најприје затакоше сврдао крај главног врела усред мјеста. И заиста се у дубљини од 158 м. наишло на омашно слано врело, у коме долазе 24 кгр. на хектолитар, и које је онда наведено у солану у Симином хану.

На жалост сланоћа тога врела стаде попуштати и г. 1887. паде готово на првобитну снагу, држећи 13 кгр. И од даљих пет јама, што су једна за другом пробушене у годинама 1883. до 1887. у Горњој Тузли, дала је само једна (III.) 20 кгр. соли од хектолитра, али је тако мало било слане воде, да је само 60 хектолитара за 24 сата притицало. Друге се јаме ради слабе њихове користи морадоше напустити.

Сретније је било бушење, које се 1885. отпочело у Дôњој Тузли; у V. јами; непосредно уз дојакошње слано врело наишло се у дубљини од 379 м. на јаку слану жилу са 18 кгр. соли по хектолитру; али најповољнији успјех постигнут је с VI. јамом сјевероисточно од вароши Дôње Тузле. У дубљини од 209 м. наишло се на сôлу (слану воду) потпуне снаге, а бушећи до 367 м. дубљине, нашао јој се још знатан приток.

Солана у Симином хану вари сада сô готово једино из слане воде у Дôњој Тузли.

Рикерт.

Manastir Panagjur.

(U petrovačkom kotaru.)

Naša domovina Herceg-Bosna, krije mnogo starina. Jedne na površju zemlje zub vremena nemilo satire na naše oči, druge u zemlji čekaju uskrsnuće; jedne se raznašaju kojekuda, a mi baš domoroci stojimo savijenih ruku, pa mirno gledamo to. To je, vjera i Bog, za nas bruka i sramota. Propadaju nam starine, iz kojih se poznajemo mi i preci naši.

Ako smo stali dosad, nemojmo odsad. Na posao! Sad imamo naše riznice, u kojima možemo sačuvati naše starine, naše domaće vrijednosti i proturiti ih u nedoglednu budućnost, eto nam stoji na raspolaganju naš muzej u Sarajevu, pa naši listovi.

Pa kako ćemo? upitaće koji.

Evo kako:

Zabilježimo od djeda, babe, oca, strica, matere, strine — onu pripovijetku: o kuli, gradu, crkvi, crkvini, džamiji, grobovima, borištu i t. d.

Idimo i otkopajmo onaj kamen, što kažu, da ima na njemu pisma; prepišimo to, a kamen ostavimo i sačuvajmo.

Opišimo onu paru staru, što je ima stari stric Marko u kasi novčanoj, što ju je našao prije osamdeset godina, pa je drži, jer kaže da mu je sretna.

Pribilježimo i onu, što je nosi naša Ruža u ukosnici, što ju je dobila od pokojne babe, pa je drži, da joj kosa ne opada.

Snimimo onaj natpis, što stoji na onoj staroj kuli, zidini, gradini i t. d. Takogjer i one sa krstova, mezarluka, mramora.

Otigjimo onijem starijem grobnicama, što pogledaju kao sanduci, pa pobilježimo one slike spolja, što stoje tamo urezane ili ispupčene.

Idimo i popu Marku, pa onu staru, dosta rasparanu knjigu previdimo i opišimo je, možda krije što znamenito.

Idimo kod Mustaj-bega, pa pogledajmo onaj Jankovića topuz, Hrnjičine toke i ilike, sablju Mustaj-begovu, šaru pušku starine Novaka, oklop Smiljanića, čelenku Mandušića i t. d.

Opišimo te stvari, iskupimo ih (ako je moguće) i pošaljimo muzeju, ili mu javimo gdje su, u koga su.

Pogledajmo ona stara pisma i povelje, što ih je koji naš plemić dobio od naših bosanskih kraljeva.

Pogledajmo starinske bajrake i sve druge starine.

Eto posla za vrijedna staratelja mile naše ponosne Herceg-Bosne!

Takovu jednu starinu hoću i ja da opišem, bar da se zna gdje je i što narodno predanje o njoj kazuje.

*

Od Petrovca na južnu stranu, kada se pogje niz polje petrovačko, tako pô sata, dogje se u selo Kolunić. Ono se prostire ispod planine Osječenice, koja polje zatvara sa južne strane. Upravo, na domak obronku te planine, nasred sela, na jednom lijepom ravnom mjestu, kraj vrela vrlo zdrava, „Klisine svetinje", dubi mnogo godina jedna stara razvalina, koju narod zove „zidina." Pripovjedaju, da je to bio znamenit manastir za naših bosanskih kraljeva a zvao se Panagjur — hram sv. Gjurgja.

Prednja strana manastira (crkve) već je srušena, pa samo gomila od kamena u liku vijenca stoji onuda, kuda se je nekada zid dizao. Naprotiv oltar, nad kim se je četvoro-uglasti zvonik dizao, zadosta se je sačuvao.

Visina zvonika i danas mjeri $13^1/_2$ met., a širina oltara 5·30 met., duljina oltara 4·22 met.

Temelj manastirski (oltara i crkve) postavljen je ovako:

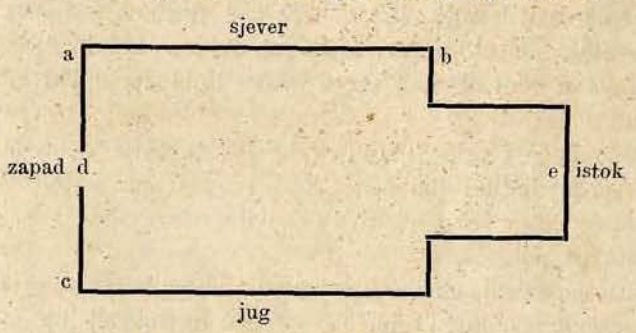

Duljina temelja crkvenog a b = 8·78 met., širina crkve a c = 7 met., a duljina crkve i oltara d e = 13 met. Zid oltarski kao i crkveni ozidan je od tvrdog ljuca kamena. Kreč izmegju kamena otvrdnuo je tako, da se prvo kamen može razbiti, nego kreč od kamena odlijepiti. Ćoškovi i zid od oltara tesani su. Oltar je bio išćemeren na kube i pamte neki starci, kada je bio cio, ali sad je već srušen.

Oko manastira ima i sad preko 50 ploča (grobnica), koje stoje oko manastira položene, okrenute istoku, a neke malo navile na sjever. Sve su velike, te bi rekli, tu su ih divi donijeti mogli. Ima ih do 2 met. duljine a toliko

širine. Sve su od ljuca kamena i lijepo otesane. Bilo ih je više, te su neke zarasle u zemlju, a neke metnute oko vrela.

O natpisima kakovijem nema nigdje ni spomena, ni na zidnom kamenu, ni na pločama (grobnicama). Slušao sam od starih ljudi, da je bilo natpisa i fresko slika. No danas je to vrijeme sve srušilo i zgrizlo, da i kamen po kamen oltarski će iščeznuti ispred očiju, te postati gromila kao i drugo sve.

Na dvije grobne ploče što stoje blizu oltara, vidi se na sredini u reljijev izvajan ovakav lik:

Često puta nagje se oko manastira novaca, i to najviše onih malih srebrenih parica, što ih narod zove: „Konstantinova parica.“ Iz koga je vremena, mučno se je domisliti. Dobro bi bilo da se zemaljski muzej postara, te izašalje jednog stručnjaka, da prouči te starine i otkopa; lasno bi se štogod našlo, što bi nam dalo ključ, da saznamo iz koga je vremena i koga je naroda.

Izaslani stručnjak imao bi još mnogo koješta vidjeti i proučiti u toj okolini. Tuda se prostiru starinski biljezi ili mramori, kojim se čislo otpočinje ispod planine Grmeča, pa se proteže do pod Visuć grad kod Unca, u duljini nekih 8 sati. Mramori su udaljeni jedan od drugoga od prilike jedan sat. Mramori su lijepo otesano kamenje, koje je metar i po dugačko, a u premjeru pô metra. Udareni su u zemlju. Dio, što je nad zemljom, valjkast je, a ozgor je zaobljen. U zemlji što stoji, četvrtasto je. Svi su jednaki. [1])

A osim toga u ovoj okolini, skoro svako brdo ima neki gradić ili neku drugu razvalinu.

Narod pripovijeda i pripovijetku, kako je manastir podignut na ovome mjestu. Evo te pripovijetke: Bio jedan kralj (nezna mu narod imena), pa se razboli. Bolovao je dugo vremena. Sve ljekovite trave, vode i istočnike pio je, ali mu sve ništa ne pomože.

Jedan mu pripovjedi, da je bio jako bolestan i da je otišao na „svetinju“ u petrovačkom polju i čim se napio „svetinje“ i okupao, odmah je ozdravio.

Kralja pobudi to i otigje na svetinju, a bilo je licem na Gjurgjev-dan, i čim se napio i okupao, ozdravi.

Da se zahvali Bogu što ga podiže i ozdravi, podigne kod te „svetinje“ taj manastir i dadne mu ime: hram sv. Gjurgja.

Kod naroda smatra se i manastir kao svetinja i privezuje uza-nj čudnovate priče.

---

[1]) Nema sumnje, da su to rimski biljezi, kojima se označavala rimska milja. Onuda je išla rimska testa iz Sisciae (Sisak) u Salonu (Solun kod Spljeta). Primjedba uredništva.

Kazuju: kad god padne sa oltarskog zida kamen, to mora u selu neko umrijeti, na onoj strani sela, na koju je kamen pao. Ako je kamen veliki — veliko čeljade; ako je mali, malo će čeljade umrijeti. Narod kazuje, koji je kamen pao, kada je Marko ili Janko umr'o.

Vjeruju: ako tu ne bi bilo toga manastira, svake bi godine potukao grad. Kazuju i to: u oltaru ima svetó tijelo, te se često puta vidi o praznicima velikijem, kako kod njega nur (žižak) gori u oltaru.

Prije nekoliko godina, kada su neki Turci zidali kuće u Petrovcu, htjeli su voziti kamen od manastira. Kada su došli i donijeli poluge i ćuskije, da razvaljuju, naoblači se i počne padati krvava krupa, velika kao jaja, i ubije tima ljndima četiri vola, a oni jedva živi uteku i glave sklone u kuću Lazukića.

Od onda niko se nije više usudio, da bi razvaljivao „zidinu". To ju je sačuvalo!

Petar Mirković.

Попово у Херцеговини.

Нити ми је намјера, нити бих успио, када бих и хотио, да покажем велико какво знање; но знајући, да се на жртвеник опћенародни може и мали динар приложити, и да је то чак дужност сваког домороца, то ето наумих, да у наш нови књижевни лист „Гласник" у Сарајеву, нешто о Попову-пољу, овом најздравијем предјелу у Херцеговини, на јавност изнесем. Знам чисто, да ће ми многи наш рећи ону народну: „видјела жаба" и т. д. а ја шта ћу на то? — Баш ништа друго, него ону мудрог Његоша: „Ко ће боље, широко му поље."

Попово. Тек у новије доба придодано је овом имену „поље" т. ј. откако Аустријанци овамо дођоше, дакле од окупације, те се данас у свијем списима, гдје је о њему ријеч, као и у говору, назива Попово-поље, и не само по странцима, него и по мјешћанима. Али ја ћу, пишући о њему, свакако се држати старог или боље рећи правог имена. Мени би било драго, кад бих знао штогод о овом красном дијелу наше кршне Херцеговине из стародавнијех књига казати, али шта немам, то не могу ни дати. За то ћу се држати онога, што причају стари, који боље знају, него ми млади. Сви стари Поповци приповиједају, да се ово мјесто у старе вакте није звало Попово, него „Крива-лука." Још неки старци придодавају: „Крива-лука покрај Дубровника". А тек доласком Османлија у Херцеговину и то по једном попу-војводи прозвано је Попово. Готово свак у Попову и до Требиња приповиједа, пошто је пала Херцеговина под Османлије, да се Попово још седам година држало и борило против Османлија, и то под водством једног попа, који је становао на Вјетреници [1]) у Завали. Пошљедни пораз претрпјели су Поповци и под Османлије пали на Војској-њиви и Хржаном-долу; ово је на путу, идући из Љубиња у Попово. И збиља на овијем мјестима има сила гробља и два велика крста, један са овијем натписом: „асе лежи похвалими јунак Радихна. Сије усече син му Вук" [2])

[1]) Име једне красне пећине.

[2]) Слова су ћирилска; ја сам овај натпис објелоданио у Словницу. Примједба писца.

Други крст нема никаква натписа, само има рука пружена пут мача. Да су се Поповци заиста могли за неко вријеме одупирати Османлијама, то се може вјеровати, јер су имали згоду, наиме од цијеле јужне стране у близини имали су Поповци од дна до врха Попова на што леђа приснонити т. ј. уз далматинску међу, и вазда су тамо могли уточишта наћи, било под св. Марком или св. Влахом, као што је тако и у најновије доба било, т. ј. за вријеме буне Вукаловића, као и пошљедне буне 1875. год. Но да ли се збиља прије звало Крива-лука а послије Попово, ја стално не знам, јер осим предања немам никаквијех правијех доказа пред собом. Прво име не само да је наша ријеч, него одговара и самом положају и облику Попова. Попово је, као што се може и на маши видјети, криво као прегнута рука. Попово по самој ријечи има бити новије име, јер се нијесу ни попови тако од прастаријех времена звали. Само, или сам чуо или негдје видио, да се у некијем повељама, које су давали српски владари Дубровчанима, спомиње још онда Попово, те би ово дакле свједочило против народног предања, т. ј. да је тек доласком Турака по попу-војводи прозвано Попово.

Попово је, кад год се устајало против Турака, вазда имало бољу улогу, једно због свог положаја, као што сам већ споменуо, а друго, што је насељено искључиво хришћанским елементом, изузевши незнатан број Мухамеданаца. Премда горњи Херцеговци у јунаштву Поповце никад нијесу хвалили, но опет у слози за опћу слободу Поповци нијесу нигда заостајали иза осталијех Херцеговаца, а осим тога сразмјерно по броју становништва Попово је давало више знатнијех људи, него и један други крај Херцеговине.

Карактер становника Попова одликује се некијем дивнијем особинама од свијех другијех Херцеговаца. Прво људи су оштроумни и даровити до највишег степена знања и вјештине, у колико човјек без никаквијех школа може допријети. Поповац увијек најприје добро размисли и тек се онда ријеши на извјесну радњу, и баш за то му приписују нејунаштво, јер Поповац не ће у ћораво главу губити. Отуда код другијех Херцеговаца као поруга има ријеч: „У сваког Поповца има под пазухом фетма.“ Као такови, Поповци су вјешти у разнијем занатима, а особито у каменој радњи припознати су као најбољи у Херцеговини, нада све пак у тврдоћи камене радње. Осим тога ни за какву другу сељачку радњу у Попову не требају мајстори са стране. Сами мјешћани заступају све занате, који требају сељацима, т. ј. каменом раде скоро сви, како за куће тако и за чатрње, којијех у Попову има врло много, пошто је мало живијех вода. За то су у Попову куће боље, него игдје у селима у Херцеговини; па и све друге занатлије, као тарачи, ковачи, калајџије, кујунџије, мутабџије и т. д., сви ови су сами мјешћани и станују у мјесту, тако, да би се мало користио какав занатлија са стране, кад би дошао у Попово да ради. Осим тога Поповци су штедљиви. Мајстори, који каменом раде, иду по свој Херцеговини и једном дијелу Далмације, теку новац и доносе кући, докле код куће опет браћа и рођаци раде, што треба у пољорадњи, т. ј. ору, копају, жњу и т. д. Шта више, Поповац, још будући без никаквијех школа, знаде се бацити у бијели свијет и стећи новаца; тако на примјер кад је копан

Сујецки канал, било их је из Попова на тој радњи преко двадесет људи. А у Америци има их данас око 50 и сваке године одлазе тамо. Родољуби су међу тим врло, јер чак и онај, који се ријеши па тамо остане и ожени се, он и послије тога шаље новчану помоћ својој родбини овамо или гдје било.

Данас нема у Босни и Херцеговини ни једне вароши, у којој нема Поповца, тако да је већ као први грађанин; шта више има вароши, у којима је већина Поповаца. Заиста она пословица: „Херцеговина свијет насели, а себе не расели“, може се више односити на само Попово, него ли на сву Херцеговину.

Христифор Михајловић, игуман.

Prilog istoriji Sarajva.

„Zrno do zrna pogača,
Kamen do kamena palača.“
Narodna poslovica.

Jedan je mudrac rekao: „Stvari se poznaju po njihovoj istoriji.“

Koliko je teško saznati istoriju stvari, još je teže iz sakupljenih podataka pronaći što je istorično.

Znajući ja ove istine, teško mi je bilo odlučiti se, da napišem ovaj članak. Ali pročitavši nekoliko puta dragocjeno zrnce tradicionalne književnosti naših djedova: „Zrno do zrna pogača, kamen do kamena palača“, rekoh u sebi: „Bolje je išta nego ništa,“ pa zapisah ovo što znam, onako kako umijem.

Kako je tamna i neprozirna koprena, kojom je davna prošlost Sarajva zastrta, mučno je i čovjeku od zanata riješiti zagonetku istorije sarajske, a kamo li meni, tome poslu slabo vještu.

S toga evo unaprijed javljam, da ću u ovom članku crtati samo i jedino ono, što sam čuo i vidio, bez ikakog raspravljanja, pa neka vještak razluči što je u njemu zrno, — ako ga bude — što li je kukolj.

* * *

Kaže se u narodu, da je Sarajvu udario temelj sultan Muhamed II, koji je Bosnu osvojio, a da prije nije bilo šehera ni varoši tudijer. Ali se spominje u vakufnami (oporuci) Gazi Isa-bega, trećeg bosanskog bega, koja je pisana 869. godine po turskom kalendaru t. j. 1465. godine po evropskom računu, dakle do 2 godine poslije ulaska Osmanlija u Bosnu, da je Isa-beg utemeljio vakuf u „Medineji Saraju.“ [1]) U vakuf zapisana dobra spominju se u istoj vakufnami ovako:

„Zakladnik je sagradio u sarajskom polju u selu Brorcu kuću kao prenoćište za siromahe i putnike, i naredio da im se daje hrana. Za uzdržavanje te kuće zapisao je u vakuf svoje nekretnine u čaršiji.“ — Sudeći po granicama, imala bi ona čaršija biti na onom mjestu, gdje je danas baščaršija —, u Staroj varoši, u Selištu, u Podini, u Megju-podnicama, u Niz-podnicama, u Bjelavici. Naročito se ističe han, što ga je sagradio u selu „Brorcu“; ovaj han danas zovu „Kolobara“.

[1]) Medinom se nazivlju glavne varoši jedne pokrajine.

Gazi Isa-beg podigao je kameni most preko Miljacke, gdje je današnja Šeher Ćehajina ćuprija, a kraj iste ćuprije načinio je mlinove, koji su do prije 15 godina postojali i radili, a sada je na njihovu mjestu načinjena čitaonica. Oni su se mlini zvali u narodu „erce-begovi mlini“, što je znak, da je narod svoga starješinu onda zvao „erce-begom“ ili „ercegom.“

Vidio sam još jedan stari turski spomenik u groblju kraj Haseći-hatundžamije, koja leži u ulici što vodi iz Čemaluše u Čemerlinu ulicu. Na tome spomeniku napisano je turski ovo:

صاحب الخيرات حصكى حوا روحيچون الفاتحه ٨٤٨

t. j. Sahi bul hajrat Haseći Hava ruhi ičun el-fatiha 848. Ovo bi značilo: „Zamoli se Bogu za dušu utemeljiteljice ove zadužbine, Haseći Have. Umrla 848.“ po islamskom kalendaru (biva po evropskom 1446). To pismo stoji na jednom malom oblom kamenu, koji po prilici 70—80 cm. iz zemlje proviruje.

Isti natpis glasi, da je žena Haseći Hava načinila džamiju prije ulaska Turaka u Bosnu na 19 godina. Kada se pogleda u tursku povijest, koja kazuje, da je prije osvojenja u Bosni sjedio sultanov namjesnik, koji je u njegovo ime pobirao danak od bosanskih vladara, ne može se poreći vjerojatnost tome natpisu.

Ako se čovjek obazre na ovu bilješku i na Gazi-Isa-begovu vakufnamu, u kojoj se odmah poslije zauzeća nabrajaju mnogi predjeli kao izgragjeni, mora se reći, da je bila nekakova varoš ondje, gdje je sada Sarajvo i prije Turaka pa makar i malešna.

Neka mi je slobodno istaknuti još jedno, za koje bih rekao da potkrepljuje tu slutnju. Idući uz Bistrik na lijevu stranu, imade jedna mahala, koju narod nazivlje „Vlaška mahala“, a u kajdu (poreznim knjigama) piše se „Hadži Sejdin.“ U toj mahali imade jedno groblje, koje je ogragjeno u zid od velikog tesanog kamenja, a zid je pokriven takogjer fino tesanim pločama. Ja bih rekao, da ova ograda nije ragjena poslije Turaka, već prije, premda u groblju ima i turskih nišana.

U narodu se priča o postanku Sarajva ovako:

U vojsci sultan-Muhameda II, koji je Bosnu osvojio, bio je jedan krimski vojvoda, po imenu Kiraj-han, pa kad je sultanova vojska došla na Šehitluke, 2 sata daleko od istočne strane Sarajva, prema starom gradu „Hodidjedu“, gdje je bila bosanska vojska, otpočelo se pucati iz topova na Hodidjed, ali je veoma teško bilo uzimati ga radi nezgode mjesta. Tu se onda od sultana odlučio Kiraj-han sa svojom vojskom, i došao do mjesta, gdje je sada sarajska tvrgjava. Ondje je bila ista kula, koja stoji i danas pod imenom „ičkala“ ili „bijela bastiona“.

Kiraj-han je oteo na pušku tu kulu, i onda otpočeo odatle topovima tući Hodidjed. Za kratko vrijeme uspio je poslom, a kada se sultan sastade s njime, poljubi ga u čelo i čestita mu na pobjedi, te zapovjedi, da se upiše ime Kiraj-hana na kamen više Koline kapije, i da se za spomen te pobjede načini „saraj“ (palača) u poljani pod tom kulom. Naregjeni „saraj“ načinjen je na onome mjestu, gdje je danas kršla (vojarna). Od tada se počne podizati više kuća i ostade ime novoj varoši „Sarajvo“, a ne kao što stranac kaže „Sarajevo.“

Oni su „saraji“ vavijek služili za „begluk“ (kuća, u kojoj je sjedila oblast) sve do na 50—60 godina prije, pa se i okolica onog mjesta zove „Za beglukom.“

Gore spomenuti Kiraj-han ostavio je svoje kosti u Sarajvu. On je poginuo u drugoj bici kod Sarajva, koja se, sudeći po groblju kraj Ali-pašine džamije, morala dogoditi negdje oko Koševe ili današnjeg logora. Kiraj-han je zakopan u groblju prema vladinoj zgradi; kraj potoka Koševe stoje i danas usprav njegovi nišani (nadgrobno kamenje) Jedan je $1^1/_2$ metar visok, četverouglast kamen, na vrhu je istesan turban, s jedne strane ima mač, a s druge topuz.

Današnju sarajsku tvrgjavu podigao je po narodnom pripovijedanju Ali-paša Skopljak iz obitelji sadašnjih Sulejmanpašića. On je bio, — kažu, — veoma uljudan i dobar prema sirotinji, pa kada je dovršio sarajsku tvrgjavu, pošao je u Skoplje, te idući sa svojim sinom i pratnjom preko Kupreša sretne svoju jednu kmeticu. On zastavi konje, te se sa starom seljankom ispita, štono reknu, do kokoši. Njegovu sinu bude uz brdo, što se njegov otac toliko sa prostom seljankom razgovara, te rekne svome drugu: „Vidiš li ti, baš je moj otac budala; koji bi se još vezir sa prostom seljakinjom razgovarao!“ Čuvši te riječi Ali-paša, okrene se i rekne svome sinu: „Ti budi uč-tugli vezir i načini sarajske bedeme, pa makar bio budala kao ja.“

Sarajvo je bilo vazda središte Bosne i Hercegovine. Bosanski mula — najstariji kadija — sjedio je vazda u Sarajvu, dočim su poglavari mijenjali svoju stolicu gdjekad u Sarajvu, gdjekad u Travniku, a gdjekad u Banjojluci, ali se nikad nije zaključivao ni jedan važni posao bez sarajskog mule i aga.

* * *

Sarajvo je izgragjeno najviše u razdoblju izmegju 900 do 1000 islamskog datuma, biva po evropskom računu od 1494 do 1591.

U Sarajvu ima osam džamija od kamena zidanih i na kube svedenih; njih sve osam zidano je u desetom stoljeću po arapskom kalendaru.

Izmegju svih, koji su doprinijeli, da se Sarajvo podigne, čini se da je Gazi-Husrev-beg najviše učinio. On je bio sultanov namjesnik u Bosni, jednoč od 924. do 927., a drugi put od 938. do 949. god. po hidžretu (1517—1520. i 1531—1542).

U tome vremenu načinio je velelijepu džamiju usred Sarajva, kojoj je teško ravne naći. Na kapiji džamije melesan je ovaki natpis:

جامع الابرار خسرو بك بنا حسبةً لله دار الساجدين

قاتل الاعدا معين الغزاة ناشر الاحسان نصر العابدين

الهم الله لنا تاريخه مجمع الابرار دار الحامدين

Taj natpis u stihovima i na arapskom jeziku znači u prijevodu ovo:

„Sagradi veliki dobročinitelj Husrev-beg za božiju ljubav kuću za one, koji pred Bogom na zemlju padaju. On je satro neprijatelje, a pomogao borcima za vjeru. On je prosuo dobročinstva i pomogao pobožnim ljudima. Božija providnost reče nam ovo, da se znade kada je sagragjena ova džamija: Ovo je skupište dobročina i kuća zahvalnika.“

Ako se slogovi u najpošljednjem stihu originala sakupe u brojevima, koje svako slovo znači, postignućemo 937. godinu (1530), koje je džamija dovršena. Na ovaj se red pazi kod mal ne svakog natpisa u stihovima, i zove se takav natpis „Tarih“.

Meni se čini, da je veoma znamenit po arhitekturu veliki svod džamije, a dosta je zanimiv izrez kamenja u svodu nad glavnom kapijom. Pošto se neufam, da bi mi pošlo za rukom ovo opisati, spominjem to ovdje samo da na to svrnem pažnju kojeg vještaka.

Osim džamije podigao je Gazi-Husrev-beg medresu prema džamiji, kupalište za muškinje i ženskinje u Čemaluši ulici, bezistan u kojem je 80 dućana pod svodom, i tašlihan sa 60 magaza, što pri zemlji što na prvom i drugom spratu, i sve na svod. U vakufnami Gazi-Husrev-bega, pisanoj 938. po hidžretu (1531.) spominje se, da je načinio Tašlihan za mutapčije, t. j. zanatlije, koji tkaju ćebeta, pokrovce, harare i druge vunene stvari. Biva da je u ono doba bio plaho razvijen taj zanat u Sarajvu, dok je htio načiniti naročito za te zanatlije onako veliku i tvrdu zgradu, koju tek 1879. godine razori užasan plamen od špirituoznih stvari, pa i opet ne može vrijeme kroz 10 godina puno nauditi nepokrivenim svodovima.

Zaklada, koju je Gazi-Husrev-beg utemeljio za izdržavanje džamije, medrese (velike škole), male škole i kuhinje za sirotu i putnike, ogromna je. U tu zakladu ostavio je samo gotova novca, srebrenog i zlatnog posugja i dragocijenosti u vrijednosti preko 3 milijuna drama srebra. Da se dobije pojma o nekretninama u zemlji i zgradama te zaklade, dosta je ako kod ove prilike kažem, da danas njegova zaklada (vakuf) uživa manje nego jednu četvrtinu tih nekretnosti, od koje dobiva godišnje preko 36.000 for. stalnog prihoda.

Gazi-Hadim-Ali-paša, koji je bio sultanov namjesnik u Bosni, jednoč od 951. do 954. god. (1544—1547.) a drugi put od 957. do 960. god. (1550—1553.) sagradio je džamiju na zapadu Sarajva na koševskom potoku. Više džamijske kapije stoji u kamenu natpis, iz kojeg proizlazi da je džamija dogotovljena 968. godine (1560.)

Megju znamenite stare gragjevine broje se i ove džamije:

Ferhad-bega Sokolovića, sagragjena u godini 898. (1493.) usred Sarajva.

Buzadži-Hadži-Hasanova, na Ćurčića brijegu, sagragjena 993. god. (1585.)

Skender-pašina u Tereziji ulici, Ćekrkći-Muslihudinova i Hovadže-Durakova, ove dvije na Baščaršiji, gragjene izmegju 900—1000. god.

Odmah iza Gazi-Husrev-begove džamije dolazi svojom ljepotom i veličinom „Careva džamija“, koja se nazivlje džamijom Sultan-Muhameda II., a narod priča, da ju je Gazi-Husrev-beg sagradio i poklonio sultanu. Ja nijesam mogao naći nikakva natpisa u toj džamiji, iz kojeg bi se moglo saznati, tko ju je podisto sagradio i kada.

Brusa-bezistan, koji leži u sredini sarajske čaršije, i koji je sagradio glasoviti veliki vezir Rustem-paša Opuković (Bošnjak).

U ovom bezistanu imade jedna magaza uprav pod svodom megju četiri stuba, na kojima svod stoji. U toj magazi čuvani su u staro doba znameniti spisi i povelje, što su dolazile Bošnjacima. Pričaju, da je ta magaza bila puna takovih spisa, ali da su ti spisi kašnje — prije 40—50 godina — odneseni u hućumet, gdje su se zagubili.

Mustafa Hilmi.

Село Прашчијак и његова пећина.

Прашчијак је мало сеоце, које припада кнежији хргарској, по прилици двадесет минута далеко од села Рипча или од главне ћаде,[1]) а два сата од града Бишћа. Идеш ли случајно бихаћко-петровачком ћестом на горњу страну уз тако звани рипачки кланац, види се Прашчијак лијево у једној уској долини, кроз коју тече поток истога имена. По сред Прашчијака види се опет стар, блатав пут, за који веле, да је у прваша времена био најглавнији друм, којим се из Сарајева у Бихаћ и осталу Крајину сарајевска роба прогонила. Кажу, да ту негда није било ни једне куће, него велика планина и густо храстово дрвеће, које је ћа на домак Рипча сву данашњу раван заузимало. Намјери ли те намјера, те пођеш случајно из Рипча у село Горијевац тим старим кољавим путем кроз Прашчијак, па бациш нехотично поглед на десну страну, опазићеш у каменовитом брду, које Прашчијак са јужне стране затвара, једну доста велику пећину, која је своје зјатло (шупљину) путу или сјеверо-источној страни окренула.

Била је то у стару вријеме — веле — знаменита пећина, коју су од вајкада људи познавали, и коју су хајдучком пећином звали. Нећеш потрошити ни десет минута, да с пута тој пећини дођеш. Она је мало узвишена над равни земље, тако, да мореш у неколико корачаја уз природно начињене камените басамаке пред пећину изаћи. Пред њом је мали подељак, који наличи на омање двориште. Улаз је у њу широк од прилике за три метра, а висина четири до пет метара. Унутра је, кад уђеш, мало ниже, а онда је у пећини раван и чисто, као да је патосана. Озго је природа на кубе пећину начинила тврђе и љепше, него да су је какви мајстори градили. У пећини се не види, него само код врата, а даље је мрак, по коме само с виђелицом можеш ходати.

Пошавши кроз пећину неколико корачаја, налази се једно доста велико језеро, у које је плашљиву човјеку и издалека страх погледати, као да ће га оно неком силом себи привући. Покрај језера има каменити подзид, за који би рекао, да га је људска рука зидала, но с тим подзидом не може се на ону страну језера проћи, јер је узак, а немаш се зашто рукама ухватити.

Преко језера, веле стари људи, да је била гвоздена полуга на четврт, преко које се могло премостити, но те полуге сада нема, кажу да је украдена.

Причају, да је пећина врло дубоко у земљу отишла и да се у њој онамо за језером налазе двије бачве, по којима је маховина порасла. Него то је само причање, а да је истина не тврди се. Осим тога веле, да се унутра дубоко у пећини налази гвожђем окована тара, на коју су хајдучке жене ткале. Даље да има унутра велик бакрен котао, вериге, сач, сатак и још неких ствари.

Некако јесенас свратих се сам у ову пећину, премда сам и прије у њу долазио, па почех разгледати, не бих ли што нашао и видио. Кад на један пут опазих близу језера у стијени копље без дршка (усада) ударено. Тешком муком извукох га из стијене. Видјех да је на врху засукано, па не знам, да ли сам га ја вадећи засукао, или је и отприје засукано било. Оно је дугачко (без усада) два велика људска педља, а од челика (мазије) саковано. Има три оштрца или ћоше, а плосне су му стране ижљебљене, да би вода низ њих тећи могла.

[1]) Ћада, = зидана ћеста.

Јабука и тулија (у коју се држак меће) начињене су споља од бакра, који је по гвожђу ударен, ваљда због љепоте. Од јабуке до врха има $1^1/_2$ педаљ, а тулија је нешто мања од половине мушкога педља.

Цијело копље без дршка има лик овакн:

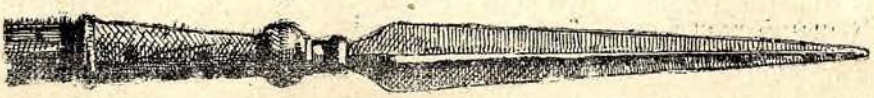

Још љетос чуо сам, да је један дјечак нашао у овој пећини један омањи топуз од шест пера, па сам распитивао о томе, али га нијесам могао наћи. Ту скоро казаше ми, да се тај топуз у једнога сељака налази, па сам му отишао кући, не бих ли га добио. Он ми рече, да је био у његове дјеце насађен на̀ штап, па су га носали — вели по прелу — и негдје загубили. Преметнуо је сву кућу, али га није могао наћи.

И о овој пећини има различитих прича и бајки, као и о многим другима по Босни и Херцеговини. Између осталога прича се, да су у њој хајдуци становали, па да су им и жене у њој настањене биле. То нам свједочи она тара, котао, вериге и т. д. што народ прича, да се у пећини налазе.

Приповиједају, како је један такав хајдук, именом Стеван, отео неку дјевојку негдје код Гламоча, те је довео у ову пећину и намислио узети је за жену. Али за неколико недјеља, док је тај хајдук по четама ходао, нестаде из пећине његове дјевојке. Он је тражаше на све стране, јер му бјеше мила као ништа на свијету. Но залуд је било његово тражење, јер о њој ни трага ни гласа добити није могао.

Један пут послије доста година, кад је овај хајдук преко некакве планине код Лијевна са својом дружином прелазио, нађе неко чобанче код оваца у шуми. Ово чобанче учини му се, да је врло налик на његову негдашњу драгану. Он брже почне чобанче распитивати: ко му је мати и отац? и оно му нешто исприча, али за матер не знађаше казати, гдје му је. Из дјечињега казивања видје он, да је то дијете оне дјевојке, коју је он за жену мислио узети. За то отиде у село, које се ту близу налазаше, не би ли што боље о свему разабрао. Кад али на његову велику жалост чује, да је његова некадања заручница умрла, нешто у тузи за њим, а нешто опет због тога, што је силом за недрага одведена. Њен човјек бјеше такођер погинуо у неком рђавом дјелу, у ком га једне ноћи нађоше, а мали синчић остао сам, сироче без оца и мајке, те је служио код некога богатога сељака. Хајдук узе овога малога себи за сина, одведе га у пећину, те га почне послије са собом по четама водати. Кажу, да га је оженио и његову љубовцу довео у ову исту пећину.

Овај мали постаде послије врло велики јунак, те је четовао много година, а на пошљетку са женом и једним дјететом из ове исте пећине пребјегао у Котаре равне. Са Јанковићем Стојаном четовао је много година и ратовао с Турцима на Крајини под именом некаква Вука Бјелобрка.

У оно вријеме причају, да су цијеле руље хајдука у овој пећини становале, те излазиле очито пред путнике и трговце, па отимале робу и новце и у пећину на оставу доносиле. Дешавало се више пута, да су се ти

путници хајдуцима противили и онда би настао страшан и крвав бој. Прасак пушака чуо би се тада по цијелој околици, те би се онда и нехотично — ономе, ко би то чуо — отела на уста ријеч: Прашти (пушка) у Прашчијаку. Од тога веле, да и остаде Прашчијак под тим именом све до данашњих времена. — Други опет кажу, да се Прашчијак назвао тако због дивље прасади (крмака), којијех се туда у старо вријеме много налазило.

У пошљедње вријеме исјекоше шуму по Прашчијаку, те он остаде гô без икаква заклона. Онда се и хајдуци разбјегоше из ове пећине, те она остаде од њих празна и пуста.

Сељани, који близу пећине станују, причају, да се по њој изјутра може видјети неких малих стопа, попут дјечињијех. Даље веле, да се по пећини чују неки гласови, који пјевају црквене пјесме. Набацаш ли што у пећину у вече, сјутрадан, кажу, да је она почишћена, а од онијех ствари, које су набацане, нема ни трага ни гласа — кажу — виле их покупе.

Дубоко у пећини има и сад вила и вилчади, које ухвате обноћ коло код пећинских врата, па мјесто некадање пјесме њихове, плачу и наричу за старијем временом и за јунацима првога доба; плачу што се род људски овако покварио, те су постале у народу: псовке, крађе, пољевине, прељубочинства и друга разна безакоња, која им недају на поље из пећине изаћи. Но виле се надају, да ће се народ поправити, те да ће опет оне изаћи у своје планине, на чисте изворе планинске, па ће се по други пут братимити с јунацима, који ће онда настати и изнова почети своја јуначка дјела.

Коста Ковачевић, свештеник.

Gromile na Glasincu.

Izvješće o iskopinama zem. muzeja, priregjenim pod jesen godine 1888.
Priopćio **Dr. Ćiro Truhelka**

Visočina glasinačka jedno je od rijetkih mjesta u brdovitom kraju srednje Bosne, gdje ti se oko, utrugjeno samim kršnim gorama i vrletnim planinama, može odmarati, gledajući lijepu ravan.

Visočina oslonila se na zapadu o Romaniju - planinu, kojom su nekoč hajduci četovali. Tu je nadvisiše visoka brda, a megju njima ističe se Velika stijena, visoka 1645 m., Orlova stijena 1507 m., i Veliki vrh 1328 m. Pod tim vrhovima, koji se ponosito digoše nebu pod oblake, a podno Na-Romanije prostire se glasinačko polje kao zelen pašnjak prema istoku, gdje prelazi u brežuljasti, mladim borićima okićeni kraj. Što dalje na istok, lice mu se sve više mijenja, a gore, koje nose Glasinac, spuštaju se tek pred Rogaticom strmo u dolinu, da je opašu zelenim vijencem.

Sav Glasinac pitom je pašnjak; kud god oko segne, lijepa trava, obilno sijeno, te je kao stvoren za narod, kome je stoka i hrana i odijelo, a takav narod bio je sigurno onaj, koji je u davno doba, prije nego li je o njemu bilo vijesti i povijesti, stanovao u današnjoj Bosni.

Visočina glasinačka dosta je prostrana, da može na njoj deset puta toliko naroda živjeti, koliko ga danas ima, ali jedna mu je mâna, koje u davno doba nije bilo.

Ta mâna sastoji se u velikoj oskudici vode. Sav Glasinac ima tek jedno pitko vrelo u Sokôcu, a posred ravni protiče mali, preko ljeta suhi potok Rešetnica, koja utiče u golemu pećinu, te se s onu stranu pridružuje kriptičkim vrelima Prače.

Uz taku oskudicu, koja narodu glasinačkom život vrlo otešćava, ne bi mogao onako mnogobrojan narod živjeti, kako je prema obilnim njegovim spomenicama, što nam ih ostavi, u predhistoričko doba živio, a nema sumnje, da se hidrografičko lice ravnice vremenom promijenilo, da je nekoč na Glasincu daleko više vode bilo, nego danas.

Na tu misao nije me navelo pričanje naroda na Glasincu, da je nekoč ondje bilo golemo jezero, pa da su njime brodovi plovili, već to, što je sve dno glasinačko gust mulj, koji mjestimice do 1.5 m., u dubljinu siže, a taj mulj zadnji je ostanak maloga jezerca, koje se ovdje nalazilo. Pitanje, kako je ta voda nestala, da li se spustila u one podzemne rupe i pukotine, kojih dosta ima po Glasincu, ili je drugdje provalila put, tek će tačnije ustanoviti geološko istraživanje, ali nema sumnje, da se lice Glasinca doista promijenilo.

* * *

Grobišta.

Ima tome nekoliko godina, što su na Glasincu nagjene prve predhistoričke gromile, a u njima predmeti od mjedi. Dr. Hochstetter priopćio je u Glasniku bečkog antropološkog društva [1]) te predmete, a na geografičkom pregledu „Glasinačke visočine," što ju je svome izvještaju priložio, zabilježio je svega sedam gromila. Tri je našao netaknute, a četiri bijahu razrovane. Boraveći jesenas na Glasincu, nagjoh ostanke razrovanih gromila uz cestu, što pokraj spomenika, sazidana od mramorja bližnjeg bogumilskog groblja, u Rogaticu vodi. Te četiri gromile, a uz njih i po gdjekoju drugu, razvališe, da im nasap uzidaju u tu cestu.

One tri netaknute gromile razlikuju se od ostalih bitno. Dvije, što u polju nedaleko Sokôca jedna pored druge stoje, nijesu humke, nasute od kamenja, već od mrke zemlje, a pod njima nagjoh obilje kostiju rastrešenih i razbacanih, kako to nevolja ili strah sa sobom nosi — rekao bih da su kužna groblja, nastala za kakve pošasti.

Pod svakom nagjoh ostanke od 15 do 20 sahranjenika, ali kako bijahu razbacani, ni da bi pomislio sastaviti ih u cjelinu, a uz to su kosti i s vremena stradale, te bi se raspadale, čim bi ih se taknuo.

[1]) Mittheilungen der antropologischen Gesellschaft in Wien 1881, Nr. 10—12; pod naslovom: Ueber einen Kesselwagen aus Bronze, aus einen Hügelgrab von Glasinac.

Osim kostiju ne nagjoh u tim gromilama nikakvih predmeta, po kojima bi se mogla starina tih grobnica ustanoviti; samo tamo amo nagje se u naspu po koji crijep ili utarak posude od gline s primjesom od vapnena pijeska, karakterističnim obilježjem predhistoričkih posuda. Ali i taj kriterij mogao bi nas u tom slučaju kod ocjenjivanja starine tih gromila zavesti, jer se još i danas nalaze po seljačkim kućama na Glasincu posude od ilovače sa smjesom pokrupna vapnena pijeska.

Narod ih dobavlja iz Zvornika, a kazuje da su takvi lonci bolji nego drugi, — za što? i ne zna.

Što se tiče treće gromile, koja leži pokraj puta u Odžak, uvjerih se, da to i nije grobnica, već prirodno nastala humka, povrh nje mala bara, a voda joj izvire iz podzemnog vrutka.

Sve humke, što ih je Hochstetter pobilježio, nalaze se na samu ravnu Glasincu, a i nema drugih, do njih ovdje; ali kad se uspeh na brežuljke, štono ravnicu na istoku zarubiše, nagjoh ih toliko, da sam, obilazeći podulje onuda, jedva sviju okom preletio.

Narod je tim predhistoričkim spomenicima nadio ime „gromila," „gomila" ili metatezom „mogila"; „Gromile" zove se i selo na jugoistoku Glasinca, te mu je od njih ime.

Narod o njima priča po koju priču, ne bi li im kako rastumačio postanak. Po nekim plijevio je u davno doba ondje narod oranice, a kamenje zgrtavao bi u gromile, dok se ne nakupi ondje pogolema humka, tumačenje u koje na Glasincu slabo tko vjeruje, jer ima mjestimice onud toliko gromila, da se sa njih polje i ne vidi.

Drugi pričaju, da se pod njima blago krije, a mnogi, kojim oči više vide, nego je za gledanja, ugledaše u oči Ilijin-dana, kako se iz njih iskre krijese — najbolji dokaz, da onud ima ukopana zlata. Našlo se i ljudi, koji onuda pokušavahu kopati, ne bi li se blaga dokopali, — a kod Kusača ukaza im se golema prikaza, duh, koji je ustao iz gromile, te uzrastao toliki, da mu se glava neba dotaknula. Kopači, prestrašeni s ove prikaze, onesvijestiše se, a kad se osvijestiše, nestalo je duha. Odonda svak se plašio raskopavati gromila. Ima o njima još jedna priča, u koju narod najviše vjeruje. Često bi nalazili pod gromilom nasuta kamenja ljudskih kostiju, a kako će da protumače onaj silni teret kamenja nad lješinom, van da je pokojnik bio izdajica, a narod da ga je kamenovao.

Tužna li po tome Glasinca, gdje izdajica do izdajice leži! — —

Prve gromile nagjoh na brežuljku, na kome se uzdiže sokolačka crkva sv. Ilije. Brežuljak taj jedva zaprema 5000 □ m. Na istoku spušta se strmo niz stijene, a dno mu opasala na lik polukruga Rešetnica; južna i zapadna mu se strana spušta prema ravnom Glasincu, a sjeverna izravnala se dolinom Rešetnice. Narod okrstio je taj brežuljak imenom Gradac, a naziv taj valja, jer kud ti oko po njem krene, ugledaće ostanke nekadanje predhistoričke naseobine.

Crkva sv. Ilije sazidana je na debelom tavanu crijepova i utaraka predhistoričkih posuda.

Slični crijepovi naslagani su i na dnu stijene s istočne strane, a taj sloj je mjestimice do 30 cm. debeo. Na samom brežuljku pak vigjaju se ostanci starih zidina.

Jedan zid, kome se ostanci još do pô metra nad površinom busa uzdižu, dug je 6 m., te presijeca jugozapadni ćošak današnjeg pravoslavnog groblja.

Taj zid bio je sazidan od neobragjena kamenja, naslagana bez kreča ili drugog kakog ljepiva. Izmegju kamenja našlo se obilje crijepova, a megju njima i jedna plosnata, lijepo zaobljena, predhistorička preslica (Wirtel) od gline.

Evo pregleda grobišta na Glasincu:

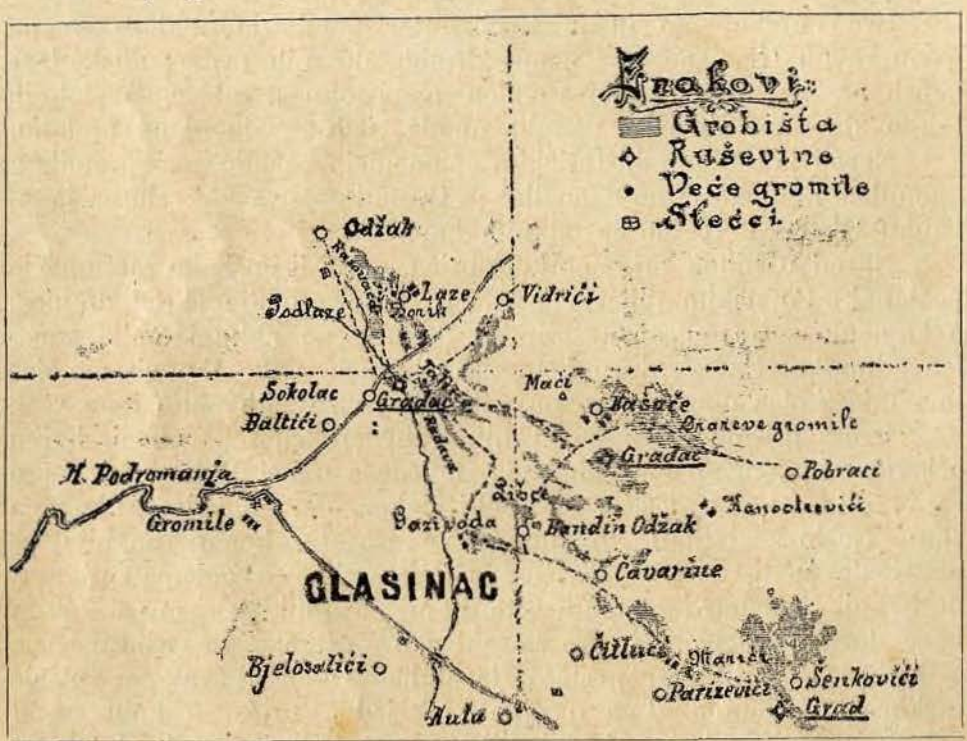

Kakvih dvjesta koračaja na sjever opažava se nastavak istoga zida, a s njime na tri metra razdaleko usporedo drugi zid. Ovi zidovi imali su jamačno braniti brežuljak od nenadana nasrtaja sa ravnice. Naseobina sama bila je na južnom kraju brežuljka, gdje je danas crkva i škola, a zaključiti nam je to iz množine crijepova, koji se možda kroz stoljeća ondje nakupiše.

Dok je vrijeme, ili nevolja, ili druga kob naseobinu uništila, te će joj samo vješto oko danas razabrati traga, sahranila je zemlja mnoge utarke posuda, što ih je čovjek od sebe bacio, u svome krilu, kako će živo posvjedočiti, da je onuda u ono doba, kada je povijest bila tek u povojima, živio čovjek.

Zanimiviji je od južnoga kraja Gradca po nas sjeverni. Tik onog zida nalazilo se groblje one naseobine, — desetak gromila raznog opsega i veličine. Najveća je gromila do 12 m. u premjeru duga, a visoka 1·20 m., najmanjoj se jedva tjeme pomolilo nad površinom busa, koji ju tečajem vremena zaodio.

Daleko više gromila nagjoh po obroncima brežuljaka, koji zarubiše istočni kraj ravnice sve do Odžakâ. Sve se nanizaše oko jednog središta, oko grobišta pod Lazama. Tu se ističu šest velikih plosnatih gromila, nasutih sitno stucanim kamenjem, nanizanih u jedan red. Do njih su dvije pogoleme, oble, i 76 pomanjih. Odavle na jug prostire se to grobište kroz obližnji borik prema selu Lazama, a na vrh brda Rasovače proteže se prema Odžacima druga nekropola sa više nego 200 gromila; sred njih opaziti je podor do 40^{m} dugačkog zida.

U samom selu Lazama naći je do oranice Bože Biljića veoma veliku, a uz nju do tri manjih gromila, tri su druge u oranici, a niz ogradu njive zadruge Dupljanovića imade ih nanizanih jedanaest.

Ove skupine gromila, što se sve nalaze u okolišu sela Laza, protežu se istočnim pravcem prema Vidrićima, gdje je na više mjesta sred oranica naći ostanaka od zidina, a kud ti noga stane, gromila. Imade ih tu do 120, a po dolinama, što se istočnim pravcem do Kusača provlače, nagjoh poviše skupina gromila, svega njih do 320.

U polju, što se oko Kusača prostrlo, pruži mi se čudan vidik: kud god okom krenuh, ugledah sred smreka nebrojene gromile jednu do druge, a sam po sebi rodni kraj postao sa silnog nasutog kamenja napola pustim. Gromile te nijesu baš goleme, ali za to im ni broja nema. Dvije najveće, što uz put u Pobratke usporedo stoje, jedva su 12 m. u premjeru, a nad zemljom se uzdigoše za 1·5 m. Narod okrstio ih je čudnim imenom Ararevih gromila, koga ne mogoh protumačiti; o njima i o blagu, što se pod njima krije, priča narod po gdjekoju priču.

Obilazeći tri dana dolinom oko Kusača po obližnjim obroncima, nabrojio sam tu do 1200 gromila, a kad im još uvijek ne nagjoh kraja, okanih se te mučne rabote do bolje zgode.

Osim ovih predhistoričkih spomenika imade tu i drugih važnih. Selo Kusače sazidano je na ruševinama primitivnih zidina, a i sred oranica naći je sličnih zidina, koje ili bijahu ograde, torovi ili zidovi nekadanjih kuća. Sred tih zidina nagjoh golemu već od pamtivijeka isušenu čatrnju, koja je jamačno u isto doba sazidana, kada su i one gromile nastale.

Južni kraj doline kusačke zaprema do 100 m. visoki brežuljak, sa koga možeš lako sve doline pregledati, koje se ovdje sastaju. Narod okrstio ga je imenom Gradac, a i to ime nadjenuto je zbog razvalina, koje se po njemu nalaze. Te su razvaline ostanci predhistoričke tvrgjavice, koju je opasao na lik pravilnoga okruga od 60 m. premjera nekoč povisok zid. Prema istoku nalazio se do

tri metra širok ulaz u tu tvrgjavicu, sred koje nagjoh šest pomanjih gromila. Zid te gradine (ruševine njegove zapremaju širinu od 6 m., te se mjestimice do 1·5 m. nad površinom zemlje uzdižu), bijaše, ako se u obzir uzme nasap, u koji se je sasuo, po prilici 2·5 m. visok, a 1·5 širok. Bio je sazidan najprimitivnijim načinom; pravilnom sastavu, obragjenom tesanom kamenu ili kreču ni traga, već pusto kamenje, kako se moglo naći u bližnjem okolišu nasuto, naslagano je jedno nad drugim. U ono doba, gdje se vojevalo više na šake nego na sablje, gdje se vojnik samo takim oružjem oružao, kojim se mogao poslužiti, kad mu se neprijatelj ili on njemu primakao na dohvat, bijaše ta kula unatoč svoje jednostavne gradnje dovoljna zaštita; a ležeći navrh humke, s koje se na sve strane otvorio dalek vidik, osobito je vrijedila kao stražarnica.

Obazirući se sa Gradca po daljem okolišu, ugledaćeš i dalje tragova iz predhistoričkog doba.

Pod Golim-brdom golemo je groblje, a u njemu do 500 gromila, kod Nadića ih je blizu stotina, a kod Aliluka 12 povećih a 30 pomanjih.

Po obroncima, štono zarubiše dolinu, koja se pod Bandinim-odžakom i pod Maći-poljem prostire istočnim pravcem prema ravnom Glasincu, imade poviše skupina gromila, a ove se gdje i gdje tako gusto poredaše, da je sa njih rodna dolina opustjela, a samo rijetko gdje je po koja ljeska u to nasuto kamenje zavriježila svoj korijen.

Osobito gusto nanizaše se gromile na Talinama, a megju njima nagjoh 12 velikih, od kojih je najveća 25 m. u premjeru, a visoka 2.20 m.

Sva grobišta, dosada navedena, nanizaše se oko dvaju središta; oko naseobine kod Kusača i kod Sokôca, ali i drugim pravcem ih nagjoh. Radavom, koja se napram sokolačke crkve spušta u ravni Glasinac, imade oko vratnice 80 njih, na puškomet od njih prema jugu nalazi se golema gromila, a do nje ostanci zida, koji je na oblik polukruga okrunio vršak dvaju nizova humki, koje se ovdje sastadoše. Odavle prostire se u više skupina prema Maćima do 70 pomanjih gromila, a na istočnoj strani toga seoca nagjoh nekropolu sa blizu 100 njih.

Kod Gazivoda nagjoh 48 gromila, a s obje strane puta, koji pod Čavarinama prolazi, do 170. Tu se nalazi u polju Odovića jedna od najvećih gromila, što ih ugledah na Glasincu.

Kod Marića nagjoh u dva reda nanizanih 8 gromila, zelenilom lijepo obraslih; najveća od njih visoka je do 2 met., a premjer joj je do 22 met. Idući dalje na jugoistok, nagjoh još nekoliko pomanjih gromilica, a onda nasta stanka. Tek 1·5 kilometra dalje pojaviše se opet pred Šenkovićima.

Kraj je i to brežnat, ali značajno se promijenio. Zemlju ne pokriva više gusta zelen, kao na Glasincu, već se iz nje pomalja dosta često gô krš. Borića naći ćeš samo u pomanjim gajevima, ali za to vrlo čestih ponora, koji se kao golemi lijevci dolje suziše.

Cijelim krajem, dokle ga oko pregledati može, pusto je groblje, a gromile se po njemu tako gusto poredaše, da bi se često jedna doticala druge.

Te gromile, koje zapremaju više od četvornog kilometra, na brzu ruku ni prebrojiti ne bih mogao. Da ih pobilježiš, valjalo bi možda poviše mjeseci probaviti ondje, a dok bi ih temeljito istražio, protekla bi koja godinica naporna rada.

Dok je to groblje zauzelo onaj opseg, što ga danas ima, proteklo je mnogo stoljeća ovom naseobinom, koja je, sudeći po zaostalim joj grobištima, bila možda još znamenitija od sokolačke i kusačke. I tu nagjoh na povisokoj humci razvaline tvrgjavice, koja je i oblikom i veličinom jednaka s onom kod Kusača. Uz tu kulu opazih poveću gromilu, a oko nje poviše manjih.

Zadnje gromile, štono pripadaju golemom grobištu kod Šenkovića, nagjoh jugoistočnim pravcem kod sela Brestovskog. Ima ih dvadesetak, a zarasle su golemim kruškama divljakama. Sjevernim pravcem proteže se ta nekropola do Miljeva brda i do Pobrataka.

Ovaj u nekoliko crta ocrtani pregled nekropola na Glasincu obuhvata samo jedan dio velikog, u prastaro doba gusto naseljenog zemljišta, a tragove tim naseobinama očuvaše nebrojene gromile, koje sižu sve do Vlasenice, Kladnja i Srebrenice. Od gromila, koje podalje na sjever od Glasinca leže, spomenuću samo nekoje.

U selu Krajčićima na Debelom brdu ima tik do kuće Zeke Stanimerovića golema gromila, a oko nje poviše manjih.

Kod Tukova u općini Brejakovići imade velikih gromila, zaraštenih travom, a pod gradinom brejakovićkom čitavo groblje.

Obišavši okolicu glasinačku, slijedio sam gromile, štono se prema istoku protežu. Nagjoh ih opet po brdinama, koje opasaše varoš Rogaticu kao zelen vijenac. Po obroncima Plješivice imade po dosta gromila, kod Rasput-njivâ ih je 12—15 pomanjih, a na Vsnu [1]) naigjoh na 10 velikih i 25 pomanjih gromila. Na Vlagjevini nagjoh na čistini u jednom redu nanizano dvadesetak gromila, koje se, rekao bih, u jednakim razmacima nastavljaju u bližnjem gaju.

Zanimive su ove gromile stoga, što se po njima nalazi bogumilsko groblje, te su nam se tako uščuvali na jednom mjestu ostanci dviju važnih, vremenom daleko rastavljenih kulturnih epoka u svojim grobnim spomenicima.

[1]) Ovo brdo nazivlje narod: Vsan, — Vsna, a vršak mu Navsan, — Navsnu.

Gromile oko Rogatice mogle bi s toga postati znamenite, što je tu nekoč bila znatna rimska naseobina, kojom je prolazila znamenita cesta, štono je spajala dalmatinsko primorje s Risinijem (današnjim Plevljem), te je njome dopirao uticaj rimskih osvajača i u ove krajeve. Na temelju iskapanja, što bi se ovdje poduzelo, bilo bi možda moguće komparativnim putem konstatovati, u koliko je rastavljeno u Bosni predhistoričko doba od rimskoga.

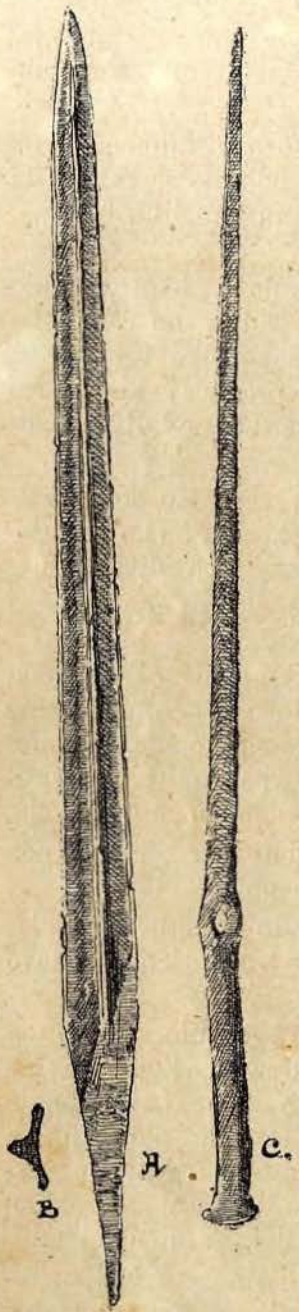

Predmeti sa Plašivice:
A. bodež. — B. prorez njegov. — C. igla od tuča.

Kadija rogatički, Ejub Hafizović, predao mi je gvozdac trouglavo obrušena bodeža, koji je nagjen pod gromilom na Plješivici, neobična oblika za predhistoričko doba, te bih posumnjao, da je doista iz doba broncanog, da se uza nj ne nagje igla od tuča. Taj oblik valjda je nastao pod uticajem rimske kulture, koja se u doba, kada glasinačka i rogatička grobišta nastadoše, starom Ilirijom počela širiti.

Uz cestu, koja iz Rogatice vodi u Višegrad, nagjoh po koju samotnu gromilu, a tek kod sela Dobroučića nalaze se u većem broju. U dolini, što pravcem od juga na sjever presijeca cestu, vidjeh 40 lijeskama zaraštenih gromila, a deset ih je u premjeru 8 m.

Druga poveća nekropola nalazi se kod Hana Pešurića, te je u njoj u više skupina razdijeljeno, po obroncima nanizano do 150 gromila. Lijepim brežnatim krajem, što se na sjever proteže, opaziti je sred malih borića po koji obli nasap kamenja, koji je jamačno takogjer gromila.

Konačno je još spomenuti tri gromilice kod sela Lijeske s onu stranu Semeć-planine; — to bijahu zadnje gromile, koje nagjoh, slijedeći niz gromila od Glasinca istočnim pravcem.

Oblik gromila. Način zakopavanja. Sadržina gromila.

Glasinačke gromile imadu oblik malih humaka, nasutih od nepravilna, neobdjelana kamenja, kako ga je pružala bližnja okolica. Veličina im je različita, te im je premjer različit — izmegju 5 i 25 m., a visina od živca do vrška izmegju 0·3—2 m. Brojem imade manjih gromila daleko više, nego velikih, a nalaze se mje-

stimice tako male, da nestadoše pod zemljom, koja ih je tečajem vremena zatrpala, te im samo po koji kamen nad površinom proviruje, tako da će ga samo vještačko oko razabrati, da nije od prirode nastao ondje, već da ga je ljudska ruka na današnje mjesto smjestila.

Poveće gromile, koje se razmjerno rijetko nalaze, obično su središta velikih grobišta.

Ako već spoljašna površina gromile naliči na jednostavni nasap kamenja, kod koga se samo za tim išlo, da se načini humka poobla oblika, nutarnja mu sastavina još manje pokazuje pravilan slog dobro promišljene gradnje. Isto neobragjeno, neotesano kamenje, što ga na vrhu gromile vigjamo, siže do živca, te je izmiješano zemljom, što ju je nanijela kiša i njom ispunila razmake od kamena do kamena. Samo pod Lazama nagjoh u jednom redu nanizanih šest velikih gromila, koje bar po spoljašnosti odaju pravilnu, promišljenu gradnju. One su tako nasute, da se živac prije izravnao, pa onda pokrio jednim slojem pokrupna kamenja. Za tim je načinjen od krupna kamenja okrugao, od prilike 0 6 m. visok ćenar, koji je opasao taj izravnani prostor. Ćenar spušta se prema spoljašnoj strani koso, a prostor, što ga je opasao, nasut je kamenjem, dok se nije izravnao kao ploha. Konačno je nasut tanki tavan (sloj) sitno stucana kamenja, tako da je vršak gromile bio sasvim plosnat. Iz daleka naliče te gromile više na uzvišeno guvno, nego li na kaku gromilu.

Po jednostavnom načinu, kojim su sagragjeni ti nadgrobni spomenici, možemo zaključiti, da je i način zakopavanja bio jednostavan. Pokojnik položio bi se na golu zemlju, uza nj stavili bi mu sve dragocjenosti, što ih je za života imao, da ih ponese na drugi svijet, a po što bi se svršile običajne mrtvačke žrtve, nasipavali bi na nj iz bližnjeg okoliša sneseno kamenje, dok se ne bi nad pokojnikom uzdigla pogolema humka — najjednostavniji spomenik, koji je, onako priprost, izdurao hiljade godina. Silni teret, što se svaljivao na ostanke pokojnikove, zdrobio ih je, te su kosti većinom smrvljene nagjene, a samo u rijetkim je prilikama bilo moguće razabrati prvobitni im položaj.

Ono šestero gromila pod Lazama opet razlikuje se i u načinu sahranjivanja pokojnika od sviju ostalih. U četiri, što sam ih raskopao, nagjoh, da se nije mrtvo tijelo čitavo zakopalo, već se spalilo, a preostale kosti složene su s predmetima, što su se dali pokojniku u grob na hrpicu, a nad njom nasuše gromilu. U jednoj od tih gromila nagjoh oba načina spojena: u sjevernom kraju gromile sažgane kosti, a 4 m. na jug čitav kostur. Pitanje, u kome su odnošaju ta dva mrtvaca megju sobom bila, teško da će tko riješiti, svakako je značajno, da je uz sažgane kosti nagjeno mnogo predmeta od tuča i gvožgja, a uz kostur baš ništa.

Ovaj red gromila pod Lazama, koji se i oblikom i načinom sahranjivanja pokojnika od sviju ostalih na Glasincu razlikuje, vrlo je zanimiv, a očituje se tu način, koji u onom kraju nije bio običajan. Možda su ondje stranci ukopani, a može biti, da su te gromile nastale pod uticajem tugje kulture.

Običaj samrtnih žrtava bio je na Glasincu općenit. Predhistorička je mitologija sviju naroda unatoč svima hipotezama arkeologa i nearkeologa još uvijek tamna i ostaće tamna, samo žrtvama predhistoričkih naroda sačuvaše se do danas vidljivi tragovi. Žrtvovale su se životinje, koje bi se sažgale, ili vino, ulje i druge tečnosti, koje bi se nad žrtvenikom prolile (libacije).

Tragovi žrtvama, spaljenim nad gromilama glasinačkim nagjoše se vrlo često, a sačuvaše nam se u slojevima ugljena, pepela i ostanaka životinjskih kostiju, koji se skoro u svakoj gromili nagjoše. Libacije kao da nijesu bile u običaju, jer na vino, što se žrtvovalo, žrtvovala bi se obično i dotična posuda, koja bi se bacila na grob, a takovih posuda našlo se na Glasincu vrlo rijetko. Našao bi se doduše ovdje ondje po koji crijep u naspu, ali nigdje ne nagjoh ni dva, za koja bih mogao izvjesno reći, da su ostanci iste posude.

Čim je bio pokojnik ugledniji i bogatiji, tim mu veću gromilu uzdigoše, a nema sumnje, da su vojnici bili najvećega ugleda. Oružje — bilo je već gvozdeno — našlo se samo u golemim gromilama, a u manjim ne. U tim gromilama, rekli bi, da je gvožgje znakom blagostanja i bogatstva, jer se u manjim gromilama nalazi preragjeno u nakit.

Predmeti, što su se uz pokojnika položili u grob, bili su ili oružje, ili su služili za nakit, ili kao halat, a načinjeni su bilo od tuča ili gvožgja, bilo od kamena ili od kosti.

Od kamenoga orugja spomenuti mi je držak noža od kremena i utarak maloga nožića od crvenca; oba bijahu na tri brida, a nagjoše se pod ono šest gromila pod Lazama. Ti noževi možda su ostanci kamenog doba, a nagjoše se možda s pukog slučaja megju predmetima iz početka gvozdenog doba.

Osim tih predmeta nagjen je jedan brus od škriljastog pješčenjaka, dva kamena za glagjenje i strojenje koža od vapnaca (vapnenca), a vrlo često mali kamenčići jajolika oblika, čas kao lješnjak, čas kao kokošije jaje velikih. Ti kamenčići nalaze se vrlo često u predhistoričkim gromilama, a misli se, da su religioznoga značaja, te da su možda služili za amanet protiv nagle nesreće.

Od kostiju nagjen je utarak (fragment) maloga drška, ukrašena jednostavnim savatom (graviranjem), i okrajak srnećeg roga, kome je pri korijenu izbušeno više rupica. Ovima ne mogoh protumačiti značenja.

Gvožgje bilo je izragjeno ili u oružje, ili u nakit.

Ponajviše našlo se gvozdenog koplja. Megju tim kopljima mogu se razlikovati četiri tipa, koji variraju izmegju širokolista i uskolista koplja. Veličina im je razna, a jedno se našlo 50 cm. dugo. Sulice nagjene su u dva oblika. U jednoga jedva da se šiljak od nasada znatno odijelio, a drugoga je šiljak vitak list, a nasad se suzio. Od gvozdaca našao se gvozdac malog, prema oštracu slabo uvitog šiljatog noža i tup šiljak drugog pomanjeg noža.

Često se nagjoše i ostanci mačeva, ali tih je rgja tako izjela i zaodjela, da bi im jedva prvobitni oblik mača naslutio. Mnogo obilnije nagjoše se predmeti od tuča.

Izuzevši nekoliko uvoja, savijenih u dvije spirale (Brillenspiralen), a cijevi od žice spletenih (Spiralenhülsen), svi su predmeti od mjedi ljeveni. Tehnika ljevanja u njih je veoma usavršena, a našlo se predmeta, koji nijesu samo u obični kalup saljeveni, već šuplje (Hohlguss). Značajni su za tu tehniku uresi na oblik krsta, nagjeni u golemoj gromili na Talinama, u kojima su ramena šuplje saljevene cijevi, te jedna mala kopča na oblik luka (fibula), u koje je luk nadjeven i šupalj.

Ove predmete bilo je razmjerno lako skalupiti, ali kod jedne vrste dugmeta na oblik šupljega zrna sa dugoljastim drškom, koji se po gromilama na Glasincu često nagje, valjalo je daleko većih poteškoća savladati. U nacrtu prikazuje se takvo dugme na prvo oko priprostim, a ipak morala je umjetnost ljevanja tuča proći mnogo štadija svoga razvoja, dok je bila vrsna latiti se ljevanja tih dugmeta.

Probijen, jednostavan kalem, kojim su ta dugmeta ukrašena, nije bio već u kalupu načinjen, nego tek kasnije, a dugme izašlo je kao sasvim glatko šuplje zrno iz kalupa. Da pak ono zrno bude šuplje, valjalo je u kalupu smjestiti okruglo pomanje zrno od zemlje, a to je moralo biti tako smješteno, da se samoga kalufa nigdje doticalo nije, tako da je staljena mjed mogla sa svih strana zrno obliti i kalup ispuniti. Tako tegotan kalup mogao se samo na taj način dotjerati, da se ono zemljano zrno uz kalup spojilo žicama od tuča, tako da se samoga kalupa nigdje nije doticalo, ali i u tom slučaju će i vještome radniku po koji kalup po zlu poći, dok mu pogje za rukom. Nagjeno je takvih dugmeta, u kojima se ono zrno od zemlje, što je ispunjavalo šupljinu kruglje, još do danas sačuvalo, a nagjeno je i takvih, koji nijesu još dovršeni, te je onaj probijeni kalem tek dlijetom označen. Lèmom (Löthung) bi bilo lako načiniti takve šuplje kruglje od dvije slomljene polukruglje, ali metalurgima, čije proizvode nagjosmo na Glasincu, kao da to sredstvo još nije bilo poznato. Bar su se u prigodama, gdje bi lèmom mnogo lakše postigli cijelj, predmete skovali čivijama. Tako nagjoh jednu fibulu, u koje se zapon za iglu odlomio, a poslije ga čivijom opet prikovaše uz lûk.

U jedne počelice (Stirnreif) od uskog tenećeta (vidi sliku), koja se bila slomila, imade sličan popravak: slomljeni krajevi složeni su

jedan tik drugoga i prikovani čivijicama o malo, usko, podloženo teneće. U jednog odlomka slične počelice isti je popravak, a čivije bile su ukrašene lijepim glavicama. Dekorativne motive, kojima su

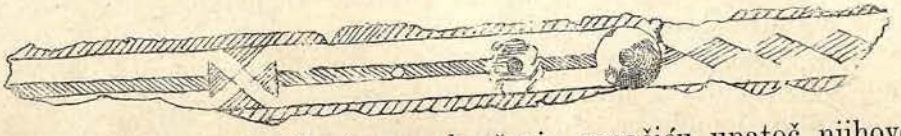

predmeti, nagjeni na Glasincu, ukrašeni, označiću unatoč njihovoj jednostavnosti vrlo ukusnim djelom. Nijesu bogati, već sa nekoliko urezanih crta i tačkica označeni.

Plosnih ornamenata nije naći, a sav dekorativni nakit sastoji se od niza linearnih motiva i okruga, koji se ili jedan do drugoga u ćenar nanizaše, ili su poredani oko zajedničkog središta. Pojedine veće plohe ukrašene su malim, kalemljenim jabučicama, koje ističu središte cijele dekorativne kompozicije, ili pojedinih joj dijelova. Pojedini komadi pokazuju i probit kalem, te je i tu unatoč jednostavnosti tehnike i urneka dekorativna cjelina ukusna. Evo nekoliko slika ovako ornamentiranog nakita sa Glasinca.

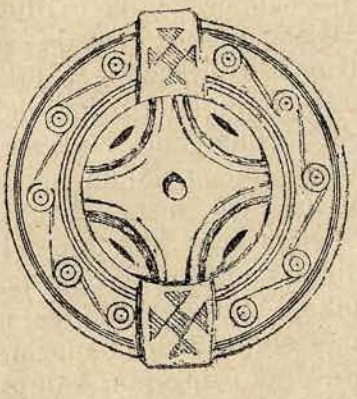

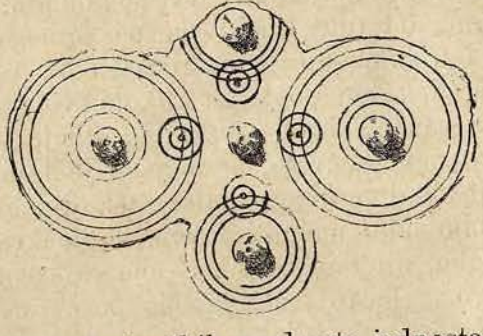

Ako i jesu dekorativni motivi glasinačkih predmeta jednostavni, dolikuju predmetu, te sačinjavaju s njime jedinstvenu cjelinu, koje tadanji majstori ne bi bili kadri postići, da u njih nije bilo prirogjena ukusa i tradicije, kojoj začetak siže u puno veću davninu, nego li ti proizvodi nastadoše.

To, što se na Glasincu nagjoše predmeti od tuča, šuplje ljeveni, jedan nam je podatak kod opredjeljivanja vremena, u kojem oni nastadoše.

U Grka, koji od svih evropskih naroda prvi stupiše u kolo historičkih naroda, o kojima imademo najstarijih izvjesnih podataka, počeše se predmeti od tuča šuplje ljevati u ono doba, kada Grčka ostavlja svoju mitičnu tradiciju, te stupa na historičko pozorište. Nema sumnje, da je ta umjetnost iz Grčke prešla ostalim balkanskim narodima, a uzme li se u obzir, da se grčka kultura baš na Balkanu vrlo sporo širila, to možemo po tome suditi, da glasinačke gromile nijesu davno prije našeg doba nastale.

Летипас (летећи миш) у Херцеговини.

У половици августа 1886. убио је тадањи наредник Лабода, сада стражмештар страже сигурности у Сарајеву, при вечерњој засједи на дивље голубове на једној коси Подвележа близо Мостара једног летећег миша од сасвијем зачудне величине у тренутку, кад је пролетио испред улаза једне повеће пећине. Животиња убијена размјерно фином сачмом паде у једну дубину краса, а иначе вјерно псето срећнога ловца не хотијаше баш никако да апортира слијепога миша.

Пошто је ово чудовиште изазвало опћу сензацију у Мостару, то се један прост војник од 3. пјеш. пуковније подухватио да га препарира на оригиналан начин, наравно прилично недовољан, у колико је шустерском иглом избушио многе рупе у тијелу миша и кроза њих удухао некакво средство за конзервисање. Отолен је слијепи миш доспјео у Љубушки, прошао је кроза разне руке, док га најзад концем 1888. није босан. херцег. земаљски музеј прибавио за се.

Премда ова животиња данас изгледа као сасушена мумија скоро без и једне длаке, а при томе је у течају времена претрпљела и друга уштрба — ипак још и данас вазда импонује својом угледном величином. Ширина у летењу је данас 94 цм., а у свјежем стању мора да је била још већа.

По облику главе са зубима, по саставу огромних панџа на палчевима, јасно се познаје *Genus Pteropus*. На жалост по садањем стању животиње није нам могуће, да означимо врсту животиње.

Да је овај слијепи миш по причању убијен у потпуној слободи, то стоји; но у којем се виду налази, о томе се у овај мах не може ништа утврдо да рече. То једно стоји, да се слична врста Птеропус-а не налази ни у јужној Јевропи нити у опће у свој Африци, и да тако огромни летећи мишеви једино у јужној Азији живе. Осим тога није познато, да се уловио у

Јевропи такав примјерак, по којему би се могло рећи, да привидно у слободи живи.

Може се само на ово троје помислити. Пошто се оваке животиње понекад увозе за трговине са животињама, можда је овај летећи миш на обали јадранског мора умакао каквом броду па се одомаћио овдје у Херцеговини; или пошто летипас у опће имаде позамашну снагу да лети, можда су га морске буре забациле, те је из тропских предјела можда постепено доспио амо; или можда се ова врста у неколико примјерака још налази у блажијим предјелима посједнутог подручја, можда као заостатак већ изумрле фауне земаљске. И ако се чини да је невјероватно оно потоње мишљење, ипак ћу у прилог томе нешто да напоменем.

Исти ловац нашег летећег миша прије више времена опазио је такођер у Мостару сличну животињу, коју је неки дјечак живу ухватио и продао неком путнику — агенту за шиваће макине, који је животињу убио и испунио. Тај примјерак вели се, да је био незнатно мањи од овога нашега, и по описивању биће да је то била млађа животиња.

И војници од тамошње босан. херцег. компаније, који у писарни често разгледаху разапетог миша, причаху често истом наряднику, да су у својој херцеговачкој постојбини виђевали сличне и још веће примјерке од ове животиње.

Најзад напомињем да је и пуковнијски љекар г. др. А Хенш, како вели из поуздана извора дознао, да у западној Херцеговини имаде огромних слијепих мишева.

Надајмо се даклен, да ћемо при садањем систематичном проучавању Босне и Херцеговине скорим добити објашњења о засад још веома невјероватном наласку ове врсте животиње, која припада тропским предјелима. **Отмар Рајзер.**

Kumstvo u Muhamedovaca.

Listajući po narodnim pjesmama Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini, zapeće pažljivomu čitaocu počešće oko za stihove, u kojima se spominje kumstvo.

Za primjer navagjam nekoliko ovijeh stihova:

„Lika [1]) kumom bio kod djevojke.“ . . . . [2])

„Evo t' kuma, bega udbinjskoga.“ . . . . [3])

„Pa mu sinu kosu kumovao“ . . . . [4])

Mene ovi stihovi pobudiše, te stadoh o kumstvu pobliže raspitivati u samih Muhamedovaca. U brzo dobih dosta obavijesti i o tom pitanju, te evo bilježim što sam i kako čuo.

Naši Muhamedovci poznaju tri vrste kumstva. *Kumstvo svatovsko* ili *vjenčano, kumstvo šišano* ili *vodeno* i *kumstvo kod suneta.*

[1]) Pridjev glasovitog junaka Mustaj-bega ličkog

[2]) „Narodne pjesne Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini“ II. knjiga, pj. LX. stih 1162.

[3]) „Narodne pjesne Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini“ II. knjiga, pj. LXVII. stih 592.

[4]) Narodna pjesna, još neštampana.

Kumstvu svatovskom biće već oko stotinu godina što se trag prilično zameo. Poslije zauzeća Bosne-Hercegovine po Osmanlijama ostalo je u Bošnjaka, koji prigrliše vjeru prorokovu, uz ostale običaje i kumstvo vjenčano. Najdulje sačuvalo se ovo kumstvo kao općeniti običaj u bosanskoj Krajini, gdje se do u 18. vijek često Muhamedovac vjenčao s Hrišćankom, a da se ovoj nije trebalo poturčiti. Ta i dan danas dogagja se u okolici Kolašina, da Musloman vjenča Hrišćanku. Djeca ovakih mješovitih brakova vjere su muhamedovske, jer tako naregjuju muslomanske vjerozakonske ustanove. Ovaki brakovi stvoriše poslovicu: „Otac klanja, mati mi se krsti, a ja se kamenim". — Ako dakle narodna pjesma iz prošlijeh vijekova spominje, da je Mustaj-beg lički (Lika) bio kum kod vjenčanja kojeg junaka, to nema sumnje, da se tada Muhamedovci još općenito držahu običaja, u svatove povesti kuma. Čin kuma bio je neka osobita čast, jer uvijek samo kakog osobitog odličnika traže za svatovskog kuma.

S vremenom se taj iz hrišćanske prošlosti naslijegjeni običaj prilično izgubio, a kumovo mjesto zauze „djever"; ali ima i dan danas krajeva u bosanskoj Posavini, gdje se djever zove kumom.

Kumstvo šišano ili vodeno[1]), i ako je poznato u nekim krajevima Bosne, ipak se dosad sačuvalo samo još u Hercegovini. Hercegovački Muhamedovci kumuju djeci svojih prisnih prijatelja, da time utvrde prijateljstvo ne samo za se, nego i za svoje potomke. Ovo kumovanje biva kako megju dva Muhamedovca, tako i megju Muhamedovcem i Hrišćaninom. Taj narodni običaj svršuje se svečano u kući dječinog oca i to ovako.

Ako se Muhamedovcu rodi muško dijete, poručiće, ili će sam jednom zgodom zapitati njegov prisni prijatelj, da li dječiji otac i ukućani pristaju, da on budne kum novorogjenčetu. Ako pristanu, ugovore dan za tu svečanost. Kumovanje biva dok djetetu još nijesu unesene makase u kosu, a mora se obred ovršiti u jutru, dok je dan u napretku. Djetinji otac pozove prijatelje i rogjake da dogju u njegovu kuću, a ovi dolaze rano u jutro, kako će kuma što svečanije dočekati. Djetetu obuku najljepše haljine. Kum uzme dijete na krilo, a jedan od djetinjih rogjaka donese u kakovoj posudi, obično od stakla ili porculana, čiste vode i drži je pod djetinjim vratom. Kum prihvati makase i odreže djetinje kose, najprije više desnog uha, onda na sred glave, pa najposlije više lijevog uha. Odrezana kosa pada u vodu, što je u onoj posudi.

Kad je to svršio, baca kum u vodu kovanog novca — već prema svome imućstvu — pet ili deset pleta (cvancika), dukat pa i više, koliko može i hoće. Sakupljena družina baciće takogjer u vodu kovanog novca. Sav taj novac podijeliće hizmećari (služinčad).

Ovim obredom postao je dotični kućni prijatelj kum onom djetetu; on mu je od sad zaštitnik i branitelj, pa će kumčetu biti na pomoći, makar ga i glave stalo.

Djetinja mati šalje kumu i njegovoj familiji na dar vezene i tkane stvari, a djetinji otac darovaće kuma puškom, sabljom, čibukom, konjem ili drugom kakovom stvari.

Poslije kumovanja cijelo društvo sjedne za sofru, te se veseli.

---

[1]) Prije nekoliko dana pripovijedao mi je g. Mehmed efendi Šarić iz Stôca, da ovu vrstu kumstva u okolici Stôca nazivlju: Kumstvo krizmano.

Kumstvo postoji, dok kum ili kumče živi; umre li koje, veli se: „Kumstvo bilo, kumstvo se razvrglo.“ Ova je slična onoj i dojako poznatoj: „Umrlo kumče, prestalo kumstvo.“ Evo nekoliko primjera ovog kumstva:

Glasoviti Smail-aga Čengić bijaše kum sinu svog vjernog prijatelja Mike Malovića iz Dragaljeva u Drobnjacima. Megju Ded-agom Čengićem (sinom Smail-age) i crnogorskim vojvodom Petrom Stevanovim (puncem sadašnjeg knjaza Nikole) takogjer je postojalo kumstvo.

Godine 1836. kumovao je inžinir Luchini [1]) iz Dalmacije (rodom iz Padove), vrlome Ibrahim-begu Kapetanoviću, sinu Ali-bega Kapetanovića-Ljubušaka. Moj čestiti prijatelj Nezir ef. Škalić kumovao je godine 1860. sinčiću Osmana Gegića u selu Megjegji u kotaru rogatičkom.

Šišano kumstvo u velike je uticalo na društvene i političke odnošaje; često se njime utrnulo krvno neprijateljstvo megju dvije porodice, koje od časa kumovanja postaše vjerni i pouzdani prijatelji. —

Na ovo kumstvo dosta je nalik kumstvo kod suneta. [2])

Kada se suneti sinčić kojeg Muhamedovca, prizvaće on svog prijatelja, da mu drži dijete, dok berber sunet oviršuje. Tog prijatelja zvaće od ovog časa „kumom“ djetinji otac, djetinja mati, braća, sestre i svi rogjaci. Kum se smatra glavnim prijateljem; kum u svako doba može dolaziti u kuću, od kuma se ne krije kućna ženska čeljad. Kad se kumče oženi, donijeće mlada darove ne samo rodbini svoga vojna, nego i njegovom kumu. Ali se i kum valjano stara za svoje kumče, ako ostane sirotno iza oca; jer kad mu treba pomoći ili savjeta, uvijek će potražiti svoga kuma, a ovaj će mu učiniti sve što može.

Sve tri vrste kumstva poznaju samo Muslomani u Bosni i Hercegovini i u nekim krajevima balkanskog poluostrva; Osmanlijama je kumstvo posve nepoznato i ne ćeš mu naći traga ni u kuranu, niti u šerijatu.

Kosta Hörmann.

Африкански новци од туча (мједи), нађени на Вранкамену код Крупе.

Приопћио **Др. Ћиро Трухелка.**

У прољеће год. 1887. нашло је једно дијете, пасући овцу на Вранкамену, што но је тик цесте над лијевом обалом Уне пола сата од Крупе идући у Отоку, напола разлупан лонац, пун старога новца и разних уломака од туча. Тај лонац, кому је садржај тежио 25 ока (по пр. 35 кг.), не бијаше укопан а ни сасут под каком градином, већ се нашао на стрмини сакривен између два камена станца, а покривен повећим каменом. Шикара, која је пред тим скровиштем израсла, застрла је то благо, те је тако прошло близу двије хиљаде година, док га случај не откри. Радници, градећи цесту под стрмим Вранкаменом, нашли би каткад по који новац, који се скотрљао с оног скровишта низа страну, а мало тко је на то пазио, док га не откри дијете. Чим се разнио глас о томе наласку, настојао је котарски уред у Крупи, да сабере од тих новаца, што људи још нијесу разнијели, те пошаље земаљском музеју у Сарајево све, што је добити могао.

[1]) Ovaj Luchini otvorio je nazad 45 godina veliki kanal kroz Ljubuško polje, te se tako to polje osušilo.

[2]) Sunet, arapska riječ = obrezivanje.

Стигло је амо свега 98 комада новаца, а преко 20 ока уломака од туча.

Новци су сви без изнимке африкански, те приличе овим типима:

Тип I. Carthago.

A [1]) Глава Proserpine.

℟ [2]) Коњ на десно стојећи, на лијево обрнуте главе, а увите ноге.

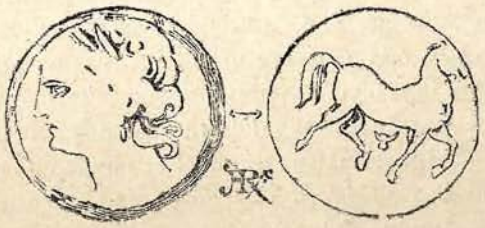

(Ch. Müller: Numismatique de l'ancienne Afrique fig. 231.)

6 komada.

Тип II. Numidia.

(Micipsa 148—118 пр. Исуса.)

A Глава краљева у лијевом профилу, шиљате браде, увојите косе, овјенчане ловор-вијенцем.

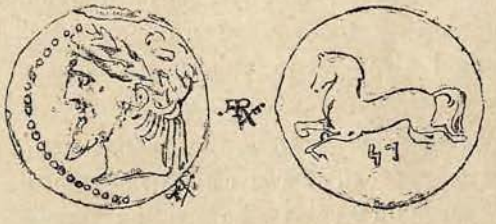

℟ Коњ на лијево касући.

(Müller o. c. Tom. III. 18. 19)

22 komada.

Тип III. Carthago.

(200 година пр. Исуса).

A Глава Proserpine.

℟ Коњ корацајући на десно, под њим пунско слово алеф.

(Müller o. c. Tom. II. 99 i 246.

70 komada.

Тип IV. Egipat.

Ptolomäus Soter (300—285 пр. Христа).

A Глава Jupitra Ammona.

℟ Орао над мућом стојећи. Напис наоколо нечитљив.

1 комад.

Што се тиче осталих комада од туча, то је саставина њихова врло различита и неједнака.

По квалитативној кемичкој анализи овдашњег рударског сатника госп. Радимског бијаху саставине туча: бакар, коситар, олово и сребро.

Квантитативна анализа није се могла провести, јер су саставине неједнако раздијељене, али у свим испитаним преципитатима има знатна примјеса сребра.

---

[1]) A значи предња страна (лице) кованог новца.

[2]) ℟ значи стражња страна кованог новца.

Ту прилично знатну множину сребра нијесу хотице примијешали осталим састављинама туча, већ је била ваљда спојена с оловном рудом, која се уз бакрену шталила, као што се у предхисторијско вријеме састављине туча нијесу тачно одмјеривале, јер се није љевала чиста ковина, већ руда уз све своје примјесе. Чишћење кови далеко је мучнији посао, него легирање туча од појединих руда. Облик уломака од туча није једнак. Неки комади сальевени су у облик округле плојке, разнога премјера и дебљине, те се на њима види још облик лончића у којима су сальевени. Други су комади сальевени у подебеле плочице или шипке, те изломљени, а већи је дио туча без облика, мање и повеће груде и неочишћена троска (Schlacke). Нема сумње да је то био материјал, што га је у давно доба илирски металург накупио, да од њега салије накит и оруђе, који сачињаваху некоч богатство предхисторичких народа. Као што и данас још босанске кујунџије купе мљетачке цекине (рушпе), да од њих салију златно прстење, или старе шкуде, да их салију у сребрне жице за филигран, тако је у оно давно доба онај ковач прикупио бакрене и бронцане новце, да их салије. Доказ томе мнијењу јесу појединн комадићи новаца, нађени у оној мједи, који бијаху на пола растаљени, а напола разлупани.

Посуда у којој бијаше то благо сахрањено, на жалост се разлупала, кад је дигоше, те сам могао само неколико малих комада наћи, али и ти бијаху довољни доказ, да су ови новци дошли у Илирик, прије него се њиме раширио римски утицај и римска култура.

Судећи по тим уломцима бијаше посуда од глине, којој се примијешало вапненог пијеска. Само спољашна страна посуде бијаше црвена, сасвим дотечена, а изнутра бијаше иловача прије на, сивкаста; пијесак примјешан глини, није прешао у силикат, већ му се зрна јасно виде. То су све карактеристична обиљежја посуда, које нијесу у лончарској пећи печене, већ на отвореном пламену, а та обиљежја значајна су за производе предхисторичке керамике (лончарског обрта).

Према томе су ти новци ондје сакривени прије, него што је настала она знаменита римска цеста, која је једва двадесет метара под налазиштем пролазила, а из старога Солуна (Salona) водила уз лијеву обалу Уне у Сисак (Siscia); свакако доспјеше онамо прије, него што се овим путем развила римска култура и прије него је настала она мала римска колонија, чије трагове нађох обилазећи околицу једва четири сата далеко уз Уну, код Раканских барица.

Благо од туча, нађено под Вранкаменом свједочи, да је предхисторичка култура владала у јужном Илирику — у данашњој Босни — у оно доба, кад је класичка култура прешла свој вршак, да је у то доба била мјед главна ковина, што ју је народ у оружје и оруђе сальевао, па да је сачињавала најважније метално благо народа. Да томе није тако, јамачно се не би некадањи господар тога блага, када га је затекла катастрофа намучио, да тај знатни терет понесе уза стрми Вранкамен и да га ондје сакрије.

Што се тиче времена, када су сковани ти новци, допире најстарији (од Ptolomeja I.) најдаље до године 300 пр. Христа, најмлађи најдаље до год. 118 пр. Христа, а картагонски новци ковани су, по мнијењу чувеног нумизматика дра. Кенера, коме је послано неколико комада на углед, у II. вијеку прије Христа. За I. тип (6 ком.) држи тај учењак, да је старији, а потоњи (70 ком.) да је млађи, али и овај јамачно није кован послије године 146, дакле послије прве поле II. вијека прије Христа. То мнијење већ је с тога оправдано, што је год. 146. свлађана моћ Картага, а некоч знаменити трговачки град, који је и са далеким Илириком био у трговачкој свези, једним је — рекао бих — треном пропао.

О важности ових старих новаца изјавио је наведени нумизматик ово: „Појединн новци египатски, новци Панорма и осталих сицилских градова, налазе се каткада измијешани с другим у земљама аустроугарским, али само ми је једно мјесто познато, гдје су нађени новци по својој саставини слични оним, нађеним под Перне (Вранкамена). Мјесеца марта 1846. нађени су на брду Варошини код мјеста Куле — у некадањој личкој пуковнији — новци од туча, који бијаху — судећи по 15 комада преданих области,— картагонски, нумидски и један египатског кова из конца II. вијека прије Христа. Судећи по тим слабим подацима, ваљда су ови сјеверно афрички новци преко мора доспјели у Драч (Dyrrhachium), који је бар у II. и III. вијеку прије Христа био главно трговачко средиште Илирика, а драхме Дирахија измијешане са римским денарима, налазе се чешће у некадањој војној Крајини и у Ердељу“

Разгледајући помније поједине комаде ове новчане збирке, опазио сам, да нијесу сви комади једнога типа истога кова, а особито новци Миципсе да су врло неједнако ковани, те нема сумње, да је било више печата, од којих су гдјекоји савршеније резани а други мање дотјерани. Печати, који су употребљавани, разликују се посебним знаковима, који се налазе на ℞ под сликом коња.

Од новаца Micipse тип II., ваља разликовати два печата.

1. На ℞ под коњем ● . 19 комада
2. На ℞ под коњем феничка слова 𐤌𐤏 (M O) 3 комада.

Од кашњих картагонских новаца (Тип III.)

1.	На ℞	под коњем без знака		56 ком
2.	„	„ „ „	слово	2 „
3.	„	„ „ „	знак	1 „
4.	„	„ „ „	„	1 „
5.	„	„ „ „	„	2 „
6.	„	„ „ „	„	3 „
7.	„	„ „ „	„	3 „
8.	„	„ „ „	„	2 „

Када сам у пролећу прошле године пошао у Крупу, да разгледам мјесто, гдје је нађено то благо од туча, нађох још неколико знаменитих комада, што су тамошњи становници узели од пастирчета, кад се разнио глас о наласку.

Били су то ови новци:

Afrika.

Numidia. Micipsa. (148—118 пр. Христа.)

1. **A** Лијеви профил мушке главе, шиљасте браде, увојите косе, овјенчане ловор-вијенцем.
   ℞ Коњ бјежећи на лијево.
   2 комада.
2. Исти тип, само што под коњем ℞ има знак ●
   9 комада
3. Исти тип, само што су под коњем на ℞ мјесто тачке слова 47 (M O)
   3 комада.

Kartago. Тип I. (II. вијек)

A. Proserpina, овјенчана вијенцем од ловора.
℞ Коњ обрнуте главе, увите десне предње ноге.
5 комада.

Тип II.

1. **A** Лијеви профил Proserpine. Дуга коса, што се низ врат спушта, повезана је тенијом.
   ℞ Коњ, стојећи мирно у десном профилу.
   4 комада.
2. Исти тип, само на ℞ под коњем слово ○ (C, S)
   3 комада.
3. Исти тип. Под коњем знак ⚒ 1 комад.

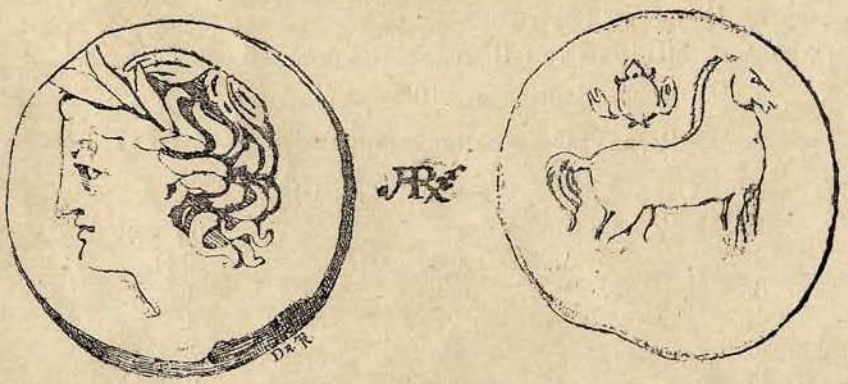

Тип III. Као горњи, само над коњем има шкорпијон (акреп).
5 комада.

Ови су комади без сумње најљепши и најскупоцјенији од свих осталих, те су необичне величине. Премјер им је 45 мм., дебљина 7·5 мм. а тежина 100 грама, те према томе одговара овај новац по прилици римском квадрусису (4 аса), дочим је пет пута тежи од пријашњих новаца.

Тај се новац без сумње прије салио у облик округле дебеле плоче, а тек на њој се отиснуо печат. То се види по томе, што су на неким комадима шупљине, у које растаљена ков за љевања није дошла.

Печат, којим су новци ковани, врло је плоснат, технички је ванредно савршено израђен, цртежи су оштри, а љепота црта тако је потпуна, да нема сумње, да га је изрезала умјетничка рука првога реда.

Штета је само, што је цигло један комад с обје стране потпуно добро очуван, дочим је у осталијем напис само с једне стране видљив, а на другој мање више избрисан и нејасан.

Egypat.

Ptolomäus III. Euergetes (246—221 пр. Исуса).

A Лијепо израђена глава Jupitra Ammona у десном профилу.

℟ Орао на лијево корачајући, до њега знак ƒ, а около напис ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ.

Мод. 20 Мм. 1 комад.

Ptolomäus III. Euergetes. (246—221 пр. Исуса).

A Jupiter Ammon.

℟ Орао, знак ϕ и напис ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ.

Мод.. 26 Мм. 1 комад.

Cleopatra, жена Ptolomeja VII. (по пр. 130 пр. Исуса).

A Jupiter Ammon.

℟ Два орла успоредо, лијево гледајући. Напис нечитљив. 1 комад.

Evropa Hispania.

Municip. Emporae, (Provinc. Tarraconensis).

A Ceres у лијевом профилу.

℟ Коњ десно стојећи, над њим вијенац. Viktorija, која га држи, излизана. 1 комад.

Sicilia.

Syracusa. Hiero II. (269—215 пр. Исуса).

A Лијеви профил краљев. Глава брадата, увојите косе, повезане тенијом.

℟ Трозуб (tridens), лијепо окићен. Десно и лијево низа њ по један делфин. Доље напис ΡΩΝΟΣ 1 комад.

Italia.

Roma. As Romanus.

A Janus bifrons.

℟ Ростра, под њом напис ROMA. 1 комад.

Triens. A Palas, са кацигом у десном профилу.

℟ Ростра, над њом ROMA, под њом • • • • 1 комад.

Triens. A Десни профил Mercuria са петасусом.

℟ Ростра, гори ROMA 1 комад.

Naknadno k „flori južne Bosne i Hercegovine od dr. viteza G. Becka."

Na osnovu rezultata dvadesetdnevnog putovanja u ljetu 1888.

od **Alojza Adamovića.**[1])

Budući da su vrlo rijetka saopštavanja o flori Bosne i Hercegovine, to mislim, da za javnost ne će biti bez svake cijene otkriće mojih istraživanja i da će može biti moći poslužiti kao oslonac za tačnije i temeljitije istraživanje.

Kroz sutjeski tjesnac došao sam u južnu Bosnu. Kada sam kroz taj tjesnac prolazio, botanizirao sam okolo sêla Suhe, Tjentišta i Gjurgjevice, te sam se uspeo na Volujak i Maglić-planinu (2388 m.) poviše sela Suhe, a za tim na glavicu Pleće kod Tjentišta.

Kod Foče prešao sam Ustikolinu duž Drine, a od Broda do Mješaja ondašnje planinske (predalpinske) šume ukraj Čehotine, te sam se za tim uputio u Zagorje.

Zagorje je skroz planinski (predalpinski) predjel i širi se od Borja, pa sve do visočine Morine ili — kako drugi hoće — do nevesinjskog polja.

U tom kraju botanizirao sam oko sela Ratalja, Jeleća, Borja, Kalinovika, Obalja, Uloga, Sela, Obrnja i Morine. Nema sumnje, da je tamo najzanimljivija Crvanj-planina. Već poviše Sela počinje se po malo uzdizati (Gradina 1272 m.) tako, da se dolazi malo po malo kod Pjećeva brda na visinu 1588 m., a kod Ledenice na visinu 1827 m. Najviši je vrhunac te planine Zimomor (1921 m.). Na žalost moram spomenuti, da sam pretražio od cijele planine samo taj vrhunac i to samo površno; jer sam nastojao, da svakako još istog dana u Nevesinje stignem.

Još ću da reknem, da bi ovaj izvještaj o mojim zbirkama mnogo opširniji bio, kada bi u nj uvrstio i sve ono, što sam na cijelom svom putu opazio i našao; no pošto sam od te namjere odustao, to sam se ograničio tek na ono, što sam nabrao samo u navedenim mjestima.

Na pošljetku mi je dužnost zahvaliti na ovom mjestu gospodinu dvorskom savjetniku prof. dr. A. Kerneru, vitezu od Marilaun-a i gosp. privatnom docentu dr. pl. Wettstein-u, koji su moju determinaciju ovjerovili i tim otklonili od nje svaku sumnju.

Nabrajanje posmatranih biljaka.

Za vrste * označene, našao sam sasvim novo mjesto na kojem rastu. Razdioba je po A. W. Eichler-u: „Popis javnocvjetaka " („Syllabus der Phanerogamenkunde").

Filices — Paprati.

* *Polypodium vulgare L.* — Slatka paprat. U nižim predalpinskim šumama Crvanj-planine. — Juli.

Pteris aquilina L. — Bujad, velika paprat. Svagdje je ima dosta, a osobito je ima u velikoj množini u tjesnacu Sutjeske i oko Borja u Zagorju. — Juli.

[1]) Pošto je skoro istodobno sa piscem ove rasprave takogjer i dr. vitez G. Beck u istim krajevima biljke sabirao i svoj predhodni izvještaj istom početkom januara 1889. iznio za god. 1888. u IV. kvartalnoj svesci općeg zoološkog i botaničkog društva, dakle u vrijeme, kada je ova rasprava već bila gotova i amo poslana, to se nije mogao uzeti obzir na ona otkrića i opažanja, koja sadržava spomenuti izvještaj. Primjedba uredništva.

* *Asplenium adiantum nigrum L.* — Paprica. Izmegju Broda i Mješaja pred Fočom. — Juli. (Exsicc. broj 6.).

* *Cystopteris fragilis Bernh.* — Mjehurika. Na sjenatim mjestima u šumama kod Borja. — Juli.

Aspidium filix mas Sw. — Bojadika. U šumama oko Ratalja, Jeleća i Borja. — Juli. (Exsicc. broj 4.).

* *Aspidium lobatum Sw.* — Paprat osjava. U šumi kod Borja pred Kalinovikom. — Juli. (Exsicc. broj 5.).

Blechnum spicant With. — Široka ribica (Rebrača). Nova biljka za južnu Bosnu. U planinskoj (predalpinskoj) šumi kod Borja.— Juli. (Exsicc. br. 7.)

Coniferae — Češernjače ili četinjače.

Juniperus communis L. — Borovica, smreka. U Ustikolini i u Zagorju ima je dosta; ipak je malo šuma, koje bi bile njom samom obraštene. — Juli.

* *Juniperus alpina Gaud.* (Syn. Juniperus sibirica Burgsd.) — Borovica alpinska. U visini kržljavog drveća na Volujku i Maglić-planini. — Juli.

Pinus nigricans Host. (Syn. P. nigra Arnold) — Bor crni. Na obim obroncima kod Suhe u Sutjesci. — Juli.

* *Pinus pumilio Hänke.* — Borić (klekovina). Nalazi se u visini kržljavog drveća na Zimomoru, najvišem vrhuncu Crvanj-planine. — Juli. — * Var. gibbosa Willk. Na Volujku, Magliću i na glavici Pleće.

Abies excelsa Poir. — Omorika. Rasuta po planinskim šumama, a pred Borjem sačinjava šume. — Juli.

Gramineae — Trave.

Zea mays L. — Kukuruz. Sije se u Podrinju oko Foče i oko Uloga u Zagorju. — August.

Sorghum vulgare Pers. — Sijerak. Nova biljka za južnu Bosnu. Sije se u Sutjesci kod Tjentišta. — August.

* *Danthonia provincialis DC.* — Šilj. U predbriježju Crvanj-planine. — Juli. (Exsicc. br. 103.).

* *Poa pumila Host.* — Vlasnjača. Na sniježnim poljima Volujka i Maglić-planine. — Juli.

* *Poa alpina L.* — Vlasnjača rastvorena. Na alpinskoj visini Crvanj-planine. — Juli.

Poa nemoralis L. — Vlasnjača klimava. U šumi kod Borja, pred Rataljem i Jelećom u Zagorju. — August.

* *Aegilops ovata L.* — Ostika jajasta. Na pustim mjestima i kraj puta kod Obrnje i na Morinama.

Liliaceae — Lijerovi.

Allium pulchellum Don. Nova biljka za Bosnu. Na stijeni na okrajku šume izmegju Broda i Mješaje. — Juli. (Exsicc. broj 66.).

* *Allium ursinum L.* — Divlji ili pasji luk. Na predalpinskim dijelovima Crvanj-planine. — Juli.

Muscari botryoides Mill. var. Kerneri Marches. — Preslica grozdasta. Kod Prijevora na Maglić-planini. — Juli.

Veratrum album L. — Bijela čemerika. Na megji drveća na planinama Volujku i Maglić̆u. — Juli.

* *Paris quadrifolia L.* — Petrov krst (Vranino oko). U bjelogoričnoj šumi kod Borja pred Kalinovikom. — Juli. (Exsicc. br. 69.).

Orchideae — Kačuni.

* *Orchis ustulata L.* — Kačun sitnocvjetni (u Sarajevu vele: salep). U predjelu kržljavog drveća na Maglić-planini. — Juli. (Exsicc. br. 38.).

Orchis sambucina L. — Kačun bazgomirisni. Na planinskim poljima Crvanj-planine i na Zimomoru. — Juli.

Cupuliferae — Kaporke.

Betula alba L. — Breza bijela. Dosta je ima izmegju Foče i Budnja na putu u Zagorje. — Juli.

* *Ostrya carpinifolia Scop.* — Crni grab. Pred selima Budanj i Ratalj u Zagorju. — Juli.

Juglandaceae — Orahovci.

* *Juglans regia L.* — Orah. Podivljao (ili divlji?) u sutjeskom tjesnacu kraj puta u Gjurgjevicu. — Juli.

Salicineae — Vrbe.

Salix serpyllifolia Scop. — Vrsta vrbe. Dosta je ima na sniježnim poljima Maglić-planine. — Juli. (Exsicc. br. 57.).

Polygonaceae — Heldače.

* *Rumex alpinus L.* — Sćav planinski. Na predalpinskim livadama Zimomora u Crvanj-planini. — Juli.

Polygonum fagopyrum L. — Helda usjevna. Sije se u Sutjesci.

Caryophyllaceae — Klinčaci.

Alsine graminifolia Gmel. var. glaberrima Vis. — Mišjakinja travolisna. Nova vrsta za Bosnu. Na alpinskim pašnjacima Maglić-planine. — Juli. (Exsicc. br. 49.),

Alsine verna Bartl. — Mišjakinja ledinasta. Na alpinskim livadama Crvanj-planine (Zimomor). — Juli.

Cerastium lanigerum Clem. Typicum! — Vrsta rošca. Na Maglić-planini. — Juli. (Exsicc. br. 50.).

Dianthus inodorus L. — Var. brevicalyx Beck. Na alpinskim pašnjacima Maglić-planine. Ima je i u bijelim odlikama. — Juli. (Exsicc. br. 24.)

Dianthus armeria L — Klinčac kosmati. Na okrajku šume izmegju Broda i Mješaje. — Juli. (Exsicc. br. 25.).

* *Silene petraea Waldst. & Kit.* — Ljepica uskolisna. Na alpinskim pašnjacima Maglić-planine. — Juli. (Exsicc. br. 42.).

* *Heliosperma pusilla Waldst. & Kit.* — Na okrajku sniježnih kotlina Maglić-planine. — Juli. Nalazi se u ledini pokraj cerastium lanigerum.

Lychnis coronaria Desrouss. — Drjemina pavjenčasta. Dosta je ima ispod grmlja i svakovrsnim biljkama zaraštenim mjestima u Sutjesci i u Zagorju. — Juli.

Ranunculaceae — Žabnjače.

Anemone narcissiflora L. — Vrsta šumarice. Skoro na vrhuncu Maglić planine. — Juli. (Exsicc. br. 31.).

Ranunculus montanus Willd. — Žabnjak pjegavi. Na planinskim pašnjacima Volujka i Maglić-planine. — Juli. (Exsicc. br. 90.).

Helleborus odorus Waldst. & Kit. — Kukurijek mirisavi. Dosta ga ima na pašnjacima. U Zagorju kod Obrnje prelazi u slijedeću vrstu.

Helleborus multifidus Vis. — Kukurijek rascjepkani. Nova je biljka za južnu Bosnu. Nalazi se na pustim i neobragjenim mjestima planine Morine kod Plužine. — Juli.

Papaveraceae — Makovice.

Papaver alpinum. L. — Mak žućkasti. Nova biljka za Bosnu. Na okrajcima sniježnih polja Maglić-planine. — Juli (Exsicc. br. 55.).

Cruciferae — Krstašice.

* *Arabis hirsuta Scop.* — Gušarka kosmata. Na stijenama u predalpinskim mjestima Zagorja. — Juli.

Cardamine glauca Spreng. Na planinskim pašnjacima Maglić-planine. — Juli. (Exsicc. br. 109.).

Alyssum repens Baumg. — Vrsta turice. Nova biljka za Bosnu. U predjelu kržljavog drveća na Maglić-planini. — Juli. (Exsicc. br. 27.).

Violaceae — Ljubičnice.

* *Viola biflora L.* — Ljubica dvocvjetna. Na planinskim pašnjacima Crvanj i Maglić-planine. — Juli. (Beck, Adamović.) (Exsicc. br. 48.).

Viola Zoysii Wulff. — Vrsta ljubice. Na Volujku u visini 2300 m. — Juli. (Exsicc. 42.).

Linaceae — Lanovice.

Linum capitatum Kit. — Lan kitnjasti. Na alpama Volujka i Maglić-planine. — Juli. (Exsicc. br. 11.).

* *Linum alpinum.* — Lan planinski. Na pašnjacima Crvanj-planine (Adamović) i na Maglić u (Beck, Adamović.) — Juli. (Exsicc. br. 113.)

Polygaleae — Krestušci.

Polygala pyxophylla. Avé Lall. Vrsta krestušca. Nova biljka za Bosnu. Na okrajcima sniježnih kotlina Maglić-planine, u ledini od Dryas octopetala, Papaver alpinum, Soldanella alpina i drugih. — Juli. (Exsicc. br. 116.).

Polygala comosa Schkuhr. — Krestušac kitnjasti. Na livadama u Zagorju. — Juli.

Umbelliferae — Štitarke.

Eryngium amethystinum L. — Kotrljan, gladež tokasti. Na pustim i neobragjenim mjestima pred Kalinovikom. — Juli.

* *Anthriscus alpestris Wimm. & Grob.* Vrsta krosuljice. Na livadama Crvanj-planine. — Juli.

* *Anthriscus sylvestris Hoffm.* — Krosuljica glatka. Na livadama i kraj ograda u Zagorju kod Sela. — Juli.

* *Orlaya grandiflora Hoffm.* — Stidak velecvjetni. Na pašnjacima, krajem puteva, u baščama i megju usjevima kod Jeleća megju Fočom i Borjem u Zagorju. — Juli.

Saxifrageae — Kamenčice.

Saxifraga Kerneri nov. spec. — Kamenika. Nova vrsta.

Radix multiceps. Caudiculi numerosi, perennantes, copiose foliati. Racemi simplices, 10—15 cm. longi, nudi vel paucis foliis alternis sparsi, glanduloso pilosi, atroviolacei. Pedunculi 1—2 flori vel apice 3—4 flori. Folia caudiculorum in rosulam disposita, 4—5 mm. lata, 10 [15]—20 mm. longa, anguste spathulata, obtusa, integerrima, ad marginem linea longitudinali punctorum impressorum et squama alba calcarea foveslata. Flores 6 mm. lati; calyx glanduloso pilosus, lobis ovatis obtusis; petala oblongo-obovata, obtusissima, alba, sepala breviora latitudine subaequantia. — In rupium fissuris montis Maglić-planina; rare; — Julio, ca 2300 m. (Exsicc. br. 17.).

Razlikuje se od srodne joj kamenike krastave — Saxifraga crustata Vest. — relativno kraćim, mnogo širim i tupim lišćem, kratkim i tupim kruničinim percima i tupim okrajcima čašice.

O ovoj kameniki piše mi dr. Wettstein ovo: „U herbariumu A. Kernera nalazi se jedan eksemplar kamenike, koju je našao Pančić u Srbiji. Ona je vrlo slična sa Vašom tako, te će biti sasvim vjerovatno, da se ta biljka širi preko Hercegovine po gorama Srbije i valjada još dalje prema jugu, gdje zastupa krastavu kameniku. (Saxifraga crustata Vest.)"

Saxifraga aizoon L. — Kamenika tačkasta. Na Kmuru pred Fočom; na Pleću i Volujku u Sutjesci i na Crvanj-planini megju stijenama; svagdje dosta. — Juli. (Exsicc. br. 15.).

* *Saxifraga Blavii Engler.* — Na obroncima i pašnjacima Maglić-planine. — Juli (Exsicc. br. 18.).

Saxifraga Hohenwarti Sternberg. — Nova biljka za Bosnu. Na glavici Maglić-planine u visini 2300—2380 m. — Juli. (Exsicc. br. 16.).

Grossulariaceae — Grozdače.

* *Ribes petraeum Wulf.* — Grozdić trepavasti. U šumi poviše Sela u Zagorju. — Juli.

* *Ribes grossularia L.* — Ogrozd. U šumi na Suhoj-gori i to na podnožju Maglić-planine megju stijenama. — Juli.

Rosiflorae — Ružatice.

* *Rubus idaeus L.* — Malina. U šumi i kraj puta kod Borja u Zagorju. — Juli.

Potentilla aurea L. — Petoprst zlatasti (u Sarajevu vele: petolist). Na Crvanj- i Maglić-planini. — Juli. (Exsicc. br. 79.).

Potentilla caulescens Jacq. — Petoprst (petolist) stabljikasti. Na vrhu (1900 m.) Zimomora u Crvanj-planini. — Juli. (Exsicc. br. 78.).

Papilionaceae — Leptirnjače.

Anthyllis alpestris Kit. (genuina!) — Ranovka cjelolisna. U planinskoj visini Volujka i Maglić-planine. — Juli. (Exsicc. br. 8.).

* *Ononis hircina Jacq.* — Mačac runjavi. Na okrajku šume izmegju Foče (Broda) i Mješaje. — Juli.

* *Trifolium patulum Tausch.* — Djetelina rastvorena. Ispod grmlja kod Suhe u dolini Sutjeske. — Juli.

* *Oxytropis campestris D. C.* — Oštrica bez stabljike. U predjelu kržljavog drveća na Maglić-planini. — Juli. (Exsicc. br. 29.).

Oxytropis montana L. — Oštrica gorska. Nova biljka za Bosnu. Na planinskim pašnjacima Maglić-planine ima je dosta. — Juli. (Exsicc. br. 30.).

* *Onobrychis montana DC.* — Grašica gorska. Na Maglić-planini u društvu sa Alchimilla alpina, Gentiana verna, Calamintha alpina i sa drugima. — Juli. (Exsicc. br. 40.).

Loranthaceae — Imelače.

* *Viscum album L.* — Imela bijela. Na drveću kod Broda blizu Foče i na drugom bjelogoričnom drveću oko Budnja na putu u Zagorje. — Juli.

Primulaceae — Vjesnjače.

* *Lysimachia nummularia L.* — Metiljka krugolisna. Na okrajku šume izmegju Foče i Mješaje kraj Čehotine. — Juli. (Exsicc. br. 54.).

Androsace villosa L. — Mužica runjara. Na Maglić-planini u visini 2300 m. — Juli. (Exsicc. br. 14.).

* *Soldanella alpina L.* — Posvica planinska. Na okrajku sniježnih kotlina Maglić-planine. — Juli. (Exsicc. br. 34.)

Asperifoliae — Oštrolisti.

Onosma echioides L. — Oštrika štetinjasta. Nova biljka za Bosnu. Na visoravni Morina u Zagorju. — Juli. (Exsicc. br. 121.).

* *Myosotis sylvatica Hoffm.* — Potočnica pozemljuša. U šumi kod Borja i na Crvanj-planini. — Juli.

Scrophulariaceae — Strupnikovice.

Linaria alpina L. — Klobučac planinski. Nova biljka za Bosnu. U višem planinskom predjelu na Maglić-planini. — Juli. (Exsicc. br. 33.).

Pedicularis verticillata L. — Ušljivac pršljenasti. Na Maglić-planini. — Juli. (Exsicc. br. 20.).

Acanthaceae — Primognice.

Acanthus mollis L. — Primog mekani. Nova biljka za Bosnu. Vrlo rijedak megju grmljem na raskršću u Gjurgjevicu u Sutjesci, a mnogo ga ima kod Ratalja i Jeleća u Zagorju. — Juli. Sasvim je običan na putu od Nevesinja u Blagaj. U povećoj ga množini ima u turskom groblju „Za lukom" u Mostaru. — August. (Exsicc. br. 62.).

Labiatae — Usnjače.

* *Thymus montanus Waldst. & Kit.* — Materinka gorska. Na okrajku šume izmegju Foče i Mješaje. — Juli. (Exsicc br. 41.).

Mentha pulegioides Sieb. — Vrsta metvice. Nova biljka za Bosnu. Kraj puta oko Broda do Foče, kod Tjentišta u Sutjesci i pred Kalinovikom. — Juli, august. (Exsicc. br. 43.).

Thymus humifusus Bernh. — Vrsta materinke. Na Maglić-planini. Juli. (Exsicc. br. 47.).

Plantagineae — Trputnjače (bokvice).

* *Plantago reniformis Beck.* — Na megji drveća Maglić-planine blizu koliba kod Prijevora. — Juli. (Exsicc. br. 53.).

Plantago carinata Schrad. var. graminifolia A. Kerner Herb! — Trputac cjevnasti. Nova je vrsta biljke za Bosnu. Na pašnjacima pred Kalinovikom. — Juli, august. (Exsicc. br. 21.).

Campanulaceae — Zvončaci.

Phyteuma orbiculare L. var. lanceolatum Vill. — Zečica krugljasta. Ta je vrsta nova za Bosnu. Na Maglić-planini. — Juli. (Exsicc. br. 35.).

* *Hedraeanthus serpyllifolius Vis.* — Dosta ga ima na Maglić-planini. — Juli. (Exsicc. br. 23.).

* *Wahlenbergia Kitaibelii A. DC.* — U Zagorju kod Sela. Juli — var. subalpina Wettst. Na Maglić-planini. (Exsicc. br. 28.)

Rubiaceae — Broćike.

Asperula Wettsteini nov. spec.

Radix lignosa multiceps, paucis fibrillis sparsa. Caules basi lignescentes, superius herbacei, tetragoni usque ad apicem subnequales, diffusi, decumbentes vel erectiusculi, crispule hirsuti. Folia quaterna, infima ovata acuta, caulina linearia margine revoluta, floralia bina, crispule hirsuta. Flores fasciculato cymosi; bracteae lanceolato-aristatae, calyce hirsuto duplo longiores. Corolla infundibuliformis, quadrifida, extus patenter hirsuta, atropurpurea; laciniae aristato-acuminatae, apice membranaceo albo; tubus corollae 4·5 mm. longus, aequalis, hirsutus.

In cacumine montis Maglić-planina; ca 2000 m. Julio. — Proxima Asperulae Cynanchicae L. a qua differt: foliis et caulibus crispule hirsutis, tubo corollae longiore, aequali, laciniis corollae longius acuminatis, apice membranaceo albo, corollis extus patenter hirsutis habitu.

Ab aliis Asperulae specibus cum specie nova comparari possunt: A longiflora Waldst. et Kit. et A. scabra Prsl.

Ab Asperula longiflora W. K. differt species nova tubo corollae breviori, calyce non adpresse hirsuto, foliis et caulibus hirsutis, habitu.

Ab Asperula scabra Prsl. (syn. A. canescens Vis.), cui habitu et indumento foliorum similis, differt forma laciniarum corollae et indumento corollae, foliis omnibus (etiam superioribus) hirsutis.

* *Asperula odorata L.* — Prvenac mirisavi. U šumi kod Borja. — Juli.

* *Galium lucidum All.* — Broćika svijetla. Na podnožju Crvanj-planine. — August.

Dipsaceae — Česljigovine.

Scabiosa silenifolia Waldst. & Kit. — Vrsta prženice. Na Maglić-planini 2100 m. — Juli. (Exsicc. br. 51.).

Compositae — Glavočike.

* *Micropus erectus L.* — Malica osovna. Izmegju Foče i Mješaje. — Juli.

* *Achillea abrotanoides Vis.* — Jezičac pepeljasti. Na stijenama Crvanj-planine. — Juli. (Exsicc. br. 123.)

* *Carduus collinus Waldst. & Kit.* — Stričak uglasti. Na livadama u Ustikolini kraj Drine. — Juli.

Sonchus asper L. Krijica oštra. U Ustikolini. — Juli.

Пребивања четирију врста европских лешинара у Босни и Херцеговини.

Приопћено у новембру 1888.

Осим Босне и Херцеговине још се може само Грчка и Шпанија поносити, да у колу свих својих животиња (фауне) имају као праве птице станарице и све врсте лешинара [1]), који у опће у Европи живе.

Нема сумње, да свакоме члану ове птичије фамилије пружају потребите услове за њихов опстанак само удружено земљишна и климатична протусловја на маленим просторима; па баш таковых крајева, у којима има речених услова, има у довољној множини у Босни и Херцеговини.

Ниже наведене биљешке плод су непрестаног истраживања код таковых људи, који ове земље и њихове животиње већ од дуље времена тачно познају; али су такођер и резултат мога скоро двогодишњег властитог посматрања и проучавања, у којем сам се свакако већим дијелом особито и шпецијално птичијим свијетом бавио.

По ипак морам споменути, да су речене биљешке такођер расвјетљене и некојим врло незнатним домаћим књижевним подацима. Велим врло малим подацима, а то с разлога, што је непобитна истина, да је зоолошка литература до сада у опће, а особито кичмених животиња ових земаља врло незнатна.

Vultur monachus. Linn. — Der Kuttengeier. — Сиви лешинар.

Врло је чудновато, што сиви лешинар живи у овијем земљама само у посебним крајевима; јер док га у средини земље скоро никако не можеш наћи, а у сјеверном дијелу, — осим малих изнимака — такођер не, то нам је он, што се више ближимо к јужним крајевима, све чешћи и чешћи. —

У окружју травничком и сарајевском сиви је лешинар врло риједак гост. Само сам два пута угледао близо Сарајева међу повећом множином бјелоглавих лешинара, сваки пута само по једног сивог, а 15. новембра 1888. угледао сам и убио код Рељева осамљеног мужака.

Надлугар Кнежевић видио је такођер године 1885. само једног сивог међу каковых 60 бјелоглавих лешинара, који су се у близини Блажуја частили месом угинуле краве.

Надаље ухватише почетком године 1880. осамљену такову птичурину код Вареша, те је хранише дуље времена код станице у Вогошћу. Год. 1885. убио је натпоручник 28. пјешачке пуковније госп. В. Гренсо два комада код Купреша у окружју травничком; ја сам пак видио једног 25. маја 1887. код Лијевна, гдје сам самцит хода међу цијелим јатом бјелоглавих лешинара.

Успркос ревног испитивања за сивим лешинарем нијесам могао утврдити, да би становао и у другим крајевима средњег дијела ове земље.

У сјеверном дијелу Босне, а особито и савском подручју, можеш наћи сивих лешинара много више. О том се сугласно изјављују многи тамошњи мотритељи и љубитељи птичијег свијета. Но томе ће бити по

[1]) У Босни и Херцеговини зове народ све лешинаре „орлови“; у неким крајевима називљу бјелоглавог лешинара „мрцинаш.“

свој прилици једини и само тај разлог, што се к оној неколицини доклањеника из јужних крајева овијех земаља, придружују још и они из Фрушке Горе, који се врло радо залетавају преко Саве у босанску Посавину; јер тамо налазе много више и маснијег печења, него на столу свог родног краја.

Таквог једног — ваљда фрушкогорског госта (стара женка) — убио је господ. Ед. Ходек сен. 25. априла 1873. код бос. Градишке и поклонио га прошле године зем. музеју.

Па и она оба ексемплара, која је убио у близини Дервенте госп. Варош, и то једног г. 1882, а другог год. 1886., били су по свој прилици само прекосавски дошљаци.

Надаље је добио зем. музеј маленог, али лијепог мужака из Градачца, којег је неки тамошњи оружник у близини мјеста бодежом усмртио, јер преждеран није могао одлетјети.

Г. пл. Домбровски видио је почетком маја 1888. два сасвим млада сива лешинара код Бањелуке у кафезу, а то би могао бити доказ, да је сиви лешинар у некојим сјеверним крајевима Босне такођер и леже. Много има знакова, на темељу којих би се могло закључити и повјеровати, да му се налази легло у Орловој-шпиљи код Ситнице; но то доказати и потврдити — остаје још увијек задаћа будућности.

У својој Херцеговини и у јужном дијелу Босне (Фоча) живи сиви лешинар у много већем броју, премда ни тамо нигдје у великој множини.

У некојим крајевима столачког котара има их скоро толико, колико и бјелоглавих лешинара; па то се исто може рећи за билећки и требињски котар; код Мостара пак већ га има много мање. Чудновато је то, што се не могаху ни до данас пронаћи искључиво само њихова права легла.

Свакако им морамо тражити легло само у стијенама; јер сиви лешинар у овијем земљама није шумска птица. Будући да он још више него бјелоглави воли само необрштена мјеста, то се без сваке изнимке задржава само у најголијим хридинама.

Нема сумње, да се број чланова ове фамилије умањује од године до године тако, да ћемо већ послије кратког времена наћи сивог лешинара у повећем броју само на таковим мјестима у овијем земљама, гдје још сасвим безбрижно и мирно могу свој тајанствени живот проводити.

Gyps fulvus. — Der weissköpfige- oder Fahl-Geier. — Бјелоглави лешинар.

Премда тешко има гдје год који крајак у окупиранијем земљама, којег не би оживљавао бјелоглави лешинар, па ако и не стално, а оно бар за краће или дуље вријеме и у свако годишње доба — то се ипак устврдити може, да му је централни стан у средњим и јужним горама овијех земаља.

Већ је позната ствар, да се бјелоглави лешинар куд и камо жилавије опире култури, која све више напредује, него ли његов сивоглави друг; а та жива истина нигдје се боље не види, као што баш у овијем

земљама. Свакако се број његових чланова умањио пошљедних година; али ипак ни из далека не у оној мјери, како се могло очекивати.

И највеће вароши, којима се не само обим, него и ваљштина и промет за ово 10 год. из дана у дан промјењивала и скоро сасвим промијенила, — не само да имаду још увијек сасвим близо себе своје вјерне бјелоглавце и то гдјекоја од њих у знатној множини, него те вароши имаду у својој близини још и гнијезда бјелоглавог лешинара, у којима лежи женка на јајима из године у годину.

Саме вароши оставио је бјелоглави лешинар већ давно прије, него што је аустро-угарска монархија ове земље посјела. Ипак многи старци, а особито у Сарајеву памте још врло добро, када је тих птичурина цијело јато скакутало улицама за храном, па је себи у обиљу и налазило. Али — тако ми приповиједаху у Сарајеву — када су дошли у земљу анатолски батаљуни, те ове скоро безбрижне пернате бјелоглавце у великој множини потукли и месо им, — које врло по мошку заудара, — у сласт изјели, онда је од оног часа нестало бјелоглаваца и ни један није се више хотио на улици задржавати, него је шта више сваки још са висине презирао то мјесто опасности.

Но још и данас вија се над Мостаром и Сарајевом што у знатној висини, што опет, — али ређе, — у висини једног пушкомета њих по 50, често удружених са гаврановима.

Пошто све до данас није још никако могуће нити само приближно набројити сва она мјеста, на којима се бјелоглави лешинари обично задржавају, у великој множини спавају и гњезде се, то ћу за сада назначити само она, која сам као таква сâм препознао.

У окружју мостарском.

Средиште Гачина-планине код Требиња

Некоје стијене напрема манастиру Завала, као и други обронци напрема Поповом-пољу, у котару љубињском.

Шумски предјели: Букови дô и Радовина у котару љубињском.

Тјеснац ријечице Брегаве код Стôца.

Врела Буне и Бунице.

Сходна мјеста у близини Мостара као што је Вележ, на којој се још увијек виде гнијезда.

Стијене западно од ове вароши.

Стијене у Преслици планини код Цеве.

У окружју сарајевском.

Стијене код Козије ћуприје недалеко Сарајева, некоји дијелови Требевића, као и Стари град.

Соколац стијена недалеко Вареша.

Тјеснац, у којем поток Вогошћа извире.

Окружје тузланско.

Стијене код Трбука, као и оне повише Зворника.

Окружје травничко.

Многа легла на сјеверним и источним обронцима Влашић-планине.

Окружје бањалучко.

Орлов тјесњац код Ситнице.

Окружје бихаћко.

У овом окружју није ми познато ни једно пребивалиште бјелоглавог лешинара.

Али за стално има тројином више станова бјелоглавог лешинара у Босни, а особито у Херцеговини, и за то молим свакога пријатеља, коме су таква мјеста позната, да ми их дојави, како би се могло што тачније установити распространиште ове големе птичурине у овијем земљама.

Бјелоглавих лешинара убије се годимице у овијем земљама по мојем рачуну око стотине, и не рачунајући оног броја, који падне жртвом од стрихнином отрованог меса, које области излажу због курјакова.

О каквом затору ових птица, или о њиховом исељивању из овијех земаља, — нема све до данас још никаквога знака.

И тако јест, па ће још дуго остати бјелоглави лешинар као најзначајнији и најмногобројнији грабљивац у овијем земљама. Сасвим мирно сједи наш бјелоглави лешинар на својем јају и не мичући се мирно дише у чистом ваздуху, па гледа са стијене код Трбука правцем на жељезницу, која тамам испод њега дими и звижди. С тога разлога оправдано се може рећи, да ће овај лешинар све промјене своје домовине сасвим мирно преживјети, само ако га још за времена и вис. зем. влада заштити од безкорисног и сувишног убијања, као и од прекомјерног излагања меса отрованог страшним стрихнином

Neophron percnopterus Linn. — Der ägyptische Aasgeier.
Египатски (мисирски) лешинар.

Мени самом није пошло за руком уочити ову врсту лешинара у Босни; у томе је био сретнији мој брат Ернест. У мјесецу септембру год. 1887. видјеше он и препаратор овдашњег зем. музеја г. Целебор три мисирска лешинара у планини Вучијој луци недалеко Сарајева. Зем. музеј има надјевена старог мужака, којега је г. Ходек сен. убио у Гор. Тузли и поклонио га музеју.

Боја му је доста једнолична, али никада чисто бијела, већ напротив мало рђаста у близу као што је и у брадана, а боја старијег перја прелијева се у смеђе-црвенкасту.

Е. витез Домбровски видио је за подругу годину у Крајини само једног египатског лешинара и то код Ситнице мјесеца септ. год. 1882; а једног је младог убио у Горњем Шехеру код Бањелуке.

Већ из горњих редака види се, да је домовина овом красном грабљивцу даље на југу и да врло ријетко залазе и то само појединци у сјеверније крајеве Босне. С тога разлога узгредно ћу споменути, да се биљешке у годишњим орнитолошким извјештајима о долијетању ове птице у Буковину морају још боље потврдити, а док се то не учини, не ћемо гријешити, ако у исте биљешке не будемо вјеровали усприкос томе, што г. Шауер наваћа један стан на Дњестру, јер је овај стан ипак превише осамљен.

Осим далматинских приморских крајева, у којима је египатски лешинар по свој прилици стална птица, налази се он поглавито у јужним херцеговачким котарима.

Њ. ц. и кр. височ. наш непрежаљени нашљедник пријестола Рудолф, посматрао је више комада ових птица концем марта и почетком априла 1886. у околини требињској напрема далматинској граници.

У требињском и сусједном билећком котару има мисирских лешинара у опће највише.

Натпоручик витез Томасини видио га је такођер и у Кориту код Гацког, како се то види у његовом опису.

На стрмим и сликовитим крашким обронцима у источном крају од Поповог поља леже се египатски лешинар сваке године.

Настојањем за музеј врло заслужног надлугара Холеја у Љубињу, извађена су 24. априла 1888. два јаја из гнијезда, које се налази на стијенама повише Величана, те је исти вриједни сабирач ова јаја послао музеју. Касније нашло се у близини истог мјеста у другом гнијезду само једно јаје.

Године 1885., дакле још раније, извадио је Х. пл. Кадић из гнијезда код Дôњег Храсна истом снешено јаје и послао га је у Беч орнитолошком друштву.

По његовом казивању налазе се многа гнијезда у ономе крају. И препаратор г. Целебор убио је у мјесецу новембру 1886. год. осамљеног египатског лешинара средњег доба у маслиновом гају код Метковића.

Ситно перје, које покрива крила, боје је тамно-смеђе; остало перје је као снијег бијело.

У Стôцу сам разумио, да није било видјети египатског лешинара у околини те вароши и да се тек у најновије вријеме почео ширити према сјеверу, те да се један населио и у шпиљу стијене, која се уздиже баш повише вароши; но и тога убише послије дуље времена тешком муком.

По вјеродостојном казивању шумара Шперлбауера налази се мала насеобина ових птица у маленом тјеснацу Брегаве, гдје их је сâм нашао још прије 5 година.

У околини Мостара и у сјеверној Херцеговини ријетко се када види египатски лешинар.

Gypaetus barbatus Linn.

Der Bartgeier. — Брадан, брадати крагуј, зер или бркут.

И ако се још прије окупације није могло сумњати о пребивању брадана у овијем земљама, то је ипак морало врло обрадовати природословца, пријатеља природе као и ловца, када је опет који нов стан ове чудноватe и тајанствене птице открио, те је тамо могао посматрати или чак и убити.

Баварски ботаник О. Сендтнер нудио је све могуће још год. 1847, само да се дочепа те големе птичурине, за коју је мислио, да ју је препознао међу осталим грабљивицама, када се на Влашић-планини ботанизирањем бавио; али како сâм признаје у свом врло занимљивом путопису, остала му је жеља пуста, а труд узалудан.

Први, који устврдише, да брадан живи у Босни и Херцеговини, и ту своју тврдњу убијеним ексемпларима и доказаше, — били су аустријски официри, који дођоше г. 1878. и 1879. у Босну и Херцеговину.

На темељу извјештаја, као и на темељу властитог увјерења и истраживања могу рећи, да је браданово пребивалиште ограничено на три окружја.

Средиште највећег окружја лежи уздуж границе котара гатачког и фочанског, гдје су највише планине сјеверног Балкана као: Маглић, Волујак, Лебршник и друге, те се простире и даље у Црну Гору, гдје се шири на околне планине; друго, нешто мање окружје лежи недалеко сјеверно од пријашњег и обухвата Трескавицу, Височицу, Преслицу, а особито Прењ-планину; треће и најмање окружје обухвата Влашић и све његове огранке сјеверно од Травника.

Осим именованих планина још би се може бити овдје ондје наћи могло по које гнијездо у котару рогатичком, али то ваља још утврдити; за Бјелашницу код Сарајева и за Вележ-планину, код Мостара, — једва би се смјело рећи, да су стална пребивалишта браданова.

Али по обичају свих лешинара отумара и наш брадан далеко од својих пребивалишта и у друге крајеве овијех земаља. С тога разлога убише и на Романији-планини већ два, од којих једнога има Др. Гиртанер у својој збирци.

Па такови случајни сукоби нијесу баш сасвим ријетки ни у околини нити у близини самог Сарајева. И са̂м сам се сретао већ више пута с њим, а барон Шилинг, који му је и гнијездо открио, посматрао га је дуље времена, а најпослије се једног пушком дочепао. Једног младог брадана убио је надшумар Гешвинд код Кобил-дола, и сада се налази у овдашњем гимназијалном музеју.

Напротив, није ли баш право чудо: у фочанском и гатачком котару главни су му станови, па ни из Фоче, нити из Гацког ама баш ни једне вијести, да би се тамо ма ко дочепао бар једног брадана. У мјестима пак, која леже у горе означеном средњем окружју: у Невесињу, Благају, Зукићима близу Коњице и у Калиновику, у том сваком мјесту убише већ бар по једног и то различите старости и у свако годишње доба.

Када сам се год успео ма на коју од наведених планина, смијем рећи, увијек сам могао са насладом посматрати чудну игру брадана: околишно вијање и неуморно кружење изнад највиших планинских гребенова. Па и исту Бјелашницу код Сарајева и Вележ код Мостара посјећује наш брадан скоро даномице, не би ли и тамо загледао који масан комад.

Да и на Влашићу и у његовој околини такођер брадани живе, то до сада посвједочише њих двојица властитом смрћу. Један од њих угинуо је од меса стрихнином отрованог и нађоше га код Травника, те га тамо и надјенуше; а други, млад још птић, погибе од пушке, те се сада налази у збирци г. Др. Гиртанера.

У ове крајеве унесена западна култура много је мање поплашила, становање ограничила и пореметила начин живота нашем брадану, него ли сивом лешинару, а томе је разлог, што је брадан чисто алпинска

птица. Само у најближњим дубљим продорима и тјеснацима, које је себи изнимно изабрао за стан, ваљда с разлога, што су му особито пријале или што је себи у њима довољно хране налазио, као што је то тјеснац Миљацке недалеко Сарајева — само у таковим мјестима морао се узнемирити данашњи дан наш брадан и побјећи у своје праве станове, у пусте хридине високих планина, гдје га веома ријетко ко дира.

Овуда има још пуно крајева, на које ријетко кад ступа човјечија нога; о каковијем туристима, који би обилазили бар оне планине, које су тик самих градова, — нема још ни спомена; шумари имају и превише важнијег посла, него што је убијање брадана; пастири, који љети пасу стада по високим планинама, они опет немају средстава за убијање птица, нити маре ловити животињу, од које им нема користи. И тако ће наш брадан још дуго времена као птица станарица оживљавати ове земље, веселити путнике и понос бити многих голих главица босанско-херцеговачких планина; — и на сваки начин много дуље него исти сиви лешинар.

Потанке описе до сада убијених босанско-херцеговачких брадана и то по боји, начину живљења, умножавању, њиховој величини и т. д. настојаћу изнијети на свијет други пут.

Отмар Рајзер.

Zanimiv turski novac, kovan u Sarajevu.

Priopćio **dr. Ćiro Truhelka.**

Priopćujem zanimiv turski novac, koji je kovan u samomu Sarajevu. To je jedini novac, koji se poslije propasti kraljevstva bosanskoga kovao u Bosni.

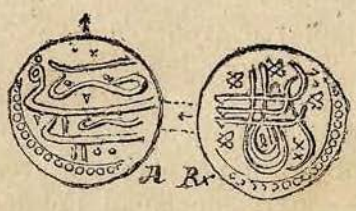

Natpis na prednjoj strani lijepo je čitljiv te glasi ضرب فی سرای ۱۱۰۰ (duribe fi Saraj — skova se u Sarajevu), a pod napisom (tarihom) nalazi se god. 1100 po turskom brojenju, koja odgovara godini 1688/9 po kršćanskom računu. Oko napisa načinjen je vijenac od bobica, koje se nanizaše oko jedne kružnice.

Na drugoj strani ima jednostavna tura. Slova u toj tugri nijesu jasno izražena; mogla bi se čitati: „Sulejman sani“, što bi značilo: Sulejman drugi (sultan).

Novac taj skovan je od bakra a mjere su mu ove:

Promjer: 19 mm.
Debljina: 0·8 mm.
Težina: 2·15 gr.

Prvi takov novac darovao je zemaljskom muzeju urednik „Vatana“ Hulussi-efendija, te mi je kazao, da ga je skovao Mehmed-paša Korča. Od onda nagjoh i poviše komada, ali makar da sam se na sve strane propitkivao za taj zanimiv novac, ne mogoh o njegovom postanku ništa izvjesno da saznam.

Tek slučajno listajući po Margetićevom prepisu kronike fra Nikole Lašvanina, nagjoh pouzdanu vijest o tom novcu, a iz nje slijedi, da je novac skovao Husein-paša, kada je uslijed požara i mraza, koji je uništio usjeve, nastala u Sarajevu glad i nevolja. Da toj nestašici doskoči, učini Husein-paša, čemu su se financijalne uprave u sličnim prilikama tek u novije doba dosjetile, kova naime bakren novac, koga je morao svaki pod silu u mjesto srebrna primiti — ustanovio je kurs na silu (Zwangskurs).

Priopćujem u savezu s time dotično mjesto iz kronike fra Nikole Lašvanina, a opis nevolje, koja je onda Bosnom zavladala, zanimaće svakoga već stoga, što je živim plastičnim bojama ocrtana.

Fra Nikola piše doslovce:

„1690. Biaše na Bosni Usein-paša i pomori oganj u prolitje ljude gore nego kuga. Iste godine pade snig i mraz na žito i bi glad koju nije nitko zapamtio i tad počeše kovati Mangure a za bile pare po 6.000.

„Pomri mlogo naroda od glada a bižanja biaše od Save prid vojskom cesarovom; kud god bi se mako ležahu mrtci, nit se kopahu nit imadiaše tko.

„Jedjahu resu liskovu, s drvja koru, vinovu lozu, pse, mačke; — u Sarajevu izidoše dica mater mrtvu; u Banjoj luci koga bi obisili, obnoć bi ga gladni ljudi svega izili, a u to vrime paša siciaše i visiaše uskoke i raju, koga god bi doveli, i te bi ljude mrtce sve izili. Davali bismo (naime fratri) jist ubogim, al kako bi se najilo to bi i umrlo.

„Stvar koja se prvo toga mogaše za 10 groša prodat, za jedan se prodavaše. Izprodava siromaš kuće, pokuće, zemlje, sudje, haljine i t. d.

„Tada ja (fra Nikola) uze od Šahbazovića i od Mezetovića turaka livadu Drin, što se prvo nije mogla imat ni po jedne jaspre i tom se livadom i sad t. j. 1738, ako Bog. da i odsele služi Manastir Duha S. u Fojnici i u njem fratri s. Frane. Iste godine na 1. aprila pade po svoj Bosni po planinah krvav snig i biahu crljene kako da su skrletom pokrivene iznad Fojnice; tako ostaše tia do velikog prolića. Nove godine pomori kuga, i govore ljudi da ništo hodaše noseći strile i to Turci drže, da je istina, ali nije drugo nego vrazi, od kojih da se oslobode Turci čine čaratarije, ali nije druge likarije, nego svete mise, molitve i postovi. . . . .“

Nema dvojbe da se vijest Margetićeva odnosi na spomenuti novac. Što ga u kronologičkom nizu spominje tek god. 1690, a ne kako je na samom novcu zabilježeno pod konac 1688, dolazi otud što je Margetić navedenu bilješku napisao tek god. 1738, dakle skoro 50 godina poslije. Moguće je da je i prepisač Margetićeve kronike, fra Nikola Lašvanin prepisujući kronologički pogrješio.

O istom novcu sačuvala je tradicija takogjer pouzdanu vijest, koju zabilježi pokojni Sabit efendija Hadži Huseinović u svojoj rukopisnoj povijesti Bosne. Ta vijest veli:

„Mjeseca ramazana godine 1100. odluče ban hrvatski, general zadarski i „brišćanski razbojnici“ (uskoci) navaliti na neke tvrgjavice na bosanskoj megji. Da se ta navala odbije, naregjeno bi valiji Husein-paši, da spremi vojsku u one krajeve, a da se potrebe ove na megju otpravljene vojske namire, zamisli Husein-paša skovati bakreni novac te zamoli visoku portu, neka mu dopusti kovanje takovog novca.

Ovu je molbu prejasna porta uslišala, narediv̌ši da kod kovanja bakrenog novca treba upravo onako postupati, kako se to činilo u Carigradu, da se dakle iz jedne oke bakra ima načiniti 800 komada ovog novca i to tako, da po dva komada imadu težinu jednog akčeta.

Po ovom uputstvu i pod nadzorom Husein-paše stadoše taj bakreni novac kovati. Veli se da se novac kovao u Kazandžiluku u magazama, koje se i danas zovu Oprkanj.“

О материјалу богумилских стећака.

Средњовјечни стећци Богумила у Босни и Херцеговини од вајкада су привлачили на се особиту пажњу путника, које с тога, што се у великој множини находе, које опет с тога, што су им димензије понекад колосалне. И данас су ови стећци предмет марљивог проучавања.

При томе се поновно примјетило, да се материјал ових каменова не находи у близини онога мјеста, гдје се ови налазе; према томе су се даклен ови стећци уз пркос тежини њиховој до 100, чак и до 200 метарских центи морали донашати из велике даљине и често на стрме брежуљке узносити.

Ја бих у том погледу да упозорим само на групу од по прилици 30 комада богумилских стећака, који леже у предјелу Црквина, општине Мратинић код Крешева, на десној обали потока Крешевице на оном мјесту, гдје коњски пут из Киселака у Крешево увире у колски пут Кобиља глава — Крешево. Стећци су дијелом као тумбафаги, дијелом као саркофаги и дијелом плочасти, састоје се из красне вапнене рьаге (вапнени кршник, Kalkbreccie) од кршева бијелог вапнаца с живахно црвеним лемом, а пошто су махом глатко полирани били, морали су отприје веома лијепо изгледати.

У геолошкој збирци рударског сатништва у Сарајеву нашао сам још отприје сличну рьагу, која бијаше забиљежена као мрамор из Мратинића.

Распитавши се даље у Крешеву дознао сам, да се на брду Меовршју у Мратинићу, о којему ми, узгред буди речено, споменуше да је пун пећина, налази знатан лом од онога мрамора.

У томе каменолому имаде, како ми неки казиваху, у пола довршених богумилских стећака и стало би необично много напора, да се ови каменови са стрмог брда снесу доље на даљину од скоро читавог сахата.

Из овога се види, да би доста важно било испитати поближе материјал, од којега се богумилско камење састоји, и ја ћу овдје записати моја неколика опажања о томе приликом мојих путовања по унутрашњости.

Велика већина од љепших а нарочито од каменова са скулптурама истесана је од густог или зрнавог вапнаца, а то је отуд, што Херцеговина а и Босна веома обилује овим материјалом, при томе се лахко обрађује и дуго држи.

Већ су рђи стећци од обичних, бијелих или жућкастих, а још рђи они од интенсивно обојених вапнених рђага (Kalkbreccien), као на пр. они у Мратинићу.

Напротив необично често употребљаване су вапнене громаче (конгломерати) за мање, махом коцкасте или плочасте богумилске стећке, као на пр. код Хан-Попова на тести Подлугови-Вареш, у долини Љубине код џамије у Средњем, код православне цркве у Челебићу испод Коњица, у Совићима код Прозора, у Вољицу код Горњег-Вакуфа итд.

Оних 75 стећака код Турбе-Подкрађа на тести из Травника у Дôњи-Вакуф, састоје се махом од вапнене громаче, но имају подложне плоче од зеленог верфенског шкриљца (шкриљавца, Werfener Schiefer), који се ондје пуно находи.

На обронцима Шеварова блата код Ливна па даље сјеверозападно чак до Грахова, гдје у огромној множини имаде богумилских стећака, ту превлађују камене плоче, које се састоје од шкриљца вапнаца.

Онај красно скулпирани велики стећак и исто тако лијепи гробни стуб на Ђаурском иољу код Дôње Згошче, сјевероисточно од жељезничке станице Какањ-Добоја, начињен је од вапненог лапорца (Kalkmergel), као и скоро сви остали стећци у оном предјелу.

Код рушевине цркве на Кршном иољу на десној обали Босне више Маглаја, — а прича се да је од њезиног камења сграђена лијепа џамија у Маглају, — нађох око 10 богумилских стећака од грубо зрнавог Флишпјешчара (пјешчењака, Flyschsandstein). Један стећак у Смрдину, уз воду од Кршног поља, који је особено ишаран тракама, што се звјездасто од половине равнина испуштају, састоји се такођер од тога пјешчара.

У општини Градина на врелу Велике Лашве испод Карауле горе, западно од Травника опазио сам најзад у густој шипражној шуми Теничов гај групу од 7 богумилских стећака, од којих се пет састоје од палеозојичког шкриљца, који је наслаган у дебелим таванима (слојевима), а налази се у оном предјелу. Ти стећци дјеломице су украшени скулптурама (грбовима и орнаментима налик на пужеве).

Материјал од остала два стећка је лијеп, бијел мљечни бјелутак (Milchquarz), који се на блиском Златина-потоку чешће опажа. Оба камена у облику саркофага имају од прилике сличне димензије; на једном сам измјерио 150 цм. дуљине, 75 цм. ширине а 60 цм. висине, која се из шумске земље још промаља.

Како се у Босни и Херцеговини релативно ријетко бјелутак налази у већим комадима (Blöcke), то су ово по свој прилици једини богумилски стећци од бјелутка начињени; а пошто се тврдо камење бјелутка, као што је познато, веома тешко обдјелава, то нам ови стећци уједно доказују, да Богумили нијесу жалили мучна труда, како би што љепше украсили гробове својих сродника, било орнаменталном израдом стећака, било пак употребљавајући за то необичан материјал, који баш с тога пада у очи.

В. Радимски.

Nove bube (zareznici, koleopteri) u pećinama južne Bosne.

Otkriveni i opisani u oktobru 1888.
od Viktora Apfelbecka.

Speluncarum Coleoptera nova e Bosnia meridionali.

Detecta et descripta mense octobris 1888.
a Victore Apfelbeck.

I. Leptoderus cylindricollis.

Ferrugineus, subtransparens. Caput oblongum basin versus subangustatum, subtilissime confertim ruguloso-punctatum lincisque duabus antrorsum divergentibus, ab antennarum insertione ad frontis marginem directis notatum. Thorax cylindricus, latitudine plus duplo augustior, capite multo angustior, basin versus paulatim augustatus, non constrictus, obsolete remote punctatus. Elytra oblongo-ovata, convexa, latitudine duplo longiora, confertim evidenter punctata pilisque longis erectis parce vestita, apice conjunctim rotundata. Antennae corpore longiores, articulo tertio secundo fere quater longiore. Lg. $5^1/_2$ — 6 mm.

Tamno rgjasto-crven, slabo proziran, s traga se po malo sužava. Od korijena pipaka razilaze se prema glavi dvije crte, koje su sa unutrašnje strane zakrivljene, te su vrlo sitno, gusto i smreškano natačkane.

Vratni štit nije utegnut, skoro obao, sprijeda slabo, a s traga ide sve na uže; dva i po puta je dulji nego li širi, mnogo uži od glave, vrlo je rasuto i nejasno istačkan.

Pokrilje je dugoljasto-jajoliko, vrlo svedeno, dva put dulje nego li šire, ogusto i krupno, a na vrhovima smreškano istačkano; pokriveno je, osobito zadnje dvije trećine, vrlo dugačkim kao zlato žutim i pojedince rastojećim dlakama, koje su zajednički zaokružene.

Pipci su dulji od tijela; članak 3. skoro četiri puta dulji od 2., a 10. i 11. malo da nijesu jednako dugački i jaki.

Dugačak je $5^1/_2$ mm. Nagjen je u pećini kod Golubovca.

Radi toga, što je obrasao dlakama i što mu je 2. članak pipka kratak, mogao bi se uvrstiti u podrod Propus Abeille pokraj sericeus Schmidt.; ali se od ovog opet razlikuje drugim biljegama i to: duljim i oblim vratnim štitom, dugom rastojećom dlakom, kojom je pokrilje nejednako obraslo, i velikom razlikom u duljini 2. i 3. članka pipaka, što osobito u oči udara.

II. Leptoderus pygmaeus.

Dilute ferrugineus, transparens. Caput elongatum, retrorsum subangustatum angulis posticis rotundatis, obsolete punctulatum lineisque duabus subrectis antrorsum divergentibus notatum. Thorax vix punctatus, latitudine plus duplo longior, antice convexus, pone medium profunde constrictus. Elytra latitudine dimidio (♂) vel duplo (♀) longiora, sat fortiter disperse punctata, pilis erectis plus minusve vestita, apice conjunctim rotundata. Antennae corpore longiores, articulo tertio secundo plus duplo longiore. Lg. $4^1/_2$ mm.

Jasno rgjasto-crven. Glave dugačke, skoro pravougaone, s traga ide sve na uže, tačke se jedva vide po njoj, a dvije crte, koje su skoro prave i s prijeda se razilaze, polaze od korijena pipaka prema čelu i tamo se gube.

Vratni štit gladak, jedva se vidi da je istačkan, $2^1/_2$ puta je dulji do svoje najveće širine, prednje su $^2/_3$ svedene, a za tim se na prečac stegne na polovinu širine, a prema osnovici opet se po malo širi.

Pokrilje je kod ♂ za polovinu, a kod ♀ dva put dulje, nego li šire, jako je i ogusto istačkano, sprijeda slabo, a od polovine prema vrhovima sve je više kratkim rastojećim dlačicama obraslo i zajednički zaokruženo.

Pipci su dulji od tijela, članak 3. jest $2^1/_2$ puta dulji od 2., a članak 11. nešto je dulji od 10.

Dugačak je $4^1/_2$ mm. Nagjen je u Megara-pećini u Preslici-planini (kotar konjički).

Spada takogjer megju Propus Abeille, ali se ipak od svih vrsta Leptoderus-a razlikuje svojom neznatnom veličinom, kao i svojim stisnutim, svedenim oblikom tijela.

III. Leptoderus Hoermanni.

Ferrugineus, transparens. Caput oblongum subparallelum, evidenter remote punctatum, lineisque duabus parallelis notatum. Thorax latitudine ter longior, convexus pone medium subito fortiter constrictus, obsolete subtiliter punctatus et pubescentia brevi vestitus. Elytra convexa, apice conjunctim rotundata, subtiliter pubescentia et evidenter confertim punctata. Antennae longissimae, corpus tertia parte superantes, articulo tertio secundo quater longiore. Pedes longissimi, trochanteribus femoribusque anticis incrassatis, tibiis apice spinulosis. Lg. 6 mm.

Jasno rgjasto-crven, proziran. Glava dugačka sa skoro paralelnim stranicama, dobrano je krupno, ali rasuto istačkana. Od krilnog korijena polazi sa svake strane prema čelu paralelno sa okrajkom glave po jedna crta, koje se u toku sve po malo gube.

Vratni štit triput je dulji od svoje najveće širine, prve dvije trećine visoko su svedene, a za tim je od jednom na polovinu širine utegnut, a prema osnovici opet se po malo nešto raširio, osobito je sićušno istačkan i slabo je kratkim dlakama obrasao.

Pokrilje svedeno, dva puta dulje nego šire, gusto i jednako prileglim žutim dlakama pokriveno, jednako, dosta krupno i gusto istačkano, a na vrhovima zajednički zaokruženo.

Pipci vrlo dugački, za jednu su trećinu dulji od tijela; članak 3. skoro četiri puta dulji od 2., a 11. i 10. jednako su dugački i široki.

Noge su za čudo dugačke. Trochantera i bedro prednjih noga debelo, a vrh od goljenice naoružan je malom bocom. Dugačak je 6 mm.

Mogao bi se uvrstiti megju Propus Abeille. No ako se uzmu u obzir neobično dugački pipci i noge, po kojima mu je oblik sasvim oseban, to se on tim razlikuje od svih drugih vrsta.

Nagjen je samo jedincati ♀ eksemplar u ustaškoj pećini kod Krbljine.

Slobodan sam ovu vrstu, koja se svojim osebinama izvanredno odlikuje, posvetiti g. vlad. savjet. Kosti Hörmannu, koji osobitim načinom unapregjuje znanstvena istraživanja i napredak u ovijem zemljama.

IV. Hexaurus nudus.

Ferrugineus, subtransparens. Caput et thorax nitidissimum, subtiliter disperseque punctatum; thorax elytris angustior, longitudine paulo latior in medio latissimus, angulis anticis rotundatis, angulis posticis fastigatis. Elytra nuda, convexa, oblongo-ovata, apice singulatim rotundata, latitudine tertia parte longiora, in medio multo (♀) vel paulo (♂) dilatata, confertim evidentissime punctata. Antennae corpore paulo (♂) plusve (♀) breviores, articulo secundo primo multo longiore, articulo 8°. brevissimo, articulo 7°. apice valde incrassato. Pedes longi tibiis spinulosis, tarsis anticis in ♂ quinque- in ♀ quadri-articulatis. Lg. 7 mm. lat. 3 mm.

Tamno rgjasto-crven, proziran. Glava i vratni štit vrlo sjajan, sitno i rasuto istačkan. Vratni štit uži od pokrilja, nešto širi nego li je dug, u sredini najširi, sprijeda jače, s traga slabije sužen, sa zaokruženim prednjim i zaoštrenim zadnjim uglovima.

Pokrilje golo, svedeno, dugoljasto-jajoliko, nije produženo i za to vrh „Pygidium"-a ne pokriva, na vrhu je pojedince zaokruženo, za $^1/_3$ dulje, nego li je široko, u sredini kod ♀ jako, a kod ♂ slabije trbušasto prošireno, vrlo je krupno i gusto istačkano.

Pipci kod ♂ kraći, a kod ♀ mnogo kraći od tijela; prvi članak jedva za polovinu drugog, a drugi, osim osmog, skoro su svi jednako dugački; osmi je vrlo kratak, duljina mu iznosi samo $^1/_3$ od onih, megju kojima se nalazi članak 7. vrlo je odebljao, a slijedeći manje; članak 11. zaoštren; krajnji članci vrlo su obrasli štetinjicama.

Noge su dugačke i tanke, goljenice sitno trnovite, prednja stopala sastavljena su u ♀ od 4, a u ♂ od 5 članaka, ali nijesu raširena.

Dugačak je 7 mm. a širok 3 mm. Našao sam ga u ustaškoj pećini kod Krbljine.

Od Hexaurus Merkli Friv. i njegovih varijeteta odlikuje se svojim puno većim i širim oblikom, golom gornjom stranom, krupno istačkanim pokriljem i ustrojstvom mesosternalne cijevčice.

V. Hexaurus Reitteri.

Dilute ferrugineus, subtransparens, nitidus, convexus, pube brevissima pulverulenta disperse — in elytris densius — tectus, caput robustum, latitudine dimidio longius, nudum et vix punctatum; prothorax latitudine multo longior, parum convexus, subtiliter disperseque punctatus, lateribus paulo ante medium leviter rotundatus, ante basin subconstrictus; elytra prothorace multo latiora, convexa, latitudine dimidio fere longiora, confertim et evidenter punctata; antennae tenues, elongatae, corpus vix superantes, articulo secundo primo plus dimidio longiore, articulo 8°. apice vix, articulo 7 et 9 evidenter incrassato, articulis 2, 3, 4, 5, 6, 7 et 9 sicut 8, 10 et 11 longitudine fere aequalis; pedes longi et graciles, femoribus tenuibus apicem versus incrassatis, tibiis subspinulosis, in mare quinque — in ♀ quadri-articulatis. Lg. 4·5 lat. 2 mm.

Jasno kestenjasto-smegj, dosta sjajan, vrlo sveden, obrasao je osobito kratkim, skoro prahu sličnim, ali ipak rastojećim dlačicama rijetko, a na pokrilju gušće.

Glava debela, za polovinu dulja nego li je široka, a pred korijenom pipaka jest najširа i jedva se vidi da je istačkana.

Vratni štit puno dulji, nego li je širok, a tik sredine najširi; slabo je sveden, te dosta rasuto istačkan.

Pokrilje vrlo svedeno, mnogo šire od vratnog štita, za polovinu dulje nego li je široko, te gusto i krupno istačkano.

Pipci tanki i jedva su dulji od tijela; 1. je članak za polovinu, a 2. i puno deblji nego ovaj; članak 8. na kraju jedva malo, naprotiv oni, megju kojima se nalazi jesu kvržasto vrlo odebljali; članak 2., 3., 4., 5., 6., 7. i 9. kao i 8., 10. i 11. skoro su jednako dugački.

Noge su dugačke i tanke, te imaju naprema vrhovima odebljale bedre, a goljenice trnovite. Stope u ♂ sastoje od 5, a u ♀ od 4 članka.

Dugačak je $4^1/_2$ mm. a širok 2 mm. Srodan je sa Hexaurus Merkli Friv. koji živi u Kodža-Balkanu, ali se ipak od ovog razlikuje dugačkom i debelom glavom, uskim vratnim štitom, kratkoćom prvog članka u pipcima i vrlo kratkom, skoro kao prašak sitnom dlakom — Ja sam našao više komada ovih zareznika u pećini u kotaru fojničkom nedaleko Kreševa.

Osobito mi je drago, što mogu ovu osobitu vrstu posvetiti mom prijatelju i slavnom koleopterologu g. Edmundu Reitteru, koji je sebi stekao osobite zasluge potankim proučavanjem i poznavanjem onih silphida, koje u pećinama žive.

* * *

Godine 1888. pregledao sam i tačno istražio kakovih 20 pećina u kotarima: sarajevskom, rogatičkom, višegradskom, foćanskom, fojničkom i konjičkom, te pošto sam u nekoje i poviše puta zalazio, došao sam do ovog zanimljivog rezultata.

Svi nagjeni i posmatrani koleopteri (zareznici) ili su sasvim nove, još neotkrivene vrste, a to su baš gore opisane, ili su pak takove, koje se nalaze samo u dalmatinskim pećinama.

Od dalmatinskih vrsta našao sam Laemostenus robustus Schauf. u pećini kod Dobrunja, nedaleko srpske granice; nadalje jednu varijetetu od Antisphodrus Erberi Schauf. u pećinama u sarajevskom kotaru.

Sasvim mi je za čudo, što ne nagjoh ni jednu vrstu od Anophthalmus i Bathyscia, koji su u kranjskim, hrvatskim i dalmatinsko-hercegovačkim pećinama vrlo česti, te se čini, kao da ih u južno-bosanskim pećinama nikako i nema.

Moje temeljito i tačno istraživanje u svako godišnje doba u mnogim i mnogim pećinama opravdava mi moj sud, da se subterran (podzemna) fauna južne, zapadne i sjeverozapadne Bosne ne samo dobrano razlikuje od faune u Hrvatskoj, nego da je baš vlastita samo ovoj zemlji, a svakako će biti, da je više srodna i da je u bližoj svezi sa još malo poznatom balkanskom faunom, nego sa onom, koja živi u hrvatsko-dalmatinskim i hercegovačkim pećinama, te da čini prelaz k južno-istočnoj balkanskoj fauni.

Vlastita svojstva južno-bosanske podzemne (subterran) faune ponajbolje se vide baš kod novo otkrivenih vrsta Leptoderus. Sve tri nove vrste odlikuju se osim drugih znatnih biljega od onih već poznatih triju vrsta iz kranjskih i hrvatskih pećina, osobito izvanrednom duljinom trećeg članka pipaka, koji je

u Leptoderus cylindricollis i u L. Hoermanni dulji skoro četiri puta, a u L. pygmaeus dulji skoro tri puta od 2. članka.

Dvije nove vrste Hexaurus-a potkrepljuju opet tvrdnju, da južno-bosanska subterran-fauna naginje na svaki način fauni balkanskih pećina; jer i ona, do sada poznata jedina vrsta Hexaurus-a, t. j. Hexaurus Merkli Friv., otkrivena je na Balkanu, u jednoj pećini Kodža-Balkana.

Епиграфске цртице из Босне и Херцеговине.

I.

Натпис херцега Стјепана на цркви у Гораждu.

Један од најзнаменитијих тренутака у животу херцега Стјепана био је без сумње онај, када се некадашњи велики војвода босански први пут поносио насловом „херцега од светога Саве“. Тим више је чудновато, што нам повијест о томе, за једну од најзнатнијих политичких личности, а и по повијест Босне XV. вијека тако замашном чину није знала сачувати извјесних података, тако да је сумњиво, када је Стјепан постао херцегом и тко му је дао тај наслов.

Први пут спомиње се Стјепан „herzegh sancti Sabbae“ у једној листини од 12. јуна 1446., коју је први пут приопћио Качић у „Разговору угодном народа словинског“, [1]) а за њим приопћио ју је и Фарлати у свом великом дијелу о Илирији. [2])

Рачки покушао је доказати, да је та листина патворена, а закључује то из разних анакронизама што се у њој налазе. [3]) Но да та листина и није патворена, већ само лош пријевод пропале листине, то ваља уз остале анакронизме уписати преводиоцу и тај у гријех, што спомиње Стјепана херцегом год. 1446. Стјепан називље се све до године 1448. само великим војводом босанским, а тек од тога доба именује се у својим листинама: „Ми господин Стјепан божјом милошћу херцег од светог Саве, господар хумски и приморски и велики воевода русага босанскога, кнез дрински и к тому“.

По обичају мљетачке канцеларије не називље се још ни онда херцегом. У листини од 26. марта 1449 [4]) зове се напросто „Comes Stefanus de Bosnia,“ а тако и у листини од 9. маја 1451, дакле двије године послије тога. Тек у листини, изданој слиједећега дана налазимо наслов „Dux Stefanus magnus vayvoda“. [5]).

Друго, што нам повијест још мора ријешити, јест питање, тко је Стјепану дао наслов херцега Св. Саве.

Клаић вели у својој повијести Босне, да му га је дао римско-њемачки цар Фридрик III., а Фра Јукић тврди, да га је добио од Фридрика IV.

[1]) Беч 1836. I. стр 141.
[2]) Illyricum sacrum IV. 68.
[3]) „Bogumili i Patareni“ Rad jugosl. akad. knj. VIII. 155.
[4]) Шафарик-Споменици CDLXI.
[5]) Ibidem CDLXX V.

Ни један ни други хисторик не наводи врела, гдје је те вијести црпио, а и не да се ниједна од тих тврдња хисторички доказати.

Херцег Стјепан, макар да је био на Балкану једна од најугледнијих особа, ипак није никад ступио с римско њемачким царем у тако тијесан одношај, да би га овај одликовао херцешком круном.

Тежње Стјепанове нијесу се никад дотицале с интересима њемачкога царства; а ако је био у дипломатским круговима републике св. Марка, папиног двора, порте и краљевства босанског врло знаменита особа, на њемачком царском двору биће да је мало тко и знао за име херцегово. Према томе отпадају политички мотиви таквом одликовању.

У списима млетачке аркиве сачуван је један записник од 26. марта 1449, из ког разабиремо, да су посланици краља босанскога Томе, који је у то доба ратовао са Стјепаном, јавили вијећу млетачком, да се његов и њихов непријатељ, велики војвода босански, Стјепан Вукчић, улагује краљу арагонскому, не би ли га овај именовао херцегом сплетским. [1])

То, што је Стјепан већ 1448. постао херцегом св. Саве, побија ту тврдњу босанских поклисара, а нема сумње, да је то била пука потвора — бар за онда.

Да ли је херцег Стјепан уопће тежио за херцеговином сплетском, тко зна? Тко ли ће завирити у срце славичном човјеку? Али нема сумње, да је у онај пар имао херцег већих мисли, него ли му је била херцеговина сплетска.

Повод пак изјавама босанских поклисара лако ће схватити свак, који је познат с политичким приликама Босне и Венеције у оно доба. Краљ арагонски био је Венецији трн у оку, а херцеговина сплетска бијаше главна циљ свијех тежња поносне републике, која је жељела присвојити тај град, а за њим и читаво далматинско приморје.

Стјепан Тома опет је по више пута искао у Венеције помоћи против свог великог војводе Стјепана, кому је моћ тако порасла, да је пркосио свом краљу; али се Венеција устручавала, да се покаже као очити непријатељ човјеку, који би јој при постигнућу њезиних тежња у погледу Сплета могао бити од велике користи. Краљ се надао, опрставши херцега као супарника републике, који потајице уговара с непријатељем њиховим, понукати је на савез против њега.

Већ млетачко вијеће не хтједе да вјерује у ту бајку, а посланици не наговориште вијећа, да подупре краља босанскога у његовим непријатељским подузећима, напереним против Стјепана.

У једном млетачком дневнику налазимо год. 1449. ову примједбу: „Si osserva, che il conte Steffano possiede terre in confine di Cattaro, Ragusi e Spalato, e che era eretico, ma che gli fu spedito l' Ambasciator Gradenigo, il qualo lo ridusse in seno alla chiesa, onde ebbe del papa il titolo di duca di S. Sava.“ [1])

[1]) Secreta consil. Rogat. XVIII. 82.... Quod spectabilibus oratoribus domini regis Bosnie, qui.... dicunt prefatum serenissimum regem... nobis denotari facere, quod comes Stefanus de Bosina suus et noster inimicus querit se creari facere per regem Aragonum ducham Spaleti. (Гласник српск. уч. др. 144).

[1]) Commissiones et relationes Venetae, у Љубићевим Monum. I. 3.

По тој примједби довађа се постанак херцеговине св. Саве у савез са вјерским питањем, које је у Босни било у оно доба на дневном реду, а вијести, да се Стјепан надао херцешкој круни у папе, који је некоч Тврtку I. послао краљевску круну, ласно је вјеровати.

Становиште, што га је херцег Стјепан у вјерском питању заступао, карактеристично је за човјека, који у свачему имаде своју особну корист пред очима.

Стјепан Вукчић био је, као и његов предшасник Сандаљ Хранић, један од најугледнијих богумила, те је приставше народне босанске цркве штитио, када су их краљеви босански по наговору папе прогањали.

Богумили заступали су у оно доба у јужној Босни већи дио јавног мнијења народњег, а подупирући их, стекао је оданих приставша својим особним тежњама, који му уз Турке бијаху главно упориште.

Стјепану се наметала врло често прилика, да се прекрсти, али га политички интереси одвраћаху од тога, јер му богумили јужне Босне бијаху сигурнији савезници но папа, далеко у Риму, а преко Неретве слаби краљ босански.

То ипак није Стјепану сметало, да се често договара са папом, кому је била жива жеља, да га предобије за католичку вјеру и да преко њега сатре упорне богумиле. Стјепан је уговарао с папом, а сва је прилика, да се бар на кратко вријеме прекрстио. Да ли је то учинио у нади, да ће се, ослонивши се на Рим отети утицају порте, или с којих других разлога — тко би знао? Свакако је сигурно, да га је на то прије наводила херцешка круна, него ли вјерско убјеђење.

Договори с папинском столицом бијаху у кратко ови:

Када је инквизитор Јаков де Мархи, који се већ један пут морао ради непристојна владања уклонити из Босне, 1435. дошао на позив краља Тврtка II. по други пут у Босну, покуша он не би ли прекрстио и Стјепана, који је тек наступио Сандаљеву баштину. [1])

Покушај тај не бијаше додуше сретан, али Стјепан ступи ипак у даље договоре с Римом, а из једног листа папе Николе V. разабиремо, да је Стјепан сам замолио његовог предшасника, папу Евгенија, да му пошаље којега прелата, не би ли га прекрстио. [2])

На тај позив посла папа 1439. бискупа хварског Тому у Хумску и Босну као посланика мира, [3]) не би ли њему успјело, што не успје инквизитору Јакову, али под јесен исте године тужи се папа, да Тома није био дорастао својој мисији. [4])

Папин легат Тома окани се Хумске, те настави своје дјеловање на двору краља Стјепана Томе, гдје га је срећа боље послужила.

Углед краља није био баш најдичнији. Сва његова влада досада није се продичила ниједним славним дјелом, а уза све то био је везан

[1]) Fejer Codex. diplom. X. VII, 792.

[2]) Лист је писан 1. фебруара 1448..., Stephanus vajvoda.. ad prefatum Eugenium oratores suos miserit, ac prelatum aliquem ad se dimitendum pro causa reductionis hujusmodi postulaverit. Препис у Рајналдовим аналима.

[3]) Farlati Illyricum sacrum IV. 256.

[4]) Tu que ad eum (Stefanum) remissimus... neque tamen... ad errores hujusmodi deponendos compellere potuisti. Farlati. Illyr sacr. IV. 156.

за жену ниска рода, што је била голема љага у очима поносних великаша босанских.

Тома, бивши сам богумил, оженио се Војачом по богумилском обреду без црквених церемонија, а по старом обичају био је дужан држати је тако дуго, док му буде вјерна и ваљана, док јој не нађе ни најмањег порока.

Стјепану Томи прохтјело се, да се ожени кћерју којег отмјеног босанског великаша, не би ли тако свој углед повећао; али уз најбољу пажњу није био кадар, да у Војаче запази најмању љагу, која би му била пред народом повод, да је отјера. У тој неприлици обрати се папи. Овоме се улагивао, пристајући на то, да се у Босни прогоне богумили [1]) а бјегунце примио је херцег Стјепан у својој земљи, те им је давао и заштите и уточишта.

Папа Евгеније прогласи први краљев брак склопљен по обреду богумилском ништетним, [2]) а краљ Тома, ријешивши се Војаче, баци око на Катарину, кћер најотмјенијега велможе краљества босанског, војводе Стјепана.

Године 1446. ожени се Тома Катарином, која је прешла на католичку вјеру [3]), а том згодом измири се Стјепан са краљевским двором, те већ исте године налазимо војводу Стјепана први пут на двору босанског краља. [4])

За папину пропаганду био је то лијеп успјех, а папа надао се извјесно, иза кћери и оца прекрстити. И сам Стјепан Вукчић као да је био склон пријећи католичкој вјери, јер када је нови папа Никола V. засио на папину столицу, посла му 18. јуна 1447. [5]) посланике, да му се поклоне, а папа посла бискупа Тому опет као легата у Хумску. [6])

Бискуп Тома био је овај пут сретнији, јер Стјепан обећа папи „obedientiam verbalem“ [7]) а бискуп се под јесен врати у Рим, да извијести папу о свом успјеху.

Почетком друге године, на дан 1. фебруара, посла га папа опет у Босну, а да му успјех буде што сигурнији, овласти га, да Стјепана и Иваниша Павловића прокуне, ако би се устручавали пријећи на католичку вјеру, да их прогласи лишеним свију имања својих, а ова да раздијели међу католичку господу босанску. [8])

[1]) Quod (rex) perniciosam Patarenorum gentem ex omni ditione sua expulerat. Theiner Monum. Sl. m. II. 358.

[2]) У писму краљу Томи мотивира папа Еуген одлуку ту овако:

„Oblate nobis pro parte tua petitionis series continebat, quod dudum ante tui ad culmen regium assumptionem cupiens inimicos et invidos ortum tuum occultari ut sic facilius, que imminebant pericula evitares, quondam ex infimo genere mulierem etiam ad carnis copulam tibi associasti, eique iuxta mortem patris, quod si tibi bona et fidelis esset, ac bene faceret, cum ipsa matrimonium contrahere... promisisti.

Cum... dilecti filli barones regni tui Bosne ipsam propter infimam ejus originem statim in reginam habere dedignantur. Thainer o. c I. 388.

[3]) ..... Thomas Stephanus, rex Bosne illustris, ac ejus uxor... quoscunque Patarenorum heresis deponentes, errores ac veritatis lumen recognoscentes, quod mater omnium et magistra sancta romana ecclesia tenet. (Из листа папе Николе V. од 1. јула 1451. Monum. hungar. II. 262.)

[4]) Miklošić: Monum. 440.

[5]) Никола V. засио је 6. марта 1447.

[6]) Theiner o. c. II. 236.

[7]) Види: Rad VIII. 155.

[8]) Листина у Рајналдовим аналима год. 1449. број 9.

Стјепан се можда баш није толико уплашио папина проклетва, али тим опаснији био му је други дио легатове пуномоћи. Знао је он добро, да у Босни има доста господе, која су само чекала часак, да униште моћ Стјепанову, да га сруше са поносне висине, на коју се уздигао, а земљу да му разграбе. С једне стране страх, а с друге стране нада, да ће се моћи окористити, ако се бар на око покори папи, склониште га, да се своје окорјелости окани; а када га је још мљетачки посланик Граденіго стао наговарати, да се одрекне богумилства, пријеђе на католичку вјеру. Награда му бијаше према наведеном већ мљетачком дневнику херцешка круна.

Нови херцег, ако се и одрекао богумилства, не одрече се богумила, јер када је Тома пошао из Хумске у Босну, те наговорио 1450. краља Стјепана Тому, да прогони богумиле, примио је херцег бјегунце, те им је давао уточишта.

Учинио је то тим радије, што је у то доба започео ратовати с Дубровником, па му је требало у том рату присташа и помоћника. [1])

Тај рат био је поводом, да се папа стао договарлти са Стјепаном. Дубровчани се наиме потужише папи, да је херцег Стјепан на њих навалио и не навијестивши им рата, а том приликом напомену̀ше, да је окорјели богумил, из чега разабиремо, да је опет одустао од католичке вјере.

1452. посла папа Никола V. легата Пагамина бискупа од Дулцињa к Стјепану.

Пагамини наговарао је Стјепана, да се бар привидно покори папи, те овај посла опет поклисаре у Рим. [2]) Папи је било за тим стало, да Босну смири, јер му вјечни ратови бијаху велика запрека вјерској пропаганди у Босни, те за то спреми опет легата Тому, да настоји наговорити Дубровчане и херцега на мир. Папина је заслуга, да је 1453. и 1454. дошло до мира, али више и није постигао. Херцег Стјепан оста и надаље вјеран народној цркви богумилској, а у повељи, којом утврди мир са сином својим Владимиром (од год. 1453) изјављује: и на тој постависмо свједоке и средителе вере наше: дједа босанског и ш ним двањајст поглавитијех крстјана. [3])

Том приликом подијели херцег дједу цркве босанске и 12 његових стројника судачку власт у приватним размирицама, које би се у самој херцеговој обитељи у будуће заподјеле.

Сви даљи покушаји папе, да херцега опет приведе у крило католичке цркве, остадоше јалови.

Херцег је и надаље штитио бјегунце богумиле, који су патили прогонство од католичке струје, која је на двору босанском преотела мах.

[1]) Бискуп Тома пише у свом листу од 19. фебруара 1451. „Duci Stephano de non recipiendis Patarenis mandatum, quod suades, per litteras et oratores nostros diligentissime fecimus, nec quocies occasio fuerit obmittimus; atque utinam moniciones nostras ita semper, sicut salutares et promte fuerint, ubicunque profuturas cognoscamus.
Theiner. Mon. II. 359. Присподоби Rad VIII. 159.

[2]) Cum autem nuper nobilis vir Stephanus Dux sancti Sabbae ac comes Duimensis... quosdam ad nos destinaverat oratores seu nuntios, ex quorum relationibus non solum inter prefatum ducem et dilectos filios rectorem et consilium dicte civitatis (scill. Ragusii) concordiam et pacem subsequi speremus. (Из листа Николе V. Пагамину. Приопћио га Тајнер II. 263—265.)

[3]) Миклошић о. с. 461.

Када је Пио II. засио на Петрову столицу, покуша и он, да искорijени богумиле, да им отме уточиште, што га нађоше у херцеговој земљи. 1460. посла по савјету кардинала Ивана легата херцегу, да му забрани примати шљедбенике погубне богумилске цркве у својој земљи, али не успје. Политички догађаји у Босни и у Херцеговој земљи одвратише пажњу од вјерског питања на све већу опасност, која је хришћанству пријетила од Османлија, а херцег Стјепан умрије као богумил.

Овим разматрањима противи се занимиви натпис, што се налази над олуком црквених врата православне цркве у Горажду.

Овај натпис приопћујемо у нацрту. Натпис гласи дословце:

✚ Вь г(осподње) љ(е)т(о) 6954. Азь рабь Х(ри)сту б(ог)у г(оспо)д(и)нь херц(е)гь Ст(е)ф(а)н вьздвигох храмь с(ве)т(о)го велкому(че)н(ик)а Х(ри)с(то)ва Георгиа моле ему да помолитъ се о мње гр(ие)шномь вл(а)д(и)че моему Х(ри)с(т)у.

Година 6954. по старом бројењу одговара години 1442. послије Христа, а називљући се Стјепан те године херцегом, говори натпис против историчке чињенице, да је Стјепан Вукчић тек шест година касније постао херцегом.

Друга нетачност у том натпису јест та, да је херцег Стјепан према њему саградио православну цркву, а ми смо из историчких података разабрали, да је херцег Стјепан био богумилске вјере, да се додуше на кратко вријеме одметнуо католичкој, те опет пристао уз народну цркву босанску, а ни као богумил ни као католик није имао интереса, да сазида православну цркву.

Нема сумње, да је тај натпис крив, а уз анакронизме, који се налазе у самом смислу његовом, потврђује то и сам карактер писмена.

Сви до сада познати натписи босански XV. вијека писани су босанчицом, дочим је овај црквеном ћирилицом, а карактер слова исти

је, што га налазимо у натписима озренске и житомишлићке цркве. По свом карактеру не сижу та слова даље, него до под конац XVI. вијека, а сви старији натписи на православним црквама босанским писани су истим словима, што их налазимо по стећцима Босне и Херцеговине.

У босанским натписима имаде лигатура, али те су у XV. вијеку врло једноставне и ријетко употребљене; у овом се пак натпису често употребљавају, те су, рекао бих, вјештачки сложене у монограме, како их само црквена ћирилица XVII. и XVIII. вијека познаје.

Ето најзнаменитијих лигатура у том натпису.

- ЕЊГ у ријечи вѣ господње

- ЛТО у ријечи лето

- ГДНЬ у ријечи господинѣ

- РЦГ у ријечи херцегѣ

- СТФН у ријечи Стефан

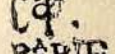
- ЕЪЗДВИГОХ у ријечи вѣздвигох (Слова Ѯ босанска епиграфика и не познаје).

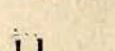
- ЯМЬ у ријечи храмѣ

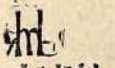
- ЛКО и МЧН у ријечи великомученика.

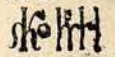
ЄГОР. у ријечи Георгиа

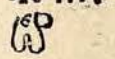
- ЛЄ у ријечи моле

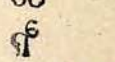
- ЯПОМОЛИТЬ у ријечи да помолитѣ

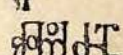
- МНѢ у ријечи мње

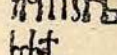
- НОМЬ у ријечи гриешномѣ

Тко год познаје босанску епиграфику и тко је донекле вјешт црквеној ћирилици, разабраће из ових примјера, да тај натпис није могао настати прије конца XVI. вијека.

Чудновато је у том натпису и то, да се Стјепан напросто именује „херцегом“ а придјевак „од Св. Саве“ да фали. Нема скоро ни једне листине херцегове, писане послије године 1448., у којој би тај придјевак уз наслов херцегов фалио, а сам херцег јамачно га не би испустио био ни у тако знаменитом натпису. То му већ његова славичност не би допустила.

У осталом се натпис противи и самој традицији цркве. Главно светиште, мала капелица на лик крипте, и није посвећено св. Георгију већ Богородици, а тек онај натпис био је можда повод, да се предњи дио цркве држао посвећеним св. Георгију.

У католичким црквама налази се врло често да су поједини олтари и поједини дијелови цркве посвећени разним свецима; у православној вјери нема тога обичаја, а нема га већ с тога, што је у свакој цркви за иконостасом само по један жртвеник.

Питање, када је начињен овај натпис, не да се извјесно ријешити. Можда је настао под конац XVI. вијека, а можда тек у XVIII. вијеку.

Свакако је настао много касније нег што то текст самог натписа вели.

Разлог, с кога се криви натпис над вратима цркве у Гораждu смјестио, можда би се могао овако протумачити.

Углед херцега Стјепана био је за његова живота и послије његове смрти у очима херцеговачких Мухамеданаца по прилици исти, који је био углед јунака Скендер-бега у очима арнаутских Турака. Његово име словило је далеко Херцеговином, а још и данас сачувала се успомена на херцега Стјепана баш у мухамеданском становништву Херцеговине. Турци су дуго послије смрти херцегове Хумску земљу, некадањи његов посјед, којим завладаше, називали именом „Херцегове земље“, а успомена на Стјепана сачувала се у данашњем називу Херцеговине. Углед херцегов био је толик, да се ријетко нашао Мухамеданац, који би дјело његове руке разорио, а приписујући градњу цркве у Гораждu херцегу Стјепану, знао је хришћански свијет ондје, да ни један Мухамеданац не ће своје руке на њу подигнути. Име херцегово имало је бити паладијем те цркве, који ју је доиста очувао, тако да је та црква, стојећи уз Дрину, гдје се мухамедански живаљ највише раширио, кроз стољећа остала нетакнута.

II.

Влаћевина и натписи њезини.

У југозападном правцу, једва сат од Рогатице, има на врху брда, што зарубише котлину рогатичку, мала али лијепа висоравањ. Већи јој је дио чистац, а тек западни дио хвата се мале шумице. Сред чистаца, а на домаку шумици налази се старо богумилско гробље. Облик је надгробним споменицима плоча и стећак. Прве врсте имаде 28 ком., те су већином средње величине, стећака има ту 32, а међу њима истиче се седам големих на облик дугуљасте коцке са подставком, која је при врху нешто шира но при дну.

Сви су ти стећци монолити, истесани заједно са подставком од једнога камена. Колико ли је ваљало муке премучити, док су се истесали из станца камена, па довукли на оно мјесто гдје данас стоје, најлакше се може судити по томе, што је највећи стећак без подставка виши него човјек средње величине, да је широк 1·35 м. а дуг близу 2 метра.

Остали су стећци помањи, те обично на облик саркофага, у којима се горња плоха, налик на сплоштен кров, у забат (Giebel) уздигла. Имаде више међу њима, украшених декоративним скулптурама, у којима се

виђају за орнаментику босанских стећака карактеристични мотиви увојака у разним облицима.

Занимиво је у тима гробиицама, да су се пэредале над громилама, насутим од земље, које су такођер гробни споменици али културног доба, које је уминуло давно прије, него што наста на Влаћевини богумилско гробље.

Тих громила имаде у једном низу нанизаних по двадесет. Те су громиле нетакнуте, док је од гробова преко половице раскопано. Како дознадох, раскопали су је војници 78. пуковније, а на жалост не могох сазнати, што се под њима нашло. У Рогатици ми казиваху, да је нод једним стећком нађен златан прстен с аметистом и комад златне отке (тканине).

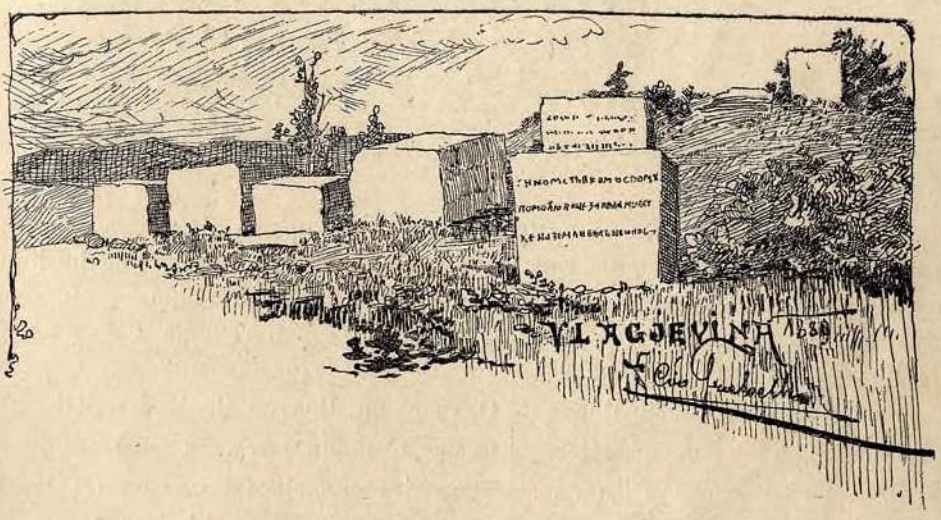

Од свих тих споменика занимива су два највећа стећка. На њима налазе се велики натписи, писани босанчицом, који иду међу најзнаменитије, што их нађох у Босни.

Први натпис писан је с лијева на десно, те су и слова тако обрнута као да их је клесар из огледала преписао.

Почетак натписа налази се на западном крају, наставак на јужноме, свршетак на источном прочељу. Сјеверна је страна стећка без натписа. Натпис писан је у три реда, који се настављају кроз све три стране стећка, а само на трећој су му страни четири реда.

Приопћујем натпис у нацрту, јер на тај начин најбоље мислим протумачити карактер његов и његових писмена.

Натпис гласи:

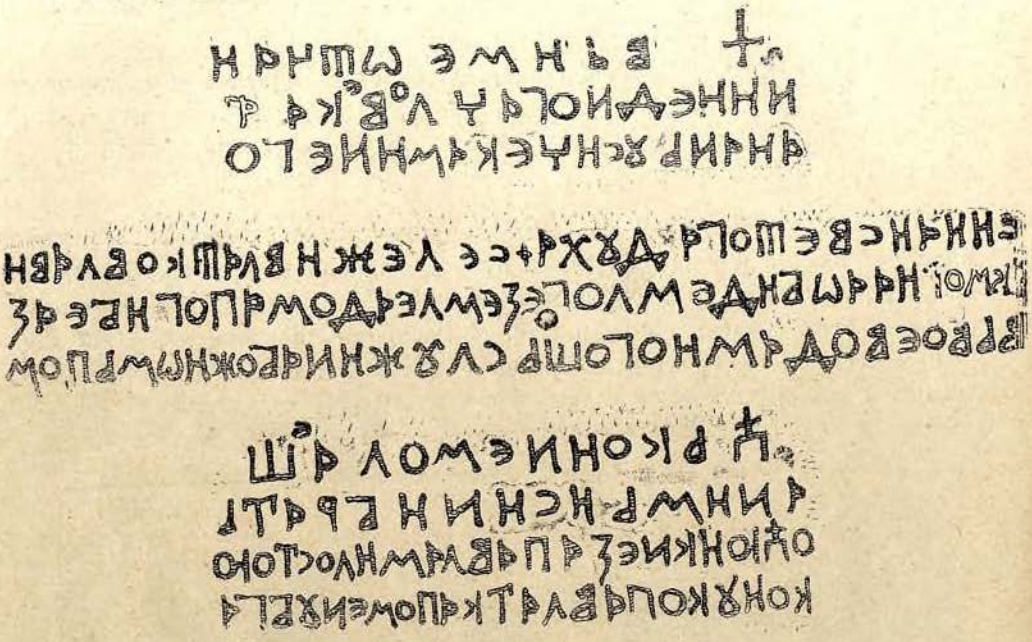

Ашбот[1]) приопћио је транскрипцију овога натписа, али она се битно разликује од натписа, како сам га ја преписао, па мислим да не ће бити с горега, ако текст натписа и Ашботов препис присподобимо.

Текст гласи:

1) Вѣ име отца и || сина и светога духа + Се лежи Влатко Влави || ѣѣ кои не молаше
2) ниједнога чловека и || (. . . а обиде млоге земле а дома погибе а з || а нимѣ и син и братѣ
3) Ајанѣ . . Усиче ками него || вѣ воевода Миогошѣ с Лужина а божиомѣ пом || оћју и кнеза Павла милостоју
4) који укопа Влатка помену Б(о)га.

Ашботов препис гласи:

Ва име отца и сина и св. духа. Овди лежи Влатко Влађевић који неимаше отца, ни матер, ни сина, ни брата нити и једног човјека, осим греха(?). Обидје многе земље а код кућје погибе.

И на њега усијеће камен његов војвода Миотош и дружина с Божијом помоћу и кнеза Павла милошћу, који похрани Влатка, спомемув Бога.

Присподобивши оригинални текст с Ашботовим преписом, свак ће од прве опазити, да то није транскрипција у знанственом смислу већ пријевод старобосанског натписа на наш језик. Сам правопис није онај, што се употребљавао у старим босанским натписима, већ нови, а и поједине ријечи, карактеристичне за босански говор, прилагођене су модерном језику.

[1]) Bosnien und die Hercegovina, Reisebilder und Studien von Johann v. Asbóth, Wien 1888.

Тако је на примјер Ашбот мјесто карактеристичног ѕѣ (у новијих натписа ѕдѣ) читао „овдје“; мјесто обидѣ „обиђе“; мјесто дома „код куће“; мјесто воєвода „војвода“; мјесто необичног инструментала милостою „милошћу“; мјесто ѕкопа „похрани“ (за коју ријеч и данас још Бошњак слабо зна); те напокон мјесто архаичког партиципа поменѕ „споменув“.

И по садржају је смисао Ашботова преписа посве други него је у оригинала. Име Влађевић у оригиналу нарочито је писано скраћено „Влавић“, а тек из натписа на другом стећку, гдје се исто име спомиње, разабиремо, да има гласити „Влађевић“ те да је онај, који је писао тај натпис, или хотимице скратио име, или га погрјешно написао.

Цијелу реченицу која за именом слиједи и по Ашботову препису гласи: „који неимаше отца, ни матер, ни сина, ни брата нити и једног човјека, осим греха“ — немогох у оригиналу уз сву муку наћи. У оригиналу гласи то мјесто „који не молаше ниједнога чловека и . . . .“, а даље су оно неколико у нацрту натписа означених нечитљивих слова.

Имаде их свега највише пет, а није вјеројатно да се из њих прочита, што би једва у цијели ред стало.

За реченицом Ашботова преписа „Обидје многе земље а код куће погибе“ фали пасус „а за њим и син и брат Ајан“! Ове ријечи уврстио је он у први ред, те је ваљда у читању 2-гог реда преписа преписавши га испустио почетак тога реда на I. страни, те га рочео читати на III. а онда наставио на II.

Име „Миотош“ како га је Ашбот прочитао, није познато старој босанској номенклатури, већ се у старим натписима, а и у овом дошљедно пише „Миогош“. Стара форма тога имена, која се само ријетко у најстаријим натписима употребљава, гласи: „Миогост“ т. ј. „мили гост“.

Ријечи „и дружина“, које Ашбот држи истога значења са „clientella“, гласи у 3. реду на II. стр. оригинала „с Лужина“, а нема сумње, да су Лужине биле стара племићка баштина Миогошева.

Фразеологички је врло занимива реченица „који не молаше ни једнога чловека“ а значење јој је по свој прилици: „који се не клањаше ниједноме човјеку.“

Што се тиче имена „Ајан“ (III. 3.), то је оно према грчкому Ајантес. Такова имена била су у Италији врло обична, а отуда су прешла и у Босну, те се каткада налазе на старобосанским натписима. То име могло би се и мјесто анань читат анань, што би било по нашему „а на њ“, а Ашботову „а на њега“.

Но тај скраћени акузатив замјенице „он“ модернијега је поријекла, у Босни се ни данас још право није удомио, а у старим натписима никада га не нађох.

Други стећак, који се и обликом и величином с пријашњим подудара, налази се неколико корака ниже споменутога.

Натпис на њему обилази с лијева на десно у три реда око све четири побочне стране стећка. Почетак је такођер на западној страни, те има само један ред.

Натпис гласи:

I.

Вь име ѡца и сна и светога

II.

1. дха се лежи воевода миогошь своим(ь)
2. кои мꙋ послꙋжи живꙋ а мртва побилижи божюмь
3. и прави воевода миѡгошь и много ѿ мое рꙋ
4. огь неби мрьтва ни криво ꙋбить

III.

1. (с)ином стѣпкомь свомꙋ
2. помоћю и кнеза павла милостию
3. ке на земли би . . . . . ник

IV.

1. гднꙋ влаткꙋ влаћевићꙋ конь ногꙋ
2. аи се копаите на племе . . томь

Чита се:

1. Вь име отца и с(и)на и светога || д(у)ха се лежи воевода Миогошь своимь || (с)ином Стјепкомь свому|| г(оспо)д(и)ну Влатку Влаћевићу конь ногу
2. кои му послужи живу а мртва побилижи божјомь || помоћју и кнеза Павла милостију. || Ај се копајте на племе(ну?) томь
3. и прави воевода Миогошь и много от мое ру || ке на земли би . . . . . ник
4. огь неби мртва ни криво убить.

Ашботов препис:

Ва име отца и сина и св. духа. Овдје лежи војвода Миотош са својим сином Стјепком, своме господину Влатку Влађевићу код ногу који му послужи живу а мртва побиљежи Божијом помоћу и кнеза Павла милошћу. Аи покопавајте се овди на племену томе и на прави војводах Миотош колико оћете. Од моје руке на земљи чија је она, од мене нико не био мртав ни крив убит.

Присподобивши оригинал овога натписа с Ашботовим преписом, судара му се почетак, изузевши неке помање потанкости.

Што се тиче конца натписа, врло је нечитљив а мјестимице сам могао само поједина слова прочитати, али не могох их саставити у ријечи, те сам их с тога у препису испустио.

Задња реченица могла би се и овако читати, „а и секопан је на племенитомь прави воевода Миогош, и много от мое руке на земљи би, а од мене никог не би мртва, ни крив убит“.

Зауставити нам се је и име „Влаћевић“ или како га је Ашбот добро прочитао „Влађевић“. У старим босанским натписима нема знака за наше „дј, ђ и џ“, већ се ти гласови пишу словом ћ (ћ). Када пак то слово треба читати „ђ“ ваља из значења ријечи погодити. У том случају ваља изговарати „ђ“, јер народ само оно мјесто, на коме су стећци, зове „Лађевином“, „Влађевином“ а нема сумње, да је прозвано тако по његовом некадањем господару Влатку Влађевићу.

III.

Натпис код Крста.

Натпис овај приопћујем с тога, јер је један од ријетких натписа босанских, што их је нађи у сјеверној Босни, а карактеристичан је за босанске натписе новијега времена, који су према старијим концизнији и краће састављени.

Натпис се налази код сеоца Крста, кому је име надјенуто по крсту, што се под натписом налази. Само село лежи на повисоком брду с десну страну цесте идући у Бужим, између Отоке и Бужима, сублизу на пô пута.

Камен је неправилан петероугласти 135 цм. висок ступ, а народ га ондје толико поштује, да је до њега сазидао малу црквицу.

Натпис гласи:

Зде
лежитъ ра
бъ
б*жи мило
вань в лт г
о
зрпд

Чита се:

„Зде лежитъ ра||бъ б(о)жи Мило||вань в л(е)т(о) г(осподње) 7184“=1676.

Ријечи „зде“, овдје (ст. бос. „се“ или „сие“) „лежит“ (лежи) и „раб“ (роб) су архаичке форме, којима је православни обред замијенио старобосанске облике, те их преко црковног језика пренио и у православни народ босански.

Phileremus (Otocorys) penicillata Gould.

Kaukaska alpinska ševa u Bosni.

(Nova vrsta za faunu Austro-Ugarske).

Syn: Otocorys albigula (nec O. bilopha Rüpp!)
Alanda albigula Brandt.
(Otocorys Brandti Dresser) to je pustinjski oblik.
Otocorys larvata Filippi.
Otocorys scriba Bp.?

Th. Lorenz u svojem djelu „Beitrag zur Kenntniss der ornithologischen Fauna an der Nordseite des Kaukasus“ (Prilog k poznanju ornitološke faune na sjevernoj strani Kaukaza, Moskva 1887) krupnim i jasnim razlozima ističe tri vrste alpinske ševe, koje su svojom bojom i ljetnim prebivalištem dobro

razlučene. No meni se čini van svake sumnje, da je on u spomenutoj raspravi pogledom na imenovanje megjusobno promijenio vrste Otocorys albigula, Brandti i bilopha Rüpp.

Proučavajući ovu raspravu pade mi na um, da pobliže ispitam dvije alpinske ševe, koje su u zimu 1888. u Livnu na zapadnoj strani Bosne ulovljene. Pri tome sam došao do tog začudnog rezultata, da su te ptice odista prava vrsta Phileremus penicillata.

Još dvije godine ranije saopštio mi je nadšumar Geschwind u Travniku da je nahodio alpinske ševe. No kako je on suviše mislio, da je ova ševa ptica stanarica, to sam slabo cijenio ovo saopštenje. No danas rekao bih suviše da može da bude, jer su me nekoliki mjernici uvjeravali, da su u ljeto pri svojim radovima u pustošima krasa u glamočkom kotaru često vigjevali ovu pticu. Preostaje za budućnost, da se prilozima potvrdi ovaj navod.

Izvanredno tvrda zima od 1887 i 1888. g. nagonila je osobito u mjesecu januaru 1888. vrlo mnogo ptica sa brdina oko livanjskog polja u dolinu, kojima se pridružiše mnogobrojne, od česti rijetke sjeverne ptice, i to ne samo ovdje, već i u drugim predjelima okupacionog područja. Tako sam na pr. 3. februara blizu Sarajeva ulovio iz jednog jata vrabaca i žutaka (Goldammer) ♀ od Plectrophanes nivalis.

Megju tadanjim jatima ptica, koje je zima dognala čak u ulice Livna pokrivene za metar debelim snijegom, nalažahu se veća i manja društva kaukaske alpinske ševe, o kojima pričaju da su bile veoma pitome. Mnoge od ovih zimom i glagju iznurenih ptica pohvataše bez po muke, i oficiri tamošnje posade držahu ih nekoliko dana u zatvoru. Četiri mjeseca docnije dobrotom g. nadporučnika Grenso dobio sam jedan primjerak od tijeh postradalih ptica, dočim je u isto doba nadšumar Geschwind dobio takogjer jedan primjerak i prijateljski mi ga ustupio za zemaljski muzej.

Malo vremena zatim, čim je popustila zima, naglo je nestalo i alpinskih ševa.

Kako sam sâm nagagjao a pismo g. pl. Tschusi-a potvrdilo, oba su primjerka — o spolu im ne mogu ništa da rečem — mlade ptice, u kojih ne samo da imade još nježne limunaste boje po guši, čelu i šljepočicama, suviše na svjema crnim perima, ovom po vrstu karakterističnom crtežu guše i grudi, imaju još bjeličavo žute fine vrhove, kako se to veoma jasno vidi na slici ove ptice u Dubois-ovu djelu: Les oiseans de l' Europe, Deuxième serie, tom II. tablica 201.

Od prilike u isto vrijeme dobi c. kr. prirodopisni dvorski muzej u Beču dva komada, a nar. muzej u Zagrebu jedan komad alpinske ševe iz okolice Spljeta. Kako nedavno bijah u prilici da ih razgledam, to se moje nagagjanje odista i potvrdilo: da sva tri primjerka pripadaju naprijed spomenutoj vrsti.[1])

Potonje sumnje u ovu diagnosu ne stade, kada od državnog savjetnika dr. G. pl. Radde na najljubazniji način dobih par kaukaskih alpinskih ševa, kojoj megju tim ovaj prokučitelj hoće da prizna najviše toliko, da je varietet sjeverne alpinske ševe.

[1]) Svakako bi bilo važno doznati, eda li oni primjerci, koje je g. Hausmann u Kronstadtu (Erdelj) ulovio (vidi I. Jahresbericht der oesterr. Beobachtungsstationen) i onih 8 do 10 komada, koji su u brdima prema Rumuniji i kod Bukurešta ubijeni, ne spadaju možda ovoj vrsti.

Ova dva komada pokazuju naravno jedva nešto ili baš nikakva traga od one žute boje po guši, no možda su matorci. No u sva četiri primjerka se opažaju zajednički ovi glavni znaci za razlikovanje: neprekidna crna vezica, koja se počinjući na korijenu kljuna u širokoj traci spušta preko prsa, pak onda skoro potpun nedostatak vinsko-crvene boje na zatiljku, šiji, gornjem krilu i naročito oko trtice.

Ponajviše se to još opaža na zatiljku ♂ iz Kaukaza.

Nastaje dakle pitanje od osobitog interesa: eda li se ova ševa ma gdje po bosanskim planinama nahodi kano ptica legalica (Brutwogel)? Nadam se da ću u poznijem članku imati prilike, da s dokazima u ruci dadnem odgovora na to pitanje.

kaukaskih		Mjera	bosanskih	
		komada.		
♂	♀		?	?
5. II. 1886.	27. XII. 1879.		Januar 1888.	
187 mm	168 mm	Cijela dužina	190 mm	196 mm
109 mm	108 mm	Dužina jednog krila	115 mm	112 mm
8 mm	12 mm	Dužina pandže na stražnjem prstiću	13 mm	13 mm
14 mm	15 mm	Dužina kljuna	14 mm	15 mm

Otmar Reiser.

Ћуприја у Вишеграду.

Варошица Вишеград у источном дијелу Босне, недалеко од српске границе, и ако је својим лијепим положајем на гласу у нашим крајевима, не би стално била тако позната, да нема гласовите старе ћуприје преко ријеке Дрине.

Ова ћуприја, од које донашамо неколико слика, пресводила је брзу Дрину на једанаест шиљастих ћемера, којима ширина није једнака; има их од 13·7 метара, до 18·6 мет. Дуљина ћуприје износи 170 метара а ширина 6·3 мет. Сграђена је од тесана камена, те је без сумње најзнаменитија грађевина из првог времена послије заузећа Босне по Османлијама.

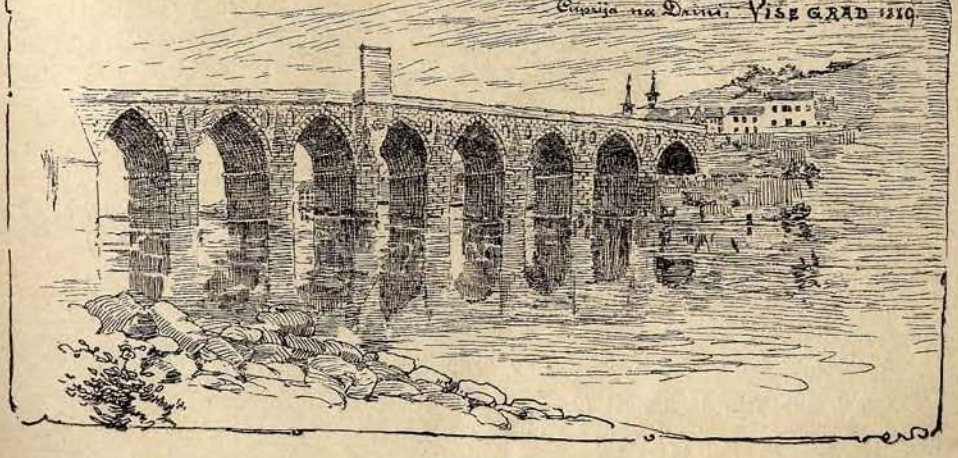

Било је људи, који говораху, да су ту ћуприју и ону у Мостару преко Неретве саградили Римљани. Таке тврдње немају основаног темеља, јер врста грађевине овијех ћуприја и њихов слог вјештачком оку јасно показују, да обје ћуприје нијесу старије од XVI. вијека.

Вјештачки суд вели о вишеградској ћуприји на темељу поузданог истраживања ово:

Величанственој ћуприји у Вишеграду морамо се дивити, кад помислимо, да тадањи неимари не познаваху она техничка помагала, која нам данас олакшавају извађање најтежих градња. Старија је додуше ћуприја мостарска (сграђена године 1566—974. по хеџри), али је далеко љепша и величанственија она у Вишеграду. [1])

О неимару, који је руководио градњу ове ћуприје, немамо никакових поузданих вијести; народ прича и пјева, да му је било име Митар или Раде, да је ћуприју градио седам година, да му је неколико пута брза Дрина оборила појединe дијелове једва изграђене, док је некако ипак успио учврстити ћемере. [2])

[1]) „Das Bauwesen in Bosnien und der Hercegovina". Већ с. кг. дворска и државна штампарија 1887.

[2]) Народно причање о вишеградској ћуприји забиљежише многи писци, нарочито истичем:

Сарајевски Лист 1883. број 43.
Босанска Вила 1888. број 10. и 11.
Народне пјесме Мухамедоваца 1888. I. књига (Додатак).

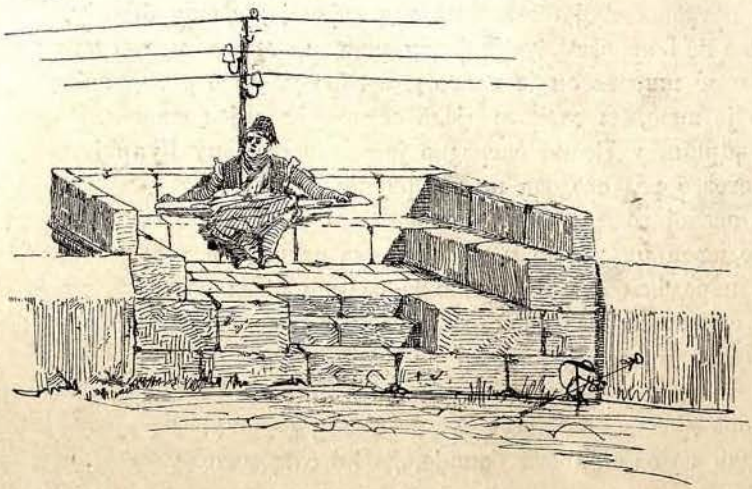

До године 1886. на сред ћуприје поврх садањих сэфра стојала је кућица, сграђена од храстовог дрвета на два боја. Те године уклоњена је та сасвим трошна зграда, у којој је некоч била стража да чува ћуприју. Добро учинише што уклонише ту кућицу, која нимало није украшавала ову лијепу стару грађевину.

Кад проучимо старији турски натпис, који је на каменитој плочи узидан у ћуприју, јасно видимо, да је исту сградио велики везир Мехмед паша Соколовић, године 979. по хеџри (1571.) [1]) Тај натпис гласи у турском писму:

اصف دور وزمان محمد پاشا که جهان بولدی انك ذات شریفیله شرف
صرف ایدوب مالنی خیراته رضاء لله خیرایچون ویریلان امواله دیمز کیمسه سرف
صاغ ایکن سیم وزرین صرف مبرات ایلدی بیلدی اثاریدرر هر کشیه خیر خلف
بوسنه‌ده نهر درین اوزره پاپوب جسر عظیم بغلدی اول صویك اوستنده کمرلردن صف
بویله بر نهر عمیق وجریانی محکم صویك اوستنده بناء ایده بیلمدی سلف
عون حقیله ولی حضرت پاشا ایتدی کندینك تاجنی اکدرمغه خیر یله ثقف
یاپدی کبری که عالمده نظیری یوقدر بویله خیره ویریلان ماله صقین دیه تلف
اومرین حضرت حقدن انی بانی اولاه کونی خیر ایله کچه کورمیه عمرنده اسف
کوروب اتمامنی بادی دیدی اکا تاریخ بارك الله عجب جسر کبیر الطف

سنه ۹۷۹

а у пријеводу:

Мехмед паша, Асаф [2]) времена;

Његова узвишена особа продичила је свијет.

[1]) У красном дјелу „Bosnien und die Hercegovina von Johann v. Asbóth 1888.“ вели се, да је ћуприја сграђена године 985. (1577.) Писац новео се за новијим натписом, који доиста ову годину спомиње, али ја мислим, да је у том правцу посве поуздан старији натпис, у коме пјесник Бади говори: да је лично видио тада већ довршену грађевину.

[2]) Асаф, особно име. Асаф бијаше доглавник краља Соломуна, чија је мудрост код Мухамедоваца пословицом постала.

Он потроши свој иметак на задужбине, у славу божију.
Нико не ће казати, да је бачен иметак, који се троши на такове сврхе.
За свог живота он је злато и сребро уложио у задужбине,
Јер је знао, да овакова дјела остављају лијеп спомен.
На Дрини у Босни саградио је величанствену ћуприју,
И свезао ред сводова на тој ријеци.
На овакој води, дубокој и тока брза,
Предшасници му не могоше ништа саградити.
По наредби божијој учинио је велики паша
Да се име његово спомиње с поштовањем и благодарношћу;
И сагради ћуприју, да јој на свијету нема равне.
Не може се казати, да је упропаштен онај иметак, који се троши на овака добра дјела.
Надам се од милости божије, да ће саградитељу
Вијек пролазити у срећи, и да никад за тугу знати не ће.
Бади [1]) који је видио, када је довршена градња рече тарих [2]):
„Нека Бог благослови ту грађевину, ту чудновату и лијепу ћуприју!“

Година 979. (1571.)

Други натпис на ћуприји, који је доста оштећен и рад тога на неким мјестима нечитљив гласи:

خان مراد بن سلیم شاه جهان دورنده
نیت خالص ایدوب نهر درین اوستنده
دولت وعمری وبناسی اوله محکم یارب
صاحب خیرات حضرت محمد پاشا
نظر همتله جسر عظیم ایتدی بنا
دینی وعقبی مرادات اوله حاصل
اولوب اوچ ..... صدقیله اوزره عظیم
شویله آثار ..... که صانورمی انی کورن
..... کورن ایده دعا
جسری ایتدی قبول ایده خدا
صوده ..... درر صدف اولمش اکا
یادی کیرئ کور صو اوزره محمد پاشا

سنه ۹۸۵

Ево и његовог пријевода:

У вријеме султана Мурата, [3]) сина цара Селима [4]),
Велики доброчинитељ Мехмед паша

---

[1]) Бади, име пјесника, који је саставио тај кронограм.
[2]) Тарих, овнака године. Турска писмена пошљедњег стиха означују годину.
[3]) Султан Мурат III.
[4]) Султан Селим II.

Учини срчану накану, те је на води Дрини саградио велику ћуприју својим трудом и надгледом.

Боже дај, да му градња чврста,
А срећа живота његова увијек стална остане,
И да му жеље плодне буду на обадва свијета.
Било је троје . . . . . са вјерношћу великом
Такова дјела . . . . . зар немисли онај, који види
. . . . . који види нека чини дову. [1])
И сагради ћуприју, Бог да је кабул учини!
У води . . . . . њему је био бисер седеф:
„Види! Мехмед паша начини ћуприју на овој води!“ [2])

Година 985. (1577.)

Мехмед паша Соколовић родом је Бошњак; останци кућице, у којој се родио, још се данас виђају у маленом селу Раванцима између велике и мале Варде, близу варошице Рудо.

Родитељи му бијаху Хришћани. У свом дјетињству некако доспије у Цариград гдје се потурчи. Како бијаше даровит и вјешт, попе се у брзо до великог везирства, те се прослави као храбар и сретан војсковођа и вјешт државник.

Нијесам накан, да на овом мјесту напишем његов животопис, само ћу да напоменем, како у своме високоме звању није заборавио свога родног краја, већ је истрошио за оно вријеме грдну своту новаца за сграђење ћуприје вишеградске, ранта га и данас народна традиција спомиње и слави.

Коста Херман.

Studije o nekojim biljevnim odnošajima u posjednutim zemljama.

Priopćio **Franjo Fiala.**

Na mojim florističkim ekskurzijama po bregovima i planinama u okolini Sarajeva, koje sam izvagjao već od god. 1886., skupio sam cijeli niz opažanja, koja, ako i ne donose nikakovo novo svjetlo, ono ipak pribavljaju nekoje važnije pojedinosti u interesu riješenja pitanja u pogledu odvisnosti vegetacije od zemljišta i hemijskih njegovih sastojaka.

U mjesecu augustu 1886. skupio sam na Treskavici planini, koja leži jugo-zapadno od Sarajeva i to na vrhu grebena Orlice, u absolutnoj visini od prilike 1650 m. na dosta vlažnom mjestu prilično mnogo Trifolium badium Schreb. i Cerastium retractum All.

U kamenitoj pustari Ogorjelog Kuka iste planine, naišao sam na cijele hrpe Arnica montana L., koja se naselila u tamošnje mnogobrojne rupače i korita trijaških vapnenjaka, a samo jedinu biljku ove vrste nagjoh kod velikog jezera na Treskavici u mjesecu julu 1888. megju vapnenim valuticama (rnjagom). Na istom tom mjestu skupio sam Nardus stricta L. i Gnaphalium norvegicum Gun., a megju njima i Scorzonera purpurea W. K.

---

[1]) Дова = молитва.

[2]) Овај пошљедњи стих даје тарих, т. ј. ознаку године, а ова је 985. по арапском календару.

O spomenute biljke zape mi oko stoga, što ih nekoji prirodoslovci prozvaše neprijateljicama vapna, a ja ih eto nagjoh izmegju vapnenih valutica.

Cijela Treskavica sastavljena je od trijaškog vapna, koje je u vrhovima i grebenima više dolomitičke prirode. Samo u klancu Vratlo i u gori kod Trnove, kao i u gori kod Dujmovića i Krbljine vidi se verfenski škriljavac.

Da sebi protumačim abnormalan opstanak navedenih biljaka, pobliže istražih zemlju, u kojoj te biljke rastu i nagjoh, da im je kao neposredna podloga, makar i mjestimice neznatne debljine, crvena željezasta ilovača, koja je svojim postankom i naslagom nalik na crvenu zemlju (Terra rossa) hercegovačkog krasa, te se nekim načinom s njome podudaraju trijaške gore u okolini Sarajeva.

Trijaško vapno ovoga kraja bogato je željezom; željezni dendriti, željezne žice i cijeli slojevi rgjave gnjedavke (željezne rude), a na nekojim mjestima, i u vapnenjake uprskani pyrit može se naći vrlo često, kao primjese tom kamenju, koje je, kao i glineni sastojci uzrokom, da se takovi vapnenjaci brzo troše i raspadnu, da ih voda lako razdire, te najposlije da ušljed svega toga postaje od njih prva naslaga zemlje. Takovu crvenu ilovaču ponese voda te je staloži u rasjelinama, pukotinama, rupicama i koritima te vapnene formacije.

Osim navedenih skupio sam još na više mjesta biljaka prozvanih „neprijateljice vapna", i na svakom tom mjestu našao sam od njih cijela društva.

Tako ima u velikoj množini na južnom ogranku od Sarajeva zapadno ležećeg Igmana, na golom Crnom vrhu: Viscaria vulgaris Röhl., Polygala major Jacq. i njezina suvrsta β, azurea Pantozs, Ornithogalum pyrenaicum L. i Scorzonera humilis W. K.; pa i tamo je neposrednom podlogom zemlja glina megju vapnenim kamenjem i njegovim pukotinama, premda u neznatnoj debljini.

Od dr. Becka [1]) na verfenskom škriljavcu posmatrane biljke neprijateljice vapna, našao sam i ja na sjevernom obronku Trebevića kod Sarajeva, pa i na takovim mjestima, na kojima nema ni traga verfenskom škriljavcu. Te su biljke: Lychnis coronaria Desv., Malva moschata L., Sedum glaucum W. K., i Trifolium pannonicum Jacq.

Sedum glaucum W. K. našao sam ukorijenjenog u trijaškom vapnu, dočim su druge upravo naznačene biljke zavriježile svoje korijenje u spomenutu crvenu zemlju, koja se naslagala na vapno.

Na Hrasnici planini kod Pazarića u sarajevskom kotaru raste, i to opet na vapnencu u visini 1800 m. nad morem: Ribes petraeum Wulf., Alchemilla fissa Schum., i Gnaphalium norvegicum Gun.

Na planini Vučijoj luci, u kojoj verfenski škriljavac neprestano prekida trijaško vapno, raste Arnica montana L. i Trifolium badium Schreb., kako na škriljavcima tako i na „Terra Rossa".

Eksemplari od svih nagjenih biljaka nalaze se kao dokaz u herbariumu zem. muzeja u Sarajevu.

Sprvine shvaćao sam ovu mjestimičnu naseobinu neprijateljica vapna u smislu profesora Kernera; jer i ja držah, da je ilovača, koja svakako ima u sebi i humusa, kadra uništiti hemijsko djelovanje vapna, na kom se ilovača naslagala. Ali ubrzo nešto o tom pobudi u meni sumnju. Razlog tome bio je

[1]) Beck: Flora von Südbosnien. Wien 1886—87 S. [4].

taj, što vidim na jednoj te istoj zemlji hraniteljici udružene i prijateljice i neprijateljice vapna.

U koritima i rupačama Treskavice planine našao sam gdje udruženo uspijevaju Arnica montana L. kao neprijateljica i Pedicularis verticillata L,, Hieracium villosum Jcq, Phyteuma orbiculare L., Ranunculus montanus W. i Rubus saxatilis L. kao ljubiteljice vapna; isto tako žive zajedno Cerastium retractum All. i Trifolium badium Schreb. i ljubiteljica vapna Veronica aphylla L.

U pukotinama vapnenih grebena Trebevića rastu u istoj brazdi zemlje pomiješane humusom Sedum glaucum W. K., kao i ljubiteljica vapna Edraeanthus subalpinus Wettst. i Saxifraga Aizoon Jacq.

Spomenuta crvena zemlja mora dakle biti jednako povoljna, kako biljkama, koje rastu na vapnenjacima, tako i onima, koje vole škriljavce.

Hrani li dobro ta zemlja vapneno bilje, to ona mora u sebi da sadržava dobranu množinu ugljeno-kiselog vapna.

Da o tom konačno riješim, donesoh crvene zemlje sa spomenutih mjesta u hemijski laboratorium ovdašnje duhanske fabrike i zbilja se analizom uvjerih, da ima u svakoj dovoljna množina ugljeno-kiselog vapna.

Ta množina ugljeno-kiselog vapna bila je u toj zemlji sa različitih mjesta nejednaka, ali ga je ipak u formi karbonata bilo u svima izmegju 1·2 i 3·1% uzeto kao suhe tvari; ostatak analize bila je sasvim fina zemlja prosijana kroz sito sa okancima od $^1/_4$ mm.

No to je samo ono ugljeno-kiselo vapno, koje je bilo rastopivo u koncentriranoj solnoj kiselini, dočim ono, koje je u nerastopivom ostatku, u nerastvorenoj glini, nijesam niti istraživao, jer mi se to suvišnim učinilo u svrhu prosugjivanja jakosti jedne zemlje kao hraniteljice bilja, pa to je dosta i tako se obično uzima, ali dakako sa relativnom vjerojatnošću.

U ostalom za ugljeno-kiselo vapno već je poznata stvar, da ako se u kojoj zemlji nalazi kao bitna sastojina, da se ono onda mora nalaziti takogjer i u hranivoj tekućini, koja kroz istu zemlju cirkulira.

O tom sam se u ostalom i očevidom potpuno uvjerio. Zemlje sam rastapao u ugljeno-kiseloj vodi, a za tim sam istražio hemijskim putem, ima li u ocjedini rastopljenog ugljeno-kiselog vapna i uvijek sam ga našao u većoj ili manjoj množini. Istim načinom rastapa se ugljeno-kiselo vapno i u onoj vodi, koja kroz zemlju protječe, jer je i ona s prvine ugljeno-kisela.

Profesor Kerner [1]), prvi poznavalac i istraživalac na tom polju, izjavljuje na osnovu svog iskustva, stečena u alpinskim krajevima o biljkama, koje su neprijateljice vapna ovo: „Sva je prilika, da tako zvane biljke kremenjače uspijevaju u zemljama, koje su od bjelutka, granita i škriljavca samo za to, što u njima nema one prevelike množine vapna, koja bi tim biljkama naškodila, a ipak se u njima nalazi toliko ugljeno-kiseloga vapna, koliko je biljci neophodno potrebito.“

Za moja opažanja, koja su svakako samo lokalne prirode, ne bih mogao to uzeti. Već je pokusima dokazana istina, da svakoj biljci treba za razvitak i daljnji opstanak neka količina vapna. Takovi pokušaji naučiše nas, da su biljke, odgojene u hranivim rastopinama bez vapna, okržljavile i doskora uginule.

[1]) Kerner: Pflanzenleben.

U ispitanim zemljama mora dakle da se nalazi vapna baš toliko, koliko je uopće svakoj biljci potrebito, a za prijateljice vapna ima ga bar u dovoljnoj množini; naprotiv pak neprijateljice vapna, dakle one, koje ljube škriljavce, imaju ga u toj zemlji mnogo više, nego što im ga treba.

Tim se dakle ne može nikako saglasiti hemijsko djelovanje vapna sa lokalnim našim odnošajima i za to smo primorani potražiti daljnja razjašnjenja stvari.

Vrlo važan momenat pruža nam relativno isporegjivanje fizikalnih svojstva crvene zemlje sa istim svojstvima zemlje, postale od škriljavca i čisto vapnene zemlje.

Zemlju na verfenskim škriljavcima sačinjava siva i žilava ilovača, koja se odlikuje time što mnogo vode upija, s koga se razloga teško osuši.

Škriljavci i jesu jedine naslage u okolini Sarajeva, na kojima se nalaze manje baruštine i ritovi, kao što to primjerice biva na planini Vučijoj luci.

Slična su svojstva i crvene zemlje, pa s toga su i slični mjesni odnošaji.

Močvarne livade, na kojijem mjestimice rastu trave kiseloga humusa, vide se na manjim obroncima Trebevića, Bjelašnice i Treskavice i svagdje na takom mjestu, na kojem se rastrošeno vapno u većoj množini naslagalo.

Ako i ne gledamo na svojstvo crvene zemlje, po kojem ona nagomilava u sebe humus, to ona pokazuje na višim i najvišim mjestima planina još i svojstva slabo crnične ilovače, a ta su: upojnost vode i njezino vladanje naprama toplini.

Zemlja je ilovača čvrsta i žilava; prima u sebe puno vode, i dugo je zadržava; radi množine vode sporije se ugrije i brzo ohladi; suhoj se godini opire dugo.

Vapnenu stijenu, njezine pukotine i sva mjestanca, na kojima se počelo vapno trošiti, nasele biljke; ali vapnena stijena kao i krš i vapneni pijesak sasvim su druge fizikalne prirode.

Karakteristična svojstva vapnene zemlje jesu u tom, što je suha, slabo prima vodu, brzo se zagrije i dugo drži toplinu; a to su baš protivna svojstva zemlje ilovače.

Pa i djelovanje svjetla na čisto vapnenu zemlju mora da je sasvim drugačije.

Zagrijevanje golog i suhog kamenja (insolacija) mnogo je jače i brže, a ušljed toga se i previše brzo ispari i onako mala količina vode, što se u njemu nalazi.

Pošljedice fizikalnih svojstva, koje bilje na vapnenom zemljištu pretrpiti mora za vrijeme suše, osobito su užasne u mjesecu augustu i to bez razlike, je li bilje raste na nižim bregovima ili na alpinskim visinama.

U rečenom mjesecu naći ćemo mjesta, koja se svojom golotinjom i siromaštvom mogu mjeriti samo još sa kraškom formacijom.

Rijetka je travica opaljena; nešto više bilja može se naći još samo na zaklonjenim mjestima i u dubljinama. Takove žalosne slike mogu se vidjeti osobito na južno-zapadnom obronku Trebevića i na vrhovima Ozrena i Grdonja u blizini Sarajeva.

Razmotrimo li još jednom svojstva crvene zemlje (Terra rossa) i zemlje postale od škriljavca s jedne strane, i zemlju postalu od vapnenjaka s druge strane, te

uzmemo li u obzir vlastito višegodišnje uvjerenje, da biljke neprijateljice vapna ipak žive na zemlji, koja sadržava u sebi 1·2—3·1% ugljeno-kiselog vapna, dakle u zemlji sa tolikom množinom vapna, koja bez sumnje mora da podmiruje potrebu ljubiteljica vapna, jer ih udružene nalazimo sa onima na istoj podlozi, — onda možemo zaključiti, da i biljke neprijateljice vapna mogu živjeti i na takovoj zemlji, koja krije u sebi za njih i preveliku množinu vapna, samo ako su drugačije povoljna njezina fizikalna svojstva i — po Christu [1]) — ako je lokalna klima koliko toliko prijatna, te je hemijsko djelovanje vapna prividno isključeno.

Spomenute biljke, koje rastu na škriljavcima, ili su se doselile ili su preostatak nekadašnje flore škriljane zemlje, koja je tokom vremena prodorima vode razorena, ili je zatrpana kršom okolnih trijaških vapnenjaka; a biljke su ipak mjestimice ostale na crvenoj zemlji, koja im daje za život i opstanak samo približne uslove.

Ušljed stratigrafičkih odnošaja otkrivene verfenske škriljavce usred vapnenjaka, za tim naslage vapnenog krša i rnjage na škriljavcu, razmatrao sam više puta na Trebeviću i na planini Vučije luke.

Iz gore rečenog drugi bi zaključak bio taj, da se djelovanje vapna ne može nikako uzeti u hemijskom smislu, nego samo kao konsekvencija zajedničkog rada svih njegovih fizikalnih svojstva.

Hoffman [2]) je usporegjivao više kulturnih pokušaja, te se uvjerio, da razlika u množini vapna, što ga zemlje u sebi sadržavaju, nije nikako od štetnih pošljedica po napredak bilja, koje ljubi vapno.

Najstariji, od Mohla sastavljen popis biljaka, koje vapno vole, vrlo je skraćen u najnovije vrijeme.

G. Bonnier [3]) navagja samo tri biljke, koje su apsolutne neprijateljice vapna, a te su: Ranunculus rutaefolius L., Geum reptans L. i Androsace obtusifolia All.

Rezultat njegovog istraživanja jest, da biljke, koje su u jednom kraju apsolutne neprijateljice vapna, mogu biti u drugom kraju stalne i na vapnenoj zemlji, i da mogu biti biljke, koje su stalne na vapnenoj zemlji u jednom kraju, kao i one, koje su neprijateljice vapna, — sasvim indiferentne prema svojoj podlozi u nekom trećem mjestu.

Profesor Kerner [4]) ovako je obilježio djelovanje vapnene zemlje na biljevne tipove.

Bilje, vapnom bogate zemlje sravnivši ga sa onim, koje raste na zemlji bez vapna, mnogo je runjavije, ima modrušasto-zeleno, manje više duboko razdijeljeno lišće sa ponajviše cijelim okrajkom i krunicu, koja je velika i svjetlije boje; dočim je ono, koje raste na zemlji bez vapna, manje više žljezdovito, ima kao trava zeleno, manje razdijeljeno lišće i manju krunicu, ali je krunica življe boje.

No ove promjene u tipusu valja shvatiti kao pojave na potomcima jedne te iste biljke, po kojima se oni prilagogjuju različitim prilikama zemlje.

[1]) Christ: Pflanzenleben der Schweiz S: 269.
[2]) Nobbe: Landwirt. Versuchsstationen 13, S. 271.
[3]) G. Bonnier: Bull. de la Soc. Botan. France. Tom. 26. 238—341.
[4]) Kerner: Die Cultur der Alpenpflanzen. Innsbruck 1864.

Nipošto pak nijesu te promjene pošljedica hemijskog djelovanja pojedinih različitih sastojaka zemlje, nego samo njezinih fizikalnih odnošaja i klime samo dotičnog mjesta.

Da bi hemijsko djelovanje vapna moglo biti uzrokom razlike u tipovima, to se ne može razjasniti. Naprotiv se mogu protumačiti fizikalnim svojstvima mnoge pojave.

Velika runjavost, oblik lista i njegova boja u bilja koje ljubi vapno, može se smatrati kao obranbeno sredstvo protiv silnog zagrijevanja i isparavanja vapnene zemlje. Runjavost bilja već su mnogi prirodoslovci tumačili kao obranbeno sredstvo protiv suše.

Uz jednak oblik i veličinu lista prednost je razdijeljenog lista naprama nerazdijeljenom u tom, što je u razdijeljenog lista ploča manja, dakle je i transpiracija manja.

O različitoj veličini i boji krunice nema nikakovih pozitivnih razjašnjenja, koja bi mogla protumačiti osobiti paralelizam izmegju ljubiteljica i neprijateljica vapna.

Možda bi se mogle naći spomenute pojave u različitoj intenzivnosti svjetla i topline, kao i u vrstama zemlje, koje su naprama apsorpciji i reflekciji zràka vrlo različite prirode.

Ako posmatramo u našim krajevima one biljke, koje počinju cvasti u vrijeme najveće pripeke i maksimalne topline, to ćemo vidjeti kod većine, koje na stijenama i megju kršjem rastu, kao: Verbascum, — Salvia, — Marrubium, — Nepeta, — Hieracium, — Calamintha i kod drugih vrsta, kao i kod već udomaćenih biljaka flore sredizemnoga mora, — neke obranbene organe protiv prežestokog svjetla i velike pripeke; no da li će ta lokalna opažanja postati općenita, i da li će se moći nekom prirodnom zakonu podvrći, to će moći potvrditi i dokazati samo daljnja i opsežnija istraživanja.

Sarajevo u januaru 1889.

Серпентини Босне и њихови утвори (уклопци), особито истива (стива).

Од рударског сатника **В. Радимског.**

Сјевером Босне, почето од хрватске међе код Костајнице до Дрине на српској међи, протеже се зона, мјестимице преко 60 км. широка, од пјешчара, громача, шкриљавца и вапна, који припадају од чести доњој терцијерној, од чести горњој кредној формацији, а обично се сабирају под колективним именом флиша (Flysch).

Једну особеност ове босанске флиш-формације чине њезине многобројне серпентинске провале. Оне се протежу кроза флиш у опћем правцу босанско-херцеговачког погорја са СИ према СЗ и дигдје се показују у веома знатним димензијама. Тако је на пр. потеза између Немиле и Приједора дугачка преко 120 км., дочим се ширина појединих потеза често указује до 6 км, као на пр. на проломку Турија потока код Ораховице у котару маглајском, или на Љубић-планини код Прњавора.

Ови серпентини могли би се одиста схватити кано остаци излужења од камења габровца (Gabbro). Ја сам барем находио у предјелу Дубоштице као

и у оном Маглаја-Жепча серпентине удружене с горе споменутим камењем, а могао сам овдје и ондје често да констатујем формалне прилазе у ове двије врсте камења. Слично је опазио и др. Битнер на серпентинима код Вишеграда и др. Тице (Dr. Tietze) на онијема код Прњавора.

Серпентини су по земљу поврх свега с тога особито важни, што Босна већим дијелом имаде њима да захвали на својој познатој богаштини у минералним изворима. Ето тако излази на видик непосредно из серпентина: кисељак код Хан Омера близу Ријечице на десној обали Босне и кисељак код Хан-Мошевца на лијевој обали, оба у котару маглајском, снажан кисељак Бистрице на десној обали Босне код Жепча и кисељак у предијуму Црни врх код Тешња, даље значајно вруће врело Бање код Вишеграда, које су већ Римљани познавали, исто и узгредно врело његово у истој долини, најзад врућа врела код Поповића јужно од Прњавора.

У флишком или терцијерном подручју, но близу серпентинâ и за извјесно у наизмјеничном односају с овим еруптивним камењем, извиру: кисељак Српске Драгуње у котару доњо тузланском, кисељак Сочковца у котару грачаничком, кисељак Трбука у котару маглајском, кисељак Пољева код Новог Шехера у котару жепачком, кисељак Голубиња код Хан-Бегова у котару зеничком и кисељак Слатине у котару бањолучком; даље студено сумпорно врело Шчавке код Вијечана у котару прњаворском, вруће врело Врућице у котару тешањском, вруће врело Илиџе код Клашнице у котару бањолучком и млако врело Кремне у котару прњаворском.

Данас се још наравно слабо пази на ова природна блага, сувише неколика се од њих и не употребљују. Но како је земља од нове ере амо почела у свему да напредује; како високо министарство обраћа особиту пажњу овоземним минералним врелима: то се можемо надати, да ће се у блиском времену барем најважнија од ових врела привести својој мети, као благодет за болно људство, и да ће у корист цијеле земље добити онај значај, који им у потпуној мјери припада.

У рударском погледу наши су серпентини важни као носиоци кромових жељезних рудача (Chromeisensteine), које се појављују као неуредна уложишта у прије споменутом матичном камењу, и позната су у долинском подручју Дубоштице, Трибије и Криваје сјеверно од Вареша, за тим у подручју мале и велике Усоре у котару тешањском на разнијем тачкама, као и код Струпине на међи котарâ тешањског, маглајског и жепачког. У предјелу Дубоштице друштво „Bosnia“ прилично живахно вади кромове руде, и произвело је у год. 1886. и 1887. просјечно 19.000 мет. центи руда.

Исто тако је на Борја-планини југозападно од Тешња отворило вриједне кромове жељезне рудаче, те ће тако и на овом другом мјесту вриједна рука рударева скорим да преотме жилавом камењу благослов брда.

Од осталих дојако упознаних рудних утвора (Erzeinschlüsse) серпентина ваљало би споменути само још сумпорне и бакрене паковине, које се руде на многим мјестима, као на пр. код Хајдеровића у котару маглајском, на Озрену у котару грачаничком и код Бановића у котару д. тузланском,

као натрунци (упрсци, Einsprengungen) појављују; но досад нигдје није истражено лежиште ових руда у серпентину, које би вриједно било вадити.

Као излуђбе (Ausscheidungen) серпентина находе се даље у провалијама његовог погорја различити бјелуци (кварци) — као на пр. опал на Љубић-планини јужно од Прњавора и у предјелу Маглаја, калцедон код Јелашке сјеверно од Дубоштице, ахат и калцедон у Мошевцу код Маглаја, јаспис у Струпини код Новог Шехера, обичан бјелутак, често лијепо кристализован у предјелу Маглаја и Жепча; иначе се находи поглавито магнезитичко камење.

Од ових напоминьем понајпрво миемит од Селишта на тести из Жепча у Маглај, не с тога што се чешће појављује, већ само с тога, што његови лијепи полиедри спадају међу прва минералија Босне, која су по окупацији земље доспјела у аустро-угарске збирке.

На против груби магнезит се врло често појављује као растројан производ серпентине и чини у томе од чести превлаке и испунке пукотина и провалија, од чести упрске, који од величине једва видљивог зрна понекад нарасту до замашних гнијезда, као на пр. на брду Кржу у Струпини сјеверно од Новог Шехера, којему је висина окруњена многим великим грудама лијепога магнезита, што већ из далека просјајују као бијеле главице из сињавог сигаво-зеленог серпентинског кршњака (рњаге) бријега Највеће од ових гнијезда имаде при својем елипсоидном облику дужи промјер од 25 м. и на 1·5 м. промаља се из брдске равни.

Трећи је облик, у којему се магнезит обично налази, тај, да као цемент спаја кршеве често споменутог еруптивног камења и да онда од растројених серпентинских партикула прима махом прљаво зеленкасту боју, као на пр. у Струпини код Новог Шехера, у Дубрава-коси код Дôца близу Маглаја и код Хана Јашјенице близу Зворника.

Наши магнезити су густо, снијежно бијело, жуто или црвенкасто обојени, махом крти, имају изврстан љуштурав лом и по некад чине у испунцима провалија лијепа излучења налик на бубрег.

Магнезити се могу свагдје наћи у серпентину, имаде их чак и у кромовим рудачама и онда се живахно одвајају од њихове црне масе. Рудар у Дубоштици назива такве кромове жељезне рудаче „пјегава руда“.

Као јача наслагања, која ће временом као материјал сјегуран од ватре наћи своју техничку употребу, познајемо магнезите код Струпине ближе Новог Шехера на споменутом брду Кржу и у риту Бијели кланци, даље код Хана Мошевца, сјеверно од Маглаја, код Кремне, као у опће на цијелој Љубић-планини, јужно од Прњавора, у предиуму Дубрава код Живинице јужно од Д. Тузле и у предјелу Јашјеница-Самари код Зворника.

Најзанимљивији магнезитички минерал, којега налазимо у подручју босанских серпентина, без сумње је истива (Meerschaum), рijедак растројни минерал, који се иначе у Аустро-Угарској, колико знам, само код Хрубшице у Моравској находи. Иначе се находи истива у Јевропи само у Кафи у Криму, на острву Негропонту у Грчкој, у Валекасу у Шпанији и Пинхеиру у Португалији.

Појава истиве у Босни ограничена је на котар прњаворски и понаособ на подручје силовитог серпентинског пролома, који се од сутока Мале и Велике Укрине код Поповића провлачи преко Љубић-планине и сјеверо-западно од Хана Деветине понире испод терцијерне слојеве десне обале Врбаса.

Истива се појављује у друштву магнезитâ а већином и у друштву разних бјелутака у пукотинама и провалијама серпентина, но често се налази и у облику слободних гомоља до величине главе раштркано у земљи.

Главно је находиште истиве на југозападном окомку Љубић-планине код Бранешча у риту Стаблини и у риту Рељевцу сусједног предиума Дубраве, даље код Кокора у риту Доловима на Слатини потоку и најзад на сјевероисточном окомку Љубић-планине код Кремне. На ова четири мјеста опажају се и трагови, да се ондје некоч истива вадила.

Рудници Велики и Мали Мајдан у риту Рељевцу код Бранешча означују се као најобилнији. За њихов материјал вели се, да су га бечки трговци с истивом кано изврстан описали, дочим се материјал из Кремне сматра да је мање вриједан.

Истива се по томе још није отпочела рационално вадити. Почетком шездесетих година д били су неколики трговци из Бањелуке дозволу од отоманске владе, да у споменутом подручју траже истиве. Ово је друштво од 1860. до 1863. изупотријебило своју дозволу и око 2000 метарценти истиве, коју је извадило без икаковог рударског реда, продало трговцима у Бечу. Оскудица у стручној управи, тегобне комуникације а поглавито оскудица у нужној главници за промет вели да је био повод томе, да се радња обуставила.

Од тога времена нико се више не бави искључиво добивањем или обрађивањем истиве; но гдје гдје још копају и траже чобани по мало истиве, како би од ње начинили неколико лула и у чаршији прњаворској трампили за сô, кафу и духан. У осталом данас се чешће обрађују претражени гомољи него ли ископани материјал и у свему се на годину производи 100 до 150 духанских лула и 100 до 200 цигаралука. Духанске луле се продају према величини и украсу по 10 до 80 новч. од комада, а цигаралуци по 8 до 30 новч. од комада, обично у прњаворској чаршији а врло ријетко у бањолучкој.

Ове луле од истиве граде се обично кустуром, па се онда већим дијелом намажу сланином, а ређе воском.

Разгледамо ли изближе ове доста спретно израђене и укусно украшене производе тако примитивне индустрије, морамо се одиста зачудити, да су људи биз икаквог школског образовања кадри да начине такво што. И нехотице опомиње то човјека на оне понекад тако лијепо уобличене судове од глине из бронцаног доба. Но галантни предхисторичари вели да фабрикација онијех судова потиче од њежних руку предхисторичког женскиња, дочим ми овдје имадемо пред нама производе из сурових руку босанских чобана и сељака.

На жалост ми немамо још у рукама кемичке анализе разних врсти истиве са Љубић-планине. Др. Е. Тице (Dr. E. Tietze) у Бечу дао је ана-

лизирати додуше неколико комада истиве из Кремне и нашао је да су смјеса од магнезита и истиве, и садрже у себи само 5 до 8% кремикове киселине. Но и сам др. Тице мисли, да у тако раширеном растројном региону (Zersetzungsregion) као што је Црвени бријег код Кремне, мјестимице мора да имаде више силиката. О кемичком саставу боље врсте истиве из Бранешча и из предиума Дубраве немамо баш никаквих ближих података.

Истиве појединих гомоља из Бранешча, који ми стоје на расположењу, лијепе се јако за језик, жедно гутају воду, показују разне специфичне тежине, разне тврдоће и не кипте са киселинама ни кад се загрију, но течност (Flüssigkeit) постаје у потоњем случају пахуљава.

Лакша врста истиве, коју биљежим с Nr. 1, жућкаста је, изгледа земљано и често је тамно пругава. Но ове тамне помутње потпуно ишчезну у топлини, мислим да потичу од органских творива, која су можда тек од дужег лежања у ораници унишла у масу истиве. Друга с Nr. 2 обиљежена врста бијела је као снијег и показује слабо љуштурав лом.

У Nr. 1 нађох специфичне тежине = 0·47 и тврдоће = 1·0

У Nr. 2 „ „ „ = 0·95 „ „ = 2·5

Кад се врста бр. 2 покваси, онда јој тврдоћа спадне под степен 2 и онда се материјал може ножем веома добро сјећи. Истива даје тада дуге, свезане струготине, дочим кад је суха, онда је пуно крtија те у обрађивању отпадају од ње зрна и прах.

Обје врсте кад се пеку постану јасно мрке, а намазавши их и протревши воском сјаје се лијепо.

Ако даклен истива од Прњавора можда и није тако фина кано она мало-азијска из Брусе или Килчика, то према томе што смо напријед споменули ипак заслужује већу пажњу; јер баш појава саме истиве можда би могла нешто припомоћи томе, да се подигне благостање једног мање плодног отуд и сиромашнијег приједјела Босне.

Različito. — Различито.

Hercegovo vrelo.

Ovako se zove jedna živa voda ili vrelo, koje leži blizu sela Fojnice kraj ceste, koja vodi iz Nevesinja u Gacko. Ovo je vrelo znamenito iz tog uzroka, što se kod njega nalazi jedan stari kamen izragjen u obliku šćemlije (stôca). Narod tvrdi, da je na tom kamenu samo herceg Šćepan za njegova vladanja sjedio. Stoga narod i onu vodu zove „Hercegovim vrelom.“

Voda izvire ispod jednog kamena u bukovini pod brdom i leži na desnoj strani, kad se putuje iz Nevesinja u Gacko na vrlo lijepom i čistom položaju. Voda je odveć plemenita, studena i zdrava.

Ovo vrelo nikada ne presuši, neprestano imade vode u sebi.

Ivan Šešelj.

Искапање предхисторијских гробова у Босни и Херцеговини у год. 1888.

Предсједник антрополошког друштва у Бечу, госп. барон Андријан Вербург, споменуо је у свом извјешћу, положеном пред овогодишњом главном скупштином антропол. друштва 15. јануара, такођер рâд нашег земаљског музеја. Дотично мјесто гласи: „Особитим задовољством напоминьемо грађу, сабрану прошле године у окупираним крајевима. Кустос земаљског музеја у Сарајеву, др. Ћиро Трухелка, испитао је на равници ракитничкој пећину, напуњену мрком земљом, у којој се нашло много костију домаћих животиња и вепрова, а уз то много уломака старих посуда уз једну добро очувану посудицу.

У громили код Требистова нашло се петеро гвоздених копља и мала копча на облик лука (Bogenfibel). Тик самог Сарајева, код Златишта на Врањевачи, откривени су останци предхисторијске насеобине, који се састоје од наспа на облик полукруга, 3·5 м. високе громиле и велике множине утарака од посуда разних епока. У громили нађена је лијепа копча на облик лука са три колутића од туча. [1]) Ванредно су занимиви извјештаји дра. Трухелке о гробиштима на Гласинцу. Она се распростиру од Сокôца до Кладња, Сребренице, Власенице и Рогатице.

Имаде ту сублизу до 20.000 громила, које се нанизаше око утврђених насеобина. Таких насеобина имаде код Сокôца, Шенковића и Кусаче. Прошле године истражено је 40 громила; у 25 њих нашло се до 120 предмета од туча, 10 комада гвозденога оружја, 12 комада камених предмета. Нема сумње, да ће дјеловање музеја у Сарајеву у највећој мјери освртати се на Гласинац.

Истраживањем овога већ усљед свог положаја неизмјерно важнога мјеста и настављањем дјеловања браће Скорпила у Бугарској, које смо у нашем „Вјеснику“ споменули, испуниће се до сада жалосно осјећана оскудица у познавању предхисторијских одношаја Јевроне.“

Ravne gromile (Flachgräber) kod Sreteša u Bosni.

Pri kopanju temelja za neku staju, naigje seljak Ivo Zuko u malom mjestancu Sretešu općine Ričice, istočno od željezničke stanice Kakanj-Doboja u kotaru visočkom, lanjskoga ljeta na kostur s različitim nakitom od bronca, koji je doduše u prvi mah pohranjen, ali kašnje darovan, ne zna se kome ni kuda.

Saznavši za taj nalaz, uputiše se rudarski satnik Radimski i dr. Makanec u Sreteš, gdje pokušaše kopati, i pri tome otkopaše četiri kostura u dubljini od 50—70 cm., jedan uz drugi.

Uz dva od tih kostura nagjoše priloga i to nakita od bronca, zrna od stakla i paste, pak uz to priličnu množinu malih kućica puževih od vrsta heli i limnea.

---

[1]) Уз то врло занимиви бронцани шиљак од стрјелице, један мали колутић и дуга (joujou) на лик малог ступчића Примједба уредништва.

Uz ostale kosture ne nagjoše ništa osim crepovlja od ilovog sugja rukom upriličenog, sirovog i slabo pečenog. Toga se prigodom kopanja uopće nakupila veća množina.

Po tim nalazima može se suditi, da je sreteško grobište starije nego li one humkaste nekropole kod Glasinca na Romaniji planini, koje pripadaju halštetskoj perijodi, i da bi jednakog doba moglo biti s grobnicama kod sela Krehin - Gradac u Brotnjem polju, koje takogjer imaju obilježja čistog broncanog vremena.

Kraljev grob.

Oko jednostavne kamene ploče, što se nalazi pod brijegom Humom blizu Jajca, ovio se cijeli niz narodnih prića, a svaka kazuje, da onaj kamen označuje grob pošljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomašević̀a. Na temelju te tradicije i historičkih vijesti, što su nam se o kraljevoj smrti sačuvale, primio se kustos zem. muzeja dr. Truhelka istraživanja tog groba, te je 8. juna 1888. godine iskopao kraljev kostur, koji se prenio u Sarajevo i pažljivo saštavio.

Smjestiće se u župnoj crkvi u Jajcu, u ukusnom kristalnom sarkofagu, položenom na uzvišen podstavak. Na podstavku namjestiće se ovaj natpis:

„Stjepan Tomašević, božijom milošću kralj bosanski i k tome; kraljeva od godine 1461. do godine 1463.

Kosti njegove iskopane iz kraljevog groba kod Jajca dana 8. juna 1888.“

Čim vrijeme dopusti, prenijeće se kostur i sarkofag u Jajce.

Darovi zemaljskom muzeju.

U zadnje vrijeme stigoše zemaljskom muzeju ovi darovi:

Mustaj-beg Fadilpašić, gradski načelnik u Sarajevu:

jedan srebren novac Herenije Etrucille;

po jedan zlatni novac Theodozija, Zenona, Marije Terezije 1764, Leopolda 1659, šleski (knezovi Georg, Ludovik i Kristijan);

jedan bakren novac, kovan u Sarajevu 1688/9; jedan srebren novac mogućkog (Mainz) biskupa Anselma; dva srebrena novca Vespasijana; jedan srebren novac dubrovački 1723; jedan zlatni novac Leopolda 1674. i dva vizantinska zlatna novca.

Uprava solane u D. Tuzli:

po jedan cekin Silvestra Valerija i Franceska Loredana; pola cekina sultana Selima; jedan zlatni zermahbub sultana Ahmeda III.

(Novci iskopani su kod gradnje rezervoara).

Natporučnik Svoboda u Višegradu:

jedan bakren novac dubrovački 1709., nagjen na srpskoj megji.

Ibrahim-beg Bašagić u Sarajevu:

jedan bakren novac, kovan za Husein-paše u Sarajevu god. 1688/9.

Iguman Hristifor Mihajlović u Zavali (Popovo polje), darovao je zbirku od 37 komada novaca; megju njima spomenućemo novce Valensa, Antonina, Konstantina, Aurelijana, Maximina i t. d.

Tomo Dragičević, oružnički stražmeštar u Rači:

jedan srebren novac Antonina; jedan cekin Domenika Konti; po jedan zlatni novac Konstantina I. i Ferdinanda III.; dva bakrena novca, kovana u Sarajevu 1688/9.; jedan slavonski srebren novac; po jedan srebreni novac Faustine, Julije-Paula, Augusta, ilirski (Dyrrhachium); šesnaest raznih novaca novijeg doba; 1 čelenku; 1 gvozdeno koplje; 1 gvozdeni šiljak strjelice; 1 strjelicu od tuča; 1 masat od čelika; 1 prsten od tuča i 1 halhalu od kositra.

Ejub Hafizović, kadija u Rogatici:

jednu dugu iglu od tuča i jedan gvozdac bodeža iz jedne gromile sa Plešivice; jedan stari nadžak.

H. Sedlička, mjernički pristav:

Lijepu fibulu od tuča s dvije igle; gvozdac kratkog noža; nekoliko utaraka mrkog pješčenjaka; 3 gvozdena čavla; jednu sulicu i nekoliko utaraka sažganih kostiju. (Komadi ti — kaže se, da su iz jednog predhistoričkog groba kod Bune, ali nema sumnje, da su rimski). Jednu sjekiru od kamena, iz gromile kod Gračanice (kotar Gacko).

Ivan Kellner, nadmjernik u Sarajevu:

dve sulice gvozdene, iz jedne pećine blizu Mrakova;
sjekiricu od tuča iz Drežnice.

Matija Ribarić, okružni mjernik u Sarajevu:

četiri bakrena novca (pre XIX. vijeka), iskopana iz šljunka kiseljačkih vrela, obložena živom;
jedan nadžak, navezen srebrom.

V. Radimski, rudarski satnik u Sarajevu:

iz jedne gromile kod Gackog, iglu od fibule, mali kolutić od tuča i konjski zub,
iz gromile kod Turbeta, razne ulomke od gvožgja i ilovače;
iz gromile kod Sreteša (bližu Ričice), mnogo utaraka od posuda;
iz ruševina velike rimske zgrade u Gradini kod Srebrenice:
jedan komad oksidirana olova, komad pozlaćenog tuča, ulomak freske, cijev od olovna blistavca, ulomak ampule, razne ulomke od gvožgja, stakla i posuda.

Omer efendija Čirkinagić, načelnik u Prijedoru:

dva kartagonska novca od tuča,
po jedan mali zlatni novac Theodozija i Valentinijana;
srebreni novac Vespasijana.

Gustav Tabery, kotarski predstojnik u Tešnju, okrugli komad tanećeta od tuča;

po jedan par mingjuša od tuča i od srebra, vrlo lijepo izragjenih, a pozlaćenih u vatri.

(Predmeti ti iskopani su u rimskoj gradini na ušću Usore, blizu Doboja.)

Gospodi darovateljima neka bude najsrdačnija hvala, a njihovom velednšnom primjeru našlo se što više našljednika.

Najnovija književna izdanja.

Народно благо, сакупио и издао Мехмед бег Капетановић-Љубушак по Босни и Херцеговини и сусједним крајевима. Сарајево 1888. 8-на, стр. 396. Издање и штампа штампарије Шпиндлера и Лешнера. Цијена 1 фор.

Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini, nacrtao fra Mijo Vjenceslav Batinić; tri sveska, Zagreb 1881, 1883 i 1887. Dionička štamparija. 8-na. Cijena svake sveske 80 novč.

Bosnien und die Hercegovina. Reisebilder und Studien von Johann von Asbóth. Wien 1888. K. k. Hof- und Universitäts-Buchhandlung Alfred Hölder. 4-na, str. 488 sa mnogim slikama i statističkim tabelama. Cijena 7 for. 50 novč.

Geschichte und Denkwürdigkeiten von Jajce, von Dr. Ćiro Truhelka. Sarajevo 1888. Štampa i izdanje štamparije „Bosnische Post“. 8-na, str. 78. Cijena 25 novč.

Narodne pjesne Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini, sabrao Kosta Hörmann, savjetnik zemaljske vlade za B. i H. Knjiga prva. Sarajevo zemaljska štamparija 1888. Velika 8-na, strana 624. Cijena 1 for.

Dopisi uredništva.

Пречешњејшему господ. игуману Х. М. Благодарим срдачно и молим даљњи прилог. Писмом више. Да сте ми здраво!

Gospod. Mehmed efendiji Šariću u Stôcu.

تلغرافکز اوزرینه خالصانه تشکر ایدرم امید قطعی ایدرمکه غلاسنیق غزته‌سی سزده
معاونت لازمه‌یه مظهر اولور سلام مخصوص ایلرم •

Господ. Милану П. у Б. Вашу приповијетку не могу уврстити, јер се „Гласник“ не бави белетристиком, већ пословима, које изволите разабрати из увода.

Gosp. Otto vitez Tomassini u G. Vaš krasni članak nije mogao unići u prvi broj. Naći će odlično mjesto u slijedećim brojevima. Hvala i srdačni pozdrav.

Госп. свештенику К. Ковачевићу у Бихаћу. Захваљујем. Поштом слиједи одговор на Ваше љубазно писмо.

Gosp. Petru Mirkoviću učitelju u B. Nadam se, da nas i u buduće zaboraviti ne ćete. Primite iskreno pozdravlje.

Господ. Томи Драгичевићу у бос. Рачи. Ваш богати дар нашао је одлично мјесто у музеју, а „Гласник“ жели, да и њега обдарите којим прилогом.

Presvijetlom gospodinu B. pl. B. u B.....u. Evo Ti, brate, „Glasnika.“ Primi ga lijepo, a ako imadeš vremena, odazovi mu se kojim prilogom.

Gosp. učitelju Svitliću u Sanskom-mostu. Rado ću primiti obećani člančić; Glasnik Vam dolazi poštom.

Sarajevo, april—juni — 1889 — Сарајево, април—јуни.

Glasnik
zemaljskog muzeja
u
Bosni i Hercegovini.

Knjiga II. Godina I.

Uredništvo:
Sarajevo, zgrada zemaljske vlade.
Administracija:
Sarajevo, zemaljska štamparija.
Godišnja cijena Glasnika sa poštarinom 2 for. a. vr.
Pojedine knjige stoje sa poštarinom 80 nč.

Гласник
земаљског музеја
у
Босни и Херцеговини.

Књига II. Година I.

Уредништво:
Сарајево, зграда земаљске владе.
Администрација:
Сарајево, земаљска штампарија.
Годишња цијена Гласника са поштарином 2 фор. а. вр.
Поједине књиге стоје са поштарином 80 нч.

Riznica
porodice „Hranići“ (nadimak Kosača).[1]

Priopćio Em. Lilek[2]

Ako pregledamo arheološki odjel zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu naći ćemo u njemu malo predmeta iz srednjeg vijeka. Kako to? Jesu li bile Bosna i Hercegovina za vrijeme svoje državne samostalnosti na tako niskom stepenu kulture i tako siromašne, da se nije imalo šta sačuvati? Da li narod nije mario za udobnost i spoljašni sjaj? Ako nije to, gdje su onda predmeti njegove sredovječne prosvjete?

Za dokaz, da Bosna i Hercegovina u srednjem vijeku nijesu bile siromašne zemlje bez prosvjete, nego obratno bogate i prosvijećene zemlje, — ne ću ovdje istaknuti potpune slike o sredovječnoj materijalnoj kulturi ovijeh zemalja, ne ću naime govoriti o tome, kako je onda cvalo stočarstvo, pčelarstvo, ratarstvo, šumarstvo, vinogradarstvo, lov, svilarstvo, rudarstvo, trgovina i obrt — dosta je ako tu osim ovoga, što slijedi, spomenem samo to, da je mljetački

[1]) Spominje se samo dva puta. Vidi u Mikl. 391, u P. II. 124.

[2]) Gragju sakupio sam iz:

„Monumenta serbica“ ed. Miklosich 1858 (u citatima Mikl.)

„Spomenici srpski“ II. 1862 izdao Pucić (u cit. P. II.)

„Listine o odnošajih izmedju južnoga Slavenstva i mljetačke republike“, knjiga VI i VII.; uredio Sime Ljubić (u Monumenta spectantia historiam Slavorum merid. vol. nonum i vol. duodecim ed. Academia-Zagrabiae).

„Monumenta historica Slavorum merid.“ a Vic. Macuscev vol. I.

Polag toga upotrebio sam:

„Financije srpskog kraljevstva“ sp. Mijatović (Glasnik knj. VIII.)

„Opis jugosl. novaca“ od S. Ljubića. Zagreb 1875.

„Studije za istoriju srpske trgovine“ sp. Mijatović (Glasnik XXXIII, XXXVII. XXXVIII.)

„Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters“ von Dr. Const. Jireček.

„Rječnik iz književnih starina srpskih“ I., II., III. od Daničića.

„Poviest Bosne“ od Klaića.

Primjedba pisca.

dužd g. 1463., kad su Turci zauzeli Bosnu, Florentincima javio, „da im pred očima gori najbogatije kraljevstvo“.[1])

Da su Bošnjaci odavna voljeli sjaj i udobnost, vidi se iz toga, što je bosanski ban Stefan 831 g. sklopio ugovor s Dubrovčanima, po kome mu ovi imadu svake godine slati 14 lakata čistoga skrleta.[2]) Povijest trgovine uči nas, da se je u srednjem vijeku osobito iz talijanskih i primorskih gradova u Bosnu i Hercegovinu uvozila:

1. svakojaka roba za odjeću i gotova odjeća (fino sukno, skrlat, grimiz, svilene tkanine, pamučna i svilena pregja, zibilin, zlatne postave, plaštevi, šube i kuntuši)

2. radnje od metala, bisera i dragog kamenja (zlatne i srebrne posude za stô, za nakit i za crkve; oružje; svakojake stvari od željeza, tuča (pirinča), bakra, bisera, dragog kamenja i t. d.)[3])

Bošnjaci nijesu se samo po tugjoj modi vladali. Oni su imali i svoju sopstvenu, po kojoj se poglavito vladao pazar i nošnja u Primorju i u Italiji. Dubrovnik morao je slati bos. banu svake godine po jedan plašt bosanskoga kroja (un mantello alla Bosnense).[4]) U Italiji nosilo se ponegdje ruho po slovenskoj modi (alla schiavonell).[5])

Da je bos. plemstvo voljelo pokazati sjaj i bogatstvo pred svijetom, dokaz je tome i to, što je bos. vojvoda Hrvoje, kad je išao na dvor ugarski, od svoje žene Jelene uzajmio za put 6000 zl. dukata.[6]) A najbolju sliku o sredovječnom bogatstvu i sjaju bosansko-hercegovačke vlastele daje nam riznica porodice Kosače. Za ovo, o čemu je ovdje riječ, najviše nam iz te porodice vrijede: Sandalj Hranić, njegova žena Jelena ili Jela i herceg Stjepan Vukčić.

Sandalj Hranić (1398—1435) bijaše najprije vlastelin u pravoj (gornjoj) Bosni. Iza pada Sankovića zavlada humskom zemljom (1404), koju kašnje razgrani preko Drine i Lima. U njegovoj vlasti bijahu gradovi i tvrgje: Blagaj, Nevesinje, Konjic, Goražde, Samobor, manastir Mileševo, Kukan kod Plevlja, Sokol na sutoku Pive i Tare, Kozman izmegju Foče i ušća Sutjeske, Nikšić, Konavli (do 1420) Risan, Novi i neko vrijeme takogjer Budva. Tako bijaše Sandalj silniji od samih bos. kraljeva, koje je skidao i namještao. — On je imao dva brata: Vuka i Vukca. Oko 1400 oženi se Katarinom, kćerju hrvatskog bana Vuka Vukčića (brat Hrvoju Vukčiću) i banice Anke. Oko 1420 oženi se Jelenom, kćerju srpskog kneza Lazara († 1389).

Sandalj († 1435) ne ostavi za sobom muškoga poroda. Njegovo prostrano vladanje naslijedi sinovac mu Stjepan Vukčić (1435—1466). Ovaj pridruži Humskoj još Trebinje s okolicom (1438).

---

[1]) Makušev I. 533.
[2]) Mijatović Studije Gl. XXXVIII. str. 99.
[3]) „ „ „
[4]) „ „ „ XXXVIII. p. 108.
[5]) „ „ „ XXXIII. str. 212.
[6]) Klaić Pov. Bosne str. 244.

G. 1448. primi naslov: božijom milosti homski herceg i t. d. Po ovome naslovu prozvala se kašnje sva njegova zemlja „hercegova zemlja“ ili „Hercegovina.“ [1]) — Stjepan je imao za prvu ženu Jelenu, kćer zetskoga kneza Balše III., za drugu Ciciliju. Sina imao je tri: Vladislava, Vlatka i Stjepana. Njegova kći Katarina udala se za bos. kralja Stjepana Tomu. [2])

Da Hranići nijesu davali novce i ine dragocjene stvari u privremenu pohranu u Dubrovnik ili u Mljetke, ništa ne bismo znali o tome, šta je bilo u riznici ove znamenite hercegovačke porodice. A tako možemo iz dokumenata dubrovačkog i mljetačkog arhiva sakupiti ono, svakako najdragocjenije, što se je čuvalo u njezinoj riznici. Bijaše tu:

I. Svakovrsnih novaca i nekovanog metala;

II. svakovrsnog posuđja;

III. „ nakita;

IV. svakovrsne odjeće;

V. povelja i knjiga;

VI. mošti i ikonica;

VII. jedan glazbeni stroj.

---

[1]) Jireček str. 38—40; Klaić 213, 281—282, 297.

[2])

Rodovnica Hranića

Hranja Vuković

Sandalj Hranić, † 1435 1. žena Katarina, kćer Vuka Vukčića bana hrvatskoga i banice Anke, 2. žena Jelena † 1442 kćer srpskog kneza Lazara.	Vuk	Vukac herceg Stjepan Vukčić † 1466 1. žena Jelena, kćer zetskog kneza Balše III, a unuka Sandaljeve žene Jele. 2. žena Cicilija (hercežica).
		Vladislav, vel. vojv. bos.
		Vlatko, herceg
		Stjepan, knez
		Katarina, bos. kraljica † 1478 u Rimu

Predmeti riznice, postavljeni u privremeni poklad.

I. Novci i nepreragjeni metali.

a) što ih dadoše u Dubrovnik ili u Mljetke zajedno u poklad Sandalj, banica Anka, njegova punica i Katarina, žena njegova.

A. Novci				B. Nepreragjeni metali			
Godina i mjesto	Broj	Vrsta: Računski novac	Vrsta: Pravi kovani novac	Vrsta	Mjera: Litre	Mjera: Unce	Mjera: Aksage
1406 4. maja u Dubrovnik	700 1731 22 6	— perpera perpere perp.	dukata zlatih dinara dubrovačkih dobrih dinara dubrovačkih zlih mezalina P. II. 49.	srebra plika 10 komada	10	10	3
1406 20. dec. u Dubrovnik	2640	—	dukata zlatih P. II. 53.	srebra 69 komada	55	—	—
1407 jan. u Dubrovnik	8564	—	aspre, a jest u njih (аспрѣ тѣрьчицѣхъ) P. II. 59.	—	29	9	—
prije 1412 u Mljetke	12000	—	dukata List. knj. VI. 253.	—	—	—	—

b) što ih Sandalj sam postavi u poklad ili prima sub titulo duga, carine ili dobitka.

1413 4. apr. Mljetci	6000	—	dukata zahtijeva Sandalj od Mlječana s. titulo duga List. knj. VII. 99.	—	—	—	—
1413 4. maja Mljetci	10000	—	dukata zahtijeva Sandalj od Mlječana s. t. poklada List. knj. VII. 118.	—	—	—	—

A. Novci				B. Nepreragjeni metali			
Godina i mjesto	Broj	Vrsta		Vrsta	Mjera		
		Računski novac	Pravi kovani novac		Litre	Unce	Aksage
1419 4. aug. u Dubrovn. u poklad	4960 1040	perpera perpera	dinara dubrov. dinara kotorskih P. II. 64.	—	—	—	—
1419? u Dubrovn. u poklad	2000	—	dukata zl. P. II. 66.	—	—	—	—
1419 28. jula u Dubrovn. u poklad	9702 3060 2079 24247	— perp. perp.	dukata zl. dinara dubrov. dinara kot. aspri (тъврьчицѣхъ аспри) P. II. 67.	—	—	—	—
1419? u Dubrovn. u poklad	18000	perp.	dinara dubr. P. II. 69.	—	—	—	—
1420 22. jula u Dubrovn. u poklad	2000	—	dukata zl. P. II. 73.	—	—	—	—
1422 6. maja u Dubrovn. u poklad	2840	—	dukata zl. P. II. 75.	—	—	—	—
1423 16. febr. u Dubrovn. u poklad	12542 3060	— perp.	dukata zl. dinara dubr. P. II. 76.	srebra plika	122	5	—
1429 15. jula u Dubrovn. u poklad	16562	—	ostatak svega poklada dukata zl. P. II. 86, Mikl. 356.	srebra plika	122	5	—

A. Novci				B. Nepreragjeni metali			
Godina i mjesto	Broj	Vrsta		Vrsta	Mjera		
		Računski novac	Pravi kovani novac		Litre	Unce	Aksage
1431 6. febr. u Dubrovn. u poklad	6758 4266	— perp.	dukata zl. dinara dubr. Mikl. 364.	srebra plika	131	11	—
1433 21. febr. u Dubrovn. u poklad	8731	—	dukata zl. Mikl. 372.	—	—	—	—
1429 12. maja od Dubrovn. primio	6000	—	dukata zlatih „carine drevske“ P. II. 85.	—	—	—	—
1430 3. aug. od Dubrovn. primio	300 500	— perp	dukata zl. od dobitka od 6000 dukata zl. „dinari“ od dohotka od „Konavli“ P. II. 91.	—	—	—	—
c) Pokladi gospogje Jele.							
1423 16. febr. u Dubrovn.	2000	—	dukata P. II. 78, Mikl. 321.	—	—	—	—
1429 15. jula u Dubrovn.	1000	—	dukata P. II. 87, Mikl. 358.	—	—	—	—
1436 12. nov. digla u Dubrovn	1000	—	dukata Mikl. 386.	—	—	—	—
1438 18. apr. u Dubrovn. u poklad	1000	—	dukata P. II. 95.	—	—	—	—
1442 25. nov. u testamentu	500 1000 600	—	dukata vojv. Stjepanu „ njegovoj ženi Jeleni „ novoj crkvi u Gorici Mikl. 415—416.	Olovo za 200 dukata crkvi u „Gorice“			

d) Pokladi hercega Stjepana.

Kako su se podijelili Sandaljevi rogjaci u njegove poklade, kad je uzeo svaki od njih svoj dio i koliko, kako je herceg Stjepan pomnožio svoje novce dobitkom od 6000 dukata, založenih u Dubrovniku od Sandalja i dohotkom konavaoskim i t. d, o tome vidi u Miklošića CCCXXI, CCCXXVIII, CCCXXXII, CCCXXXVI CCCXLVII, CCCLV, CCCLVIII, CCCXCVI, CCCXCVII—IX i u Pucića II. str. 92 i 111.

Za našu radnju osobito vrijedi testament Stjepanov od g. 1466. Tu čitamo da su Dubrovčani primili od njega u ostavu:

A. Novci				B. Nepreragjeni metali			
Godina i mjesto	Broj	Vrsta		Vrsta	Mjera		
		Računski novac	Pravi kovani novac		Litre	Unce	Aksage
1466	70000	—	dukata zl. (bnetačkih) u 14 „soklinovь“	kova zlatoga	33	11	—
	(71000 u Pucića)		(sacculus)	kova srebrnoga „u toi staveće dva plika fina srebra“	1570	4	—
			M. 497, P. II. 124.				

Koliko je herceg od tog poklada ostavio „za moju dušicu na slavu i službu božiju“, koliko svojim sinovima i ženi, kad bje primljen od ovijeh sav poklad, kako je Vlatko riznicu svoju obogatio dohotkom od Konavli — o tome vidi u Pucića II. str. 124—136 i u Miklošića CDVI, CDIX, CDXI—CDXXX, CDXXXI—CDXXXIV, CDXXXIX, CDXLI i CDXLIV.

Ad A) Nabrojeni novci dijele se po metalu u:

zlatne (dukati)

srebrne (dinari, mezalini i aspre).

Po porijeklu jesu dukati bnetački,[1]) dinari dubrovački[2]) ili kotorski,[2]) a aspre turske.[3]) Mezalini spominju se u bosanskim spomenicima samo jedan put, naime u pokladu od 1406 g. Iz koje su kovnice oni potekli, to se ne kaže.

[1]) Vidi u Mikl. str. 497, gdje se kaže, da su Dubrovčani iz ostavštine hercega Stjepana primili 70 000 duk. zl. (БНЕТАЧИЦИЕХЬ).

[2]) Vidi poklade od godina 1406, 1419, 1423, 1431.

[3]) Aspre spominju se u bos. spomenicima na 4 mjesta; u Pucića II. na str 59, 67 i 69 — i posvud zovu se turske, — u Mikl. samo na str. 329 i tu se samo kaže „aspri naše“, „aspri vse“, „rečene aspri“.

1. *Dukati.*

Dukati — iz Bizanta preneseni u Italiju — počeše se kovati u Mljecima 1284. Po zakonu sakovalo se od jedne litre zlata 67 dukata. Jedan dukat vrijedio je onda 18 groša ili dinara. G. 1470 zlatni dukat vrijedio je u Dubrovniku 41 groš ili $3^1/_5$ perpere. [1])

Što ima megju nabrojenim novcima Hranićevim dukata više nego li svih ostalih skupa, svjedoči nam, da bijaše dukat već tada po Bosni i Hercegovini veoma obljubljen.

2. *Dinari* (lat. denarius).

Riječ dinari ima na spomenutim mjestima značenje pravog kovanog novca. [2]) Dinari u riznici Hranića zovu se dubrovački ili kotorski radi toga, što su iz ceke dubrovačke ili kotorske. Možda su imali jedni i drugi svoju posebnu valutu.

Težina i vrijednost dinara.

Dinari težili su s početka oko 2 grama. No kašnje je težina sve više padala. G. 1452. težio je jedan dubrov. groš ili dinar samo 1 05 grama.

Spočetka kovahu naime od jedne litre srebra samo 144 groša; a 1452 već 270 groša. [4])

U XIII. vijeku išlo je u jedan dukat 18 dinara, a u XV. vijeku 41 dinar (1470.) [5])

3. *Mezalini.*

Mezalin (u lat. sp. mezalinus, mezaninus; talij. mezzanino) jest polugroš. U Mljecima počeo se je kovati za dužda Dandala (1329—1339); u Dubrovniku počevši od 1370. [6])

4. *Aspre.*

Aspre (grčki aspron) bijahu tada orijentalski srebrni novac razne veličine i težine. Išlo ih je 285—290 u litru dubr., a 30—32 u dukat. [7])

5. *Perpere.*

Perpera bijaše s početka pravi zlatni novac [8]) (u Bugarskoj, po svoj prilici i u Bizantu). U Bosni, u primorskim gradovima, u Srbiji i u Mljecima perpera se pojavljuje u XIII. i u XIV. vijeku kao računski novac. Perpera dijelila se uvijek u 12 dinara.

---

[1]) Vidi: „Opis jug. nov." od Ljubića XIV. i XV. str., „Financije" od Mijatovića 235—237 str., Miklošić CDXXXVI 514 str.

[2]) Riječ „dinar" označavala je i to, što mi danas označavamo riječju „novac." V. Mijat. Fin. str. 194. Štajerski Slovenci kažu još sada: Nemam denara = nemam para = nemam novaca. U bos. spom. upotrebljuje se u tom smislu riječ „пѣнєѕь". U Pucića II. 85. рєчєнє пѣнєѕє примисмо, str. 111 пєнєѕє. I Slovenci kažu takogjer još sada: daj mi penez.

[3]) Mij. Financije 218—219, 226 str.

[4]) Op. jugosl. nov. str. XVI.

[5]) Op. jugosl. nov. str. XIV—XV. Mikl. CDXXXVI.

[6]) Op. jugosl. nov. str. IX. Mijat. Fin. str. 211. P. II. 173.

[7]) Op. jugosl. nov. str. XI—XII. Mijat. Fin. str. 207—210

U primjedbama kaže Mijatović „da je dinar i aspra na svu priliku jedno isto." — Narod u Bosni kaže još sada: nemam jaspri = nemam para = novaca.

[8]) Op. jugosl. nov. XIV. Mijat. Fin. 205.

U XIII. vijeku kovalo se još iz jedne litre srebra 12 perpera = 144 dinara.
U XV. vijeku kovalo se još iz jedne litre srebra 22 perpera i 6 din. = 270 din.[1])

Mjera.

Kovine mjerile su se na litre, unce i aksage.

1 litra dijelila se u 12 unaca.

1 unca dijelila se u 24 aksage.

Srebro pliko.

Srebro što Hranići dadoše u poklad, zove se izuzevši jedan poklad srebro pliko. Daničić u svom „Rječniku iz knj. st. srpskih" kaže, da je srebro pliko njemački „Blicksilber". Njemačkim rudarima je Blicksilber ono srebro, koje ima još nešto olova u sebi. „Blicken" zove se procedura, kojom se srebro od olova očisti. — Mijatović u „Studijama" Gl. XXXVII. str. 246—47. kaže o tome ovo:

Srebro se prodavalo i na strane trgove (pazare) izvozilo u pločama, u zrnu i još u jednoj trećoj formi, koja se po našim spomenicima zove pliko srebro, nego o kojoj za sada ne znamo ništa izvjesnoga, premda je prilika, da se pod tim imenom misli srebro u vitkim listovima." U opasci kaže Mijatović protiv Daničića, da se riječ „pliko" nema odnositi na čistoću, na kakvoću, već na formu srebra što dolazi u redu, gdje se govori od srebra u ploči i u zrnu. — Time je Mijatović po mome mnijenju pravo pogodio. No ni on ni Daničić nijesu se obazreli na ono, što Pucić kaže u II. knj. Spom. na strani 101. Tu piše Pucić:

„Ex margine stoji latinski zabilježeno .... da je na 2. okt. 1455. despotov poslanik za podpuni povratak srebra glamskoga [2]) primio u plikama 109 litara ... a u pteis 231 litru; da je na 22. nov. 1455. primio u pet plika 509 litara."

Nema nikakve sumnje, da je Pucić lat. tekst pravilno preveo. Po tome ima riječ **плика** u gore spomenutim primjerima značenje forme. Pucić upotrebljava u prijevodu subst. oblik „plika." Možda se kaže i u lat. tekstu „plica."

I jedan bos. spomenik može nam služiti u potvrdu, da se riječju **плика** hoće označiti oblik, a ne sadržaj srebra. U pokladu hercega Stjepana je pisano: u toi staveće dva plika fina srebra."

Po mome shvaćanju je „dva plika" nom. dual. od subst. **плика**, a; a „fina srebra" gen. sing. — Daničić tumači ovu rečenicu ovako:

„Tu mislim da je izmegju riječi plika i fina izostavljena riječ i." (Vidi riječ **плика** u njeg. rječniku) Na mjestu, gdje govori o srebru (vidi riječ „srebro" u njeg. rječniku) popunjava tu rečenicu ovako: „U toi staveće dva (mislim komada) plika (i) fina srebra."

Ja mislim da je riječ „**плика**" njem. Blech = eine feine Metallplatte. Jesu li saski rudari, koji su kopali rude po Bosni i Srbiji u svome nariječju govorili „plik" mjesto plêîh kako se sada u njem. dialektu kaže, to pomagalima, koja su mi ovdje pri ruci, ne mogu kazati. U rječniku Karla Weigand-a 4 izdanje. našao sam sasvim naličan oblik na **плика**, naime blik.

[1]) Op. jugosl. nov. XV—XVI.

[2]) O glamskome srebru vidi u Jirečeka str. 47. i u „Archiv für slav. Phil," III. 523 šta piše Novaković.

Još jednu:

Miklošić ima na strani 151. i na str. 321—322. natiskana dva spomenika istog sadržaja: Comes, Nobiles et totum Commune Ragusii fatentur ab Helena, usore vojevodae Sandalj, se accepisse depositum duorum millium ducatorum aureorum. Prvi spomenik je datiran 17. febr. 1403; drugi 16. febr. 1423.

U srpskome tekstu obiju spomenika je samo ta razlika, što je u spomeniku od g. 1403. ispušteno „dva deseti.“

Helena (Jela) 1403 još nije bila žena Sandaljeva. Po tome je bez ikakve sumnje tekst od 17. febr. 1403. pokvarena kopija teksta od 16. febr. 1423.

II. Posugje (privremeno postavljeno u poklad u Dubrovnik).

a) Srebrno posugje.

Broj	Vrsta	Mjera		
		Litra	Unca	Aksaga
7	plitic' razbijenih nepozlakjeněh' (plitica = plitka zdjela = eine flache Schüssel = patina. V. Rječnike Vuka i Daničića). . . . . P. II. 49.	32	3	—
1	bačin běl' s' zlamen'jem' voivodiněm' (od talj. bacino, vaso per uso di lavarsi le mani e il viso = Waschbecken. U pokladu Gjurgja Brankovića zove se rukomija) . . . . . P. II. 49.	4	1	—
—	čaše velike s' zlamen'jem' sandaljevěm' i			
4	čaše male běle a jest u vseh'	7	9	—
8	čaš' okrugléh' pozlakjenih' jedna u drugu a jest u nih' . . . . . P. II. 49.	16	9	—
12	čaša pozlakenieh' uglaste, potezaju . .	23	9	—
12	čaša okruglieh' sr'ebr'nieh' od' kojeh su deset' pozlakenieh' a dvie biele, potezaju . . .	34	7	—
12	čaša s ručnicami pozlakene potezaju . . .	15	4	—
8	čaša poteže (poklad Jele 1441) . . . . . P. II. 103.	10	8	—
10	čaša okrugle	—	—	—
6	čaša z držci iz ostavštine Sandaljeve . .	—	—	—
4	čaše uglaste . . . . . Mikl. 394.	—	—	—
3	ladice dvě velike a tret'ja mala pozlakjene a jest u nih'	9	4	—

Broj	Vrsta	Mjera		
		Litra	Unca	Aksaga
3	ladice jedna velika a dvě male běle jest u nih' . (Poklad banice Anke i t. d.) P. II. 49.	3	2	—
12	ladica bilieh' sr'ebr'nieh', potezaju . . .	37	8	dva aksaga
6	ladica bělih . . . . . (Poklad Sandaljev; riječ ladica) Mikl. 372 i 394.	—	—	—
4	krugle s' pokrivači od' kěh' dvě pozlakjene a dvě běle a jest u nih' u vseh'	11	11	—
3	krugle bez' pokrivačev' od kěh' jedna pozlakjena a jedna běla a treťja nedos'vr'šena od rabote mala a jest u nih' . . . . . P. II. 49, 56.	5	—	—
2	krugli sr'ebr'ni s pokrivači pozlakeni a potezata . . . . . Mikl. 380, P. II. 92.	5	8	—
5	krugala pozlakenieh' . . . . . Mikl. 94.	—	—	—
(2)	krugle dvě (od' sudov' srebr'něh'; test. herceg). . P. II. 125.	—	—	—
12	krugala sr'ebr'nieh' pozlakenieh' potezaju . Mikl. 372. (Isporedi staronjemačko crugula, sredonjem. chrugel, novonjem. Krug, Krügel. U latinskome prijevodu testamenta hercega Stjepana je riječ krugla prevedena sa crugla. P. II. 131)	34	11	3
9	možulov' bělih' a jest u nih'	4	1	—
1	možul' velik' pozlakjen' s' pokrivačem' a jest u njem' . . . . . P. II. 49.	2	8	—
20	mžulov' sr'ebr'nieh' . . . . . Mikl. 372.	37	6	—
8	mžulov' (sada žuml) . . . . . Mikl. 394.	—	—	—
3	bokari s' pokrivači od' kěh' dva jesu běla a treti pozlakjen' a jest u nih' . . . . . P. II. 49.	19	11	—

Broj	Vrsta	Mjera		
		Litra	Unca	Aksaga
1	bokar' sr'ebr'n' na miesta pozlakevan' s pokrivačem a poteza . . . . . Mikl. 380, P. II. 92.	6	5	3
2	bokara sr'ebr'na s pokrivači pozlakeni na miesta a potezaju . . . . . Mikl. 372.	15	8	3
1	bokar (vidi kupe srebrne)	—	—	—
1	bokar velik . . . . . Mikl. 394. (bokar ist eine Kanne von Fayence; talij. boccale, nhd. Pokal, grč. βαυκαλιον. Mikl. Etym. Wört.)	—	—	—
3	kupe na stopĕh' a jest u nih'	4	10	3
1	kupa od' aspra okovana s' ustni i s' nogami sr'ebr'němi pozlakjeněm' a jest u noi . . P. II. 49, 56.	3	6	5 ak'sagi
2	kupe (od' sudov' sr'ebr'neh') . . . . . P. II. 125.	—	—	—
2	kupe s' poklopci (i bokar jedan) tegle . . P. II. 103. (poklad Jele 1441), (i u lat. prijevodu testamenta hercega cup-a)	6	—	—
1	kon'der' s' pokrivačem' i s' povrazom' kožiĕm' a jest' u njem' . . . . . P. II. 49.	11	3	—
1	konder' veliki ko-je bio gosp. v. sandaljaa srebr'ni . . . . . P. II. 125. (Sada kondir, Trinkglas. Isporedi lat. cantharus Vidi rječnike Vuka, Miklošića i Daničića. U lat. prijevodu testamenta hercega Stjepana riječ je konder' prevedena sa flaschum magnum. V. P. IV. 131).	—	—	—
10	ožic' a jest' u nih' . . . . . P. II. 49.	1	7	3 ak'sagja
2	žlice srebrne pozlaćene . . . . . Mikl. 498.	—	—	—

Broj	Vrsta	Mjera		
		Litra	Unca	Aksaga
6	žlic' (od sudov' srebr'něh'; testam. hercega Stjepana) . . . . . P. II. 125.	—	—	—
?	lažica (vidi poklad)			
2	brokete srebr'ne s četiri kameni c'akleni i s' šest' grane okrugle srebr'ne na vsakoi a jest' u nih' . . . . . (Od tal. brocchetta, vaso per servizio dell' acqua o di altri liquori. Montanari)	—	4	4
2	suda srebr'na ki se imenuju čabri a potezaju na měru oba čabra . . . . . P. II. 64, 67, 69. (Riječ je čabr' postanjem od staronjem. zwipar, zupar; zubar = sud od dva uha. V. D. Wörterb. von Weigand, Lexicon palaoslov. od Mikl., Rječnik iz star., i Rj. hrv. ili srp. jezika)	44	2	—
2	velika pehara srebr'na i pri vsakoi dva kapca srebr'na s' verižicami a jest u vsem 6 poglav'ja a na potegu . . . . . P. II. 64, 67, 69. (U lat. prijevodu „patera". V. P. II. 131)	17	6	—
(1)	romenča sr'ebr'na pozlakena . . . . . P. II. 121, Mikl. 415. (Lat. situlus, kupfernes Wassergefäss. Isporedi talij. ramina kupf. Gefäss od rame = Kupfer. Mikl. Etymol. Wörterb. d. slav. Spr. Beč 1886. Vidi i u Daničića).	—	—	—
2	zděle (od sudov srebr'neh')	—	—	—
?	zděle srebr'ne . . . . . P. II. 125.	—	—	—
1	zdela sr'ebr'na . . . . . Mikl. 394.	—	—	—
2	zdiele sr'ebr'ne i na miesta pozlakevane a potezaju . . . . . Mikl. 372.	12	7	—

Broj	Vrsta	Mjera		
		Litra	Unca	Aksaga
8	zdiela sr'ebr'neh' (i lažica) tegle . . . . . P. II. 103. (U lat. prijevodu „patina". P. II. 1 1.)	17	10	3 „aksagi"
(1)	stucija velika srebrna koja je najveća . . P. II. 125. (Iz sr. njem. die Stutze: einem abgestuzten Kegel ähnliches mit einer Seitenhandhabe versehenes Gefäss. Dr. Fr. Karl Weigand's D. Wörterbuch. Isporedi Stutzglas i Stutzen. U lat. prijevodu „stucia". P. II. 131.)	—	—	—
2	konatice srebr'ni s pokrivači (a u nih' dva deseti mžulov' sr'ebr'nieh'), a potezaju . . Mikl. 372.	37	6	—
1	konatica (sa 8 mžulov') . . . . . Mikl. 394. (Novonj. Kanne, mensura vinaria. V. Lex. pal. od Mikl. i Rječn. iz srp. starina od Daničića).	—	—	—
1	kutal' s' ručnicom sre'br'nom' pozlakjenom' na stl'pu i s' pokrivačem' a jest' u njem' . . P. II. 50. (Stl'p' = stup, lat. pes.)	8	1	—
1	zastrug' s pokrivačem' . . . . . Mikl. 394. „Zastrug m. zastruga f. od drveta kao čanak sa zaklopcem, koji se unutra zavrne, eine hölzerne Schüssel mit Deckel (auf Reisen, für Käse, Kaviar u. d. gl.) vas ligneum cum operculo". Vuk u svom rječniku.	—	—	—
	„sr'br'ni sudi koi su u komuni zdele i pehari" . (Iz test. Jele; Mikl. 416, P. II. 121).	—	—	—
	b) Zlato posugje.			
1 2 2	krugla s pokrivačem zlata s kamenkom safinom zdiele zlate i zastruga zlata, a svi ti zlati sudove potezaju . . . . . Mikl. 372.	26	8	3

Broj	Vrsta	Mjera		
		Litra	Unca	Aksaga
(1)	zdela zlata i zastrug' potezaju . . . . . Mikl. 394.	11	6	5
1	broketa zlata s' jedněm' balasom' velicěm' i s' tri balase male i s' tri safini i šest' zr'n' bisera velikoga i tri zr'na maloga a jest u vsem' . . . . . P. II. 50.	—	4	4
2	kupe zlate potezaju . . . . . sa dva kamenka, koji su skovane u našoj (dubrov.) ceki od dukat' prinesenih' od g. Sandalja. Mikl. 380.	8	3	4
1	bucat' serpentin' napravljen zlatom koje učini Rambot' . . . . . Mikl. 498. (Bucat je sud za vino i za vodu. Isporedi sadanje buca i boca. Vidi rječnike od Daničića i Vuka. Serpentin od sr. lat. serpentina, lapis pretiosus, dragocj. kamen. V. Du Cange' Glossarium editio nova 1883—1887.)	—	—	—
c) Posugje i stolne sprave, za koje se ne kaže, jesu li od srebra ili zlata.				
	krugla velja [1]) iz ostavštine Jele. Mikl. 415—416; P. II. 121.	—	—	—
	„ mala	—	—	—
6	žmulaka [2]) iz ostavštine hercega Stjepana P. II. 125.	—	—	—
12	žlica	—	—	—
6	čašica	—	—	—

[1]) Ove dvije krugle jesu po svoj prilici od srebra, jerbo u zapisu, kojim potvrdiše herceg Stjepan, njegova žena Jelena i sin mu Vladislav, da su primili cijeli poklad što je bila položila Jelena Sandaljica u komun dubr. pisano je: „primismo . . . u sudovieh' srebrnieh'" . . . Mikl. 425.

[2]) Da su ove stvari od srebra ili od zlata, možemo razabrati iz zapisa, kojim potvrdi Vladislav 16. juna 1469. Dubrovčanima, da je primio „sve inokupnice . . kov' zlati i nekov' i kov' srebr'ni i nekov". P. II. 129.

d) Posugje i stolne sprave od dragog kamenja ili ine tvari.

Broj	Vrsta	Mjera		
		Litra	Unca	Aksaga
3	žlice od koralja sreb.om' pozlaćene; . .	—	—	—
2	piruna[1]) od koralja srebrom' (raz. načinjena;)	—	—	—
1	zubalka[2]) od koralja s malo srebra; . .	—	—	—
10	noža s crěnom'[3]) kosteniem' u dvě nožnice napravni srebrom' i pozlaćeni; . . .	—	—	—
6	noža ot' gristalda[4]) i	—	—	—
1	pirun ot' gristalda;	—	—	—
12	noža gvozdenieh' u nožnici bez' naprave; .	—	—	—
1	čaša drěvena crvena s malo srebra; . . .	—	—	—
1	boketa (m. broketa) u sredio edan' balas'[5]) a okolo 5 perala i edan' diaman(t)' maljahan' i edan rubinik' na glavi od' angeoka;	—	—	—
4	bokete s nešto bisernih' zrna . . . . . Mikl. 498.	—	—	—
1	konder ko-je od' rambota ko-je od kamena jašpara[6]) . . . . . P. II. 125. (Sve ovo iz ostavštine hercega Stjepana)	—	—	—

[1]) Pirun = viljuške, iz tal. pirun, novgr. πηρούνι. Vidi Vukov Rj, Daničićev Rj. iz starina i Mikl. Etym. Wörterb.

[2]) Zubalka, l. dentiscalpium, nj. Zahnstocher.

[3]) Crěn' = manubrium, držalo, Griff. V. Dan.

[4]) Gristal'd' od lat. crystallus ili cristallum. Du Cange tumači cristallum sa lapis pretiosus. Naš gristald biće po svoj prilici nj. Krystallglas = vitrum crist. = biljur. V. Dan. rj. hrv. ili srpskog jezika.

[5]) Balas je rubin, Vid. Daničićev rj. i Mijat. Studije str. 115 opaska prva.

[6]) Jašpar', valjda jaspis, Daničić. U lat. prijevodu stoji „de lapide serpentino". P. II. 131.

III. Svakovrsni nakit.

Broj	Vrsta	Mjera		
		Litra	Unca	Aksaga
	1. *Pojasi:*			
1	pojas' veriga pozlakjena a jest' u noi	22	10	—
(4)	pojasa uznosita dva pozlakjena a druga dva niska od' kěh' dva na velutu[1]) a jedan na čr'ljeni[2]) koži a jedan na svilni tkanici a jest' u nih'	23	—	—
1	poěs' srebrn' pozlaćen nizak na črleni svioni tkanici koi poteza	3	4	—
	P. II. 49 (56) i 60.			
	(Sve ovo iz poklada banice Anke, Sandalja i Katarine u g. 1406(7) i 1409.)			
(1)	pojasac' na plavenoi tkanice	—	—	—
	P. II. 121, Mikl. 415.			
	(Iz testamenta Jele 1442)			
(1)	pas' činjen z biserom'	—	—	—
2	pasa	—	—	—
	što se nagje u pasověh' sve mojem' trem' sinovom	—	—	—
	P. II. 125.			
1	pas' lěp' i velik' zlatan na pantareli crveni što je činio Ramboť (Vahter') .	—	—	—
	Mikl. 498.			
	(Sve ovo iz ostavštine hercega Stjepana 1466).			
(1)	pas sr'ebr'n' pozlaken' na tkanicu plavetnu tegli	9	6	—
(1)	pojas' biseran na hazdeju[3]) cr'venu poteže	—	20	—
	P. II. 103.			
	(Poklad Jelene 1441).			

[1]) Velut' od talij. velluto, srlat. velutum.

[2]) Čr'ljen' = crljen = crven.

[3]) Hazdej, po Daničića pannus quiddam. Mijatović kaže: „da je hazdeja nekakva tkanica i to skupocena, jer se po njojzi biser niže i veze. U narodnim pjesnama ona dolazi u smislu neke gornje odjeće i to svagda skoro s epitetom kolasta azdija; ponegde još i s bližim označenjem da je to svilena neka materija. Po svemu mislim, da će to biti neka vrsta skupocene svile, možda aglas.“ Studije za ist. sr. trgovine. Gl. XXXVIII. str 107.

Broj	Vrsta	Mjera		
		Litra	Unca	Aksaga
	2. *Obotci* (mingjuše): gospogja Jelena postavi (1436) u našemu komunu (dubrov.) u pokladu:			
	a) obotce zlate sa 4 kameni cr'lene velike a dva mala cr'lena sa 12 zr'na velikoga bisera, okovani vsi u zlatu, i pr' nih' dvie gr'ivnice [1]) manega bisera a sve poteže	—	2	$1^1/_2$
	b) druzi obotci, u kojeh su 4 kameni plavetni i 4 cr'leni u zlatu, poteza z biserom', ko-je pr' kamenih' i na zlatu na dvoje grivnice biserne, toi poteza . . Mikl. 386.	—	2	$4^1/_2$
2	c) obotca načinjena biserom sa 4 balasi i ošt'	—	—	—
2	obotca načinjena biserom sa 4 balasi i 4 safini . . . . . P. II. 103.	—	—	—
	(Poklad Jelene 1441).			
	obotci velici / „ mali (u testam. Jele 1442) . . . Mikl. 415.	—	—	—
	oboca dva mala s malém' biserom' . . . Mikl. 498.	—	—	—
	(Iz ostavštine hercega Stjepana).			
	3. *Oglavje*:			
(1)	oglavje moje s kamenjem i sa biserom . Mikl. 415.			
	(Iz testam. Jele 1442).			
	4. *Prsteni:*			
3	pr'steni zlati sa dva kamena plavetna i jedan safin' [2]) . . . . . P. II. 103.			

[1]) Griv'nica, collare, Halsband. Vidi Etym. Wört. od Mikl; „Rječnik iz s. starina" o Daničića i Vukov rječnik.

[2]) Safin, po Daničiću sapphirus, talij. zaffiro.

Broj	Vrsta	Mjera		
		Litra	Unca	Aksaga
1	prsten s očcem' zmaevem [1])	—	—	—
	prsten u kom je kami safin i jedan bilčuzac' [2]) i ostali pr'stenci (sve ovo gospogje Jele)	—	—	—
	Mikl. 415, P. II. 121.			
	pr'stenci gospodina hercega što ih' se naagje s kamen'jem' i	—	—	—
	P. II. 125.			
	5. *Kolarini* [3])			
4	kolarini koi su s kamen'jem	—	—	—
	P. II. 125.			
	(Iz ostavštine herc. Stjepana).			
	6. *Venci:*			
1	venačac' biseran po cr'lenom' bračinu [4]), na kom su 10 kameni cr'lenih' a 6 plavetnieh' u zlatu i na nem' broem' bisera dvie ste i tri deseti zr'na, a poteza ov' vienačac'	—	6	2
	Mikl. 386—387.			
	(Poklad Jelene 1436).			
3	věnci z drobniem' biserom'	—	—	—
1	věnac' biseran, što je nosi(o) gospodin' herceg' (Stěpan')	—	—	—
3	věnci s malěm' biserom'	—	—	—
	Mikl. 498.			
	(Poklad hercega Stjepana 1466).			

[1]) Oč'ce = occulus dem. i zmajev = serpentis u Daničića. Mijatović misli da je „oč'ce zmajevo“ načinjeno bilo u opal. Dalje kaže, da već ime sluti na neku otajstvenu moć. U opasci piše: „U vizantijskome se dobu kroz vekove jako milovalo prstenje, koje je služilo kao talisman ili amajlija, a kojega urezano kamenje nije se odlikovalo toliko lepotom figura, koliko osobenim simboličnim znacima, mističnim slikama i pismenima“. Gl. XXXVIII. str. 121.

[2]) Bilčuzac, běl'čug', po Daničiću anulus. (?) Miklošić nema ove riječi u svojim rječnicima; a iz toga kako on tekstira riječi: „i prsten, u kom je kami safin i jedan bilčuzac'; a ostali pr'stenci i“... može se razabrati, da je bilčužac po njegovu mnijenju vrsta dragog kamena.

[3]) Kolarin, od talij collarino.

[4]) Bračin, po Daničiću „jamačno svila;“ po Mijatoviću je možda bračin i hazdeja jedno isto. V. Gl. XXXVIII. str. 108. U svome rječniku hrv. ili srp. jezika piše Daničić, da će riječ bračin postanjem biti od srl. barracanus, barchanus. Ako to stoji, o čemu nema nikakve sumnje, onda bračin nije svileno tkanje nego vuneno, njem. Barchent. Du Cange kaže za barracanus da je cameloti species.

Broj	Vrsta	Mjera		
		Litra	Unca	Aksaga
(1)	vienac' velikoga bisera s' kamenci 16 položen po hazdeju poteže . . . . . P. II. 103. (Poklad Jele od g. 1441).	—	6	—
	7. *Krune.*			
1	koruna sr'ebrna u 13 peča s kamen'jem' s kontrafantiem [1])	—	—	—
	(Iz poklada herc. Stjepana 1466; Mikl. 498).			
—	krunu bisernu stěpanu (iz test. hercega Stjepana; P. II. 125).			
	8. *Lav.*			
1	srebr'ni pozlakjen' a jest u njem	—	11	3
1	lav od bisera a jest u njem . . . . . P. II. 49, 56. (Poklad banice Anke, Sandalja i Katarine 1406).	—	2	2
	9. *Rog'*			
1	rog' carn' načinjen' srebrom' pozlaćen' i z'maldom' [2]) s pokrivom';	—	—	—
	10. *Soko*			
1	soko ot' gristalda načinjen' srebrom' i s žmaldom';	—	—	—
	11. *Šrkana* [3])			
1	šrkana dva viteška a treti šarkan' na njem' kako čověk';	—	—	—
	12. *Oraha*			
6	oraha od Indie načinjeni srebrom' i pozlaćeni:	—	—	—
	13. *Koralja*			
1	koralja srebrom' pozlaćena	—	—	—

[1]) Kon'trafantije, srlat. contrafactio, imago. Daničić.

[2]) Žmal'd' ili zmal'd' je Daničiću encaustum, srl. smaldus, fr. émail. Mijatović veli da je smaragad. V. Gl. XXXVIII. str. 115. opaska prva.

[3]) Šar'kan' draco (valja da je to), u Čeha šarkan. Daničić.

[4]) Pan'tarela, talij. bandeliera, fr. bandoulier, njem. Bandelier. Pantalier = Wehrgehänge. Postanjem od staronj. das pant, novonj. das Band.

[5]) Put'ce, globulus, Knopf. U sr. vijeku nadarivahu se pucetima. Njem. car i ug. kralj. Sigismund slao je sultanu Muradu II. osim inih darova i 8 zlatih puceta, a njegovu poslaniku podario je 3 zlata puceta. Hammer Gesch. d. osman. Reiches str. 420.

Broj	Vrsta	Mjera		
		Litra	Unca	Aksaga
	14. *Pantarele* [4])			
2	pantarele dve crvene ne napravne . . . . Mikl. 498.	—	—	—
	(Sve ovo iz poklada hercega Stjepana 1466).			
	15. *Putaca* [5])			
10	putaca zlateh' (poklad Jelene 1441). . . . P. II. 130.	—	—	—
	16. *Lutca* [1])			
—	lutca zlata (iz testamenta Jelene 1442) . . Mikl. 415.	—	—	—
	17. *Naprava konska*			
1	naprava konska uzda pr'sine [2]) i pohve [3]) kožie srebrom' pozlakjeno a žvalo gvozdeno i na glavě trak' svilan' c putci biserněm' drobněmi a jest u vsem' . . P. II. 49, 56.	23	9	—
	(Iz poklada banice Anke, Sandalja i Katarine 1406).			
1	pohve kožie (konske načinjene) s malo srebra	—	—	—
2	kaveca [4]) friza [5]) zlata ne vetha [6]) . . . Mikl. 498.	—	—	—
	(Iz ostavštine hercega Stjepana 1466).			
—	Uzesmo jednu trap' kon'sku [7]) sr'ebr'nu pozlaćenu a poteza . . . . . P. II. 69.	23	9	—

[1]) Lut'ca valja da je lutka. Daničić.

[2]) Pr'sine, pectoralia (equi); Daničić. Sad se to zove u Bosni prsluk.

[3]) Pohv'i pl. f. postilena; Daničić. — U Bosni upotrebljava se sada oblik puhva g. f. i znači dugme na prsluku konjskome, na gunju, na fermenu i na čakširama oko džepova i nogavica. N. pr. „Udari puhve oko gunja."

[4]) Kavec' po Daničiću od talij. cavezza, lat. capistrum = jular, njem. Halfter. Mislim da nije to, nego talij. cavezzone, fr. cavesson, pol. kawecan, sred. lat. cavestre vel cavettre, njem. Kappzaum = uzda, — ili sred. lat. cavezium vel cavezius, pars vestimenti, qua collum circumamicitur, humeris injecta, — njem. Halsmantel. Vidi još u Du Cange-a citat: „Nec aliquem Cavezium ad gonellam (tunica, palla) vel guarnachiam (talij. guarnácca, sorta di veste lunga che si portava di sopra; Montanari) vel ad aliquam vestem de auro argento, gemmis vel de perlis ect."

[5]) Friz, po Daničiću od sr. lat. frisius, crispatus. Vidi u Du Cange'-a riječi „Friseum," „Frisii Panni," „Frissatus Pannus" i „Phrygium." Pravo značenje riječi „friz" kao i riječi „kavec" moći će se opredijeliti tek na temelju lat. teksta o pokladu hercega Stjepana od g. 1466.

[6]) Vet'h', lat. vetus, obsoletus = star, porabljen. V. Dan. i Mikl. Etym. Wört. U Bosni još i danas upotrebljavaju riječ „vehd" u znamenovanju „star".

[7]) Trap kon'ska je možda pogledom na istu mjeru gore spomenuta „naprava konska".

IV. Odijelo.

1. *Svite.* [1])

„Da uzme gosp. v. Stepan' one dve svite u Nikše Tamark'a", (iz testamenta Jele 1442; Mikl. 415, P. II. 121).

„K tomu što se nahodi pri noi nje i okruta u svitah da ima" (naime gospoja Cecilija, iz test. hercega Stjepana. P. II. 125).

„K tomu svite gospogje barbare koliko ih' se nagje sinu mi stěpanu";

„što se nagje .... u svitah rězanieh' i nerazanieh' toi sve mojem' trem' sinovom", (iz test. hercega Stjepana, P. II. 125).

2. *Šube.* [2])

a) „k tomu od' svita mojeh' šuba velika cr'ljena aksamita koja je od gospodina kralja Matijaša." [3])

b) „k tomu šuba calina [4]) grimiza [5]) sa zlatom podstavljena zibilini [6]) s'nu mi stěpanu" (iz test. hercega Stjepana, P. II. 125).

3. *Plašti.* [7])

a) „k tomu plašt carljenoga damaskina [8]) s' zlatom podstaljen' čendom celinom [9]) i toi stěpanu", (iz test. herc. Stjep. P. II. 125).

---

[1]) Riječ svita ima dva značenja:

a) značenje gotove odjeće kao šuba, plašt i kontuš — lat. vestis;

b) značenje opće za sve tkanice od ma čega bile — pannus, čoha.

N. pr. „od' svita mojeh' šuba," — tu ima značenje gotove odjeće „u svitah rezanieh" i t. d. tu ima značenje opće.

(Vidi još rječnike od Daničića i Vuka, i Studije Mijatov. Glas. XXXVIII. str. 96).

[2]) Riječ šuba prevedena je u latinskom prijevodu testamenta hercegova sa suba.

„Item omnia vestimenta que repirinutur olim domine Barbare filio meo Stephano. Si deus concesserit sibi consortem habere ultra predicta sibi lego de vestimentis meis subam magnam rubeam de panno aureo que fuit missa a domino rege Mathia. Item subam rubeam cremisinam cum auro suffultam zibilinis."

Iz ovoga možemo razabrati, da je šuba bila ženjska haljina. Vuk piše u svome rječniku, da je šuba „dugačka haljina ženska s rukavima od plavetne čohe i postavljena kožom." — O porijeklu riječi vidi „Rječnik iz starina" od Daničića i „Etym. Wörterb." od Miklošića.

[3]) Možda je ug. kralj Matijaš slao ovu šubu hercegu Stjepanu u ono doba, kad je nagradio njegova sina Vladislava cijelom župom Uskopljem i gradom Prozorom. U Hranića naime našao je ug. kralj najizdašniju pomoć u vojni za oslobogjenje Bosne od Turaka. (1463—1464).

[4]) Calin je cr'ljen. Daničić misli da je pogrješka štamparska.

[5]) Grimiz, od talij. cremisi, purpura. Daničić. Sada krmez od talij. chérmes, grana che serve a tingere in color rosso nobile. Montanari.

[6]) Zibelin', pellis zibellina. Daničić.

[7]) Plašt u latinskom prijevodu clamis.

[8]) Damaškin', latin. pannus damascenus, ingl. damask, franc. le damas, njem. Damast.

[9]) „Podstaljen' čendom celinom" prevedeno je na lat. sa „suffultam sindone rubro". Daničić u svom gore pomenutom rječniku kaže, da je čen'da „pellis quaedam," a za celin' misli, da je pogrješka mjesto cr'ljen'. O čendi piše Mijatović ovo: „Ovaj sindon (u lat. prijevodu) nije drugo već sandao, i kako se po Italiji „cendault" i „cendale" izgovarao kao „čendo" i „čendale", to je lako došlo, da se po našem primorju ta ista stvar zove „čenda". Da je čenda zaista sandal, tim manje sumnjam, što su se u ono doba gospodske odjeće osim koža još naročito baš crvenim sandalom postavljale. Gl. XXXVIII. str. 99. Ovome nazoru pridružio se i Daničić u svome „rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika." Tu piše „da je čenda neko tanko platno, osobito svileno, sred. lat. cendalum, tal. zendale, zendado, isporedi sandal." Ja mislim da je čenda vunena tkanica njem. Sandaline. Na ovako tumačenje navelo me i to, što Daničić nabroji odmah ispod riječi „čenda:" „čendrljati se", crines conturbare razbarušivati se; „čendrljav," čupav; „čendrljôka," žensko čeljade čupavo i raspojaso — sve tri riječi upotr. u Dalmaciji. — Po srpskim narodnim pjesnama sandao služi poglavito za žensko ruvo. Mj. Gl. XXXVIII. str. 99.

b) „plašt z biserom ako je milost gosp. voivode da se da gospoje Jelene vojevodine“, (iz test. Jelene 1442; P. II. 121).

c) „plašť cr'lenoga aksamita s biser'nemi partami [1]) takogje pot'stalen' heldami [2])“, (iz test. Jelene P. II. 104.)

4. *Kuntuš.*

„Kuntuš' [3]) zlatom figuran cr'venoga aksamita a postalen' heldami, da je gosp. voevodi Stepanu“, (iz ostavštine Jelene; P. II. 104, Mikl. 415).

5. *Klobuk.*

„Klobuk edan' carvena grimiza sa biserom i sa edniem' věnačcem od bisera i sa prstenkom' rubiničem' i s' korunicom'“.

6. *Aksamit.* [4])

„K tomu komať aksamita zlatom što no će biti svite“, (oboje iz test. hercega Stjepana P. II. 125).

7. *Divize.* [5])

„K tomu 4 divize stěpanu“ (iz test. hercega Stjepana, P. II. 125).

---

[1]) Par'ta je skut haljine. Isporedi staronjem. der porto, borto, — srvnj. der borte = Einfassung Rand, Ufer, stark und dichtgewirktes Band z. B. aus Seide und Gold, — franc. le bord, la bordure.

[2]) Helda je po Daničiću pellis quaedam (koža?) Mijatović misli da je može biti hermelin (koža od bijele kune). Gl. XXXVIII. str. 109.

[3]) Kuntuš', ili kon'tus' u Poljaka kontusz, u Magjara köntös ngr. κοντόσιον. (Vidi i Daničića). Mijatović piše u „Studijama:“ „U turskom dvorskom cerimonijalu razlikovali su sedam vrsta gornjih odjeća časti, a jedna je od njih bila „kontoš-ćurak“, koji Hammer opisuje kao „engärmeliger Hermelinpelz.“ — Možda je to isti kontuš, što se spominje u jednom listu dubr. na Hrvoja, koji želi, da mu Dubrovčani šalju majstora „koji je činil' kontuš' v. Sandalju“ P. I. 78.

[4]) Aksamit od grč, ἑξάμιτος, examitum, svila u šest nita tkana. Daničić u rj. hrv. ili sr. jezika. U lat. prijevodu: „unam petiam brochati auri pro vestimentis ei faciendis“, na drugom mjestu: „subam magnam rubeam de panno aureo.“ Vidi Pucić II. 131.

[5]) O značenju riječi „diviza“ kaže Daničić u svome „rječniku iz knj. star. srps.“ ovo: „Izmegju više značenja te sr. lat. riječi, koja sam mogao naći u našim spomenicima može biti samo insigne.“ Budmani u „rječniku hrv. ili srps. jezika“ piše da je diviza „nekakav dragocjeni nakit, ne zna se uprav što je, od srlat. divisa, znamenje, grb;“ u zaporci „može biti da su divize ono isto što godinu prije zovu zujel.“

Divize nalazimo samo u posjedu Hrvoja, hercega spljetskog (P. I. 78) i Stjepana, hercega od sv. Savo (P. II. 125). Možda su divize u dotičnim spomenicima značenja fr. livrée, — to jest odijelo, kojim se hoće pokazati dostojanstvo, stališ, zvanje i t. d. — Vidi u Du Cange-a riječ divisa pod brojem 6 i 7., i u nj rječniku od dr. K. Weigand-a prijašnje značenje riječi livrée. — Zujel, srlat. zoiellus ili zoia, nofr. joyau, nj. Juwel, — pom. divize neće biti. Du Cange ima za zoia, idem quod jocalia značenja: monilia (ovratnice, grivne, ures gospogja), gemmae (dragulj, biser) annulli (prsteni) aliaque id genus pretiosa. — U testamentu hercega Stjepana je pisano: Stephano de vasis, et cingulis, et divisis, et anulis, et collarinis. Po tome divize nijesu ni annulli ni monilia i po svoj prilici ni gemmae. Što se u pokladu hercega Stjepana od 5. juna 1466 spominje 6 vijenaca, a u testamentu od 20. maja 1466 nijedan, možda su 4 divize 4 vijenca. Herceg Stjepan ostavio je svome sinu Stjepanu krunu bisernu, možda i 4 vijenca (divize) kao znamenja kneževske časti. Divize bi po tome imale značenje grčkog stemmata.

V. Povelje, zapisi i knjige.

„Jedan kofanac'[1] u kom' reče jer' su povelje[2] i zapisi[3] i knige.“

„Dvě škatule s' poveljami i s' knigami.“ (Poklad banice Anke, Sandalja i Katarine. P. II. 49, 56).

„A što bi koje pokukje bilo ili knige .... da je priloži ovde cr'kve.“ (Iz testam. Jele. Mikl. 417).

VI. Ikonice i mošti.

Broj	Vrsta	Mjera		
		Litra	Unca	Aksaga
1	ikonica srebr'na na stl'pu s' zlamen'jem' od' plemenitěh' od' zamorija[4] a jest' u noi .	2	—	—
1	ikonica zlata c' obrazom' gospogje prečiste i s' mnozěmi iněmi obraze i s' sedam' balas' i s' šest balasinov'[5] i s' devet žmiral'dom' i s' dvadeseti i šest zr'n' bisera a jest' u noi . . . . . P. II. 50, 56.	1	11	1
(1)	i ošte jednu ikonicu[6] .... a poteza . . . (dalje kao gore kod zlate ikonice). P. II. 66.	1	11	—
(1)	ikona zlata[7] koja je u komunu da bude sestr'i mi gospogje despine . . . . . (Iz test. Jele. P. II. 122; Mikl. 416).	—	—	—
	Sinu mi stepanu moći[8] moje i inkone koje su pri meni nošene okovane zlatom i srebrom' i biserom načinjane . . . . (Iz test. hercega Stjepana; P. II. 125).	—	—	—
	Vladisavu da se da romenča .... i mošti svete, (iz test. Jele; P. II. 121, Mikl. 415).			

[1]) Kofanac, od talij. cofano.

[2]) Povelja, lat. diploma.

[3]) Zapis, list, lat. litterae; n. pr. zapis postave.

[4]) Zamorije je južna Italija, — kraljevina napuljska. Vidi P. I. 87.

[5]) Balasin je rubinčić. Mij. u Gl. XXXVIII. str. 115.

[6]) Mislim da je to ista zlata ikonica, što ju postaviše u poklad banica Anka, Sandalj i njegova žena Katarina 1406 odn. 1407. Za identičnost govori;

a) osoba, koja tu ikonicu u poklad stavlja;

b) ista mjera, — samo aksag je ispušten;

c) isti oblik, isti broj balasa, balasina, žmiralda i bisera.

Možda želi Sandalj upravo s toga, što je u listu riječ „aksag“ ispuštena, da se navedeni zapis „ima izvrć“. Vidi u Pucića II. str. 66—67.

[7]) U lat. tekstu je ova ikona pobliže opisana: „inchoreta auro ornata cum perlis et margaritis“ — sa biserom i dragijem kamenom. Mikl. 417, P. II. 123.

[8]) Moći, mošti, lat. reliquiae.

VII. Glazbeni stroj.

„Edan organić' [1]) s' cevmi od' srebra", (Iz test. hercega Stjepana; Mikl. 498).

* * *

Pregledajuć nabrojene predmete iz riznice Hranića opazićemo osim dragocjenosti:

a) veliku raznovrsnost toli glede vrsta, koli glede tvari, od koje su predmeti načinjeni. Osobitu raznolikost pokazuje odijel posugja. Tu ima n. pr. plitica, zdijela i zastruga, — čaša, kupa, žumla i kondira i t. d.

b) većinom tugje porijeklo osobito talijansko (mljetačko), kako to već imena kažu; n. pr. ladica i stucija (njem. por.), bačin, broketa, kolarini i kaveca (talij. por.)

Nije mi namjera, da ovdje pobliže pokažem tugji uticaj na modu i život ove naše porodice, niti da na osnovu rečenog podajem kulturnu sliku naših zemalja u srednjem vijeku. Istaknuo bih samo jedno, što baca prosvjetno svijetlo na Bosnu i Hercegovinu dotične dobe. U riznici hercegovačke porodice Kosače našli smo sve puno srebrnog i zlatnog posugja; a njemački knezovi još su u prvoj polovici XVI. vijeka rabili zemljane tanjure i posugje od prostih kovina. [2])

Zaista iz dosada objelodanjenih spomenika ne možemo za nijednu drugu bosansko-hercegovačku porodicu bilježiti toliko bogastvo u novcima, nakitu, odijelu itd. [3]) Nu što se bogati pokladi takogjer spominju iz susjednih zemalja Srbije i Albanije n. pr. srpskog despota Gjurgja [4]) i gospogje Rugine [5]) iz Albanije, možemo tvrditi, da se možda i privatni život ostalih bogatih porodica bosansko-hercegovačkih (n. pr. Kotromanića, Pavlovića, i drugih) nije razlikovao od mode i privatnog života porodice Kosače.

A gdje su sada ovi dragocjeni predmeti iz privatnog života bosansko-hercegovačkih porodica? Koliko se još u zemlji čuva, o tome sada još ne možemo suditi. Koliko su Osmanlije pokupili — Bog zna! Svakako veći dio ponesoše bogatije porodice sobom u Primorje (Dubrovnik) i u Italiju (Mljetke) [6]), iselivši se iz Bosne i Hercegovine, kad su Osmanlije zavladali ovim zemljama. Tako su se dragocjeni predmeti sredovječni većinom gubili u Primorju i u Italiji, otkud su ponajviše i došli.

---

[1]) Organić, orgulje.

[2]) „Povijest Venecije u životu privatnom" talij. spisao Molmenti, na hrvatski jezik preveo Rabar, str. 193.

[3]) U „srpskim spomenicima" i „Monumenta serbica" spominju se samo neznatni novčani pokladi Pavlovića, bos. kralja Tvrtka Tvrtkovića i dr.

[4]) Pucić II. 96 – 102.

[5]) Pucić II. str. 73.

[6]) Da je bilo u Mljecima mnogo naseobina slovenskih, svjedoče osim ostalog i imena riva degli Schiavoni (Rabar str. 81), crkvica sv. Gjorgja degli Schiavoni (Rabar str. 152.) Vidi o tome i u Makuševa II.

Рушевине дворца Јајице војводе.

(У селу Грмуши).

Колико ли има по Босни и Херцеговини старих градова и градина, кула и кулина, пећина и црквина и т. д., који нас сјећају на старо некадање вријеме, на прошлост народа нашега босанско-херцеговачкога. Пуна је наша Босна такових старина, о којима народ нешто прича и казује: сину, унуку и праунуку своме; о којима пјева и нагађа: ко је ту био и становао, шта је радио, кад и у које је вријеме то било и друго којешта. — То је и сачувало нашу прошлост, нашу историју народну, јер ми нијесмо имали повијести ни повјесничара, нијесмо имали писмених људи, који би описали нашу прошлост, нашу некадању културу и образованост босанску, те за то данас и морамо то црпити и натуцати из старина и развалина и других старинских предмета. Али колико је на жалост — пропало и уништено такових старина, које би нам данас користиле за испитивање наше прошлости, јер их држаше народ као бескорисне и врло мале или никакве вриједности.

Колико ли сам само у ово мало времена упамтио старинских ствари, као: писаних плоча, старога накита, писаних на артији споменика или докумената, што је све нешто временом а нешто опет због незнања и омаловажења тих старина уништено. За то и из тога узрока морамо се данас ослоњати на саме голе приче и бајке, као оно још у најстарије пред-мојсијово доба што је било са тако званим неписаним или усменим законом.

Ја ћу овдје говорити о такој једној старини, о којој народ занимљиве приче приповиједа и у пјесмама пјева. Та је старина једна мала рушевина од некога дворца старинскога, који се налазио у данашњем селу Грмуши, у котару бихаћком, за који се говори, да је рушевина од дворца некаква Јајице војводе. Село је Грмуша на десној обали ријеке Уне, а поменута рушевина некако на сред села у најљепшем околишу тога мјеста. Тако је било свагдје, да се старе рушевине на најљепшим мјестима налазе, јер су некадањи великаши и велможе бирали најљепше предјеле у околину, гдје би свој дворац дигли и своју властелинску силу и моћ над народом истицати могли. Данас ту нема ништа, него неколико тесаних и нетесаних каменова и овећа изба (јама), у којој се врло мало зид познаје, гдје је по причању народа пивница Јајице војводе била. У првашње вријеме, веле, да је ту било тесанога камена и плоча, на којима је било некаквих натписа, али је то зуб времена све уништио. Код дворца је била и камена калдрма, коју памте стари људи и ишла је од дворца сјеверној страни к обали ријеке Уне. Око калдрме и дворца било је разнога питомога воћа, као: крушака, шљива, трешања и т. д., но оно је сад

исјечено и уништено. Камену калдрму разорили су и раскопали ондашњи сељани, да им не смета орати плугу. Дворац није запремао велик простор, но био је, кажу, врло висок (од два наест тавана) и нема много година, како је са свим са земљом сравњен. Натписа каквих није се до сад ни мало сачувало, премда их је по причању било доста, јер су плоче и камење од дворца — као што је казано — разорили и поразбијали становници, особито крчећи туда, да могу сијати усјеве. Од свега дакле није се сачувало ништа, него само голо народно причање, које је ишло с оца на сина све до данашњих времена. Само некако лањске године крчећи туда налазили су сељани неких ствари. Тако су нашли у развалинама неку цијев, која се чини, да је од трумча, а на крају те цијеви има около ње осам пера од мазије (челика), те би рекао, да је то оружје било. Са два противна краја нема по једног пера, па се не зна, да ли су та пера одбијена, или их није ни било никако. Прилика је дакле, да је то био старински буздован, но ја колико сам год до сад старих буздована гледао, нијесу налик на овај. Цијев је од пера дугачка до 32 центиметра а цијели буздован тежак је на кантар $^3/_4$ оке (од прилике један килограм). Пера и цијев (насад, усад) нијесу од једне ковине, јер стружеш ли цијев ножем, изгледа жута, а пера су бијела попут оцијела. Цијели тај буздован изгледа оваки:

Даље је нађено једно врло старо копље, које је земља са свим изјела. Оно је и сад тешко више од $^3/_4$ оке (један килограм), а у насаду му има 15 центиметара у обиму. Дугачко је без дршка 40 центиметара, а има лик оваки:

Осим тога нађена је ту једна тока сребрена, која је по казивању од онијех тока, што су се на прсима носиле, но та је тока загубљена, те је нијесам могао наћи. Један сељак нашао је ту позлаћену бурму са руке, коју продаде некоме у Крупој за два форинта.

Од другијех каквих старинских ствари није више нађено ту ништа.

Што се тиче причања народнога, то кажу, да је Јајица војвода живио прије 500 година и да је био зет Вука Бранковића. [1]) У то вријеме веле, да је Вук живио у Травнику и био тамо везир (намјесник) над Босном. Један пут, када је неки непријатељ ударио на источну Босну, пође Вук с војском, да би одбио непријатеља од граница босанских. Он тада позове и Јајицу војводу у помоћ, да му помогне непријатеља протјерати.

[1]) Може бити да је ово био Вук Јајчанин, па народ преокренуо.

Јајица се здружи тада с Вуком и том приликом буде ратна срећа на њиховој страни, те надбију непријатеље и потуку их до ноге, па их протјерају далеко од својих граница. Кад су се натраг у своју постојбину враћали, сврати се Јајица војвода Вуку у Травник, да прославе побједу над непријатељем. Јајица се забави неколико недјеља код Вука, гостећи се и частећи и утврђујући још веће пријатељство између себе. Вук је имао сестру, у коју се заљуби војвода Јајица, те је запроси у Вука и он му је драге воље дадне. Тако се спријатељи Јајица војвода са Вуком Бранковићем и постаде још силнији и знаменитији војвода, него што је прије био.

У то вријеме ударе Турци на кнеза Лазара и падну на поље Косово. Кнез Лазар изведе на Косово оно војске што је имао, да би се одупро сили непријатељској. Вук Бранковић као зет Лазарев пође на позив у помоћ кнезу, а с њим и војвода Јајица. Али кад је била најглавнија битка издаде Вук — као што је већ познато — кнеза, а Јајица војвода заведе такођер своју војску за Вуком, па се послије, кад се рат сврши, врати у своју постојбину. Кад се војвода Јајица вратио и свом двору дошао, сазнадоше сви шта је урадио, па га почну корити, што је учинио кнезу Лазару невјеру и што је пристао уз невјернога Вука. Осим тога Јајица је имао на дому стару мајку, која му је највише приговарала ради његова издајства Лијепа пјесмица сачувала се у народу, у којој се Јајичина мајка жали и проклиње свога сина, што је био невјеран и пристао за Вуком. Ево те пјесмице:

Љуто куне Јајичина мајка,
Љуто куне свог Јајицу сина:
„Ој Јајица, жалосна ти мајка,
Што издаде на Косову кнеза?
Што оцрни образ роду своме,
Роду своме и народу твоме.
О Јајица, црн ти образ био,
Што окрену за невјерним Вуком,
И зададе тешку рану мајци,
Од које ти пребољети не ће!
Проклето ти мајчино млијеко!
Ој Јајица, не веселио се!
У свом двору не темељио се! . . .“

Јајица војвода, немогући трпјети приговора и тешких укора, особито своје старе мајке, а нешто и за то, што су се Турци почели прикучивати границама Босне, намисли бјежати и оставити своје лијепе и сјајне дворе и постојбину. Једнога дана натовари све своје благо и имање, па пође да бјежи преко ријеке Уне. Једна кола, која су са новцем натоварена била, пођу од двора за неколико стотина корачаја и ту се под силним благом

сатару. Он одвоји неки дио новаца и закопа их на том мјесту, гдје су му се кола сатрла, а оно друго, што је могао, понесе са собом и побјегне негдје далеко у Хрватску. Тамо се он настани са својом женом и дјецом, а послије закупи спахилуке. Његова мати не хтједе никако са сином поћи, него остаде у двору и ту је била све до смрти своје. Послије ње у двору нико не остаде, те се он мало по мало поруши, а и оно што остаде, раскопаше послије пада Босне Турци. Народ и данас иде копати новце ондје, гдје су се Јајичина кола сатрала и превалила, те тражи закопано благо Јајичино, али га још не могу да нађу, или га ваљда ни наћи не ће.

Коста Ковачевић, свештеник.

Vojvoda Toma.

(Tomina kula u kotaru sansko-moskom.)

Pa ko ne bi u našem narodu znao što kazati o Kulinu banu, o Milošu i Marku, o Jug-Bogdanu i knezu Lazaru, te o kosovskom caru Muratu? — Ta i djeca kod nas čeprkaju i pripovijedaju o tim neumrlijem ljudima.

Pa tako nešto i o vojvodi Tomi čita i glagolja naš narod u Krajini; premda u našoj istoriji Herceg-Bosne, koliko mi je poznato, nema ni jedne rječice o tome vojvodi.

Jest bome, narod veli, da je on bio plemić i vojvoda bosanski u vrijeme navale osmanske i propasti našeg kraljestva bosanskog, da je bio jedan od najprvih vojvoda bosanskih. Njegovo vojvodstvo, kako se govori i priča, prostiralo se u Krajini bosanskoj negdje izmegju Sane i Vrbasa. A stanovao je u današnjem selu Tomini, koje se nalazi na putu izmegju Ključa i Starog-Majdana, gdje se baš i danas nalazi njegova kula dosta sačuvana i zove se „Tomina kula.“

Po toj kuli sigurno je i selo dobilo svoje ime. Ta kula bila je i najveća pripovijedačica narodu o svom gospodaru, te se i u narodu sačuvalo valjda pripovijedanje do današnjih vremena, prenoseći ga i presagjujući s koljena na koljeno. Ja ću evo vjerno zakalemiti i zabilježiti ovo pripovijedanje u raboš našega „Glasnika“; ne misleći kakav će taj plod biti od ovoga moga kalemljenja; no kako mu drago — naš je, pa mi je mio, pa da bi i kiseo bio.

Kad su Osmanlije više od polovice balkanskog poluostrva poplavili, došao bijaše red na našu Herceg-Bosnu. Sultan Mehmed II. bijaše se spremio, da je otme na silu. Kralj Tomašević, videć nadmoć i veliku silu osmansku i nutarnji razdor domaćih sinova, obeća sultanu silni danak, da ga ostavi na miru. No ni to ne spriječi sultana, da udari na nj, nego ga više navuče, da osvoji tu bogatu zemlju, iz koje toliko zlatnih dukata primaše, a uz to da prokrči

sebi put kroz Bosnu, koja mu stajaše kao prag, preko koga preći htjede na bogati i čuveni zapad.

Udari i osvoji. I to najviše domaćom neslogom, kako spomenuh, vjerskim trvenjem i gramzivošću plemića. Počem tadaj bijaše zemlja podijeljena na plemstva i vojvodstva, te pojedini vojvoda imagjaše neograničenu vlast i bijaše kao vazal, radeći sebi u prilog, a domovini i općoj strani na propast, — raskomadaše se i izdadoše mnogi svoga gospodara i kralja na bojnom polju. Kada svi trebaše da su jedne misli, jedne desnice, ovlada izdaja i sebičnost, i kralj sam bijaše žrtva propasti.

Mnoge vojvode ostaše u krajevima, kuda vojska sultanska ne progje, i počeše samostalno gospodovati. Ako bi koji okrajak vojske sultanske na njega udario, sa narodom branio je sebe i svoje vojvodstvo. Drugi pako u unutrašnjosti ugovoriše sa sultanom, da prime Muhamedovu vjeru, uslovom tijem, da im ostane čast, plemstvo i imetak kao našljedstvo.

Jedan takav plemić i vojvoda bijaše Toma. Pripovijeda se, da je Toma bio veliki kraljev prijatelj i s njime je dijelio sreću i nesreću.

Kad kralj pogibe i kraljica Marija ostavi Bosnu i prebježe u Dalmaciju, i kada se je vidjelo da je sve propalo i da se kraljestvo povratiti ne može, skloni se Toma u svoje vojvodstvo, te je gledao sa narodom da ga sačuva. Više godina držao se junački u svom vojvodstvu.

Mogao je to lako, jer je centrum sultanske vojske bio okrenuo na Slavoniju.

Vojvoda Toma sa svojom borbom bijaše obratio na se pažnju sultanovu i za to odluči sultan na nj udariti sa velikom vojskom, da uništi Tomino vojvodstvo.

Vojvoda Toma promišljao je sigurno, da mu konac vojvodstvu nije daleko, te se odlučivao, da od dvoje učini jedno: ili potražiti milost sultanovu i primiti islam, ili boriti se do zadnje kapi krvi. On odluči pošljednje. Ali, da bi pobudio narod i oduševio ga na borbu, pa da zadobije i one utočenike i nezadovoljnike osvajača i nove sultanske vlade, kojih je sigurno mnogo bilo u njegovu vojvodstvu, pokloni svakome svome podajniku onaj komad zemlje i preda mu u vlasništvo.

Mnogi seljaci kršteni i sad u tim okolinama od bir zemana imaju svoju vlastitu zemlju, te nikada trećine davali nijesu nikom, što je rijetko u Bosni naći. Kazuju i pripovijedaju, da je to početak još od vojvode Tome. U prvašnja vremena bilo je tuda mnogo sela, koja su imala svoju vlastitu zemlju, ali s vremenom bezi su malo po malo pootimali, te i danas umiju stariji ljudi kazivati, kada je oteto pravo vlasništva ovom ili onom selu i od koga bega

Drugi opet pripovijedaju tako: da je to poklonio i ferman im dao neki vezir Husein-beg, koji je u djetinstvu živio kod nekog kneza u Banjici selu kao sirota, i poslije postao vezir, pa iz dobročinstva, da je to učinio prema tamošnjim seljacima, s kojima je proživio mladost.

Svakako će — čini mi se — prvo biti istinitije, jer vezir ako bi dao zemlju pa poklonio, to bi dao samo Banjici selu, u komè — veli se, da je živio, a ne bi dao valjda svoj okolini.

Taj postupak vojvode Tome ulio je njegovijem podajnikom veliku snagu i oduševljenje za borbu; ali ipak nadmoći sultanskoj nije mogao odoljeti i jednoga dana poslije junačke i ljute borbe podleže i bijaše uhvaćen i u njegovu kulu zatvoren, pa najposlije u tamnicu bačen.

Oduševljenje za tu borbu možda mu je i sama kraljica zažarivala, jer je možda neko uzdanje u njemu imala, pa mu iz Dalmacije javljala i kričala, da se bori i brani.

Na borbu bodrile su Tomu takogjer njegova žena, mati i dvije kćeri, koje su bile izbjegle sa kraljicom, jer bijahu rednje dvorkinje u dvoru kraljevu baš onda kada bi propast Bosne. Drugi opet pripovijedaju, da su ih Osmanlije bili zarobili, i nekim čudnim načinom, da su se izbavile ropstva i utekle u Dalmaciju.

Kada je kraljica Marija čula, da je i pošljednji zračak slobode ugušen i vojvoda Toma tamnice dopao, pogje ona ocu svome Lazaru Brankoviću, srpskome vladaru u Ugarsku i u putu dopadne i sama tamnice. Tako se kraljica rastane sa materom, ženom i kćerima vojvode Tome. Njih četiri sklone se negdje na granici, te su tu čekale, ne bi li Osmanlije pustile Tomu.

Punih sedam godina Toma je tamnovao. Ožalošćena mati Tomina dobijala je glase, da joj sin Toma uvijek tamnuje, pa je gorko plakala.

Plač njen dosadi se kćerima Tominijem Mari i Angji, te one smisliše i ne kazavši ništa materi ni babi obuku na se prosjačko odijelo, bace na rame prosjačku torbu, a u ruke uzmu prosjački štap; jedna je bila vogj, a jedna šljepica i take progju preko megje, te od sela do sela, od kuće do kuće, dogju u današnje selo Tominu, kulu svoga oca, u kojoj je on čamio i tamnovao.

Prolazile su više puta pokraj prozora od tamnice i gledale pocrnjela tamničara, a on opet bacao je pogled na sirotne prosjakinje djevojke i u njima oličavao cijelu domovinu i neznajući, da su to njegove kćeri.

Te prosjakinje smilovale bi se svaki put kad bi prošle tuda, te po komadić isprošena hljeba probacile bi kroz prozor bijednu tamničaru.

One su gledale priliku, da se s njime razgovore. Jedan put pri večeri ujagme oči straži i prikažu se svome ocu. Dadnu mu dosta hljeba i drugih stvari i dogovore se, kako će ga izbaviti.

Straža ih uhvati tadaj na prozoru i metnu ih u tamnicu, ne znajući ko su i što su? No u kuli ne ostanu dugo, puste ih kao sirotne prosjakinje.

I one po dogovoru vrate se natrag i proseći dogju materi i babi.

Pripovijedale su sad majci i babi, kako su našle oca i bile s njime, a ove pustu žalost za njima. Od bježanika, koji su bili s njima, izaberu kćeri Tomine sedamdeset druga i one obuku na se muško odijelo, naoružaju se i pogju u Bosnu. Kada su se prikučili Tomini i došli bijahu pod planinu Grmeč u današnje selo Sanicu, tu se unoće. Kćeri Tomine, da bi okušale družinu, zapovjede da deru živa jarca. Društvo učini kako rekoše i jarac se derao i drečao do zla Boga.

A one će družini reći:

„Blizu je nas očeva kula, sjutra u noći udarićemo na nju; koji misli drečati kao onaj jarac, ako bi ga Osmanlije uhvatile i počele mučiti, nemojte ni jedan tamo ići. A koji će junački biti, pa i ako bi ga derali trpiti mukom bez plača i jauka kao Isus Hristos, taj neka pogje s nama.“

Do u jutru bijaše ih ostalo samo sedam. A oni drugi bijahu svi izbjegli.

Ova sedmorica udare s njima na kulu: poubijaju stražu, provale kulu i izvade vojvodu Tomu i izbjegnu sretno u Dalmaciju, gdje mu je mati i žena bila.

Poslije toga Toma je uvijek hajdukovao i strah zadavao u Krajini, sve do svoje smrti; hajdukovao je pod imenom „Toma harambaša.“

Nekolike narodne pjesne opjevale su lijepo njegovo četovanje i borbu.

Tako narodno predanje kaže, pa sad sudimo, kako hoćemo.

Petar Mirković.

Манастир Озрен.

Приопћио **Тимотије Витановић,** игуман озренски.

Када од жељезничке станице Петрово село (на пруги босанско-херцеговачке државне жељезнице Добој — доња Тузла-Симин хан) пођеш западним правцем, доћи ћеш за један сахат хода у лијепу котлину, заокружену густом шумом, у којој ћеш угледати један од најзнаменитијих манастира Херцег-Босне.

Овај манастир, — чију слику ево донашамо — добио је име своје од планине Озрен; са врха њезиног види се по лијепу времену чак до Саве. Име Озрен постало је дакле по свој прилици од ријечи „зрети“ (гледати).

Предјел од Петрова села до манастира Озрена врло је романтичан, те је обрастао са бујним зеленилом и красном шумом. Сам манастир лежи у трокуту међу косама Озрен-планине на равници у површини од какових 15 јутара, која је врло плодовита и добро обрађена.

Овом равницом протичу двије ријечице: Крвавац са западне а Ријечица са југо-источне стране. Управо испод Озрен-планине тече трећа ријечица звана Јадрња кроз густу шуму храстову и борову. Брда око манастира висока су 200 до 300 метара. С југо-источне стране је брдо Градишник, обрасло са младом храстовом шумом и дебелим пашњацима. На сјеверној страни диже се брдо Гредељ; на његову врху још се и данас виде останци старог калуђерског љетниковца. Са Гредеља отвара се красан поглед према долини Спрече. На сјеверо-западној страни манастира спушта се огранак Озрен-планине по имену Крвавац, који је такођер шумом обрастао. У свијем овима шумама око манастира добар је лов на дивљач: ту се сваки дан виде срне, курјаци, лисице, дивље мачке, куне и вјеверице; зечеви су у њима ријетки.

Какових 150 метара од манастира на југ налази се каменом озидано врело, звано Калуђерица. Ово је врело врло јако а вода отиче у Ријечицу. Зими је вода у том врелу скоро млака, а љети тако хладна, да се једва пити може. У народу нико не памти, ко је то врело озидао; биће да су га у старо вријеме калуђери озидали. Друго врело на југо-западној страни

удаљено је једва 50 метара од манастира. Ово је врело озидано године 1887. по жељи народа а у спомен високо преосвештеног господина митрополита Николајевића.

Народ прича, да је некоћ у манастиру било до 20 калуђера и да су имали лијеп иметак, много оваца и друге стоке. На пола сата од манастира има једна брдска коса, управо на подножју Озрен планине, на којој је по приповиједању народа био манастирски виноград. На том мјесту данас ору сељаци из Васиљеваца; винова лоза давно је изгинула, али се то мјесто још и сада зове калуђерске виноградине. Прије више од 200 година исјечени су сви калуђери манастира Озрена приликом неког већег окршаја. Какав је то бој био и ко је управо то дјело учинио, о томе нам хисторијска врела не дају вијести, па ни сам народ у околици Озрена о том не зна ништа да прича. Тада је манастир посве опустошен, те је протекло више од 100 година, а да се у њему није служило слово божије. На цркви пропао је кров а мјесто њега узрасло је по зидинама дрвеће у обиму човјечије дебљине. Тек у почетку овог стољећа покрио је народ опустошене црквене зидине, те би од тада по који пут у години долазио који свештеник из околнијех парохија, да служи литургију.

Прије четири године опет је манастир насељен. Што је у њему било порушено, поправило се, те се уједно у манастиру основала српско-православна школа, која се издржава из богатог годишњег прилога земаљске владе.

* * *

И ако је манастир Озрен веома стара зграда, која је и са гледишта архитектонског врло значајна, то се ипак међу хисторијским споменицима Босне-Херцеговине ријетко спомиње. По народу раширило се мнијење, да је његов утемељитељ био потомак рода Немањина. Тој традицији је повод криво читање натписа, који се налази у зиду над нутрашњим вратима манастирске цркве.

У једном опису овог натписа, који се објавио прије неколико година, читао се овај натпис овако:

✚ Си сти: и Боже: храм: попа иꙗкова: рѡд: ѿ племе неманиħ: заꙋспенїе: себѣ: и родителекь лето: З С Є

То јест: Си сти и боже храмь попа Ијакова род от племе Неманић за успение себје и родителек лето 7205. (1577.)

Да се ствар разбистри, начињен је тачан пријепис овог натписа. Ево дотичне слике:

Из ове слике види се, да тај натпис правилно овако гласи:
✚ Си с(ја)тѣ и б(о)жественви храма попа то≡а попъ Јаковъ род(ом) от племене Маријћъ в спасение себје и родителие вѣ лето — ЗѲЄ“

У пријашњој публикацији овог натписа учињена је дакле погрјешка, што се ријеч „племене Маријћъ“ читала племе Немањићъ, при чему се у имену Марић слово ρ — које се јасно види — промијенило са словом н

Натпис нам дакле казује, да је поп Јаков Марић градио на цркви манастирској. На жалост је натпис оштећен, те се не може разабрати, еда ли је поп Јаков манастир саградио или само поправио.

У првом ретку слабо се виде слова „попа то . а“, а једно је слово посве избрисано. То празно мјесто могло би се надомјестити са словом д или м те би онда натпис гласио: попа то(д)а (или тома) поп наковъ па би отуд слиједило, да су два попа, Тода (или Тома) и Јаков Марић градили цркву. Можда се оно мјесто треба читати: постави или поправи, што би стилистички било најнаравније.

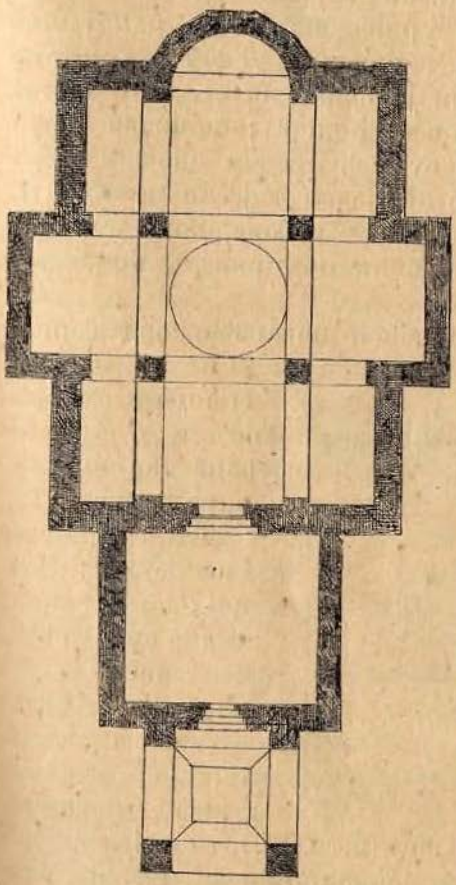

Ријешило се ово овако или онако, толико ипак стоји. да храм озренски није сазидао поп Јаков Немањић, него поп Јаков Марић. Мимогред ћу само споменути, да је у озренској околици још и данас уобичајено, да се кад и кад дјеца називају по матери н. пр. Јелић од Јеле, Деспић од Деспе, Јефтић од Јефте. Тако је можда име Марић постало од имена Мара.

Традиција вели, да поп Марић није утемељио цркву љета ѕдє = 1567. него да ју је онда обновио, њезин темељ пак да је далеко прије положен.

С тим мнијењем слажу се потпуно грађевни облици цркве, која је саграђена на облик старохришћанских централних зграда средњега вијека. То се нарочито опажава на прилежећем тлорису, напротив је штил у појединим архитектонским потанкостима неједнак и несталан, те одговара каснијим епокама.

Тлорис цркве показује византински крст, чија крила само незнатно прелазе преко извањског зида.

Гдје се уздужна и попречна лађа цркве укрштава, постављена су четири голема четвероугласта ступа, које међусобно спајају ћемерови.

Ови ћемерови држе доста високи торањ, над којим је сведено лијепо кубе.

У дну главне лађе налази се широки горњи пријестô а пред њим камена трапеза.

Пред самом црквом налази се предворје, у које су за првих времена хришћанства смјели улазити и некрштени катехумени.

У православним црквама ово се предворје послије задржало и служило је као одјелење (преграта) за жене.

Грађевни накит цркве доста је једноставан, те га налазимо само на најважнијим грађевним зглобовима, нарочито на подножцима зидова и ступова и на вјенчаницама (Gesims). Подножци ступова нешто су шири од самог ступа а профила управо ни немају, дочим су им главице израђене на облик четвераста јастука.

На извањској страни цркве грађевни је накит нешто богатији. Горњи руб или ивица подношка уријешена је доста крупним торусом (избоченим накитом). Зид је овјенчан уском доље ижлијебљеном вјенчаницом. Торањ, који је надвисио средину цркве, са извањске је стране саграђен на осам ћошета; ћошкови уријешени су танким ступовима, који су међу собом спојени луковима. Између ступова провирује по један тијесан прозор. На горњем крају зида пролази низ малих лукова, који су међу собом свезани, како се то често види по црквама романског слога.

Управо овако је такођер уријешен извањски зид горњег пријестола.

Пенџери су врло тијесни и с обје стране танким ступовима украшени, — над ступовима сведен је лук. Главице ових ступова сложене су из више декоративних састављина. Декоративне појединости доказују, да градитељ озренске манастирске цркве није био особито вјешт слогу (штилу), што га је одабрао. Дочим је темељни облик цркве старохришћански, сјећају неке

партије на романски слог, сводови (ћемери) су пак готички. Отуд смијемо закључити да је темељ ове манастирске цркве врло стар, и да је црква касније, — како натпис вели 1567. године — преграђена.

Унутрашњост цркве нема архитектонског накита. У романским црквама је такав накит риједак, те би га обично надомјестили сликама. И у озренској цркви сви су зидови глатки, али се под кречом могу опазити остаци богатих фреско-слика. У горњем пријестолу и на дну цркве прилично су сачуване неке од тих слика. По њима можемо судити, да ове фреске нијесу сликане у оном укоченом штилу, који је значајан за византинске црквене и свјетске сликарије. Фреско-слике у озренској цркви сјећају на онај умјетнички правац, који је послије гласовитог Ђота (Giotta) у XIV. вијеку завладао у Италији, те се оданле раширио по својој Европи и тако утро пут, којим је умјетност сликарска дошла до свог врхунца.

На озренским фрескама композиција и поредање додуше је доста једноставно изражено, али много више одговара ова наравности, него што се то опажава на строго византимским сликама. Изражаји образа и кретања тијела на озренским сликама доста су живахна, а сам призор је разговјетно приказан. Одијело у ликовима доста је укочено и слабо одговара анатомичким облицима тијела, што га заодјева, ну ипак је кад и кад сликару успјело, да у наборима одјеће изрази кретање тијела.

Боје на фреско-сликама озренске цркве сасвим су једноставне. У опште има само неколико степена боје, понајвише модре и црвене. Фреско-слике савјесно су израђене, чему је најбољи доказ, што су се кроз стољећа сачували толики остаци, макар да их по више пута ошербетише. Данас се у цркви распознају ове фреско-слике:

I. У предворју (препрати) над улазом: Богородица у стилу Ђотове школе (слика се добро сачувала); — на лијево од врата: Христос и Мандалина (очуване су само горње партије); над овом сликом: вијенац округлих слика, које приказују пророке (пет слика понешто су очуване).

II. У торњу и кубету: између ћемерова: слике јеванђелиста; — на торњу испод пенџерова: дванаест апоштола

(попрсја); — између пенџера: осам пророка; — у кубету: Христос а око њега зборови анђела.

III. У горњем пријестолу: Богородица у штилу мозајика XVI. вијека.

IV. На зиду у дну олтара: над подножцима: осам светаца (четири очувана); — над овим сликама: уски ћенар са сликама разних светаца; — над овима: Христос и дванаест апоштола.

V. У десној попречној лађи: света Еуфимија и четири свеца; — лијево од пенџера: полагање Христоса у гроб; — десно од пенџера: ускрснуће Христово.

У цркви налази се још један натпис, који је без сумње написан у исто доба кад и фреско-слике, јер је писан истом бојом под сликом Богородице над улазом у препрату. Натпис овај с тога је важан, јер набраја све особе, које бијаху у манастиру, када је црква поправљена. Он гласи:

✚ сьврши се | сїи | сты | бж҃твны
храм | ст҃го | архіереа | хв҃а николи
прм | кровом | и | с | тыма | ѡбразьмѣ
З Р҃ Ѕ҃ Ї трꙋдомь | и настоаніем | оца
игꙋмена . . . . . сь братіам | дхо
вника | христофора | іосіфа | іеромонха
слвѣстра | іеромонха
исаіе | іеромонха
игната | іеромонха | сдамискѵна
іеромонха | Рꙋвима | іеромонха
Ѳімоѳеа | іеромонха
діакони | и | старцы | с | того мѣс . . .

Чита се:

✚ Сьврши се сиј сјати божеставни храм св(ета)го архијереја Х(ри)с(то)ва Николи пот кровом и стьима образьмје [1]) 7117. [2]) трудом и настојањем оца игумена. . . . сь братиом д(у)ховника Христофора Јосифа јеромон(а)ха, С(и)лвјестра јеромон(а)ха, Исаије (јеромон(а)ха, Игњата јеромон(а)ха, Сдамискина јеромон(а)ха, Рувима јеромонха, Тимотеа јеромон(а)ха, дјакони и старци с того мјес(та)

[1]) Образьмје = слике.

[2]) Година 7117. одговара години 160 . по садањем календару.

Crtice

o životu gmazova, koji žive u Bosni i Hercegovini,

od

Otona viteza **Tomasini-a.**

(Pisac si pridržava sva prava, naročito pravo prijevoda u strane jezike).

U ovijem zemljama žive sve druge vrste gmazova naše monarhije osim možda Lacerta vivipara, Ablepharus panonicus (vrste gušterova), Vipera aspis (vrsta zmija ljutica) i još nekojih varijeteta gušterova, koji prebivaju samo po malim stjenovitim ostrovima dalmatinskim. Izvan poznatih gušterova živi u okupiranim zemljama još jedan gušter, koji je valjda srodan sa Lacerta oxycephala, ali se od ovog vrlo dobro razlikuje svojom spoljašnošću i načinom života.

Ako se ne uzme još ona čudnovata crna varijeteta guštera od Lacerta oxycephala, koja živi po najraskidanijim stijenama hercegovačkog kraša, to nema do sada u Bosni i Hercegovini ni jedne nove vrste, niti jednog novog oblika od gmazova.

Ako izlučimo pojedina mjesta na kojima se gmazovi pojavljuju češće, onda se ne može reći, da tih životinja ima puno u okupiranim zemljama.

Po svoj zemlji rasprostrta je jednako i doista mnogobrojno od gušterova samo Lacerta muralis, a od zmija samo Vipera ammodytes i to po cijeloj Bosni, a u Hercegovini po visokim i najvišim mjestima.

Gledamo li na vrste i nalazišta gmazova, to su Bosna i Hercegovina dvije vrlo različite zemlje; jer dok u Bosni ima samo srednje evropskih, ili ako ćemo pravo, samo južno austrijskih vrsta, — to u Hercegovini ima u dubljim dolinama vrsta južno primorskih krajeva naše monarhije.

Vrste gmazova u Bosni.

Ako bosanske vrste gmazova poredamo po njihovoj množini idući sve na manje, onda ćemo dobiti od prilike ovaj niz:

Lacerta muralis (zidna gušterica) i to sivo-smegja vrsta sa svakojakim pjegama i donjim modrim okrajcima sa strane.

Lacerta viridis (zelenbać)

Vipera ammodytes (ljutica pjeskulja) i

Tropidonotus natrix (bjelouška). No mnogo češće od bjelouške nalazi se Tropidonotus murorum Bonap., a isto tako

Tropidonotus tesselatus najviše je rasprostranjena poslije gornje, ali je ipak nema nigdje baš mnogo.

Callopeltis Aesculapii (bjelica), Lacerta agilis (gušterica pogrmuša) i Coronella laevis (smukulja), Cistudo lutaria (evropska, barežna kornjača) Ove ima mnogo na onijem mjestima, gdje stanuje, ali je ima samo po vodama sjeverne Bosne, premda je tamo vrlo česta i po močvarnim livadama i po samim jarcima ukraj puteva.

Pelias berus, nalazi se takogjer, ali ne mnogo. Na pošljetku živi kao velika rijetkost i Zamenis trabalis.

Za vrijeme moga višegodišnjeg boravka u Bosni i uz prkos vlastitom marljivom istraživanju, kao i istraživanju mnogih drugih, dobio sam samo jedan jedincati komad te vrste.

Taj jedincati primjerak dobih u okolini Banjeluke. Bijaše jednobojan, modro-uljasto-siv, a oko sredine ljusaka nešto svjetliji, zbog čega se cijelo tijelo pričinjaše po duljini nejasno isprutano.

Donja strana bijaše mu svjetlije modrušasto-siva sa tamnijim pjegama.

Drugih vrsta gmazova ne nagjoh u Bosni nigdje, sve od rijeke Save pa do Lima (Prijepolja).

Pa kako ni od drugih, koji za mene sakupljahu, ne dobih ni jedne druge vrste, a niti vjerodostojnog opisa, to mogu s pravom ustvrditi, da su ovdje izbrojane sve vrste gmazova, što žive u Bosni.

Vrste gmazova u Hercegovini.

U Hercegovini, to jest u njezinim većim dubljinama i takovim mjestima, koja sa svog visokog položaja nijesu odijeljena od toplijeg podneblja, ima već mnogo više različitih gmazova, koji bi se po množini pojedinih vrsta mogli poredati kako slijedi:

Lacerta muralis (zidna gušterica) sa svojim varijetetama: Lacerta campestris i Lacerta olivacea.

Prva od ovih nalazi se u sjevernijem, manje toplom podneblju, a obje zadnje žive više u takovim krajevima, u kojima vlada južna toplina.

Za ovima dolazi Lacerta viridis (zelenbać).

Testudo graeca (grčka kornjača) Pseudopus apus.

Gmazova od ove zadnje dvije vrste valjda ima podjednako.

U nizinama Neretve, Krupe, Trebižata i Bregave, nalazi se varijeteta od Tropidonotus u velikoj množini, dok ih po drugim mjestima nema baš tako mnogo. Dakako, moći ih je naći svagdje, ali samo pojedince.

U velikom broju živi u spomenutim krajevima Cistudo lutaria.

Vrste Emys caspica nijesam našao u Hercegovini, ali za to ipak ne smijem reći, da se ne bi našla u Sutorini.

Ako odbijemo močvarne krajeve, onda ćemo naći, kao što Tropidonotus isto tako Coelopeltis lacertina Madrass u dva oblika, koji su niže opisani.

Osim već spomenutih vrsta gmazova ima još varijeteta od Lacerta oxycephala (vrste gušterova) i to: Zamenis gemonensis žuta, Zamenis Dahlii, vitki ili tanki guž, Schlank- oder Dünn-Natter, (vrsta neotrovnih zmija) kako bih je mogao nazvati.

Tarbophis vivax,

Elaphis cervone,

Callopeltis Aesculapii i
Coronella laevis.

Po visinama hercegovačkim nalazi se doista ova zadnja vrsta mnogo češće, nego li sve skupa pred njom spomenute južne vrste; ali za to je opet Coronella laevis (smukolja) po toplim hercegovačkim krajevima vrlo rijetka.

Gledeći na množinu, slijedila bi iza Coronella laevis odmah Vipera ammodytes (pjeskuša).

I ako sam nalazio po visokim kraškim krajevima ovu ljuticu vrlo često i gotovo isključivo, to je ona ipak sigurno vrlo rijetka u dolinama Neretve na takovim mjestima, gdje još raste divlji šip i dokle s njim dopire Callopeltis lacertina.

Uopće se može vrlo rijetko vidjeti lijepi Callopeltis leopardinus.

Pelias berus (rigjovka) odabrala je sebi samo visine, a isto tako i Anguis fragilis (šljepić), kojeg sam nalazio samo iznimno po nižim mjestima.

Ne mogoh nigdje vidjeti Lacerta vivipara (gušter gorski ili šumski) niti ga dobih od koga iz Hercegovine. Netopholis nigropunctata, možda da se u južnoistočnoj Hercegovini prostire još i dalje, ali ipak teško da za mnogo prelazi preko 43 stepena, premda u primorskim zemljama dopire čak do Gorice. Jednu od te vrste uhvatio sam kod Fatnice.

Osim gore nabrojenih vrsta gmazova nalazi se ovdje još jedan gušter, koji je sve do danas ostao nepoznat svim dosadašnjim istraživaocima gmazova. Ovoj novoj vrsti guštera nadio sam ime po onom mjestu, gdje sam ga prvi put ugledao, a to je Lacerta koritana.

Da li u Hercegovini ima i vrsta Gekoida (vrsta gušterova sa debelim jezikom), ne mogu da baš ustvrdim, ali ipak ne sumnjam, da se tih gušterova ne bi moglo naći i u onim krajevima, gdje se Hercegovina približuje moru.

Druge koje, nego li već imenovane vrste gmazova, teško da žive u Bosni, a niti u Hercegovini.

Razmotrimo li prebivališta pojedinih vrsta, to ćemo odmah opaziti, ne samo da je izmegju Bosne i Hercegovine povučena odlučna megja, nego da se osobito Hercegovina, kao i svaka gorovita zemlja imenito, ako je južnog karaktera, pa osobito kraš, dijeli na sasvim dobro označene prebivališne pojase.

Ima pojedinih vrsta, što u Bosni žive po dolinama, a u Hercegovini žive po visinama; no to ću navesti pri opisivanju prebivališta i načina života pojedinijeh vrsta.

I. **Testudo graeca** (grčka kornjača).

Prebivalište grčke kornjače.

Grčku kornjaču našao sam u dolinama, a takogjer i na brdima do 500 metara visine. Na višim bregovima ne mogoh je više opaziti.

Ona prebiva u kotlinama, koje nijesu više od spomenute visine i ne će se nikada pokazati na rubu tih kotlina, kao na megji, koja razdvaja druga prebivališta te kornjače.

Čini se, da ona stanuje dakle u prividno osamljenim krajevima, kao što je to n. pr. kotlinasta dolina Fatnice.

Zimski san grč. kornjače.

Grčka kornjača budi se iz svog zimskog sna u Hercegovini, kada vrijeme dopusti, dosta rano.

U dolini Neretve, od Mostara dolje, našao sam je već oko polovine marta; no dalje u nutarnjosti zemlje i po visovima otpočinje svoj ljetni život razmjerno mnogo kasnije. U to vrijeme traži ona sebi samo takova mjesta, koja sunce dobro ugrijava.

Prebivalište.

Bilo ravno ili bregovito, livada ili kraš — svejedno je to našoj kornjači, samo ako se može na svojem prebivalištu zaroviti u zemlju ili, kako je slaba za obranu, ako može naći dobrih zakloništa, koja bi je odbranila od rgjavog vremena i od neprijatelja.

Ona se isto tako rado provlači kroz kraš, kao što rado puzi kroz grmlje, a mora li biti, to se malo i penje ili na ravnini hoda, pa i trči. Ona i trči — to opet velim — i to doista i ako ne brzim a ono ipak priličnim kasom, kada joj valja dostići ženku ili umaći mužaku, koji je progoni, pa i onda, kada joj valja potražiti najbliže skrovište, da se brzo sakrije od čovjeka ili kojeg drugog neprijatelja, koji ju progoni.

Čim kornjače ostave svoje zimske stanove, to jest čim bude dosta toplo, kada već ima i u hladu 15° R. odmah otpočinje parenje. Mužaci se kod toga mogu čuti kako pijuču, ali ne za to, da tim zovu ženke, ne, jer bi tim odali i sebe i svoje ženke, te bi tako nehotice izazivali, da se posmatra njihova ljubavna šala.

Ako mužak dobije ženku — a to je kod kornjača redovno — onda je ponajviše najprije jedan put obigje u krugu, grize je za koju ispruženu prednju ili stražnju nogu, udara je uvučenom glavom od straga ili postrance i napošljetku poslije takovog ljubakanja, za koje se u ostalom ne potroši baš mnogo vremena, popne se od straga ženki na legja. Tada otvori usta, obori prednje noge, ispruži glavu koso postrance koliko god može vrat protegnuti ispod kore i oglasi se pijukom, sličnim glasu srndaća.

Prva je to slika uživanja u potpunoj nesvjestici.

Ako ženka pristaje, — a čini se, da i ženke to kadšto taje, pa makar i ne bilo s puke koketerije — onda nadigne stražnji dio svoga tijela, a mužak se stojeći na stražnjim nogama i nalegavši se svojim trbušnim oklopom na legja ženke nastoji, da utakne svoj kratki oštrljasti „Penis“ u „Vaginu“ ženke i pri tom pijuče. Svaki

put, kad mužak utakne, opazio sam, kako ženka uzmakne za nekoliko koraka. Mužak odmah za njom, a često ni ne silazi sa nje. Kad mužak opet hoće, da se pari, mora nanovo ići za ženkom; no sada se uspne na nju bez svake zaprjeke i pari se s njom na isti način.

Po gdjekad ostane ženka mirna na jednom mjestu sve dotle, dok je mužak po više puti ne obleži. Svako takovo parenje traje samo jedan časak, no za to se obnavlja; a dogagja se, da im ta ljubavna šala traje i do mraka. Kada mužak sjedi na ženki, onda svoj rep naprijed savije ispod njezinog trbušnog oklopa i ispruži iz stražnjeg dijela tijela svoj crveni krivudasti i čunjoliki „Penis“ sa modrocrvenom glavicom, koja je poput jàke natrag raširena.

Pri tom ga štiti rep, koji se nalazi ispod njega. U ženke je rep sasvim kratak, kusast, te kada se hoće pariti, onda ga opruži; u svakom drugom položaju bio bi kao poklopac, nepredobitna zaprjeka protiv silovanja.

Kada ženka ne će da se pari, tada bez svakog ustezanja pobjegne, a mužak je onda vija, pa već kakve sreće bio da bio, ali je vija duže, nego što sam ja imao vremena da dočekam.

U koliko sam se uvjerio, mogu reći, da parenje gotovo i ne prestaje, ono traje kroz cijelo ljeto. Kada im je sunce prežestoko, tada se pare u hladu ispod grmlja, gdje ih gdjekad možeš čuti, ali im se ne možeš približiti.

Često sam ih mogao vidjeti istom onda, kada sam raskršio takav grm.

Mužaci hoće da se pare čim su dostigli dvije trećine svoje prave veličine, a ženke nose jaja, čim odrastu samo do polovine. Jaja su im vrlo slična golubijima.

Razlika u veličini sasvim je uzgredna stvar kornjačama.

Čim ženka jaja iznese, nastane odmah novo živahno snubljenje, što nikada ne bi vjerovao, da se nijesam više put sam uvjerio.

Glas.

Pijukanje muških kornjača ne mogu nikako uzeti za kakovo hukanje, nego za glas i ako ga ne držim važnim, jer ga ni u koju svrhu ne upotrebljavaju.

Kada mužak već jednom zasjedne ženki na legja, onda mu nije potrebno nikakovim znakom izjaviti ženki o svojoj namjeri; tako budalaste nijesu kornjače. Kako već spomenuh, samo pri udarcu, ušljed kojeg dospije „Penis“ u „Vaginu“, samo u tom momentu, a ni prije niti poslije mužak ne pijuče, pa i onda, kada nije udarcem pogodio kuda treba.

Ja sam ih posmatrao u mojoj avliji u Mostaru na stotine, kada su se parile, a na drugim mjestima uhvatio sam ih i držao kakovih 50 i uvijek sam se uvjerio o jednakom postupku i nikada nijesam vidio, da bi združenje polnih organa dulje trajalo od jednog momenta.

Udarci slijediše jedan za drugim u razmaku vremena od kakove dvije sekunde, no ponajviše bijahu takove pauze mnogo dulje. Sva je dakle prilika, da se krv osobito ne uzrujava u takvog para.

Nesenje jaja.

Za nesenje jaja u mjesecu julu ne treba našim kornjačama nikakove močvarne zemlje, kako to tvrde pisci.

U Hercegovini gdje Testuda graeca obitava, na više milje prostranom krašu, doista ne može sebi naći takove zemlje; pa za to ih ipak ta neprilika ne priječi, niti s toga gube volju za nesenje jaja.

U Mostaru, dakle u njihovoj domovini, nosile su svoja jaja pojedince u avliji, koju sam im za stanovanje opredijelio, na svakom mjestu, koje se samo moglo uzroviti, a najradije ispod grma ili u plitkoj rupici, koju su sebi same iskopale, a kasnije zemljom pokrile. Isto tako često polagahu one svoja jaja sasvim prosto na površinu zemlje ispod niskog gustog granja, za kakvi kamen, ispod daske ili u slično kakovo skrovište i tamo ih ostavljahu bez svake brige, pa neka ih Bog čuva.

Pa i u njihovoj slobodi našao sam često na sličnim mjestima pojedina jaja.

Dva puta sam našao u vinogradu izrovanu rupicu, a odmah u kraj nje više ljusaka od jaja kornjača. Po svoj prilici da ih je jež ispio. Ali ni jedno od svih nalazišta ne bijaše ni močvarno ni kalovito.

V i d.

Teško da grčka kornjača ima bistro oko. Sve što se kreće, pa ako je veliko, drži ona za neprijatelja i odmah se sva uvuče u oklop, a ako joj je dosta blizu kakovo skrovište, onda nastoji, da ga stigne dobrim kasom. Što se ne miče, to kornjača ne raspoznaje baš kao ni drugi gmazovi sve dotle, dok ne nanjuši, kakav je to predmet; u opće dakle ne raspoznaje mirne stvari i to barem ne kao neprijatelja.

Je li to tupoglavost, ili samo slabo oko, — to ne mogu ustanoviti, ali po svoj prilici biće oboje.

O kretanju.

Grčkoj kornjači nije prirogjeno trčanje; njezino je obično kretanje promišljeno koračanje. No i ako je poznato, da je ona spora životinja, to ipak može ona i trčati i to u gore navedenim slučajevima, a vidio sam je takogjer i onda da trči, kada bi spazila više svojih drugarica oko kakvog jela.

S l u h.

Čini mi se, da je od vida još slabiji sluh. Baš bi se moralo vjerovati, da kornjače, a takogjer ni ostali gmazovi ništa ne čuju;

jer samo šuškanje, pa bilo ono ne znam kako glasno i jako ili sumnjivo, ipak ih ne će uznemiriti, niti pri parenju, kao niti pri žderanju, a ne će ih krenuti niti iz njihovog tromog mirovanja.

Kus i hrana.

Ako u grčke kornjače i nije osjetilo za kušanje baš tako dobro razvijeno, to je ono ipak čudnovato.

Slasno im prijaju životinje i biljke, koje već gnjiju, a u kafezima dobre su im zmije i drugi gmazovi, pa ne preziru ni same nečisti, osim nečisti od svojih srodnica.

Vidio sam, kako u bašči žderu pseće i kokošije gjubre, trulo voće, manje životinjice, smrdljive zmije, jaja pa makar da su već gnjila; sve to žderu isto tako slasno, kao i ono, što je sasvim svježe i nepokvareno.

Ali one žderu takogjer i svakovrsno zelenje; no ipak im bolje prija animalna hrana i za to se ove hrane drže i onda, kada su se već nažderale vegetabilne hrane.

Često sam gledao, kako moje grčke kornjače žderu i zidarski maz, koji je otpao sa zidova.

Da li je čulo za kušanje u kornjača fino razvijeno — o tom me ne mogoše uvjeriti moja posmatranja; ali sve mi se čini, da žderu sve ono, što god im nos pronagje, da se može jesti.

Mirisanje.

Mislim, da je nos bolje razvijen, nego što se o njemu do sada vjeruje.

Ja sam barem uvjeren o mirisanju naše, t. zv. grčke kornjače. Gledao sam, kako ona svaki predmet, koga je prije može biti okom prepoznala da valja za hranu, po više puta nosom takne i tek ga onda ždere, ili ga pak ostavi, ako nije za jelo.

Ako je gdje što ležalo od jela, to onda poslije još jednom udara po više puta nosom na svako mjesto, gdje je ležao koji komadić mesa ili nečisti. S toga razloga nalaze se kod svih zemnih kornjača nosnice na vrhu njuške, a ne postrance, kao kod zmija i gušterova, koji svoju hranu jezikom kušaju. Pa ako i vele autori, da u njih nije čulo za miris i kus ni toliko razvijeno, da bi mogle razlikovati vodu od rakije ili mlijeka, to ipak ne će moći ni jedan, koji je posmatrao grčku kornjaču, jamčiti za takovu tvrdnju.

Ma kojim čulom morale bi ipak razlikovati stvari, koje su za jelo, od onih, koje ne valjaju, da tako ovih ne zamijene s onima.

Čulom za opip zbog tvrdog tjelesnog oklopa, ne mogu to činiti, kratki i debeli jezik takogjer nije za to sposoban.

Tupo i jedva pokretljivo oko, koje je u grčke kornjače još k tome sasvim na strani, teško da joj puno koristi da nagje onu hranu, koja joj gotovo leži pred nosom, a to s razloga, što ga ne može okretati, pa ipak će naći kornjača i najmanji komadić mesa ili što

drugo, pa baš i onda, kada je pokriveno prašinom ili zemljom, dakle ako je sakriveno i nevidljivo. Ona samo približi vrh svoje njuške, dakle nos, dotičnim stvarima i to po više puta, pa kad se uvjeri, — a to bez svake sumnje samo mirisanjem — da stvar valja za jelo, odmah je uzima i ždere. Ona grize, ili da pravije rečem, ona sebi reže komad po komad i protiskuje ga svojim debelim jezikom kroz vrat.

Što mi je još više ojačalo moje uvjerenje, da grčke kornjače doista njuše, jest moje sopstveno posmatranje mojih zarobljenica pri žderanju. Kada sam im naime dao različitih jela, onda su ih najprije onjušile, pa tek onda počele žderati ono, što im je, bez svake sumnje, najbolje mirisalo. Pa i kada sam kojoj pomiješao koješta u jelo, to se ipak nije nikada polakomila za onim, što nije za jelo.

Takova kornjača, za koju se čini, da se nekog jela nažderala i ostavila ga, opet će odmah jesti jelo druge vrste, ako joj se svidi, kada ga nosom dotakne, a ako se sada takovoj izbiračici opet podmetne prijašnji zalogaj, to će ga opet ostaviti, ali će ga ipak prije nosom onjušiti, to jest ona će ga istražiti.

Osjećanje i žilavost prema izvanjskim uticajima.

Čulo za pipanje po svoj prilici nije fino; za to grčka kornjača nije baš osobito ni osjetljiva. Padne li joj na pamet kopati, to će ona taj svoj posao nastaviti i onda, ako pri tom prelomi koji nokat i udari joj krv. Da može podnositi i ljute rane — to je već poznato.

Ja sam vrlo često gledao mnoge individue od ove vrste kornjača s oklopom zaraštenim često po cijeloj duljini i širini, znak, da im je nekad bio zdrobljen.

Pri iskopavanju sagjenica grdno raniše jednu takovu motikom po legjima; no to je ipak nije ništa smelo, već je i dalje radila svoje obične poslove.

Još bi se mnogo koješta moglo pripovijedati o strašnim ožljedama, koje ipak za njih ne bijahu niti škodljive, a kamo li smrtonosne.

Žilavost protiv studeni.

Poznato je već, da su hercegovačke kornjače vrlo zebljičave. Pa ipak se one u donjem dijelu doline Neretve ne zakopaju dublje u zemlju od jedne stope. U mjesecu januaru seljaci mi ih na livadama nogom izgrtaše.

Žilavost protiv topline.

Pripeka sunca prija kornjači isto tako slabo, kao što i svakom drugom našem gmazu.

Za vrijeme velike ljetne vrućine, kada sunce stane žeći, ne ćemo naći ni jedne kornjače izvan grmova i tek kada sunce zagje, onda se izvlače ispod njih.

U mojoj bašči ležahu zakopane dok je god trajala velika vrućina.

Ja sam ih na stotine pohvatao, a kako sam već spomenuo, držao sam ih više od 50 u zatvoru, pa niti jedna ne dade se od sunca tako ugrijati, da bih osjetio neugodnu toplinu, kada bi im se kore dotaknuo rukom ili još nježnijim i osjetljivijim obrazom.

Vladanje prema vodi.

Metnemo li grčku kornjaču u vodu, potonuće ta neiskusna životinja, ako je, prije nego je metnusmo u vodu, glavu i noge uvukla, a pliva kao kakav komad drveta, ako ispružena ostane, jer u takovom stanju ima zrak u njezinom tijelu dovoljno prostora.

Ako bismo je hotjeli udaviti u vodi, to bi nam trebalo — uzprkos tome, što ona nije vješta plivanju — ipak mnogo strpljivosti.

Kada se baci u vodu, ona će puziti po dnu do površine vode ili će se opružene glave i nogu prepustiti struji vode ili pak vjetru, koji će je izbaciti ipak jednom na suho.

Bila voda ispod ili iznad tog hladnokrvnog stvora, ona se ipak ne plaši od nje

Pliva li grčka kornjača na površini vode već tako dugo, da se već jednom uvjeriti morala, e se ne će spasti plivanjem na kopno, to ipak ne će roniti; ali ako joj se u tom stanju približi što god sumnjivo, odmah uvuče glavu i noge i već je na dnu. I sada na taj način izagje na kopno, dakako, uvijek nenadano, niti se čudeći, niti radujući.

Ako su grčke kornjače za dugo trpjele žegj, onda se napiju vode prilično dosta, pa i same rado legnu u vodu i u njoj ostanu često vrlo dugo.

Nalazišta i način života.

Tamo, gdje je u Hercegovini za život i napredak prijatno podneblje, grčka je kornjača vrlo česta životinja Ne ću pretjerati, ako reknem, da je ima u velikoj množini svagdje, gdje god sebi može naći zakloništa. U proljeće može sebi nakupiti kornjača i onaj, koji drugačije ništa ne zna kako se gmazovi sakupljaju. No preko vrućeg ljeta i ovog gmaza teško nalazi baš i vješt i iskusan sakupljač, jer je u to doba preko cijelog dana sakrivena. U opće je grčku kornjaču vrlo teško naći u mjesecima julu i augustu; jer za vrijeme suše, kada je sva trava izgorjela, grčka se kornjača rado zakopa ili se zavuče u kraške rupe.

U tim mjesecima tek jutrom izagju na sunce. Čini mi se, kao da u mojoj bašči prespavaju jutrenje sunce.

Grč. kornjača voli više krajeve obrasle grmljem, ali ne bezuslovno samo takove, jer ona nije baš rijetka i u krajevima bez grmlja, kao niti na obroncima i ravninama kraškim, a samo je nema — što je sasvim prirodno — na takovijem mjestima, na kojijem nema zemlje crnice.

Pećine i rupe isto su joj tako dobra zakloništa, kao i grmlje.

Budući da se kornjača samo sretnim slučajem opet prekrene, ako se na legja izvrne, to se ona vrlo brižno čuva i sve izbjegava, što bi je moglo oboriti. Metnemo li je na sto ili na dasku od prozora, to ćemo je tamo naći i nakon više dana.

Pripitomljivanje.

Poslije nekog vremena grčka je kornjača već tako pitoma, da jede iz ruke, ali nije nikada pohlepna i za to joj možeš donijeti jelo samo do nosa, da ga prije onjuši, očevidno je, da se hoće mirisanjem uvjeriti o tome, da li valja.

Korist.

Osim katolika, koji su pronašli, da je meso grčke kornjače dobro za jelo, ne brine se više ni jedan domaći za nju, osim objesnih dječaka, koji joj kamenjem razlupaju oklop, ako je gdje god nagju na putu.

U Bosni nema nigdje grčkih kornjača.

II. Cistudo lutaria. (Kornjača barežna.)

U opće o obitavalištima.

Od ove kornjače živi ih mnogo u Bosni i to samo u sjevernom dijelu. Od ove malo se razlikuje jedna druga kornjača iste vrste, koja živi u Hercegovini i to nekoliko kilometara na sjever od Mostara, a najbliže ćeš je naći u potoku Jasenici.

Bosanska barežna kornjača razlikuje se od hercegovačke vitkijom glavom i ponajviše tamnijom bojom. Sistematičar možda bi mogao po obliku glave ove dvije odlike razlučiti u dvije posebne vrste; ja pak jedino kao diletant vidim kod njih samo razliku u pasmini. Gdje se nalazi barežna kornjača, tamo je ima baš mnogo; ona nije s prvine rijetka, već je odmah mnogobrojna. U sjevernoj Bosni nastanila se ona po svim potocima, pa i jezerima, kao n. pr. po jezeru kod Jajca.

Pa i po istim jarcima, što se vijugaju po širokim mokrim livadama, živi ona u velikoj množini. Ali nikada je nijesam našao u potoku sa kamenitim dnom ili u potoku sa kamenitom obalom.

Južno od Mostara može se vidjeti u Jasenici, Buni, Bunici, a onda opet u širokoj dolini kod Čapline; a dalje može se naći u svakom potoku i jaruzi sa mekanim dnom.

Bile obale potoka obrasle grmljem ili gole — to je njoj sve jedno. Voda joj je zaklonište, a njezini stanovnici — koliko se dadu uhvatiti — jesu joj hrana. Preko dana, ali uvijek blizu vode, vidimo ih često u velikom društvu kako miruju jedna do druge, a i jedna na drugoj, a noću idu po okolini, kao što to čine žabe.

V i d.

Od njezinih osjetila vid je svakako jedno, koje je važno kao što za nju, tako i za onog, koji je hvata.

Čini mi se, da barežna kornjača poglavito pazi na boju plijena; jer će prije hlapnuti za crvenom krpicom i tako bojadisanim listom od cvijeta, nego li za komadom mesa, koji je od vode izlužen i blijed.

S l u h.

Ma kakove glasove slušala barežna kornjača, njoj je to sve jedno i niti ih se plaši, niti se njima zanima.

Uvjerio sam se, da je to zajedničko svojstvo svijeh gmazova, pa i onih, za koje se izmislila neka sklonost za izvjesnu muziku. Dosta sam se često približio i ovoj kornjači, pa i onda bez svake brige, kada je moja pratnja udarila u razgovor.

A kada sam se u čamcu vozio, onda sam u neposrednoj blizini kornjača, glasno zapovijedao, kojim pravcem da udarimo, ili sam slugi dovikivao, da mi uhvati ovu ili onu kornjaču. Samo se ne smjedosmo kretati; jer tada svaki put te dosta brzonoge životinje odmah pojuriše u vodu.

Kus i hrana.

Teško da su barežne kornjače slatkokusne; jer one svoju hranu ispregrizaju na tolike komade, kolike samo mogu progutati.

Male ribice, mrmoljke i crve, samo ako nijesu previše dugački, proždiru cijele. One ne odgrizaju od komada hrane zalogaje, nego odiru kandžama prednjih nogu tolike dijelove, kolike mogu progutati, a pri tome drže cijeli komad zubima.

Čulo za mirisanje.

Barežne kornjače teško da mogu dobro mirisati. One ništa u naprijed ne ispituju, nego odmah pohlepno hlapću, što se samo kreće ili što je nalik na meso. Istom u ustima osjete, da li su se prevarile, pa u tom slučaju izbace dotičnu stvar.

Mjesto za mesom, znadu one vrlo lako lapnuti i za prstom, pa pošto im je i ovaj mekan, to ga ne puštaju baš tako rado.

Kada se pripitome, idu odmah k ruci, hlapću za njom, ne istražujući, je li ona za jelo ili nije.

Da i barežne kornjače imaju nosnice na vrhu njuške, tome će biti razlog očevidno samo način življenja; njima trebaju nosnice za dihanje, kada su izvan vode.

G l a s.

Od barežne kornjače nijesam nikada čuo glasa, premda sam ih na stotine posmatrao, a mnoge baš radi toga držao i u zatvoru.

Brehm je napisao o nekom čudnovatom njenom zviždanju, koje je on tumačio kao poziv na parenje; no on je po svoj prilici zamijenio ovu sa grčkom kornjačom; ali, kao što sam već spomenuo, niti grčka kornjača ne kazuje svojim glasom nikakove težnje, nego će to prije biti samo stenjanje, kao prava pošljedica tjelesnog napora.

Žilavost.

Na zimi nijesu niti izdaleka naše barežne kornjače tako osjetljive, kao njihove srodne zemljakinje. Više nego li dvije nedjelje dana bile su skroz smrznute i kao kost tvrde 4 takove kornjače. Kada sam ih malo otkravio, te im mogah izgrepsti tijelo ispod oklopa, oživješe odmah čim im je omekšalo tijelo. Od tako mučenih njih četiriju, mogle su tri jesti i samo četvrta uginu, valjda doista od teške prehlade.

U ostalom je žilavost ovih kornjača jednaka žilavosti prije opisanih srotkinja.

Hranjenje.

Naša kornjača, koja živi u vodi, može žderati samo onda, kada joj je glava ispod površine njezinog elementa. I za to kada nagje kakovo jelo na kopnu, odmah ga nosi u vodu, da ga u njoj proguta. Pri žderanju jezik joj je sasvim miran; on joj možda služi samo za kušanje.

Bez jezika hlapće ona za komadom, dok ga god u usta ne metne.

Da ove kornjače žive samo od animalne hrane, to je već poznato.

Parenje.

Mužaci i ženke od ove vrste kornjača pare se opet samo u vodi i to pri plivanju. Bez ikakovih zaprijeka popne se mužak na ženku i prihvati se sa sve četiri noge čvrsto za oklop, da se uzdrži dokle se bude mogao, makar se i veslalo.

Ne brineći se, da li ženka pristaje ili ne, nastoji je samo upozoriti, da joj sada valja zadnji otvor držati izvan oklopa. Poznato je, da barežna kornjača, čim glavu i prednje noge uvuče pod koru, da joj se odmah nešto pomole ispod kore zadnji dijelovi tijela. To valjda zna i mužak, koji toliko želi te dijelove. Pa za to brzo jedno za drugim ćuška svojom glavom svoju izabranu po glavi sa obadvije strane sve dotle, dok mu se ne pokori; a čim zaboravi, što se od nje hoće, pa opet ispruži glavu, odmah je sjeti na poslušnost prijašnjim načinom. Ja sam gledao takav jedan par cijeli dan. Mužak jaše, a ženka s njime pliva.

Moje su se barežne kornjače parile u mjesecu junu.

Боја.

Hercegovačke barežne kornjače — kao što sam gore spomenuo — svjetlije su boje, nego li bosanske. Kod hercegovačkih ističe se više žuta i svjetlo smegja boja, a našao sam ih i crveno-smegjih pa i slično bojadisanih.

III. Emys caspica.

Emys caspica valjda bi se našla u Sutorini, a na drugijem mjestima nema je u Hercegovini. Ja sam je dobio iz Omble kod Gruža, pa za to ne ću s njom postupati kao sa domaćima.

(Nastaviće se).

О босанској музици.

У дојакошњој прилично обилној књижевности о Босни и Херцеговини наћи ћемо размјерно веома мало о музици овијех земаља. Међу тијем у Босни се толико пјева, да скоро пада у очи; особито радо пјевају Хришћани обадва вјерозакона, но доста често се чује и пјевање Мухамедоваца. Откривши окупацијом ове земље, које за запад до скора бијаху terra incognita, о њима је дакако било толико важних ствари да се прича, да се на музику њихову најпослије могло и да заборави. Међу тијем гдје се у дотичним дјелима ипак кратко спомиње босанска музика, ту се понекад веома строго суди о њој. Тако вели Ад. Штраус у свом дјелу о Босни [1]), да у овој земљи није никад чуо допадљиве мелодије и да свако пјева кроз нос, те би тако човјек радије бјегао од овога пјевања него ли га тражио. Наравно многи, који је обикнуо западној музици, исто ће тако судити и разлогом ће замјерити босанском пјевању, као да потиче више из врата него из прсију. Али у Босни имаде веома разнолике музике, и у њој понешто лијепо, а та музика је свакако толико карактеристична по себи, да је одиста вриједно посмотрити ју изближе.

Босна је по себи мост између запада и истока, те у многом обзиру спаја у себи особености једне и друге стране, скоро да имаде у себи више источњачкога но западњачкога, а у осталијем стварима опет пуно опомиње и на давно минула времена. Исто тако имаде Босна и источно-западну и дјеломично антику музику, а о ново импортованој западној музици не ћемо ни да говоримо.

Музика је у Босни тијесно спојена с поезијом, или боље рећи стоји у ње у служби. Чисто инструментална музика појављује се само у монотоном фрулењу чобанских свирала а

[1]) Adolf Strauss: Bosnien, Land und Leute. стр. 299

понаособ кано свирка за играње, и у том потоњем облику одиста је на веома ниском степену, на степену гајди, и нема другог задатка, већ да некако заврtљивим патосом буди вољу за играње и да играчима дава удар (такт). То је оно познато $^{2}/_{4}$ ударно коло, но не онако профињено, као што је у цивилизованим сусједним земљама. Осим гајди, свирала, и ријетко употребљеног ћеманета Бошњак нема инструмената, који могу да изводе мелодије или хармоније. Далеко чувене једноструне гусле само су за пратњу. Међу тијем главни задатак босанској музици и јест, да прати пјевање.

Бошњак никад не декламује пјесме, већ ју казује (речитује) уз музикалну пратњу или ју пјева без пратње. На овај потоњи начин више пјевају жене и дјевојке, младићи и дјеца чак и најмања, дочим је оно пола пјевано речитовање уз гусле искључиво посао мушкиња и то Хришћана и Мухамедоваца.

Речитатив уз гусле је понекад лирски, но обично епски, то је она позната српска јуначка пјесма, која се осим у Босни и Херцеговини чује и у Србији и у Црној Гори. Па и ова врста музике стоји на најнижем степену. О тој врсти примјетићу овдје нешто, и ако знам да је то одавно познато знаоцима српског народног пјевања.

У тијем епским пјеванијама нема ни мелодије ни хармоније. Јов. пл. Ажбот вели сасвијем умјесно: „Приказивање је монотон речитатив, држећи се средине између декламације и пјевања па и у лирским пјесмама се изузетно подиже до мелодије; пјевач се више држи садржине и ријечи него ли нота.“ [1])

Први примјер што га Ажбот спомиње овако гласи:

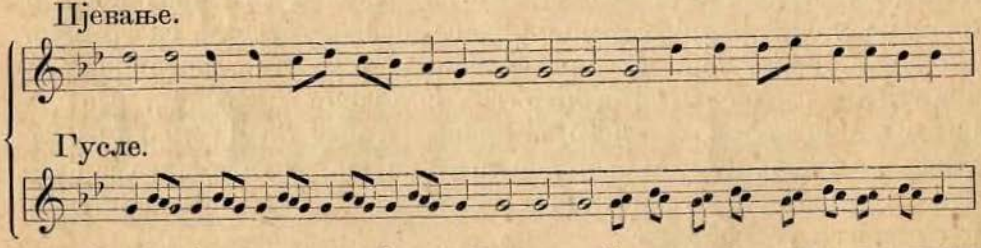

Ритам је махом онај од $^{2}/_{4}$ или $^{4}/_{4}$ удара, али се начин пјевања не одржава строго и пјевач импровизује по вољи.

Овијем пјеванијама није циљ, да се слушаоцу уведе у душу умјетничко дјело створено по законима љепоте у гласовима. При томе не стоји чак ни до тога, да се забави слух лијепим поређивањем или лијепим саставом гласова; већ је по врх свега очевидно стало до тога, да се помоћу зујног гласа одржи пажња слушаочева, да се слушалац приведе у сходно расположење, како би више слушао пјесму јуначку него ли гласове по себи. У другом реду хоће се даље, да ограничена

[1]) Bosnien und die Hercegovina von Joh. v. Asboth P. 477.

модулација овога гласа већма истакне снажнија мјеста и да припомогне томе, да се у слушаоцу распламти одушевлење или саучешће за јунака епске пјесме.

Ова југословенска јуначка пјесма врло нас опомиње на музику уобичајену на свему истоку с речитативним пјевањем и монотоно-ритмичком пратњом; даље опомиње још — како својом модулацијом тако и цијелом траденцијом — на старо-јелинску музику, барем на карактер, што су га Платон и Аристотел тражили у музици. Платон, говорећи о јадиковним, силовитим и слободоумним гласовним врстама (Tonarten), хоће у својој држави из разлога етичких, политичких да припусти само потоње двије врсте, наиме дорску и фригијску, а да забрани јадиковне гласовне врсте. Аристотел, који дијели гласовне врсте у такве, које поправљају моралност, побуђују радиност и одушевљење, он не трпи ни фригијске гласовне врсте, јер ова приличи страствено узрујаним пјесмама, а ове сматра исти философ за опасне. Платон хотијаше да прогна из државе и флауту и инструменте са више жица, и да задржи само лиру, китару и трпчану фрулу пастирску. По идеалу платонову ритам се такођер не би смио кретати у шаренилу и у свјема могућим ударним корацима (Taktschritten), већ имадијаше да одговара „уредном храбром животу.“ [1])

Овијем рецептима од прилике одговара и епска музика Југословена како у простоти гласова, тако и инструмената њихових. Можда је то оставштина илиричких прастановника, који бијаху од истога племена, као и прастановници Грчке и јевропске Турске.

Но на срећу Југословени ипак нијесу у својој музици са свијем очували ону застрашљиву трезвеност, којом су се грчки философи заносили. Већ у горе споменутој епској музици показује се понекад жудња да се изразе и разбуде мекши осјећаји, и ако се ова врста пјевања, како рекосмо, не подиже до мелодије. Но југословенска мелодија и музикалан осјећај проваљује у лирској вокалној музици, у оном напријед споменутом пјевању, којему не треба пратња гусала, које се често слуша и у збору, но колико ми је познато само кано једногласан а не кано вишегласан збор. Ова потоња врста пјевања као да се још није одомаћила у Босни.

Ова лирска музика — пјесма у китицама — имаде строг удар (такт) и прилично чврсту мелодију.

Тако на пр. гласи једна стара босанска пјесма (Ти момо ти дјевојко):

Allegro.

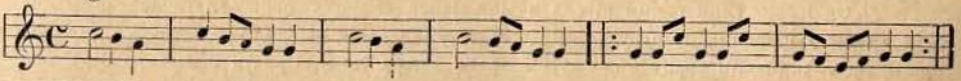

[1]) Dr. Alois Luber: Musik und Gymnastik als Erziehungsmittel bei Platon und Aristoteles.“ (Salzburg 1872). Стр. 17—18, 31—32.

Рефрен једне друге пјесме гласи:

Allegro.

Дирљиво звони ова чежњиво завршена китица, која додуше веома личи једној Менделсоновој теми (у Sommernachtstraum-у), [1]) но коју сам ја у много споријем темпу неколико година прије окупације слушао пјевати у збору при кувању шљива у Сарајеву:

Moderato.

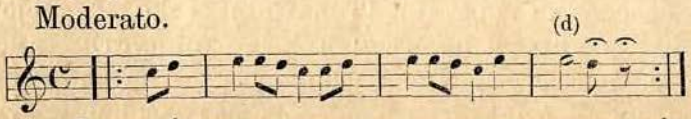

(У потоњем такту полунота треба да је: d, исто и ниже гдје је означено Пр. уредн.)

Веома је мелодична и стара позната пјесма: „Сједи Мара на чардаку“, која се на овај начин пјева

Allegretto.

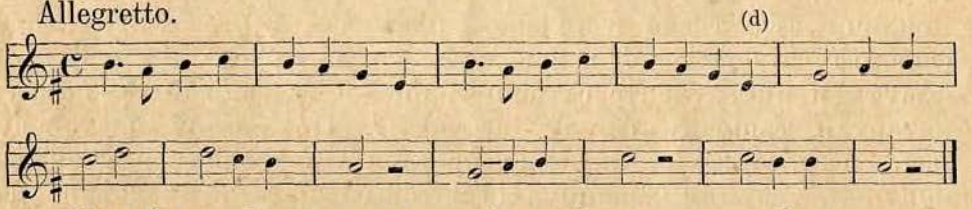

Ова би се пјесма могла сасвијем лијепом хармонијом пратити.

Из овијех разнијех примјера може се разабрати својствена појава, да пјесма никад не завршује с основним гласом, у чијем се гласовном начину (Tonart) креће, т. ј. никад с примом или октавом, већ с квинтом, секундом или септимом. Завршетак по томе не гласи никад потпуно, те би захтјевао већином главни акорд доминанте или сувише септименакорд на истој кано пратњу; отуд вазда иште опетовање пјесме и никад не долази до музикално повољног закључка. Тако бисмо у овој лирској музици могли да нађемо и ако особеног ослонца на „бескрајну мелодију“ Рихарда Вагнера, еле на дигдје још тако звану музику будућности, као што опет с друге стране могосмо да упоредимо епску музику Босне с антиком музиком.

У осталом ја не могу да речем, еда ли је ова особена закључна форма пјесме, која звони више источно но западно, нека нарочита својственост босанске музике, или се појављује у словенском сусједству Босне. [2]) Свакако је пак ово у свему

[1]) Ми вјерујемо да је сасвијем могућан овај наслон и ако не баш на ову босанску оно на сродну словенску пјесму, јер се то чешће опажа у класичара: занимао их је странаčки музикални идиом, те га употребљаваху у својим мајсторским дјелима (нарочито Јосиф Хајдн и др.) Примједба уредништва.

[2]) Овај закључни облик пјесме појављује се скоро у свијех Југословена и опажа се већином у пјесмама за игру (у „колу“) и у осталом пјевању у китицама. Закључак пјесме на тоници или терцу појављује се ређе у Хрватској, Србији и Бугарској, чешће у Далмацији, Приморју, а скоро вазда у Крањској, доњој Штајерској и у Хрвата у Мађарској. Примједба уредништва.

весело лирско пјевање Бошњака сасвијем различно од на пр. мелодичног и при томе пуно меланхоличнијег пјевања Руса.

Најпослије напоминьем, да се пјевање у Босни наравно и при молитви употребљује и то како у Хришћана тако и у Мухамедоваца. У хришћанском пјевању пада у очи брз темпо, у којему се обично креће. Религиозна пјесма Мухамедовца не трпи никакве инструменталне пратње Најзначајнији облик јој је оно речитативно пјевање, које нарочито с вечера може више да побуди на молитву, него ли звонење у звона, која свагдје не звоне најбоље. Ово отегнуто мухамедовско пјевање с арапским текстом, није словенско, већ чисто источно, а у Босни биће да се можда мрве мање пјева кроз нос, него ли на дубоком истоку.

Тијем смо истакнули антички, словенски и источњачки основ босанске музике, чиме наравно да није довршено ово питање. Хтједосмо само да потакнемо друге, да га даље обраде.

Беч, у марту 1889.

Карл пл. Сакс.

Blagajeva maslinica. — Daphne Blagayana, freier.

U aprilu g. 1886. načinih izlet na Ormanj, brdo 4 sata zapadno od Sarajeva udaljeno. Ormanj je 1000 m. visok i leži megju rijekama Zujevinom, koja se u Bosnu, i Lepenicom, koja se u rijeku Fojnicu izlijeva. Bilo pružilo mu se sjeverno-zapadno. Vrhunac mu se sastoji iz trijadičnog vapnaca, samo u dolini potočića, koji od Vrančića dolazi, te se kod Hadžića u Zujevinu izlijeva, prikazuje se verfenski škriljac. Uz potok penjući se došao sam do doline na sjevernom obronku, gdje sam megju starim bukvama našao jednu Daphne, koju je g. Fiala za glasovitu biljku, Daphne Blagayana prepoznao.

Ona je mali džbun, sa pedalj dugim, položenim granjem, kožastim, odugim, jajastim lišćem. Bijelo-žuti, mirisavi cvijetići stoje u kitici na vršku grane. Cijev i perigona je s polja malko runjava i dulja od rubnih zarezaka. Biljka je dobila ime Blagayana po grofu Blagay-u, koji je nju prvi na gori sv. Lovrinca u Kranjskoj našao. Ovo nalazište postalo je glasovit hadžiluk za botaničare, pa i sam kralj saksonski Fridrik August nije žalio truda, te je g. 1838. došao, da na licu mjesta ovu znamenitu biljku proučava. Na uspomenu ovog visokog posjeta podigoše na istom mjestu obelisk od kamena.

Osim toga je g. Reiser po naputku g. Geschwinda, nadšumara, na brdima Smolin i Orlovik kod Žepča ovu biljku našao, gdje ona u velikoj množini raste, te je seljaci beru i svojim agama radi miomirisa za uzdarje donašaju.

G. Sprung pripovjedaše g. Reiseru, da ova biljka na Ozrenu kod Maglaja raste, a g. barun Schilling kazivaše, da je on i u Albaniji na nju naišao. G. Pančić, najbolji poznavalac srpske flore, saopćio je pak, da se Daphne Blagayana nalazi na jednom brdu u Srbiji.

Ova nalazišta dokazuju dakle, da se ta biljka daleko rasprostranjuje i da će valjda čak do Balkana sizati. Osim toga još nije isključeno, da bi se mogla naći još na kojem drugom mjestu u Bosni ili Hercegovini.

Do sada je bila ova Daphne sigurno konstatirana samo na gori sv. Lovrinca u Kranjskoj, jer se je sumnjalo, da li je kazivanje g. Pančića potpuno istinito; botaničari nikako nijesu mogli protumačiti ovaj zagonetni nalazak samo na jednom mjestu. Ja mislim da ova nalazišta, premda priznajem da još nijesu sva potvrgjena, ovo pitanje razjašnjuju, te da je gora sv. Lovrinca najsjevernija tačka njezinog rasprostiraništa. Ipak ostaje nalazak ove biljke na vrlo odaljenim mjestima dosta interesantna pojava.

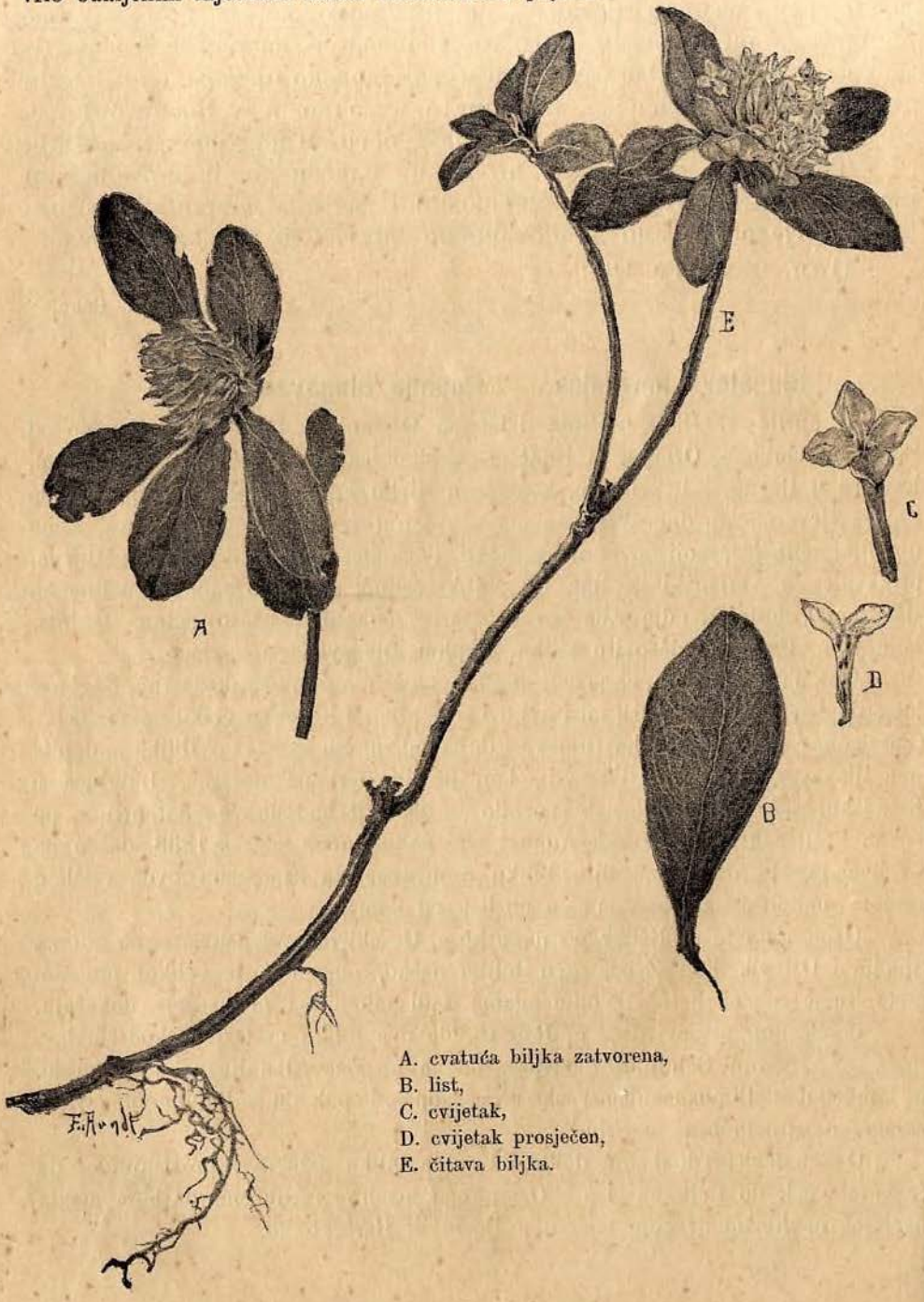

A. cvatuća biljka zatvorena,
B. list,
C. cvijetak,
D. cvijetak prosječen,
E. čitava biljka.

Kao u Kranjskoj nalazi se i na Ormanju u društvu ove Daphne i Erica carnea, crnica.

Seljacima je ova biljka dobro poznata; u Pazariću nasadio je tu biljku jedan seljak u svojoj bašći. Muhamedovci je zovu jaglikom, kojim se imenom i Primula suaveolens naziva, a katolici drijenkom, koje ime i za Cornus sanguinea vrijedi.

Seunik.

Старобосанска листина.

Тајно писмо кнезу и господи дубровачкој.

— Од године 1688. —

И

Много присвиетлон. и племенитон. и мѫдрои. и сваке. части и часне фале. достоинним. гн̃ѕ. кнезѫ и господи. дѫбровачкои. поклон. и. в. д. п. а по том; цо не. било. потребно. за ваше п. г. авизо сам. на 27. октомбра. пасанога; ѕ толико. бик ши. брат. овога. зеренала. за имвашадѫра. при цесарѕ. за то кадане. оћиѕтио. да не. писало. в. п. г. вашемѕ. властели-нѕ. гн̃ѕ. франѕ. гѫндѫлићиѕ. кои. находисе. при реченомѕ. цесарѕ. приком. да бѫде. прокорати. да би. пало поспиеш но. осамдесет. тисѫћна. когника на конфине. од. Босне. и Хер цеговине. а наклацито изради. неретве. попока. и тре бигна; зато. виеци се. ѫдилие. ѕчинио. истомѕ. цесарѕ. да не би. до. ѫха. дѫбровчаном. цо сѕ. почели. мѫтити. мећиѕ. гнима; пака. да. на знание. ѕ сенат. млетачки. и пише истомѕ. братѕ; зато. речени сенат. ѫдилие. ѫдилие три. дѫкале. послоне. реченомѕ. зереналѕ. иедноѕ. изадрѫге. да-колико. прие. сфорцасе. ѫзети речен. неретвѕ. попоко. и. требигне; зато сѫпротива сѕ. вашемѕ. п. г. а навла-цито. речени. зерено. ѫвелике. ѕ зло; и зати ѫзрок. чинио не. доћи. каргажѕ. свархѕ. Докрѫма. наиеднѕ. разѕ-мие се. за ваш иедан. страх. на дрѫгѕ. да вам. хоћне. ѫвар-ћи. ниеколико. бѫмба. ѕ честити. град; и за све. да мѕ-не. речени сенат. толикѕ. прешѕ. ѕчинио. од. речене. не-ретве. попока. и требигна. рефѫдали мѕ сѕ. промиенѕ. на цо не. остао. веома. жалостан; зацо се. ѫфао. да га ће потврадити. ѕ далмациѕ; а. писо им. не. озгори. из. под. негрипонта. ѕ разсаржвегниѕ. морижин. кои не. за-дѫжда. ѕчиниен. покле не. ѫзо. гѫбит. да они. хоћне. на-двие. стране воискѕ чинити. гори. нѫове. стране. а да. то.

неби се. хотиело. него. да не. гори. потребно; а сада. има се
глас. да се. ретиро. изпод. реченога. негрипонта. и пощио.
тиа. под. напȣлиȣ. од романие. бивши. изгȣбио. шес
нанес. тисȣћна. воиске. иосамнаиес; вриедниех. власте-
ла. а оги се. разболио*; за то. хотио сам потанко. авизати
— * Сви сȣ. остали. збандиером. ȣ врећȣ
в. п. г. за гнихово. владагне. али се сарчано. молећи да-
никако. неби. миентовало. од кога сте. имали. речени.
акȣж. и що сам иаки. остаиȣћи вам. свакако. виерно. на-
слȣжби. не дрȣго. бог ви. веселио. и ȣ. г. ȣздаржо.

С Лиезине. на 26. новембра 1688.

И С. П. Н. К. П. Н З.

·И·

Много. присвиетлои. ипл
еменитои. и мȣдрои. и сваке
части. и часне. фале. достои
ним. гн҃ȣ. кнезȣ. и господи
дȣбровачкои.
ȣ дȣбровник

Чита се:

·И·

Много. присвиетлои. и племенитои. и мудрои. и сваке части и часне фале. достоиним. гну. кнезу. и господи. дубровачкои. поклон. и. в. д. п. а по том; што ие. било. потребно. за ваше. П. Г. авизо сам [1]). на 27. октомбра. пасанога [2]); у толико бивши. брат. овога. зеренала [3]). за имбашадура [4]). при цесару. за то када ие. оћиутио. да ие. писало. В. П. Г. Вашему. властелину. гну. Франу Гундулићиу [5]) кои находи се. при реченому. цесару. при кому. да буде. прокорати [6]). да би. посло. поспиешно. осамдесет. тисућиа. когника. на конфине [7]). од Босне. и Херцеговине. а навлаштито. изради. Неретве. Попова. и Требигна; за то. виешт се удилие. учинио. истому. цесару. да неби. до. уха. Дубровчаном. што су почели. мутити. мегиу.

[1]) Авизо сам, од тал. avvisare = догласити, јавити.

[2]) Пасанога, од тал. passato = минули.

[3]) Зеренала, метатева мјесто жеренала.

[4]) Имбашадура, од тал. ambasciatore = посланик.

[5]) Франо Гундулић, ово је, по свој прилици, Шишков син, а синовац славнога Џива Гундулића. С. Љубић у Dizionario Biografico degli uomini illustri della Dalmazia, Vienna 1856. на стр. 161. спомиње њега и Матеја као чувене војсковође XVII. в. Франо се је борио у цесаревој војсци, у Лорени, Flandriji и Оландији, те постао витезом и фелдмаршалом. Умро је год. 1700.

[6]) Прокорати, од тал. procurare = бринути се.

[7]) Конфине, од тал. confine = међа, граница, — тур. ћенар.

гнима; пака. да. на знание. у сенат. млетачки. и пише истому. брату; зато. речени. сенат. удилие. удилие. три. дукале. послоие. реченому. зереналу. иедну. иза друге. да колико. прие. сфорцасе [1]) узети. речену. Неретву. Попово. и. Требигне; зато. супротива су. вашему. П. Г. а навлаштито. речени. зерено. у велике. у зло; и за ти. узрок. чинио ие. доћи. каргажу [2]). сварху. Локрума [3]). на иедну разумие се. за ваш. иедан. страх. на другу. да вам хоћие. уварћи. ниеколико бумба [4]). у честити. град; и за све да му ие. речени. сенат. толику прешу [5]). учинио. од. речене. Неретве. Попова. и Требигна. рефудали [6]) му су. промиену. на што ие. остао. веома. жалостан; зашто се. уфао. да га ће потвардити. у Далмациу; а. писо им. ие. озгори. из. под. Негрипонта. у разсаржбегниу. Морижиу [7]). кои ие. за дужда. учиниен. покле ие. узо. губити. да они. хоћие. надвие. стране. воиску. чинити. гори. и у ове. стране. а да. то. неби се. хотиело. него. да ие. гори. потребно; а сада. има се глас. да се. ретиро [8]). испод. реченога. Негрипонта. и пошио. тиа. под. Напулиу. од. Романие. бивши. изгубио. шеснаиес. тисућиа. воиске. и осамнаиес. вриедниех. властела. а огн се. разболио *; за то. хотио сам. потанко. авизати.

— * Сви су. остали. с бандиером [9]). у врећу.

В. П. Г. за гнихово. владагне. али се. сарчано. молећи. даникако. неби. миентовало [10]). од. кога сте. имали. речени. акуж [11]). и што сам. иаки. остаиући вам. свакако. виерно. наслужби. не друго. Бог ви. веселио. и у. г.(оспоству) уздаржо.

С Лиезине [12]) на 26. новембра. 1688.

И. С. П. Н. К. П. Н. З.

·И·

Натпис здвора:
Много. Присветлои. и Племенитои. и мудрои. и сваке части. и часне. фале. достоиним. гну. кнезу. и господи. дубровачкои. у Дубровник.

Печат

* * *

[1]) Сфорца се, од тал. sforzarsi = усиловати се.
[2]) Каргажу, од тал. carica и caricaggio = набој и товарнина.
[3]) Локрума, острво код града Дубровника, а на источној страни.
[4]) Бумба, од тал. bomba = кумбара, праскавица.
[5]) Прешу, од тал. pressa (fretta) = хитња, посијех.
[6]) Рефудали, од тал. rifiutare = одбити, ускратити.
[7]) Морижин је дужд Франћеско Моросини, од год. 1688—1694.
[8]) Ретиро, од тал. ritirarsi = повући се
[9]) Бандиером, од тал. bandiera = застава, барјак.
[10]) Миентовало, од тал. mentovare = споменути.
[11]) Акуж, од тал. accusa = оптужење.
[12]) Лиезина, од тал. Lesina = Хвар на острву Хвару у Далмацији.

Посланица је била запечаћена печатнијем воском. Печат је био мален (пугиларни), а на њему се још позна племићки грб.

Листина је написана на сагнуту листу папира на двоје, бива на првој је страни 25 црта, на другој остало уз осам почетнијех слова, трећа је страна празна за пригибање, а на четвртој је натпис (супраскрипт) уз дотични печат.

Папир је тврд и неуглађен, бива то је обичан ланен папир што се је употребљавао у Италији у XVI. и XVII. вијеку, јер прама свијетлости виде се низ лист бијеле пруге, а по сриједи је творнички биљег.

Листина је висока 29 цм; а широка 20 цм.

Листину ми је уступио (уз још неколико их) велеучени г. В. Адамовић, равнатељ и књижевник у Дубровнику, те је сада у мојој приватној збирци старина на Корчули (у Далмацији).

Да честити читаоц може упознати карактер писмена, којима је ова листина писана, додајем факсимил њезиног првог дијела.

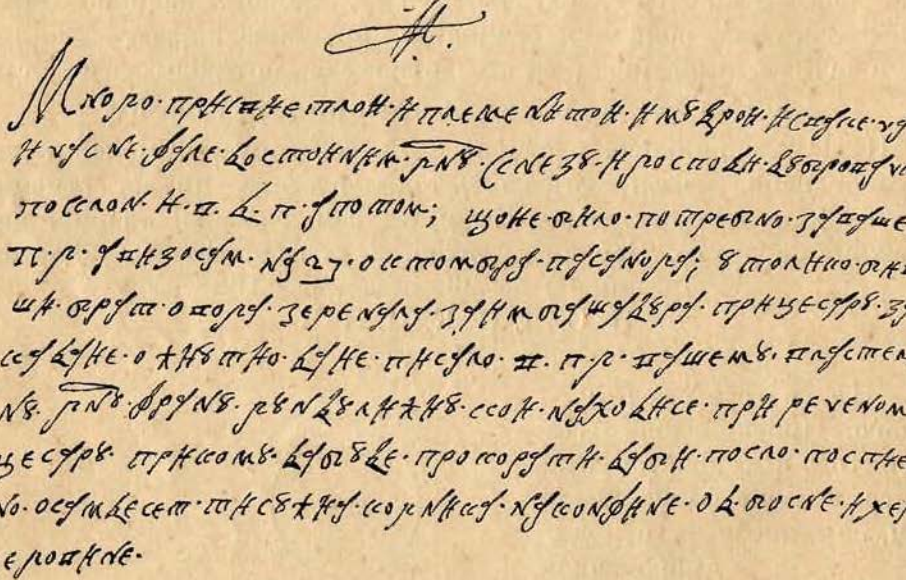

Вид Вулетић-Вукасовић.

Otomanske valije (namjesnici) u Bosni.

Priopćio **Karl Peez.**

U zvaničnom kalendaru vilajeta Bosne za mjesečnu godinu 1295. (1878.) ima spisak svih valija, koji su Bosnom upravljali, počevši od zauzeća Bosne po Osmanlijama do naših dneva. Iz toga kalendara vadimo što evo slijedi:

Za onih 120 godina, što je prošlo od zauzeća Bosne do g. 989. (1581.) nosili su oni, koji su postavljeni za upravitelje, naslov „sandžak-bej“. Njih ima na broju 24; ali ako se oni, koji su ne samo jednom, već više puta bili

valije, računaju po broju njihova namjesništva u Bosni, onda je bio 31 valija s naslovam beja. Prvi od ovih bio je Ishak, pošljednji Ferhad, koji je kasnije bio prvi valija s naslovom „paša".

Što se tiče slave, veličajnih gragjevina, pobožnih zadužbina, dobrotvornih djela, djela za opće svrhe, to megju bosanskim namjesnicima prvo mjesto ide Gazi Husrev-bega, sestrića Bajazita II. Na njegove tragove i danas često nailaziš, a uspomena mu se drži u poštenju. Vakufi, što ih je on osnovao, bogatiji su, nego u svim ostalim pokrajinama otomanskog carstva.

Namjesnici s naslovom „bej".

Ishak	868. (1463.)	Mihalzade Mehmed (po drugi put)	949. (1542.)
Nussuh	869. (1464.)	Mehmed-khan	950. (1543.)
Isa	870. (1465.)	Hadim Ali	951. (1544.)
Ilijas	875. (1465.)	Sofi Mehmed (Mehmed iz persijske kraljevske kuće Sofi)	954. (1547.)
Sinan	876. (1471.)	Hadim Ali (po drugi put)	957. (1550.)
Daud	878. (1473.)	Dugali Malkoč (Malkić iz Duge u Hercegovini)	960. (1553.)
Iskender	880. (1475.)	Osman	963. (1555.)
Jahia	885. (1480.)	Hamza	965. (1557.)
Jakub	888. (1483.)	Hasan (po drugi put)	973. (1565.)
Iskender (po drugi put)	890. (1485.)	Sinan (osnovatelj Sinan-begove tekije u Sarajevu	976. (1568.)
Sinan (po drugi put)	891. (1486.)	Hasan (po treći put)	981. (1573.)
Junuz	892. (1487.)	Sokolović Mehmed	981. (1573.)
Sokolović Mehmed	894. (1488.)	Gazi Ferhad (Ferhad, pobjeditelj nevjernika)	989. (1581.)
Mihalzade Mehmić (po svoj prilici Mehmed Mihajlović)	897. (1491.)		
Kara Osman (Crni Osman)	897. (1491.)		
Gazi Husrev (Husrev, pobjeditelj nevjernika)	924 (1518.)		
Hasan	927. (1521.)		
Gazi Husrev (po drugi put)	938. (1531.)		

Valije s naslovom „paša".

Ferhad (prije bej)	993. (1585.)	Ismail	1004. (1595.)
Kara Ali (Crni Alija)	995. (1586.)	Abardi	1005. (1596.)
Šehšuvar	996. (1587.)	Hodaverdi	1005. (1596.)
Ferhad (po drugi put)	998. (1589.)	Idris	1006. (1597.)
Halil	998. (1589.)	Dugali Ahmed (Ahmed iz Duge u Hercegovini)	1008. (1599.)
Sofi Mehmed (po drugi put)	999. (1590.)	Derviš	1009. (1600.)
Hersekli Gazi Hasan (pobjeditelj nevjernika, Hasan Hercegovac)	1001. (1592.)	Sofi Sinan (Sinan iz persijske kraljev. kuće Sofi)	1009. (1600.)
Mustafa	1002. (1593.)	Tatar Mehmed	1010. (1601.)
Tiro Hasan (Porodica Tiro i sada živi u Hercegovini)	1003. (1594.)	Dželali Hasan	1010. (1601.)
Husein	1003. (1594.)	Hasan (po drugi put)	1011. (1602.)
		Hadim Husrev	1012. (1603.)
		Gurdži Mehmed	1014. (1605.)

Sinan (po drugi put) 1016. (1607.)
Kuršundži Mustafa 1017. (1608.)
Ibrahim-khan 1018. (1609.)
Mustafa (po drugi put) 1019. (1610.)
Karakaš Mehmed (Mehmed, crnih obrva) 1021. (1612.)
Iskender 1022. (1613.)
Abdelbaki 1023. (1614.)
Iskender paša (po drugi put) 1023. (1624.)
Mustafa (po treći put) 1029. (1619.)
Ibrahim-khan (po drugi put) 1030. (1620.)
Baltadži Mehmed (Mehmed, nosioc nadžaka) 1031 (1621.)
Bajram 1031. (1621.)
Deli Ibrahim 1032. (1622.)
Bajram (po drugi put) 1035. (1625.)
Gazi Mustafa 1036. (1626.)
Bekir 1037. (1627.)
Abaza Mehmed (iz Kavkaza) 1037. (1627.)
Hersekli Murad (Murad Hercegovac) 1041. (1631.)
Hasan 1041. (1631.)
Arnaut Mustafa (Mustafa Arbanas) 1042. (1632.)
Hasan (po drugi put) 1042. (1632.)
Sulejman 1042. (1632.)
Deli Ibrahim (po drugi put) 1043. (1633.)
Mostarli Salih (Salih Mostarac) 1045. (1635.)
Vudžo Mehmed 1047. (1637.)
Bosnali Šahin (Šahin Bošnjak) 1049. (1639.)
Kuršundži Mehmed 1050. (1640.)
Deli Husein 1051. (1641.)
Ahmed 1053. (1643.)
Bosnali Varvar (Varvar Bošnjak) 1054. (1644.)
Omer 1055. (1645.)
Gabelali Ibrahim (Ibrahim Gabelac iz Herceg.) 1055. (1645.)
Tekieli Mustafa 1057. (1647.)
Derviš 1058. (1648.)
Serhoš-oglu Hasan 1059. (1649.)
Defterdarzade Mehmed 1060. (1650.)
Maglajli Fazil (Fazil Maglajac) 1061. (1650.)
Vezir Ali Sijavuš 1062. (1651.)
Fazil (po drugi put) 1063. (1652.)
Delali Mustafa (Mustafa telal) 1065. (1654.)
Veliki vezir Sulejman 1066. (1655.)
Fazil (po treći put) 1067. (1656.)
Topal Hasan (Hasan šepavi) 1068. (1657.)
Sejid Ahmed 1069. (1658.)
Melik Ahmed (iz Sirije) 1069. (1658.)
Serdar Varvar Ali 1070. (1659.)
Bosnali Ismail (Ismail Bošnjak) 1074. (1663.)
Arnaut Mustafa (Mustafa Arbanas) 1075. (1664.)
Bosnali Muharem (Muharem Bošnjak) 1076. (1665.)
Zehrab Mehmed 1076. (1665.)
Gör Ali (Ćoravi Alija) 1077. (1666.)
Tešnali Ibrahim (Ibrahim Tešnjak iz Bosne) 1078. (1667.)
Mufetiš Mehmed 1081. (1670.)
Maglajli Mahmud (Mahmud Maglajac) 1082. (1671.)
Džanbulad Husein (Husein, čelik-duša) 1083. (1672.)
Kodža Ibrahim 1084. (1673.)
Kara Mehmed (Crni Mehmed) 1085. (1674.)
Hadži Bekir 1088. (1677.)
Defterdar Ahmed 1088. (1677.)
Arnaut Ibrahim 1089. (1678.)
Kodža Halil 1089. (1678.)
Defterdar Ahmed (po drugi put) 1090. (1679.)
Abdurahman 1093. (1682.)
Hizir 1094. (1683.)
Osman pašaz-ade Ahmed (Ahmed, sin Osman pašin) 1095. (1683.)
Hersekli Osman (Osman Hercegovac) 1096. (1684.)
Funduk Ahmed 1096. (1684.)
Sijavuš 1097. (1685.)

Hlevnali Mehmed (Mehmed iz Livna) 1098. (1686.)
Topal-Gazi-Husein (Husein šepavi) 1099. (1687.)
Böjuk Džafer (Džafer veliki) 1102. (1690.)
Bosnali - Gazi - Mehmed (Mehmed Bošnjak) 1103. (1691.)
Bosnali Sari Ahmed (plavi Ahmed Bošnjak) 1109. (1697.)
Daltaban Gazi Mustafa 1109. (1697.)
Defterdar Kore Halil (Halil rjedobradi) 1110. (1698.)
Bosnali Sejfulah (Sejfulah Bošnjak) 1114. (1702)
Hadži Ibrahim 1115. (1703.)
Sirke Osman (valjda iz bošnjačke obitelji Sijerčića) 1117. (1705)
DogramadžiMehmed(Mehmed dungjer) 1117. (1705.)
Banjalukali kapudan Mustafa (Mustafa admiral, Banjalučanin) 1120. (1708.)
Sejfulah Bošnjak (po drugi put) 1121. (1709.)
Karajilan Ali (Alija crna guja) 1123. (1711.)
Sari Ahmed (plavi Ahmed) 1124. (1712)
Arnaut Ali 1125. (1713.)
Köprülö-zade Numan (Numan, sin velikog vezira Ćuprilije) 1126. (1714.)
Bosnali Sari Mustafa 1127. (1715.)
Hadži Jusuf 1128. (1716.)
Ibrahim 1128. (1716.)
Šapdžali Ahmed (Ahmed Šapčanin iz Srbije) 1129. (1716.)
Kara Mustafa 1129. (1716.)
Numan (po drugi put) 1129. (1716.)
Defterdar Osman 1130. (1717.)
Topal Osman(Osm. hromi) 1132. (1719.)
Muhsinzade Abdulah 1133. (1720.)
Topal Osman (po drugi put) 1140. (1727.)
Gazi Ahmed 1140. (1727.)
Kabakulak Ibrahim (Ibrahim, debelih ušiju) 1142. (1729.)
Sirke Osman (po drugi put) 1144. (1731.)
Muhsinzade Abdulah (po drugi put) 1145. (1732.)
Hekim Oglu Ali (Alija, sin lječnikov) 1149. (1736.)
Muhsinzade Abdulah (po treći put) 1153. (1740.)
Abaz Mehmed 1154. (1741)
Jegin Mehmed 1155. (1742.)
Hekimzade Ali (po drugi put) 1158. (1745.)
Bostandži Sulejman (Sulejman vrtar) 1158. (1745.)
Hekimzade Ali (po treći put) 1159. (1746.)
Muhsinzade Mehmed 1161. (1748.)
Hadži Bekir 1162. (1748.)
Šerif Abdulah 1163. (1749.)
Köprülözade Hadži Ahmed (Hadži Ahmed, sin Ćuprilićev) 1164. (1750.)
Kodža Hadži Mehmed 1165. (1751.)
Ahmed Kjamil 1168. (1754.)
Kodža Hadži Mehmed (po drugi put) 1171. (1757.)
Muhsinzade Mehmed (po drugi put) 1174. (1760.)
Malovan Ali (valjda iz Malovana u Bosni) 1177. (1763.)
Kapudan Mehmed 1178. (1764.)
Köprülözade Hadži Ahmed (po drugi put) 1179. (1765.)
Silihdar Mehmed 1180. (1766.)
Muhsinzade Mehmed (po treći put) 1184. (1770.)
Topaloglu Osman 1186. (1772.)
Dagestanli Alija 1187. (1773.)
Aivaz-zade Ali 1188. (1774.)
Silihdar Mehmed (po drugi put) 1189. (1775.)
Dagestanli Ali (po drugi put) 1190. (1776.)
Silihdar Mehmed (po treći put) 1192. (1778.)

Nišandži Sejid Mustafa 1193. (1779.)
Bosnali Defterdarzade Abdulah (Abdulah Bošnjak, sin defterdarev) 1194. (1780.)
Ajdozli Sejid Mehmed (Sejid Mehmed, iz Ajdosa u ist. Rumeliji) 1199. (1784.)
Ismail 1199. (1784.)
Morali Ahmed (Ahmed iz Moreje) 1200. (1785.)
Selim 1201. (1786.)
Bekir 1202. (1787.)
Arslan 1203. (1788.)
Bosnali Miralem (Miralem Bošnjak) 1204. (1789.)
Hadži Salih 1204. (1789.)
Prvašnji veliki vezir Jusuf 1205. (1790.)
Hadži Salih (po drugi put) 1205. (1790.)
Hisam Eddin 1207. (1792.)
Perišan Mustafa 1211. (1796.)
Vanli Mehmed (Mehmed iz Vana u Armeniji) 1213. (1798.)
Bekir (po drugi put) 1215. (1800.)
Vanli Mehmed (po drugi put) 1217. (1802.)
Jenišeherli Mustafa (Mustafa iz Larise u Tesaliji) 1219. (1804.)
Husrev Mehmed 1221. (1806.)
Uskudarli Ibrahim Hilmi (Ibrahim Hilmi iz Skadra na Bosporu) 1223. (1808.)
Silihdar Ali 1228. (1813.)
Huršid 1230. (1814.)
Bosnali Sulejman (Sulejman Bošnjak) 1231. (1815.)
Derviš Mustafa 1233. (1817.)
Mehmed Ruždi 1235. (1819.)
Dželaleddin 1235. (1819.)
Šerif Selim Siri 1238. (1822.)
Belenli Hadži Mustafa 1241. (1825.)
Abdurrahman 1242. (1826.)
Morali Ali Namik (Ali Namik iz Moreje) 1244. (1828.)
Vidinli Ibrahim (Ibrahim iz Vidina) 1247. (1831.)
Mahmud Hamdi (prvašnji valija bagdatski) 1247. (1831.)
Daud 1249. (1833.)
Mehmed Vedžihi 1251. (1835.)
Samokovli Mehmed Husrev (Mehmed Husrev iz Samokova u Bugarskoj) 1256. (1840.)
Muhendis Kjamil 1259. (1843.)
Osman Nuri 1260. (1844.)
Hadži Halil Kjamil 1261. (1845.)
Četgeloglu Mehemić Tahir 1263. (1846.)
Čerkez Hafiz Mehmed 1266. (1849.)
Hajreddin 1266. (1849.)
Kiridli Vilieddin (Vilieddin iz Krete) 1267. (1850.)
Mehmed Huršid 1268. (1851.)
Mehmed Rešid 1273. (1856.)
Mehmed Kjani 1274. (1857.)
Arnaut Mehmed Akif (Akif Arbanas) 1275. (1858.)
Mehmed Kjani (po drugi put) 1275. (1858.)
Muzahher Osman Bosnali (Osman, čvrste mišice, Bošnjak) 1275. (1858.)
Šerif Topal Osman (Osman šepavi) 1278. (1861.)
Omer Feuzi 1285. (1868.)
Topal Osman (po drugi put) 1285. (1868.)
Safet (ujedno vrhovni vojnički zapovjednik u Bosni) 1286. (1869.)
Mehmed Akif (po drugi put) 1288. (1871.)
Mehmed Asim 1288. (1871.)
Ibrahim Derviš (ujedno vrhovni vojnički zapovjednik u Bosni) 1289. (1872.)
Mehmed Rešid (po drugi put) 1289. (1872.)
Mustafa Asim (ujedno vrhovni vojnički zapovjednik u Bosni) 1289. (1872.)

Mustafa	1289. (1872.)	Ahmed Hamdi (ujedno vrhovni vojnički zapovjednik u Bosni)	1291. (1874.)
Mustafa Asim (po drugi put)	1289. (1872.)	Reuf (ujedno vrhovni vojnički zapovjed. u Bosni)	1291. (1874.)
Mehmed Akif (po treći put)	1290. (1873.)	Ibrahim	1292. (1875.)
Ibrahim Derviš (ujedno vrhovni vojnički zapovjednik u Bosni, po drugi put)	1290. (1873.)	Nazif	1293. (1876.)
		Ahmed Mazhar	1296. (1878.)

Челенка са мађарским грбом.

Од како је основан земаљски музеј, стигоше му међу осталијем старинама више комада челенака. У XVI—XVIII вијеку обичавао би султан преко својих војсковођа награђивати заслуге, стечене на бојноме пољу, челенкама, које би дотични јунаци носили утакнуте у чалму; челенком би се такођер китили хришћански јунаци. Народне пјесне често спомињу тај накит и увијек га доводе у свезу са каковим јуначким дјелом онога, који се челенком кити. Такове су челенке обично сасвим једноставног облика: из аграфе на слику звијезде или цвијета излазе три или више пера, а у средини звијезде или цвијета уметнут је какав камен црвене, зелене или друге боје. Често је мјесто камена уметнуто обојено стакло.

Челенке су начињене од сребрног тенећета, не показују особитог укуса у радњи, нити су украшене каковијем шарама или саватом.

Од овијех обичних челенака разликује се челенка, коју је прије близу двије године зем. музеју даровао бањалучки посједник Хаџи Хамид Хусеђиновић. Љепотом својом и вјештачком радњом надкриљује она све досад прикупљене челенке, а значајна је не само ради тога, што показује слику мађарског грба, већ и стога, што је непрекидно какових 160 година била у посједу некоћ одличне мухамедовске обитељи Авдушиновића, која је прије 40 година изумрла.

Од ове челенке донашамо ево слику, која је начињена вјерно по фотографији.

Челенка састоји се од чекрка и крила; крило је тако удешено да се на двије карике окреће око чекрка. Коријен крила сличан је кратком тоболцу, из којег излазе осам пера, све два по два успоредо. Над коријеном уздиже се још једно перо, скоро двапут тако дугачко као остала.

Сва су пера обложена у првој половици филиграном, а на врху са извајаним звијездама.

Чекрк је дугачка шипка, доље јој је доста дебели сàп, којим се је затицала у калпак, на врху шипке усађена је аграфа са мађарским грбом и круном.

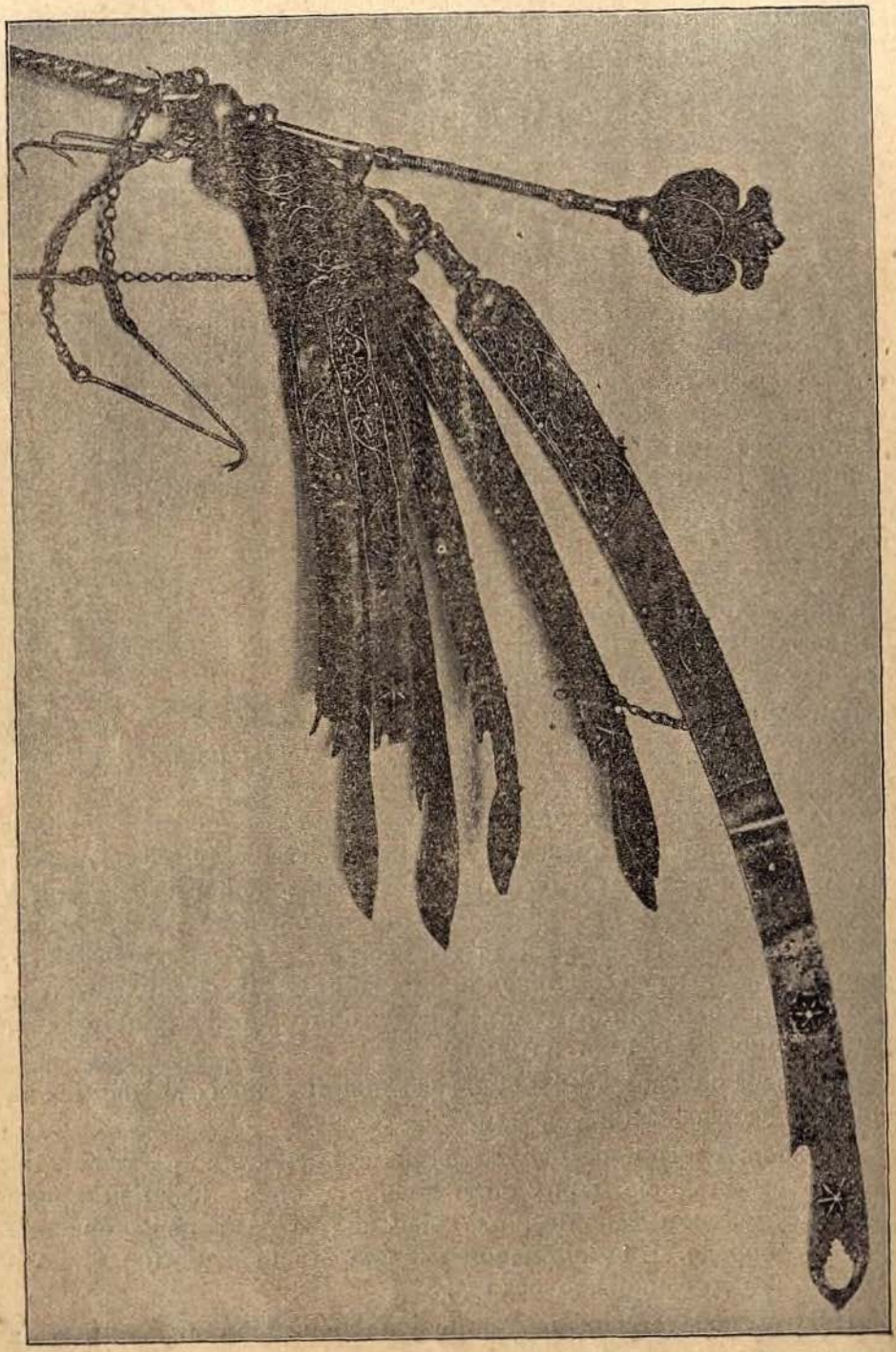

Накит челенке врло је мајсторски израђен, а филигран покрупан. Начин, којим је сплетен урнек филиграна, свједочи нам, да је та радња произашла из радионице, у којој је било вјештијех радника. Мотив урнеку је вијугаста грана, из које избијају цвијетови, испуњени мином (емајлом). Технички зове се ова мина „émail cloisonée“. Радња сама по себи не би била управо мучна, да је челенка скована од тврђе ковине него што је сребро. Злато и бакар могу се лако емајлирати, јер се у ватри доста тешко тале; код сребра догађа се доста пута, да ће се уз мину и сребро сталити и тијем читава радња покварити. За сребро ваља за то узимати врло мекани емајл и ватру пажљиво регулирати; све то умије учинити само вјешти мајстор и за то нам управо ова челенка показује, да је њезин мајстор био вјештак у својој струци.

Грб на врху чекрка је мађарски: с лијева четири ријеке, с десна три хумка, од којих је средњи окруњен, те носи патријархални крст. Тај крст је с обје стране аграфе искрхан, по свој прилици хотимице.

О чекрк челенке утврђено је пет ланчића са доста дугачким иглама на крају, којима је врх на куку увијен. Овим иглама прикваčила би се челенка на калпак, да не отпадне.

Грб и техничка вјештина, којом је читава челенка израђена, свједоче нам, да је то мађарска радња, можда из Будима, гдје је још прије својих 50 година филигранска радња била на добру гласу. Будимске кујунџије бијаху у XVII. и XVIII. вијеку опће познати, те се натјецаху с најбољим италијанским мајсторима ове струке.

Мјере те челенке јесу:

Тежина 506 грама.
Висина чекрка 30 центим.
Дуљина највећег пера 45 центим.
Дуљина мањих пера 23 центим.
Дуљина тоболца 8 центим.

А како је ова челенка доспјела у Босну и када? На та питања, на жалост, не можемо дати потпуна одговора. Едали је заробљена на бојним пољанама у краљевини Угарској или Славонији за доба крвнијех бојева, што их је аустро-угарска држава водила са турском царевином; или је остала у Босни код које навале аустријске војске, у чијим су редовима племићи мађарски јунаштвом се истицали? — Мени бијаше могуће испитати само ово.

Биће томе 50—60 година, што је у Бањојлуци умр'о пошљедњи мушки потомак некоћ слављене мухамедовске породице Авдушиновића. Његова удовица, хођиница Авдушиновићка, која је преминула прије својих 40 година, даровала је пред

смрт ову челенку тада једва 20 година староме Хамиду Хусеђиновићу. Њезин супруг, који је као хоџа био опће штован и љубљен, добио је челенку прије какових 70 година од свог старијег брата Мехмед-аге Авдушиновића, овај пак наслиједио је челенку од свог дједа Ибрахим-аге. Породична традиција говорила је, да је овај Ибрахим ага ту челенку добио управо од султана. Кад је наиме починио неко јуначко дјело у бојевима у Унђуровини (Мађарској), поклони му султан зелен бајрак ата арапске крви, спахински ферман и нашу челенку. Веле да је тада Ибрахим ага био нешто преко 20 година стар. Незна се ни име султану нити доба, када је Ибрахим ага та одличија примио, а ферман, који би нам ову загонетку одгонетнуо, изгубио се, премда га је хоџиница Авдушиновка до своје смрти чувала као неку светињу.

Када узмемо у обзир, да је хоџа Авдушиновић прије 70 година добио челенку од свог брата Мехмед-аге, који је, како веле, доживио 80 годину; кад надаље узмемо у обзир, да су отац и дјед овога Мехмеда по казивању такођер доживјели лијепу старост: то се чини доста вјеројатно тврђење традиције, да је наша челенка прије какових 190—200 година дошла у посјед Авдушиновића.

Ако дакле и не знамо повијести овој челенци, ни имена оном мађарском јунаку, који се је њоме китио и са чије је главе уграбљена јамачно у неком боју: то ипак држимо, да ћемо овијем описом задовољити жељи многих наших пријатеља.

Коста Херман.

Nove vrste i varijetete Otiorrhynchus-a iz južne Bosne i Hercegovine.

od V. Apfelbecka.

(Otiorrhynchorum species et varietates novae e Bosnia meridionali et Hercegovina, — a Victore Apfelbeck).

1. Otiorrhynchus Emiliae.

Niger, adiposus; oblongo-ovatus; caput et thorax — lateribus densius griseo-luteis squamulis tectus, elytrae plus minusve dense squanulis metallicis piliformibus vestitae; rostrum rude rugoso-punctatum, sulcatum, capite fere duplo longius, thorax rude granulatus, longitudine latior; elytrae in mare latitudine tertia parte longiores, in ♀ paulo ventricosae, punctato-striatae, in striis punctis tenuibus, interstitiis exasperatis, parvulis planisque granis, in ♂ sicut in ♀ secundo et imprimis tertio aut tertio modo interstitio convexo. Pedes nigri, femoribus muticis valde incrassatis, tibiis apice spinulosis, in mare tibiis anticis in medio dilatatis. Antennae robustae, longitudine mediocres, funiculi articulo secundo primo longiore. Lg. 9—10 mm., lat. 4—5 mm.

Crn, masna sjaja; glava i vratni štit, ovaj osobito po stranama, obrasao žuto-sivim, a pokrilje manje-više gustim (osobito po stranama i prema vrhu) metaličnim ljušticama, koje su nalik na dlake.

Rilce krupno; smreškano istačkano, brazdovito, a brazda uzdužnom cjevčicom razdijeljena, skoro dva puta tako dugačko, koliko glava. Tjeme krupno istačkano; vratni štit krupan, na ploči plosnato zrnast, u prednjoj trećini najširi, sprijeda po malo, a prema osnovici odjednom vrlo sužen; širi je, nego li što je dugačak. Pokrilje u ♂ za trećinu dulje, nego li što je široko, a u ♀ nešto dulje, nego u ♂ i nešto trbušasto prošireno, istačkano prutasto, tačke u prugama plosnate, prostori izmegju njih hrapavi i imaju vrlo sitna plosnata zrnca. U mužaka, kao i u ženke drugi, a osobito treći ili samo treći megjuprostor jače uzdignut, a ostali skoro su plosnati.

Noge crne, bedre jako odebljale, a sve goljenice imaju po jedan kratak i jak trn. Prednje su goljenice u ♂ po sredini prema unutrašnjosti proširene. Pipci su jaki, prilično dugački; drugi članak biča dulji od prvog, treći nešto dulji, nego li je širok, 4. i 5. toliko su dugački, koliko i široki, kratko eliptični i tako široki kao treći, 6. i 7. su krugljasti, jednako široki, ali širi od petog. Dugačak je 9—10, a širok 4—5 mm.

Ima ga u okolini Sarajeva i kod vrela Bosne pod kamenjem. Našla ga je moja supruga i za to posvećujem njoj ovu vrstu. Ova i dvije vrste što slijede, broje se u hrpu bicostatus-a Boh. i gemellatus-a Stierl. (16. hrpa Stierlinovih tablica za opredijeljivanje evropskih Curculionida). Od bicostatus-a razlikuje se metaličnom dlakom pokrilja i tim, što su u mužaka, kao i u ženke slabo uzdignuti megjuprostori na pokrilju; a od gemellatus-a razlikuje se vrlo lako opet tim, što nije ploča vratnog štita istačkana, nego podjednako zrnasta, a nadalje se još razlikuje dlakom i tim, što je megjuprostor sveden.

2. Otiorrhynchus Henschi.

Niger, opacus; pube cana pulverulenta brevissima vestitus; rostrum carinatum, capite plus duplo longius, rugosum; thorax plane granulatus, lateribus valde rotundato-ampliatus, longitudine latior; elytrae punctato-striatae, in striis punctis profundis, in ♀ subtilioribus, interstitiis densissime et subtilissime punctatis, perspicua grana gerentibus, in ♂ secundo et tertio interstitio convexo, in ♀ omnibus interstitiis fere aequaliter subconvexis. Pedes nigri, femoribus muticis valde incrassatis (♂), tibiis apice spinulosis, tibiis anticis etiam in ♂ simplicibus (non dilatatis). Lg. 7·5—8 mm. lat. 3·5—4 mm.

Crn je i taman; odjeven je bijelo-sivim, prahu naličnim, manje-više gustim runom. Rilo mu je cjevkasto, $1^1/_2$ puta dulje od glave i smreškano. Tjeme je osobito fino i plitko istačkano. Vratni štit plosnato zrnast, sa strana jako zaokruženo proširen, širi je nego li je dugačak, skoro oko sredine najširi, sprijeda po malo, a prema osnovici od jednom vrlo sužen. Pokrilje istačkano prutasto, tačke su u prugama duboke, a u ♀ pliće. Megjuprostori su izvanredno gusto i fino istačkani i svi imaju vrlo jasna zrnca. U ♂ jest drugi i treći megjuprostor nešto više, a ostali su vrlo malo nadignuti, a u ♀ skoro su svi jednako presvogjeni. Noge i pipci su kao i u prijašnje vrste, samo što su prednje goljenice u ♂ normalne (t. j. nijesu proširene.) Duljina 7·5—8 mm; širina 3·5—4 mm.

Manji je i vitkiji od prijašnjeg; osobito ženka nije onako nespretna.

Našao ga je i njih više sabrao kod Bileka u Hercegovini moj prijatelj c. kr. pukovnijski liječnik gosp. Dr. Hensch.

Ova je vrsta u blizom srodstvu sa O. gemellatus-om Stierl. i sa prijašnjom; ali se ipak razlikuje od onog jednako zrnastim vratnim štitom i plosnatim megjuprostorima u ♀, kao takogjer i po gornjoj strani na prah nalikom dlakom; a od O. Emiliae razlikuje se osobito dubokim tačkama u prugama pokrilja, mnogo krupnijim i guščim zrnima na megjuprostorima i manjim, slabijim tijelom.

3. Otiorrhynchus liophloeoides.

Niger, splendore carens; caput et thorax pilis longis haud erectis vestitus; rostrum capite plus duplo longius, planum, carinatum, rude punctatum, thorax granulatus, lateribus valde rotundato ampliatus, longitudine latior, elytrae punctato-striatae, ubique (etiam in interstitiis) aequaliter et tenuiter granulatae, pube cupreo-metallica densi aequalique tectae, in ♂ secundo et tertio interstitio plus, quarto, quinto et septimo minus convexo, in ♀ omnibus interstitiis fere aequaliter subconvexis; elytrae in ♂ oblongo-ovatae, latitudine tertia parte longiores, in ♀ breviato-ovatae, valde convexae, latitudine paulo longiores. Pedes longi, in ♂ robustissimi, femoribus valde incrassatis.

♂ Long. 10—11 mm. lat. 5 mm.

♀ „ 8·5—10 mm. lat. 4·5—6 mm.

Crn, bez sjaja. Glava i vratni štit obrasao dosta dugačkim prileglim dlakama. Rilo $1^1/_2$ puta dulje od glave, skoro ravno, cjevkasto, krupno istačkano, na tjemenu su velike, ali plitke tačke, vratni štit je zrnast, na stranama vrlo zaokruženo proširen, u prednjoj je trećini najširi, sprijeda po malo, a prema osnovici odjednom jače sužen, mnogo širi, nego li je dugačak. Pokrilje istačkano prutasto, tačke u prugama prilično velike, u ♀ pliće, pokrilje je svagdje (pa i pruge) jednako fino zrnasto. Pokriveno je bakreno metaličnim (pogdjekad metalično zelenim) dlakavim runom. U ♂ jest 2. i 3. megjuprostor jače, a 4, 5, i 7. slabo uzdignut, a u ♀ prilično su svi jednako presvogjeni.

Pokrilje je u ♂ dugoljasto ovalno, za trećinu dulje, nego li je široko, a u ♀ kratko jajoliko, vrlo presvogjeno i samo za malo dulje, nego li je široko. Noge su crne, u ♂ vrlo jake, bedra jako debela. Pipci su kao i u prijašnjih dviju vrsta.

Duljina ♂ 10—11, širina 5 mm.

„ ♀ 8—10, „ 4.5—6 mm.

Gosp. Hensch skupio je od ove vrste više eksemplara kod Bileka u Hercegovini. ♀ nalikuje širinom i svojim kratkim presvogjenim tijelom na genus Liophloeus. Ta vrsta broji se takogjer u hrpu bicostatus-a i ako nije s njim u blizom srodstvu.

Od pregjašnih dviju vrsta razlikuje se svojim većim i jačim tijelom, svojim pokrovom, a osobito jednako fino zrnastim pokriljem.

4. Otiorrhynchus niveipictus (sarajevensis mihi i. l.)

Niger, ♂ pubescentia subtilissima, elytrarum angulo humerali et elytrarum apice squamulis niveis metallescentibus, ♀ ubique plus

minusve squamulis fusco-metallicis vestitus; rostrum carinatum, dense punctatum, capite dimidio longius, antennae graciles, funiculi articulo secundo primo valde longiore, thorax longitudine paulo latior, lateribus valde rotundatus et convexus, fere globosus, dense, aequaliter et subtiliter granulatus, tenuiter carinatus; in ♂ elytrae oblongo-ovatae, in ♀ breviato-ovatae, punctato-striatae, interstitiis subconvexis, et tenuiter granulatis, ♂ abdomine impresso, segmento anali apice profunde impresso, ciliato; pedes nigri, fortes, tibiis intermediis ante apicem emarginatis, tibiis posticis ciliatis.

♂ Long. 9—10·5 latit. 4—4·5 mm.

♀ Long. 9—9·5 latit. 5—5·5 mm.

Pedibus rufis : **var. sarajevensis.**

Crn, gornja je strana u ♂ skoro gola i samo je na vrhu pokrilja posuta dlakama, sličnim metaličnim ljušticama; na korjenu pokrilja čine svjetlo-srebreno bijele ljuštice na obje strane dobro označene manje-više produljene pjegice. U ♀ jesu ljuske po boji i duljini vrlo različne. U svježeg ♀ eksemplara odjevena je gornja strana metaličnim dlakama, sličnim ljušticama. Rilo je cjevkasto, gusto istačkano, za polovinu dulje od glave. Pipci su vitki, drugi članak biča mnogo dulji od prvog. Vratni štit nešto dulji, nego li je širok, sa strana jako zaokružen i presveden, skoro krugljast, gusto jednako fino zrnast, fino cjevčast. Pokrilje u ♂ duguljasto ovalno, u ♀ kratko jajoliko (mnogo kraće, šire i presvedenije, nego u cribrosusa) istačkano prutasto, megjuprostori su slabo presvedeni i fino zrnasti. U ♂ je analni odsječak na vrhu utisnut i obrastao dugijem dlakama. Noge crne, vrlo razvijene, u ♂ samo su srednje goljenice od vrha jasno zaokrajčene, stražnje goljenice ♂ dugo su dlakave, prednje i srednje goljenice ♂ oboružane na vrhovima vidljivom, a stražnje vrlo nejasnom kukom. Prednje su goljenice pred vrhom savijene.

Duljina ♂ 9—10.5, širina 4—4·5 mm.

„ ♀ 9—9·5, „ 5—5·5 mm.

Var: sarajevensis. Noge crveno-smeđe.

Ovu vrstu našao sam na Igman-planini kod Ilidža, a varijetetu sarajevensis u šumama Vučije-luke kod Sarajeva. Ta vrsta živi na crnogoričnom drveću i to u šumama, koje su na višim bregovima. Izvanredan je način prebivanja. Čudnovato je da su ♀♀ mnogo regje, nego ♂♂; izmegju kakovih 40 komada nagjoh samo nekoliko ♀♀. Varijetetu sa crvenim nogama našao sam samo u šumama Vučije-luke i to samo ♀ eksemplare.

Čini se, da je ova životinja slabo rasprostranjena; jer osim spomenutih mjesta ne nagjoh je ni na kojem drugom.

Radi toga, što su povinute prednje, a okrajčene srednje goljenice, broji se ova vrsta u hrpu cribrosus-a. (6. hrpa Stierlinovih tablica za opredijeljivanje evropskih Curculionida).

On je najbliži arrogans-u Friw. i to svojim krugljastim vratnim štitom, ljuskavim pokrovom ♂♂, duljinom drugog članka pipka i ustrojstvom goljenica ♂ (samo su srednje goljenice okrajčene), ali se osobito razlikuje od njega dugačkim rilom i rezbarijom vratnog štita, koji je u arrogans-a istačkan,

a kod ovog uvijek zrnast, pa nadalje rezbarijom pokrilja, koje je u arrogans-a u redovima istačkano i imaju istačkane slabo smreškane megjuprostore, dok je u niveipictus-a istačkana prutasto, a megjuprosto su fino zrnasti. — Od cribrosus-a razlikuje se ljuskavim pokrovom ♂ i širim, kraćim i zaokruženijim oblikom tijela ♀; dugačkim rilom, duljinom drugog članka u biča, postrance vrlo zaokruženim skoro krugljastim, zrnastim vratnim štitom i ustrojstvom goljenica ♂; jer dok su u niveipictus-a samo srednje, to su u cribrosus-a sve goljenice pred vrhom okrajčene.

Čini se, da je ova vrsta prelaz od cribrosus-a k arrogans-u.

5. Otiorrhynchus (Dodecastichus) geniculatus Germar var. Gangelbaueri.

Elytris inaequaliter disperse granulatis, granis fortibus et inaequalibus, evidenter striato-punctatis; tibiis anticis tantum in ♂ denticulatis; squamulis aureis, maculis diffluctis, ♂ segmento anali apice subtiliter impresso, et breviter crinito; pedibus rufis, geniculis nigris.

Pokrilje nepravilno rijetko zrnasto, razgovijetno prugasto istačkano, a zrnca su krupna i nejednaka. Prednje goljenice samo u ♂ razgovjetno nazubljena. Ljuske pokrova zlataste po nejasnim pjegama. Analni odsječak u ♂ na vrhu plitko utisnut i kratkim dlakama obrasao. Noge su crvene, a koljena crna. Živi na lisnatom drveću u šumama na srednjoj visini u okolini Sarajeva (Igman, Vučija-luka). Razlikuje se od tipičnog geniculatus-a rezbarijom pokrilja, slabo ili (u ♀) nikako ne nazubljenim prednjim goljenicama i zlatastim ljuskama.

6. Otiorrhynchus geniculatus, var. aurosignatus Strl.

Elytris planissime granulatis, transversim-rugosis; maculis squamosis rotundatis evidenter definitis, valde metallescentibus. ♂ segmento anali apice subtiliter impresso, longe hirsuto.

Prednje goljenice u ♂ jače, a u ♀ mnogo slabije ili skoro nikako ne nazubljene. Pokrilje vrlo plosnato zrnasto, popriječno smreškano (osobito su u ♂ zrna nejasna i u popriječne mreške rasuta), samo su nutarnje pruge tačaka razgovjetnije, tačke veće i jedna od druge više razmaknute. Ljuske pokrilja u omegjašenim okruglim pjegama vrlo su metalično zelene ili zlataste. Analni odsječak ♂ slabo utisnut i obrasao čupercima dlaka. Živi isključivo samo na četinjačama visokih šuma (Vučija-luka, Igman). Ovo je najraširenija vrsta. Od tipičnog geniculatusa razlikuje se i osobito se odlikuje plosnato zrnastom, popriječno namreškanom rezbarijom pokrilja i svjetlim zlatno-zelenim okruglim pjegama ljusaka.

7. Otiorrhynchus geniculatus var. Eppelsheimi.

Robustior et major. Elytris aequaliter granulatis, paulum transversim-rugosis; squamulis opacis, virescenti-griseis vel fuscis submetallicis; ♂ segmento anali apice profunde impresso, brevissime et parum crinito. Pedibus nigris.

Jači je i veći. Pokrilje jednako zrnasto, mjestimice popriječno smreškano. Prednje goljenice kao u prijašnjeg. Ljuske u dugačkim pjegama tamne, zeleno-sive ili smegje, slabo metaličn'e. U ♂ analni odsječak dublje utisnut,

vrlo kratak i slabo dlakav. Noge sasvim crne. Živi na lisnatom drveću po višim mjestima. (Trebević).

8. Otiorrhynchus geniculatus, var. herbiphagus.

Otiorrh. genicul. v. Eppelsheimi valde similis; elytris inaequalius granulatis minusque transversim-rugosis; maculis squamosis plus minusve diffluctis, cupreo-metallicis, thorace rudius dispersiusque granulato, granis minus deplanatis; ♂ segmento anali subtiliter impresso, evidenter crinito. Pedibus nigris vel piceis.

Najsličniji je pregjašnjem, ali manji. Pokrilje nejednako zrnasto i mnogo manje poprječno smreškano. Ljuske manje pjegave, više nejasne i metalično-bakrenaste. Vratni štit krupniji i rasutije zrnast, zrnca su manje sploštena. Rezbarija vratnog štita vrlo je slična ili jednaka var. Gauglbaueri. U ♂ analni odsječak plitko utisnut, ali štetinjaviji nego li u pregjašnjeg. Noge crne ili kao smola smegje. Alpinska vrsta. Živi samo na megji drveća visokih bregova i to na zeljastom bilju (Treskavica planina. Juli).

* * *

Ako se uzme u obzir materijal o geniculatus-ima, kojim raspolažem, onda pada dolomitae kao vrsta; jer se biljeg: nazubljene prednje goljenice, ne može održati kao karakter specije (manje-više je razlika u spolovima, a ponajviše nema je niti megju njima), isto tako je i širina čela vrlo nestalna.

Neka za to glasi: Prednje goljenice u oba spola unutra nenazubljene: **geniculatus var. dolomitae Kies.**

9. Otiorrhynchus truncatus, var. viridilimbatus.

Elytrarum thoracisque lateribus viridimetallicis squamulis dense tectus.

Od svoje pravrste tim se vrlo odlikuje, što su mu okrajci pokrilja a i ponajviše stranice grudnog oklopa gusto odjevene svjetlo-zelenim, metaličnim ili zlatastim ljuskama. — U ostalom kao i tipična vrsta.

Po višim bregovima u okolini Sarajeva živi na crnogoričnom drveću i dosta je rasprostranjen, ali se nalazi samo pojedince. (Trebević, Vučija-luka, Igman). Jedan eksemplar imam iz Mostara (Keller). S toga se čini, da je ova životinjica dosta rasprostranjena po Bosni i Hercegovini. Pravrste nema ovdje.

Svi eksemplari, što ih ja imam, imaju zelene ili zlataste ljuske, koje se sasvim ne gube niti u već otrljanih eksemplara.

Sarajevo mjeseca maja 1889.

Два хералдичка споменика из Босне.

Хералдичких знакова имаде по Босни и Херцеговини доста често. Скоро свима фали историјски тумач, те су нам за то неразумљиви, а остаће неразумљиви тако дуго, док добра срећа и марљиво проучавање не намакну ваљане одгонетке за овај овдје још нетакнути предмет. Ти споменици, већином грбови уклесани по стећцима и гробним плочама, хералднички су једноставно израђени, а тумач би им био лахак, да се до

њих забиљежило име племићке породице, којој су били знак. Ова два грба, која приопћујемо, занимива су с тога, што се у њима не састоји грб само од штита, на којем се налази мач или крст, већ су богатије израђени. Занимиви су надаље такођер с тога, што би се могли доводити у савез с именима и крајевима, који у прошлости босанској играше велику улогу.

Први грб налази се недалеко од Олова код села Д. Бакићи усред гаја. Споменик, на којем је грб уклесан, имаде облик четверобрида обелиска, 2·5 м. висока ступа, који завршује у пирамиду са доста големом кругљом. Овај споменик је један од најљепших средовјечних споменика босанских, а уријешен је богато клесаријама. Вјештина у израдби тих клесарија није баш највећа, али присподобивши их с другим богумилским спомеиицима, ваља том самотном ступу, који лежи сред лијепе шумице, у сваком погледу дати предност.

Бридори ступа уријешени су уклесаном пругом, сплетеном у облику конопца, а слично израђене пречке раздијељују сваку од четири стране ступа у три поља. Горње и дољне поље уријешено је су два пара вијака, сложених на облик латинског слова „S“, а међу њима налази се једна или двије руже.

Грб налази се у средњем пољу, те се састоји од штита и од главе. Глава је доста нејасно израђена, а без каке бар фантазије тешко би било одлучити, какву звјерку приказује. Са врата те звјерке наставља се тијело без ногу, савито као змајево

тијело, те обухвата с једне стране штит. Десно над штитом налази се звијезда.

Сâм штит је маљушан, без икака знака.

Разлог, зашто у штиту нема хералдичког знака, биће тај, што дотични кипар није био доста вјешт свому послу, па није могао у онај мали штит уклесати грба, а може бити и тај, јер није хтио опетовати, што је већ над штитом исклесао.

По правилима хералдике први је услов да се оно, што се на штиту налази, прикаже и над њим, па нема сумње, да би се празно поље штита имало попунити опет звјерском главом и звијездом.

Слично стилизовану звјерку нашао сам на једном новцу Ђорђа Страцимировића,[1]) гдје она представља вучју главу, а на новцима Балшића налази се често уз штит и звијезда, било цијела, било располовљена. У фојничком грбовнику налази се та звијезда само у штиту грба породице Балшића, а вучија глава на шљему.

Што се тиче предјела, у ком се налази тај обелиск, то је он некоћ био позориштем важних догађаја. На близо бијаше град Олово, некоћ имање славних племића босанских Павловића. Тадања варошица Олово са својим рудокопима олова, била је у оно вријеме на добру гласу, понајвише рад трговине с оловом, овој за Босну тада важној трговачкој роби.

Идући из Олова у Д. Бакиће виде се још данас уз пут остаци старог зиданог водовода, који је био спојен са мајданима, те је тјерао млинове. Идући кроз Долове опазићеш лијево и десно покрај пута сред шуме развалине многих кућа, а над порушеним зидовима израстоше стољетни храстови и букве. Нема сумње да је ту била велика насеобина рудара и трговаца. Изишавши на чистац пред Дôње Бакиће, налази се некадања „platea publica“ „Vaoturcha“ и „Purgara“, како се зваху прије талијански а послије саксонски рудари, који бијаху ондје насељени.

Рушевине у Доловима народ још и данас зове „Варошиште“, а онај чистац пред Бакићима „Трговиште“. Народ прича да је ту некоћ било свјетско трговиште, на коме се сакупљало народа са свију страна свијета.

У самим Бакићима имаде рушевина црквице, чији се зидови до 1 м. над површином још и сада виде. Била је дугуљаста облика (8·12 м.), а ваљда у готском слогу сазидана. Зидине обрасла је густа, скоро непрокрчива шикара, а сред ње израсло је прилично големо дрвеће.

Око цркве налази се до 20 надгробних плоча, које су уријешене било крстовима било мачевима и увојкама, сличним онима у обелиска. Какових 200 корачаја на југ налази се лијепо, каменим плочама озидано врело. Народ зове то врело „Купалиште“, и вели, да су се у њем купале жене и дјевојке из Олова, кад би дошле амо на „свјетски вашар“.

* * *

[1]) Љубић: Југосл. новци XIV. 4.

Други споменик, што га у слици приопћујемо, усијечен је у големи стећак код Забрђа близу Тарчина.

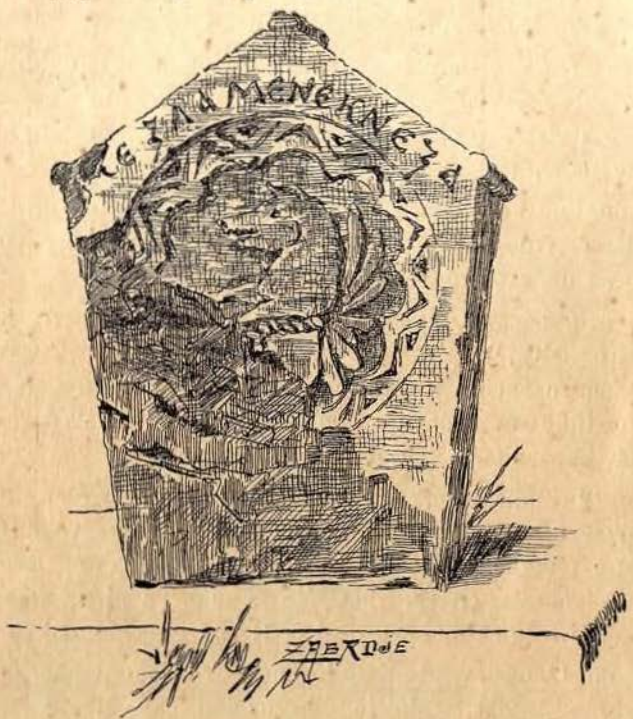

Стећак од вапнаца висок је 1·80 м., дугачак 2·20 м. и лежи на големој плочи од шкриљца, на монолиту, који је 3·4 м. дугачак и 2·20 м. широк.

Тај је стећак један од највећих и најљепших у Босни. Истесан је на облик саркофага, те му је забат уријешен крупном сплетеном врпцом.

У прочељу исклесан је округли ћенар, а сред њега грб: вучија глава, а под њом штит.

Над штитом налази се натпис:

„Се зламение кнеза“

а на десној пространој плохи:

Радое великога кнеза босанскога
апостави синь * * * негов
ь кнезь Радичь з божиом помоћю
и своихь вѣрнѣхь асином ни сд . . .
омь ином помоћию него самь

То јест: Се зламение кнеза — Радое великога
кнеза босанскога, а постави синь неговь
кнезь Радичь з божиомь помоћју
и своихь виернихь а синомь ни сд(руг)омь
иномь помоћију него сам

Др. Трухелка.

Listina kralja Matije Korvina.

Ovom listinom, koja je izdana u Zagrebu godine 1481, daruje kralj Matija Korvin bosanskim franjevcima dva dalmatinska manastira. Listina čuva se u knjižnici samostana u Sutjeski, a glasi po latin. originalu:

„Mathias Dei gratia Rex Hungariae, Bohemiae etc. Fidelibus nostris magnificis Banis vel Vicebanis Regnorum nr̃orum Dalmatiae et Croatiae; item Capitaneis Castri et civitatis nostrae Scardonensis pñtibus et futuris pñtium notitiam habituris salutem et gratiam.

Quia nos sicuti superioribus diebus dum in Jaica agebamus duo illa loca seu monasteria, quae fratrem Allexandrum alš Abbatem de Gotho in pr̃ntia Dalmatiae tenebantur Religiosis fratribus ordinis Sancti Francisci (quos Veneti de insula Velje eo ꝙ, nr̃i fuissent subditi de quibusdam claustris exclusissent) eis ad inhītand dederamus et deputaveramus. Ita etiam modo ejusdem damus deputamus et assignamus per pñtes, Mandamus igitur fidelitati Vr̃ae firmiter ꝓtenus a modo imposterum annotatos fratres in pfāts Monasteriis per nos eis modo premisso datis contra quoislibet impeditores mostatores et turbatores omni studio et diligentia tueri defendere et manutenere debeatis. Secus ñ facturi pñtibus perlectae exhibenti restitutis.

Datum Zagabriae feria tertia px post festum beati Vincentii Martyris Anno Dom̃i Millesimo quadringentesimo octuagesimo primo, Regnorum nr̃orum Hungariae etc. vigesimo tertio, Bohemiae vero duodecimo.

L. S.

(Pro rege?) **Thom. Epps Barac.**

Evo prijevoda:

Matija, božijom milošću kralj Ugarske, Ceske itd. našim vjernim i velmožnim banovima, ili podbanovima naših kraljevina Dalmacije i Hrvatske te kapetanima naše tvrgjave i grada Skadra, sadanjim i budućim, kojima će ovo doći na ruke, — pozdrav i milost!

Budući mi, kao što i onomadne, kad boravljasmo u Jajcu, ona dva naša mjesta ili manastira u provinciji Dalmaciji, koja primiše fra Aleksandra, inače opata gotskog, dadosmo i odredismo za stanovanje braći reda svetoga Franje (koje Mlječići protjeraše iz nekih manastira na ostrvu Krku, jer su naši podanici) — tako ih i ovom zgodom dajemo, odregjujemo i potvrgjujemo ovim (listom), a Vašoj Vjernosti tvrdo naregjujemo, da rečene fratre od sada i u buduće u spomenutim manastirima, što ih navedenim načinom darovasmo, protiv svih neprijatelja, buntovnika i klevetnika svom revnošću i gorljivošću (marljivošću) čuvate, branite i podupirate.

Pročitavši ovu povelju, da ne činite protiv te naredbe.

Dano u Zagrebu trećeg blagdana px poslije svetkovine blaženog Vinka-mučenika, u godini gospodina hiljadu četiri sto osamdeset i prvoj, našeg vladanja u Ugarskoj itd. dvadeset i trećoj, a u Českoj dvanaestoj.

Pečat od crvenog voska

(Za kralja?) **Toma biskup Barac**, s. r.

papir s njega odlijepljen.

Старобосански натпис код хана Чоршулића

у тузланском котару.

† Сѣ лежи Бранко Бенковичь на (своио)
и земли на племенитои тои (поставише)
на немь братиѣ бѣлѣгь милобра
ть и милько и синь то (8)сѣко
а писао га био тадь диѣ(кь) Матиѣ (?)
Новичь

Чита се: † Се лежи Браико Бенков(и)ч на (своио)
и земли на племенитои тои (поставише)
на нем братија бјељег, Милобра-
т, и Милко и син, то (у)сјеко
а писао га био тад дија(к,) Матија (?)
Нович,

У задњему је регку у свези = ао у писао; аѣ у га био.

Овај сам натпис прочитао из фотографије [1]), те ми нијесу познате све околности о споменику (Усп. Viestnik hrv. ark. dr. год. 1889. (XI.) бр. 2. стр. 49—50—LX.).

Овај је споменик из тузланскога котара (у Босни), те је ондје и дан данашњи Бенковића. — За Бранко усп. Коријени од Ђ. Даничића на стр. 139 од Братослав. — У дубровачкому (у Брсечинама) су и сада двије обитељи Бенко.

Вид Вулетић-Вукасовић.

* * * *
*

Овај старобосански натпис налази се покрај пута, који води из дôње Тузле у Зворник, недалеко од села Чакловица код хана Чоршулића у близини 80-тог километра. Чим је земаљски музеј почетком год. 1888. сазнао за овај натпис, одређено је да се фотографира. Натпис је усјечен на једној страни овелике плоче, истесане из камена-вапнаца, а састоји се од пет редака. Карактер слова доста је једноставан, лапидаран без икаква

[1]) Фотографију ми је (доста лошу) доставио на употребљење за науку марљиви г. Др. Ћира Трухелка. Хвала му!

накита. Слова су прилично невјешто израђена и наличе епиграфски споменицима старијег типа из доба прије освојења Босне.

Ако текст овог натписа управо и није особито важан, то га приопћујемо у једну руку према жељи велештованог писца, а у другу за то, што неки истраживаоци босанских старина услијед погрјешног читања првог ретка дођоше до закључка, да је овај натпис покривао гробницу неког члана српске породице Бранковића.

Плоча показује многе удубине, које су у њој ваљда биле већ онда, кад је истесана из станца-камена.

Велевриједни госп. писац не ће нам замјерити, ако изјавимо, да се у неким тачкама не слажемо с његовом лекцијом овог натписа. У слици донашамо факсимил, који је начињен вјерно по фотографији.

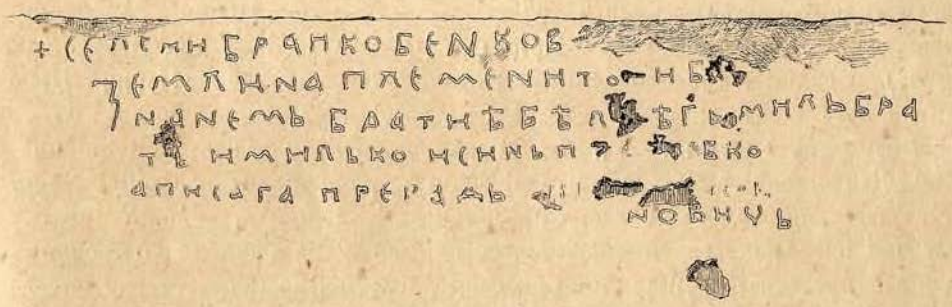

У том факсимилу виде се на горњ м рубу плоче два мјеста, одбијена у новије доба. Тиме је први редак веома штетовао, те се не може до краја читати. У самом тексту на више мјеста налазе се доста дубоке рупе што их је вода излизала; та мјеста ваља такођер узети у призрење, кад се натпис чита и тумачи.

Први редак попунио је г. Вулетић - Вукасовић по примјеру других надгробних натписа старобосанских; с наше стране морамо ипак примјетити, да у имену „Бенковић“ изнад слова „в“ не могосмо наћи слово „ч“, јер је и оно одбијено. Ми држимо, да име покојника није гласило „Бенковч“ већ „Бенковић“. У другом ретку г. писац послије ријечи „племенитој“ опетује словку „тои“ и схваћа је ваљда у значењу ријечи „ово“. Ваља нам истаћи, да у босанским натписима за демонстратив обично служи старословенска ријеч „си“, „сиј“ или „с'“. Мјесто словке „тои“ ми смо прочитали слово Б, а даљи текст је одбијен. Можда је ово слово почетак ријечи „баштини“, којој се у многим босанским натписима вели „племенита баштина“. Та фраза одговара нашој ријечи дједовина (у значењу племства), а њемачкој „Adelssitz“. Послије ријечи „племенитој баштини“ може се додати „поставише“ ако то допушта ширина колумне.

У трећем ретку прочитали смо мјесто „Милобрать“ „Мил'брать“. Примјећујемо, да се у старим босанским натписима слово „о“ и „и“ у именима, сложеним од основе „Мил“ (мио) често надомјешћује са „ь“. За примјер навађамо, да се пише „Мильтѣнь“ (Милутин), Мильдражь (Милодраж) дакле и Мильбрать мјесто Милобрат.

У четвртом ретку не нађосмо двије задње ријечи то ѕс'кко. Како се разабире из слике, испрекидана је задња ријеч удубинама; нама је успјело прочитати само слова п≡вко. Међу та слова може се ради онијех рупа мало шта уметнути, а кад се већ мора уметати, ми мислимо да не ћемо згријешити, ако увртимо слово а; тако ћемо добити име „Павко". Када се у натпису спомињу имена браће покојникове, мислимо да се није намјеравало зашутјети име покојникова сина. Не мислимо да је писац овог натписа хотио употребити успоредо ријечи „то ѕс'кко" и ријечи „а писа; нама се чини да би то био плеоназам, јер су у старобосанским натписима фразе „усијече" и „написа" или „писа" синонимне, те одговарају латинској „sculpsit".

Коначно ваља нам још изјавити, да у петом ретку не нађосмо цијели пасус између ријечи: „а писа га" . . . . . до „Новић". Ми прочитасмо само крсно име писца Прерадь. (Прерад је једно од најљепших имена), и задње двије словке презимена пишчева . . . . „Новић" Прве ставке презимена избрисане су, те се у онијем удубинама доста нејасно виде само три слова ик≡н≡. Можда је презиме гласило „Војновић", или „Живојновић". Презиме Новић било би у опреци са непромјенљивим установама, по којима се творе презимена у овијем крајевима. У јужних Словена постадоше сва имена, која се свршавају на „вић" од посесивних супстантива, те је супстантив крсно име, било очево (како то још и сада бива у Русији), било прадједово (како је то обичајно у Срба и Хрвата). Тако постаде од имена Војно — Војнов-ић, од Константин — Константинов-ић, од Јован — Јованов-ић итд. Новић је дакле само граматички додатак основи имена; та се основа у нашем натпису на жалост не може читати. Држимо да име писца нашега натписа није гласило само „Новић", него да је имало бар три словке.

Из наведених разлога мислимо, да смијемо овај натпис читати овако:

† Се [1]) лежи Браико Бенков(ич на својој)
земли на племенитој б(аштини. Поставише)
на немћ братија бјељег [2]) Милћбра
тћ и Милћко и син П(а)вко,
а писа га Прерадћ (Вој?)нович

Уредништво.

---

[1]) Се = овдје

[2]) Бјељег = биљег. Ова ријеч у старој босанчици значи споменик. Слово ѣ употребљава се у старобосанским натписима разнолико. Често надомјешћује наше ие, је, често га опет ваља читати мјесто ја на пр. у ријечи братија. У ријечи бјељег прво ѣ сигурно је писарска погрјешка епиграфа Прерада; ми бар мислимо, да се са гледишта језикословног не може оправдати. Примједба уредништва.

Kako se našlo i diglo gnijezdo orla zlatana.

(Aquila chrysaëtos). U blizini Sarajeva.

Dne 1. maja 1888 god. baš u podne pogje iz Sarajeva malo društvance od sedam osoba u dvoja kola i uputi se pravcem prema Kozijoj ćupriji. Društvance ne bijaše samo slika bezazlenih teferičlija, nego ono izazivaše takogjer i pozornost svijeh prolaznika.

Premda u sred vremena, u kojem je lov zabranjen, ipak nas je svaki držao pušku sa kuršumom ili onu sa sačmom.

Od straga u prvijem kolima bijaše smještena golema pletenka (košara), a u drugijem sjegjahu čak i dva požarnika u potpunoj opremi. Sve to, a suviše još i množina konopaca, pojaseva i t. d. prikazivaše baš čudnovatu sliku.

Sada neka štropotaju obadvoja kola za časak prašnim putem, a mi ćemo u kratko razložiti čitaocu povod toj našoj čudnovatoj ekspediciji.

Možda se još sjeća mnogi od onih, koji su u Sarajevu bili u mjesecu septembru 1887. kad no je šuma gorila, na onu prilično veliku vatru, koja je u pravcu prema kaštelu krvavo rumenila nebo kroz više večeri; a tko to nije opazio, taj je možda svojim okom kružio sa onog mjesta miljackinog klanca, gdje no se novi put naprema Starom gradu zadnji put savija i uzdiže, da se opet spusti na prema hanu Bulogu, te se je uvjerio, kada su mu se tamo pokazale one impozantne stijene i onaj strašni klanac, u kom se u Miljacku sastaju potoci Mokranjčica i Paoštica, kako je bilo u ono vrijeme neizmjerno teško približiti se ognjištima vatre, koja se oku pričinjahu tako blizo, a osobito od stražnje strane.

Od prilike na istom mjestu rastao sam se 23. marta poslije podne sa svojim prijateljem R. Geschwindom, šumarem u Palima, sa kojim sam džabe kroz više dana putovao po sniježnim bregovima, da za muzej pribavim rijetkost prvog reda — gnijezdo crne kreje (krештelice, šojke). No za to smo ipak sakupili množinu drugih prirodnina, a bilo je i puno opažanja, koja se tiču osobito gradnje gnijezda bjeloglavog lešinara.

Samo nekoliko minuta kasnije slučajno spazi Geschwind na jednoj stijeni gnijezdo orla zlatana, baš u času kada se je hotjela jedna od starih ovih ptica zviždećim lijetom u gnijezdo spustiti; ali se ipak opet odmah pod oblake digla.

Od tog vremena posjećivano je to mjesto češće, jer je g. Geschwind hotio da to skoro načinjeno gnijezdo ove krasne ptice pribavi zem. muzeju, pa ga je za to, što sâm, a što opet bud koji lugar nadzirao.

Bilo s razloga, što su takova uznemirivanja postala orlu neprijatna, bilo opet, što su sada upozoreni pastiri više pazili na tog kradljivca njihovih janjaca, više, nego što mu je moglo goditi — ili bilo kako mu drago — ali gnijezdo ostade pusto.

Opis gnijezda, kao i njegov položaj dovoljan je bio, da od svoje strane sve učinim, pa da taj kraljevski prijesto, onako, kako je sagragjen, prenesem u zem. muzej.

Eto, u tu svrhu digla se 1. maja prije opisana ekspedicija, za koju nam ljubazni zapovjednik požarničke čete g. Huršid, dobrostivo dao dva od svojih najboljih momaka.

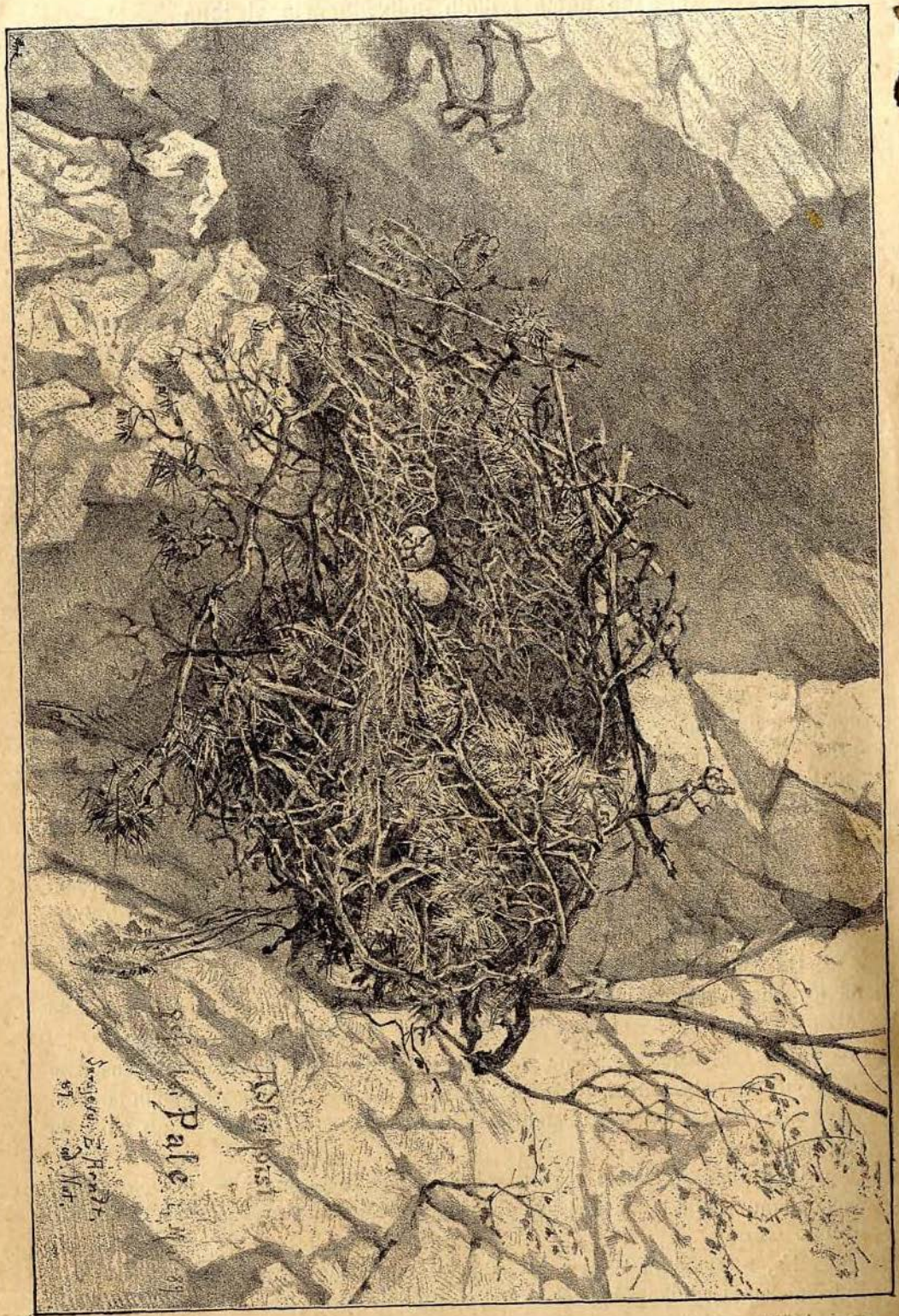

U Palima prenoćismo, a 2. maja ranim jutrom, vesela srca stigosmo preko Crkvišta na Orlovac, kojemu se na najvišem vrhu nalazilo gnijezdo.

Stijena, na kojoj je gnijezdo ležalo, jest na gornjem kraju prilično uzane prodrtine i popriječno je 80 metara visoka. Kako je okrenuta naprema jugoistoku, to su je dobro zagrijale jake zrake prije poldnevnog sunca već i u to rano godišnje doba.

U okolo stoje vrlo na rijetko nagorene crne smrče, koje su svojom vlastitom žilavošću i uz prkos svoj množini smole ipak sretno preživjele višednevnu vatru.

Osim nekoliko pastira i mnogobrojnih lovaca rijetko tko obigje ove slikovite partije stijena, a to s razloga, što je od Sarajeva pristup preko Starog grada vrlo težak i u opće može samo ljeti dobar gorštak tamo doći.

Sa nekim strahom stajasmo svi s ovu stranu prodrtine i gledasmo u gnijezdo, koje baš napramno ležaše i promišljavasmo, kako bi bilo najbolje posao otpočeti.

Srećom raste na gornjoj strani stijene nekoliko vrlo starih crnih smrča, koje bijahu dosta jake, da drže onog, koji bi morao oko njih opasati konopac. Od tog mjesta samo par metara dublje, naigjemo na pukotinu, koja se u koso gubi i okončava se izdubinom, u kojoj je na drugom kamenu stijene gnijezdo sagragjeno bilo. U svemu trebalo se kakovih 15 metara po užetu spustiti.

Sada smo se brzo primili posla.

Slikar Arndt i ja stadosmo s ovu stranu strmine; on, da odmah sam škicira svaki pokret i položaj gnijezda a ja, da dovikujem zapovijesti onog, koji na konopcu visi, ljudima, koji gore rade; jer odozdo gore ne mogaše se neposredno razumjeti niti jedna riječ.

Megjutim konopci su bili odmotani, a prijatelj Geschwind bio je prvi, koji se, razgledavši još jednom uzao na kuki pojasa, bez svakog otezanja zaputio na put kroz zrak.

Na konopcu držao ga je preparator Zelebor i oba požarnika. Iza nekoliko strašnih minuta, za koje je vrijeme polagano dolje puzio i istodobno se o pukotinu lijevo otiskivao, dočepao se gnijezda.

„Pušti konopac za pet metara!“ — glasila je komanda.

Sada dogje red na mog lovca, štajerskog šumara Alojsa Wutte, koji je osim putovanja imao još i tu zadaću, da sobom na legjima ponese golemu pletenku (korpu), u koju će se gnijezdo smjestiti. Sa nešto muke pogje i to za rukom i tek sada otpoče brižna radnja njih obojice, koji se uspeše na malen prostor stijene. Taj rad pričini se opasnim, a još strahovitijim, kada je svaki svoj konopac odvezao, da se može što slobodnije kretati. Nesvjestice se ne bojaše ni jedan. Sa velikom mukom podvališe gnijezdo tek onda, kada su ga sa sjekirom i testerom riješili triju, kao ruka debelih i nevjerovatno žilavih jasenića. Po tom su ga legjima sa stijene lagano krenuli, a sa dobačenim konopcem toliko uzdigli, da su ipak mogli poslije nekoliko uzaludnih pokušaja, turiti pletenku ispod njega. Kada su ga dobro uvezali, onda je otpočeo tek najteži posao.

O jednom konopcu visjelo je gnijezdo u korpi, a o drugom prijatelj Geschwind, koji je onim konopcem neprestano upravljao i od izbočina stijene odupirao. Taj strašni prizor trajao je skoro četvrt sata; no za to je stajala pletenka sa gnijezdom na okrajku stijene dobro sačuvana.

Megjutim je Wutte ostao bez konopca dolje i bijaše baš lijepo pogledati, gdje se zabavljaše izravnavanjem mjesta i odstranjivanjem kamenja, da se druge godine nasele opet orlovi; jer on doista mišljaše, da im vrlo prija mjesto.

Poslije tog dobacismo mu konopac, te sada otpoče i zadnje izvlačenje. Na polovini puta htjede se Wutte obustaviti u pukotini stijene radi slijepih miševa, koje je tamo mislio naći; no budući ga ne čuše oni, koji ga izvlačiše, to ga baš u tom času svom snagom povukoše glavom u pukotinu stijene, što se svakojako smješnije pričinilo gledaocima, nego li njemu samom; no ipak za nekoliko minuta kasnije, stajaše i on na čvrstom tlu kod svojih drugova i sada uzdahnusmo svi laglje.

Prećutaću teško snašanje pletenke sa njezinom sadržinom kroz gusto grmlje pri žestokoj sunčanoj pripeci i teškoj žegji, te ću samo spomenuti, da smo oko šest sati svi sretno došli u gostoljubivu šumarevu kućicu, koja je sagragjena na vrlo prijatnom mjestu, te da smo sat i po kasnije odvezli gnijezdo na njegovo opredijeljeno mjesto.

Još mi samo preostaje opis samog gnijezda.

Sagragjeno je od suhih grana i grančica jasenovih, bukovih i smrčevih i to tako, da se dobro vidi, kako su jači komadi dolje smješteni. U premjeru ima najdeblja grana kakova 3 cm.

Poviše nje poslagane su dosta neuredno po okrajku gnijezda podebele smrčeve grane skupa sa lišćem, koje je bez sumnje snijeg odlomio, a orlovi ih u gnijezdo snijeli i njima duplje gnijezda načinili. Nešto suha lišća, nekoliko pahuljica i dva lijetna pera — to je srednja prostirka gnijezda, u kojem se nalaze još i dvije na čisto oglodane kosti. To je gnijezdo na svaki način upotrebljavano kroz više godina i samo je svake godine opravljano, jer nije vidjeti, da bi bio koji donji dio nagoren, dok mu je gornja naslaga složena od onog materijala, koji je ostao iza vatre.

Premjer mu je 110 cm; srednja visina 45 cm.

Poslije mjesec dana, kako je doneseno, vagnulo je 30 kilograma.

Svakako će biti, da malo koji, a možda niti jedan muzej u Evropi nema ovakog gnijezda.

Piscu ovih redaka biće osobito drago, te će zaboraviti na sve pretrpljene teškoće, kada bude mogao u novim prostorijama zem. muzeja pokazivati posjetiocima u što vjernijem obliku kuću najveličanstvenijeg orla izmegju svih naših orlova. Čitalac „Glasnika“ neka se pak s ovijem gnijezdom upozna iz slike, koju je vjerno po naravi slikao gosp. Ewald Arndt. —

Othmar Reiser.

Мач од туча извађен из Дрине.

Већ од дуљег времена наша влада у споразумљењу са владом краљевине Србије ради на том, да на ријеци Дрини уклони оне запријеке, које спречавају пловидбу на овој пограничној ријеци. Приликом овијех

радња недавно се код „Радаљске аде“ извадио из корита Дрине бронцани мач, чију слику овдје донашамо. Мач овај достависмо ради оцјене Др. Фридрику Кенеру, управитељу кабинета за старине и стари новац у Бечу, и професору J. Сомбатију, чувару бечког ц. кр. природно хисторијског музеја; те нам та господа пишу о мачу ово:

Г. Кенер вели: Мач од туча, који се нашао код „Радаљске аде“, потиче из предримског доба, како то показује облик и врста ковине. Од сличних мачева, који се најпше у Ердељу, Угарској и горњој Аустрији, разликује се овај мач с тога, што је необично кратак. Којој епоси такозваног бронцаног доба тај мач управо припада, то се поуздано казати не може; али се чини, да га можемо убројити у почетак такозване халштатске епохе. Предмети ове епохе, која допире до у V. стољеће прије Христа, налазимо свуда у средњој Европи; њојзи ће и овај мач прије припадати, него којој млађој фази.“

Г. Сомбати пише пак: „Код „Радаљске аде“ из ријеке Дрине извађени бронцани мач припада веома раширеном типу; овај се тип особито истиче ширином балчака (дршка), који бијаше обвијен дрветом, рогом, кости или тучом. Овакови мачеви најпше се од Грчке до Скандинавије кроз цијелу средњу Европу, а у Грчкој нашао се у једној киклопској кући, јужно од Агоре микенејске (Mykenae), типични мач ове врсте, која се битно разликује од других дуљих микенејских мачева. Берлински музеј за проучавање народа има један мач ове врсте, који ваљда потиче из доњег Мисира (Египта). Мађарска, која је најближа мјесту, гдје је нађен овај мач, дала је већи број оваких мачева, од којих се некоји посве подударају са мачем од Радаљске аде на пр онај, који је нађен у Ореску у земплинској жупанији и у Бесермењу у хајдуском котару (оба мача су у народном музеју у Будимпешти), надаље мач из Мункача у берешкој жупанији, који се налази у ц. кр. природно-хисторијском дворском музеју у Бечу. Предхисторијска збирка овог дворског музеја има још два овака мача из Виндиш-Фајстрица у Штајерској и 4 комада из громила халштатских. Број досада нађених мачева ове врсте прелази стотину.

Доба, којему овај мач припада, карактерисана је прелазом бронцане културе у прву културу гвожђа; ту добу зовемо халштатском перијодом. У гробиштима код Халштата налазе се покрај оваких мачева гвоздени ножеви и оружје. У сјеверној Њемачкој, Данској и Скандинавији спада наш мач у чисто бронцану епоху (и то у другу половицу исте), јер су стари народи ондје гвожђе стали употребљавати неколико стољећа касније, него у Алпама. Може се дакле узети, да се овај облик мачева у исто доба употребљавао у средњој и сјеверној Европи. То доба пада још у прву половицу оних тисућâ година прије Христа.

Предмети од бронце већ су чешће извађени из нашијех ријека. Или су такови предмети некоћ непосредно пали у ријеку, што примјерице можемо наслућивати код бронцаних ствари, које су извађене из Купе код Сиска; или их је вода из обале одронила и нанијела на наслаге пијеска. Ово би се могло устврдити за мач, нађен код Радаљске аде.

Два бронцана мача сродног типа извађена су са другијем стварима такођер из Дунава (дунавске матице, Donau Strudel) код Грајна."

* * *

Бронцани мач из Радаљске аде чува се у предхисторијском одјељењу нашег музеја. Мјере његове јесу:

Тежина		286½	грама
Дуљина		50	центим.
Дуљина	балчака	6	„
„	ножа	44	„
Ширина	„	3	„
„	балчака горе	4·5	„
„	„ доље	3	„

Коста Херман.

Ko je bio slikar fojničkog grbovnika?

Jedna od najznačajnijih starina katoličkog manastira u Fojnici bez sumnje je stari prijepis grbovnika nekadanje bosanske gospode. U tom prijepisu sačuvani su grbovi porodica, koje se za provale Turaka iseliše, te u tugjinstvu sačuvaše i ime i grb svoga plemstva; nadalje porodica, koje prigrlivši islamsku vjeru doduše promijeniše svoja porodična imena, ali su sačuvale tradiciju svog plemstva; najzad takogjer takovih porodica, kojima je tečaj vremena izbrisao trag i spomen. Fojnički grbovnik mnogi su precjenjivali, a mnogi mu porekoše historičku i heraldičku važnost. — Bilo kako mu drago, grbovnik je vrlo zanimiva starina a sva je nada, da će s vremenom i historička i heraldička znanost na temelju pouzdanih vrela u njemu ovjeroviti list po list, grb po grb.

Ovdje nije prilike ni tomu, niti opširnom opisu samoga grbovnika [1]), pa za to ćemo ga samo u nekoliko riječi opisati prije nego što pregjemo na samoga umjetnika, koji ga je slikao. Fojnički grbovnik naslikan je na krupnom papiru u velikoj četvrtini, te sadrži 141 list. Na prvoj strani prvog lista nalazi se naslikana Bogorodica u oblacima; pod njom golemi polumjesec, a popreko znakovi grba: u nakrst složene dvije grede, a na vrhu im po jedna okrunjena glava crnca.

Na drugoj strani ovog lista nalazi se u oblacima monogram Isusa, a pod njim sv. Kuzman i Damjan.

Prva strana drugog lista nosi naslov grbovniku, a na drugoj strani naslikan je sv. Jerolim, kako kleči pred krstom.

Treći list prikazuje u jednu sliku složene grbove svih slavenskih država na Balkanu, zatim slijede na posebnim listovima 10 grbova ovijeh država i 126 listova sa plemićkim grbovima.

Na zadnjem listu je opet sumarno složen grb nekih porodica.

[1]) Prvi put opisao ga je Fra Ante Knežević u „Zviezdi Zadarskoj" 1863.

Na naslovnom listu imademo slijedeći bosančicom pisani natpis:

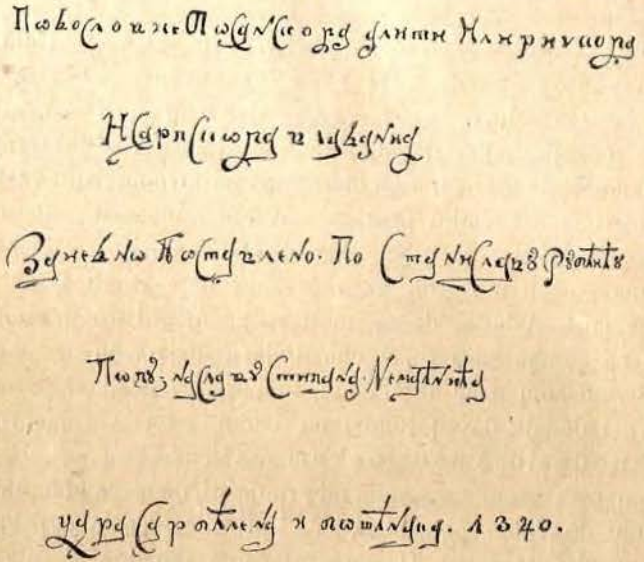

t. j. „Rodoslovje bosanskoga aliti iliričkoga i sarpskoga vladanja zajedno postavleno. Po Stanislavu Rubćiću popu; na slavu Stipana Nemaćnića cara Sarbćlena i Boščnana 1340".

Pod tim naslovom pripisano je latinski:

Codicem hunc continentem varia Stemmata plurium Nobilium Familiarium Bosnensium jam ab immemorabili tempore a captivitate nemque Regni Bosnae studiose conservatum fuisse a Rdis Pribus Franciscanis Familiae Fojnicensis testamur Nos Frater Gregorius a Varess Episcopus Rupensis et Vicarius Aplicus in Bosna Othomana dicta Argentina, praecipue vero in olim Episcopatu Dumnensi.

Suttiscae Die 6. Julii 1800.

Pečat Biskupov

Ita est:

Fra Gregorius
Episcopus et Vicarius Apostolicus Mppa.

Pečat samostana Sutjeske

Iz toga slijedi, da je sadanji fojnički grbovnik prijepis starijega rukopisa i da je načinjen 1800. a original, koji je na žalost propao, da je načinjen od popa Stanislava Rupčića u godini 1340.

Taj prijepis nije jedini, koji se načinio; megju ostalima posjeduje carska dvorska biblioteka u Beču mnogo stariji prijepis, što ga je načinio Bošnjak Marko Skorojević na dar nadvojvodi Franji Ferdinandu († 1654), sinu cara Ferdinanda III. Drugi prijepis načinio je Fra Krešić 1837. za grofa Vladislava Festetića, a po manastirskoj tradiciji fojničkoj nalazi se vrlo stari

prijepis ili možda original grbovnika u biblioteci manastira na Svetoj gori Atosu.

Taj grbovnik snimio je Korjenić-Nevrić još god. 1595. kako sam veli „iz libra veoma stara, koji se nagje megju starim knjigama librarije monastirovi svete gore, reda slavnoga i dičnoga Bazilije.“[1])

Asboth u svojoj knjizi „Bosnien und die Hercegovina“ (strane 442—446) poriče grbovniku osobitu starost, koju bi imao po naslovnom listu, a zaključuje to iz slijedećih razloga: U grbovniku imade grbova, u kojima se nalaze megju znakovima topovi (na primjer u grbu obitelji Dobijevića), što je anakronizam, jer su prvi topovi došli u Bosnu za ratovanja hercega Stjepana sa Dubrovnikom. Nadalje misli Asboth, da se moto na zadnjem listu grbovnika „Semper spero“ odnosi na tursko ropstvo, a one dvije grede, okrunjene glavama, što se u tobožnjem bosanskom grbu ukrštavaju, drži da su postali od pašinskih tugova (Pferdeschweif), i dodaje da su tugovi na istom grbu u drugom heraldičkom spomeniku, u Rodoslovju sutinskom, jasno izraženi.

U pogledu ovog argumenta valja mi primjetiti, da se valjda osniva na netočnom poznavanju dotičnog spomenika, jer i sutinsko rodoslovje pokazuje na vrhu greda okrunjene glave crnaca. U ovim glavama spuštaju se niz vrat debeli pramovi kose, a to je možda zavelo Asbotha da ih drži za kitu od tugova. Mimogred budi rečeno, da se tobožnji bosanski grb u ovom rodoslovju doista razlikuje od grba u fojničkom grbovniku, a čudim se da dosada niko te razlike nije istaknuo. U jednom nalazi se u srdašcu (Herzschild) mjesec i zvijezda, u drugom (u rodoslovju) kruna, ista kruna, koju vigjamo na grbu u Jajcu i u raznim varijacijama skoro na svim novcima bosanskih vladara.

Asbothova tvrdnja u pogledu starosti grbovnika sigurno je osnovana; pročitavši naslovni list i prolistavši po grbovniku svaki će čitalac, ako je nešto vješt povijesti Bosne, osvjedočiti se, da se naslov ne slaže sa sadržajem.

Ako je grbovnik doista postao god. 1340., morale su sve obitelji, čiji su grbovi uvršteni u grbovnik, u to doba živjeti; megju tijem imade tu grbova takovih familija, kojima oko 1340. nije još ni traga bilo.

Od onih plemićkih familija, čiji su grbovi u grbovnik uvršteni, jedva je koja prije 15. vijeka postala, a od kneževskih familija spomenućemo samo Kristiće, Balšiće, Kastriotiće i Crnojeviće, kojima su utemeljitelji tek u XV. vijeku živjeli.

U opće valja istaknuti, da u Bosni prije XV. vijeka obiteljsko ime nije bilo još čvrsto ustanovljeno, a samo u kraljevskim dinastijama nalazimo ideju krvnog našljedstva, po začetniku obitelji nuz tradiciju i u imenu izraženu. U plemićkim obiteljima toga nije bilo, već je sin po ocu naslijedio ime. Kao primjer uzmimo jednu od najznamenitijih obitelji, Pavloviće, koja je za tri generacije triput ime promijenila. Radin Jablanić ostavio je sinu Pavlu ime „Radenović,“ a Pavao svojoj djeci ime „Pavlović“. Tek kad se uslijed provale Turaka većina plemićkih porodica iselila, ponesoše uz tradiciju i ime, a jedno i drugo lakše očuvaše u tugjinstvu nego kod kuće.

Nema dakle sumnje, da je — ako i ne knjiga sama, a to bar naslov joj apokrifan i da je pop Stanislav Rupčić po svoj prilici fingirana osoba. Grbovnik

[1]) Ovu vijest vadim iz pisma, što mi ga je pisao naš vrijedni Fra Ante Knežević.

ako i nije, kako mnogi hoće, tek u XVII. vijeku nastao, jamačno ne siže do godine 1340, već je postao ili za same ili nešto poslije propasti bosanskog kraljevstva.

* * *

I po sadržaju i po tehničkoj radnji sličan je fojnički grbovnik drugom jednom heraldičkom spomeniku, koji se našao u Bosni, a to je rodoslovje bosanskih i srpskih vladara. Original ovog rodoslovja, lijepa listina na pergameni, izragjena u bojama, čuvao se u manastiru sutinskom, a u novije doba došao je u ruke preuzvišenom biskupu Strossmayeru, pa je smješten u zbirci slika jugoslavenske akademije.

Ovom rodoslovju bio je začetnik potomak stare bosanske plemićke porodice po imenu Petar Ohmučević. U samom rodoslovju nalazi se slijedeći pasus, koji govori o radu njegovu:

Petar Istie Ohmučevića sin
po starini Bošnjanin
a radi nevolnoga razmira
i pogube Bosanski pričastja
negovi starieh
sad je Dubrovčanin
koji za milos njegove
stare gospode
složi i postavi ovo rodoslovje
za spomen i slavu Bosansku
i svakoga vridna Bošnjana
dokoli Bog bole dopusti
i njegova sveta vola
izvrši. Pisano
lita Hristova
na 1482.

Ohmučević spojio je heraldički svoje obiteljsko ime uz taj spomenik, te je desno pod samim rodoslovjem smjestio grb obitelji Ohmučevića. U originalu taj je grb vrlo oštećen, ali Fra Martin Nedić sačuvao nam ga je u jednom prijepisu, načinjenom god. 1842., dok je spomenik bio još bolje očuvan.

Taj grb identičan je sa grbom Ohmučevića u fojničkom grbovniku.

Nu sve to nebi nam dalo podataka o začetniku fojničkog grbovnika.

Razlog, zašto bi ja fojnički grbovnik pripisao upravo Ohmučeviću je osim tehničkih ovaj: Na zadnjem listu nalazi se kao i na prvom listu veliki grb, složen od više drugih, a taj grb pripada obitelji Ohmučevića.

Iz priložene slike razabire se, da je grb složen od više obiteljskih grbova; dotične obitelji složiše se u jednu ili brakom ili našljedstvom. Pojedini grbovi pripadali su slijedećim obiteljima; srdašce (Herzschild) je Vukovića, desno gornje i lijevo dônje polje je Ohmučevića, desno dônje Kovačića, a lijevo gornje Radmilović-Gjanovića.

Grb Ohmučevića zauzimlje najodličnije mjesto (desno gornje i lijevo dônje polje), a emblemi toga grba opetuju se na sve tri kacige, kojima je veliki grb okrunjen, što ima heraldički označiti: da obitelj Ohmučevića imade prvenstvo megju ostalim i da zastupa glavnu porodičnu liniju.

Taj veliki grb Ohmučevića ne bi bio u grbovniku kao završno slovo na mjestu, da nije obitelj Ohmučevića bila sa začetnikom grbovnika u kakom tješnjem odnošaju, a ako bi se grbovnik već imao završiti kojim velikim grbom, mogao je to biti grb znatnije, vladalačke obitelji. Ja bih dakle rekao, da je tu, — kao što i u rodoslovju, — grb na zadnjem listu potpis i signatura začetnika grbovnika.

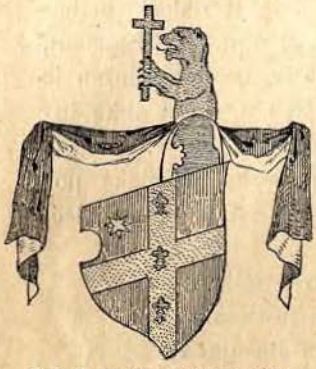

Grb Radmilović-Gjanovića.

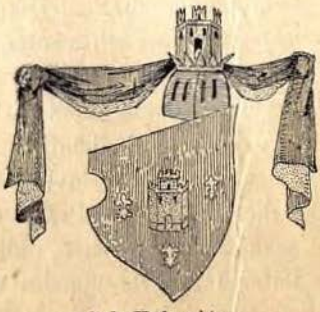

Grb Vukovića.

Grb Kovačića.

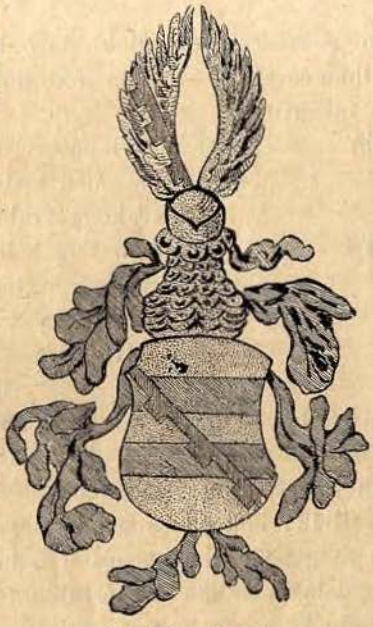

Grb Ohmučevića.

Grb Ohmučevića.

Drugi razlog, za što Ohmučeviću pripisujem grbovnik jest taj, što grbovnik nije dovršen. Nad svakim grbom nalazi se naslikana vrpca, na kojoj je imalo biti napisano geslo (Motto) dotične plemićke obitelji, ali to geslo fali; samo na str. 26. nalazimo na grbu rečenicu: „Tempus restavit“, taj grb je opet grb Ohmučevića.

Iz ove okolnosti valja zaključiti, da je začetnik grbovnika vrlo dobro poznavao obitelj Ohmučevića, a ostale manje.

Da on nije bio toj obitelji vrlo blizu, sigurno bi se najprije informirao za heraldičke potankosti važnijih, prije svega vladalačkih obitelji, a tek onda bi se potanje bavio nižim plemstvom. Ja dakle držim da su Ohumčevići na grbovnik fojnički direktno uplivisali, da su mu bili intelektualni začetnici.

Ako se još uzme u obzir, da se u toj obitelji nalazio član, koji se bavio heraldikom, s čije ruke nam je ostao drugi važni heraldički spomenik — rodoslovje — ne ćemo pogrješiti, ako toj obitelji, naročito Petru Ohmučeviću pripišemo: da je slikao original fojničkog grbovnika.

Iz toga bi slijedilo, da grbovnik nije nastao u XIV. vijeku, nego pod konac XV. vijeka. Polazeći s ovog stanovišta, moći će se s vremenom naći i historička podloga ovom zanimivom spomeniku.

Dr. Ćiro Truhelka.

Два римска натписа у Гламочу.

I.

I · O · M ·
AEL · TITYS
EX · PROTEC
TORE
V · L · S ·

Чита се: Jovi Optimo Maximo. Aelius Titus ex protectore votum libens solvit.

(„Најбољему и највећему Јупитру, извршио је драговољно завјет као заштитнику Елij Тито“.)

II.

I · O · M
C · IVL · ROG
TYS... COS
LEG · XI. CLA · ET
C · IVL · ROGATVS
IVNIOR
LIBEN · P ·

Чита се: Jovi Optimo Maximo. Cajus Julius Rogatus proconsul legionis XI. Claudiae et Cajus Julius Rogatus junior libentissime posuerunt.

(„Најбољему и највећему Јупитру, драговољно поставише Кајо Јулије Рогатус, проконзул 11. легије Клаудијеве и Кајо Јулије Рогатус млађи.“)

Оба ова натписа нађена су преклане на Градини код Гламоча, гдје се нашло више римских останака, особито архитектонских фрагмената. Нема сумње, да ти останци потичу од негдашњег храма, посвећена Јупитру. Судећи по оно мало останака, био је тај храм архитектонски производ боље руке и бољега времена. Ми ћемо у своје вријеме опширније описати те споменике.

Оба натписа припослао је котарски предстојник госп. Иван пл. Марковић; нека му је и овдје изречена срдачна хвала!

Др. Ћиро Трухелка.

Različito. — Различито.

Нова предхисторијска насеобина код Сарајева

Мјесеца маја 1888. ископавајући некоје биљке на сјеверном окомку Требевића наиђох испод литица а изнад пашњака Собунара на један прешљен од глине и на неколике судовне црјепове. Примитивна техника њихова навела ме је на помисао, да би овдје могло бити земљиште какве предхисторијске насеобине. На неколико мјеста испод споменутих литица под ријетком травом опазио сам земне слојеве с јаким хумусом (црницом) и трухловином, међу којима бијаху многи црјепови од истога типуса а мјестимице и растрвљене кости.

Децембра 1888. опазио сам на источном крају вијенца од литица, гдје води пут на доминантну висораван, у стјеновитој партији „Вранеш" одроњену земљу. Разгледавши изближе нађох повеће судовне кршеве гдје слободно леже по земљи, а што је још важније, ја могох да размотрим за метар дебео отвор културнога тавана.

Потраживши одмах овај слој у обиму од своја три квадратна метра равнине поради констатовања слојних одношаја, ово сам нашао:

На слој траве и црнице у дубини од просјечно два дециметра прислања се културан слој са црјеповима, артефактима, дјелићима костију и пуно угљена у дебљини од 80 центиметара до 1 метра. Скоро непрекидан слој црвено печене глине завршио је овај мноме дојако отворен таван на овом мјесту.

Испод овог слоја глине бјеше наслагана жута иловача у промјенљивој дебљини без икаква трага од артефакта а за тијем вапнена стијена.

Од нађених предмета хоћу понајпрво да опишем укратко судовне црјепове. На њима нема никаквијех трагова од лончарског кола, сви су рађени слободном руком. У свему могах по материјалу разабрати два типуса.

Дебљи и сировије обрађени комади, обично не графитовани, рађени су из иловаче, помијешане са зрневљем бјелутка; свиколици су јако жежени, у облицима не показују толико елеганције, колико технику за практичну употребу.

По сачуваним остатцима могу се распознати трбушати жарасти судови, чиније у промјеру до 4 дециметра, плоснате шоље без ушке и неколико обликова од крчага. При томе боде у очи вазда унутра посувраћена ивица, грба и стремен мјесто ушке, уз то немају никакве орнаментике, до нешто мало декорација утискивањем врхова од прстију по ивици и грбини.

Друга врста судова разликује се од ове прве не само по материјалу већ и по декоративној техници. Глина је фино очишћена, мање мијешана пијеском бјелутка, с двора и изнутра је графитовано и сасвијем слабије жежено. Судови су тањи, брижније изглачани и у неколико декорисани. Но и ови су свеколици слободном руком рађени. И у овијех је ријетка орнаментика, и састоји се од тракавих, успоредним пјегама и цртама сачињених пруга, у трокутима у равнини успоредно су мрешкани (шрафирани) и у рећем мотиву јелове гране.

Ушке варирају разнолико, сабрао сам до 20 разнијех облика. Масивни стремени имају најређе рупе за провлачење врпце.

Дна од судова имају већином мален промјер, често се находе полуокругли облици без равнога дна.

Од глине грађено нађено је дојако 15 прешљена без шаре, неколико бобаца од глине, једно округло коло и један малешан јако графитован суд у облику тигања.

Од алата и накита нађено је досад мало.

Нађена су два коштана шила изрезана из ножних костију једне врсте преживара, једна лијепа коштана игла, један комад срнећег рога обрађен за алат, неколико коштаних стругача и једна кост ишарана успоредним тракама од греботина.

Од каменитих алата нашао сам два ножа од кремена, неколико кременова (Nuclei), одломак од камените брадве, многе алате од триасног вапна и шкриљца, неколико полираних каменитих плоча (можда брусеви). Два комада громаче показују облик и трагове употребе; јамачно су служили за туцање коштица или као каменови за тесање.

Од метала нађох само малешно коло од бронце, превучено мавизеленом патином.

Од животињских остатака нађено је досад ово: комад јеленског рога, судећи по збијеном облику руже припадаће брдском племенитом јелену; многи комади од вилица, зубови, нарочито зубови од дивљих крмака, са огромно много костију истога рода; вилице и ножне кости од срне; вилице, зуби и ножне кости једне врсте говечета, неколико зуба сјекутића од коња и један вучји зуб.

Већи дио од цијевних костију преломљен је попреко, а то доказује, да се срч употребљавала за храну. Досад нијесам нашао костију уздуж разломљенијех.

По овом градиву у малој множини ја засад не могу ништа поуздано да закључим о релативној старости и о културној епоки овога мјеста.

Но могу да закључим, да је ово припадало или истом културном степену као и Златиште на сјеверо-западном окомку Требевића, што га је др. Трухелка открио, или да је још старије.

Судовни остатци веома су слични онијема на Златишту нађенијем; но оскудица у бронци, као и релативно многобројни алати од костију и камена упућују ме да закључим, е је ова ново откривена предхисторијска насеобина још старија.

Иста се протеже поприлично дуго испод многих литица, што окружују пашњак Собунар у простору од неколико стотина квадратних метара.

Систематичким истраживањем могао би се добити драгоцјен, научан материјал о најдревнијој културној епоки Босне.

Фрањо Фиала.

Tertibi-ziba u Dalmaciji.

Gosp. A. Glamuzina s Kune (na poluotoku Pelješcu u Dalmaciji) darovao mi je knjigu tertibi-ziba za moju zbirku starina.

Spomenutu je knjigu napisao muftija Hafiz Mahmud efendija, iz Vardara, te je spremio, biva sa svoje strane, u Stambol, a da se metne u knjižnicu po imenu Sivasi-zade-efendi.

Spomenuta je knjiga napisana u Vardaru godine 1054. po hidžretu (1644 god. po sadanjem kalendaru), te joj je na ravno 252 godine, jer je sada godina 1306. po hidžretu.

U cjelokupnoj su knjizi izreke iz kurana, biva tu je naputak kako će se naći u kuranu svako poglavje i svaka pojedina izreka, pa onda dotična izreka u kojemu je poglavju, a što je najznamenitije, u spomenutoj je knjizi najmarljivije dotjerano, u kojemu je poglavju i u kojoj izreci svaka pojedina riječ, t. j. u kojoj suri (glavi) i u kojemu ajetu (izreci).

Knjigu sam bio poslao na ocjenu g. Ristu Ivaniševiću, trgovcu u Mostaru, te se eto on dobrostivo zauzeo, da je ocijeni učen Muhamedovac u Mostaru, pa mi je odmah i dostavio navedenu prosudu.

Ovo je tačan indeks vjerozakonske knjige (kurana) Muhamedovaca, te je u toliko knjiga znamenitija, jer je pisana god. 1054. u Vardaru, a i ime nam je pisca naznačeno.

Knjiga je najtačnije i najpravilnije napisana, te je pravi uzor toga pisanja.

Uvezana je tvrdo, biva hrbat joj je pokriven crnkastom kožom, a korice su bile popeljene zelenkastijem papirom, te se vide i sada sa svake strane, po tri oveća gjula.

U knjizi ima u svemu 156 listova, svaki list ima po dvije strane, a samo prvi i pošljednji po jednu. Prvi je prosti list pirlitan crvenijem ornamentima, a bio je i pošljednji.

Knjiga je napisana na uglagjenu lanenu papiru, te svaka stranica ima široke rubove do $6^1/_2$ cm. sa strane (t. j. od desne put lijeve), a u dnu i u vrhu do 4 cm.

Knjiga je u koricama visoka $21^1/_2$ cm.; široka 16 cm.; debela 2 cm.; a bez korica visoka $21^1/_2$ cm.; široka 16 cm.; debela $1^1/_2$ cm.

Ovo je samo materijalni opis spomenute knjige, a kad se sastanem s kakvijem orijentalistom, navešću iz iste pogdješto, barem iz uvoda.

Vid Vuletić-Vukasović.

Ljeljeni u Bosni i Hercegovini.

Najposlije je ubio ljelena[1]) 1814. godine Mahmud-aga Hadžialić u Hercegovini u ljubuškom kotaru, u selu zvanom Otoka.

U tom mjestu priča narod, kako je rečeni Mahmud-aga klanjao ikindiju na jednoj humci pokraj sela, kad u isto doba natjerају vižlad iz ljubuškog luga jednoga ljelena, kojega on klanjajući smotri. Predavši selam, odmah zgrabi dugu pušku, koja je ležala kraj serdade, pa opali na ljelena i tu ga ubije. Za to se i sada zove rečena humka „Ljeljenova glavica“.

[1]) U Bosni-Hercegovini govori narod većim dijelom „ljelen“ (jelen).

Даље прича се, како је 1865. године убио један спахија у власенич-коме котару једног лељена, али се сумња, да је исти лељен прешао из Србије. Тај случај јавиште онда у тадањим босанским службеним новинама, званим „Босна“.

Истина, има више година, од како се не виђају лељени нигдје у Босни и Херцеговини, те би могао неко помислити, да их није никад ни било. Нема ипак сумње, да су некада лељени у великој множини обитавали по свим бос.-херцеговачким планинама и луговима, особито у Посавини око Дрине и средином травањског окружја око Купреса, па у планини Црнојгори на домак Кулен Вакуфа и Петровца. [1])

Имаду два темељитија доказа, да је било мноштво лељена у нашему вилајету. Први је знак то, што се и данас свугдје по свим великим шумама и луговима у земљи налази и изорава из земље лељенових рогова, од којих је већ до сада много стављено у земаљски музеј.

Други је знак то, да се многа мјеста, шуме и планине у Босни и Херцеговини зову „Љељеновац“, „Љељеновача“, „Љељенов кланац,“ „Љељенова главица,“ „Љељенова пољана“, „Љељенче“, „Љељен“ и т. д.

Међу народом некоји људи мисле и причају, да су с три узрока изгинули лељени у Босни, а то:

1. Ради нередовитог лова;

2. што је прије некад дошла велика болест, од које су изгинули листом сви лељени; коначно

3. што је прије 100—150 година била за неколике зиме велика студен и ванредни снијег, те ушљед тога да су се лељени у Босни замели.

Ја мислим ушљед другог и трећег узрока да се нијесу искорјенили лељени у нашем вилајету; већ да је прави и најпрви узрок био, што се није знао лову ред, већ је ишао свак и у свако доба у лов, како је ко хотио, те и убијао мушко, женско, мало и велико.

Мислим да се није заборавило, како је од старине био у Босни лов: ту је био у свој земљи скоро свако ловац; у опће се носило оружје, гађао се нишан, а лов је био као прва и најзнаменитија народна светковина. Може се рећи, до у очи окупације да је носио оружје свако, само ако је могао велику пушку носити. Није дакле ни чудо, што су лељени искоријењени у Босни и Херцеговини. Надајмо се, да се нађе у монархији који племенити доброхотник, па да из свог звијерњака пошаље у наше планине бар неколико лељена и кошута! Ја држим да би се кроз неколике године опет заметнуло сјеме, те се лељени плодили, као што и прије. Дакако да би требало бар за двадесет година забранити лов на лељена.

Мехмед бег Капетановић-Љубушак.

---

[1]) Прије кратког времена казиваху сељаци из неких села на окрајцима лијепом шумом обрасле планине „Црне Горе“, сјеверно од гламочког поља, да су чешће видјели звијерку са големим роговима, коју не познају. По описивању био би то јелен. Ми не мислимо, да ће ово приповиједање бити основано. Та сељак наш свашта баје и прича!

Darovi zemaljskom muzeju.

Za mineraloško-geološku zbirku:

C. kr. prirodoslovni dvorski muzej u Beču: Bogatu zbirku cephalopoda ljušturnog vapna iz Han-Buloga kod Sarajeva; dalje gospoda: J. Černik, T. Dragičević, H. Jedlička, Iguman Hristifor Mihajlović, F. Richter, H. Struschka (Kromjeriž).

Za botaničku zbirku:

Gospoda: O. E. Brandis, ustupivši veću partiju od česti veoma rijetkih biljaka iz centralne Bosne, F. Fiala, koji je položio temelj budućem zemaljskom herbariju, darovavši preko 1200 tačno terminovanih biljaka kotara sarajevskog, dr. M. Hensch partijom većinom rijetkih biljaka iz Hercegovine.

Za zoološke zbirke:

Gg. K. W. Alter, V. Billik, Dr. C. Brancsik (Trenčin), darovavši lijepu kolekciju dijelom u Bosni i Hercegovini sabranih conchylija, J. Braun, G. Černy, A. Demarcsek, J. Deyl, Tomo Dragičević, E. Eichler, darovavši krasni bosanski jelenski rog, E. Elleder, L. Fischer, O. Freitag, A. Geschwind, R. Geschwind, L. Grensó (sada u Pragu), E. Grossmann, Dr. A. Hensch, potonji je darovao svekolike dublete svojeg višegodišnjeg sabiranja conchylija iz južne Hercegovine, E. Herzel, J. Hlawati, Ed. Hodek sen. (Amstetten), darovavši svoju bogatu kolekciju grabljivih ptica, C. Hoffmann, R. Holley, R. Janiczek, D. Jellovac, J. Jud, L. Karaman, M. Katić, O. Kaut jun. G. Keller, J. Kellner, N. Knežević, L. vit. Kokotović, V. Kostić, E. Kozlik, St. Križan, E. Kwasnička, O. Larisch, Dr. J. Makanec, R. Meltzer, A. Metz, M. Miller, J. Oršolić, J. Ostermann, J. Pammer, W. Pely, J. Petraš, F. Pribik, J. Sattler, J. Schlabitz, R. Seehars, R. Sladaček, M. Sonnewend, J. Sperlbauer, J. Szczesniak, O. vit. Tomasini, A. Valentić, A. grof Vay, J. Warosch, St. Zanko, Th. Zarboch, J. Zitzmann.

Dopisi uredništva. — Дописи уредништва.

Госп. др. Владану Ђорђевићу, уреднику „Отаџбине“, Београд. Благодарим на пажњи. I. и II. књигу „Гласника“ шаљем Вам заједно са I. књигом „Народних пјесана.“

G. Vidu Vuletić-Vukasoviću, Korčula. Sretan sam, što Vas vidim u kolu Glasnikovih suradnika. O pečatima pisaću Vam za nekoliko dana.

Пречешњејшему госп. игуману Тимотију Витановићу. Радоваћу се, ако ми до скора пошаљете још који опис из Вашег краја. Да сте ми здраво!

G. Petru Mirkoviću u Bihaću i Gjorgju Svitliću u Sanskom-mostu. — Na cijenjena pisma odgovoriću do skora.

Пречешњејшему госп. игуману X. M. — Други чланак о „Попову“ стигао ми је за II. књигу Гласника прекасно. Увртићу га у III. број.

G. Mustafi Hilmi eff. Obečani članak o mostarskoj ćupriji drage ću volje uvrstiti III. knjigu. Mahsuz selam!

Sarajevo, juli—septembar. — 1889 — Сарајево, јули—септембар.

Glasnik
zemaljskog muzeja
u
Bosni i Hercegovini.
Knjiga III. Godina I.

Гласник
земаљског музеја
у
Босни и Херцеговини.
Књига III. Година I.

Uredništvo:
Sarajevo, zgrada zemaljske vlade.
Administracija:
Sarajevo, zemaljska štamparija.
Godišnja cijena Glasnika sa poštarinom 2 for. a. vr.
Pojedine knjige stoje sa poštarinom 80 nč.

Уредништво:
Сарајево, зграда земаљске владе.
Администрација:
Сарајево, земаљска штампарија.
Годишња цијена Гласника са поштарином 2 фор. а. вр.
Поједине књиге стоје са поштарином 80 нч.

Мађарски ћирилским писменима

од **дра Фрање Миклошића.** *)

Рукопис из којега је исписан текст што слиједи, давно се находи у мене. Тај рукопис имаде осам листова, од којих први лист и седми није исписан, а осмом су на полеђици потоњих осам редова. Овај споменик потиче вјероватно из конца прошлога или из почетка овога вијека. Да је писац био Русин, свједочи писме ѧ, ја. На a. 1. забиљежен је Милош Бечеин (Bečeinъ). Пријепис је саставио г. J. Клух, аманuензис ц. кр. дворске библиотеке.

*) Уредништво „Гласника“ овијем изражава своју радост, што је у свој Јевроии познати слависта, најодличнији научењак на том пољу, Његова Преузвишеност тајни савјетник пл. Миклошић обогатио наш лист овијем тако драгоцјеним прилогом.

Др. Фрањо пл. Миклошић од скорашњег времена истражује богато благо турскога језика. Недавно штампана је његова темељна расправа о словенским, мађарским и румунским елементима у турском језику.

Славни научењак, који је Херманово издање босанско-мухамедовских народних пјесана с правом радошћу поздравио, и употребио га у својем истраживању кано изврсно језичко врело, бавио се и мађарским језиком те је отворио са свијем нове путове испитивању мађарскога језика.

Овијем поводом ми смо слободни примјетити, да се овај овдје саопштени текст истина понајприје тиче испитивања мађарскога језика, но он је такођер важан и за етнографско раширење ћирилских писмена.

Познато је, да се мађарски језик пише латинскијем писменима, и како је Ђорђе Волф од скора необоримо доказао, Мађари су научили своје прво писме од Италијанаца, и то од Мљечана.

Но хисторијске успомене доказују, да је источно-православна вјера и међу Мађарима имала пошљедователя, и да се све што је грчко у 11. и 12. стољећу у Мађарској распростирало. Православна црква појављује се ондје хисторички документовано истом у 13. до 14. стољећа. Срби,

а҃. 1. ѡ исповѣданїи
Идéш фїáмъ, ђо̂ндмегъ
Édes fiam, gyond meg
ми́ндъ, амѝвáнъ а тѐ
mind, a mi van a te
си́веденъ, хóђъ аз'-
sziveden, hogy az
и́щенъ неки́рдезе атѐ
isten ne kérdeze a te
бȣ̆неи́дет, хаи́нъ тȣ̆лем
bűneidet, ha én tűlem
елтагадóдъ, аз и́щентȣ̆л
eltagadod, az istentűl
нем тагадхатóдъ. ха
nem tagadhatod. ha
валами́т ифїюшагодканъ
valamit ifjuságodban
бȣ̆но̂сти́лъ, ишъ сиђéн-
bünösztél, és szégyen-
летедъ, мощ [ађáднакъ]
leted, most [atyádnak]
а лéлки ађáднакъ мег-
a lelki atyádnak meg-
мóндани.
mondani.

који се послије боја на Косову доселише у Угарску и ондје одомаћише, донеше собом православље. Даље је православна вјера цватила међу Русинима и Власима, који се у Мађарску доселише с балканског полуострва.

Овом приликом ваља споменути, да је босански повјесничар др. Људевит Талоци нашао мађарски састављен а ћирилицом писан „Оче наш“ у једном кодексу академије у Букурешту, што јасно показује, да је православље било распрострањено међу ердељским Сикуљцима.

Кад је учени Миклошић дочуо за овај језички документ, писан између 1580. и 1590. г., сјетио се, да и у њега имаде такођер мађарски језички документ писан ћирилицом.

Ми смо ето тако срећни, те можемо да саопштимо овај језички важан и занимив споменик. Садржај тога споменика је црквена исповијест.

Словенска књижевност може се по томе одјако позвати на два документа, који доказују раширење ћирилице и у мађарском језику.

Уредништво „Гласника“.

a. 2. ХАТ ТЕ НЕ́КЕМ МО́ЩЪ МИНД
hát te nékem most mind
МЕГМОНДЪ, И ЙШ ЂӨНДМЕГ
meg mond, é és gyondmeg
ТЙ́СТАНЪ.
tisztán.
ТАРТОТА́ДЕ О́ЛЪ ЕСТА̀
tartotade jól ezt a
КӨТЕТ, ЙШЪ Е́СТ
bőtet, és ezt
А ХЕ́ТЕТ ТАРТОТА́ДЕ
a hetet tartotade
ОЛ? ЙШЪ ИМАДКО-
jól? és imátko-
СТАЛЕ АЗ' ЙЩЕННЕК ОЛЪ?
ztále az istennek jól?
ЙШ ТӨДӨ́ДЕ А СЕ́НТ
és tudode a szent
ИРА́ЩТ ШЛКАШНИ?
irást olvasni?
ЙШ ТӨДӨ́ДЕ МЇАЋА́НКОТ
és tudode miatyánkot

k. 1. ЙШ ХЙСЕКЪ ЕЂЪ ЙЩЕНКЕН?
és hiszek egy istenben?
ЙШ КӨЧӨЛЕДЕ АЗАПА́ДОТ
és böcsülede az apádot
ЙШЪ АЗАНЯ́ДОТ? ИШЪ НЕСИД
és az anyádot? és ne szid
ӨКЕТ, ИШЪ РО́СЪ СӨКАТ НЕ СОЛ.
őket, és rosz szókat ne szól.
ЙШ ЛОПТАЕ КАЛАМЙКОРЪ
és loptáe valamikor
КАЛАМИТ АЗАПАДТӨЛЪ ИШЪ
valamit, az apádtúl és
АЗАНЯ́ТӨЛЪ ЙШЪ КАЛАМИ
az anyátúl és valami

мáшъ сомсúдбóлъ?
más szomszédból?

ишъ асъ мóндомъ, хођъ
és az mondom, hogy

бóчŏдъ азападот ишъ
böcsüd az apádot és

азанáдот, бађáидат
az anyádot, bátyáidat

ишъ нинидет ишъ а сомсидо-
és nénidet és a szomszédo-

дат.
dat.

к. 2. йшъ аз' йщеннекъ о имат-
és az istennek jó imát-

козоле éще ишъ рéгелъ
kozole este és regel

йш дúке, ишъ шлбаждъ,
és débe, és olvazsd,

амúттъ тŏцъ. ишъ не-
a mit tucz. és ne-

лопáшéхŏнъ шéмитъ,
lopjá sehun semit,

ишъ агаздат бóчŏдъ
és a gazdát böcsüd

каламид азапáдот йшъ.
valamind az apádot és

азанáдот, йшъ не лопáш
az anyádot, és ne lopjá

шéмит абóттъкŏ, йшъ
semit a bótbú, és

калакúнекъ каламúттъ
valakinek valamit

кынеађалъ. ишъ хúте-
kineadjál. és hite-

шенъ лéкђъ агаздаднак
sen légy a gazdádnak

ишъ хи́твешенъ со́гал,
és hitvesen szógál,

г̄. 1. и́шъ о̂ро̂здъ азъ ȣ̆
és őrözd az ű

о́ватъ валами́ндъ ама-
jóvát valamind a ma-

гадитъ.
gadit.

и́шъ валахȣ́нъ чо́котаде
és valahun csókotade

лїанокат ваѣъ аз' а́со-
liányokat vagy az aszo-

нокат?, и́шъ чинатаѝ
nokat? és csinátál

вело̂к пара́знашагот?
velök paráznaságot?

ишъ нем чинатаѝ ма́гадъ
és nem csinátál magad

малакіат магад кезе́делъ?
malakiát magad kezedel?

ми́коръ а́съ абȣ̆нъ чина-
mikor az a bűn csiná-

то́дъ? мо́щъ ебѐ бо̂тбе
tod? most ebe bötbe

ва́ѣъ або̂т ело̂т?
vagy a bőt előt?

г̄. 2 ази́ръ мо́ндом тенекедтъ,
azér mondom tenekedt,

мо́щъ нем алдозъхацъ-
most nem áldozhacz-

мегъ, ханем ма́соръ.
meg, hanem mászor.

азыръ и́нъ нем ва́ѣокъ вит-
azér én nem vagyok vét-

кешъ, ми́ръ чинатад аста
kes, mér csinatad azt a

бȣ̆нъ? магад ва́ђъ ви́ткеш.
bűn? magad vagy vétkes.

а́зъ бȣ̆инъ ма́соръ не чинал,
az bűn mászor ne csinál,

ме́ръ а́з и́щенъ нем серетѝ.
mer az isten nem szereti.

ȣ̆рȣ̂здъ амагад тещи тиста.
őrözd a magad testi tiszta.

и́шъ азиръ паранчолом, ход
és azér parancsolom, hogy

бȣ̂тȣ̂й не́ђвенъ на́пот,
bőtöj negyven napot,

и́ш ханем бȣ̂тȣ̂хец,
és ha nem bőtöhecz,

д̄. 1. хат те а́ћалъ сент еђ-
hát te adjál szent egy-

хазра ишъ асе́гинекнек,
házra és a szegéneknek,

ами́тъ атхацъ.
amit athacz.

ище́нтȣ̂л фи́лълетекъ,
istentől félletek,

бȣ̆нтȣ̂лъ ȣ̂рȣ̂зкȣ̂ђъђетекъ,
bűntől őrözkögygyetek,

ама́гат хи́тедетъ ȣ̂рȣ̂зд,
a magat hitedet őrözd,

валахȣнъ ва́ћъ.
valahun vagy.

аз и́щенъ паранчола́ћатъ
az isten parancsolatyát

мегта́ръ-чатокъ, а́стъ
megtarcsatok, azt

аз и́щенъ паранчолѧ̀, ход
az isten parancsolja, hogy

ха́лгаждъ-шатокъ
halgazsdsatok

аћа́токат и́шъ анѧ́токат,
atyátokat és anyátokat,

д. 2. и́шъ о́лъ бо̂чо̂дъ ӯкет,
és jól böcsüd űket,
ишъ магад о̂ро̂геитъ юлъ
és magad örögeit jól
халга́ждъ и́шъ бо̂чо̂д
halgazsd, és böcsöd
ӯкетъ, и́ш ме́гъ аз-
űket, és még az
и́щен паранчолѧ̀, хо́дъ
isten parancsolja, hogy
не о̂лъ, нелопѧ̀ ше́мит
ne öl, ne lopjá semit
ше́хӯнъ, не паразна́лъ-
sehun, ne paraznál-
кодђалъ, хамиш танӯша-
kodgyál, hamis tanusá-
гот несо́ль ате фелеба-
got ne szól a te feleba-
ра́тодъ еле́нъ, ма́ш фе-
rátod ellen, más fe-
лешичит не киванѧдъ,
leségét ne kiványad,
и́шъ еђи́бъ ни́мӯ юсагат,
és egyéb némü jószágát
не киванѧд ате фелебара́-
ne kiványad a te felebará-
тодъ.
tod.

е. 1. би́кешигбе ишъ серетет-
békeségbe és szeretet-
бенъ ле́ђтекъ, ишъ
ben légytek, és
ше́нкинекъ ро́сат не го-
senkinek roszat ne go-

ндо́й, азъ лего́къ аз-
ndoj, az legjob az
и́щенъ елôт. ва́ны
isten előt. . . . .
кенекъ та́ршо, ишъ ата-
. . . . . és a tá-
ршо́далъ хи́твешъ ле́ђъ,
rsodal hitves légy,
нетагаделъ валамитъ,
ne tagadel valamit,
акит ȣ̆ немтȣ́нна, ме́ръ
akit ű nem tunna, mer
аз и́щенъ немад серенчит
az isten nem ad szerencsit
кôзете́текъ.
közetetek.
и́шъ ми́нденъ бȣ̆нтȣ̆лъ
és minden bűntűl
ôрôзкôђъ.
őrözkögy.

е. 2. [и]ђъ челеке́ђъ и́шъ ȣ̆двô-
[i]gy cselekegy, és üdvö-
зôсъ, и́шъ аз и́щенъ
zösz, és az isten
мегъ ше́гитъ.
meg segit.
хаван фелешигед, ма́шикъ
ha van feleséged, másik
некива́ндъ, ишъ а́з магад
ne kivánd, és az magad
фелешиге́делъ си́пенъ и́ль.
feleségedel szépen ély.
бикеши́гбенъ и́шъ серететъ-
békeségben és szeretet-
бенъ ле́ђетекъ магаток
ben legyetek magatok
кôзôт.
közöt.

8. 2. си́пенъ ко̂со̂но̂мъ. и́шъ
szépen köszönöm. és
ко̂со̂нчдъ а газда́дотъ
köszöncsd a gazdádot
иш агаздъасоно́датъ.
és a gazdaszonodat.
иш мичиналъ азаћа́дъ
és mi csinál az atyád
и́шъ анѧ́дъасо́нь? ишъ
és anyád aszon? és
егиши́гбе ванӓке?
egéségbe vanake?
и́шъ аз и́щенъ та́рчамег
és az isten tarcsa meg
иле́тбе и́ш еги́шигбе.
életbe és egéségbe.

Пријевод овога текста гласи: Слатки мој сине, исповједи све, што ти је на срцу, да не би Бог питао за твоје гријехе; ако би их мени затајио, Богу их не можеш затајити. Ако си у својој младости што згријешио, па се стидиш да то речеш оцу својему, духовном оцу својему, реци сада мени све и исповједи се чисто. Јеси ли овај пост добро постио, и јеси ли ову седмицу добро држао и јеси ли се добро Богу молио? И умијеш ли добро читати свето писмо? И знаш ли Оче наш и Вјерују? И поштујеш ли својега оца и мајку своју? И не псуј их и рђавих ријечи не збори. И јеси ли икад што украо од оца својега, или од мајке своје, или од којега другог сусједа? И велим ти, поштуј својега оца и мајку своју, браћу и сестре своје и сусједа својега, и добро се моли Богу с вечера и с јутра и читај што знаш, и не укради нигдје ништа и поштуј газду својега као оца и мајку своју, и не укради ништа из дућана и не дај ником ништа из њега, и буди вјеран газди својему и вјерно га служи и чувај његово имање као своје. И јеси ли гдје год љубио дјевојке или жене, и јеси ли проводио блуд с њима? И да нијеси сам собом својом руком чинио малакију? Када си то згријешио? Јеси ли за овог поста или прије поста? С тога ти велим сад се не можеш причестити већ другом приликом. Нијесам ја за то грјешан, рашта си то згријешио? Сам си грјешник. Други пут не чини тога гријеха, јер то Бог не милује. Очувај своје тијело чисто и с тога ти заповједам, да постиш четрдесет дана, а ако не мореш да постиш, а ти даруј свету цркву и сиротињу колико можеш. Бојте се Бога, чувајте се гријеха, а своју вјеру чувај ма гдје био. Држите заповијести божије; Бог заповиједа, да слушате оца својега и мајку своју и ваљано их поштуј, и своје старе добро слушај и

поштуј их, и још Бог заповиједа: не уби, не кради нигдје ништа, не чини блуда, не свједочи лажно на ближњега својега, не пожели туђе жене и ина добра ближњега својега. Будите у миру и љубави и никому зла не мисли, то је најбоље пред Богом . . . . . и буди вјеран другу својему, не затаји ништа, што он не би знао, јер Бог не ће дати среће међу вас. И чувај се ода сваког гријеха, чини тако, па ћеш блажен бити и Бог ће ти помоћи. Ако имаш жену, не жели друге и лијепо живи са женом својом, будите у миру и љубави међу собом. Лијепо поздрављам, и поздрави газду својега и газдарицу своју, и шта ти ради отац и мати? и јесу ли здраво? И Бог нека вас одржи у животу и здрављу.

Уредништво „Гласника“.

Stara ćuprija u Mostaru.

Mostarska je ćuprija jedna od najzanimivijih gragjevina u kršnoj Hercegovini. Ko nije prije vidio to neimarsko remek-djelo pa dogje jednoć u rajski vrt (tako naziva mostarski sin, a glasoviti paša i pjesnik Derviš-paša svoje rogjeno mjesto) — mora se diviti visokom ćemeru mostarske ćuprije. Ko je u kakoj ravnici odrastao, mora ga strahota spopasti, kad dogje na ćupriju i pogleda u dubinu valovite Neretve.

Ta rijetka ćuprija podignuta je na kamenitoj obali Neretve u duljini od 29 metara, a cijela ćuprija svedena je samo na jedan svod, što je baš najzačudnije, te je veoma uveličava. Od dna rijeke do svoda imade, mislim, preko 20 metara. O postanku ove ćuprije priča se u narodu raznolikih stvari. Neki kažu, da je za vremena rimskoga gospodstva postojala drvena ćuprija na onom mjestu, gdje je današnja kamenita, i da su na obje strane te ćuprije sagragjene kule za vojnike, da brane ćupriju, koje kule i dan danas, malo ruševne, postoje; vele nadalje, da je po zauzeću kršne Hercegovine otomanski car, sultan Sulejman, u godini 974 [1]) po hidžretu (biva 1566. godine po evropskom kalendaru) sagradio današnju kamenitu ćupriju. Vele, da su na sredini svoda uklesane ove riječi: قدرت کمری (Kudret kemeri) što znači: „Svod božije moći“, i da su ove riječi tarih (datum) gradnje ćuprije; a kada se sabere brojevno značenje pojedinih slova ovih riječi, dolazimo do broja 974 (1566.) To bi značilo, da je ćuprija iste te godine gragjena. Baš te iste godine vladao je u Carigradu otomanski car sultan Sulejman. Ovo je pismo vrlo mučno opaziti i pročitati, jer su obale, s kojih se jedino mjesto pisma može vidjeti, dosta udaljene, a sámo pismo staro je i teško se vidi. Kad sam tu skoro bio u Mostaru, nastojao sam, da se uvjerim svojim očima o toj tradiciji, ali mi bi trud uzalud i ne mogoh pročitati.

[1]) Sultan Sulejman II. rodio se 1496., a umro 1566. godine.

Mostarska ćuprija sa svoje dvije kule sliči nebeskom svodu, gdje se sjajne zvijezde razmeću. Ta ne može joj sličiti ni nebeski svod, jer i njegovu veličinu ćuprijski svod natkriljuje. Da cijeli svijet pretražiš, ne možeš naći onakog svijeta, kao što u Mostaru, gdje je majdan svakih sposobnosti. Iz Mostara postaju ljudi veliki na sablji i na peru, kako prije, tako i danas. — Prema meni moraju umuknuti i indijske tutije,[1]) jer sam ja slavuj, koji opjeva Mostar".

Eto, koliko se je Derviš-paša trsio, da uveliča Mostar i njegovu ćupriju, ali ne spominje ni ovdje, niti na ikojem drugom mjestu, ko je gradio ćupriju. Derviš paša bio je godine 1004 (1595) vezir bosanski, a onaj tarih, što ga drže za datum gradnje ćuprije, iznaša 974. godinu.

Po tome treba da je ćuprija zidana oko 30 godina prije vezirstva Derviš-pašina.

Da je onaj tarih datum od gradnje, ne može biti, da Derviš-paša ne bi znao, ko ga je gradio, pa bi kao carski vezir i svom vladaru sastavio slavospjev.

Ne gledajući na vještački sud, koji je izrečen o tome, u koje je doba i po čijem je slogu mostarska ćuprija gragjena, ja bih se odlučio za to, da je ona gragjena svakako prije zauzeća Hercegovine, no koji je narod gradio, to neka tehničari prosude.[2])

Meni se čini, da je dosta važno u tom pogledu i to, što neki naučnjaci tvrde, da je i Mostar dobio svoje ime od toga mosta. Na staroj mostarskoj džadi, koja vodi u Konjic, imade kraj puta u selu Podporimu isklesano jedno kameno korito, a tudijer nema niti traga od kake česme i vode, pa ljudi pričaju, da je neimar, koji je ćupriju gradio, obvezao se, da će onaku ćupriju načiniti i ako mu posao ne ispadne za rukom, da će svoju glavu dati. Kad je on sastavio ćemer, pobjegao je iz Mostara u selo Podporim, te je tu, čekajući glasa: da li se je svod srušio, kad su skele izvagjene, u očajanju udarajući čekićem po stijeni, isklesao to korito. Narod upotrebljava i dan danas vodu, koja se od kiše nahvata u tom koritu, za lijek.

Mustafa Hilmi Muhibić.

---

[1]) Tutija = jedna vrsta papagaja.

[2]) U knjizi „Das Bauwesen in Bosnien und der Hercegovina 1887." zabilježeno je ovo: „I ako stare ceste u tehničkom pravcu ništa ne pokazuju, što bi se istaći moglo, to nas sile stare ćuprijske gradnje iz onog doba, da im se divimo, osobito kad pomislimo, da tadanji neimari, u veću čast Dubrovčani, nijesu raspolagali onim pomoćnim sredstvima tehnike, kojima se danas mogu svladati i najteže gragjevinske poteškoće. Najstarija gragjevina ove vrste je neretvanska ćuprija u Mostaru, sagragjena god. 1566. U jednom luku sa širinom od 29 metara šćemerila je ova ćuprija Neretvu, a od vrška tog ćemera do vode ima 19·5 metara".

Попово у Херцеговини.

Поповско поље спада међу још два највиша поља у Херцеговини, то јест Габелско и Невесињско. Но Попово се далеко од ова два разликује, особито својијем блатом (потопом), у некијем пак стварима чак и одликује. Попово је најздравије мјесто, док је Габела најнездравије у цијелој Херцеговини. Невесиње је збиља лијепо, али у колико Невесињац ужива плодне ливаде, шуме и планине, то опет загорчује љутом зимом, великијем мразовима и снијегом. Напротив Поповац ужива као и Приморац зими дивни, доста топли, а љети хладни морски ваздух. Попово је осим тога доста добро и родно, а као хумнији предјео и различитијем воћем насађено, тако на примјер: винограда има множина, маслина, јабука, шљива, смокава, дуња. трешања и т. д., скоро све као у Приморју. Духан и разна жита такођер у Попову врло добро успјевају.

Дакле Попово је по своме положају врло лијепо. Цијело Попово са једне и друге стране окружују висока, каменита и сасвим гола брда. Ово је мјесто можда у цијелој Херцеговини најоскудније са шумом. По дну овијех голијех брда, изнад самога поља, поредана су поповска села, којијех има преко 20 и у њима до 5.000 душа. И ако су сама села у Попову, опет има врло лијепих кућа и скоро у сваком селу има црква.

Равница (поље), која се пружа од Туља, најгорњег села, па до Хутова, гдје је дно од поповског поља, дуга је до 30 километара, а широка од $^1/_2$ до 3 километра. Цијели овај простор, а и још даље, скоро сваке године по више мјесеци од јесени до свршетка прољећа покрива вода, која изгледа као какво море, тако да на врх поља по који пут може бити преко 15, а у дно поља преко 40 метара дубине. Цијело је поље сама равница без икаквијех брегова, провалија. шума или каквијех стабала. Кад је вода на њему, или како овдје свак каже „блато“, особито кад вјетрови подигну силне таласе, који бију о стијене у голе крајеве поља, тад погдјекоја мала, просто начињена лађица, са неколико у њој чељади, по ћеифу таласа се, клања се у опасности на сваку страну онима, који је виде и не виде, као да виче: помагајте! Тако борећи се са смрћу, једва приспије у тихо пристаниште. Тада поље управо приличи као какво усталасано море. Па опет ова грдосија воде скоро сваке године благовремено ради пољског рада спане и поље се осуши. Сву ову водену силу прождеру неколико понора, који су већином по дну Поповског поља и кроз које пролази те отиче нешто у Јадранско море, а нешто у Габелу. За тијем поље остане без капи воде, јер и ријека Требишњица, која сву ову водену силу у Поповско поље налије, љети пресуши.

И ако који пут блато овоме мјесту грдну штету учини, то јест, кад у јесен врло рано навали и све усјеве потопи, или кад у прољеће касно спане, те се поље на вријеме непосије, оно је опет од велике користи, јер по свему пољу оставља талог и за то се у Попову, разумије се у пољу, осим брда, нигда (као у другијем мјестима) земља не ђубри, а опет врло добро рађа.

Премда је у Попову, особито преко зиме, велика вода на пољу, опет ту мало има рибе, јер осим једине врсте, тако зване гаовице, нема друге никакве рибе. Гаовица је ситна, нити може бити виша, него од прилике као сарделе, само што су гаовице врло претиле и врло кусне јести. Особито пак вриједи знати, да се гаовица лови у мреже од најљепше домаће свиле, која се у Попову за то нарочито врло танко извади, опреде и оплете, и то све домаћа чељад израђива. Гаовица не долази низ ријеку Требишњицу у Попово, него се у блату леже. А кад блато спане, онда остаје и прељети у јамама, све докле опет на јесен у блато изађе, те их мјештани на уласку у јаме, а тако и кад излазе из јама, који пут превару и прилично улове.

Од каквијех старина, ако и не од особите вриједности, у Попову се може лијепијех ствари наћи, тако на примјер без изузетка у сваком селу има старинског гробља, којег овдје свак називаше „Грчко гробље“, „Грчке плоче“ и т. д. — Научењаци, који се баве испитивањем овијех гробница, сви их називљу нехришћанскијем именом, то јест у данашњем смислу хришћанства, него као што је познато, патаренским и богумилским.

Свакако мени се чини, да се тај назив од данашњијех некијех истраживаоца, противи истинитости старинског гробља, то јест, да је оно све „богумилско“, те због тога не могу а да не примјетим, да ми се тај назив чини сумњив. Као што је познато, већина истраживаоца, као да нарочито хоће да докажу, да су старе гробнице богумилске. Но како ћемо ово признати, кад знамо: да су све јеретичке секте, које су по овијем крајевима бивале — а и по другијем — још од X. до XVII. вијека, између осталијех нехришћанскијех заблуда, имали и ту као највишу, наиме: да су најстрожије осуђивали знакове крста, а како неки доказују, и храмове су Богумили сматрали излишним. Међу тим ја сам још прије 8 година почео снимати старе натписе, па сам као за то нарочито на много мјеста прегледао старе гробнице, те сам у стању увјерити свакога, да још нијесам нигдје видио гробница, те да на њима, или код њих, ако и не баш на свакој, нема знакова крста. Тако на примјер, на некима има усјечен крст озгор или са које год стране, а код некијех има побјенијех крстова разне величине. Такав крст с натписом и плоча има у Г. Храсну, исто тако и у селу Свитави у Габели, у селу Влаховићима двије велике плоче у сред цркве

с натписом тутора исте цркве, тако у селу Драчеву, у Попову пред црквом. У селу Величанима, у Попову, близу цркве има велика гробница са врло значајнијем натписом, који почиње са знаком крста, па онда „в име оца и сна и стго дха амин.“ [1])

Овакови докази не само да се противе мнијењу, да су све старинске гробнице богумилске секте, него јасно доказују да су, или бар да их има искључиво православно-христјанскијех. Ја овлико за сад о овој ствари, а надам се, да ће мислиоци мени противног мнијења знати доказати, ради чега су и Богумили код својијех мртвијех знакове крста ударали и храмове подизали?

А сад ми остаје, да говорим о другијем стварима у Попову, као: о гомилама, којијех има доста, о тврђави Мљечица више села Паљица, о кули у Завоском брду, о тврђави на Острогу више Завале и о знаменитој пећини Вјетреници у Завали. Но о овом ћу говорити у којој идућој свесци нашег красног „Гласника“.

Христофор Михајловић игуман.

Starobosanska listina.

Poslanica Ibrahim-paši bosanskomu od kneza i vlastele g. Dubrovnika od godine 1611. [2])

присвитли и приизврсни. и сваком. врид-
ности. богом надарени. гне.

апштомѕ. приће. пед. ваше. прис.ѡ Гѡс.ѡ живѡ гѕндѕлић [3])
властелин. наш. изради. нијекијех сирѡмаха. нашијех
пѡдлѡжника. кои. бивши. кѕпили нијеџѡ. жита
за прѡћи. живѡт. на ѡва. тијесна. времена. би им. ѕ
граблијено. ѡ̈. селим. назѡра. ѡ̈. габеле. кѡиа. стбар.

иест. сѕпрѡтива. запѡвиеди. ѵест.д цар.д и такѡиер.

сѕпрѡтива воли. нашега. прис-д гос.д какѡ. по. истијех
листѡвијех. вашијех. пишете. затѡ. ми. ѕтиеѵемосе

к' вашемѕ прис.ѕ гѡс.ѕ какѡ. к'ѡномѕ. кѡи нас ие. ваздa
и браниѡ. и џитиѡ ѡ̈. свијех. звѕѕма. и недѡ нам. ѡ̈.

---

[1]) Ја сам ове натписе на јавност изнио у „Словинцу“. — Овај у Величанима јест из доба краља Твртка, тако стоји у натпису, али којега Твртка? то се не зна.

[2]) Ibrahim-Khan je za prvi put otomanskijem valijom (namjestnikom) u Bosni (s naslovom paša) godine 1609. (po Hidžretu g. 1018.) a po drugi put godine 1620. (po H. 1030.)

Kad je napisana ova poslanica, iste je godine spomenuti valija odstupio, biva nasljedio ga je Baltadži-Mehmed g. 1621.

[3]) Dživo Gundulić, vlastelin dubrovački. — Ovo je slavni pjesnik Ivan Gundulić; rodio se u Dubrovniku dne 8. januara 1588. u 20 godini izučio pravo, te mladičkom bio poslanikom.

никωга. безакониа. ȣчинити. мωлимω вас. какω. лȣ-
. . . . . пωдара [1]). да бисте реченога. жива. милωсти-
внем ωкωм. пωгледали. и дωбрωвωлно га. чиȣли. и
благωст. ȣказали'. и сирωмахωм. чинили. ȣбωштвω
вратити. ами. снаше. стране. ωстаиемω. мωлити.

бωга. за дȣг. и. дωбар. живот. вашега прис.^{а} гωс.^{а}
кωи ви. дωпȣстиω. ȣ здравиȣ. и ȣ веселиȣ. ȣ милости
честитωга Цара
из Дȣбрωвника. на XXV. женара. лиета. M. D. C. XXI.

за пωслȣжит. ваше прис.^{ω} гωс.^{ω}

кнез. и властели дȣбрωв.^{а}

ȣ
м м
ω ω
Присвит и приизвр. и сваком
вридности. богωм. надар.
племенства. нарωчит.^{ȣ} го̄сȣ
гн̄ȣ ибрахим паши босан
скомȣ т . . . . . сȣ [2]) витезȣ

Čita se:

Prisvitli, i Priizvrsni, i svakom vridnosti Bogom nadareni.
A po tomu prigje p(r)ed. vaše pris-ō gos̄-o Živo Gundulić
vlastelin naš izradi niekieh siromaka našieh
podložnika koi bivši kupili niešto žita
za proći život na ova tiesna vremena bi im u-
grablieno ot Selim Nazora ot Gabele. koia stvar
iest suprotiva zapoviedi. čest-ā car-ā i. takoier.
suprotiva. voli našega. pris-ā gos-ā kako po istieh
listovieh vašieh pišete, zato mi utiečemo se
k'vašemu pris-ū gos-ū kako k' onomu. koi nas ie vazda
i branio i štitio ot svieh zuluma i nedo nam ot
nikoga bezakonia učiniti, molimo vas kako lu-
(bezna gos)podara, da biste rečenoga Živa milosti-
viem okom pogledali i dobrovolno ga čiuli i
blagost ukazali i siromahom činili uboštvo
vratiti. A mi s naše strane. ostaiemo moliti
Boga za dug i dobar život vašega pris-ā gos-ā
koi vi. dopustio. u zdraviu i u veseliu u milosti
čestitoga cara.

---

[1]) Popunja se ovako: лȣ(бе́зна гос)пωдара.

[2]) Popunja se ovako: т(ȣрскомȣ на гла)сȣ

Iz Dubrovnika na XXV. ženara lieta MDCXXI.
za poslužit vaše pris-o̅ gos-o̅
knez i vlasteli Dubrov-a̅

Natpis zdvora:

u
m m
o o

Prisvit i Priizvr i svakom vridnosti Bogom nadar: plemenstva naročitu go̅s-u gn̅u Ibrahim paši bosanskomu t(urskom na gla)su vitezu.

* * *

Poslanica je bila prostrižena, biva kroz list je prolazila vrpca, t. j. za uvezivanje dotičnoga lista, na vrpci je dubrovački pečat, ali je sada ulomljen. Listina je napisana na sagnutu listu papira na dvoje, t. j. napisana je na prvoj i na drugoj strani, treća je za prigibanje, a na četvrtoj je strani natpis (supraskript) uz dotičnu podvezu i pečat (t. j. suhi pečat).

Papir je tvrd i neuglagjen, biva to je običan lanen papir.

Listina je visoka m. 0· 31½; široka m. 0· 21. Pismena su dubrovačka bosančica, te su slična pismenima u starobosanskoj listini, objelodanjenoj u „Glasniku zemaljskog muzeja“ knj. II. str. 60.

Listinu sam prepisao u veleučenoga gosp. V. Adamovića, ravnatelja i književnika u Dubrovniku.

Izvornik je sada u privatnoj zbirci hvaljenoga g. V. Adamovića u Dubrovniku.

Vid Vuletić-Vukasović.

Опис и постанак имена Љуточ-планине у Крајини.

У тежачким кућама, гдје нема соба ни пећи, него ватра на огњишту од великих наслаганих клада тиња, не спава се много, него се за дугих зимних ноћи сједи и разговара, чак до пола ноћи. Младеж покрај наложене ватре или се игра капа или других каквих игара, а жене преду и раде своје женске послове; средовјечни и стари људи причају један другоме о староме вакту и земану и уопће о старинскијем стварима. У таким кућама и на таким сијелима често пута чућеш, да се узму у претрес и онакве ствари, које би могле користити људима, штоно се са науком баве. У таквим дакле друштвима и на таким сијелима прибиљежио сам ево и ја највише ово, што хоћу овдје јавности да предам, из чега би могли можда такви научени људи наћи по које зрнце, које би користило науци и прошлости нашој босанској.

* * *

Планина, или управо брдо ово, о коме хоћу да говорим, налази се на југоисточној страни од града Бишћа, а удаљено је од истога два пуна коњичка сата хода. Ко би год први пут

дошао у Бихаћ, било то бихаћко-петровачком или бихаћко-крупском цестом, па изишао на тако звана Грабешка брда (Пријевор), или на нови ripачки кланац, те случајно бацио очима на лијеву страну југу, зауставио би му се сигурно поглед на једном узвишеном брду, које као нека природна пирамида к небу свој заоштрени врх поносно уздиже.

Причају, да се то брдо у старо вријеме звало: „Оштри врх“, а данас га свијет Љуточ (Љути врх) називље. Откуд се је Оштри врх промијенио у ријеч Љуточ, видјећемо мало послије, али ћу сада само напоменути, да би му првашње име његово приличило само онијем гледаоцима, који га са сјеверне стране посматрају, пошто Љуточ не изгледа са јужне стране онако заоштрен а ни величанствен, као са сјеверне. Да је природа Љуточ из онога равнога дијела земље, т. ј. из оне низине, на који узвишенији предјел метнула, онда би он био један од највеличанственијих и најпоноснијих врхова босанских. Сјеверна страна његова сасвим је отворена, те је она, као што рекох, много љепша за око човјечије, него оне друге три стране, које су дијелом заклоњене, а дијелом свезане с другијем брдима. Кад бисмо дакле прошли са оне стране Љуточа, т. ј. са јужне, па га почели посматрати, онда он није тако лијеп и поносит, јер му је та страна сама гола стрма литица, која је стотинама аршина висока, а тако стрма, да би сами крсташ орао имао посла, док на њу изађе. Ту страну зове народ „Соколовачом,“ јер се у њој у старо вријеме соколова налазило. Кажу, да их се и данас може ту видјети, али врло ријетко, јер народ вјерује, да се и соколови легу и вићају само ондје, гдје је народ чист и непокварен.

Мехмед-паша Рустанбеговић, прозвани Бишћевић, који је у неко вријеме као неограничен владар Бихаћем и околином бихаћком владао, вадио је и ловио из те Соколоваче соколове, те их припитомљавао и носио у Сарајево на поклон везирима босанскијем. Људи су се морали по конопцима и на усуканим гужвама у овећем сепету спуштати, те соколове или њихова јаја по дупљама тражити, не пазећи на највеће опасности, које су им при таквом лову пријетиле.

Да би се сачували, да их те опаке тице не би напастовале, мећали су на главу бакрене котлове (бакраче), да им глава здрава остане. На питање моје, како су се смјели у таку велику и страшну провалију спуштати на слабим гужвама, рече ми један старац: „Е мој синко! није се ту онда питало, да ли ће глава здрава остати, него се то морало, па да би одмах сав у пепео отишао. Када би извадили,“ — вели — „кога сокола или соколића, што би се врло ријетко десило, онда смо добивали бакшиш од 10 до 50 гроша, а који не извади, не би добио

ништа. Било је случајева, да би некада добивао гдјекоји и по који дегенек, ако се при спуштању страшљивим покаже.“

Уз источну страну Љуточа налази се као неки планински котао, који је са свију страна горскијем вијенцем ограђен, само са једне, т. ј. са сјеверне стране, има уска жљеба, кроз коју тече овећи поток, а покрај потока с десне стране каменовити коњски путељак, кроз који се тешком муком становници и дрвена кола прогоне.

У том заокруженом горском котлу има данас шест кућа православнијех, којима је земља врло плодна, а и стоком су доста имућни.

То њихово мало и осамљено сеоце зове се Мали Рачић за разлику од Великог Рачића, коме оно и припада. Мало је мјеста, којима је природа дала све оно, што тежаку највише потребује, као што је дала том малом и осамљеном сеоцету. Здрав планински ваздух, лијеп горски предјео, добра земља, чиста и здрава вода, дрва, млин, паша за благо, све је то малорачићанима — штоно реку — пред кућом.

У Малом Рачићу, прича се, да је био српско-православни манастир. О том манастиру нема данас никаквих знакова ни остатака, али има мјесто, гдје се по причању манастир налазио. На потоку има такођер мјесто, које се зове „Калуђерско мливиште,“ те га народ и дан данас као неку светињу чува и поштује.

Прича се, како су на тај манастир ударили неки хајдуци, да га поробе и опљачкају. Но калуђери и њихов старјешина бијаху људи рјечити и вјешти у говору, те им представе страшне муке и невоље грјешника на ономе свијету. Рјечитост калуђерска омекша окорјело срце хајдучко, те се они покају за своје гријехове, па не само да манастир на миру оставише, него се још исповједише и обећаше, да ће остати као послужитељи манастирски. Што рекоше, заиста и свјероваше, јер се сви послије некога времена искалуђерише а и њихов харамбаша постаде, кажу, послије врло велик поборник вјере Христове, те га за старјешину и у манастиру изабраше, гдје се све до смрти своје кајао за своја рђава дјела.

Падом Босне и уласком Османлија у ове земље, пребјегоше калуђери из тога манастира у неки манастир далматински, а њихов сагорјеше османлијске чете. Тако од тога манастира не остаде ништа, него само голо причање.

Мисли се, да је овај манастир у Малом Рачићу она Павлица црква, која се у српским народним пјесмама „испод Јадовника“ спомиње, јер и Љуточ спада у хрпу онијех брда, која су са Јадовником или Јадовиком свезана, или, право рећи, он је огранак или планога од планине Јадовника.

Овако пјесма народна о том говори:

„Што бијаху Неманићи стари,
Не трпаше на гомиле благо,
Но градише с њиме задужбине,
Саградише многе манастире;
Саградише високе Дечане,
Баш Дечане више Ђаковице,
Пећаршију више Пећи равне
У Дреници бијело Девича,
И Петрову цркву под Пазаром,
Мало више Ђурђеве Ступове,
Сопоћане наврх Рашке ладне,
И Тројицу у Херцеговини,
Цркву Јању у Староме Влаху,
И Павлицу испод Јадовника,
Студеницу испод Брвеника“ и т. д.

Да ли има други који Јадовник [1]) (планина) осим овога нашега и под њим спомен од какве цркве, то не знам, него ће можда ко други, том послу бољи ербаб од мене, то знати растумачити.

Наврх Љуточа има овећа раван (подељак), с које се види цијела Крајина преко ријеке Уне.

На тој равници има врело, које никада не пресуши. Ту пастири поје љети благо и пију воду, те веле, да је љековита и врло здрава и лагана.

Говорећи о овој води пада ми и нехотице на памет, кад су оно бегови ripачки звали и питали некога старога тежака Митра Пепића из села Хргара, који је био веома разуман и даровит човјек у досјеткама и одговорима, па га питали [2]): „Чујеш Митре! Би ли ти нама знао казати, од куд на тако

[1]) Мухамеданске народне пјесне такођер спомињу планину Јадовник или Јадик. Према топографском опису у овим пјеснама биће да се ту ради о тој Јадовик-планини. Често се у тим пјеснама вели:

„Кад су били Јадикову кланцу,
Гдје но старе јадикују мајке,
Па растави лички Мустај-беже“...
(I. књига, пјесна XXVII)

„Вратих друштво уз Јадик-планину,
Па прођосмо зелено језеро“...
(I. књига, пј. XXXI).

„Није л' овдје у Јадики Мујо,
У Јадики, зеленој планини“.....
(I. књига, пј. XXXI).

[2]) Кад би год Турци хтјели што да раде на пр. да ратују или друго што, они су звали тога Митра, па га питали за савјет, а он им је свакад слободно и паметно одговарао, да му се човјек морао дивити његовим мудрим одговорима. Митров живот и његове мудре ријечи мисли описати наш овдашњи учитељ П. М., за што је већ скупио подоста његових изрека. Примједба писца

високом и оштром Љуточу вода?“ — а он гладећи своју бијелу браду рече им онако простодушно: „Добро! Ако ви мени кажете откуд на врх главе човјечије крв? онда ћу и ја вама то одговорити“, па се окрене и отиде од њих.

И заиста, ко би год изишао на врх Љуточа и видио ону воду, морало би му и нехотично пасти на памет свемогућство божије.

Близу врела на оном подељку причају стари људи, да је некада био врло велик и знаменит град, али му у данашње вријеме нема ни трага ни гласа. Не зна се дакле, да ли је тај град разрушен, или зарастао шумом, или га можда није ни било никако.

На граду, прича се, да је био грдосија топ, од кога се јека чула по свој Крајини. То је било, веле, у оно вријеме, када је бихаћка долина лежала под водом (види опис у „Бошњаку“ од 1886. године).

Под градом су стојале ђемије (бродови), које су пловиле у Брековицу, Краљевац на Велебиту и друга околна мјеста. Онда није било граду Бишћу, Сокôцу и онијем другијем градићима, који се данас у равници налазе, ни трага ни гласа.

Што се тиче постанка овога града, прича се, да га је подигла некога краља кћер, именом Софија, коју прозваше Љутицом, јер бијаше сасвијем љута и наопака.

Она се завади са својим сестрама и народом, те се ови дигну на њу, па јој град разруше и униште а њу протјерају из Босне.

Испод Љуточа са сјеверне стране протеже се село Велики Рачић, па онда друга многобројна села, као: Рипач, Лохово, Голубић, Хргар, Притока и т. д. и тако се вежу та села једно за друго четири до пет сати хода. Свима тијем селима, још од најстаријих времена, био је Љуточ као неки погађач времена, или штоно код нас кажу: „вјечити календар“. Отуда се може и дан данас чути од народа: „Љуточ је наш вјечити календар“ (који погађа вријеме).

За што је Љуточ постао народни погађач времена, ево узрока:

Пред свако вријеме т. ј. пред кишу или снијег ухвати се око врха Љуточева магла, која га по врху обавије, па му начини као неку капу или чалму (пошу, ахмедију, турбан).

Отуд је постала у народу ријеч:

„Љуточ замотао чалму!“ — „Љуточ одмотао чалму“. Али се то у првашње вријеме говорило: „Оштри врх замотао чалму“ т. ј кад се магла око врха његова ухвати. „Оштри врх одмотао чалму“, кад се магла дигне са врха његова. Или: „Оштри се врх наљутио!“ „Оштри се врх одљутио?“ — Ако се дакле около Оштрога врха ухватила била магла, то се он наљутио био, а

ако се магла разишла, онда се он одљутио, те се још говорило: „Љути се врх нађутио!“ — „Љути се врх одљутио!“ а за тим Љути се врх промијени и скрати у једну ријеч, те почеше говорити: „Љуточ се нађутио! Љуточ се одљутио! Љуточ замотао чалму! Љуточ одмотао чалму!“ И тако те изреке остадоше и до дан данас код свијех онијех села, којима је Љуточ на погледу за показивање времена.

Из овога дакле слиједи, да је Оштри врх, љутећи се и одљућујући, добио данашње име своје, које ће му можда остати док је њега и народа нашега около њега.

Коста Ковачевић, свештеник.

Dva starobosanska natpisa.

1.

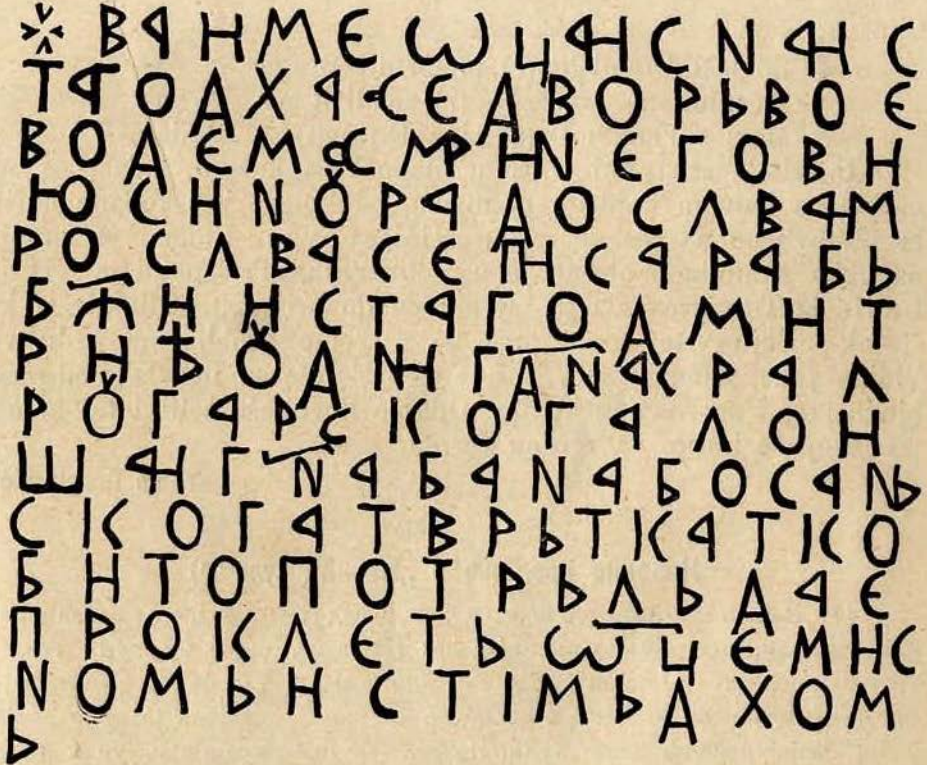

Čita se:

✚ Va ime oca i s(i)na i s
(ve)tago d(u)ha. Ase dvorь voe
vode Mas(i)ma i n(j)egoviju
sinu Radosl(a)va i M(i)
rosl(a)va. Se pisa rabь
B(o)ži i s(ve)tago Dmit
rije u dni g(ospo)d(i)na kral(j)

a ugarskoga Loi
ša i g(ospodi)na bana bosanь
skoga Tvrьtka. Tko
bi to potrьlь da je
prokletь ocem i s(i)
nomь i svetimь d(u)hom.

Ovaj se natpis nalazi u mostarskom kotaru na lijevoj obali Drežanke, blizu ušća njezinoga u rijeku Neretvu, a nedaleko od sela dônja Drežnica (Zaušje). Natpis je usječen u stijenu, te se veoma dobro sačuvao.

Dr. Ćiro Truhelka.

2.

✚ се лежи драгилехь племенитн драго
лачанинь на своечькои земли а по
стави си г§≡в≡ сина дрг'к и богдан

Čita se:

✚ Se leži Dragilehь (?) plemeniti Dragolačaninь na svoečkoi (?) zemli a postavi si(?)gu(?)(d)v(a) sina Dr(a)g(i)ć i Bogdan.

U selu Tutnjevcu, biva u bjelinskom kotaru, nalazi se ovaj natpis na jednom kamenu pržinjašu, od kojega je iskopano korito, te postavljeno na česmu, zvanu Mišljenovac. Kamen je izragjen na oblik sanduka i otesan je na četiri ćoška. Pričao mi je Nikola Lazić iz Tutnjevca, da je taj kamen do prije 20 godina ležao kao stećak megju više mramorova na starome groblju na brdu više Vidine vode, izmegju sela Tutnjevca i Maleševca, nedaleko od megje bjelinskog i zvorničkog kotara. Odanle dovukoše seljaci taj kamen, pa iskopaše korito za rečenu česmu.

Tomo Dragičević.

Народно предање о „Накића кули“.[1])

О „Накића кули“, од које се још и сад јужни зид, а од западног још мало налази, причају људи слиједеће: Каже се, да је ту кулу градила сестра проклете „Јерине“,[2]) и то тако велику, да је на девет бојева високо озидана била. Сестра проклете „Јерине“ живјела је неко вријеме у тој својој новосазиданој кули. За њу чује неки крајишки јунак именом Хусеин Накић. Пође да ту Мађарицу побиједи и узме себи за љубовцу. Дошавши близу куле прекопа ћанац из Лукавца у Саву, који се још и сад познаје, те остане у њему неколико дана. Кад је примјетио, да у кули

[1]) У години 1885. добих добротом управитеља бјељинске трговачке школе г. Глиге Плетикосића у препису задаћу, коју је Никола Шкорић-Новљанин, свршени богослов из богословије у Рељеву написао, те се њом овдје послужих. Хвала нека је од моје стране овдје како учитељу тако и ђаку изречена! Ђ. С.

[2]) Рушевине града „проклете Јерине“ налазе се у близини села Пали код Сарајева; опис те рушевине са сликом донијећемо до згоде. Уредништво.

нема никога живога, уније у њу и наје власницу и подворкиње поморене од куге. Кулу насели Накић Хусеин, по коме се кашње и прозвала „Накића кула“. — За Хусеина Накића говорило се, да је био змајевит. Ја држим, кад би се ко потрудио, да би се о том Накић-Хусеину по народном предању могло још што год дознати, па било то у пјесми или причи, — а тим би се побоље и о „Накићевој кули“ што год разбистрило и дознало, па макар то и не било на историјским подацима основано. — У једној народној пјесми, која описује ратовање личког Мустај-бега и Жунић-капетана од Пожуна града — којом је приликом Жунић и погинуо — спомиње се неки Накић Хусеин из Лике, који је био капиџија царском калауз од Удбине до Пожуна. Како је био наочит види се отуд, што му се и сам царски капиџија чудио, кад га је на коњу угледао, а Турци Стамболије — који су са царским капиџијом дошли — јесу између себе егленисали:

„Вид' Османе, вид' брате Хасане,
Вид' онога серхат Крајишника!
Јунак таки у Стамболу нема.“

Да је тај Накић био „личка набодица“ види се отуда, што кад га је Жунић опазио:

Ђе он хода, а дората вода,
Тад говори Жунић капетане:
„О Накићу! змијо из камена,
Зар си дошо бијелу Пожуну,
Да нам чиниш шкоду у Пожуну?
Да обараш ти наше квартире,
Да односиш наше дјевојчице,
Да по Лици с њима жениш Турке?
Мол' се Богу, погано плетиво,
Да ми није царског капиџије
Сад би тебе мâја пожелила!“
Њему Накић вели од дората:
„Не будали Жунић капетане,
Ја ти шкоде учинио н'јесам“.
То му рече, узјаха дората,
Па окрену од Пожуна града.

Ја сам ову пјесму послао нашему вриједному књижевнику г. Мехмед-бегу Капетановићу Љубушаку, и драго би ми било, да што прије угледа свијета, а хоће ако Бог да имшала![1]) Пјесма нам дакле потврђује, да је доиста Накића племе постојало. Еле нек је за сад доста о том — бива личком Накић-Хусеину, а ми да се вратимо нашему првому. За нашег првог Накића вели се: да је од њега остало име данашњој вароши Брчка, а ево како: Он једнога лијепога дана узме свој дурбин (далекоглед), те погледа према западу — гдје је сада варош Брчка — и види ондје једну жену, гдје пере кошуље — шта ли — на Сави. „Ено она жена нешто брчка“

[1]) Ова пјесна изаћи ће у збирци „Народних пјесана Мухамедоваца у Босни и Херцеговини“. Примједба уредника.

(брљуга у води), рече он, и од тада остане данашњи назив или име вароши Брчка.

За „Накића кулу“ кад је у добром стању била веле, да је љети (пред вече) хлâд од ње чак до Раче стизао, а кад је пала, да је пресула Саву и на противној страни оборила чардак јамински. (Јамина је једно село, које лежи на противној страни Саве од те куле).

Људи, који су лаће вукли причају, да су се устављали баш на сред Саве на неком броду (пруду), и да је исти брод од сама камена.

„Кула Накића“ находи се у крај Саве, а на ушћу потока „Лукавца“ и то баш на десној обали у куту. Спада под општину Драгаљевац, котар бјељински а окружје дôњо-тузланско.

На лијевој обали поточића „Лукавца“ има једно брдо, које се зове: „Бусија“. По причању старих људи, на тој „Бусији“ била је у старо доба мађарска (католичка) [1]) црква и неки мали градић. На југу од поменуте „Бусије“ находи се још и сад као неко мало језеро.

Толико ето дакле могох ја — по мојим биљешкама — о тој кули сазнати, а чича Алекса Поповић (из села Вршана), који без сумње на леђима преко 100 год. носи (т. ј. ако је још у животу), умио би одиста и више о томе рећи; али шта ћемо, кад је он у Посавини а ја у Бос. Крајини.

Ђорђе Свитлић, учитељ.

Predhistorijski predmeti sa Glasinca.[2])

Da zadovoljim živom interesovanju, koje se pobudilo u pogledu predhistorijskih grobišta na Glasincu, priopćujem sada popis onijeh predmeta, koji su nagjeni u iskopanim gromilama. Ne ću se upuštati u opširno opisivanje pojedinih komada, jer bi to predaleko zavelo. Držeći se stare riječi, da jedna slika vrijedi više nego sto širokih opisa, popratiću ovaj članak nizom nacrta najvažnijih predmeta, a gledajući ih, moći će čitalac sebi najlakše složiti sud o onome narodu, koji je živio u današnjoj Bosni u ono doba, kada je historija slabo ili nikako znala za ovu zemlju.

I. Nekropola na Gracu kod Sokóca.

Od onih 14 grobnica, što zapremaju sjeverni kraj Graca, pretražio sam ih pet. Najveća gromila bila je već raskopana, te su njezino kamenje upotrebili kod gragjenja crkve, koja stoji upravo pokraj ovih gromila.

I. Gromila bila je srednje veličine, njezin je premjer bio dugačak 8·5 m., a visina joj je bila 0·8 m. U njoj nagjen je kostur, položen tako, da mu je glava bila na zapad a noge k istoku okrenute. Kosti bijahu se vrlo raspale a samo komadi tjemenice i počelice nagjoše se čitavi.

---

[1]) У сјеверном дијелу Босне гдје-гдје још и данас зову католике (латине) „Мађарима“.

[2]) Vidi članak u I. knjizi „Glasnika zem. muzeja“ 1889. „Gromile na Glasincu“. Skoro sve slike, koje su štampane u ovom članku, ustupilo nam je drage volje „antropološko društvo“ u Beču; neka mu bude izrečena ovdje najtoplija blagodarnost. Uredništvo.

Uz glavu nagjoh pojedine sastavine nakita:

1. Počelica (Haarreif) od tanka broncana tenećeta. Rubovi bijahu joj urièšeni uskim ćenarom kosih zarezaka a izmegju ćenarâ provio se niz četverouglastih figura. Dužina cijeloj počelici bijaše 50 cm., a širina 1 cm., na dva mjesta bila je slomljena, ali čivijama opet sastavljena. Dekorativni motiv, kojim je urièšena, pokazuje slika 1.

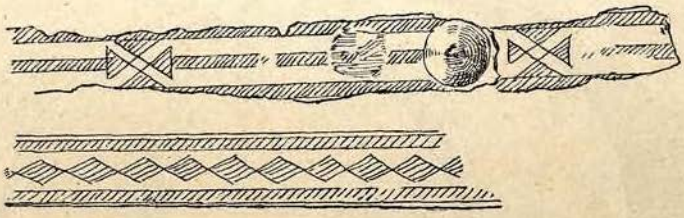

Slika 1.

2. Dva dugmeta jajastog oblika na odugačkoj grančici; dugmeta urièšena su probitim žljebovima (slika 2).

II. Gromila bijaše maljušna (Prmj. 6, vis. 0.72 m.) a do vrlo istrulih kostiju nagjoše se samo dvije uvojke na oblik slova S. U svake uvojke bilo je s obje strane do 7 zavoja, a premjer im 2·9 cm.

III. Gromila (Prmj. 7.5, vis. 0·75 m.). U njoj našle su se kosti tik do zapadna ruba položene od sjevera (glava k jugu), a do njih obilno nakita od tuča.

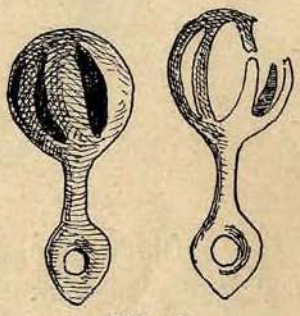

Slika 2.

U toj gromili nagjoh ove predmete:

1. Dvije grivne (belenzuke) od tuča saljevene. Na gornjoj su strani pupčaste, a suženi krajevi prionuše za $^1/_3$ oboda jedan do drugoga. Grivne urièšene su sa dva niza sitno urezanih tačkica. Obje belenzuke nagjene su na zglavcima ruke, a sudeći po uskom im premjeru (4·1 cm.) pripadale su slabašno razvitoj ženskoj osobi (slika 3).

2. Grivna od broncane žice, spletena u $4^1/_4$ uvojaka, nagjena na lijevoj ruci. Promj. 4·4 cm. (slika 4).

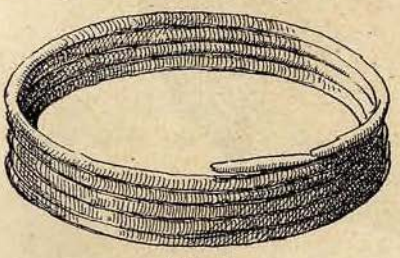

Slika 4.

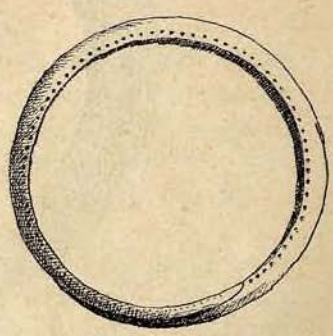

Slika 3.

3. Slična grivna sa $3^1/_2$ uvojaka, nagjena na lijevom ramenu. Promjer 5·5 cm.

4. Dvije velike grivne, skovane od debele broncane šipke, na srijedi deblje (8 mm.), prema kraju sužene, a završuju se u kvrgice. Ovim je grivnama nutarnji premjer 6 cm., a spoljašni 7.5 cm., savijene su u uvojak sa $1^1/_3$ oboda, te su uriješene sa više nizova tačkica; u srijedi i prema kraju opasaše ih po nekoliko usporedo urezanih crta (slika 5).

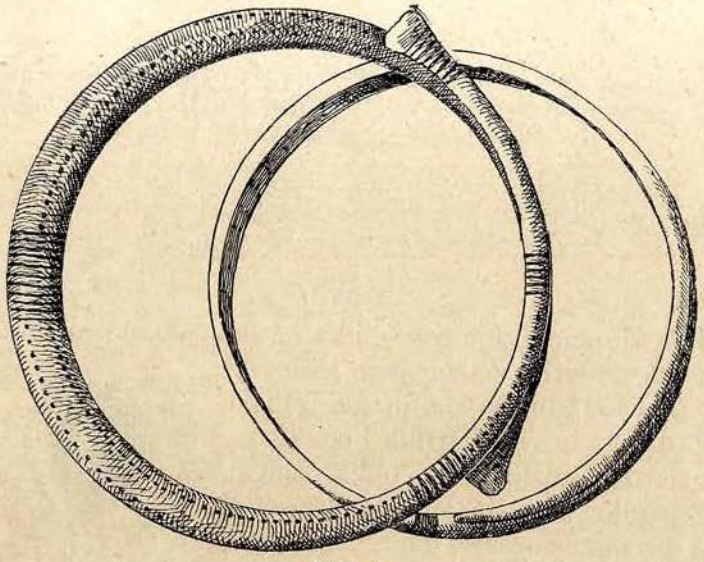

Slika 5.

5. Oko nogu nagjen je nad zglavcima po jedan teški skovani obruč od tuča. Jedan je od posve okrugle šipke i deblji (12 mm.) a drugi je plosnat i tanji (6 mm.). Uresa nema ni na jednomu (slika 6).

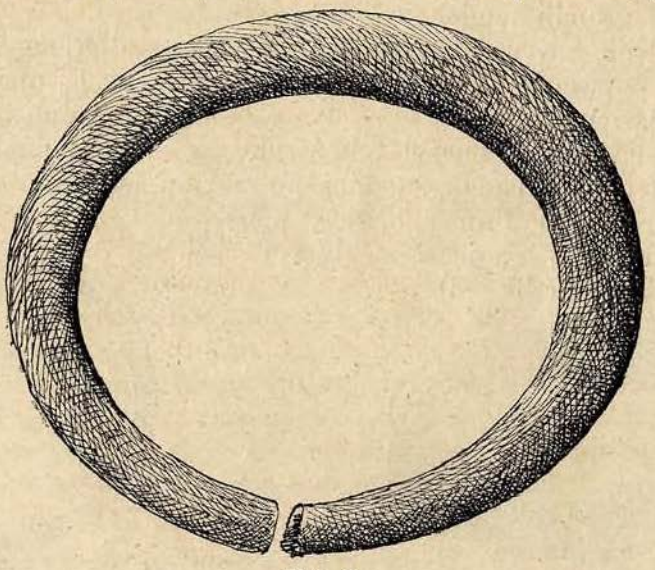

Slika 6.

6. Obla kopča (pafta) pupčastog oblika, u srijedi udubljena i prošupljena. Ta maljušna kopča (promj. 4·5 cm.) sa lijepom plav-

kastom rgjom, ako joj je oblik upravo priprost, spada ipak megju najljepše predmete, nagjene na Glasincu, a urešena je sa nekoliko vijenaca sitnih tačkica (slika 7).

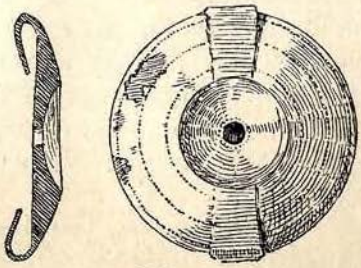

Slika 7.

7. Velika fibula na oblik lûka, osobito lijepo izragjena. Taj je komad do sada bez sumnje jedan od najljepših predhistorijskih predmeta, nagjenih u Bosni, te je i oblikom i veličinom izvanredan. Lûk je urièšen s oba kraja jabučicom, ižljebljen je plitkim žlijebovima; s jedne strane je igla savijena u golem uvojak, a šiljak joj zahvata žlijeb poširoke duguljaste kuke, koja prianja uz drugi kraj lûka. Ta kuka naliči na duguljastu lopaticu, a obrubljena je sa više nizova urezanih crta, po srijedi ima šest izvajanih pupova, od kojih tri opasaše nizovi koncentričnih kružnica.

Visina je lúku 12·5 cm., visina kuke 9·5 cm., širina fibule kod žlijebova ima 7 cm. Duljina je igle 19 cm. a premjer uvojku (Spirale) 5 cm. (slika 8).

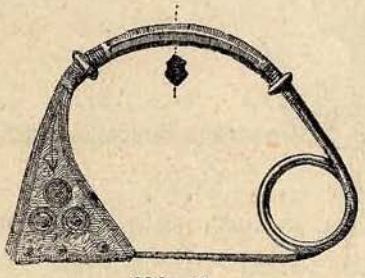

Slika 8.

8. Dvije uvojke nalik na naočari (Brillenspiralen) od žice sa $9^1/_2$ oboda. U jedne je premjer uvojcima po 3·4 cm., u druge po 4·9 cm.

IV. Gromila. U njoj se osim pogdjekoje tanke kosti našao samo gvozden kolutić sa $1^1/_4$ oboda. Premjer mu je 4 cm., debljina 4 mm.

U *V. gromili* nije bilo baš ništa.

II. Nekropola na Talinama.

S onu stranu Rešetnice, upravo na protivnoj strani od crkve sokolačke uzdiže se nizak brežuljak, na vrhu dosta ravan; — narod ga zove Taline. Taj vrh posut je gromilama, koje se prostiru kraj Vratnica, a nastavljaju na jug uz obronak Radave. Nekako baš na sredini Talina nalazi se najveća gromila, što je na Glasincu nagjoh, a oko nje nanizaše se ostale.

I. Gromila. Imala je u premjeru 25 m. a tjeme njezino uzdiglo se nad živcem do 1·90 m. Prokopao sam kroz nju dva jarka do 2·5 m. široka, koji su se na oblik krsta u sredini krstali. U južnom krilu nagjoh vrlo prhke, sa ogromna tereta zdrobljene kosti, a do njih lijep niz predhistorijskih predmeta.

Od tuča našlo se ovo:

1. Jednostavna fibula na lûk sa lijepom plavkasto-zelenom rgjom (patina, mjedenka). Pero na igli još je vrlo elastično. Lûk je fibule na sredini deblji, a prema krajevima sužen i urièšen malim jabučicama. Kùka, u koju zahvaća igla, naliči na četvorouglastu ploču, izrezanu sa dvije strane u okruglom obliku, sredinom vide se na oskok izragjeni povori; urièšena je sa koncentrično poredanim urezanim kružnicama. Visina je luku 6·1 cm. Duljina igle 9·3 cm. Kùka 2·1 × 2·3.

Uz nju nagjen je fragment luka sasma slične fibule, iste veličine (slika 9).

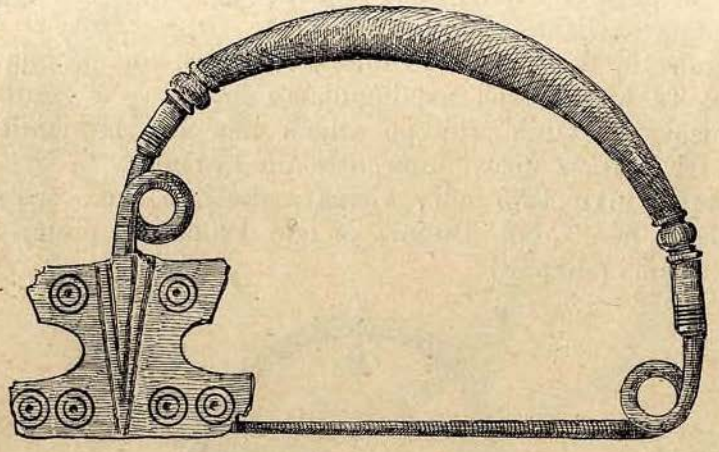

Slika 9.

2. Plosnata karika, s lica ispupčena, na dnu plosnata, zelenkaste rgje. Srednji premjer 3·45 cm. spoljašni premjer 4·7 cm. (slika 10).

3. Slična, nešto manja karika. Nutarnji premj. 2·5 cm. spoljašni 5·7 cm.

4. Okrugla pločica sa probitim kalemom, sličnim krstu. Premjer 3·2 cm. (slika 11).

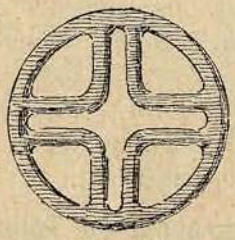

Slika 11.

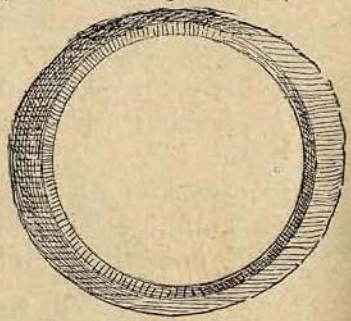

Slika 10.

5. Pupčasto dugme sa četiri traka nalik na sidro, koji prionuše uz dugme tako, da ovo naliči na krst. Visina dugmeta 1 cm. Premjer samom dugmetu 2 cm. Premjer krstu 3·7 cm. (slika 12).

6. Četiri pupčasta dugmeta sa priječkom, koja se na oba kraja završuje u kvrgicu. Sredina dugmeta urièšena je kružnicama. Dužina dugmeta 2·5 cm. (slika 13).

Slika 13.

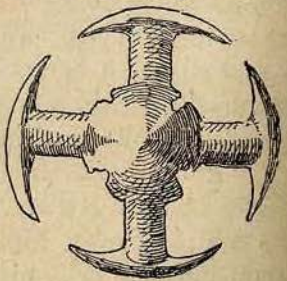

Slika 12.

7. Dugme nalik na duguljastu šipku, preko koje se ukrštavaju dvije kraće šipke. Krajevi i sredina šibaka uriješeni su malim jabučicama. S dônje strane nalaze se dvije uške. Dulj. 3 cm. šir. 2 cm. (slika 14).

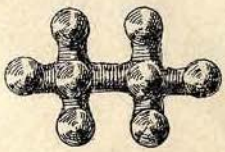

Slika 14.

8. Tri nakita nalik na krst. Sastavljeni su od dvije šuplje, s oba kraja profiliranim prstenom uriješene cijevi, sastavljene unakrst. Na raskršću su uriješene pupčastom jabučicom. U jednoga od ta tri komada ima na jednom kraku ploča nalik na polumjesec, kome su rogovi okrenuti prema krstu. Ta ploča uriješena je na rubu ćenarom sitnih urezanih kolutića, a po srijedi sa 4 niza sličnih kolutića i sa četiri pupčaste jabučice (slika 15).

Ove ploče u druga dva komada, koji su inače bez sumnje u istom kalufu saljeveni nema, a na vrhu krakova nema nigdje ni traga, da su se možda s vremenom okrhali. Duljina je cijevi u krsta 4·2 cm., debljina 1 cm., a polumjer ploče 2·2 cm.

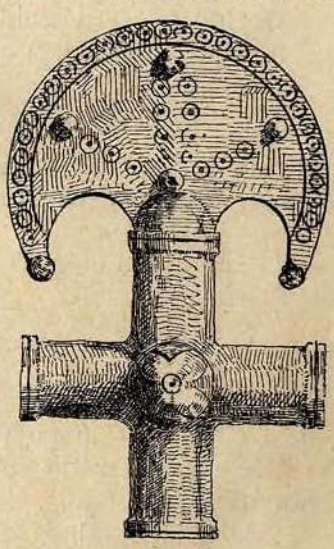

Slika 15.

9. Dugme nalik na jabučicu na dugoj grančici. Pola jabučice okrnuta je, te se vigja još jezgra od ilovače, koju je, pri ljevanju oblila tuč.

10. Utarci malih kliješta (Pincette) na oblik 7·5 cm. visokog na podnici 4·2 cm. širokog jednokračnog trokuta s uvijenim krakovima. Uriješene bijahu sa sitno urezanim nizovima crtica.

Od gvozdenih predmeta našlo se:

1. Lijepo očuvano koplje sa ovisokim povorom. List koplja dolje je polukružan, a prema vršku se suzuje u ravnom pravcu. S obje strane prolazi listom ovisok povor. Sâp (nasad, Dülle) je odvaljen. Mjere: Duljina lista 1·8 cm., najveća širina mu 3·7 cm. duljina čitavog koplja 22·5 cm. (slika 16).

Slika 16.

2. Okov drška (Schaftschuh), po svoj prilici od istoga koplja. Sâp mu je odlomljen. Dulj. 8.7 cm. (slika 17).

Slika 17.

3. Mala, vrlo zargjala sulica (Speer) bez povora. Duljina oštrice 6·5 cm. Duljina razmjerno poširoka sâpa 5·2 cm. (slika 18).

Slika 18.

4 Kratak, uzak gvozdac noža sa ponešto uvijenom, a prema šiljku suženom oštricom. Dulj. 8 cm., šir. 1 cm. (slika 19).

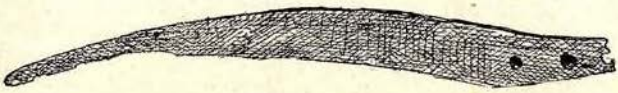

Slika 19.

5. Utarak zaobljena šiljka od noža. Dulj. 5 cm., šir. 1·4 cm. (sl. 20).

Slika 20.

Od kamena:

1. Mušta (Falzstein) od vapnenca sa uškom. Dulj. 15 cm., šir. 3.9 cm. (slika 21).

Slika 21.

2. Manja mušta sa uškom. Dulj. 9·5 cm. šir. 2·6 cm. (slika 22).

Slika 22.

II. Gromila je po prilici 150 koračaja na sjeverozapad. Na više mjesta našlo se pod nâspom tragova paljevini. Položaj kostura neizvjestan je.

Našlo se u njoj:

1. Lijepa okrugla kopča sa probitim kalemom. Rub joj je uriješen sa dva ćenara (Bordüre) urezanih kružnica, a orisi probita kalema obrubljeni su nizom sitnih piknjica (Tremolirstich.)

Kopča je slabo ispupčena, s dônje strane dvije su kùke, kojima bi se prikvačila za odijelo. Premjer joj je 5·1 cm. (slika 23).

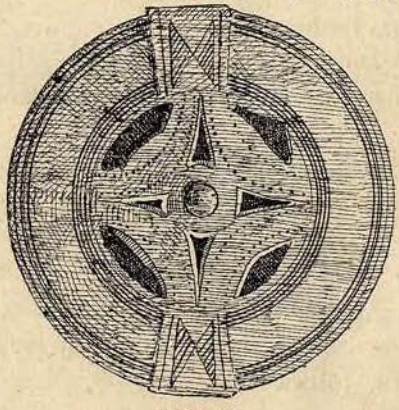

Slika 23.

2. Dva okova od tenećeta (jedan slomljen). Oblik im je sastavljen od dva poveća i dva pomanja diametralno postavljena okruga, koji su urišeni nizovima koncentričnih kružnica. Pet malih izbočaka zapremaju središta tih kružnica. Dužina 6·35 cm., širina 4·70 cm., megjusobni razmak središta kružnica 3·45 cm. (Sl. 24)

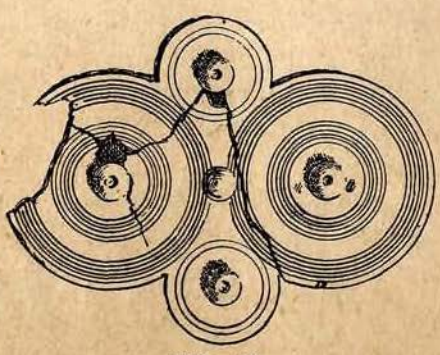

Slika 24.

3. Dvije fibule na lûk, po obliku slične onoj iz prvašnje gromile, samo što su manje i jednostavnije urišene. U jedne bila se ploča s kukom otrgla, pa je uz lûk čivijicom opet prikovana. Visina lûka 3·7 cm., duljina igle 5·6 cm. (slika 25).

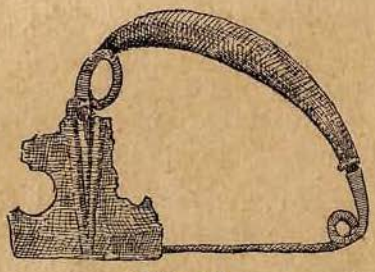

Slika 25.

4. Mala karika od tanke 4 mm. broncane žice. Premj. 3·2 cm.

5. Prsten od 2 puta omotane žice, opredene uskom pruticom broncana tenećeta. Premj. 2·6 cm. (slika 26).

Slika 26.

6 Malo puce sa dvije pupčaste jabučice i malom priječkom megju njima. S dônje strane nalaze se dvije petljice (Öhse) (slika 27).

7. Dugme nalik na krst, opasan obručem. Premj. 1·7 cm. (slika 28).

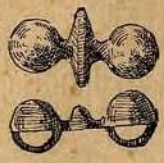

Slika 27.

Slika 28.

8. Malo zrno (Perle) od tuča.

9. Utarci spiralnih cijevi (Spiralenhülsen), načinjenih od uske prutice broncana tenećeta. Od nagjenih komada složena je cijev od 9·2 cm. dužine (3·3 mm deblj. — a od prutice široke 2·5 mm.) i druga 7 cm. duga, (3·7 mm. deblj. a od prutice široke 2 mm.)

III. Gromila bila je omanja, podosta nepravilno nasuta, u promjeru 6 m., a visine 0·7 m. Paljevine se našlo podosta, a kostur u južnoj kriški (segment).

Sadržaj:

1. Okrugla slabo ispupčena kopča od tenećeta sa probijenim kalemom nalik na krst. S dônje strane dvije su kuke jedna prema drugoj. Promjer 4·2 cm.

2. Dva okova od tenećeta, slična onima iz prvašnje gromile. U njih je rub okićen nizom omanjih okruga, urišenih koncentričnim kružnicama. Oba su komada s vremena patila (slika 29).

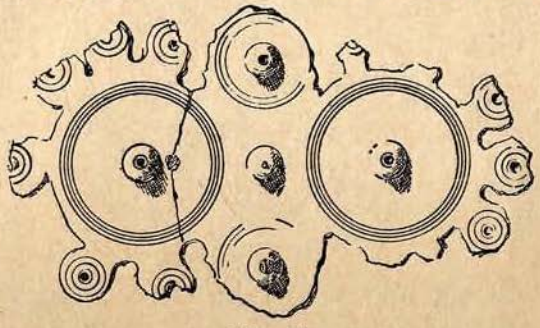

Slika 29.

3. Mala fibula sa trobridim, po srijedi izbočenim, šuplje salivenim lûkom. Visina je lûku 1·5 i 2·45 cm , duljina igli 3·35 cm. (slika 30).

IV. Gromila je maljušna, 5·5 m. premjera, a visine 0·5 m. Bijaše u njoj dosta paljevine i jako zargjalih gvozdenih utaraka, ukojih se jedva prvašnji oblik može razabrati. Jamačno su od mačeva.

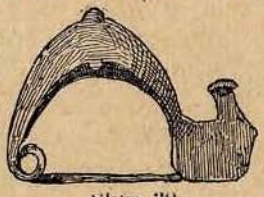

Slika 30.

1. Do njih nagjoše se 3 male okrugle ploče od gvožgja. Premjer 4·6 cm., deblj. 0·5 cm.

2. Uvojka sa dva koluta spojena lûkom kao naočari (Brillenspirale). Na lûk nataknut je mali kolutić, u koga se jedan kraj završuje u spiralu (slika 31).

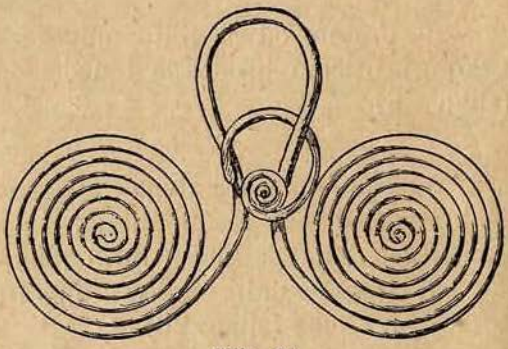

Slika 31.

3. Slična u dvije pole slomljena uvojka.

4. Mali četverobridi brus od škriljastog pješčenjaka sa rupicom. Veličina mu je: 9·5 : 2·6 : 1·1 cm. (slika 32).

Slika 32.

V. Gromila. Premj. 7·5 m. Visina 0·8 m.

Sadržaj:

1. Kockasta željezna ploča sa udubinom na jednoj strani. Takve ploče još i danas u Bosni narod upotrebljuje u mlinarstvu. U onu rupu (žujicu, Angelloch) zasadila bi se g v o z d i j a, kojom je okovana p r e s l i c a, što drži mlinski kamen, da se ovaj lakše kreće, a zovu te ploče „p a p r i c a m a“ (Angelhülse). Veličina je paprici 6·3:5·5:3·0 cm., a širina žujice 2 cm. (slika 33).

Slika 33.

2. Masivna gvozdena poluga, kojom bi se kolo zaustavljalo — duguljasta je, a s vrha zašiljena. Dulj. 19 cm., deblj. 1·5 cm. (slika 34).

Slika 34.

VI. i *VII. Gromila* bijahu prazne.

III. Grobnice oko Vratnice.

Gromile poredane su niza stranu, koja se sa Talina spušta prema ravnom Glasincu baš na protiv crkve sv. Ilije. I megju njima je poveća gromila (promj. 21 m.), a oko nje poredaše se poviše manjih. Od ovih raskopane su dvije gromile.

I. Gromila je u premjeru 10 m., a glavica joj se nad živac izdigla za kakih 0·70 m. Pod gornjim slojem naspa našlo se mjestimice paljevine. Bijahu u njoj dva kostura, jedan u zapadnoj kriški, drugi u istočnoj.

a) Do ostanaka kostura, koji se nagje na zapadnom kraju gromile, našla se lijepo izragjena fibula na lûk, uriješena nizom bobica. Kùka, u koju bi zahvaćala igla, jest na oblik ploče, koja se prema glavi suzuje, a završuje u kvrgicu. O lûk fibule bijahu nanizane dvije halke, s lica uriješene nizom pomanjih zareza (slika 35).

Rgja (patina, mjedenka) je u nje smegja. Veličina je fibuli: lûk u visini 3·35 cm., u dulj. 4·8 cm.; kùka, u dulj. 3·5 cm.; ukupna duljina 6·4 cm. Premjer je halkama 3·4 cm., širina im 0·4 cm. Sličnu fibulu, ponešto manju, iskopao sam prije dvije godine u blizini Sarajeva, u podoru nekadanje znamenite predhistorijske naseobine Zlatište na Vranjevači. Ta fibula našla se prelomljena, nešto je manja, a uz nju nagjoše se kao nakit mjesto dvije — tri halke.

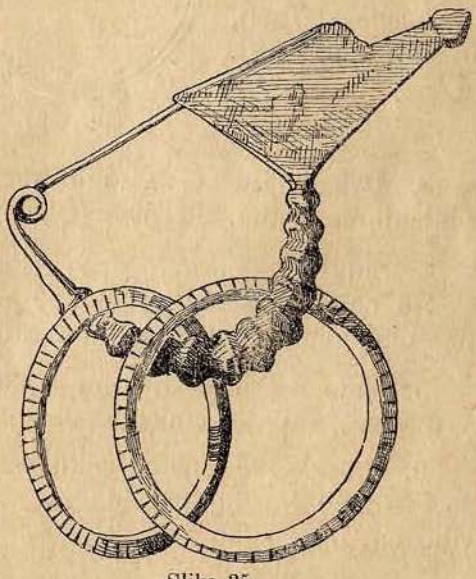

Slika 35.

b) Do ostanaka drugoga kostura, koji je daleko više postradao, našlo se:

1. Mala fibula na lûk, u koje kùka imade oblik četverouglaste ploče, uriješene sa dvije probijene rupe. I na tu fibulu bijahu nanizane dvije oveće halke, s lica pupčaste. Veličina fibuli bijaše: visina

lùka 2·5 cm., duljina mu 4·3 cm., kùka 2·1 : 1·7 cm.; spoljašni premjer svake halke 3·2 cm., širina 4 mm. (slika 36).

2. Šuplje saljeveni kolut od preslice (Wirtel) u premj. 2·1 cm., vis. 1·4 cm. — Oba komada podosta su oštećena. Rgja je prhka, i mutne, zelenkaste boje.

II. Gromila leži 80 koračaja na jugoistok, a u premjeru je 12 m., visina 0·5 m.

Ostanci kostura i predmeti nagjoše se blizu na srijedi gromile.

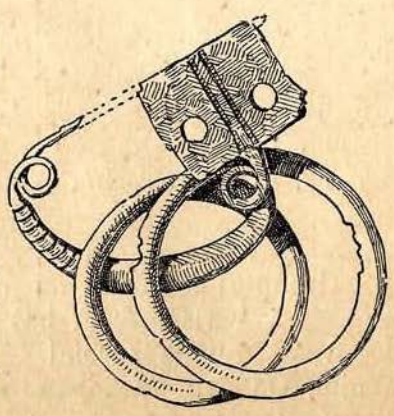

Slika 36.

U njoj se nagje:

1. Karika od uske prutice tenećeta, savijena u kolut na $1^3/_4$ oboda. Premj. 3·4 cm. (slika 37).

2. Karika od ojake, s oba kraja stanjene šipke, savijene na kolut s $1^1/_4$ oboda. Premj. 4·5 cm. (slika 38).

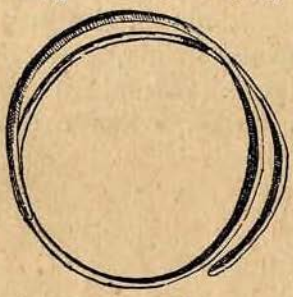

Slika 37.

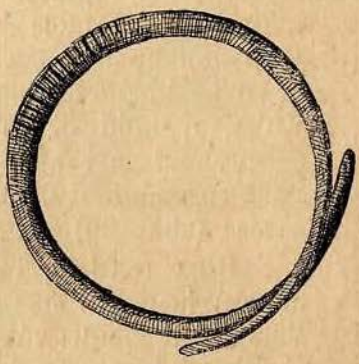

Slika 38.

3. Dva dugmeta sa oduljim vratom, a glavicom urješenom probijenim olucima. Petljica (Öhse) u oba dugmeta je odlomljena.

4. Šuplje, saljeveno zrno (Perle) od tuča. Premj. 1·8 cm., vis. 1·6 cm. Mjestimice prolomio se tuč, te se još vigja zemljano zrno, oko koga se je u kalupu salila (slika 39).

5. Malo zrnce sa širokom rupom. Premj. 1·2 cm., vis. 0·5 cm., rupa 1 cm. (slika 40).

6. Utarak počelice od uske pruge tenećeta. Komad taj bijaše slomljen, pa se je čivijicama opet sakovao.

Slika 40.

Slika 39.

7. Tri cijevi opredene uskim pruticama tenećeta.

Mjere: a) dulj. 11·5 cm. deblj. 0·35
b) „ 9·0 „ „ 0·3
c) „ 4·2 „ „ 0·6

8. Utarak nakita nalik lûku, urješen kvrgicama.

IV. Nekropola kod Kusača.

I. Gromila (Arareva) razmjerno prema premjeru sa (12 m) ovisoka je (1·20 m.), a našlo se u njoj dosta malo. U južnoj krišci, do 1 m. daleko od središta, nagjoše se vrlo raspali ostanci kostiju, a u sjevernoj krišci dosta gust sloj paljevine i ostanaka pola sažganih živinskih kostiju.

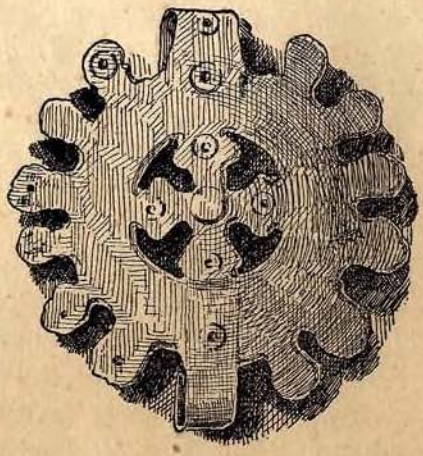

Slika 41.

U gromili se našlo:

1. Okrugla kopča slična jednoj, koja se našla na Talinama (gromila IV), samo da je ljepše izragjena a po rubu okićena izrezanim krugovima u slici zvijezde. Premjer joj je 5·4 cm. (slika 41).

2. Pet raznih uvojaka nalik na spirale (Spiralenhülsen).

II. Gromila (Arareva). Nalazi se do dvadeset metara na jugoistok od prve s onu stranu staze, koja vodi u Kanostreviće. Osim raspalih kostiju našla se u njoj samo lijepa obla kopča, u koje je ćenar uriješen nizom malih koncentričnih kružnica, a orta (srdašce, sredina) sa četiri para pupčastih, uvijenih rebrica, koje opisaše oblik sličan ponešto krstu. Sredina urešena je glavicama, s dônjestrane dvije kùke (slika 42).

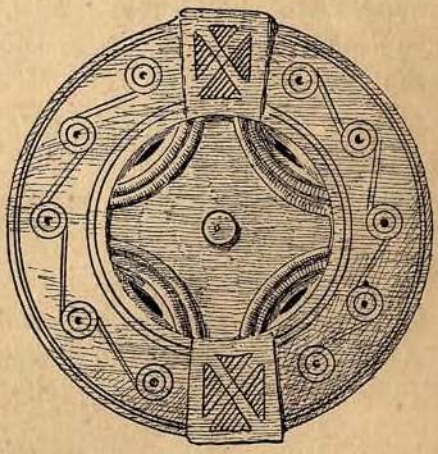

Slika 42.

III. Gromila, vrlo je maljušna, a do 250 koračaja na istok od potonje. Ostanci kostura nagjoše se u srijedi, a bijahu položeni od istoka k zapadu. Do njih bijaše:

1. Mala fibula sa lukom, uriješenim nizom zarezanih koluta, a na njoj se nagjoše dvije male s vanjske strane zarescima provigjene halčice. Visina luku je 3·7 cm., dulj. igle 4·4 cm. Premj. kolutića 1·7 cm. (slika 43).

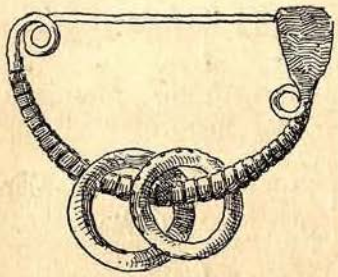

Slika 43.

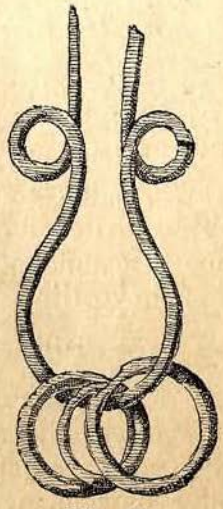

Slika 44.

2. Ukosnica, savijena od broncane žice sa tri halke (slika 44).

IV. Gromila bijaše takogjer maljušna, a kakih 20 koraka na jugozapad od II. Ararove gromile. U njoj se ne nagje ništa.

V. Nekropola pod Lazama.

Grobište to zaprema velik prostor niza stranu pod selom Laze. Po srijedi nalaze se u jednom redu ono šest već spomenutih plitkih gromila, a oko njih ostale, koje se na zapad popeše uza stranu, te odatle kosinom Rasovače („Brdo“) prema sjeveru, a kroz mali gaj („Borik“) prema jugu. Od ono šest plosnatih gromila raskopao sam četiri.

I. Gromila. (i u onom nizu prva idući od juga na sjever), imala je premjer od 15 m., a visinu od 0·55 m. U njoj se našlo ostanaka spaljenih ljudskih kostiju, zgrtanih na hrpicu.

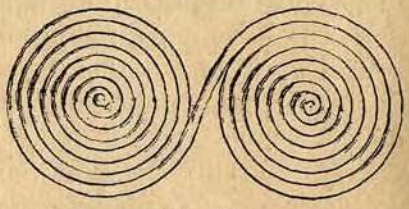

Slika 45.

Od predmeta našlo se:

1. Mala uvojka nalik na slovo „S“ od broncane žice sa sedam spirala. Premj. svakoj spirali je 2·4 cm. (slika 45).

2. Slična uvojka prelomljena na pola.

3. Šest komada raznih cijevi, načinjenih od uske prutice tenećeta, omotane u spiralu.

4. Velik, šuplje saljeven bombak plosnata oblika. (Premj. 2·2 cm.) (slika 46).

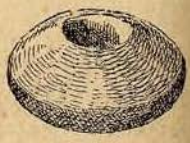

Slika 46.

5. Manja bombica, s oba kraja čunjasta. Premj. 1·6 cm. (slika 47).

Slika 47.

6. Dugme na odugoj grani, na glavici uriješeno osovnim olucima (slika 48).

7. Bombica od ilovače, s oba kraja čunjasta. Premj. 1·6 cm. vis. 1·3 cm. (slika 49).

II. Gromila. Premj. 22 m., vis. 0·65 m. U sjeveroistočnoj krišci (segment) nedaleko središta nagjoše se ostanci spaljena kostura, a do kalciniranih kostiju vrlo mnogo predmeta.

U toj gromili nagjoše se ovi predmeti od tuča:

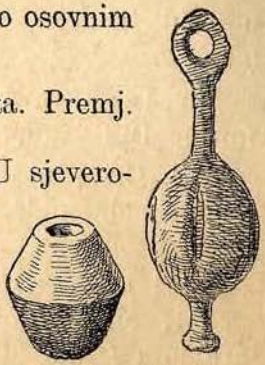

Slika 49. Slika 48.

1. Osam pupčastih puceta razne veličine, kojima je premjer od 14 do 18 mm. S dônje strane nalaze se male petljice, o koje bi se puceta prišivala (slika 50).

2. Dva dugmeta na oblik krsta. Dužina je pera 2·3 cm., širina 7 mm. U srijedi je mali izbočak (slika 51).

3. Veliko izvajano dugme pupčasta oblika, na rubu uriješeno ćenarom osovnih probijenih oluka. Premj. 2·8 cm., vis. 1·2 cm. (slika 52).

Slika 51. Slika 50.

4. Kitica u oblik lijepe maljušne posudice sa ovisokim drškom. (slika 53).

5. Fibula na luk, sa dvije kruškice na širokoj petljici Dužina fibule je 5 cm., vis. 3·3 cm. (slika 54).

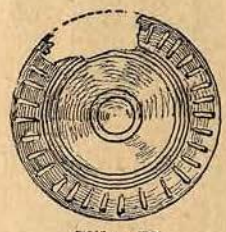

Slika 52.

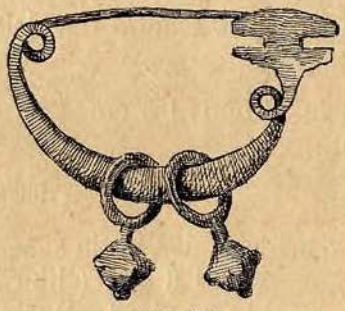

Slika 54.

Slika 53.

6. Mala kitica, nalik na gvozdac od koplja (sl. 55).

7. Kolut sa sedam kitica, nalik na male ključiće, četiri su komada iskrhana (slika 56).

8. Kitica nalik na pticu (slika 57).

Od gvožgja našao sam:

1. Dva koplja sa oštricom nalik na vrbov list; povora (Rippe) nema, već je gvozdac po srijedi

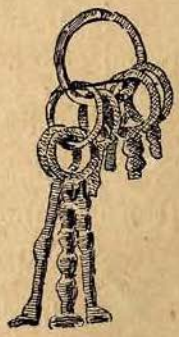

Slika 57. Slika 55. Slika 56.

u brid izbočen. Sáp (nasad — Dülle) je ponešto okrhan (slika 58).

2. Duguljasta sulica, nalik na prvašnju, vitkije forme. Dulj. 20 cm. (slika 59).

3. Osim toga našlo se poviše utaraka koplja, ali ti bijahu obloženi gustim slojem rgje.

Slika 60.

Slika 59.

Od kamena nagje se:

1. Mala provrtana pločica od mramora (slika 60).

Slika 58.

2. Sap (Heft) noža od kremena, slomljen u dvije pole. Dulj. 7 cm., šir. 2·5 cm.)

3. Jajolik brušen kamečak od vapnenca.

Od kosti: Vršak srnećeg roga, na korjenici uriješen udubljenim rupicama.

III. Gromila u premjeru 20 m., u visini 0·7 m. pokrita je kao i prijašnja slojem sitno skucana kamena. U njoj se našlo na više mjesta tragova paljevini, a spaljene su kosti u sredini gromile. Do njih bijaše:

a) od tuča:

1. Veliko zrno, prošupljeno, sa lijepom plavkasto-sivom patinom. Promj. 2·6 cm., vis. 1·9 cm. (slika 61).

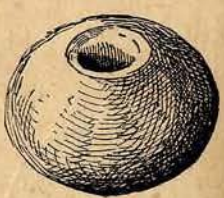

Slika 61.

2. Manje slično zrno. Promj. 1·5 cm., vis. 0·8 cm. (slika 62).

Slika 62.

3. Šuplje, saljeveno zrno, sa dva kraja suženo, a na rubu uriješeno obručem. Promj. 2·5 cm., vis. 1 6 cm (slika 63).

4. Četiri dugmeta nalik na krst. Dužina pera 2·3 cm., šir. 6 mm.

5. Dvanaest kom. malih pupčastih dugmeta u premj. 1·5 cm., u visini 0·7 cm.

Slika 63.

b) Od kamena:

1. Utarak malog trobridog nožića od crvena kremena (Hornstein). Dulj. 5·3 cm., šir. 1·4 cm., vis. 0·5 cm.

2. Malen, provrtan kamenčić vapnenac (slika 64).

3. Jajolik obragjen komad bjelutka.

Slika 64.

c) Od gvožgja:

1. Veliko koplje sa širokim, dobro uščuvanim listom bez povora (Rippe) po srijedi. Dulj. listu 40·5 cm., širina u sredini 5·6 cm. Duljina sápa (nasada) 9·5 cm. (slika 65).

2. Slično koplje, nešto više izrgjalo.

3. Sulica, nalik na list. Sa povorom po srijedi. Sáp okrhan (slika 66).

d) Od kosti:

Utarak malog koštenog drška, uriješen urezanim šarama Duž. 3·5 cm., šir. 8 mm. (slika 67).

IV. Gromila, oblikom i veličinom slična potonjoj. Mrtvac je i u njoj sažgan, a našlo se:

1. Dvostruka uvojka nalik na naočari. U kolutu ima po 7 uvoja, a premjer mu je 3 cm.

2. Slična manja uvojka sa šest uvoja a u premjeru 2 cm.

3. Mali prsten od tuča, sa lica kao ures krst. (slika 68).

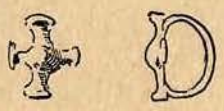

Slika 68 Slika 67. Slika 66.

4. Slični prsten. (slika 69).

5. Cetiri komada raznih vijastih cijevi.

V. i *VI. Gromila* leže na jugu spomenutim gromilama, ali se u njih ne nagje ništa. U jedne je premjer 8 m., u druge 6·5 m. Oblik im je humka.

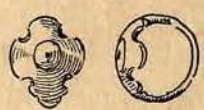

Slika 69. Slika 65.

VI. Gromile oko Laza.

I. Gromila je uz puteljak, koji od Podlaza uza stranu na Rasovaču vodi. U premjeru ima 12 m., u visini 1·8 m., a našla se u njoj jednostavna fibula na lûk sa plosnatom kùkom (1·7 × 1·7 cm.). Visina je lûku 2·9 cm., a dulj. igli 4 cm. (sl. 70).

Slika 70.

II. Gromila stoji samotna u njivi nedaleko sela Laza. U njoj se našla fibula sa savijenim lukom i utarci slične fibule. Patina je zelenkasta. Visina luka 3 cm., dulj. 5 cm.

VII. Gromile oko Borika.

Južnim pravcem od nekropole pod Lazama prostiru se nekoliko gromila malim Borikom, a s one strane Borika idući prema Sokolu nalazi ih se pojedince diljem kakih 500 m.

Raskopane su gromile s one strane gaja nedaleko ograda njiva sela Laze.

I. Gromila. Malena je, u njoj se našlo samo po srijedi sloj paljevine i ostanci kostura, položena od sjeverozapada k istoku.

II. Gromila. Promj. 6·5 m. vis. 0·7 m. U njoj:

1. dva okova, slična i oblikom i veličinom na one iz II. gromile na Talinama.
2. Kolut od broncane žice, u koga je jedan kraj deblji, a drugi tanji, te zariven u malu kukicu Premjer mu je 4·5 m. (sl. 71).

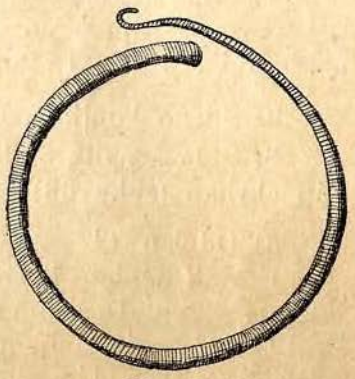

Slika 71.

III. Gromila Premjer 6·5 m., vis. 0·7 m. Ovo je jedina gromila, u kojoj je bila lješina nekako zaštićena, da je ne zdrobi silni teret kamena nasapa. Lješina bila je pokrita borovom gredom, od koje je nagjen komad od 1·20 m. dulj, a do 25 cm. širine. Ta je greda još sirova metnuta u gromilu tako, da je smola u njoj prosukljala na površinu, te ovu zaodjela slojem, koji je drvo kroz 2000 godina očuvao od truleža. Tu gredu zaodjela je izvana crna kora, a ako tu olupiš, nagješ drvo bijelo, kao da je tek nedavno usječeno.

Zbog toga pokrovca, pod kojim je kostur ležao, očuvaše se njegovi ostanci prilično dobro, te je nagjen desni femur skoro čitav, a od lubanje skoro svi sastojci osim lica i zatiljka.

Sudeći po veličini femura i po debljini koju je stigla kost u lubanje, bijaše tu ukopan gorostasan čovjek, fizički vanredno razvijen.

Femur je od koljena do glavice dug 535 mm., a objem cijevi 109 mm. Te mjere odgovaraju čovjeku, koji je bio najmanje 1950 mm. visok, a uzme li se u obzir, da su bridovi u cijevi bili vanredno oštri, a kost sama s krupnim bradavkama, o koje su mišice mogle kao o gvožgje prianjati, bijaše to čeljade neobične jakosti.

Lubanja bijaše u razmjeru prema visini individua u svojim razmjerima prilično malena i ne nadmašuje obične (slika 72).

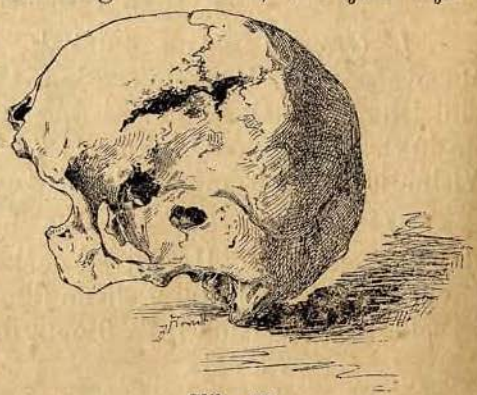

Slika 72.

Eto te mjere u koliko se mogu po reštauraciji ustanoviti.

1. Horizontalni objem lubanje . . . . . 520 mm.
2. Širina lubanje . . . . . 139 „

3. Duljina od glabele
   a) u pravcu . . . . . 195 „
   b) u luku (do forament. occip. extern.) . . . . 314 „
4. Širina čela (os frontis)
   a) u pravcu . . . . . 100 „
   b) u luku . . . . . 126 „
5. Sagitalna duljina čela . . . . . 124 „
6. Širina tjemenice (ossa parietalia)
   a) u pravcu . . . . . 117 „
   b) u luku . . . . . 240 „
7) Duljina tjemenice . . . . . 132 „

Iz ovih mjera slijedi, da je lubanja po svom objemu (520) srednje veličine. Prispodobivši duljinu joj (195) sa širinom (117), dobiva se kao index duljine 748, te je ona prema tomu dolihocefalna. Index visine ne da se ustanoviti, jer su ocipitalne kosti ispod foramenta okrhane, ali to stoji, da je lubanja bila u visinu više razvijena, nego li u širinu, index joj je bio najviše 750, a lubanja bila je prema tomu ortocefalna.

Iz ostalih mjera slijedi, da je lubanja bila u širinu oblija nego li u duljinu, jer su mjere širine u pravcu razmjerno daleko kraće nego li u luku. Tako je u čela 100: 126, u tjemenače 117: 240, a u zatiljka ne da se mjeriti širina, jer je okrhan. Sve to dokazuje, da imademo pred sobom ekskvizitno dolihocefalni tip.

Lubanja je samo na lijevoj počelici istrula, a na desnoj tjemenici nalazi se brazda sa rane, koja potiče od oštra udarca, koga je pokojnik prebolio, jer je ta nekoč kao ljušnjak velika rupa zacijelila.

Osim lubanje očuvana je i dônja čeljust, a i ta je vrlo uska. Karakteristično je u nje to, da joj brada nije šiljata, već na oblik široke, oštre, posve ravne, a na oba kraja šiljate bridi.

Grana u vilice uzdiže se dosta strmo, iz česa se zaključuje, da je lice bilo ortognatno (slika 73).

Razmjeri dônje čeljusti jesu:

1. Duljina: 212
2. širina vilica: 91
3. Visina grana: 63
4. širina brade: 30

Slika 73.

IV. Gromila. Nalazi se po prilici 50 m. južno od prijašnje. Premjer joj je 8 m., visina 1·2 m.

U njoj se našlo:

1. Dvije grivne od broncane šipke, savijene na $1^1/_3$ uvoja. Uriješene su sa tri niza piknjica. Premjer (nutarnji) 5·9 cm., širina 1 cm., debljina 0·5 cm.

2. Obla kopča sa lošim, probijenim kalemom.

3. Pupčasto, izvajano dugme od tenećeta, na dônjem rubu uriješeno ćenarom osovnih probitih oluka. Promj. 2 cm., vis. 1·5 cm. (sl. 74).

4. Zrno od tuča, provrtano, a s oba kraja suženo. Premj. 2·5, vis. 2·0 cm. (slika 75).

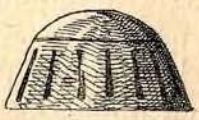

Slika 74.

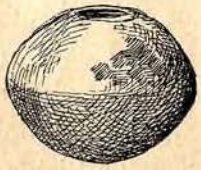

Slika 75.

5. Fibula sa četverastom na dva mjesta provrtanom kukom. Visina 2·3 cm., dulj. igle 3·9 cm. Kúka (1·6 1·7 cm.) (slika 76).

6. Mala fibula sa pupčastim trobridim lukom, uriješena vijastim zarezima. Visina luka 2·5 cm. dulj. igle 3·5 cm., debljina luka 1 cm. (slika 77).

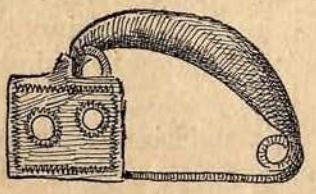

Slika 76.

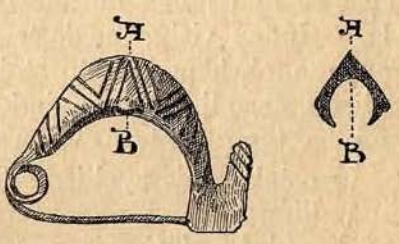

Slika 77.

7. Dugme na lik krsta. Duljina pera 2·9 cm., širina 1·1 cm.

Dr. Truhelka.

Два римска камена из околице сребреничке.

Приличноме броју римских споменика из околице сребреничке додајемо ево још два. Што их имамо нацртане, захвалити нам је доброти господина надрудара Л. Погачника.

Први од тих споменика потјече из развалина римскога града уз лијеву обалу Дрине у риту Сегни општине ложничке. То је 64 цм. висок одломак 42 цм. дугог тесаног камена, коме је једна страна са свијем, а друга већином очувана, док су друге двије стране на жалост одбијене.

На оној страни, која је са свијем очувана, виде се изнад пријечке коњаник у кабаници, која око њега лепрши, на другој пак виде се изнад сличне пријечке два попрсја једно уз друго, и то десно од једне жене, која је десну руку положила на прса, а лијево попрсје мушке опдобе.

Она страна камена, која је украшена коњаником, с горње је стране са свијем поравњена, а горња страна оне друге стране види се, као да је

била шћемерена и чини се за то, да је тај одломак некоћ био наглавак четвероугластог ступа у некој аркади.

Други камен, израђен на рељеф, плоча је 90 цм. висока а 69 цм. широка, која је узидана у ограду око врта код жандарске касарне у Љубовији и биће да је одломак надгробнога камена.

Уз руб те плоче тече уоколо кићен оквир, а простор, што га тај оквир обухвата, преграђен је пријечком у шире горње и уже дôње поље. У горњем пољу виде се вијенцем окружена попрсја двојице мушкараца, од којих онај с лијева у десној руци

држи неки замотак. Четири угла изван вијенца испуњена су сваки звјездастим цвијетом. У ужем дôњем су пољу ликови двију животиња, окренутих једне против друге, а налик на делфине.

Надамо се, да ћемо до скора моћи јавити нове налазе из те занимиве околице.

В. Радимски.

Crtice

o životu gmazova, koji žive u Bosni i Hercegovini,

od

Otona viteza **Tomassini-a.**

(Pisac sebi pridržava sva prava, naročito pravo prijevoda u strane jezike).

(Nastavak).

Po cijeloj zemlji nalazi se dosta zelenbaća, Lacerta viridis. On sebi doista ne izabira stana; on mrzi samo takova mjesta, koja bi neprijateljima zgodna bila, kada bi ih progonili.

U Hercegovini možemo naići na zelenbaća još vrlo često u visini od 1500 metara; a i u Bosni još je uvijek obična pojava na visinama od 800, a takogjer i od 1000 m. Tko već pozna tu vrstu životinja od prije, tome ne treba na novo predočiti bosanskog ili hercegovačkog zelenbaća; jer se ovi ni čim ne razlikuju od svoje sjeverne braće.

U Bosni svagdje, a u Hercegovini tek po krajevima visokim 600 metara nad morem, našao sam Lacerta agilis (obični gušter). On se u Hercegovini pokazuje tek ondje, gdje nastaje južnoevropsko podneblje. Tamo on živi isto tako, kao i na drugijem mjestima, pa je i po spoljašnosti potpuno jednak onoj, svuda dobro poznatoj sjevernoj vrsti.

Prilična je razlika u nalazištima izmegju Lacerta muralis (zidni gušter) po Bosni s jedne, a po Hercegovini s druge strane.

Izmegju svih bosanskih gušterova ove vrste nema nikakove velike razlike; svi su onakovi, kao od prilike oni u južnoj Tirolskoj, samo što je kod ovih (bosanskih) ljepše razvijena modra boja po trbušnim rubovima.

Lacerta campestris i Lacerta olivacea nijesu raširenі po Bosni, ali za to oni zamjenjuju po toplijim krajevima Hercegovine često sasvim zidnog tipičnog guštera. Ove obje lijepe južnozemne varijetete našeg zidnog guštera, oživljavaju u hercegovačkim dolinama, u koliko su one svojim podnebljem ravne dalmatinskim — sve pašnjake i livade; brzaju po svim grmovima, veru se po zidovima kuća i bašča; jednom riječi, nalazimo ih u spomenutim krajevima svagdje, gdje vidimo po drugijem mjestima i po višim sjevernijim dijelovima Hercegovine zidnog guštera. Stranice brjegova od 1100 m. apsolutne visine jesu čvrste megje, preko kojih se dalje ne pojavljuju obje varijetete muralis sa zelenim legjima. U unutrašnjosti zemlje od

tako visokog gorja ne vigja se više ni jedna od ovih obiju malih i lijepih gušterova, pa ni onda ne, ako kotlina s onu stranu leži apsolutno niže, od onih krajeva s druge strane, koji još prijaju, spomenutim gušterovima. Tako ćeš n. pr. Lacerta campestris i Lacerta olivacea u dolini Korita u visini od 1000 m, pa i u većoj, još dosta naći, a odmah u susjednoj samo 800 m visokoj kotlinastoj dolini Crnice, nema ih nikako; jer je od doline Korita rastavlja Kobilja-glava, koja do svog najnižeg mjesta ne mjeri niti 1100 metara.

Megja obitavališta Lacerta campestris i olivacea, jest dakle dobro označena.

I. Lacerta muralis.

Prebivalište.

Ako se uopće o gmazovima može reći, da ne mare za lijepa prebivališta, to nas o tom uvjeravaju ponajviše svi gmazovi, a s njima nas nepobitno uvjerava i L. muralis, da takav idealizam nema za praktični život nikakove vrijednosti.

Da se može muralis naprosto svagdje naći, to je dobro poznato svakom, koji je putovao južno od Alpa. Ovog ćemo guštera naći i tamo, gdje daleko i široko — to jest barem u pogledu na njihovu veličinu — nema nikakovog kamenja. Po suhim livadama trče naokolo zidni gušterovi, kao i njihove obje ljepše obojene varijetete, u velikoj množini; šta više, ne plaše se ni vlažnih livada.

Za njihove brze nožice nema ni tamo ni ovdje nikakovih poteškoća. Skakavaca, muha i slične hrane ima na suhim, kao i na vlažnim livadama, e pa tamo ima i naših malih gmazova. I ako se L. campestris i L. olivacea ponajviše zadržavaju na pašnjacima i mršavim livadama, u blizini grmlja ili u samom grmlju, kao i na sličnim zelenim mjestima, to ipak ne ćemo uvijek naći — koliko sam barem ja iskusio — ove obje zelene varijetete L. muralis na zelenim prebivalištima, a sivog L. muralis na sivom kamenju i na zidovima; nego ćemo vidjeti sve te tri vrste zajedno na jednom te istom mjestu, samo ako uopće nema koje god od njih triju u cijelom kraju.

Preko ljeta davao sam veliku množinu, a dnevno njih preko 20 za hranu mojim guževima (vrste neotrovnih zmija), koji su ih jeli. Moj mi je sluga donosio i to sa jednog te istog mjesta uvijek cijelu vrlo izmješanu družinu.

Način življenja i osjetila.

Načinom življenja ne razlikuje se L. campestris i olivacea od muralisa.

Kao što je uopće kod svih gušterova, tako je i kod ovih jezik dosta važan, kao sredstvo za istraživanje hrane, premda oni i okom

traže i poznavaju jela i to mnogo bolje, nego li zmije i premda će teško koji od njih bez jezika uginuti od gladi (dakako, osim Chamaeleona, koji se ne može amo računati). Gušterovi ne istražuju uvijek jezikom svoju hranu, a šta više, često baš nikako. Pa bi to i vrlo težak posao bio n. pr. kod žive muhe ili kod koje druge slične životinje.

Prevelik zalogaj, koji iz usta ispuste, svakako jezikom okušaju prije, nego što ga opet uzmu u usta.

Kako je ustrojeno osjetilo za sluh, to baš ne znam; ali to sam već posmatrao, da su sposobnosti toga osjetila u gušterova isto tako slabe, kao i u ostalih gmazova. Ako uzmemo na oko duševne sposobnosti, onda možemo gušterove usporediti sa barežnim kornjačama; no ipak se vidi, da je duševni život očitiji u ovih hitrih stvorova, nego li u nespretnih barežnih kornjača, a da i nespominjem grčke kornjače.

Gušterovi mrze jedan na drugog, pa se i ljute jedan na drugog; a mužaci se biju i progone jedan drugog. Za cijelo vrijeme parenja vidi se neka privrženost izmegju različitih rodova (ženki i mužaka); moglo bi se skoro reći, da oni sprovode bračni život. Mužaci su ljubomorni. Kada se gušterovi hrane, onda jasno očituju nenavist.

Rasplogjivanje.

Odmah sproljeća, kako se pojave gušterovi, mogao sam dobro opaziti, da su ženke već skotne; pa ipak sam gledao u mjesecu maju, gdje se u prkos tom još uvijek vrlo često pare; može biti baš za to, što je ženkama bilo već krajnje vrijeme. Oko polovine maja snijele su 2—4 jaja, velika kolik grašak. Pokupio sam ih u kutiju od tenećeta i ostavio u sobi na miru, ali ne na suncu.

Za kakove četiri nedjelje dana izmiliše iz njih mladi.

Kao što to čine zmije, razdiru takogjer i gušterice jaja na jednom, ali ponajviše na više mjesta bez prividnog razloga, kao da bi ih oštrim nožem prorezivali, da tako mladima olakšaju brigu za same sebe. Ja sam hranio mlade ušencima.

II. Lacerta oxycephala.

Prebivalište.

Tamo, gdje kraš dopušta, da se gušter može kretati po povećem drveću i ne morajući se doticati zemlje, trave ili uopće čega drugog, kao n. pr. kamenja, — tamo je svoj u svom, tamo je kod kuće Lacerta oxycephala. Od ovog na travi nespretnog, ali za to megju kamenjem tim bržeg, kićenog i lijepog guštera, žive u Hercegovini dvije varijetete, koje se mogu lako raspoznati jedna od druge. Tipična od njih, a tijem mislim onu svjetlu vrstu, od koje vidimo temeljnu boju u svakovrsnom šarenilu, ne uspinje se u predjele, koji su viši od 500—600 metara.

Sa ovom zajedno, ali osobito po visinama, nutrašnjosti zemlje, poviše prebivališta pravrste, — nalazi se po pustom krašu, njena ponajviše kao smola crna sestrica.

Crna varijeteta oxycephale živi ponajviše u predjelima, koji su u apsolutnoj visini između 600, 1000 pa i 1100 metara, doista je ima svagdje, gdje samo ima dosta rupičavog i raskidanog kamenja, a gdje nema trave, koja bi ih priječila pri kretanju. Taj naš kameniti gušter nikako ne mrzi vegetaciju; ali ona ga ipak priječi u kretanju, pa bilo to trava, zeljasto bilje ili lišće, svejedno će se utruditi puzući po njoj.

Na takovim mjestima, gdje raste grmlje iz pukotina ili rupa kamenja, te ono ta mjesta samo sjenom pokriva, a da nepriječi kretanje, uvijek se nalazi Lacerta oxycephala.

Gdje ima tih naših gušterova mnogo, tamo se oni penju i na zidove kuća i vide se po ogradama, koje su složene od kamenja.

Kao što god ovaj gušter brza okretno po kamenju vertikalno dolje i gore ili horizontalno amo i tamo i koliko god vješto i spretno preskače pukotine kamenja, ma one bile široke i za pet njegovih duljina — uračunavši u to i duljinu repa, — tako nespretno pokreće se po travi ova u svom elementu kao strijela brza životinjica.

Na livadi, pa bila na njoj još tako malena trava, jedva da pregje pet ljudskih koračaja i već sustane, ili nastoji sakriti se pod pruženu mu nogu. Koliko sam razabrati mogao, nije on kadar uspeti se 1300 m. visoko, te za to može preći preko megje jedva samo kod Lijevna u Bosnu, gdje se valjda po svoj prilici takogjer nalazi.

U susjednoj okolini Banjeluke nema ga nikako, a odanle, pa sve do preko južne megje te zemlje, takogjer se ne može naći.

Crna je varijeteta valjda zadovoljna sa hercegovačkim megjašnim krajevima duž Crnegore, a koliko se daleko prostire po Crnojgori — to mi nije poznato. Na desnoj obali Neretve ne nagjoh ove crne vrste, kao i uopće nigdje u pravoj neretvanskoj dolini. Toj crnoj varijeteti L. oxycephala prija u blizini njenog sjevernog prebivališta podneblje, za koje bi se na pošljetku moglo reći, da je povoljno megjedu, a ne da je južnozemno.

U ove vrste gušterova ponajviše su i mužaci i ženke s gornje strane lijepo crne, a s donje strane mužaci su čelično-sive boje ili su — a to osobito u vrijeme parenja — dobro omašteni kao berlinskim modrilom; ženke su pak s donje strane tamnije ili svjetlije modrušasto-sive boje.

Nije uvijek crna boja gornje strane jednaka i sasvim crna. Ima pojedinaca ove vrste, kod kojih se vidi po crnini prilično dosta i tamno-sivosmegjih malenih pjegica; ali i ovakovi su još uvijek kud i kamo tamniji, nego li njihovi matičnjaci, koji žive samo u toplim dijelovima zemlje, te koji su prilično dosta različite temeljne boje, a takogjer i različite šare.

Ivice repa često su im modre, modrozelene ili zelene boje. Na suncu bliskaju se legja ove crne vrste metaličnim sjajem broncene, zelene i žute ili koje druge boje višebojne braće pravih matičnjaka, sa kojima se slažu i u načinu života.

Osim u već spomenutog, koji se bojom trbuha razlikuje, ne nagjoh više nikakove razlike u boji izmegju mužaka i ženke L. oxycephale.

Kod ove vrste razlikuje se mužak od ženke, kao i kod svih drugih gušterova samo tjelesnim oblikom.

Način življenja.

Lacerta oxycephala prilično je svadljive naravi. Mužaci se ne mogu nikako trpjeti. Približi li se, pa bilo to samo na jedan metar, — već je gotova zadjevica. Brzo se spremi za napadaj, ali se rijetko kada odmah otpočne boj, nego prije razgleda u blizini protivnika svog. Kao mačka zgrbi legja, obori njušku, po malo se bliži i uzmiče — hoće mu se da pokaže tko je.

Na borbu im se baš ne hiti; zubi jednog previše su oštri drugom, a lijep dugačak rep svakom drag; teško ga je za to prepustiti zubu protivnika. Po Brehmu rep im je nužni privjesak i ujedno glavni ures. Na nj se ponajviše nišani i on često strada pri hrvanju.

Osjeti li koji od tih boraca da je zauzeo čvrst i bolji položaj, onda će da udari. Mužaci se ne ponašaju neprijateljski samo u vrijeme parenja, nego i za cijelog ljetnog života, pa kao što u slobodi, tako i u velikim kafezima. Držimo li ih pak u malenim prostorima, to će nam teško odigrati njihovo pozorišno junačko djelo; jer su oni u takovim zatvorima najdobroćudniji stvorovi.

31. jula gledao sam megju ostalim bitku izmegju dvaju mužaka L. oxycephala. Napadnutom u tom slučaju pogje za rukom zgrabiti napadača za glavu.

Da se sada oslobodi škripca, zavrti se, a drugi s njim zajedno, kao što to čine šljepići, kada hoće na taj način velik zalogaj raskinuti prije, nego što ga progutaju. Na pošljetku se oslobodi nadvladani napadač i pobjegne, a napadnuti ga stade progoniti.

Lacerta muralis ne trpi u svojoj blizini ratobornog oxycephala i za to gdje god se onaj približi ovom, odmah ga progoni.

Rasplogjivanje.

Još prije nego što sav snijeg u kojem kraju okopni, izvuče se L. oxycephala iz svog zimskog stana, ali ipak nešto docnije od zidnog guštera, a prije od L. campestris i olivacea.

S početka, kad se pojavljuje naš oštrljastoglavi gušter, našao sam mnogo više mužaka, nego ženki. U aprilu počinju se po dvoje družiti i tako spareni ostaju cijeli mjesec dana. Čak još i u junu našao sam pojedine parove u bračnoj slozi, a možda još u ljubavi;

gledao sam, kako se po više puta isti par na jednom te istom mjestu sunča ili puže po kamenju jedno blizo drugoga.

Za vrijeme parenja sprovode kao i zidni gušterovi usrdan bračni život, mužak je uvijek uza svoju ženku i vrlo je oštro pazi.

Ženka nije baš tako strašno zabrinuta za mužaka, ali ipak ne ostavlja svog stana i stoga ih možemo naći kroz dulje vremena zajedno na istom mjestu. U aprilu našao sam skoro sve ove gušterove po dva; no takogjer i pojedine, ali vrlo malo i to imenito mužake. Vidimo li u mjesecu aprilu na nižim mjestima našeg zidnog guštera, to ne ćemo trebati dugo čekati na njegovu ženku. Kada sam u to vrijeme spazio mužaka, to sam počekao na ženku, koja se je možda baš u bližnjoj pukotini jelom zabavila i uhvatim je u zamku od strune, kada se je pomolila iz svoje kamene pukotine. Sada mi je bilo lako za mužaka, jer vijerni suprug ne pobježe, već gledaše, kako mu se ženka koprca u zraku, pa i ako ne iz čeznuća, a ono možda iz znatiželjnosti. Obratno postupati ne smiješ, ako hoćeš da ih oboje uhvatiš.

U drugoj polovini juna nose ženke jaja, koja naliče na jaja zidne gušterice. Ja ne dadoh, da se iz njih izlegu mladi.

Koncem jula i u prvoj polovini augusta vidio sam u prostoj prirodi te vrste, pet centimetara velike mlade životinjice, koje bijahu po legjima sive i sa mnogo suvislih crnih pjegica našarane tako, da svojom bojom nalikovahu više na maticu oxycephale, nego li na svoje crne roditelje.

Pošto sam te mlade tamo našao, gdje ne živi matica svijetle vrste, to je onda valjan dokaz, da su i crne životinje u mladosti svjetlo bojadisane. No prije još, nego što do polovine izrastu, već su mladi crni, kao što i stare životinje.

III. Lacerta koritana.

Lacerta koritana, tako neka se zove gušter, kojeg sam ja prvi našao u okolini Korita u Hercegovini, te koji je do sada — kako mi je prijateljski saopštio Dr. Schreiber — istraživaocima nepoznat bio i koji je — možda isključivo — samo hercegovačka životinjica. Ovaj, osobito po kamenu hitri gušter, vidjeti je iz daleka u glavnom, kao L. oxycephala, ali je ipak nešto krupniji. No već na pet koraka vidi zdravo oko, da je to druga životinja. Pokrit je ljuskom, ali su ove mnogo krupnije, nego li u zidnog guštera i L. oxycephala; isto su tako ljuske na grlu, zatiljku, grudnom trouglu, kao i štitovi na šljepoočnicama prilično veći, nego li oni u obiju drugih, veličinom njoj skoro ravnih, gore imenovanih vrsta gušterova i za to je tjelesni pokrov Koritanca složen od mnogo manje ljusaka.

Štitovi repa jesu cjevčasti. Rupice od jedne do druge bedre čine neprekidan niz, sličan onom u L. muralis, a nijesu kao u L. oxycephale razdvojene trbušnim štitovima. Ostalim svojim spoljašnim

odijelom i oblikom nema nikakove sličnosti sa L. muralis; u tom više naginje podobom na L. oxycephala. Sistematičar će možda naći još i drugih biljega, kojima se razlikuje ovaj gušter od drugih i koji ga kao novu vrstu karakteriziraju.

Za praktično oko pri prostom opažanju neka budu predbježno dovoljni navedeni biljezi.

U svojoj boji pokazuje ovaj gušter vrlo veliku različitost. Ja sam ih našao orahovo-smeđe, sivo-smeđe, tamno-zeleno, sivo-žuto i slično bojadisanih legja; ali i takovih, kojima su legja kao koža žute i skoro kao trava zelene boje. Boja im se uvijek sja kao zejtin. Temeljnu boju ukrašavaju dosta pokrupne i poprijeko odugačke pjege neizvjesnog oblika i reda. Ali tih pjega može da i ne bude i onda su im legja od jedne gore navedene temeljne svjetlije ili mrčije boje.

Stranice trbuha su mu kao i u L. muralis modro pjegave, a sam trbuh obično zelenkasto-narančast, ali može biti i crvenkast.

Razlike izmegju mužaka i ženke

Mužak ovih gušterova dosta se razlikuje od svoje ženke tjelesnim oblikom, a to je isto i kod drugih vrsta naših gušterova. Tjelesno je ustrojstvo u mužaka mnogo jače; imaju vrlo razvijene bedrene rupice, koje su naprotiv kod ženke samo onakove, kakove vidimo u ženke L. muralis.

Da je u mužaka rep pri zatki na donjoj strani debeo, u ženke pak naprotiv tanak i da je zbog toga pukotina zadnjice naprijed isprčena, — poznato je kao opća osebina gušterova.

U boji nema bitnih biljega, kojima bi se razlikovao mužak od ženke; uopće pak čini se, sudeći barem po ovo mojih 18 komada, koje sam do sada mogao sabrati, da su mužaci mnogo jače i svjetlije boje, nego li ženke, a biće i to, da se ivice trbuha kod onih bolje ističu svojim plavilom, nego li kod ovih.

Obitavališta i nalazišta.

Obitavalište im se omegjašuje možda isključivo samo na najneplodnija mjesta hercegovačkog kraša, ali je ipak moguće, da je taj gušter i dalje rasprostranjen; jer njihova mjesta, koja sam ja do danas pronašao, razdaleko su jedno od drugog pòdrug austrijske poštanske milje, ako računamo direktnu liniju, to jest liniju kroz zrak od jednog do drugog mjesta.

Jedno nalazište, na kojem sam ga prvi put ugledao, jest izmegju Korita i crnogorske granice i visoko je 1100 metara nad morem, a sasvim je raskidana i vrlo sungjerasta, rupičava kraška strmina od jedva kakovih 1000 četvornih metara; a drugo, koje je, — kako već spomenuh — pòdrug milje direktno udaljeno, visoko je 1300, a i 1400 metara nad morem, te je naslaga krupnih komada kamenja sa mnogo uskih pukotina.

U tri jutra uhvatio sam na prvom mjestu samo sedam komada, a na drugom, na koje sam pošao samo slučajno pa i dosta rano, s namjerom, da spazim i prepoznam tri kasnioca našeg guštera, uhvatio sam te večeri samo jednog, a to mi je bilo dosta, da se potpuno uvjerim, da se taj spomenuti gušter na istom mjestu naći može.

Na ovom drugom mjestu uhvatio sam za jedan sat od te vrste gušterova u drugoj polovini juna, kada sam jednom prilikom tamo došao, cijelu duzinu. Biće, da je prvo nalazište stegnuto na malen prostor, a prostor drugog velik je, bez sumnje, nekoliko hektara, a po svoj prilici još je i veći.

Čini se, da je ovaj gušter omegjašen na sjeveru planinskim kosama Baba-i Somine-planine, jer preko tih linija ne mogoh od te vrste ama ništa naći i uza sve marljivo istraživanje; zapadno-istočne i južne megje ne mogu opredijeliti.

Prebivalište.

Za prebivalište izabire sebi L. koritana valjda takova mjesta, koja svojom prirodom prijaju i L. oxycephalu, na kojeg je on tjelesnim oblikom dosta nalik, ali je još plašljiviji i traži sebi još pustošnije i divljije kraške krajeve, nego li ovaj, pa možda ga baš za to i nema na mnogijem onijem mjestima, gdje je Lacerta oxycephala mnogobrojan.

Megjusobne sveze izmegju L. oxycephala, L. muralis i spomenutog Koritanca, nijesu mi još poznate. Po dubljim mjestima obitava ovaj novi hercegovački gušter zajedno sa crnim gušterom oštrljaste glave, a po višim mjestima živi sam, a i njih mnogo zajedno. Pošto L. koritana nije nikako slabiji, nego baš naprotiv još nešto krupniji, nego li L. oxycephala, to ne mogu vjerovati, da bi ovaj mogao onog suzbijati, da se toliko ne širi. Kada sam pri koncu aprila u okolini Korita prvi put ugledao ovog novog guštera u njegovoj slobodi na daljini od pet koraka, držah, da je to svijetla varijeteta L. oxycephala; a kada ga uhvatih, uvjerih se, da mi je u ruci sasvim nepoznata životinjica. Kako me je svojim oblikom sjećao na L. oxycephala, a rupicama svojih bedara i drugim manjim biljezima, kao što je to modrilo trbušnih ivica, na L. muralis, bijah s početka gotov smatrati ga samo za polutana izmegju L. oxycephala i L. muralis, i ako mi do sada nije bilo ništa poznato o parenju različitih vrsta reptilija. Ali taj razlog nije se mogao dugo održati, jer ne mogoh misliti, da bi on mogao biti uzrokom eksistenciji mom novajliji. Tu moju sumnju utvrdi još i to, što tjelesni pokrov L. koritane nije nikako jednak, a niti nalik ni jednom onih njegovih po svoj prilici bliskih srodnika.

Vjerujući u mogućnost, da je ta nova, meni nepoznata i predbježno Koritana prozvana vrsta guštera samo polutan, gubila se sve više i više, kada poslije, kako sam prvog našao, koji bijaše

mužak, odmah za tim nekoliko dana docnije, na istom mjestu uhvatih i ženku, i kada za ovim parom ulovih još pet komada, koji bijahu svojim oblikom i tjelesnim pokrovom potpuno jednaki prijašnjim.

Danas pak, gdje znam i za drugo nalazište, na kojem, kako već gore spomenuh, živi množina i samo od te vrste, i gdje sam sebi takogjer sabrati mogao iskustava o njihovom rasplogjivanju, — danas sam već prilično uvjeren, da je taj gušter posebna vrsta ili barem stalan odrod neke druge vrste.

Rasplogjivanje.

Način rasplogjivanja našeg, predbježno samo u Hercegovini poznatog guštera, sličan je rasplogjivanju njegovih drugih srodnika. Ženka nosi jaja. No budući se ona u proljeće od prilike tri nedjelje docnije pokaže, nego li druge, to se ona po svoj prilici i s toga razloga kasnije i rasplogjuje.

Koncem juna, dakle u ono vrijeme, kada su se ženke L. oxycephala i L. muralisa već kutarisale bremena, uhvatio sam opet nekoliko ženki te naše nove vrste, jer mi je prijašnjih već ponestalo.

Te ženke bijahu doista puna trbuha, ali se ipak ne bi bilo smjelo ustvrditi, da su i bregje.

Budući da se one za dvije nedjelje znatno ne promijeniše, to mišljah, da su se one, kao i druge ženke tih životinja već pobrinule za svoj rasplod i za to ih njih nekoliko skupa sa mužacima poslah Dr. Schreiberu, a ostale pridržah sebi. No taj mi ostatak pobježe, kao i one, koje sam u svoje vrijeme najprije bio uhvatio. Za kakove tri nedjelje, bijaše to 30. jula, nagjem jednu od izmaklih ženki opet u sobi, ali za čudo sa golemim trbuhom. Jedan dan poslije toga iznijela je ta ženka u svom skrovištu 4 jaja pod jednim kamenom. Ta jaja bijahu slična jajima drugih manjih gušterica i bijahu spolja ružičaste boje. Jaja sam spremio kao i prije od drugih reptilija, u kutiju od tenećeta, u koju sam metnuo najprije vlažna pijeska, a na ovaj poslagao za podlogu sitnijih kamečaka. 16. septembera izleže se iz jednog od ovih jaja šest i po centimetara dugačka mlada životinjica. Druga dva jaja pokvariše se prije vremena, jer je kutija dospjela na sunce; četvrto jaje otvorio sam koncem septembera i nagjoh prividno potpuno razvijeno mlado i još nešto žumanjca. Ovi mladi L. koritane bijahu jedne, tamno-sivo-smegje boje, a trbuha žuto-sivog. Ljuske ovih mladih dakako da su malene, jer niti životinje nijesu velike, ali ipak mnogo su veće, nego li u isto tako velikih mladih od L. oxycephale i L. muralis.

IV. Netopholis nigropunctata.

Nalazi se i u Hercegovini makar po svoj prilici rijetko. Ja sam do sada našao samo jedan jedincati komad (ženku) na južnoj strani

kotline Fatnice u apsolutnoj visini od kakovih 500 metara; biće svakako, da ovaj krupnoljuskavi gušter i ne živi na višim mjestima. I ta jedincata ženka ove vrste uteče mi na brzo, a poslije šest dana njezinog življenja u slobodi uhvatim je sasvim blizo mog prozora, kroz koji je i umakla bila; na skoro za tim opet se preporuči, ali sada za uvijek. Pošto sam od te vrste uhvatio u Hercegovini samo spomenutu ženku, a i tu sam imao samo kratko vrijeme, to je nijesam mogao dosta posmatrati.

Sudeći po nalazištu, mogao sam iskusiti, da Netopholis u slobodi živi u društvu sa L. campestris i L. olivacea, jer sam vidio u istom grmu, iz kojeg sam izvukao spomenutu ženku zamkom od strune, takogjer i obje gornje vrste. U načinu života slaže se Netopholis takogjer sa rečenim gušterom.

V. Scheltopusik, Pseudopus apus, „Blavor“ (vrsta guštera oklopnjaka).

Ne živi u Bosni nikako; ali za to ga možeš često vidjeti u donjoj neretvanskoj dolini, kao i po svim drugim krajevima hercegovačkim sve do visine od 400 metara nad morem, ali teško na višim mjestima.

Njega će ugledati i samo donekle izvježbano oko isto tako često, a na mnogim mjestima i još mnogo češće, nego li grčku kornjaču, a svakako je Pseudopus apus na svom obitavalištu još u većem broju, nego li svi guževi (vrste zmija neotrovnica) skupa. Tamo gdje obitava, našao sam ga ama svuda: u sred poljâ, po vinogradima, na gomilama kamenja, u grmlju, kao i kraj grmlja, u krašu i na sličnim mjestima. Gdje god ima rupa, ili grmlja t. j. skrovišta i gdje je podneblje dosta južno-zemno, tamo je i Scheltopusik. Kako sam doznao, ne uspinje se ta životinja niti toliko visoko, koliko visoko dopire divlji šip.

Kao što sve naše gmazove, tako nalazimo i ovu vrstu u proljeće najčešće od konca marta, pa do početka juna, kao što je to n. pr. kod Mostara, a od tog vremena isto mu je tako dobro, kao i drugim gmazovima: na ime na suncu prevruće. Pa budući da ovaj gmaz nema nikakova povoda ostavljati prije izlaska i zalaska sunca svoje grmlje, koje ga krije, to ga ne možemo tako lako vidjeti sve do polovine septembra. U proljeće ja sam bez svake muke nalazio za jedan sat po deset komada od ovog guštera oklopnjaka. Samo jednom i to u mjesecu aprilu, vidio sam u slobodi, gdje se dvoje pare; pri tom je mužak, kao što gušterovi običavaju, čvrsto držao ženku ustima. U mojim kafezima nijesu se te životinje parile; a ta moja mnogobrojna družina te vrste nije se nikad množila. Ali svakako ne bi to bilo nemoguće, da sam se i za njih samo donekle brinuo, koliko sam se brinuo za ostalu njihovu družinu. Za mutnih, ali nikada za sasvim vedrih dana našao sam Scheltopusike i u vrijeme vrućeg ljeta, pa i za tihe kiše.

Hrana.

Scheltopusici nijesu izbirači u jelima; velike zelene kobilice osobito su im drage, a gole i velike gusjenice baš su im prava poslastica, pa i onda, kada već drugog jela ne mogu jesti, i kada sam mislio da su siti.

S miševima, kao i s velikim gušterovima okreću se ovi naši zmiji podobni gmazovi kao i šljepići, kada takav plijen u čeljustima imaju, vrlo brzo duljinom tjelesne osovine, da tako svoju žrtvu usmrte ili da je na taj način isitne, što im, kako sam gledao, katkad i pogje za rukom.

Osjetila. — Sluh.

Na temelju iskustava, koje sam stekao na domaćim a i na tugjim Pseudopus apusima, mogu reći, da su kod ovog, kao i uopće kod svih gušterova ponajbolje razvijena osjetila za vid i za opip, koji je možda na vrhu jezika združen sa kusom.

Usprkos tom, što kod Pseudopus apusa vidimo spoljašni hodnik sluha, kao i bubnjiću (membranu), ipak se čini, da on ništa ne čuje, kao što niti svi njegovi srodnici, ti četveronogi i beznogi hladnokrvci. Da uvjerim svoga slugu ili one druge ljude, koji su za mene sabirali da ne trebaju u lovu na gušterove ništa više, nego samo mirni biti, t. j. da se ne smiju kretanjem tijela odati, — to sam iz različite daljine, pa i iz najbliže blizine na guštere zviždao i pištao, ne mogući ih jedino tim ma ni smjesta maći.

Da bi ovi gušterovi mirovali radi toga, da se tobože ne odadu pokretom svoga tijela, ili da bi se kao guževi sa cjevčastim legjima, kada ih hvatamo, od straha onesvijestili, utajili ili da bi se čak iz lukavosti pričinili gluhima — to ne vjerujem, jer ako pri zviždanju ili pištanju i najmanje tijelom pokrenemo, to naš Pseudopus apus odmah brže bolje pobjegne makar baš ne bilo daleko.

Dakako to on čini samo onda, kada miruje sa otvorenim očima, a ako su mu zatvorene, to ih ne će otvoriti radi samog šuštanja, nego istom onda, kada ga se dotaknemo ili kada mu sjena pogodi oči.

Kretanje u obimu vlastitog tijela ne vidi Scheltopusik i za to ga ne plaši takovo kretanje. Uopće ne bježi ovaj gušter, nego samo uzmakne, ali brzo, dva tri metra natrag. On se već tim kretanjem razlikuje tako dobro od zmije, koja neprestano plazi, te će na brzo moći pažnjom i neuvježbano uho razlikovati po šuštanju kretanje toga guštera od zmijina kretanja.

Vid.

Nema sumnje, da je vid bolji od sluha; Pseudopus apus vidi i prepoznaje barem ono, što se miče.

Njega ne iznenagjuje nikakva nova boja, možda za to ne, što mu uopće nije duh razvijen, da bi ga moglo što god iznenaditi.

Cini mi se, da ove životinje, kao i drugi gušterovi ne razabiru boje, ili ne mogu shvatiti razlike izmegju njih.

Primjer za slične slučajeve: oni uhvate bijelog miša, kojeg boju ipak ne vide kao davno već poznatu pojavu na drugom plijenu, isto tako dobro, kao i sivog. Bijeli miš treba samo da svoj oblik pokretom odâ, a ako miruje, dosta je grabljivcu, da ga samo vrhom jezika dotakne.

Osjetilo za njuh.

Što ne mogu te životinje nikojim drugim osjetilom razabrati, to razabiru vrhom svog jezika. Ovim razlikuju one odmah ono, što je za jelo od onog, što ne valja. Baš je tako, kao da bi tim vrhom kušali. Svakako je u njihovom jeziku moć za osjećanje tako osjetljiva, da njim mogu te reptilije u isto vrijeme i njušiti — štono vele lovci. Neka se samo lako taknu jezikom nekog predmeta, već mu je to dovoljno da prepozna je li mu korisan ili nije, ili da li je kakav neprijatelj. Tako hitar dodir već je dovoljan, da se u prvom slučaju probudi interes, u drugom da se održi ravnodušnost, a u pošljednjem, da se upozori na oprezno uzmicanje.

Od osobite bi vrijednosti bilo, da se tačno istraži jezik u zmija, kojih osjetljivost nadilazi svaku vjerovatnost za svakog onog, koji nije sam posmatrao njihove sposobnosti. Gušteričina i zmijina jaja izmiješana n. pr. sa sličnim kamenjem, prepoznavali su moji Pseudopus apusi vrhom jezika i ne zahvatiše nikada kamenje. O tom bih mogao navesti još mnogo primjera, koje sam sebi pribrao prigodom posmatranja.

Rasprostranjenje — Način života.

Usprkos višemjesečnom istraživanju, ne nagjoh u Bosni Pseudopus apusa ni u jednom kraju, kojeg sam ja prešao. Pa niti u dubokim dijelovima sjeverne Bosne, gdje sam utvrdo mislio, da ću ga ipak naći i to na temelju tvrdnje spisatelja, da on na ime živi u Ugarskoj. Pošto daklen nitko naći ne će Scheltopusika u kraj Save, to se čini nevjerovatnim, da bi ta životinja u Ugarskoj bila domaća. Šta više, na temelju ovog iskustva još je nevjerovatnije, da bi on, — kao što sam čitao — takogjer i u D. Austriji udomaćen bio.

Ne može se pravo zamisliti tako osamljeno rasprostranište, osim da bi životinja tamo donesena bila.

Onaj, koji to tvrdi, veli, da se Scheltopusik nalazi samo u guštarama bečke gorske šume, nikako pak na kakovim drugim mjestima. Kada bi naš južnjak samo šumu volio, doista bi odlučno izbjegavao Hercegovinu. Pa je ono mjesto bečke šume, na kojem je, po gornjoj tvrdnji, Pseudopus apus domaća životinja, kao takogjer i cijela bečka šuma neudesna radi podneblja za dobrovoljno prebivanje; ali ne velim da se ne bi možda dao tamo udomačiti.

Ta u samoj Hercegovini t. j. u njegovoj domovini, nema ga već u mnogo povoljnijem podneblju, nego što je ono u D. Austriji.

U vodu ide takogjer i ovaj gmaz i to ne protiv volje, i ostaje u njoj često po cijele sate, premda vidimo često kraške krajeve, za koje se čini, da na njima naš Scheltopusik kroz čitave mjesece ne može ni doći do vode.

Vlažnih mjesta mora biti i za ovog guštera.

Bolesti.

Da doista treba vlage ovoj životinji, to se može najbolje iskusiti u kafezima, gdje u brzo, ako vlage nema, podlegne, kao i drugi gmazovi, i to gnjiloći usta. Pokaže li se ta bolest, koja je vidjeti kao sungjerasta masa na čeljusnicama, to će se životinja od te bolesti izliječiti vodom.

Liječenje.

Ja sam metao tako oboljele Scheltopusike, kao i druge reptilije sa istom bolesti, kada sam ih hotio liječiti, u zatvorenu banju, u kojoj je bilo samo toliko vode, da im je u njoj ležalo cijelo tijelo. a da su ipak mogli lako izdizati glave radi dihanja.

U takvom kupatilu moraju bolesne životinje ostati do prvog presvlačenja. Presvuče li se životinja, onda je ozdravila i opet će jesti. Takova bolnica ne smije se metnuti na sunce, kao što ne smijemo niti zdrave gmazove na suncu držati, jer će nam drugačije za stalno uginuti i ponajviše vrlo brzo.

U vodi podnose sunce još nekako lakše, nego li na suhom.

Na taj način možemo ih vrlo brzo usmrtiti, ako ih držimo izmegju prozora ili uopće za staklom.

Druge osebine.

Otrov rigjovke ne škodi ništa Scheltopusiku. Da one zmije žderu, to sam čuo od seljaka, pa sam takogjer i čitao; no ja sam uvjeren, da niti su seljaci, koji pripovijedaju, a niti oni, koji o tom pišu ikada gledali, gdje Scheltopusik žđere zmiju. U mojem kafezu, u kojem je u isto vrijeme bilo njih dvadeset i više, a s vremenom na stotinu, nije hotio nikada niti jedan žderati; oni omršaviše u takovom društvu, kad im se nije davalo kakovo drugo jelo, a zmija nijesu dirali.

U Dalmaciji, kao i u Hercegovini tvrde svi seljaci, da „blavor“ (Pseudopus apus) kako ga naziva Hercegovac ili „babor“ kako ga opet imenuje Dalmatinac u nekojim krajevima, — žđere šarku ili guju, a to je ljutica pjeskuša. Pa to će valjda i biti vrelo, iz kojeg je Erber, koji je po Dalmaciji dulje vremena sakupljao gmazove, crpao svoje mnenje.

Svagdje tvrde seljaci mnogo koješta, u što bi bolje bilo odmah ne vjerovati.

U istim zemljama ljudi su tvrdo uvjereni, da prutasti guž (kravosas) krave sisa, pa i to bi se dakle moralo primiti isto tako, kao da je istina, kao i dobro svojstvo njihovog „blavora“.

Pseudopus apus prava je dnevna životinja, koja u mraku nikada ništa ne radi, pa i ako za vrijeme vrućine nikada na sunce ne izlazi, nego, ako nema hladovine u guštari, miruje u mračnim zakucima, u ono doba, kada je baš najžešća vrućina, to on ipak ide spavati čim nastupi noć.

Za velike ljetne vrućine izlazi on prije sunca, čim svane, da sebi pribavi zajutrak, a taj su mu obično veliki skakavci, koji se prije sunca lako mogu uhvatiti; ali čim mu sunce počne dosagjivati svojom žestinom, mrzi ih i krijepi se na sjenatom mjestu, koje je već sunce ugrijalo.

Presvlačenje.

Scheltopusik se presvlači u proljeće ubrzo, pošto se probudi od zimskog sna i kasnije od prilike svaka dva mjeseca za vrijeme ljeta. Presvlačenje je potpuno i svrši se od jednom, slično kao kod šljepića. Staru kožu ne preokreće, nego je natrag potiskuje.

Bubnjicu (membranu) ne presvlači, ali se ta kožica ipak obnovi prigodom općeg presvlačenja skoro do dna spoljašnjeg slušnog hodnika. Isto se tako ne presvuče niti očna jabučica, nego samo — kako je to već poznato — očne vegje. Ne spadne li koža odjednom, to je onda znak, da životinja nije imala dosta vlage.

Oblik mladih.

Sasvim mladi Scheltopusici imaju smegje pjege na svijetloj, kožno-žutoj osnovi, koja u različitim tonovima može prelaziti u sivu boju.

Svojim oblikom nalikuju oni više na poodrasle šljepiće, nego li na svoje roditelje. No čim dostignu duljinu od 30 cm., a to bude po mojem iskustvu u trećoj godini, onda su oni već oblikom i bojom potpuno jednaki svojim starima.

VI. Šljepić. — Anguis fragilis.

Ovo „A“ u alfabetu mnogih, koji ljube gmazove, voli Bosnu mimo mnoge krajeve Hercegovine. Ne ću pogriješiti, ako reknem, da se može svagdje naći u Bosni, a u Hercegovini raste mu broj po višim krajevima. Kako se visoko uspinje šljepić, nije mi sasvim poznato, ali ga u visini od 1300 metara nad morem možeš češće naći, nego li u dubokim dolinama. On se ne može nikako sprijateljiti sa suhom zemaljskom površinom, pa za to i mrzi tople hercegovačke prisojne obronke, na kojima sam ga našao samo sasvim blizu potoka, pa i tamo vrlo rijetko.

Ove ničim nenaoružane životinjice možda su prognali skorevi (Coluber fuscus) i iz dubljih krajeva Hercegovine, jer se tamo

dosta često nalaze; a možda su ih i izjeli, jer oni i onako ne štede osim dvoježivaca, nikakovog drugog kičmenjaka, ako ga samo mogu savladati. A pošto se još ovom krvoloku reptilija skoro u velikom broju pridružuje i Zamenis gemonensis sa istom pohlepnošću i apetitom, te pošto i mnogi drugi neprijatelji ne izostaju, već ih naprotiv Scheltopusici i drugi umnožavaju, to mora ovaj korisni šljepić pregorjeti i ona mjesta ovih krajeva, koja bi mu mogla pružati hranu i za vrijeme velike ljetne žege. Svojim načinom života, kao i ustrojstvom tijela ne razlikuje se ništa bosansko-hercegovački šljepić od onog, što je u opće poznat na sjeveru.

VII. Ablepharus-panonicus.

Ablephara panonika, koji u Ugarskoj živi, ne vidjeh ni u Bosni ni u Hercegovini.

Ako mu Ugarska prija, za što bi mu onda za njegov život, običaje i potrebe mogla biti neudesna Bosna, a naročito sjeverna Bosna, koja je južni priključak Ugarske, te se od nje slabo razlikuje — to ne mogu rasuditi.

U sjevernoj Bosni, gdje sam baš mislio naći tog malog ljepušastog, glatkog guštera, osobito sam na njeg pazio; no tim, što ga nijesam našao, još se ipak ne može ustvrditi, da ga tamo nikako nema; pa i unatoč mom više nego petnaestgodišnjem vježbanju u istraživanju reptilija.

Možda sam previdio tu malešnu životinjicu, a to je tim lakše moglo biti, što se ona ponajviše zadržava u skrovitim mjestima.

Ja bih prije mogao vjerovati, da njegovo rasprostranjenje omegjašuju obje velike južne i mnoge male rijeke, koje dolaze iz visokih dolina i saljevaju se u Dunav kao pritočice.

No ovo moje mišljenje ne treba nitko da prihvati; jer i Netopholisa nagjoh tek poslije više godina. Ali svakako će bolje učiniti svaki onaj, koji želi uhvatiti Ablephara panonika, da u tu svrhu ne dolazi u okupirane zemlje.

Ускршња шарена јаја.

Штованим читаоцима нашега цијењеног „Гласника“ учиниће се без сумње доста чудновато, кад прочитају наслов овога чланчића, као и мени што се то збиља у први крај чинило, кад о томе добих од пријатеља ми Вида Вулетића Вукасовића прву вијест, да прикупим неколико комада ускршњих шарених јаја. Да не дуљим лакрдију, рећи ћу вам, како је то било. Ево како: Ја сам послао г. В. В. Вукасовићу натпис са звона, које је било на сахат-кули у Ст. Мајдану, да ми га са латинскога у наш матерински језик преведе, што је исти учинио, а уједно дао је тај натпис уврстити у лист „Bullettino“. Ја сам пак желио број тога листа имати, и за то се обратим на госп. Вулетића, а он ми на дописној карти од

17. априла о. г. пише: „Наредио сам за те онај број „Bullettina," па ми је до наде, да ћеш га примити. Мога ти не могу послати, јер ми служи за присподабљање." Али како се зачудих, кад на истој карти прочитах и ово: „Пише ми г. М. Валтровић: „„у српским се кућама шарају ускршња јаја. Прикупите овом приликом, колико јаја можете, па сравните шаре на њима са шарама на одијелу. У „Старинару" ће бити неколико речи о тим шареним јајима."" За тим ми г. Вулетић пише даље: „Добро ћеш урадити, а да пошаљеш равно у Биоград Валтровићу неколико тијех јаја, те му кажи, да сам те напутио."

Мени се то чинило збиља смијешно Узео сам једно шарено јаје и разгледао, али ја ту не нађох ни зере сличности, кад га са мојим капутом испоредих. У једну руку и жао ми бијаше, да ме г. Вулетић о томе опширније није обавијестио. Опет помислих: па није он крив, што ја не могу да проникнем у ствар. Сјетих се наше старе пословице: „Ко пита, с пута не слази." Стога одлучих обратити се непосредно госп. М. Валтровићу у Биоград, да ме о томе потање поучи. Ако му треба шарених јаја — помислих у себи — тога може усред Биограда наћи. Писао сам г. Валтровићу (цитиравши речи г. Вулетића) те сам га молио, да ме о том подробније обавијести. И збиља добијем од госп. Валтровића писмо (од 21. априла) овог садржаја: „Господин Вулетић добро Вам је јавио. Ове године почео сам прикупљати ускршња шарена јаја, ради изучавања орнаментике на њима. Добијам их са више страна из Србије и задовољан сам с избором. Не тражим она, на којима се види утицај модерног веза и других шара, но она, на којима има старих облика, уобичајених у народу од давнина. Шаре су или геометријске, простије или сложеније, или су цвијетови: сумбул, лале, ђурђевак, јабука (плод) и т. д. у саксијама, или птице: кокот, голуб. Шаре су израђиване алатљиком „шаралицом" и раскрављеним воском, а јаја се мећу у разне боје: жуту, плаву, црвену. Ако будете имали прилике, да ми за рачун народног музеја прикупите неколико шарених јаја из Босне, а Ви то учините, па ми јаја пошљите добро сложена у мекиње, памук или кучину. Ако можете добавити и називе појединим шарама, веома бисте послу користили. И ако још можете да сазнате за разне обичаје о Васкрсу, у којима шарено јаје има неке улоге. Даље да дознате причања и вјеровања о пијетлу, кокошки и пилићима и т. д. Држим, да се о тој птици пијетлу, кокошки и пилићима, одржала стара гатања и у Босни. Добио сам нека из крајева у нашој краљевини. Што будете имали трошка око прикупљања, пошиљања и. др. музеј ће Вам с благодарношћу накнадити".

Ето то вам је цијели садржај тога писма.

Сад бијах на чисто. Дознао сам одмах од вјероучитеља при овдашњој школи, г. Николе Иваковића, да збиља сеоске женске пригодом шарања јаја ускршњијех ваде, односно прегледају оне шаре са одијела извезеног, те да и међу њима има вјештакиња, јер да једна од друге боље зна шарати. Дакле ту треба испоредити са шарама на јајету сеоску ношњу, као: зубун, пречагу и т. д. а не, као што сам ја мој капут испоређивао. Оно, истина

кажу: „од невјешта и гора плаче“; али „нико се није научен родио“, па тако и ја не бијах у ту ствар у почетку упућен.

Да бих г. Валтровићу колико толико удовољити могао, обећаше ми припомоћ вриједна г. г. вјероучитељи при овој школи, фра Филип Јазвић и поп Никола Иваковић, а и честити Перо Тодоровић, сеоски начелник, обећао ми је што год о томе код народа разабрати.

Мој пак кум, Томо Драгичевић, оружнички стражмештар на Рачи — та вриједна пчела радилица у сабирању сваковрсних старина и народног блага — пише ми у свом писму од 8. маја о. г. у погледу тих шарених јаја, на које га упозорих — ово:

„У погледу сабирања ускршњих јаја гледаћу, ако не би ове године било касно.“

Не знам, како је гдје обичај, али у овом крају обичај је у сеоског сталежа шарати јаја све од ускрса, односно великог петка, па до Спасов-дана.

Како из првог овогодишњег броја „Старинара“ разабрах, (стр. 31.) изашло је читаво једно дјело, које се бави описивањем шарених јаја, а под насловом: Moravské ornamenty (Mährische ornamente), те би вриједно било, да се и у нас о томе што год на јавност изнесе. Ето г. Валтровић почео је већ о томе радити, па би вриједно било, да га у томе потпомогнемо; а може бити, да који и од г. г. сурадника цијењеног „Гласника“ добије вољу за то, те да ту ствар побоље проучи и путем „Гласника“ објелодани.

Свакако би вриједно било, обратити на то пажњу, а особито наша г. г. свештеници и учитељи могли би доста ту помоћи, јер су увијек међу народом, те им је лакше о томе коју од народа и докучити.

Ако је и прошло вријеме (за ову годину) шарању јаја, ипак се томе може згодном приликом пажња обратити.

Не сумњам, да ће мој стари познаник г. Коста Ковачевић, свештеник, о тој ствари узнастојати, а мој колега г. Петар Мирковић, знам да не ће изостати, а да коју и он о томе не разабере и не забиљежи.

Држим да ми г. Мих. Валтровић не ће замјерити, што сам његово писмо, које се на ову ствар односи, овдје објелоданио, јер ја сам само у тој намјери то учинио, пошто се садржајем његова писма може сваки послужити, који жели што о тој ствари разабирати, јер се изрично у писму каже, на што треба у томе послу гледати.

Ово написах само у тој намјери, да за ову ствар заинтересујем још којег читаоца и сарадника нашега „Гласника“, а славно уредништво умољавам, да би ово неколико редака у „Гласник“ уврстило, т. ј. ако за умјесно нађе, да се ово у лист уврстити може.

Нека нам буде у том послу сретан почетак, а беричетан свршетак! Ако Бог да и хоће!

Сански мост на Спасов-дан 1889.

Ђорђе Свитлић.

Olovo.

I.

U vrlo lijepom romantičkom kraju pod planinom Stoborjem leži malo selo Olovo sa 60 kuća muhamedanskih [1]), gotovo kao da se utislo megju visoke planine, pa samotno leži na jednoj visokoj ostrmini ogromne pećine. Pod njim se grle Bioštica i Stupčanica, dva potoka, koji su otuda dalje poznati pod imenom Krivaja. Jedan potok teče uskom, prijaznom dolinom, a drugi sebi probija put kroz visoke pećine. Na tim pećinama ima starih razvalina, koje narod isto tako kao i same pećine zove Gradine. S ote je strane kraj pust i gô, drugi je pak kraj brežuljast, zelen, ubav i plodan.

U selu ima jedna stara drvena džamija, koja je bez sumnje vrlo stara, jer je već god. 1626. spominje Atanasije Georgiceo (Gjorgjić?) u svom izvještaju, pisanom iste godine caru Ferdinandu II. Ona je jednostavna, a munara joj je prosta i niska. Nema na njoj nakita, osim što se na vanjskim prozorima vidi drvena rezbarija. Tako su ukrašeni i unutrašnji prozori na njoj, što su u džamijskom predvorju.

II.

U srednjem vijeku bilo je Olovo (Olovac) poznato kao znameniti majdan, koji je po svojim proizvodima bio u živoj trgovačkoj svezi osobito s Italijom.

Prvi se put spominje varoš Olovo u jednom starom spomeniku od god. 1382. [2]) Tu se zove „Plumbum“, a god. 1415. [3]) „città de Piombo“. Vidi se dakle, da je varoš dobila ime od olovnih rudnika ili majdana. U okolini se olovskoj još i danas nalaze tragovi tih starih majdana, koji su u XIV. i XV. stoljeću bili vrlo znameniti, te se još i u XVI. stoljeću živo radilo u njima. Poviš ravnine Crkvenice vide se od prilike na $1^1/_2$ kilometra dužine zidani ostaci nekog vodovoda, kojim je dolazila voda, što je trebala za ispiranje rude. Na 1 kilometar od Olova i od toga vodovoda poznaju se tragovi „molina“ (mjesto, gdje se ispirala ruda) i „samokovi“, kako ih narod i danas zove.

Još je bilo u ono doba olovnih rudnika i kod Kamenskog na Krivaji [4]), a i kod Dubоštice (Teopustica). [5])

U tim se majdanima vadila sila olova, koje se ponajviše sve po 300 tovara gonilo do ušća Neretve i dalje u Dubrovnik, te su se tu njime pokrivale crkve i palače, ili se ukrcavalo, te vozilo u Mljetke i na Siciliju.

Glavna cesta, kojom je olovo odlazilo na pazare, išla je preko Sutjeske, Visokog kroz lepeničku dolinu i preko Ivan-planine. [6]) Druga je išla na grad

---

[1]) Klaić u svom „Zemljop. Bosne“ pag. 156. navodi 50 muhamedanskih kuća sa 400 žitelja.

Po štatistici od god. 1885. ima Olovo u svemu 68 kuća sa 409 stanovnika; od ovih je 320 muhamedovaca, 73 pravosl., 10 katolika i 6 jevreja.

[2]) Pučić. Spomenici II. 42.

[3]) Ibid. I. p. XVII.

[4]) Olovo iz Kamenskog spominje se 4. jula 1387. u „Libri reformationum civitatis Ragusii“, a „kamenička carina“ spominje se 1382. Pučić. op. c. II. 33.

[5]) Teopustica spominje se u pismu od 25. jan. 1425. na Orsa de Zamagno i Tomasea de Bosna u „Letter. a comiss. di Lev.“ Sravni, Jireček. Handelsstrassen von Serbien und Bosnien. 50. primj. 160.

[6]) Jireček op. c. p. 80.

Borač, u kojem su stanovali potonji gospodari olovnih majdana, te se tu odvaja na Srebrenicu i Rudnik.

Olovo, što se vadilo u olovskim majdanima zvalo se „plumbum dulce“ za razliku od srebreničkog olova, koje se zvalo „plumbum durum“ (tvrdo ili žilavo olovo) valjda rad toga, što je sadržavalo dosta srebra, te je otud bilo tvrgje, nego olovo iz Olova.

U prva vremena bijahu bosanski kraljevi gospodari tih majdana, kao što i sviju majdana bosanskih; tek kasnije dobiše ih privatni ljudi koje na dar, koje opet na prodaji, te su valjda za to nešto plaćali državi.

Još god. 1398. bijaše u Olovu kraljevska gjumrukhana [1]), ali već g. 1415. bijaše Pavao Radenović, sin Radina Jablanića, od kojega je izišla u bosanskoj istoriji poznata porodica Pavlovića, gospodar županije boračke (comitatus Bereż), u koju se megju ostalim brojila i tvrgjava Borač kao glavno sjedište, za tim znatno trgovište Prača i Olovo sa svojim majdanima. Ti su gospodari od to doba uzimali prihode od gjumruka. [2])

Dok je Olovo još bilo u kraljevskim rukama, mora da se nije baš racijonalno vadila ruda i mora da je se nije puno vadilo, jer drukčije ne bi privatni ljudi onako lako dobivali tih majdana kao i mnogih drugih, te ih država ne bi predala samo onako bez odštete privatnim posjednicima, kojima je suviše davala još i neke povlasti.

Tek od onda, kako su se doselili Sasi najprije preko Ugarske, a poslije iz Erdelja, izigjoše ti majdani na veći glas, pa je tako i Olovo bilo na najvećem glasu u XV. stoljeću.

Ti Sasi, koje je narod zvao „purgari“, a Dubrovčani „borghesani“, naseliše se po nizinama oko majdana. Kad se krene sa stare ceste, koja ide duž vodovoda, u Dolove, nalaze se mnogi ostanci, po kojima se može suditi, da je u tom plodnom kraju negda bila velika naseobina, jer se na svaki korak nalaze tragovi nekadašnje kulture.

Osim tih radnika, koji se u starim spomenicima zovu „rupnici“ ili po talijanski „vaoturchi“, bila je još uza svaki majdan naseobina, i to Dubrovčana, Šplječana, Korčulana i Zadrana, koji su ili radili u majdanima, ili su pak prodavali svake ruke živež.

Blizu tih majdana otvoriše svoje „bothege“, a nedaleko od njih bila je „platea publica“, biva pazar, gdje su u jednu ruku prodavali svoju robu, a u drugu ruku slagali i ostavljali rudu.

Blizu današnjeg sela Donji Bakići ima jedno mjesto, koje narod i dan danas zove „Varošište“, a do njega ravnica, koju zovu „Trgovište“, te nema sumnje, da je tu bila takva „platea publica“. Narod i danas priča, da su na taj pazar dolazili trgovci iz svih krajeva svijeta, a nedaleko otalen kažu, da ima „kupalište“, ili banja. U novije doba nagjoše ondje vruća vrela.

Domaći svijet nije baš puno mario za te majdandžije i tako je, kako su se množile naseobine, sve više prevlagjivao latinski karakter. To se još vidi i otuda, što je blizu nekadašnjih majdana svuda pretežniji katolički živalj.

---

[1]) Pučić III. 42.

[2]) Ibid. I. p. XVII.

Dalmatinci bili su i činovnici kod gjumruka (doganieri gabellotti), a samo vrhovni glavar tih naseobina bio je jedan od domaćih ljudi. Zvao se vojvoda, te je stanovao u gradu, koji je obično nadvisivao svu okolinu.

Kod Olova se na pećini, na koju se naslonilo selo, još i dan dani vide ostanci takvih „Slavnih dvora", kako su zvali te gradove ili tvrgjavice u stara vremena.

Olovske vojvode bili su Pavlovići sami, ili pak njihovi namjesnici, koji su stanovali u Olovu, dok je već Pavao Radinović najradije stanovao u svom gradu Borču (Borač, Borče kod Vlasenice).

Pavao bijaše uz Hrvoja Vukčića i Sandalja Hranića najznamenitiji velikaš bosanski, te je proveo svoju mladost na dvoru kralja Tvrtka.[1]) Kako bijaše silan, i sam kralj Stjepan Ostoja uze njegovu rogjakinju, ne bi li se tako mogao pouzdati u njegovu pomoć.

Dne 23. augusta 1415. poginu Pavao, optužen kralju Ostoji zbog nevjere, i to kao žrtva neke zavjere, što je bio skovao Sandalj i o kojoj opširno izvješćuje Gundulić u jednom pismu na dubrovačku republiku.[2]).

Njegovi sinovi Petar i Radoslav Pavlović združiše se s toga s Osmanlijama protiv Ostoje i tako se uskori propast Bosne. S toga su oni odsele i vladali „po milosti i darežljivosti velikog cara Amir-sultana Mahomet-bega"[3])

Stjepan Vukčić stegnu im god. 1438. vlast na Olovo i Borač.

Radoslav pomagaše poslije Ostojina sina Radivoja protiv Tvrtka II., dogovaraše se god. 1423. s Muratom II., te ovaj god. 1427. provali u Bosnu. Ali već god. 1431. javljaju Dubrovčani kralju Sigismundu, da se Radoslav sada opet ulagiva kralju.[4])

Kad je god. 1444. novi kralj Stjepan Tomaš u Kreševu potvrgjivao Dubrovčanima povlastice, bio je tu uz druge velikaše i Radoslavov sin Ivaniš Pavlović, sasvim odan kralju,[5]) ama se ipak ni tijem nijesu mogle izbrisati pošljedice onoga, što su bili zgriješili njegovi djedovi.

Imena Pavlovića, koji su još god. 1447.[6]) držali Borač, nestade iz povijesti, a osmanlijska prevlast, kojoj su Petar i Radoslav bili širom otvorili vrata, zahvati korijen u njihovim posjedima.

U tursko-ugarskim ugovorima o miru 1503.[7]) i 1519. godine ne spominje se više Borče (Birče), a Olovo se spominje tek opet u XVII. stoljeću.

III.

Današnje žitelji olovski i borački, kao i u okolini, gotovo su sve sami Muhamedovci, a pošljednji trag kršćanstva — manastir, za koji se drži, da je ponajstariji u Bosni, izgorio je god. 1687.[8]) S ovom godinom valja ispo-

[1]) Pučić. p. 60.
[2]) Pučić o. c. I: XV. XVI.
[3]) Povelja Sandaljeva od 30. maja 1420. kod Mikloš. p. 300.
[4]) Rad jugosl. akadem. VII. p. 233.—234.
[5]) Mikloš. Monum. serb. p. 427.—429.
[6]) Pučić II. 111.
[7]) Hamer. Osman. Gesch. II. 617. Theiner II. 626.
[8]) Jireček o. c. Bosnien p. 50.

rediti, što piše ljetopisac O. Benić. Govoreći na ime o propasti samostana, kaže: „Ovo se zbi god. 1703.“ [1]) I Fra Mijo Batinić navodi po sutjeskom ljetopisu istu godinu 1703.[2]). Sigurno je po tome, da je manastir propao koncem XVII. ili početkom XVIII. stoljeća. Samo n narodnoj predaji ostade tamna uspomena na negda bogato mjesto, te svake godine dolaze sa svih strana Bosne, a i iz Bugarske, Srbije i Arbanaske [3]) vjernici na crkvenički ravan, da se ondje pobožno mole kod nekog kamena, što viri iz zemlje kao jedini ostatak stare crkve. God. 1886. došlo je u Olovo 5000 hodočasnika.

Kako se već gore naspomenulo, ne može se pravo utvrditi godina, kada je osnovan olovski samostan. I o postanku samostana različno se priča. Spomenuti već Atanas. Georgiceus (Gjorgjić ili Grgičević.) u izvještaju o svom putovanju na cara Ferdinada II. god. 1626. vrlo malo spominje o postanku samostana, samo kaže da je: „un monastero molto antico delli Rdi padri di S. Francesco del Osservanza“. Taj je izvještaj priopćen u Batinićevom djelu „Nekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj povijesti“ [4]) Moguće je, da se samostan razvio od crkve, koja se gradila u svakoj naseobini kod majdana. Biće da je osnovan u XIV. stoljeću, pošto je uz srebrenički, zvornički i fojnički bio najstariji samostan u Bosni. O postanku crkve olovske sačuvala se u katol. stanovnika ova pjesna: [5])

Čador vezla Anica djevojka,
Vezla ga je devet godin' dana,
U devetoj bila ga dovezla,
Pa ga šalje caru čestitome.
Čador prima care od Stambola,
Čador prima, a uzdarje daje.
Najpr'je šalje nebrojeno blago,
Al' to Ana ni gledati neće.
Za tim šalje dibu u ćagetu [6])
Al to Ana ni gledati ne će.
Onda šalje mlada haznadara [7])
I uz njega trinaest robinja,
Ni to Ana ni gledati neće.
Pitao je care od Stambola:
„Oj bora ti, lijepa djevojko;
Ja šta bi ti mladoj darovao?“
Njemu Ana knjigom odgovara:
„Hvala tebi, care gospodare,
Hvala tebi na tvojijem darim',
Ja ti dara neću nijednoga;
Neg te molim, care gospodare,
Ljubeći ti i noge i ruke
I zemljicu, gdje ti mestva [8]) staje,
Daj mi izum [9]), da moliti smidem!“
Car joj na to sitnu knjigu piše:
„Izum tebi, lijepa djevojka,
Što god imam u mojemu carstvu
Pokloniću tebi za uzdarje.“
Knjigu prima Anica djevojka,
Knjigu prima, drugu otpisuje,
Pa je šalje caru čestitome:
„Sultan care, iza gore sunce,

[1]) Glasnik bos. i herc. Franjevaca 1887. VIII. 154.

[2]) Batinić. Djelov. Franjev. II. 180.

[3]) Klaić. Zemlj. Bosne p. 456. Sravni Glas. bos. i herc. Franj. 1888. VIII. 151. (o. Franjo od Varadina u knjizi „Pastor bonus“.)

[4]) Ondje pag. 40.—74.

[5]) „Vrhbosna“, godina 1889. broj 12. strana 195.

[6]) Diba u ćagetu, znači jedna vrsta u papiru zamotane svilene tkanine, koja se najradije daje, kao najljepši dar, kad se djevojka udaje.

[7]) Haznadar = blagajnik.

[8]) Mestve su jedna vrsta orijentalne obuće, što obično veliki i bogati ljude nose

[9]) Izum = dopust.

Ako si mi izum učinio,
Dopusti mi, da sagradim crkvu,
U Olovu mjestu pitomome!“
Njojzi care knjigom odgovara:
„Izum tebi, lijepa djevojka,
Gradi crkvu dugu i široku;
I ja ću ti darovati crkvu,
Suhim zlatom i dragim kamenjem“.
Knjigu štije Anica djevojka,
Knjigu štije, Bogu zahvaljuje;
P'onda ide fratru Marijanu,
Ovako je njemu govorila:
„Sveti oče, fratre Marijane,
Car je meni izum dopustio
Da sagradim u Olovu crkvu;
I sam mi je knjigom obećao,
Da će crkvu carski darovati,
Darovati žeženijem zlatom,
Suhim zlatom i dragim kamenjem.
Nego ne znam, što ću učiniti,
Kom ću svecu crkvu posvetiti“.
Progovara fratar Marijane:
„Kćeri moja, Anice djevojko,
Kada sada kući svojoj dogješ,
Pomoli se svetim apoštolim',
Apoštolim i Petru i Pavlu;
Oni će te u snu naučiti,
Kom ćeš svecu crkvu posvetiti,
A kad sjutra b'jeli danak svane,
Doć' ćeš k meni, moja kćeri draga
I ja ću ti sanak tolkovati.“[1])
Kad to čula Anica djevojka,
Ljubi starca u desnicu ruku;
Pravo ide svomu b'jelu dvoru,
Pa se moli svetim apoštolim',
Apoštolim' i Petru i Pavlu
I sve čini, što joj fratar kaza.
Kad je bilo noći po pónoći,
Nebesa se vedra otvoriše,
Ukaza se svjetlost prevelika,
U svjetlosti množina angjela;
Oni nose prečistu djevicu,
Svetog duha pravu zaručnicu,
Pa govori presveta djevica:
„Kćeri moja, Anice djevojko,
Crkvu, što si nakanila zidat',
Posveti je mome uznešenju“.
Kad to čula Anica djevojka,
Metaniše[2]) presvetoj djevici;
A kad bilo jutro na urani,
Umiva se lijepa djevojka,
Pa se moli Bogu velikome;
A kad se je Bogu pomolila,
Ona ide fratru Marijanu,
Sve je njemu redom kazivala
Kad je fratar r'ječi razumio,
U nedjelju, koja prva dodje
Svem je puku odmah oglasio:
Gdje valjade, da se gradi crkva
Na čast samoj prečistoj djevici.
Puk je r'ječi za Boga primio,
Te svom dušom latio se rada:
Jedni krče st'jene i kamenje,
Drugi idu u proplanke guste,
Da za crkvu otesaju grede;
Treći opet latili se rada,
Izragjuju svakakve alate.
Malo za tim vr'jeme postanulo,
Baš ne prošla ni godina dana
B'jela crkva bješe sazidana.
I silni se narod sakupio
Oko b'jele bogomolje crkve:
Neki jedu hljeba bijeloga,
Prismakaju ovnovinom mesom,
Zal'jevaju crvenijem vinom;
Drugi opet puškam' popucuju,
A djevojke kolo uhvatile.
U to doba fratar Marijane
U bijelu crkvu ulazio,
Pred oltarom tri put pokleknuo,
Sv. misu radostan rekao,
Na čast svetoj djevici Mariji,
A kada je misu dorekao,
Ovako je puku govorio:
„Braćo moja, po Bogu samome,
Radostan smo danak dočekali,
Da u ovoj prebijeloj crkvi
Svetu misu slušati možemo.

[5]) Tolkovati = tumačiti.
[6]) Metanisati, znači klanjat se samom Bogu.

Zahvalite Bogu velikome
I sultanu caru čestitome!“.
Kad je narod r'ječi razumio
Zahvalio Bogu velikome
I čestitom caru od Stambola,
Pa se onda veselo rasuo
Svojim kućam' sitno pjevajući,
Pjevajući i puškarajući
I hvaleći Boga velikoga
I presvetu djevicu Mariju. —
Pomogô nas Isus i Marija
I svi sveti božji ugodnici;
Često puta u Olovo ravno
Silazili i Boga hvalili,
Od djevice pomoć dobivali
Našim kućam' i našoj čeljadi,
Našim poljim', njivam' i livadam'
Našoj stoci i našemu blagu,
A najposl'je postigli spasenje
I u raju božije naselje;
Sve po molbam' presvete djevice,
A po volji Boga velikoga.

Da je samostan postao od crkve, potvrgjuju neki izvori, jer čitamo: „da su Olovljani imali crkvu od vajkada, a franjevci ih iz bližih samostana služili, dok napokon uz istu crkvu franjevci samostan načiniše, koji se u iskazu ljetopisa Vadingovih već god. 1400. spominje.“[1]) To ujedno potvrgjuje, da je samostan već opstojao u drugoj polovini XIV. stoljeća. I o. Franjo od Varadina zabilježio je, da je bila načinjena crkva na čast B. D. Mariji, kojoj su franjevci samostan pridružili.[2])

Crkvu opisuje spomenuti Georgiceus sasvim kratko. On kaže, da je bila na duguljasti četverokut i to **27** stopa duga, a **15** široka, s dvojim vratima, od kojih su jedna bila s prednje, a druga s desne strane. Osim jednog oltara sa čudotvornom slikom nije bilo u njoj nikakva nakita.

Po o. D. A. „bila je crkva gotovo kvadratne forme, al ne visoka, već poniska; duga je **22**, a široka **15** koračaja. Ima dvoja vrata, jedna na pročelju, a druga s desne strane oltara nedaleko od istoga. Nema više neko onaj jedan oltar, vrhu kog je jedno kvadratno mjesto prazno toliko, kolika je slika Gospina da se ista tu može metnuti. Okolo su gvozdene kvake, na koje bi se

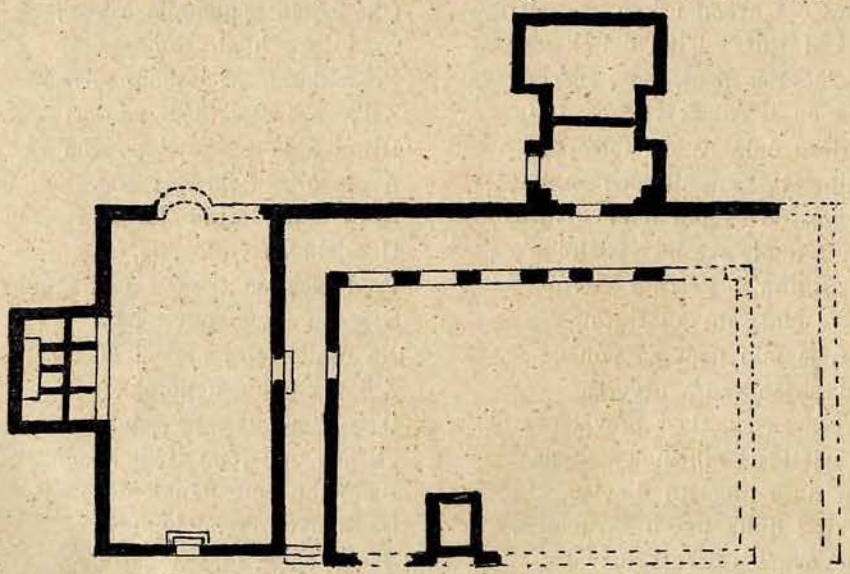

[1]) Glasnik bos. i herc. franj. 1887. VIII. 150.
[2]) Glas. bos. i herc. franj. 1887. VIII. 151.

jako gvozdena rešetka nataknula. . . Ova crkva pokrivena je kamenom pločom, a prije bila je pokrivena daskom".[1])

Ti brojevi nijesu tačni, jer kako se mjerilo, našlo se, da je crkva bila dugačka **12·60** metara, a široka **9·50** metara. Prema glavnom ulazu bijaše apsis, kojoj je temelj još zasut, s lijeve strane bijaše kapelica 3·35 široka, a 4 *m* duga sa prostim oltarom od kamena. Tloris crkve, sačinjen godine 1886. dodajem ovdje. Crkveni je pod bio pokriven sa 6 kamenih ploča, pod kojima je bilo isto toliko grobnica. Ne može se kazati, da je crkva bila baš bez ikakva nakita, jer se u kapelici vide ostanci dobro izragjene slikarije. Po tim ostancima bio je zid razdijeljen na više polja, koja su bila ukrašena ribama, a te ribe ili plivaju, ili su nanizane na uzici (u povorci). Po karakteru radnje biće iz XVI. stoljeća.

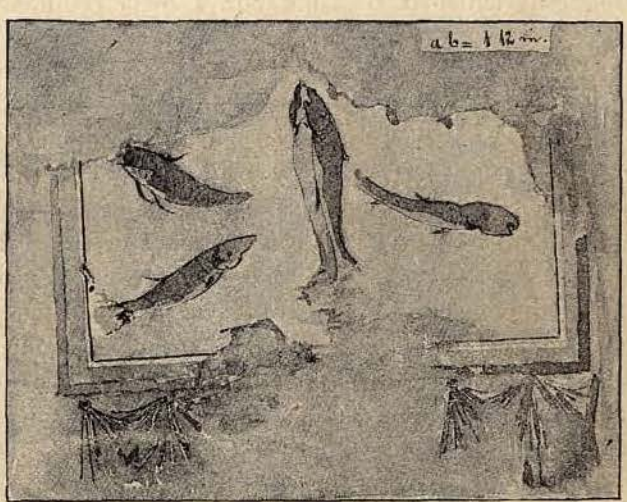

Po tim ribama, koje su simbol smrti, može se suditi, da je tu grobnica, a to potvrgjuju i kosti, što su se našle u crkvi. Naprama toj kapelici bijahu druga vrata, poviš kojih je valjda bila uzidana ploča od crnog kamena, od koje su se našli razbacani komadi pokraj vrata. Ta ploča i stubići sa svodovima, što su na izvanjskoj strani portala, valjda su bili jedini graditeljski ures crkve, jer ostalo je sve zidano od prostog kamena i omazano lijepom.

Kroz vrata se dolazilo u trijem od samostana, koji ide duž desnog crkvenog zida, zatvarajući samostansko dvorište. Iz trijema se prolazilo u dvorište ispod otvorenih masivnih zidanih stupova, a prema vanjskoj strani zatvoren je trijem tvrdim zidom.

Uz dvorište, koje je dugo **21**, a široko **10·8** metara, dolazi samostan sa ćelijama. Sva je ta gragjevina, kako se stisla na uskoj crkveničkoj ravni, više nalik na tvrgjavu, nego li na samostan.

Samostan nadvisuje selo i svu okolinu, što je pred njim, a s legja mu je ona pećina, o koju se prislonio sa tvrgjavom bila dovoljna odbrana, pa s toga nije čudo, te se samostan držao sve do XVIII. stoljeća.

Sa tvrgjavom bijaše uvijek u svezi, jer duž strme pećine vijao se gore uzak put, na koji se moglo doći samo od samostana, pa kad bi pritisla i skrajnja nužda i pogibao, još su redovnici mogli uvijek slobodno izići kroz podzemni svedeni trijem, koji je išao od samostana ispod sela do Krivaje.

---

[1]) Glasn. bos. i herc. franj. 1887.

Zanimljiva je vijest Gjorgjićeva, da je samostanu pripadala tvrgjava Gradine i olovni majdani, koji su i bili glavni prihod franjevaca. Te posjede dobio je samostan valjda iza propasti porodice Pavlovića u XV. stoljeću.

Da su ti prihodi bili izdašni, može se donekle suditi po narodnom pričanju, koje kazuje, da su redovnici obično jeli iz srebrnih i zlatnih činija (tanjura).

Gjorgjić pripovijeda, da je uza samostan bila i škola, u kojoj se učilo 20 pitomaca, od otih 10 besplatno; a kad bi odrasli, išli bi u svećenike. Spomenuti o. Franjo od Varadina kazuje da je u Olovu bilo 56 redovnika.[1])

IV.

Kako je čudotvorna slika Gospina došla u Olovo, o tom po spomenutom Georgiceu vadimo iz Glasnika bos. i herc. franjevaca, što i narodna predaja priča:

„Imade u Bosni jedna varoš, koja se zove Zvornik od Olova 2 dana hoda daleko. U toj varoši bila je jedna crkva i u njoj slika Gospina na daski namaljana. Dok se Turci spremahu crkvu okrenuti u svoju džamiju, Gospina slika ode iz crkve i prisloni se uz jedno stablo, koje je bilo blizu Drine, koja teče ispod Zvornika. Vidjevši neki Turčin tu sliku, koji oružan tuda na konju prolazaše, zaleti se i udari nakomice kopljem u krunu Gospinu. Zlamenje udarca i sada se vidi. (Vidi sliku Gospinu u Komušini). Učinivši to, konj pod Turčinom odmah kao bijesan počme trkati tamo i amo dok se napokon s Turčinom u Drinu strmoglavi; i svake se godine na veliku Gospojinu tri puta može vidjeti, gdje se Turčin, držeći koplje u ruci, s konjem po vodi valja, što i Kršćani i Turci drže za pokaranje božije i kaznu za nj, što se je usudio sliku Gospinu udariti. Poslije toga spomenuta Gospina slika ode s onoga mjesta i dogje na jedan vrlo lijep brijeg, udaljen od olovskog samostana tri talijanske milje (1 sat) i tude se zaustavi.

Katolici našavši tu sliku, odlučiše odmah na tom mjestu sagraditi crkvu, a dok se crkva načini, staviše sliku u samostansku crkvu. Katolici promišljajući, da je ono mjesto, gdje su sliku našli, izvan puta i daleko od samostana, odluče crkvu napraviti bliže puta i samostana, te namjeru svoju počmu izvoditi, ali im je to bilo uzaludno, jerbo što bi danas sagradili, to bi sutra našli porušeno. Vidjevši to Kršćani, ostave to mjesto i počmu praviti crkvu na onom mjestu, gdje su sliku našli: tada za čudo — opaziše, da im posao napreduje i zidovi u vis rastu, da su se isti zidari (majstori) čudili.“ [2])

Koje je godine Gospina slika došla u Olovo, to se ne zna.

Narod pripovijeda, kako je Gospa počinila nebrojena čudesa. Svake se godine na Veliku Gospojinu dne 15. augusta iskupi sila naroda, kako već rekosmo iz svih krajeva. Tu dolaze razni bolesnici, osobito mučenici (bjesomučnici), te su mnogi i mnogi, ne samo kršćani nego i inovjerci ozdravili, kada su zazivali Gospu. Puno takvih slučajeva pripovijeda o. D. A. u Glasn. bos. franj. [3]) Pouzdano se zna, da su mnogi velikaši i sami vladari slali Gospi

[1]) Glas. bos. i herc. franj. 1887. VIII. 151.
[2]) Glasn. bos. i herc. franj. 1887. IX. 167. 168.
[3]) Glasn. bos. i herc. franj. 1887. IX, 169. et sq.

svoje darove. Fra Mijo Batinić priča, kako se herceg Stjepan dne 10. aprila 1454. izmirio sa ženom Jelenom i sinom Vladislavom i Dubrovnikom. „Tome se miru obveseliše oba zeta Stjepan, Toma i Ivan Crnojević, gospodar Crne Gore, a obje kćeri Katarina i Marija poslaše darove Gospinoj crkvi u Olovu.“ (po Luccari pag. 168.) [1])

O. Franjo od Varadina kazuje, da u toj crkvi ima jedna srebrna lampada, koju je iz bogoljupstva poslao cesar (ne spominje, koji cesar.) [2])

Po nekim srebrnim i broncanim medaljama, što su se našle u Olovu, i što su se u XVII. i XVIII. stoljeću često nosile kao amajlije, bila je slika nalik na obične slike Majke Božije. S obje strane slike vise svjetiljke. Te su se medalje kovale valjda u Italiji. Sličan je opis slike i od spomenutog Georgicea [3]) i još u Batinića. „Tu je presv. djevica predstavljena bila sa prekrštenim rukami, s djetićem Isusom na krilu.“ [4])

Kako su franjevački samostani sve jedan za drugim opustjeli, tako je najposlije došlo i na olovski, nego se ipak čini, kao da je ovaj ponajzadnji propao. Nema pobližih i sasvim pouzdanih vijesti, kada je propao taj negda tako bogati samostan. Kako već gore spomenusmo, biće da je propao pri koncu XVII. ili na početku XVIII. stoljeća, svakako pak iza svršetka kandijskog rata god. 1669. U narodu je ostao tamni spomen, kako su u ono vrijeme, kada je njemačko-austrijska vojska prvi put zašla u Bosnu, turske čete prihvatile samostan, kako su vojnici poubijali sve, što su u njemu zatekli i kako su zapalili zgradu.

U XVII. i XVIII. stoljeću ostavljali su franjevci, kako pričaju domaći ljetopisi redom samostane, na ime ramski, a poslije modrički, srebrenički, gradoviški, olovski, visočki i donjo-tuzlanski. S njima se tada iselio mnogi narod i nastanio se ponajviše po Slavoniji i to oko Kopanice (1714.) i Gjakova. [5])

Tako dakle ostade i olovski samostan pust. Suviše se na Gospojinu god. 1681. pobiše neki Kršćani s Turcima i ubiše neke Turke. Paša uze kriviti franjevce i „uze im ogromnu ucjenu.“ S toga prebjegoše preko Save, samo ostade gvardijan fra Anto Olovčanin, koji zamoli pašu „da zatvori crkvu i samostan do boljih vremena.“ „Nekakvu starcu Šimunu preporuči crkvu, zapovjedivši mu, da jutrom rano i u večer kasno tajno uhodi u crkvu i žeže svjetiljku pred čudotvornom slikom presv. bogorodice, a on se zaputi u obližnje župe, te bi kadikad kradom ulazio u crkvu i skromno obavio službu božiju. Bosanska država smatrala je i ove puste zidove pravim samostanom, te je u svakoj pokrajinskoj skupštini bivao imenovan gvardijan, koji su samo iz blizine nadzirali sebi povjereni samostan, a megjutim jedni drugim samo predavali dugove.“ [6])

---

[1]) Batinić. Djelov. franjev. I. 112.

[2]) Glas. bos. i herc. franj. 1887. VIII. 151.

[3]) Original u arch. de Propag fide Con. 218. p. 480. i u Batin. Nekol. prilog. k bosan. crkv. povijesti p. 40. sq.

[4]) Batin. Djelov. franj. II. 108.

[5]) Batinić. Djelov. franj. II. 167.

[6]) Batin. Djelov. franjev. II. 168.

Ti su dugovi rasli u jednu ruku s velike kamate, a u drugu ruku s ogromnih ucjena, što su ih franjevci više put morali plaćati. Na istom nam se mjestu navodi, da je fra Dominik Dević dne 20. febr. 1688. primio od svog predšasnika duga 585.595 jasprica ili 1214 dukata. [1])

Propast crkve i samostana opisuje se ovako:

„Eugenovim prelaskom umanji se još većma broj franjevačkih samostana . . . . Odmah nekako jeseni god. 1703. nestane olovske crkve i samostana. Cesarski pukovnik Kiha (Kiva), čuvši, da je rečena crkva odveć na glasu i u poštenju, pisa Sefer paši iz Crne Rijeke, da otvori istu crkvu, a on da će platiti što zaište. Paši to bude muka, da se kaurin brine njegovom zemljom, te naredi ciganinu Kotomanu, da obnoć sve zapali, a ovaj uze rukovet suha granja i probaci u sobu gvardijanovu, na što plane najpre samostan, a za tim crkva, u kojoj izgori i čudotvorna slika bogorodičina, te se pripovijeda, da se je velika svjetlost u nebo digla, a ciganin da je strašnom smrću umro.“ [2]) U Glasn. bos. i herc. franj. zabilježeno je po Benićevom ljetopisu, koji isto tako opisuje taj dogagjaj, da se slika Majke Božije u slici izvanrednoga plamena digla u vis i kano munja prema zapadu iščezla. [3])

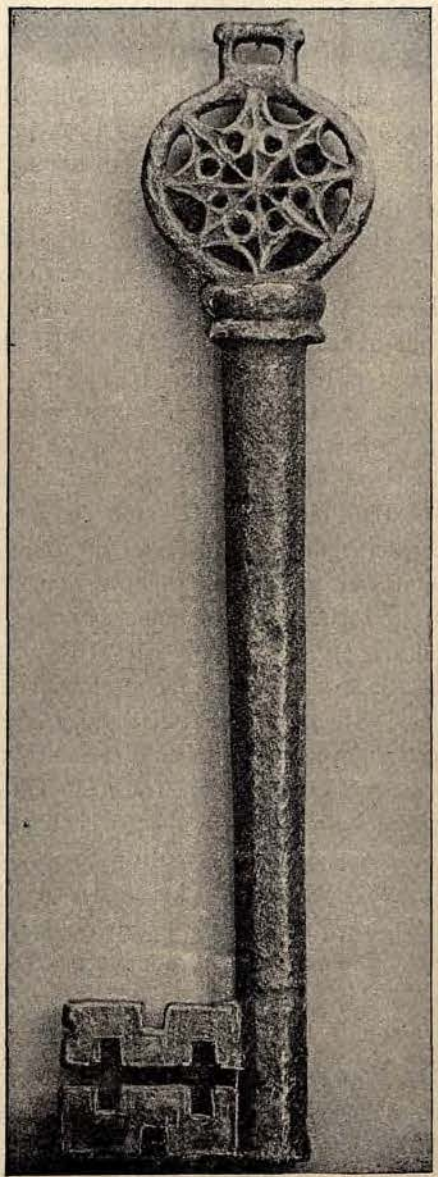

VI.

Po spomenutom već kamenu, što je virio iz zemlje i kod kojega su vjernici molili, našao se trag staroj crkvi i manastiru. Bivši župnik u Vijaci, kojoj se župi broji i Olovo, fra Pavao Semunović, gradeći na ime god. 1886. drvenu crkvicu naigje na stare zidove, koji su ostanci tog slavnog samostana. Na tom se mjestu god. 1887. sagradila malena crkvica, a uz nju i povelik stan za hodočasnike, da ne moraju noćivati pod vedrim nebom. Ako Bog da, obnoviće se s vremenom stara crkva u prvašnjem obliku, te će se tako obnoviti i taj drevni istorički spomenik iz bosanske prošlosti.

[1]) Batinić, Djel. franj. II. 168.
(Sravni Glasn. bos. i herc. franj 1887. VIII. 151., gdje se navodi duga 8000 imperiala).
[2]) Batin. Djelov. franjev. II. 180.
[3]) Ondje VIII. 154.

Spomenuti fra Pavao Semunović poslao je zem. muzeju jedan povelik ključ i dvije crkvene knjige, koje je poklonio knez u Očevju Ivan Jakić. Za taj se ključ kazuje, da je to ključ od stare olovske crkve, koji se do današnjeg dana čuvao u toj porodici jer su po nar. pričanju pradjedovi Jukićevi bili crkveni tutori. Isto tako čuvale su se i spomenute knjige.

O tim ćemo knjigama da ovdje kratko prozborimo:

Prva knjiga, inače misal, ima 2 dijela. Prvom je naslov: Ordinarium missarium 1597. Štampan je u Mlecima kod Ivana Antuna Rampazetto, ima 241 list.

Drugi je dio: Ordinarium missarum ord. minor. Ima samo 18 listova.

Druga je knjiga hrvatski prijevod evangjelja od god. 1586; knjizi je naslov: „Pistule i jevanyelya po sfe godischie harvatschim yazichom stumacena.“ Niže je napisano ovo: „Prodayese v Bnetcih pri sfetomu Xulianu v chnigare chi darxi zlamen od Macche 1586.“ Knjiga ima 112 listova. Ovdje nije zabilježeno ime štamparije, ali je valjda i nju štampao isti Rampazetto, jer su isti tipi, isti inicijali, a i drvorezi, kao u onom misalu od 1597. Od naslovnog lista i prve strane ove knjige donašamo slike, načinjene po fotografijama.

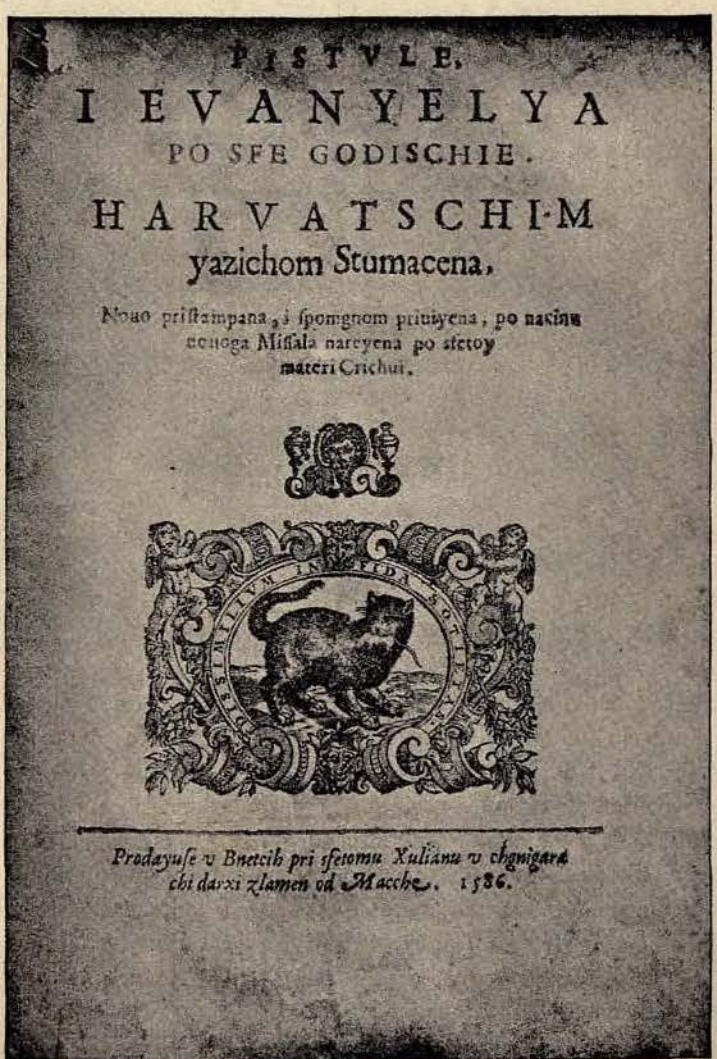
PISTVLE,
I EVANYELYA
PO SFE GODISCHIE.
HARVATSCHI·M
yazichom Stumacena,
Nouo pristampana, i spomgnom priuiyena, po nacinu nouoga Missala nareyena po sfetoy materi Crichui.

Prodayuse v Bnetcih pri sfetomu Xulianu v chgnigara chi darxi zlamen od Macche. 1586.

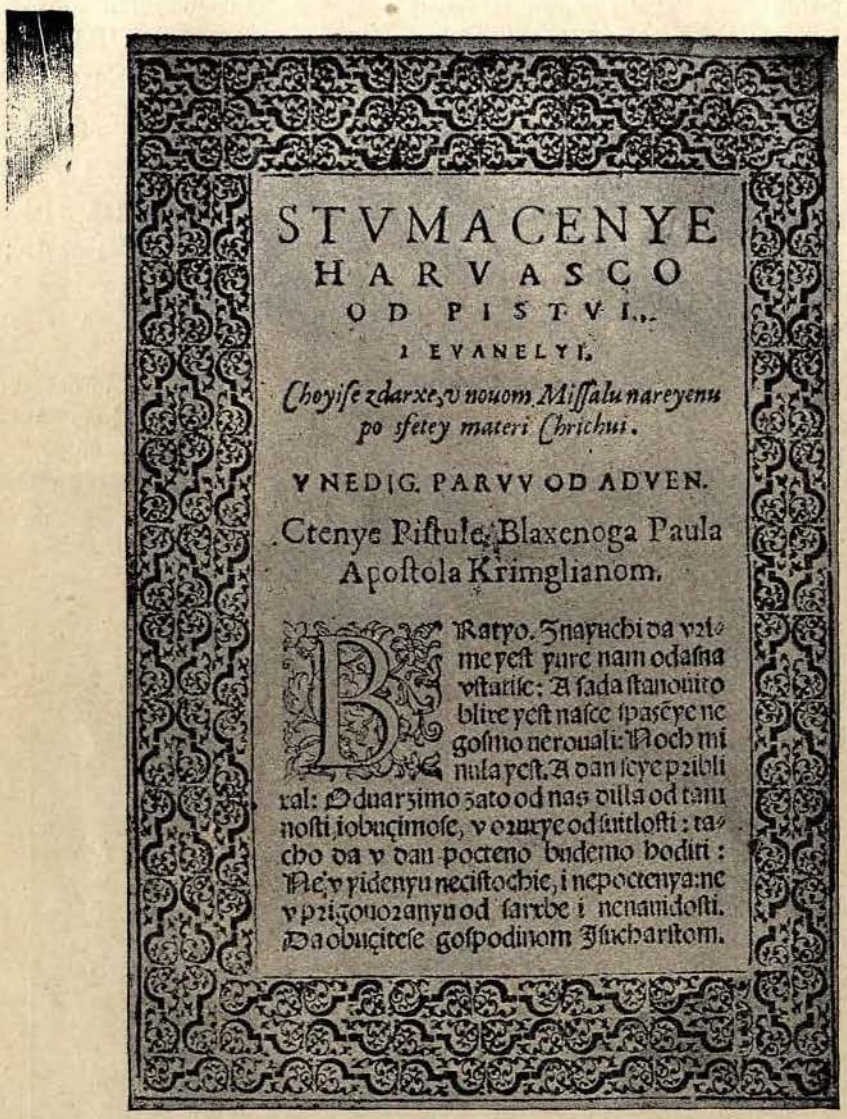

STVMACENYE
HARVASCO
OD PISTVI,
I EVANELYI,
Choyise zdarxe, v nouom Missalu nareyenu po sfetey materi Chrichui.
V NEDIG. PARVV OD ADVEN.
Ctenye Pistule, Blaxenoga Paula Apostola Krimglianom.

BRatyo. Znayuchi da vrime yest yure nam odasna vstatise: A sada stanouito blire yest nasce spasēye negosmo nerouali: Noch minula yest. A dan seye pribliral: Oduarzimo zato od nas dilla od tamnosti, iobuçimose, v oruxye od suitlosti: tacho da v dan pocteno budemo hoditi: Ne v yidenyu necistochie, i nepoctenya: ne v prigouoranyu od sarxbe i nenauidosti. Da obuçitese gospodinom Isucharstom.

U obadvije knjige štamparska je radnja čista i lijepa, slova su gotska. Inicijali su maleni drvorezi, ponajviše prikazuju evangjeliste ili prizore iz biblije. Na 109. strani ima lijep drvorez prikazujući raspetoga Isusa.

Knjiga je izvana crna, valjda je od dima pocrnjela. Osim toga poklonio je isti knez još jedan misal od god. 1742. Tradicija narodna kazuje za sve te knjige, da su iz olovske crkve. To je moguće za one prve od 1597. i 1586. god., ali ne može biti za ovu od god. 1742. jer kako smo čuli, u to doba već više nije bilo olovskog samostana ni crkve, jer su najkasnije već u prvoj polovini XVIII. stoljeća propali, te je dakle knjiga štampana od prilike 40 godina poslije propasti samostana.

Kosta Hörmann.

Ћелија у селу Ратаји.

У селу „Ратаји“ недалеко од кућа породице Ченгића виде се на узвишену мјесту подови џамије, која бијаше уз једну стијену приграђена.

Стијена ова, чини се, као да је из земље никла, јер је осамљена и нигдје у близини нема више на површини живца камена, већ су наоколо лијепа поља и башче. Додајем на слиједећој страни слику ове стијене.

У стијени, која имаде облик ониског кубета, усјечена су са западне стране врата од 1·75 м. висине и 0·70 м. ширине, а унутри је ћелијица попут олтара са жртвеником на источној страни.

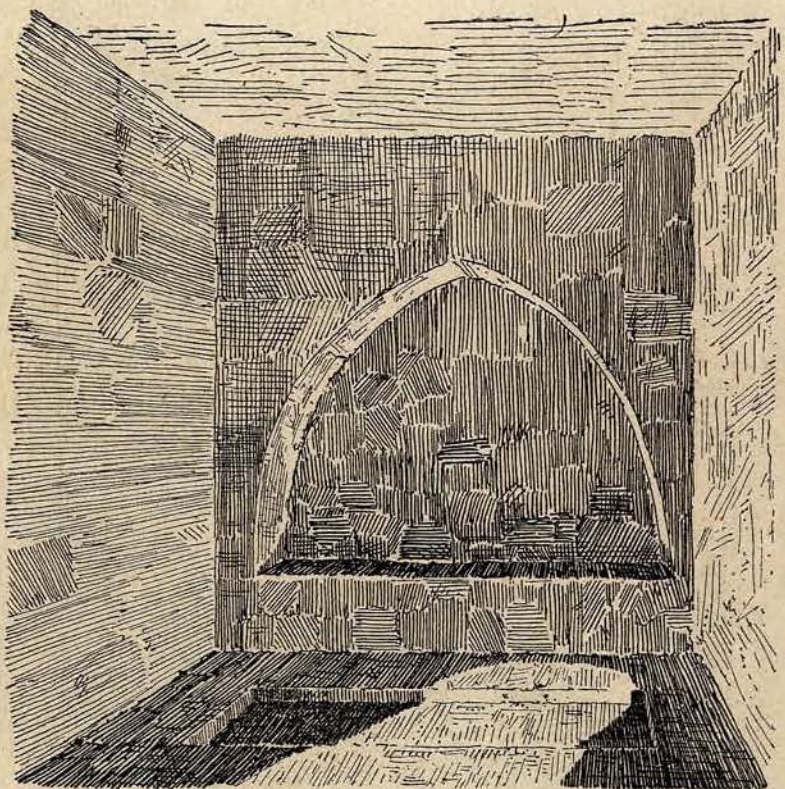

Између врата и жртвеника усјечена је у поду гробница од 1·95 м. дуљине. — Гробница лежи попријеко, тако да је глава окренута сјеверу, а ноге југу. Она је сад пуна земље, а нема ту ни плоче, којом је покривена била.

Поузданих података о тој стијени нијесам могао разабрати, али се не може ни посумњати о том, да је ћелијица са гробом давно прије у стијену усјечена, него ли је џамија грађена и да је за богомољу служила.

Ево, што се о томе прича:

Мухамедовци, а особито Ратајски бези, казују и увјеравају, да је у тој стијени живио и Богу се молио, а послије смрти и закопан био онај исти светитељ, кога Срби под именом св. Василија острошког славе. Послије заузећа Босне по Турцима украли су Црногорци два пута тијело свечево, али се је оно опет у Ратајској гробници обрело.

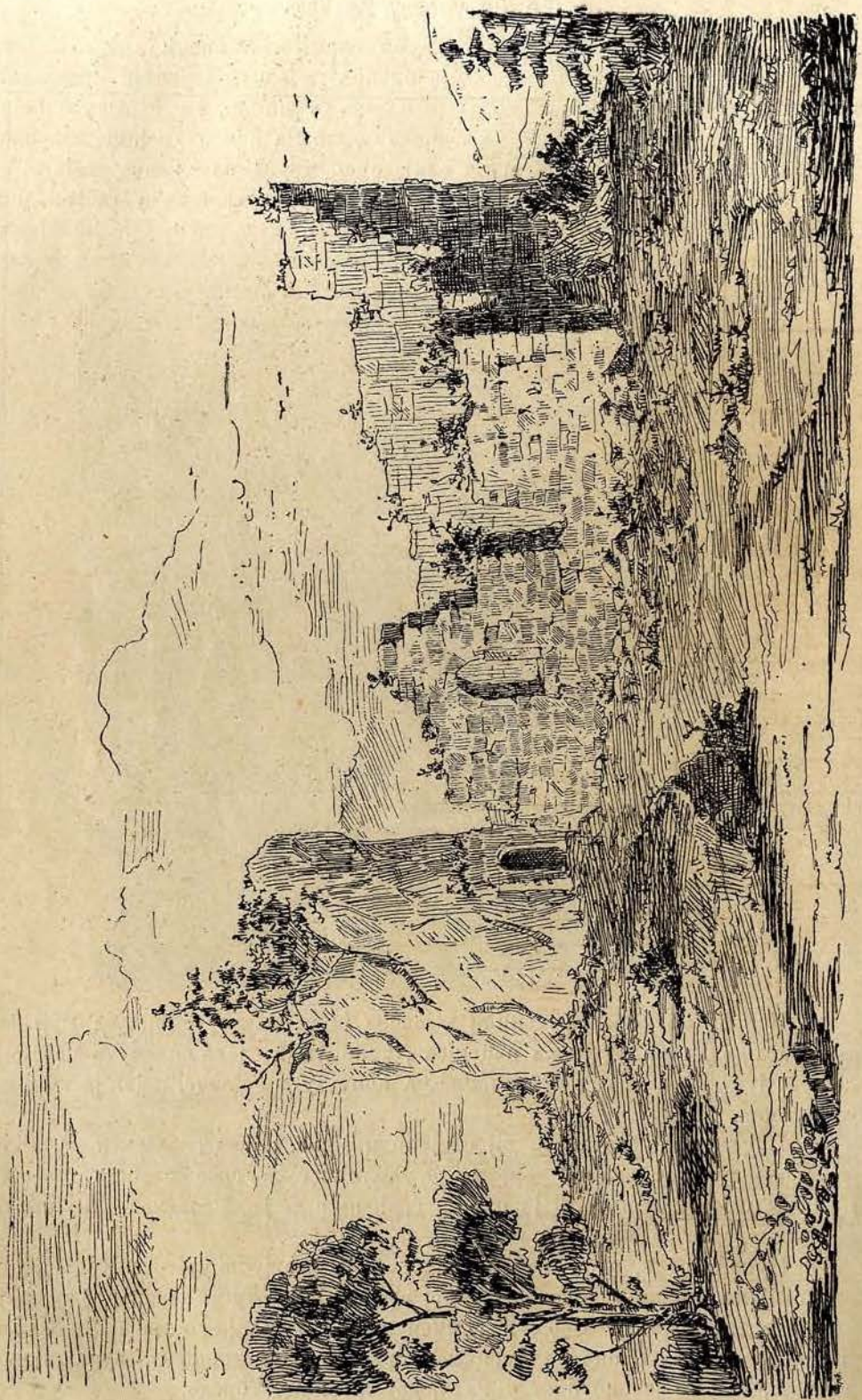

Истом кад је неки Ченгићев ћатиб Софтић тијело Црногорцима за скупе паре продао, а ови му под Острогом сличну стијену нашли, остао је тамо. Али од тог времена па до данас увијек имаде по један болесник у обитељи оног ћатиба.

И православни житељи Рataја и околице вјерују, да је то гробница св. Василија а надовезују још беговском казивању, да је прије уз пећину био намастир, кога су бези развалили, начинивши од камена џамију и своје куле. Још вele, да су на стијени више врата била нека слова усјечена, која су послије бези уништили.

Ја нијесам нити словима, нити каквим намастирским зидовима трага наћи могао. А и скаска о св. Василију не ће бити истинита, јер је тај светитељ као епископ у острошком намастиру живио, а ту и ум'ро.

Izvadak

iz ljetopisa fra Nikole Lašvanina,

po prijepisu fra Stjepana Margetića-Jajčanina (čuva se u franjevačkom manastiru Gorica kod Livna.) [1]

1461. Zadaviše u Bilaju Stjepan vlastiti sin i Radivoj brat rogjeni Tomaša kralja bosanskog i bi pokopan u Sutinskoj u crkvi sv. Ivana. Iza toga kraljeva mu sin Stjepan za malo i dade stricu Radivoju zemalja i gradove koje se u ovom pismu sadrže:

Povelja Stjepana VII. Tomaševića

(izdana 18. septembra 1461. u Bobovcu).

V ime otca i sina i duha gospodina. Amen. Sluga božji ja gospodin kralj Tomašević, milostju božiom kralj Bosni i Primorju i srbskoj zemlji, Dalmaciji, Hrvatom, Doljnjim krajem, Zapadnim stranam i Usori, Solim, Podrinju i k' tomu u početak i k' svemu. A sada rečeni kralj Tomašević Stjepan slavu dajem neprestanomu našemu vladici Hristusu, koji pride s' nebesah čovikom, ljubljene izkupi od grihah i privede k' domu izraelskom, i uzide na nebesa gospodinu bogu uzdržitelju. Takogjer ja Stipan Tomašević rob Božji, kralj ozgor rečeni spodobljen bi kralj Vaš, bi u rečeni zemlja roditeljâ i praroditeljâ moije stvoritelj pravde i milosti i darih i zapisanja našim virnim slugami, svakomu po visini dostojanstva njegova, po volji kraljevstva, po običaju gospodstva svaki blagi i dobri obraz skazivati i tvoriti našim virnim slugam za njih virna posluženja.

Dali . . . . . našu gospodsku mlogo poštovanomu našemu virnomu sluzi našemu stricu Radivoju za njegova virna i prava posluženja, koja posluži kruni kraljevstva našega, najpri gospodinu i roditelju našemu, dobroga spomenutja gn-ū kralju Tomašu i meni gospodinu Stipanu; i za njegova virna i prava posluženja zašto mu vtvorismo milost našu gospodsku i dasmo mu i darovasmo našim dobrim i dobrovoljnim darom i zapisasmo tim našim otvorenim pismom pod naše velike visuće, s' obi strane zakonite pečate.

---

[1] Dogagjaji, koji se odnose na čisto privatne odnošaje franjevačkog reda, ispušteni su. Uredništvo.

U Luci grad Komotin i polag njega goru Bočac i goru Čurničku i Zaljevac do Seoca i Cvitoviće i Podmiljačje s'obi stran Vrbasa; sva ta sela s' njihovimi pravimi mejami i kotari; i u Jajcu i u Jezeru kuće njegove mline, vrtle i vinograde i snjimi grad Visučići sa svimi priodnici, što se njemu pristoji; i na Usori grad Tešanj sa svim štogod mu je služilo do smrti kralja Tomaša i grad Gračac sa svimi seli, koja mu je bio dao kralj Tomaš. Jošter štogogj je uzeo posli srebrničke i Ovavčke župe. Sva ta sela s' pravim mejaši i kotari i selo Radnju gornju i dolnju, što je kupio od Jurja Lovrenčiča i od njegove bratje, i selo Jablanicu i Tišnjenac, što je kupio od Vlatka Vilušića i na Kuprisu selo Prosik sa seli, koja se njemu pristoje s' pravim mejaši i kotari, i u Buljini šest kmeta i vinograde, krast i katun Vlahah, koji mu su sada u državi i koje bi jošte prinašao, što nebi izpod naše službe bilo; i župu Mlit u moru polak Stona; to sve više pisano dasmo i darovasmo našega srdca dobrovoljnim darom višerečenomu i pošto = nomu našemu i nam virnomu i dragomu sluzi i stricu mi knezu Radivoju i njegovomu poslidnjemu nakon njega u v.ke vikom; istinoga sasvim više pisanjem pridasmo u ruke mlogopoštovanomu u Isukrstu fratru Filipu vikaru od vikarije bosanske, u ruke crkvene, da mu se da to, da nejma nigda poreći i potvoriti ni na manje donesti ni za jednu neviru, ni za jedno izdajstvo, kojega nebi ugledao vikar bosanski i njegove bratje reda sv. Frančeska i vlastelini kraljevstva našega po zakonu kraljevskom i ako bi imao kojigod list, ali zapisanja u komu bi gradu, ili sa sela upisana, da taj list svuda umira i da se ne prima što smo mi dali stricu Radivoju knezu. I ako bi priminuo s' ovoga svita prvo gospoje Katarine neimajući poroda od nje, a ostala gospoja Katarina neimajući srdca, da grad Komotin s' njegovim pokrajinami i seli, koja su u tom listu imenovana i dvi gore s' Otezom i Daljevom do Seocah i na Usori selo Radnju gornju i donju i selo Lup, Klenicu i Timnihac i u Buljini vinograd, kmeta šest, da se neima iz ruku njegove gospoje Katarine (nečitljivo) roda, i na sve to više pisano primamo i primismo virom našom gospodskom i dušom našom kraljevskom; darujemo na svemu tomu više pisanomu tvrdo i cilo i nepogrešivo stati, i svršiti stricu mi knezu Radivoju i ako mu Bog da njegovu poslidnjemu za našega života i za njih života; a k' tomu su svidoci vlastela kraljevstva našega gos. Herceg Stipan sinovmi svojim i s' bratom svojim, i vojvoda Ivaniš Vlatković „s bratiami svojmi“ i vojvoda Vukić Mičinović „s bratiami svojmi“ i vojvoda Pavao Čubretić „s bratiami svojmi“ i vojvoda Ivaniš Šatić „s bratiami svojmi“ i vojvoda Vladislav Vukčić s bratiami“; a k' tomu pristav od dvora našega knez Radivoj Vladimirović „s bratiami svojmi“ i vićnik knez Stipan Vlatković „s bratiami svojmi“ — Pisano u našem stojnom mistu Bobovcu godišta Hristusovih 1461. Rujna 18.

* * *

1682. Kad Turci podioše na Beč, na Bosni biaše Ujdur-paša, a ja u Jajcu kapelanom; dodjoše na crkvu težki čauši i zaiskaše mlogo blago a krščani ga ne mogahu dati, zašto odrediše mene i Juru Kujundžiju da idemo u Sarajevo k' paši.

Odosmo ulački, opravismo poso i vratismo se po zlu vrimenu, zašto snig biše pao više od pet pedljih i uputi se s' nami Gjelil buljukbaša, koga su kuće više Travnika kod Turbeta..... (slijedi kako je vrag obseo Gjelila a Margetić gaizagnao.)

1688. (Pripovjeda neko čudo usljed molitve, pa nastavlja):

U ovo vrime od rata kradiahu Turci kršćansku dicu gdi god mogahu odnili bi u drugo misto i prodali. Kod Jajca na Mile ufatiše dite brata Kara-Ivanova kod imanja i nevidi nitko. Ali dite biaše golemo i počese priporučivati sv. Antunu i bl. d. Mariji i tako ga vodeći ispod Liskovicah, gdi se sgodiše čobani, a s' druge strane težaci, udriše vuci u ovce. Stade vika sjedne strane čobanah, a s' druge težaka: „poteci na drumu.“

Scieneći Turci, da je za njima potira bacivši dite pobigoše.

1689. Poslaše ramski fratri po vojsku u Cetinu, koja došav porobi Ramu i fratri uskočiše i manastir užegoše. Ljudi u to vrime malo uskoči a kad užegoše crkvu, diže se iz ognja golema svitlost i ode na nebesa i to vidiše mloga čeljad, ali malo posli zlom srećom pomroše i fratri i arambaše, koji užegoše.

1690. Biaše na Bosni Usein-paša i pomori oganj u prolitje ljude gore nego kuga. Iste godine pade snig i mraz na žito i bi glad, koju nije nitko zapamtio i tad počeše kovati Mangure a za bile pare po 6000.

Pomri mlogo naroda od glada a bižanja biaše od Save prid vojskom cesarevom; kud god bi se mako ležahu mrtci, nit se kopahu, nit imadiaše tko. Jedjahu resu liskovu, s drvja koru, vinovu lozu, pse, mačke; u Sarajevu izidoše dica mater mrtvu; u Banjojluci, koga bi obisili, obnoć bi ga gladni ljudi svega izili, a u to vrime paša siciaše i višaše uskoke i raju, koga god bi doveli, i te bi ljudi mrtce sve izili. Davali bismo jist ubogim, al kako bi se najilo te bi i umrlo. Stvar, koja se prvo toga mogaše za 10 groša prodat, za jedan se prodavaše. Isprodava siromaš kuće, pokuće, zemlje, sudje, haljine i t. d. Tada ja uze od Šahbazovića i od Mezetovića Turaka livadu Drin, što se prvo nije mogla imat ni po jedne jaspre i tom se livadom sad t. j. 1738. ako Bog da i odsele služi manastir Duha sv. u Fojnici i u njemu fratri sv. Frane. Iste godine na 1. aprila pade po svoj Bosni po planinah krvav snig i biahu crljene kako da su skrletom pokrivene iznad Fojnice, tako ostaše tia do velikog prolića. Nove godine pomori kuga, i govore ljudi da ništo hodaše noseći strile i to Turci drže da je istina, ali nije drugo nego vrazi, od kojih da se Turci oslobode čine čaratarije, ali nije druge likarije nego svete mise, molitve i postovi. U Rami se svi kršćani pripraviše da prime sv. Sakramente po ruke moje. Misu bi jim govorio Gruičić kod Petrove kuće u potoku, gdi bi kužnici dohodili, ter bi jih ispovidao, al jurve se biaše sve pomišalo kakono ti uz kugu, neće jedno drugom kazat da je kužnik.

Biaše u Prozoru jedan Turčin prebolio kugu. Ovi izajde u večer, obaši polje, al mu prid kućom sidi jedna mrnjava djevojčetina, koja ga ufativ uzjaši. Molio ju svakako, ali neće da ga pusti nego reče mu da ju nosi na Gruiće. To čudo vidi i žena i dica onog Turčina, a nako ne smide nego ju ponese a kad bi blizu gdi se misa govori reče mu: „Stani nejdi gori!“ Odgovori Turčin: „Zašto?“ „Nejdi gori blizu smo!“ Pita Turčin: „Zašto li me zamuči?“ Odgovori ona napast: „Tuda hoda onaj fratina i govori misu, ne smijemo tamo.“ Ovdi ga sjaši pak je nesta i to se proglasi po svemu onomu vilajetu; a zašto u onomu selu ne umri nitko od kuge, niti se otrova, navališe isti, da se svuda sv. misa govori i otajno postiše ponedeljak sv. Roku i svuda misu govorismo i vrlo malo onda pomri, al scinjahu svi da kuga hodi, nego sam sâm teško

dao razumiti, da je ono djavolski način varati i da je Bog po kriposti sv. mise sačuvao. Kuga projde a ja odo u Fojnicu al posla po me Arslan-beg Kopčić, a kad dojdo reče: Imam jednu oporuku na duši; imao sam momka krščanina i umro je od kuge i reko mi je za života, da od njegova najma ukopam ga u greblju krščanskom i da mu usadim križ od kamena i ogradim greb i to sam sve učinio; al još je rekao da mu činim reć misu na grebu da mu dadem kantane mise; zato te molim otidi načini mu otar više glave i reci mu misu. I dade mi mise govoreći: neka znaš fra Stipane, neka njegovo ništa ne ostane. I to zabileži za pogrdu oni kršćana, koji su nepomljivi izvršiti oporuku njihovih mrtvih. 1731. Kad poče u Fojnici druga kuga u jeseni, dodje na vrata od manastira iz Fojnice priimenkom Pobro i zovnu gvardiana o. fra Petra Martinovića iz Lašve i zovnu prid svidoci Stipana Čičina sina: Ti si meni, reče, dužan? Odgovori Stipan: Jesam! Reče Turčin: Od onoga duga dat češ gvardianu devet zolota, što su mi dali fratri kad no se samnom potiska fra Filip Kuhać iz Livna kod stražnji vrata, gdje ja počeo njiovo drvo sići, i tad je bio gvardian fra Gavro Kordić, a medju to Aćimović Adži Mehmed izvadi talir govoreći: Ovo su meni dali da ih umirim, da se ne vode na kadiju, a ovo je sada vrime da se svakom svoje povrati. Ovo zabilježi o. fra Nikola Lašvanin, koji se tu zgodi.

1696. Imadu niki harači na zemlju što zovu Dukati svezani od cara, da se pridaju u Banjojluci; i ovi budući na Marka Kujundjića iz Podmiljačja župe Jajačke, ovi koliko biše ubog biše pravedan (anekdota o njegovoj pravednosti). Ima više Travnika jedno turbe, iliti mehit, naški sveto tilo, kudi Turci idu na zavite i ozdravljaju od bolesti — govore da je turski greb. Mnogo sam pitao naših starih otaca i kršćana i svi govore, da je onde posičen jedan mučenik zasad vire Isukrstove, veli se sluga Boži al mu imena znati ne mogu. I onde ima jedna topola veoma golema i veli se da je onde nikla i nitko je podsići ne smije. Malo niže greba ima voda plemenita i na njoj čardak i zovu ju Turci Kali-bunar t. j. krvava voda, žašto govore, kad su posikli onog mučenika da je u oni čas krvju provrio i sad vele da u ono vrime provrije krvi. U sarajevskom polju ima jedno misto, zove se Rogačići više sela Blažuja, i ondi je bila crkva sv. Blaža i gradja je doista bila čudnovata. Stupovi su joj bili od mramora prilipog, govore da su vadjeni u planini Trebeviću više Sarajeva i može se virovati, zašto nije moguće s mora onlike sile dobaviti ni po suhu. Kad je manastir sorio Usrembeg, odnio lipo kamenje i stupove u Sarajevo mećat kako se i sad vidi u njegovu mečitu i u carevu; i od istog kamenja i od iste crkve ogradjena je ćuprija niže vrela Bosne a druga na Reljevu. I moremo virovati, zašto oko česme u Blažuju i sad su arme i prilike na kamenju i na pločah i tko nebi virovao more vidit jednu ploču od otara, koju je vuklo 20 volova na most od Reljeva i stala je na putu niže sela Crnotine nadomak ćuprije. Skupilo se na četrdeset ljudi, da je dignu opet na kola i nisu mogli. I sad stoji na putu niže sela i nije toliko ni golema. Od iste crkve ima jedna štatûa od kamena, ali otučena i ne zna se kojeg svetoga i stoji pod čemerom od mosta na Željeznici i ondi se uvračaju katolici i ljube ju. I govore da je prilika gospina i govore, da su je Turci tolikrat u vodu bacali i opet se ondi nahodi i sad je.

Код Мухамедоваца се у опште врло ријетко виђа ово тетовирање, и то само код онијех, који су у османлијској војсци и изван своје домовине служили као редовни војници. Код оваких људи виђа се овда онда на мишици турска сабља или полумјесец са звијездом. — Но као што је речено, ово су врло ријетке појаве.

О постанку и цијељи овог тетовирања у Босни и Херцеговини могу се поставити разноврсне претпоставке, од којих ћу ја ону, која ми се понајвјероватнија чини, у слиједећем истаћи.

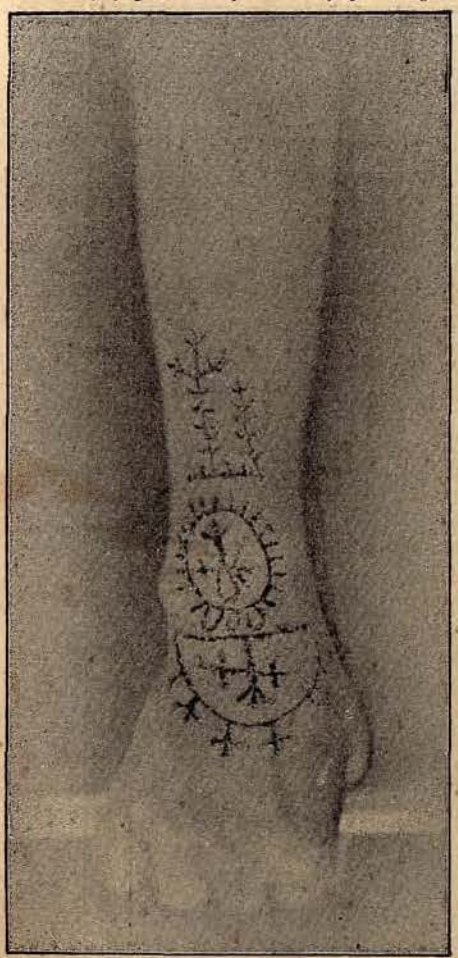

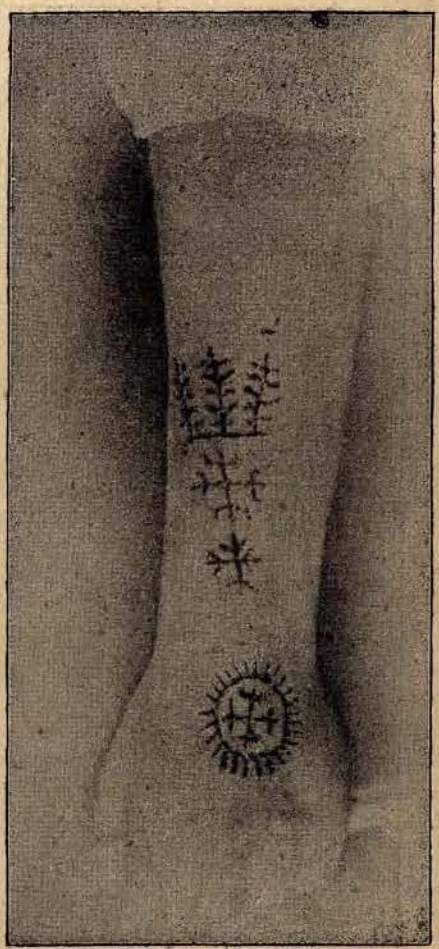

У колико ми је познато, ни код старијех Словена, и ако њихове жене не смједоше бити невјернице и издавати дражести својега тијела, не бијаше тетовирање у обичају, да би се могло рећи, да је оно само у промијењеном облику преостало још из предхисторијског доба. За ову претпоставку нема ни у љетописима словенске старе повјеснице нигдје ни једне тачке ослонца, па ни код данашњих Словена, изван Босне и Херцеговине, шта више, ни у самом народу по селу разних словенских племена, не може се примјетити, да је ма гдје било раширеније тетовирање.

Што се садањег посједнутог подручја посебно тиче, то би се могло рећи, да овај обичај потиче из доба прије османлијске навале. — На

против, да ово није стари земаљски обичај, потврђује већ та околност, што се тетовирање налази само код једног дијела становништва, које је и поред разлике у вјероисповијести, један те исти по својим обичајима и навикама.

Кад би тетовирање било земаљски обичај, то би оно имало и свој сопствени израз; ово се у народу зове просто „криж набоцати“, што већ само по себи свједочи, да је тај обичај из млађег доба.

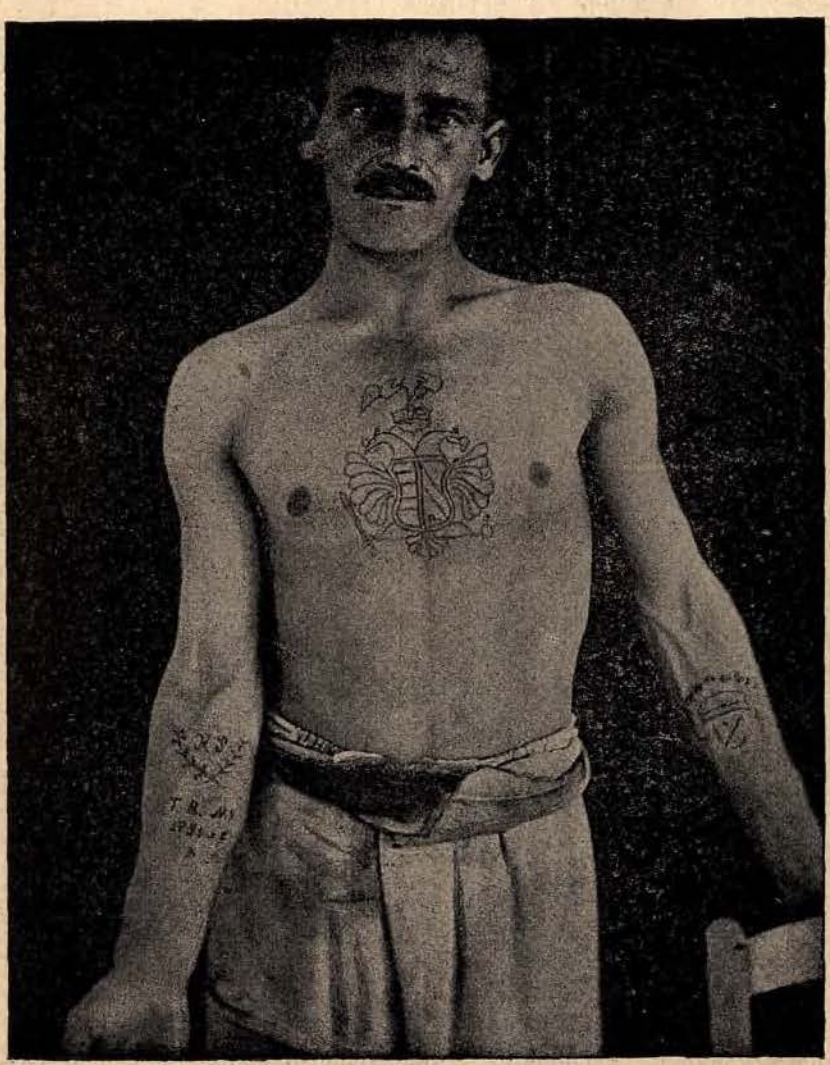

Ако пак тетовирање није ни старословенски, нити у опште посебан босански народни обичај, то настаје питање, кад и на који је начин он постао, и за што је тетовирање баш код католика нашло мјеста?

Било би изван оквира ове цртице, кад би се у њој говорило о вјерским одношајима Босне у потоњем времену њезиног краљевства; ја ћу једино да констатујем ту чињеницу, да је патаренство истом примјетно католичанством било потиснуто, но ово потоње не бијаше још бог зна

како народу за срце прирасло. — Ово расколништво задуго је било у Босни заштићено, ово бијаше вјера властеле и сиромаха, а да би могла кроз мало времена из памети и срца народног ишчезнути.

Јесу ли пак као што је познато многи ради части или по настојању примили католичку вјеру, а овамо су у срцу остали потајно вјерни својој старој вјери.

Да је католичка вјера овом народу још туђа била, најбољи је за то доказ та чињеница, да народ кад су Османлије прекрилиле балканско полуострово, нигдје ни у једној освојеној држави, није у толикој множини пригрлио мухамедовску вјеру, као што је баш у Босни био случај.

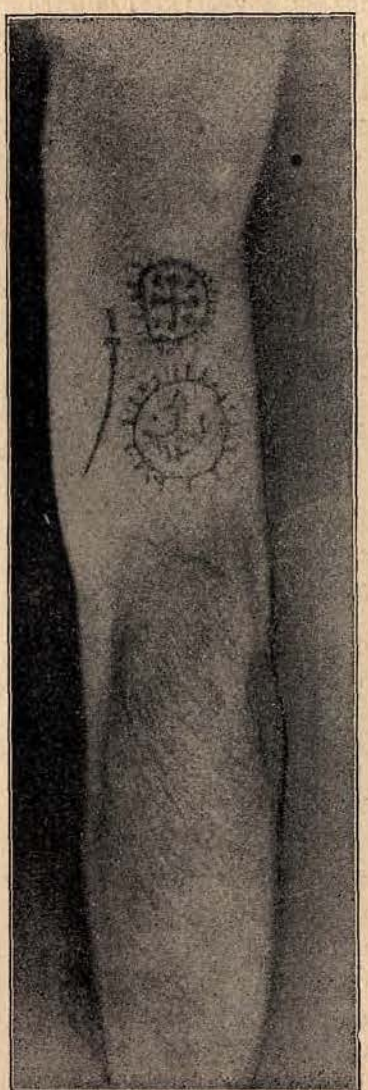

Већим дијелом то је било због материјалне користи, но подисто и због скоре успомене на гоњења од стране католичке цркве; разлог, који је босанским становницима давао повода да примају мухамедовску вјеру.

Само се по себи разумије, да је католичко свештенство употребило свако могуће средство, како би ограничило јатомично отпадање од вјере

Пошто мухамедовска вјера забрањује крст, као знак хришћанства то изгледа, да су католички свештеници дошли на ту мисао, да су биље жењем крста на отвореном мјесту тијела, које свак види, изнашли срество, којим су отешчавали прелазак у мухамедовску вјеру.

Је ли сад хтјео који тетовирани католик превртнути вјером, то је морао најприје уклонити крст са своје коже, што је да како било с болом скопчано, јер се морала кожа до најдоњег слоја кориума уништити — По што пак трпљење тијех болова, нарочито кад би дуго трајали, није могао свак подносити, и с тога, што је прелазак у Мухамеданство врло ријетко из освједочења било, то су се многи устручавали од тако одлучна корака.

Је ли се пак и поред тога који одлучио, да вјером преврне, то би се такав потурчењак — због видљивих и прилично широких ожиљака, који би након уништеног тетовирања заостајали — у неколико познавао, јер би свак на први поглед знао, да пред њим стоји какав отпадник.

Обичај, што су тетовирања предузимана обично Недјељом и светачним даном послије службе а у близини цркве, по мојем мњењу, подупире у неколико горњу претпоставку о узроку самог тетовирања у Босни.

Што се начин тетовирања у овој земљи и за то употребљавана материја боје већином разликује од оног у Јевропи, то нек ми је дозвољено, да о овом предмету изнесем неке примједбе.

Међу лађарима, војницима, раденицима и т. д., па и у самим најпросвећенијим државама у велико се, као што је познато, раширио обичај или просто необичај тетовирања. — Боје се праве растапљањем кармина, цинобера, индига, прашка каменог угља или пушчанога праха.

Кожа се на оном мјесту, које ће се тетовирати, добро затегне, и знак по жељи „набоцка“ се танком иглом врло честим убодима, па се онда ти убоди натопе бојом и онда се набоцкано мјесто завије завојем.

У некијем предјелима замачу иглу у боју и тетовирају напојеном иглом, чим посао постаје краћи.

У Босни те боје друкчије справљају: или од лучеве чађи, или од обичне чађи, или — но врло ријетко — од пушчанога праха.

Запали се зубља луча и у „финџан“ се нахвата смола, која капље, у коју се мијеша у исто доба на комаду тенећета нахватана чађ од запаљеног снопа луча. Ово се црно тијесто пошто се најприје затегне кожа на мјесту, гдје ће се тетовирати, на заошиљеном дрвцету намаже по кожи онако, какав се знак жели и онда се иглом, која је готово до врха концем обмотана, боцка док крв не потече; боцкање се дакако често, једно до другога чини. — По том се тетовирано мјесто завије и послије три дана опере.

Боја од чађи прави се на овај начин:

Над свијећом или запаљеном свјетиљком каменог уља, која се дими, држи се табла тенећета, на коју се нахвата чађи; она се скупи и у

мало воде размути и исто се онако употребљава, као прије споменуто тијесто, т. ј. „нацрта се“ па се тек онда набоцка.

Пушчани прах врло се мало употребљава.

С тог, што се у Босни само црна боја за тетовирање употребљава, јасно је, што је оно увијек једне те исте боје, и то плаве са по којим убодом зеленкастим.

Тетовирање врше већином старе жене тако звane „вјеште жене“, чешће се подвргавају узајамно и дјевојке овој љубавној служби, која

гледаоцу изгледа врло шаљива, особито, ако се тетовира дјевојка, која је осјетљива, па разним кривљењем лица и гласном виком пропраћа всаки убод. —

Разлога, који су били повод те се тетовирање увело, већ их је нестало, но с једне стране нагон подражавања, који се у људима находи, а с друге стране што домаће становништво чврсто чува народне навике, довољно је, да ће се накажење тијела овијем тетовирањем још задуго као народни обичај одржати међу католицима у Босни и Херцеговини.

Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine

piše **Franjo Fiala.**

I. Nagjen grob kod Ljubuškog.

U jesen 1887. prilikom službenog posla u Ljubuškom (Hercegovina) upotrebio sam priliku, da dokolicom upoznam mnogobrojne historijske i predhistorijske spomenike onoga predjela.

Što sam svoje pobrano iskustvo i nalaske ovdje pribilježio, učinio sam s toga, što je za sada dobro došao svaki materijal za upoznanje rimskoga doba, i predhistorijske kulturne epohe Bosne i Hercegovine, kako bi se mogao upotrijebiti vremenom u opisu najstarije povijesti ovijeh zemalja.

U polovici novembra 1887. doznadoh, da su se kod Hrašljana, predgrađa od Ljubuškog, otkopali grobovi. Mjesto je 100 koraka jugoistočno od onoga mjesta, gdje se testa u Čitluk odvaja od one u Čapljinu. Nalazište bijaše u vinogradu nedaleko od kolibe jednog tamošnjeg žitelja. Na žalost doznadoh ondje na mjestu, da su grobovi otkriveni još prije nekoliko sedmica te da su nagjene ljudske kosti u njima već ukopane u groblju. Uz prkos mojemu nagovaranju nikako ne htjedoše da mi pokažu dotičnoga mjesta.

Razgledajući pobliže mjesto padoše mi u oči dva rimska zapisa na nekoliko koraka od grobova u kamen urezana u obliku zadušnih ploča, no bijahu vremenom rastrošena i nečitka. Da ih slupam u hartiju, za to ne imadoh ni kade niti nužnoga pribora. Možda su Blau ili Hörnes već od prije čitali ove zapise i objavili ih.

Blizu kamenitih ploča imaju ostaci jedne starodrevne masline, ciglo jedne u obližnjoj okolici Ljubuškog.

Grobovi bijahu ravni grobovi, bez ikakva uzvišenja. Od okolnih žitelja doznadoh, da su pri ukopu kostiju bezobzirce iznova ukopani mnogobrojni predmeti od željeza i nekoliki od tuča.

Prokopavajući mrve na licu mjesta ovoliko sam uspio.

Jedva $^1/_2$ metra ispod površine zatekoh masnu truhlu zemlju bez djelića uglja i luga; slojevi bijahu sa svijem isprekidani ušljed predhodnog iskopavanja.

U ovom tavanu oko $^2/_3$ metra duboko u zemlji nagjoh ove predmete: jednu ibulu od tuča, jedan željezni nož s jednom sječenicom, odlomke nakita od tuča, željezne klince, jedan želježni šiljak od strijele, trunke i vrat jedne suzne bočice, komad plavetne palice od stakleta obvijene bijelom prugom, odlomke jednog mača i nekolike veoma zargjane gvozdene pribore, ne mogavši da shvatim na što su.

Inače nagjoh još malo razbijenih crjepovnih sudova od crvene, dobro pečene gline i jedan sa svijem otrven novac od tuča.

Od ljudskih kostiju ne mogoh osim nekoliko sa svijem truhlih trunaka ništa više naći u spomenutom sloju.

Fibula od tuča prevučena plavetno zelenom patimom imade oblik luka i bogato je ornamentovana. Sliku joj u prirodnoj veličini pokazuje figura 1.

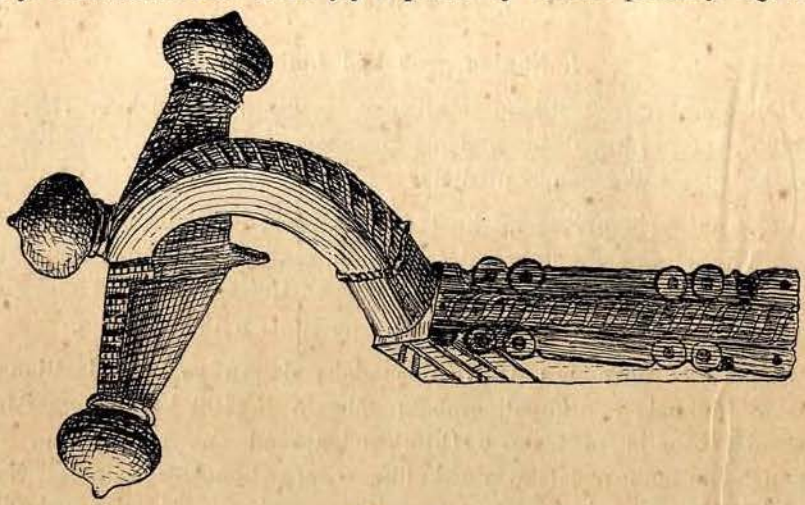

Figura 1.

Željezni nož s jednom sječenicom naslikan u pola prirodnoj veličini u figuri 2. opominje do duše po svojem obliku na izvjesne tipove Hallstatske periode; no obzirom na položaj i na nagjene predmete cio pronagjen grob može se ubrojiti samo u pokrajinsko-rimsku kulturnu epohu.

U blizini ovoga nalazišta nagjeno je iznovice novaca iz docnijeg rimskog carskog doba, pa i duvarovi od rimskih cigalja, megju ovijema i tavanica od blizu dva kvadratna metra širine.

Na poljima u ravnici oko Ljubuškog, Hrašljana i Humca imade puno krševa od cigalja i crjepova od gline rimskog podrijekla; po grobovima i zadušnijem pločama, isto i po zidovima na sve strane vidi se, da je ovdje bila neka stara rimska naseobina.

II. Gomile u ljubuškom kotaru.

Kako brojem tako i ogromnom veličinom svojom padaju u oči posjetiocu gomile, tumuli u okolici Ljubuškog. Narod ih zove gomilama. O porijeklu i cijelji njihovoj narodno predanje znade tek nešto da nam priča.

Nekoji okolni stanovnici spominju Grke kano začetnike ovijeh gomila; drugi opet pričaju da je u njima ukopan nekakav junak ili kralj.

Samo sam ciglo o jednoj gomili čuo neku osobitu priču. Humka, u prilicnim dimenzijama, leži na testi od Ljubuškog u Studence oko 4 kilometra daleko od Ljubuškog. Priča što sam ju slušao od nekoliko seljaka glasi po prilici ovako: „U staro vrijeme živio je u ovom kraju neki čarobnik koji je svojom opačinom i nevaljaštinom bio strašilo svijeta. Kad je sve to već prevršilo mjeru te druge pomoći ne bijaše, diže se vas narod na nj, uhvate ga na jednom polju i ondje kamenjem zatrpaše. Navališe ogromne stijene preko njega, da ne mogne više ustati. I od toga vremena bacio bi svako prošavši kraj groba po jedan kamen na nj, te tako postade ogromna gomila na grobu čarobnikovu".

Gomile su mahom humka od nabacanog kamenja, rijetko se vigja da su podzidane sirovo otesanim kamenima.

Kod Crvenog Grma, blizu dalmatinske megje imadoh prilike, da vidim jednu otvorenu gomilu.

Gomila bijaše razvaljena radi vagjenja šotra za testu te grob uvaljen u prirodnoj dubljini zemljišta ležaše otvoren.

U svemu je izgledao grob kao kakav sanduk, sastavljen od nekoliko vertikalno položenih sirovih kamenitih ploča, a pokriven bijaše takogjer sirovo otesanim kamenima. Dužina mu je 1 metar, visina 60 cmtr., pravac osovine u dužini je od istoka na zapad. Kad otvorih sanduk nagjoh u njemu dobro očuvanu čovječju donju vilicu, komade čovječjeg temena i kostiju od udova razdrobljenih od nabacanog kamenja. Zanimljiv ae temen, jer je veoma prevučen bakarnom patinom, j to je znak, da je u grobu svakako bilo i dodataka od tuča. Možda je ovaj sanduk istom u novije vrijeme porobljen.

Od uglja, pepela ili sagorenih kostiju ne bješe u grobu ni traga, isto ni traga komadićima od glinenih crjepova.

O sandučnom obliku ovijeh grobova saopštio mi je i jedan činovnik u Ljubuškom nešto, što se podudara s mojim opažanjem.

Graditelji ovijeh gomila po svoj prilici su ukopavali svoje mrtve nesagorene i čučećki u položaju.

III. Megjugorje.

Iz Megjugorja, gdje se mogu vidjeti očuvani ostaci stare rimske teste, dobio sam dobrotom geometra g. Mlakera jedan halat svakako rimskog porijekla, iskopan na nekom zemljištu.

Taj komad naslikan u prirodnoj veličini u fig. 3. smatram da je rimski držak od pisala (stilus), kome je vrh odlomljen.

Gornji dio ukrašen poteznim ornamentima, sastoji se od crno patiniranog tuča, a donja proširena partija za glačanje voštanih tablica, načinjena je od željez

Fig. 3.

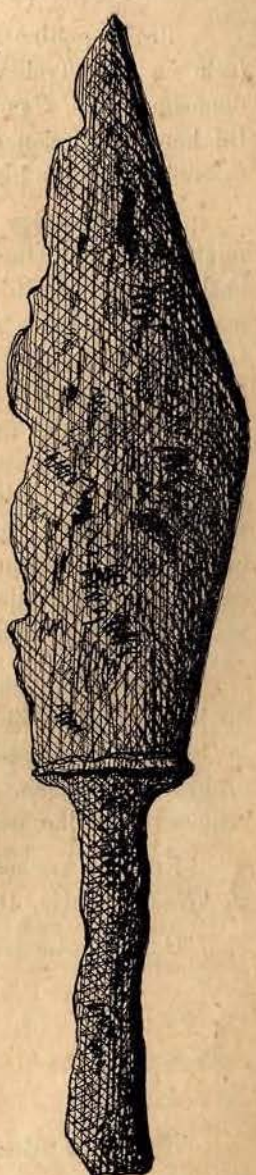

Fig. 2.

U rimskim novcima iz toga predjela, nagjoh razne rimske porodične novce, pak onda novce careva Trajana, Antoninusa, Piusa i Hadriana. Regje se nahode novci iz Dyrrhachiuma.

Na visoravni više Hrašljananagjoh tragova od pečenih zemljanih bedemova. Crjepovi što ih na mjestusakupih, ukrašeni su valovitim ornamentima, što su po Virchovu karakteristični za predhistorijske bedeme.

Crjepovi su već uobličeni naloničarskom kolu a ragjeni od gline koja sadrži škriljca. Pri mom malenom istraživanju upljačkao sam svega nekoliko željeznih komada i razlomaka jako irizovanog stakleta.

IV. Kamena rukotvorina (artefakt) iz Vojkovića kod Sarajeva.

Prošle godine mjeseca juna dobio sam od jednog seljaka iz Vojkovića, (selo na dnu Trebevića u blizini Krupca) kameni artefakt, čiju sliku ovdje donosim. Gosp. Szombathy, čuvar dvorskog muzeja u Beču, našao je, da je taj komad izragjen od afanitičnog škriljca, koji ima jedrinu 2·99 i tvrdinu 7., te sadržaje dosta bjelutka; boje je zelene slične nefritu (Nephrit).

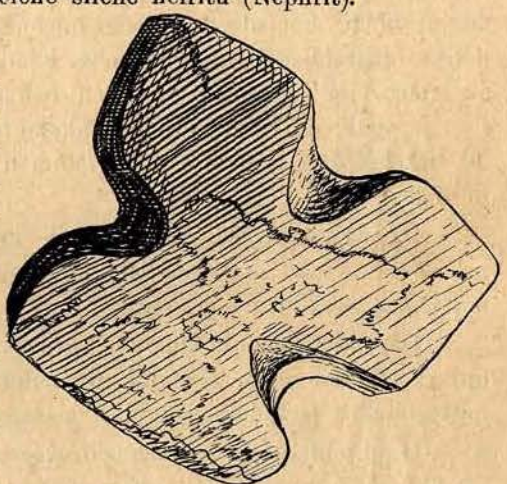

U koliko sam doznati mogao, nije se ova vrsta škriljca dosada našla u Bosni. Pošto nagjeni artefakt nema oštrica, što se nije mogao upotrebiti kao sjekira, ni kao klin ili čekić. Kad je g. Dr. Montelius prigodom svog putovanja po Bosni ovaj predmet kod mene razgledao, izjavio je da je po svoj prilici nekakva hamajlija (amulet), jer dvije udubine na kamenu pokazuju jasne znakove, da su nastale trvenjem kanafe, kojom je ta hamajlija bila obavijena.

Mjesto, gdje je ta hamajlija nagjena, leži na ogranku Igmana, koji siže do blizu rijeke Željeznice. Po ostancima starog bedema moglo bi se reći, da je tu bila predhistorijska naseobina; to potvrgjuje takogjer ondje nagjeno orugje iz kremena. Ja sam iz tamošnje okoline dobio šiljak strijeljice od jaspisa i nekoliko nožića od dresve (Hornstein).

Komade kremena, što se ondje često nagje, upotrebljuju tamošnji seljaci za kresanje vatre. Dotično brdo zove se „Naklo“.

Odlučio sam istraživati to mjesto te se nadam povoljnu uspjehu.

Različito. — Различито.

Пјесна о освојењу Кандије године 1080. по хиџрету (1669)

Вриједно је да се забиљежи, да мухамеданци у Босни и Херцеговини често материнскн језик пишу турским словима. Недавно добих пјесну, коју је неки Каимија спјевао о освојењу Кандије на босанском језику употребивши при том турска слова.

По оригиналу гласи та пјесна:

اولر بر قاچ بلوك ایمش هم اسکیدن ملوك ایمش
سفر قلمق سلوك ایمش چو فتحه یول بولر آچدی
قوپار کیم بونده بر طوفان کسیلور باش دوکیلور قان
سعادتلو چیقه سلطان نیچون صلحك باشین کسدی

(بو معجز مصطفانکدر فتح ونصرت خدانکدر)
(دینلمز بو فلانکدر خدانك قلمی آچدی)

اووی والاسی ملاتاچقی اوتیکوام قندیه بودی سوژان طروسقی قاد وام او دده قندیه
اودقاقوسته پوستالی ایز غوبسته والاسته لی نسته تاقواو ستالی قاد وام اودده قندیه
کلیسو حوکته غرادیتی دووارووه قراتتی بوسنه جغه وراتتی قاد وام او دده قندیه
نمویتسه قلادیتی اخر واته پالیتی زاتو مکته پلاتتی قاد وام اودده قندیه
نیه او و وقوز اریت بوغمکته نسواریت تورچی کواس پوژاریت قاد وام او دده قندیه
چو دوکته قوقاتی تورچی کواس طوقاتی او تیکوشه دوقاتی قاد وام او دده قندیه
نیه اووو زؤاچات قانوقوزه درء اچات بوغمکته درءاچات قاد وام او دده قندیه
نیه اوو غلوشیت ایغووه ده دوشیت چو دوکته سوشیات قاد وام اودده قندیه
قاموام فرانوای مهات نتیه مر تاو نید وحات نمورته او پوحات قاد وام اودده قندیه
حوکش زوونوم قراتات بوس مارقو شاتات بوغمکه واس اسمأتات قاد وام اودده قندیه
پوویرزیته حالیو ایوه لیقو غالیو پریمیشوام یالیو قاد وام اودده قندیه
نه دیرژیته کورفسه راسقیده سه تیرپزه او تووریسه ایره زا قاد وام او دده قندیه
ناپراویسته غودینا اوسام دست لطینه ای حلاده لطینه قادوام او دده قندیه
اشتو دوسه اومزه نه ایماسته اوبرازه نه چقایته دومرازه قاد وام اودده قندیه
ویرزته اسپلت ای قطور قامو جنرال طودور زاغونته قوزه اوتور قاد وام اودده قندیه
ایزدوبرونیقه اواومیش سوه یالیوم او قومیش ایزغبه له اواو میش قاد وام اودده قندیه
کلیس حوکته تویردیت ترسه استورچیم غریدیت نمویته سویرتیت قاد وام اودده قندیه
اشپلت پوویرغوواتروغیژ ته چنیته اسچارم میر شبنیق او ده ویر قاد وام اودده قندیه
اوذادرسه نه اوذدای چاروبلاغوسوه پودای اتقوچه رأچی صادندای قاد وام اودده قندیه
ذاپوویدی عیسوقرست تورچتسه دغنی پرست اوبوریسه ناتله ریست قاد وام اودده قندیه
تورچی حوجه یوش وله تاقو اسلووه سوه ؤاله پو ویرزیته تاقوقوه قاد وام او دده قندیه
اپلاننه الامان ایوه لیبك قلامان او پوستسه قلامان قاد وام او دده قندیه
قا اسژ یا ارا وه ای دیرژاوه موراوه اسوه یه زمله چاروه قاد وام اودده قندیه
نه ایماسته میره سوتوناواس دیره او ستانتسه ویره قاد وام او دده قندیه
دوچکه تورچین دوموره پود ایتمو قوموره دوقنبوده پوموره قاد وام اودده قندیه
نمویسته توژیت سامی سبه روژیت تورچی کواس قوروژیت قاد وام اودده قندیه
تورچی قونه اوطووه هم دوقاته غوتووه سوه پیر یپاشه صوه توه قاد وام اودده قندیه

دنوغ بوغه روبوی	ید نوغ اوچه سینوو	نویرا واس او بوری	قاد وام اوده قدیه
زناسته‌لی‌اوغن وروکی	اشتا اشتا چارپروچی	سامی‌سبه‌طررقوم‌قروچی	قاد وام اوده قدیه
وغیه‌یدان‌سونچه یدنو	اسوه اسلووه‌قاژویدنو	اوستادوسته‌ویرلویادنو	قاد وام اوده‌قدیه
یه رچتو ستونیتی	وکه‌زبوغم‌پراووژیویت	نو یرنیقوم ولاسته‌بتی	قاد وام اوده قدیه
دبوغاسمو بوغ‌پوروچی	بوژییه‌سه‌اسلووه‌پرواوچی	زالودوسه‌ولاستل‌موچی	قاد وام او دده قدیه
یاشنه‌وام اسوه‌قادووه	اویرازنشه‌اسوه‌غرادوه	ذاداشوم سوه‌یا دووه	قاد وام اوده قدیه
ایمی یه‌او حودی	او ندیق دو حودی	او کتا بوناحودی	او تیکو ام قدیه
ویره پامت‌پوغودی	ترسه‌امو دوغودی	او قولیه نا غودی	قاد وام اوده قدیه
ووده‌می‌توده‌حودسمو	غلادایوکی‌می‌ویدسمو	اسوه‌یه‌تورسقوویدسمو	قاد وام او دده قدیه

اوویه ساده علامت نقیه طورچیم سلامت نویر نیقو ملامت
قدهیم اووده قدیه او تیکوام قدیه

Увод је турским језиком спјеван и гласи у пријеводу:

Њих бијаше неколико буљука,
Задаћа им бијаше војеват,
Отален настаће туфан[1]),
Изаћи ће величанствени Султан,
Чудеса су ово Мустафина[2])
Од старина бијаху владари,
Они отвориште пут освајању.
Сјећи ће се главе, а крв прољеват.
Који ће учинити, да будне опћи мир
А освојење је помоћ божија.
Не може се казати, да је то учинио ко други
Већ је то божији калем створио.

Пјесник наставља даље: [3])

О ви Власи млетачки!
Отић' ће вам Кандија,
Будите сужањ турски
Кад вам оде Кандија.
Од како сте постали,
Изгубисте властели,
Нисте тако остали
Кад вам оде Кандија.
Клис хоћете градити,
Дуварове кратити,
Пусто ће га вратити,
Кад вам оде Кандија.
Немојте се кладити,
А Хрвате палити;
За то ћете платити
Кад вам оде Кандија.

Није ово коза рит[4])
Богме ћете не сварит
Турци ће вас пожарит,
Кад вам оде Кандија.
Чудо ћете кукати,
Турци ће вас тукати,
Отићоше дукати,
Кад вам оде Кандија.
Није ово звечат,
Кано коза дречат,
Богме ћете дречат,
Кад вам оде Кандија.
Није ово глушит,[5])
И говеда душит,[6])
Чудо ћете сушит,[7])
Кад вам оде Кандија.

[1]) Туфан = потоп опћи.
[2]) Пророк Мухамед.
[3]) Биљежио сам ту пјесну тачно по оригиналу не гледећи на погрјешни ритам многе друге погрјешке.
[4]) Ријети = рећи.
[5]) Немарити
[6]) Клати.
[7]) Постити.

Кам' вам Фрањо и Михат,
Нит је мртав ни духат, [1])
Не морете опухат,
Кад вам оде Кандија.

Хоћеш звоном кретат,
Бос Марко шетат,
Богме ће вас сметат,
Кад вам оде Кандија.

Поврзите халију, [2])
И велику галију,
Примише вам јалију, [3])
Кад вам оде Кандија.

Не држите Ђорфеза,
Раскиде се трапеза,
Отвори се и реза [4])
Кад вам оде Кандија.

Направи се година,
Осамдесет љетина,
И хиљада љетина,
Кад вам оде Кандија.

Што дођосте у Меза,
Не имасте образа,
Не чекајте до мраза,
Кад вам оде Кандија.

Врз'те Сплит и Котор,
Камо ђенерал Тодор,
Загон'те козе у тор,
Кад вам оде Кандија.

Из Дубровника у Омиш,
Све јалијом у Комиш,
Из Габеле у Омиш,
Кад вам оде Кандија.

Клис хоћете тврдити,
Тер се с Турцим грдити,
Немојте се срдити,
Кад вам оде Кандија.

Сплит поврго ватрогир,
Те чините с царом мир,
И Шибеник оде вир [5])
Кад вам оде Кандија.

У Задар се не уздај,
Цару благо све подај,
Ко ће рећи сад не дај,
Кад вам оде Кандија.

Заповједи Исукрст,
Турчите се, дигни прст,
Обори се на тле Рист [6])
Кад вам оде Кандија.

Турци хоће — још веле
Тако слова [7]) сва веле,
Поврзите тако кове,
Кад вам оде Кандија.

И планине Аламан,
И Велебић, Киламан
Опустиште Киламан,
Кад вам оде Кандија.

Ка' Истрија и Рава,
И држава Морава,
Све је земља царева,
Кад вам оде Кандија.

Не имасте мира,
Сотона вас дира,
Остав'те се вира, [8])
Кад вам оде Кандија.

Дођ' ће Турчин до мора,
Подајте му комора, [9])
Док не буде помора,
Кад вам оде Кандија.

Немојте се тужит,
Сами себе ружит,
Турци ће вас кружит,
Кад вам оде Кандија.

---

[1]) На издисању.
[2]) Ћилим персијски.
[3]) Обала.
[4]) Реза = гвожђе на вратима, о којему катанац виси.
[5]) Ваљда на вјеру.
[6]) Хришћанлук.
[7]) Књиге.
[8]) Вир = језеро.
[9]) Коње товарне.

Турци коње утове,
Хем[1]) дукате готове,
Све прејаше свјетове,
Кад вам оде Кандија.

Једног Бога робови,
Једног оца синови,
Невјера вас обори,
Кад вам оде Кандија.

Не знасте ли огањ вруħи,
Шта и шта цар поручи,
Сами себе Турком круħи,
Кад вам оде Кандија.

Бог је један, сунце једно,
И сва слова кажу једно,
Остадосте врло јадно,
Кад вам оде Кандија.

Није реħ' то стунити,[2])
Већ с Богом право живити,
Невјерником власте[3]) бити,
Кад вам оде Кандија.

Од Бога смо, Бог поручи,
Божије се слово проучи,
Залуду се властел мучи
Кад вам оде Кандија.

Примаше вам све кадове,[4])
Опразниште све градове,
Задаше вам све јадове,
Кад вам оде Кандиија.

Каимиа уходи,
И у невик[5]) доходи,
У ħитабу находи
Отиħ ħе вам Кандија.

Вире[32]) памет погоди,
Тер се амо догоди,
У кули се нагоди,
Кад вам оде Кандија.

Свуд ми туде ходисмо,
Гледајућ ми видисмо,
Све је турско, видисмо,
Кад вам оде Кандија.

Ово је сада аламет[6])
Нек је Турчину селамет,[7])
Невјернику меламет[8])
Кад ми оде Кандија.
Отиħе вам Кандија!

Приопħио **Хусеин еф. Карабеговић.**

---

[1]) Хем т. р. = и.
[2]) Стунит = заборавит.
[3]) Господар, владар.
[4]) Миомирисе.
[5]) Без псзива.
[6]) Вире = Вјере ми!
[7]) Знак.
[8]) Нек је сретно.
[9]) Јадовито.

Narodne priče. [1])

Pribilježio **Ivan Zovko** pom. učitelj.

Kako su postali steći.

Ono su ti bila dva kralja pa se žestoko zarate. — Najprije se pozovu na junački mejdan, da se sami sobom ogledaju. No tu im sreća ne pokaza, ko je od njih dvaju jači i moćniji. — Cijeli jedan dan gonjali su se po polju, ali sve uzalud. Uvijek bi jedan drugoga u isto vrijeme i na istom mjestu ranio. Recimo, ako bi prvi protivnik ranio drugoga u lijevu ruku, to bi ovaj isto tako ranio onog prvog u lijevu ruku i to baš u isti mah i na istom mjestu. — Napokon uvidješe, da tako ne mogu nikako izići na kraj. S toga stanu spremati silne i žestoke vojske i ureku vrijeme i mjesto, gdje će se ogledati.

Jedan od njih imao je nešto manje vojske, ali baš prije nego će se pobiti, na jedan put se namiri jednako broj i na jednoj i na drugoj strani. Pa kad prebroje vojsku, sami se začudiše. — Nijesu znali nikako, kako se to dogodilo, a znali su, da je jedan od njih imao manji broj vojske. Biva, džanum, meleći se pretvorili u insanski suret (lik), pa prešli na onu stranu, gdje je bilo manje vojnika. Ele šta ću ti duljiti: napokon dogje vrijeme da se ogledaju. — Obje vojske junački su se borile, ali nuto čuda! Gdje bi jedan vojnik drugog pogodio i ranio, to bi onaj drugi onog prvog isto tako ranio u isti mah i na istom mjestu. Ama baš i kod vojske se je tamam onako dogagjalo, kao i kod kraljeva. Stoga je i na jednoj i na drugoj strani padao jednak broj vojnika. Kraljevi sami vide, kako im nemilice gine vojska. Žao im je, ali jedan drugome nikako ne će da popusti. — Najposlije ugovore, da se nekolicina boljih momaka izabere s obje strane, pa koji od njih nadjačaju, neka bude mejdan (pobjeda) u onoga kralja i one vojske. Kako smisle, tako i učine. No i ovo im ništa nije prudilo. I ovdje se je isto, kao i prije zbivalo. Momci su i na jednoj i na drugoj strani jednako padali.

Poslije ovoga ureku opet njih dvojica, da se biju, ali im je bilo isto onako, kao i prije. Za tim iznova pokušaju sreću s vojskom, a najposlije izabirahu uvijek po nekoliko momaka s obje strane, da oni bar jedared odluče mejdan, ali sve utaman. — I tako su oni neprestance, sad jedno, sad drugo mijenjali, te su ratovali bez prestanka sve u avaje (uzalud) punijeh deset godina. — Jadni narod vas im se bio u crno zavio. Kako ne će, kad tolika sila izgibe. Svak je želio mir, ali njih dvojica ni za dlaku jedan drugom da popusti.

Na jedan put im dogje misao, kako će se jedan drugome osvetiti. Obojica jedno isto zamisle, a to je, da jedan drugome kućnu kraljevsku grobnicu

[1]) Strane i zastarjele riječi pisane su i protumačene edino onako, kako ih sâm narod govori i razumijeva. A to se najbolje vidi s obzirom na pisanje iz ovijeh riječi: čim biljur, allah rahmetile, a pravo bi se moralo pisati: kjim biljur i allah rahmet ejle. Isto tako, kako već spomenuh, držao sam se i tumačenja jedino po narodnom shvaćanju, kao n. pr. ergjum = neprestano, a pravo bi se reklo „u svako doba“ i t. d.

Muhammed i Allah, kao i druge riječi, koje budu dolazile u pojedinijem člancima, pisane su sa dva jednaka izasebna suglasnika i to za to — pošto vjernici prorokovi ta dva imena i druge njima slične riječi po arapskom načinu ovako izgovaraju, stoga sam i ja — prekoračivši pravila našeg pravopisa — ove riječi tako napisao našoj učenoj i pobožnoj braći muhamedovcima. Sva tri ova članka pričao mi je po prilici još u 1885. god. moj poznanik iz Mostara Avdo Rudan, od kojega imam još priličan broj ovakovijeh stvari. Sabiralac.

(kryptu) — mi reknemo mezar — razore i da sve insanske kosti iznutra izbace. A to je u nas veliki gjunah (grijeh). Nema ti većega i težega gjunaha, nego kad staneš na mrtvu insansku kost. Ele šta ću ti duljiti: njih dvojica prije svega odrede da svaki na svoju grobnicu metne jedan velik kamen, biva stećak, tako da ga ne može ni ampa (množina) ljudi odmaknuti. Iza ovog ustanove vrijeme, kad će onaj stećak metnuti na svoju grobnicu i razroviti grobnicu onog drugoga. Oni nijesu znali, da obojica jedno isto kane učiniti. I tamam jedne snosne tavne noći, kad su to htjeli učiniti, susretnu se na putu. U prvi se mah zapanje, al najednoć jedan drugome priskoče i poljube se. To isto učine i njihovi pratioci, koji su im pomogli dovaljati stećke, a sjutradan i sva vojska.

Vas narod veselio se i radovao tome dogagjaju, te je dovu činio Bogu. A kao spomen ovoga dogagjaja počne narod i jednog i drugog kralja mećati stećke na svoje mezare, biva grobove. Od tada kažu, falan, da su postali stećci.

Kako postaje potres.

Kad je Bog, jarabi šućur (Svemogućem hvala), stvarao ovaj svijet, jaratisao je (stvorio je) sve od ništa. Pa kad je sve tako lijepo stvorio, jednoga dana zamole ga pegamberi (sveci), da stvori jednu životinju, što može veću. Allah, tobe jarabi, (slava mu budi!) svojijem pegamberima odmah ispuni želju i jaratiše jednog veoma velikog vola. Eto koliki je taj vô bio, kad ga je Bog pokazao pegamberima, nije ga mogla više zemlja držati od težine. Sva zemlja gotova se bila prolomiti, te se je bibala (kretala) kao na vodi. Pegamberi su sami ibret uzimali (čudili se), šta je akt'ala (pravedni Bog) stvorio. Onda Bog lijepo zapovjedi volu, da se zemlja nepropunta (sruši), neka sigje ne u zemlju, nego čak pod zemlju i da stoji sve na jednom mjestu u miru. Eto vidiš, koliki je taj vô velik, a on ne može da puno izjede. Pa kada samo migne jednom malom dlakom, odmah se zemlja potrese i tako s njega postaje tréšnja. A kada bi se vas mignuo, cijela bi zemlja otišla u propuntu. Čuo sam vala i to, da će pred kijamet (sudnji dan) izići opet na svijet, pa će svi oni, koji su imansuzi (zli i opaki), kad ga samo pogledaju, odmah se skameniti i umrijeti. Neka vala, pravo je, jer se ne može više ovako živjeti.

Kako je postao snijeg.

U prijašnja vremena, kažu da se je svijet bio jako izopačio, tamam kao i danas. Za to allah odluči telef učiniti (uništiti) sve zle i opake ljude. Stoga stvori veoma veliku množinu snijega, ali sve u jednoj grudi, kojom je hotio od jednoć tepelejisati (uništiti) vas opaki dunjaluk (svijet). I tamam, kad je zamahnuo njome, da je baci, pristupi k njemu Muhammed pegamber, te ga zamoli, da je ne baca, jer da može megju zlim ubiti i kojega dobroga. Allah učini po volji pegamberovoj i zovne dva meleća, koji odmah otada počnu turpijati onu grudu snijega. I tako i ljeti i zimi pada snijeg, ali ga mi ne vidimo ljéti, jer se pretvara od vrućine u ariju (zrak). Kazivao mi je alah rajmetile (pokoj mu duši) Salih Šantar, da je otada i grudanje postalo; to ti biva ne znam za sigurno kazati. Pa kad su ljudi gori i zločestiji, onda pada i više snijega. — A ona dva meleća ergjum (neprestano) turpijaju onu grudu snijega, ali još je nijesu ni pola oturpijali. Proći će ćim biljur (Bog zna) godina dok svu grudu oturpijaju.

Љетошња искапања на Гласинцу.

Земаљски музеј добио је и ове године лијеп број прехисторијских предмета, ископаних на Гласинцу. Раскопано је свега 66 громила у близини Сокóца и то понајвише на Талинама, на Радави, под Лазима, те једна велика громила од 25. м. у премјеру и више мањих код села Чаварина. Народ и ту громилу зове Араревом, те вјерује, да се под њом благо крије. Раскапајући је нашло се трагова, да је ту већ неко копао, али сва је прилика, да није ништа нашао, па се оканио посла. Ова громила била је најбогатија од свих досадањих, а међу предметима од туча, што се у њој нађоше, споменућемо: лијепу коринтијску кацигу, (врло лијеп и риједак примјер кациге, како се је у Грчкој око шестог вијека прије Исуса носила), пâс сложен од низа лијепо израђених зглавака са китом од туча, 2 големе и двије мале халхале од туча, приличан број Фибула, дугмета и другог накита. Од жељеза нађена је сјекирица, која се у бој носила, 2 копља и више уломака. Љетос ископани предмети представљају нам већим дијелом облике, који су већ лане нађени, те су карактеристични за гласиначку технику бронца, али опет и лијеп број посве нових облика, који се у једну част ослањају на облике из других крајева јужне Европе, или су посве нови.

Љетошњим искапањем управљаше учењаци Др. Хампел, конзерватор народног музеја у Будимпешти и Др. Хернес, асистент двор. музеја у Бечу, које је високо заједничко министарство нарочито на ту цијељ одаслало на Гласинац, за тим кустос зем. музеја Др. Ћиро Трухелка.

У своје вријеме приопћићемо поближи извјештај о успјеху овог искапања.

Kongres antropologa u Beču.

U prvoj polovici mjeseca augusta o. g. sastao se je u Beču zajednički kongres bečkog i njemačkog antropološkog društva, pod izmjeničnim predsjedanjem obaju predsjednika g. baruna Andriana Werburga i g. tajnoga savjetnika Virchova. Kongres posjetiše učenjaci sa svih strana austro-ugarskog i njemačkog carstva.

S kongresom bijaše skopčana i izložba najzanimivijih prehistorijskih predmeta sa svih strana monarkije. Sa zadovoljstvom možemo isticati, da su u toj izložbi odlično mjesto zauzimali predmeti iskopani ljetos na Glasincu, te su ih stručnjaci prosmatrali velikim interesom, jedno s toga što je to prva poveća zbirka prehistorijskih starina iz Bosne, koja je izašla na javnost, a opet i s toga, što Bosna i Balkan bijahu stazom, kojom je kultura u prvom svom razvoju prolazila sa istoka i juga k sjevernim narodima.

Na tom kongresu bijaše Bosna zastupana po kustosu zem. muzeja Dr. Ćiri Truhelki, koga je zemaljska vlada upravo rad toga odaslala u Beč.

Antropolozi držahu svega pet zajedničkih sjednica a od predavanja, što ih je tom zgodom bilo, spomenućemo ova:

Dr. R. Virchow: Starine s onu stranu Kavkaza

Karl J. Maška: Suvremenost mamuta i diluvialnog čovjeka u Moravskoj

J. Szombathy: Diluvialni predmeti iz Moravske
Grof Gundaker Wurmbrandt: Srodnost domaćih i stranih broncova
Dr. Marchesetti: Grobište Sta Lucia u Primorju
M. Wosinsky: Našašća iz Lengyela (Madžarska) i način ukopavanja
Dr. Ćiro Truhelka: Nekropole na Glasincu
Dr. Otto Tischler: Prinos povijesti prije i poslije rimskog emaila.

Iz Beča krenuo je kongres u Budimpeštu, da razgleda iskopine u Aquincumu i narodni muzej.

Dopisi uredništva — Дописи уредништва.

Госп. М. О., Крупа. Ваш чланак о Отоци требаће скратити, да се могне примити у овај лист. Јавићемо Вам се писмом.

Gosp. Marko Nani, Livno. Obećani članak željno očekujemo za IV. knjigu.

Госп. Ђорђе Свитлић, Тавна. Тамошња околица обилује стварима, које би требало описати за „Гласник“. Радоваћу се, ако ми пошаљете који чланак из оног краја.

Gosp. P. M., Bihač. Primili smo s više strana pisama, u novije doba pisanih bosanskom ćirilicom (bosančicom), kojom se i dan danas služe mnoge ugledne muhamedov. familije u Bosni-Hercegovini. Kad priberemo još neke spise, za ovo pismo osobito karakteristične, progovorićemo o njemu u „Glasniku,“ te ćemo se pri tome obazrijeti i na Vašu radnju. Da ste nam zdravo!

Госп. Виду Вулетић-Вукасовићу, Корчула. На писмо, отправљено у Трстено, очекујемо одговор. Надамо се, да је пошљедње Ваше путовање било плодно и за — „Гласник“. Поздравље.

Sarajevo, oktobar—decembar — 1889 — Сарајево, октобар—децембар.

Glasnik
zemaljskog muzeja
u
Bosni i Hercegovini.
Knjiga IV. Godina I.

Гласник
земаљског музеја
у
Босни и Херцеговини.
Књига IV. Година I.

Uredništvo:
Sarajevo, zgrada zemaljske vlade.
Administracija:
Sarajevo, zemaljska štamparija.
Godišnja cijena Glasnika sa poštarinom 2 for. a. vr.
Pojedine knjige stoje sa poštarinom 80 nč.

Уредништво:
Сарајево, зграда земаљске владе.
Администрација:
Сарајево, земаљска штампарија.
Годишња цијена Гласника са поштарином 2 фор. а. вр.
Поједине књиге стоје са поштарином 80 нч.

Српско-православна црква светих Архангела у Сарајеву.

Приопћио парох **Симеон Чајкановић.**

Слика 1.

Будући је стара црква сарајевска у дугом времену двапута горјела, а доласком принца Евгенија Савојског 1697. год. у јуришу војске, поред ватре и много драгоцјених ствари погубила, то се сада у ризници и архиви њеној не налази врло давних и особитих каквијех старина; али опет има књига, одијела и других предмета, које је вриједно на видик изнијети. Књиге је све описао г. Мито Живковић у „Гласнику српског ученог друштва," књига 63. у Биограду, од год. 1885. но о самој цркви није управо ништа споменуо, па тако ћу ја овдје — што се тиче цркве и осталога — оно навести, што до сада нигдје није изнесено.

По шематизму српско-православне митрополије Дабро-Босанске за год. 1882. црква св. Архангела у Сарајеву изгорјела је (први пут?) 8. јула год. 1556; дакле је постојала у XVI. ви-

јеку, али се нигдје не налази убиљежено, ко ју је и када подигао. Но на сваки начин она је подигнута у почетку отоманске владе у Босни, не дуго иза године 1463. Узевши пак у обзир, како је тад поништена и изагнана сва српско-православна госпоштина у овој земљи, посве је прилично, да је овај храм сâм народ зидао онда, кад се и Сарајево узроком утврђења у њему нове и највише власти, нагло ширити почело. Али оставимо то за даља истраживања.

Проста тврда грађевина ове ниске цркве сва је зидана од тесаног камена и представља неправилан квадрат. Сазидана је под бријегом, без икака накита и укуса, до 1 метар дубоко у земљи и само на један свод, који је до 8 метара узвишен и ћеремитом покривен. Унутра је црква доста тамна; у висини су јој 2 мала прозора сриједом наоколо, 2 у олтару, 1 у параклису у паралели и 2 на западној страни, један над другим. На сред храма има велико — равно с подом — бијело камено коло с комадима од метра дужине, који су састављени око једне повелике округле плоче, гдје стаје мали чтец, кад чита апостол (посланија апостолска). За тим су ови предмети:

I Од сјевера, југа и запада има 8 простих и четвероугољних камених ступова са сводовима, на које се наслања горњи бој — или таван — за жене.

II. Свуда унаоколо високи су столови од растовине, а између ступова, ријетке од струга преграде.

III. Испред олтара, умјесто великих свијећњака усправљена су 2 од $1^1/_2$ метар висока ступца од камена, који су врлолијепо, озго до пола на 8 углова, а доље на 4 угла, са увијеним украсима од 4 стране и по сриједи истесани. На овим ступовима је округла плоча с клиновима за свијеће, а на лијевом има оборено поредани србуљски потпис, што га показује слика 2.

Слика 2.

Потпис је дакле од год. 7177. од створења свијета, а год. 1669. од рођења Исуса Христа.

IV. Пјевнице су старе, стрма положаја и од растова дрвета тврдо начињене, наоколо с палца дебелим и уврнутим изрезом ограђене, без икаке боје.

V. Сва је црква попођена дебелим плочама, а испред олтара за $^1/_2$ стопе узвишени перваз од тесаних је комада постављен.

VI. На лијевој (сјеверној) страни, са 8 степеница уздигнута је проповједница, поврх које стоји двоглави орао раширених крила, на која

се наслања евангелије, кад се чита при служби архијерејској. Она је од дрвета, с веругавим дашчицама и модре боје, прије 20 година начињена. Изнад ње се указују мреже, кроз које жене доље гледају, а уз њу при земљи лијева пијевница, са високим — даље — столом, какови су свуд у наоколо, које овдје слика под бројем 3. оку приказује.

VII. Према томе, ниже десне пијевнице је стô архијерејски, са три степенице, које се свагда с ћилимчетом покривене држе. И он је од растовине, попријечке са 7 редова малијех кочића и двије од кости јабуке. Тај је стô лијепо искићен и модро обојен. У њему се може и сједити и стајати по вољи, а завршује се са високим сводом (до тавана и мрежа) на један шиљак, на којем је натакнут позлаћен бакрени крст. На слици под бројем 4. види се крај од десне пијевнице и дио свода са каменим ступом, уз који се овај стô наслања, а десно и лијево почињу иконе, које су у разној величини испод мрежа понамјештене.

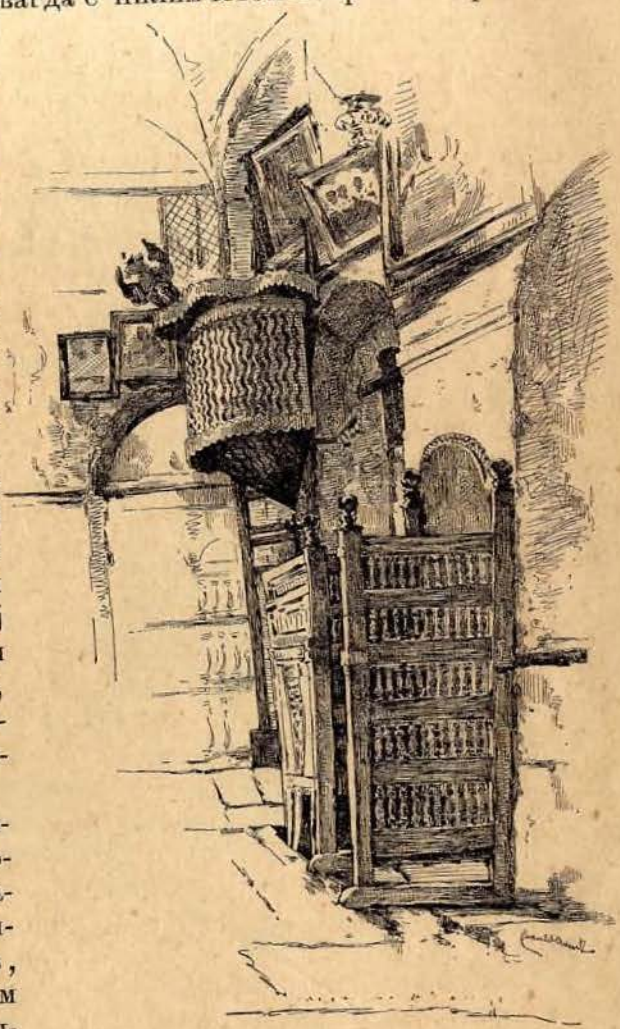

Слика 3.

VIII Црквено темпло. Темпло (иконостас) старе цркве израђено је у првој половини прошлога вијека, трудом и старањем митрополита Мелентија Миленковића, који је (по горњем шематизму) 1717 г. из Кратова — за манастиром Бањом — или из Добруна, први у Сарајеву настанио се и управљао Дабро-Босанском епархијом „на дику и благо цркве“ 26 година и 10 мјесеци, а умро 1740 љета.

Иконостас показује слика 5. Сад да набројим неке иконе и друге старине.

1. Исус-Христова пријестона икона.

На слици Спасове иконе, која у свакој православној цркви с десне стране олтара стоји, Исус Христос изображен је, како у столу с окованом у сребро десницом благосиља, а у лијевој руци држи

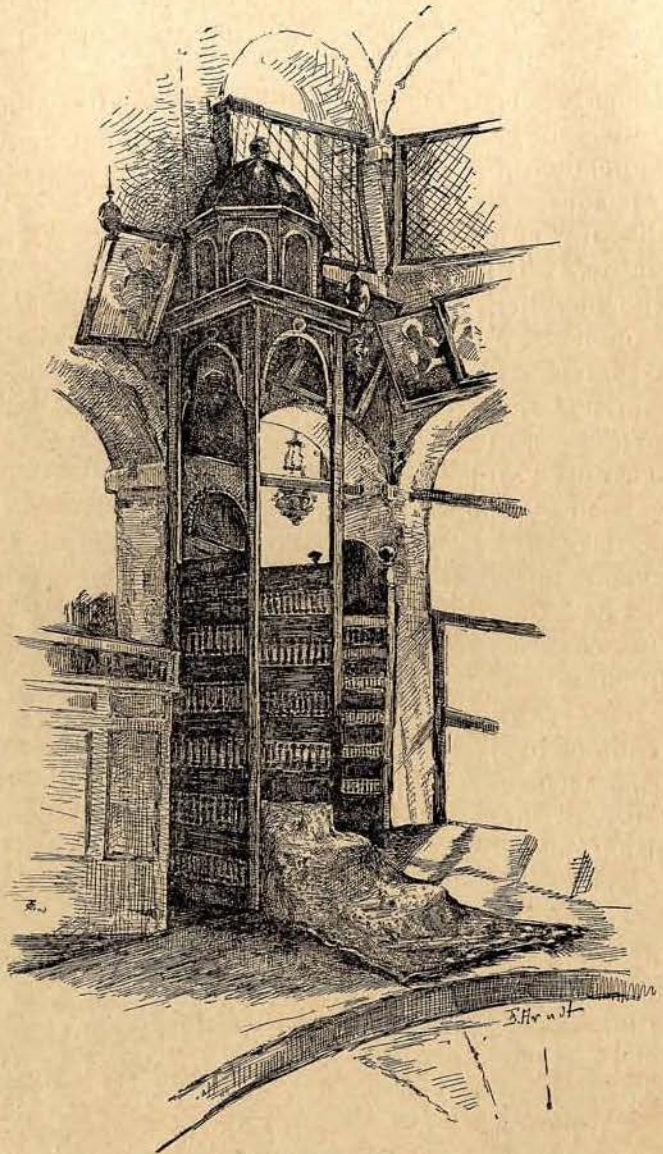

Слика 4.

отворену књигу с овијем србуљским натписом: (с једне стране) **прідетѣ бл҃гословени ѿца моего наследоуите** (с друге стране) **оуготованное вамь царьствїе.** Круг славе обиљежен је с позлаћеним, од сребра, оковом око главе Спаситељеве; у наоколо су 12 апостола, а озго по сриједи Господ Саваот, међу 2 архангела, с обје руке благосиљајући, са овијем натписом:

ст҃ъ ст҃ъ ст҃ъ Гдⷭ҇ь Савашт исполнъ нбⷭ҇ко и҆ земля славы твоеѧ҃. У подножју иконе са црвеном бојом у 2 реда има овај потпис:

Саписасе сиѧ икона ва славоу и хвалоу Сп҃ителю нашемоу Іс҃су Христꙋ вь дн҃и бл҃жененшаго ѿца и гн҃а архїеп҃кꙋпа пескаго и ва сей сервїи и Гл і І і арха те҆ · кїр А҃рсенїа четвртаго :· : ф :· еї днь : Неразумљиво и ријетко написано мјесто замрљано је, те се изгубили неки дијелови слова и цијела неколика писмена, али све овако значи:

„Саписа се сија икона ва славу и хвалу Спаситељу нашему Исусу Христу в дани блажењејшаго Оца и Господина Архиепископа Пекскаго (Пећскога) и васеј Сервији и Бл(гарији патри)арха (Ћирг)ије Ћир Арсенија четвртаго: фебруара 15. д(е)њ (= дан).

2. До ове пријестоне иконе Христа Спаситеља у истој величини — преко пола метра и у столу — свети је Архангел Михаил (храм цркви) с мачем у десници. Круг славе, крила и мач у сребро су му окованн, али нема никака потписа. Икона је много потамњела (од силнијех свијећа), а унаоколо изображена су разна дјела св. Архангела с другим божијим угодницима.

3. С лијеве стране олтара је икона Пресвете Богородице, како сједећи у столу, пред собом држи Божанственог Младенца Христа Исуса. Сребром оковани и позлаћени круг славе врло је лијепо искуцаном лозом украшен. Од истога кова, поврх главе Богоматерине стоји троцвјетаста царска круна, која је свуда и доље у ниски разнобојним камењем искићена. Дјеву Богомајку окружује 12 пророка, а у горњем реду на сриједи два ангела и међ њима до појаса, у одраслом добу Господ Исус Христос, како с обје руке благосиља земљу. По дну у два реда има овај црвени потпис:

Саписа се сїѧ икона ва с (замрљано) и похвалоу прѣ҆стые влⷣчцє нашей бцⷣи прⷭ҇одеви марїи. к даний прес҃щениш. гн҃а мїтрополита дабарскаго (и во)санскаго. кѵрїе кѵрь мелѐтїа лето ҂а҃.ѱ҃.л҃.д҃ м҃ца ф. е҃і. дн҃ь к сараіеве.

„Саписа се сија икона ва с(лаву) и похвалу пресвјатије Владичицје, нашеи Богородицје Приснодјеви Марији в дани Преосвјаштењејш(аго) Господина Митрополита Дабарскаго и (два слова изтрвена, али значе: Бо)санскаго Кирије Кир Меле(н)тија. Љета 1734. мјесеца фебруара 15. дењ ва Сарајевје.“

4 До иконе Богоматерине је икона светога Ђорђија, који стојећи уз један стô, десном руком уза се придржава копље и једног дјечака (Ђурђица = 3. новембра). Изнад њега с десна

Исус Христос пружа му мученички вијенац славе небесне, а с лијева свети Архангел додаје му мач у корицама. Наоколо су у преградама различна мучења овог светитеља, којему се, без разлике вјере, свак радује у нашем народу. Ни ова икона нема потписа.

5. До сјеверних малих врата, виша је, а не шира икона српскијех светаца; у дну погреб светога Стефана, првовјенчаног краља српскога, са спроводом вишег и нижег свештенства, под одеждама и са свијећама, уз пратњу народа. Више спровода у већим сликама види се у сриједи Немања I., свети Симон Мироточиви, у монашком одијелу, како држи одвијен пергамент с натписом из премудрости Соломонових: **Пріидите чада послꙋшайте мене, страхꙋ Господнѣмъ наꙋчꙋ васъ.** Око њега су: десно свети Саво (његов син) са штаком у руци, а лијево св. Никола с књигом затвореном, оба у потпуном одијелу архијерејском, с окованим у сребро митрама, које су с камењем кићене. Изнад њих је горе у облаку Христос Спаситељ с обје руке благосиљајући, а испод ногу св. Симона, овај без датума потпис: **Изобразисѧ сꙗ с҃та икона, ꙋсрдіемъ и мздою кі҃р Іѡвва Селак: и приложи ю во храмъ С҃тагѡ Архистратига Михаила.** Ова је икона новије дјело, и одликује се вјештијим и јасније боје живописом, али је, особито по дну, врло потамњела. Њу је приложио сарајевски трговац Јован Селак, који је имао кућу у Ћумурији улици у Сарајеву, но у почетку прве владе кнеза Милоша Обреновића одселио у Шабац, гдје му даља породица борави и данас.

6. До јужнијех олтарскијех врата, тако исто велика је икона: Свети Јован Предтеча (Крститељ) с окованим у сребро крилима (као у анђела), држећи десно развијен пергамент са ово неколико евангелских ријечи: „**Покайте сѧ, приближибосѧ цр҃ствіе неб҃ное.** Ни овдје нема никаква потписа.

7. Двери. Ово су средња врата од олтара са 2 крила, којих су иконе у лијепом изрезу од позлате заоквирене, представљајући Богородични празник Благовијести, те је на десноме крилу Пресвета Дјева, а на лијевом Архангел Гаврил с крином у руци. При шиљастом завршетку ових ниских врата озгор, десно је цар Давид, а лијево премудри Соломон, оба са живим бојама изображени, али на вратима нема никаква натписа.

8. Изнад обојих малих (крајњих) врата олтара израђени су врло лијепо сведени оквири у мрежастим пријеплетима, око двију малијех икона, које су туди уметнуте, а широм цијелог темпла, поврх свију врата налази се у сводовима једнакијех 20 иконица, које су с позлаћеним ступцима врло лијепе израде укусно изпреграђиване, са 20 малијех свећњака за воштане свијеће при свечаним божјим службама. Испод ових иконица, у цијелом попречнику темпла, двије су потамњеле пречаге од 15 цм. ширине: у горњој вињага с лозовијем лишћем и гроз-

дићима, а у доњој цвијетови у лишћу бршљана, што веома лијепо изгледа, када се пажљиво проматра.

9. У попријечном положају изнад описаног реда у иконостасу, а поврх самих двери, велика је икона „Санатије Христово“ (положење у гроб), између два света Архангела, који држе по дугачки лист од сребра са писменима, која се са дна цркве не могу прочитати.

10. Десно одавде је од метра велика икона, како Христос умива ноге ученицима, с натписом „оумовенїи ногъ,“ уз другу мању, гдје се Исус у врту Марији Магдалини јавља.

11. На лијевој страни у истоме реду велика је икона: тајна вечера, а до ње с краја темпла, друга још већа: узношење Богоматере с цвијетом у руци и српастим мјесецом и змијом под ногама. Над главом Богоматерином изображена је света Тројица, а свуд наоколо густи облаци, из којијех у дјетињој једрини и невиности вире анђелићи.

12. На врх свега иконостаса — између копља с лијеве и процијепа, у којем је губа, с десне стране — уздиже се распетије Христа Спаситеља, на великом од дрвета крсту, који је у угловима са зрацима и звијездама од позлате накићен, и на 4 краја и саставима украшен са осам као филџан великих свјетло-сребрних испупчених плоча. Под крстом, у дугуљастом оквиру, тугујућа Богомати и Јован Богослов — почивају на уздигнутим реповима некаких великих двију морских риба, којих се главе у подножју крста састављају. Лијево и десно су у лијепом од 3 реда сплету 9 малих иконица, испод којих с обје стране још по једна малема попријеко стоји; али осим двију описаних пријестоних икона, на цијелом темплу не нађох никаквог значајног потписа.

13. У олтару, који свагда источни крај православног храма заузима, на сриједи налази се часна трапеза на плочи, по којој у наоколо (ивице) има овај урезани потпис:

сей божїи жертавникъ господа бога и спаса нашегѡ їсꙋса хрїста саделанъ бысть настоѧнїемъ же иждивенїемъ сребреникъ господина п. м. д. б. кѵръ меле(н)тїѧ миленковичъ(а) лѣто господне ҂аѱл. мѣсеца юна г.

т. ј. „Сеј Божији жертавник Господа Бога и Спаса нашего Исуса Христа, саделан бист настојанијем же иждивенијем (издањем) сребреник Господина П(реосвјаштењејшаго) М(итрополита) Д(абро) Б(осанскаго) кир Мелентија Миленковића, љето Господње 1730

Дакле морала је прије (у пожару?) разбити се и пропасти старија плоча ове часне трапезе, као и темпло, те је и она издашни прилог побожног митрополита Миленковића, који се својски заузимао за поправку ове — онда — порушене цркве.

14. У лијевом углуолтара, уза зидове, са 2 модро обојена ступца под сводом, прислоњена је проскомидија, гдје се, пред почетак службе Божије света тајна причешћа припрема, на којој се налазе свагда покривени: путијер за вино и дискос (округла табља) за свети хљеб; 2 свијећњака, 2 ибричића од стакла и сребра с покривачем од шарене изаткане робе с гранчицама, које овдје слика 6. лијепо приказује, и поред чега, у уздубљеној од камена умиваоници, бакрен ибрик с водом стоји.

15. Унутра под сводом ове проскомидије има једна стара икона без потписа, пред којом вазда кандило служи — Христос испред крста везанијех и у сребро окованих руку напријед, као пред Пилатом и с натписом на крсту: ї. н. ц. ї. Ова тамна икона мљетачког је стила, и на попречнику крста с двије стране има кратки натпис: Іс. Х̈с.

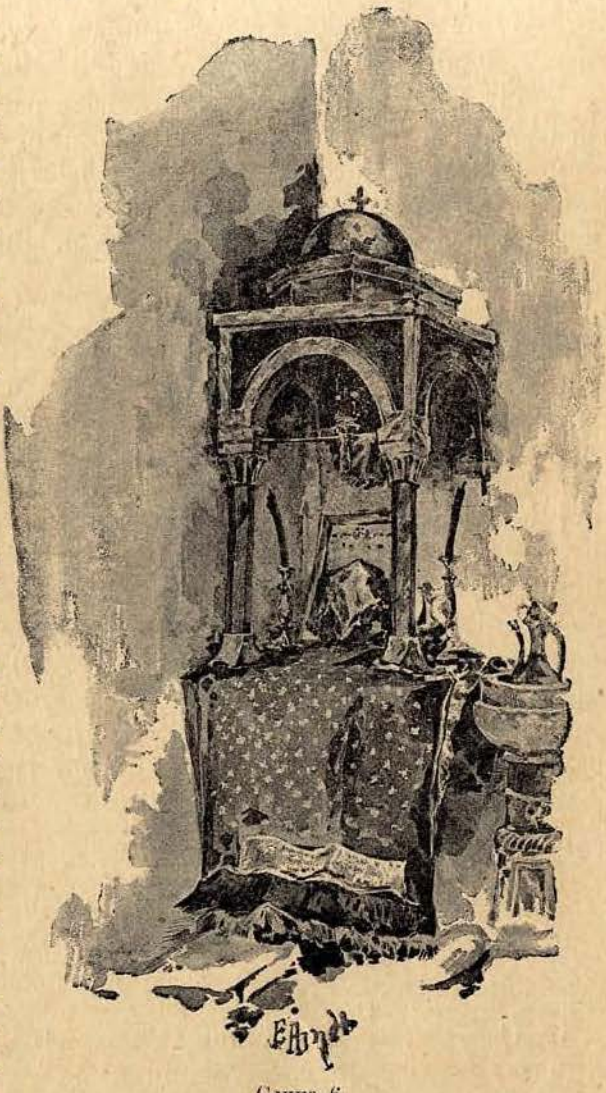

Слика 6.

16. С двора цркве из авлије, од источне и сјеверне стране улази се у женско одјелење, што се зове таван; али и изнутра цркве има један улаз у тај горњи бој храма, који је од погледа оздо мрежама заклоњен, и који се у три стране крајем цркве надноси, на ступовима, које је у I. тачки описано. Слика под број 1. предочава улаз од истока, који има с двије стране по 7 камених степена, што је с веругавим од ластре кровом покривено и по страни модро обојеном од дрвета оградом на 4 ступца заграђено.

17. Последња илустрација (слика 9.) износи на углед уза зид авлије прислоњене црквене заставе, крст, сребрене свијећњаке, једну рипиду и на једној налоњи у излогу: 1 жути ибрик, круну

за вјенчања, крстић за освећење воде, и неке веће и мање завјесе, од којих су најскупоцјенији скути Милетића, по дуплој црвеној кадифи од 18 комада разне величине, богато извезених златом у Бечу 1776 године. Од ових прекрасних завјеса, с два једнака оздо застире се лице олтара; а извезени су у јајастим модрим и около златно-зрачним пољима: десно свети Архангел Гаврил с разцвјетаним у лишћу крином, а лијево — Архангел Михајил са пламеним мачем у десници. На крају улога мали су шестокрили анђелићи, и постранце руже од злата. Но од свију највећи је и најљепши застор на дверима, на којем је страдање — Голгота и смрт Христа Спаситеља — с лицама, која Исуса положеног окружавају. На свим овим скутовима по дну, извезен је златом овај потпис:

Сїє приложи Їωанъ Мїлетичъ ȣ церковъ сараєвскȣ светих архистратига Мїхаила и Гаврїила в҃ вїєнѣ лѣта 1776.

Сије приложи Јоан Милетич у церков сарајевску с(ветих) Архистратига Михаила и Гаврила в(а) Вијење (у Бечу) љета 1776

18. На једној од сребра петихљебници има овај урезан потпис (слика 7):

їс	хр
н.	к

Сија петихљебница храма свјатих Архистратиг: иже јест ва славном мјестје Сарајевје, сакова се при ва с(в)е освештенњејшему Господину отцу Меле(н)тију оу Милијенковићу: православни бише хтитори јему калфе руфета кјурчискога о теферичу них са настојанијем епитропов црковних: Бог да прости: љето от битија (створења) 7230. — Од Христа: 1722.

19. У олтару на часној трапези стоји једна форма црквице са 3 шиљаста свода, врло лијепо од чистога сребра скована, са двије унутра преграде, у којима се држи по 2 аганца-тијела и крви Господње, уз велике часне посте. Око ове црквице, што се зове кивот, има у 2 реда наоколо, овај потпис (слика 8).

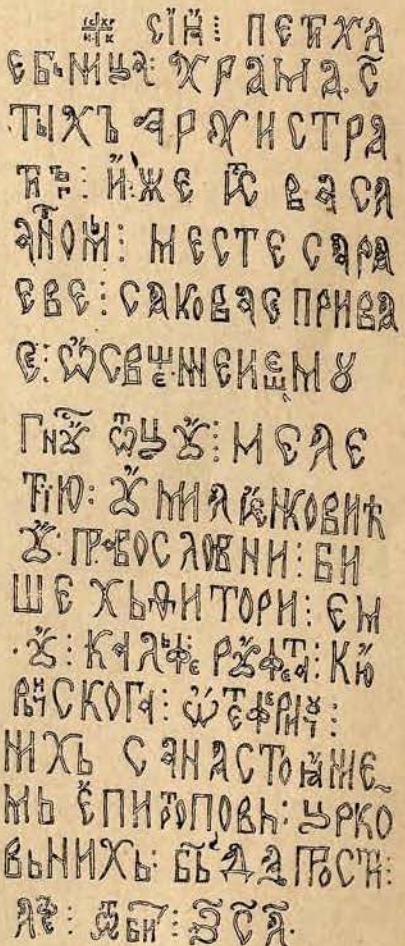

Слика 7.

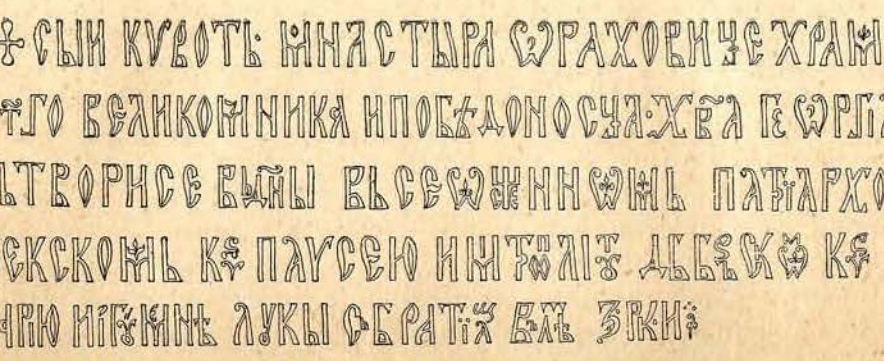

Слика 8.

Сии кивот монастира Ораховице, храм светаго великомученика и побједоносца Христова Георгија, сатвори се ва дани вѣ се освештенном патријарху пекском кир Пајсеју и митрополиту Д(абро) Босанском кир Макарију игумење Луки са братијом ва љето 7128. (од створења свијета, 1620. од рођења Христова.)

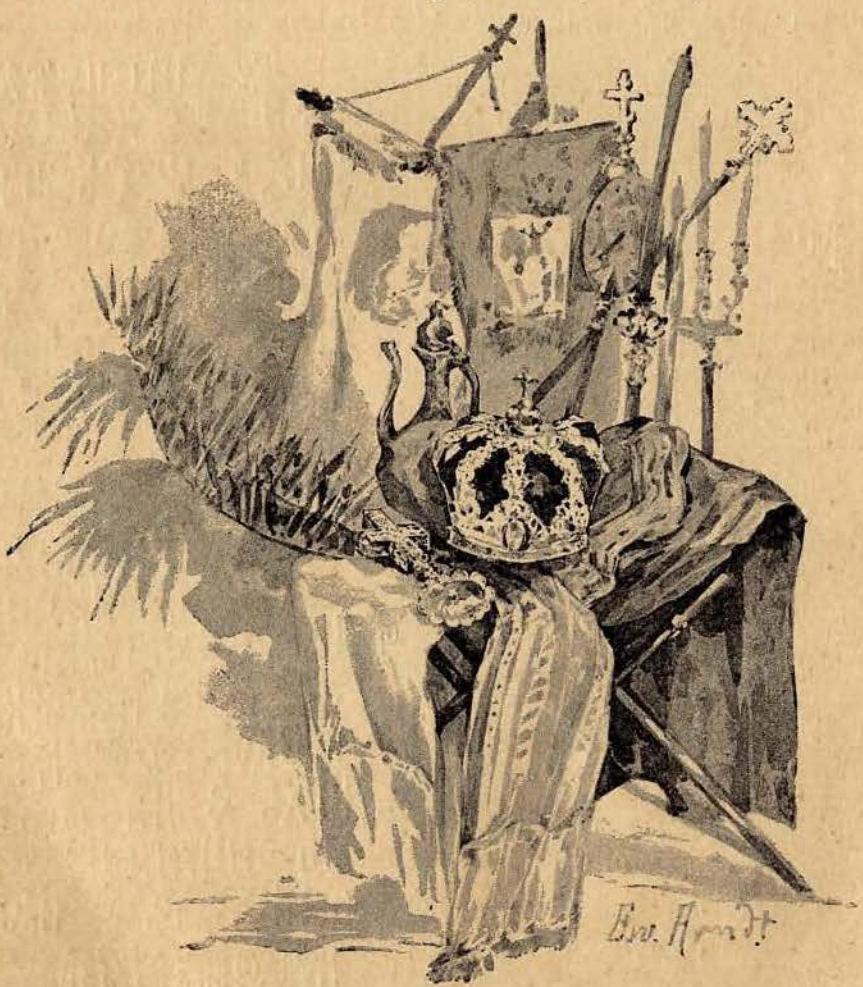

Слика 9.

20 Код овога на истоме мјесту стоји други мало мањи и много простији од сребра кивот. Унутри су двије кутијице од дрвета, са сребрним на извлак заклопцем, у којима држи се за болне осушене мрвице светога Аганца. На једној пише: зде божастовное причеnїе = „здје Божаставноје причештеније“, а на другој: зде́ мет҃о стьїихь аганацъ = „здје мјесто стиих аганац“. По дну кивота наоколо има овај натпис:

✠. Сы : кївод храма : стыхъ : архистратигь места : Сараева : полѻ́жи се : въ сахраненїе : ст҃ыхь таинѣ хр҃та : бг҃а : нашего : саковасе при васеѡ́сщ҃енномь архїепискоупꙋ кїр калиникꙋ: въ лѣт҃ ҃зса҃.

т. ј.: Си кивот храма с(вја)тих Архистратиг мјеста Сарајева — положи се ва сахраненије свјатих таин Христа Бога нашего сакова се при ва се освештенном Архиепискупу кир Калинику ва љето 7201. (од створења, 1693. од Исуса Христа).

Osmi megjunarodni kongres orijentalista u Štokholmu i Kristijaniji.

Po nalogu visokog zajedničkog ministarstva financije u Beču odredila je visoka zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu gospodina Dra Krcsmarika, kotarskoga predstojnika i mene, da prisustvujemo kao članovi kongresu istočnih jezika, koji je otvoren 2. septembra o. g. u Štokholmu pod predsjedanjem švedsko-norveškoga kralja Oskara II.

To je osmi istočni kongres, koji se svake treće godine otvora, svaki put u drugom mjestu, te je tako sada u Štokholmu otvoren.

Prava je svrha toga kongresa, da se poznadu odnošaji i običaji istoka, koji u Evropi još nijesu dobro poznati, i da se prosvjeta istočna sravni s prosvjetom zapadnom, da se promet sviju naroda na zemlji olakša, te da se prosvjetni napredak priopći svemu svijetu.

Koristi materijalne i moralne ovoga kongresa za ljudski rod vrlo su velike, a visoka vlada iskreno želeći, da i Bosna i Hercegovina učestvuju u koristima, koje se od ovoga kongresa očekuju, odrediše nas, te ne gledajući na trošak, pokazaše veliko požrtvovanje za našu zemlju, na čemu joj najprije izričemo beskrajnu zahvalnost.

Naročito se je, što se Bosne i Hercegovine tiče, zastupanje pri kongresu za to osobito preporučivalo, jer se obje okupirane pokrajine, koje zbog svog geografskog položaja, koje pak zbog pretežnog uticaja, što ga je tečajem vijekova ovdje imao islam, pridružuju orientu, te je naša današnja vlada kako u svome legislatorskom i

administrativnom radu, tako i u nastojanju da podigne kulturni stepen naroda, često upućena na studiju istočnih uredaba i znanosti.

Učestvovanje organa zemaljske vlade pri orijentalnom kongresu donijeće u mnogom pogledu koristi, kakva se drugim putem ni postići dala ne bi, jer je tim organima na taki način pružena prilika, da u neposrednom pregovaranju s poslanicima drugih država upoznadu institucije zemalja u sličnim prilikama i da otale izvode poučne pošljetke.

U drugu ruku postizava se učestvovanjem pri takom kongresu to, da se mogu nadovezivati stanoviti lični odnošaji, koji pri rješavanju tegotnih zadataka mogu biti od koristi u zgodnim prilikama, kakove se dešavaju obzirom na situaciju vlade u Bosni i Hercegovini i s obzirom na osebnost nekih ovdašnjih uredaba, kao što je n. pr. šerijatska sudbenost, šerijatska sudačka škola, vakufska uprava, nastava u arapskom jeziku pri ovdašnjoj velikoj gimnaziji i t. d.

Po zapovijesti, kojom smo odregjeni za članove toga kongresa, krenusmo se 19. augusta t. g. iz Sarajeva, te dogjosmo preko Pešte, Beča, Praga, Drezdena, Berlina, Warnemünde u Meklenburg na Baltičkom moru, odatle preko Danske u pristanište Malme, a za tim 30. augusta u Štokholm.

Za sjednice kongresa odregjene bijahu prostorije stare kavaljerske kuće (Riddarhus) u Štokholmu i mi tamo odosmo 31. aug. da vidimo tu starodrevnu kuću, uzesmo ulaznice i vidjesmo se s Midhat efendijom, urednikom „Terdžumani hakikata," koji je od strane otomanske, sa Fićri pašom, koji je od strane misirske vlade bio izaslan, s njegovim sinom i Šeihom Hamza Fethulah efendijom, misirskim kadijom i nekolicinom evropskih profesora, te sekretarom kongresa, grofom Landbergom. Dok mi tu neke knjige pregledasmo, dogje iznenada kralj Oskar u gragjanskom odijelu; bili smo sretni, te nas grof Landberg predstavi Njegovom Veličanstvu kralju.

Dne 2. septembra otvoren je kongres svečano, kojom prilikom svi članovi kongresa u svečanom odijelu u sahat 11 prije podne dogjoše u Riddarhus. Malo poslije dogje kralj i kraljevski prestolonašljednik Gustav s dvorskim činovnicima i ministrima, sjedoše na stolice u vrh stola, stranski poslanici na desnu stranu, članovi kongresa, od stranskih vlada poslani, megju kojima i mi bijasmo, na lijevu stranu kralju, a ostali počasni članovi na protivnu stranu salona.

Stranskih članova kongresa bijaše 425. a iz Švedske oko 100, te salon bijaše pun kao šip. Za tim ustade kralj, te izgovori francuski jedan govor, kojim kongres proglasi otvorenim i koji svi članovi stojeći saslušaše. Iza toga neki izaslanici izgovoriše govore u zahvalu, a sekretar kongresa grof Landberg pročita kongresku adresu.

Neki članovi ovoga kongresa bijahu najslavniji naučenjaci zapadni i istočni. Svečanost otvorenja bila je sjajna a unutrašnji ukras salona veličanstven.

Poslije spomenutih govora predloži profesor Dillmann iz Berlina, koji je čuven kao prvi poznavalac starog etiopskog jezika, da se austrijskom princu nadvojvodi Rajneru pošalje telegram, u kom da mu se zahvali na njegovom trudu, što ga je položio, kad je bio prije tri godine predsjednik istočnoga kongresa, koji je držan u Beču i time prosvjeti učinio veliku uslugu. Taj predlog primio je kongres jednoglasno.

Na nadvojvodu upravljeni telegram glasio je ovako:

Vaša carska visosti, nadvojvodo!

Na temelju zaključka kongresa istočnih jezika, koji je danas pod predsjedanjem švedskoga kralja Oskara II. otvoren, hitimo, da Vam našu najdublju zahvalnost izjavimo na trudu, koji položiste prije tri godine u korist prosvjete, kad bijaste predsjednik istočnoga kongresa, koji je tada u Beču držan.

(Potpis) Počasni predsjednik:
Kralj Oskar.

Na ovaj telegram odgovorio je nadvojvoda odmah iz Krakove.

Isti dan dao je kralj Teodoru Nöldeke, profesoru štrasburškoga sveučilišta, koji temeljno poznaje staru arapsku književnost i koji je vrlo zaslužna djela o postanku mushafa (kurana) i povijest pejgamberovu pisao, za tim Dr. Ignjatu Goldzieheru, koji takogjer važi kao čuven arabista, medalje odlikovanja. Od strane misirskoga vicekralja, a u ime sultana predao je kralj Oskar g. de Goeje, profesoru lajdenskoga sveučilišta u Holandu, koji je izdao razna djela o povjesnici i zemljopisu Arabistana, a osobito oko prijevoda djela arapskoga povjesničara Taberije, uslugu učinio, orden medžidije II. razreda i upravitelju štamparije u Lajdenu, Brillu, koji se proslavio izdavanjem arapskih i islamskih knjiga, orden medžidije komanderskog razreda.

Prilikom otvorenja ovoga kongresa sa zadovoljstvom smo vidjeli, kako je Austro-Ugarska u pogledu na istočne znanosti dobro zastupljena i kako je visoke naučenjake na kongres poslala.

Barona Kremera, bivšeg ministra trgovine u Beču, pozvao je švedski kralj baš lično i naročito.

Austro-ugarski izaslanici ovo su:

Profesor bečkog sveučilišta i član ces. kr. akademije, Dr. L. Reinisch, g. G. Bühler, — član rečene akademije, profesor sveučilišta i upravitelj privatnoga muzeja (Papyrus Rajner) nadvojvode Rajnera, g. Karabaček,— profesor sveučilišta Dr. H. Müller,— profesor sveučilišta u Pragu, g. Dvoržak,— generalni konsul u Šangaju u Kini g. Haas, koji je u toj stvari o kineskom jeziku i književnosti dosta knjiga izdao, — član ugarske gornje kuće i peštanske akademije g. Pavao Hunfalvi, — profesor peštanskoga sveučilišta g. Vambery — i član peštanske akademije, g. Goldzieher.

Ali žaliti valja, što g. Vambery kao izvrstan poznavalac istočnih odnošaja, koji je u kongres odregjen, zbog nekih osobnih smetnja nije mogao doći.

Na ovaj kongres došlo je 46 vladinih izaslanika i to osim Austro-Ugarske, Bosne i Hercegovine, iz Njemačke, Francuske, Rusije, Turske, Rumunije, Portugala, Sijama, Persije, Holanda, Japana, Italije, Indije, Misira, Danske, Brazilije i Indije.

Drugi dan po otvorenju kongresa podijeljeni su mu članovi u pet odjela, od kojih je prvi semitski, a to je uopće islamski odjel, te je opet razdijeljen na dvoje i to pododjel za razne jezike i književna djela islamska i pododjel za druge semitske jezike osim arapskoga. Drugi je odjel arijanski, to jest za jezike: staro-persijski, indijski, belučki i druge. Treći je odjel za afrikanske jezike i staro-misirske odnošaje i razne podobne jezike. Četvrti je odjel za jezike srednje Azije, Kine, Japana, za turski, čagatajski i dr. Peti je odjel za malajske, to jest za jezike naroda, koji žive na ostrvima velikog oceana.

Za svaki odjel odregjen je po jedan ili po dva predsjednika i potpredsjednika, te su u zasebnim sobama započeta vijećanja. Pošto u našoj zemlji živi mnogo Islama i naši se običaji i odnošaji s istočnim podudaraju, to smo mi bili odregjeni u prvi semitski odjel.

U taj odjel bili su odregjeni: baron Kremer, francuski naročiti ministar Chefer i holandski profesor de Goeje, te je predsjedavao kad Kremer, kad druga rečena dvojica.

Tako su ti odjeli počeli svoju zadaću vršiti, te su i predavanja držana o znanostima i jezicima, koji kome odjelu pripada.

Pošto zbog ogromnog materijala nije bilo moguće poslovanje ostalih odjela s jednakom pažnjom pratiti, to se moramo ograničiti više na naš odjel.

U našem odjelu čitana su izviješća i predavanja o jeziku arapskom i o islamskim vjerozakonskim obredima, o pregjašnjoj i sadašnjoj prosvjeti islamskoj, o kuranskoj književnosti i prorokovim izjavama, o odnošajima i običajima poslije pojave islama, za tim o povijesti i zemljopisu Azije, o arapskoj književnosti i obrazovanosti i o nekim starim islamskim novcima.

Ali naravno mi nijesmo sada kadri pojedinosti o ovim predmetima niti o predmetima raspravljanim u druga četiri odjela opširno priopćiti, no će naskoro izići knjiga o kongresu, te ćemo iz nje prevesti i priopćiti podatke, koji se tiču naše domovine i naših zemljaka.

Ipak imamo primjetiti, da je tok kongreske sjednice od 6. sept., kojoj je kralj Oskar predsjedavao, na sebe pažnju obratio, te ću s toga o njemu ovdje progovoriti.

U rečeni dan došao je kralj u gragjanskom odijelu i s kordelom kao znakom kongresa u pratnji prijestolonašljednika Gustava, ministara i dostojanstvenika u kongres i sio na stolicu. Za tim je

donesena jedna vrlo dobro sačuvana mumija, koju je misirski vicekralj Mehmed Tevfik paša poslao na dar kralju Oskaru. Mumija je mladić od 16 godina, koji je umro prije 2000 godina. Brugsch paša, koji je rodom iz Njemačke, a stoji u misirskoj službi, i koji je savršeno vješt jeroglifima (pismu starih Misirlija) preveo je jeroglifski natpis na istoj mumiji na njemački jezik, te je razjasnio životopis iste mumije i pogrebne običaje starih Misirlija i time znatno pripomogao znanju povjesnice.

Maks Müller, takogjer iz Njemačke, profesor oksfordskoga sveučilišta u Ingleskoj, koji ispituje Rigvedu, sveto pismo starih Indijanaca, držao je na njemačkom jeziku dug govor o toj knjizi, koju je godine 1844. počeo prevagjati i izdavati, te je jednu zbirku, koju je do sada sastavio, kralju podnio.

Profesor Oppert iz Pariza, ustanovitelj znanstvenoga dešifriranja starog babilonskog klinskog pisma, koje je na tisuće godina svijetu nepoznato bilo, izigje pred kralja i izgovori na francuskom jeziku predavanje o raznim knjigama, koje govore o starom babilonskom narodu i njegovoj obrazovanosti naročito pak u astronomiji.

Profesor de Goeje iz Holanda držao je podugo predavanje o zemljopisu Arabistana.

G. Haupt, profesor sveučilišta u Baltimoru u Americi, govorio je takogjer o babilonskom pismu na njemačkom jeziku, te podnio kralju neke knjige o tom napisane i izvijestio, da se u Americi ova nauka vrlo uvažava i da se odnosni istorički spomenici velikom požrtvovanošću izdavaju.

Dr. Hildebrand, upravitelj starina u Štokholmu i član kongresa, iznio je neke povjesničke podatke o gradu Palmiri u Aziji po slikama i natpisima, što su ih švedski oficiri u osamnaestom vijeku sabrali u razvalinama istoga grada.

Za tim je g. Karabaček, profesor bečkoga sveučilišta, iznio pred kralja nekoliko komada novaca, koji su kovani u vrijeme pejgambera i njegovoga suvremenika Musejleme lažnoga zakonodavca. Na novcu pejgamberovom stoji napisano: „Darebe Muhamed resul ullah“ (skovao Muhamed, božji poslanik), a na novcu Musejlemevomu napisana su neka latinska slova.

Začudno je, kako je u vrijeme, kad je narod cijele okolice gomilama pred pejgamberom glavu sagibao i islam primao, mogao važiti novac rečenoga protivnika.

Najposlije držao je g. profesor Halévy, koji je rodom iz Edrene a školovan u Parizu, podugo predavanje o Palestini, njezinim odnošajima, zemljopisu i običajima.

Tom prilikom izišao je broj kralju od članova kongresa darovanih raznih lijepih knjiga na 3000 komada, od kojih je kralj neke poslao u Upsalu, a neke u Kristijaniju u sveučilište.

Osmi dan zatvoren je kongres u prisustvu kralja i svi članovi bili su taj dan u večer na zabavi, koju je priredio odbor u Grand

hotelu, a u sahat deset otišli su u naročitom vlaku u Kristijaniju, glavni grad Norveške i drugi dan došli poslije podne u to mjesto, gdje ih je dočekala množina naroda i pozdravila uzvicima „hura!“

U Kristijaniji otvoren je kongres u prisustvu drugoga kraljeva sina, princa Eugena i to u prostorijama sveučilišta, kojom je prilikom kraljev zastupnik izgovorio zvanični govor, te su članovi opet u 5 odjela razdijeljeni i držala su se predavanja o istočnim odnošajima.

Ovaj kongres držan je u Kristijaniji 4 dana, te je opet svečano zatvoren.

Začudno je to, što se u muzeju u Kristijaniji danas nalazi preko 50.000 komada novaca dinastija Sasanida, omejadske i abasidskih halifa, iz čega se vidi, da su rečene halife imale mnoge odnošaje sa Švedima i Norvezima.

U općoj sjednici raspravljalo se pitanje, gdje će se poslije tri godine držati deveti kongres.

Poslije dugog vijećanja zaključilo se jednoglasno, da se kongreski član baron Kremer, bivši austro-ugarski ministar trgovine, kongreski sekretar grof Landberg, profesor Kühnel iz Holanda i profesor Dillman iz Berlina ovlaste, neka oni odrede dan i mjesto otvorenja idućega kongresa.

Ovi su članovi opunomoćeni i na to, da mogu, ako zatreba, i druge osobe na vijećanje prizvati.

Članovi kongresa svršivši svoj posao u Kristijaniji, sjeli su 13. septembra u naročiti željeznički vlak i otišli u grad Gotaburg, uzgred vidjeli čuveni vodopad rijeke Trollhättan i razne fabrike hartije i pošto su ručali ručak priregjen im od strane fabrikanata, došli su u Gotaburg. Sjutri dan otišli su članovi kongresa svaki na svoju stranu.

Kralj Oskar II. vrlo je prijazan i za znanosti zauzet vladalac, koji je svim članovima veliku počast ukazao.

On je drugi dan po dolasku članova kongresa u Štokholm u večer pozvao nas u Drottningholm, dvorac od Štokholma jedan sahat udaljen, na večernju zabavu, na koju smo se odvezli u nekoliko parobroda. Rečeni je dvorac na morskoj obali i kad smo došli, stajali su švedsko-norveški vojnici s obje strane nama u počast uvrstani i uz svirku muzike uljegosmo u dvorac. U po noći opet sjedosmo u parobrode, te se vratismo. Od kraljevoga dvorca pa do Štokholma bijahu ljetne kuće i ostale zgrade prekrasno nakićene i električnim lampama osvijetljene. U isto vrijeme pucali su i topovi i bacane havaije i more bijaše oživjelo od naroda. Množina parobroda i naroda bijaše bezbrojna. Na sve strane svirahu muzike i čujahu se glasovi „hura!“; more se bijaše u plamen obuklo. Naš povratak trajao je 2 sahata i svak je beskrajno uživao. Pričaju, da do sada Štokholm ovakve svečanosti i veselja nije vidio. Zaista je vrlo značajan utisak ovako velike množine ljudi, koji bijahu došli sa svijeh krajeva svijeta u razno odijelo odjeveni i razne jezike

govoreći. Narod se je gurao i turao, da jedno drugo ugnjavi, želeći nas vidjeti, ali su se ipak svi uljudno ponašali.

Dana 4. septembra išli smo u Upsalu, grad 4 sahata od Štokholma udaljen, da vidimo tamošnje sveučilište. Tu nas je na stanici cijeli narod toga mjesta dočekao i veliku nam počast ukazao. Poslije smo se na jedan brežuljak popeli i tu stali s jedne strane članovi kongresa a s druge narod muški i ženski, te se tako fotografirali, za tim smo pili šurup i pivu po švedskom starinskom običaju (hydromel) pečenu; poslije smo otišli u sveučilište u Upsali, koje je vrlo lijepo i ukrašeno.

Na vratima sveučilišta dočekao nas je rektor, preko četrdeset profesora i 2.000 gjaka.

Školski salon bijaše izvanredno nakićen, a na vratima s obje strane dočekaše nas mnoge vrlo lijepe cure s kitama cvijeća i poslužiše nas čajem, šurupom i drugim šećerlemama.

Tu su nas rektor i nekoliko profesora pozdravili govorima sadržavajućim dobrodošlicu, na čemu su im neki članovi kongresa zahvalom odgovorili.

Ovo je sveučilište vrlo staro, od najstarijih na svijetu. Unutrašnja uredba i način predavanja zaslužuju opću pohvalu.

Šesti dan išli smo na večernju zabavu, priregjenu od beledije [1]) štokholmske, u vrtu Hasselbaken izvan grada Štokholma, te smo se tu do po noći zabavljali.

Kad je kongres svršen, pozvao nas je gradski načelnik u plivačko vježbalište na moru kod Štokholma. Tu je bio i kralj i prijestolonašljednik, svi ministri, dostojanstvenici i svi članovi kongresa. Oko vježbališta posjedavši na stolice gledali smo, kako mladići skaču s jedne visoke kule u more. Za tim dogje mnogo cura, te jedna za drugom poskakaše u vodu, te na drugoj strani mora pokazaše sliku grba Švedske i Norveške, što su svi gledaoci sa začugjenjem i pohvalom gledali.

Mi još i na tom imamo zahvaliti Njeg. preuzvišenosti, g. baronu Pfusterschmidu, austro-ugarskom poslaniku u Štokholmu, što nas je za kongresa podupirao i zaštićavao, prijazno nas dočekao i opet nas kralju i prijestolonašljedniku predstavio.

Poslanik i savjetnik grof Lippe takogjer je vrlo ljubazan čovjek, te nam je i on razjašnjavao, što god je bilo potrebno i zaista smo mu na tom zahvalni.

Štokholmski moreuz nalik je na carigradski kanal i ondje uživane ljepote izgleda ne možeš nikad zaboraviti.

Kad je kongres u Kristijaniji otvoren, išli su svi članovi kongresa na parobrodima u jedan kraljev dvorac od Kristijanije pola sahata udaljen, koji se zove Oskarshall i tu su gledali jednu vrlo staru drvenu crkvu i neke zgrade, koje već 700 godina stoje i pokazuju način stanovanja norveškog seoskog naroda.

[1]) Beledija = gradska općina, magistrat.

Kongreski sekretar grof Landberg vrlo je razborit i revnostan čovjek. On je sve pismene poslove i administraciju kongresa sam sobom nadzirao i u svakom putovanju, pa i do samoga grada Gotaburga skoro na krajnjoj granici učestvovao. On se za svaku ugodnost svijeh nas lično brinuo, te je s pravom zaslužio zahvalnost kako od kralja, tako i od svijeh članova kongresa.

Isti grof govori jezike: švedski, norveški, njemački, francuski, italijanski i arapski savršeno i vrlo je obrazovan čovjek.

Nas su često pitali o našoj domovini, o običajima i naravi našega naroda, a osobito o tolikim poslije okupacije podignutim prosvjetnim ustanovama i naprecima, o sigurnosti života, o unutrašnjoj uredbi, te smo izazvali pažnju i priznanje većine članova.

Još mi je jednu dodati: Kad bijasmo u gradu Kristijaniji, vidjeli smo megju mjesnim zanatima, što nam je za oči zapelo, a to je što ondješnji seljaci grade filigranske (teliši) mengjuše, halhale i druge ženske nakite; ta je izrada podobna izradi bosanskih i hercegovačkih kujundžija, ali je norveški rad uredniji i ljepši. Ovi proizvodi imadu u Švedskoj i Norveškoj vrlo dobru prohogju.

Pošto je ovaj zanat sličan našemu, to mislim, da bi za nas od koristi bilo, kad bi se naš jedan domorodac tamo poslao, da se u zanatu usavrši, pa pošto se ovamo vrati, da mu se dadu još nekolike kalfe.

Konačno primjećujem, da megju članovima kongresa od onih, koji bijahu došli iz Indije i Arabistana, mnogi govorahu temeljito francuski i ingleski i mnogo se koristiše tim svojim znanjem. S toga velim, da svaki čovjek na istoku mora umjeti makar jedan evropski jezik, a kod nas da se koliko je moguće nama najbliži njemački usvoji i rasprostre.

Mehmed Hulusi, urednik „Vatana“.

Вјетреница — пећина у Завали.

Приопћио игуман **Христифор Михајловић.**

Много се по свијету налази пећина, о којима се доста приповиједа и које су због своје особитости добиле значај и познање у далеком свијету. Вјетреница је у томе до сада заостала, не толико ради своје особитости, колико за то, што је била због разнијех разлога неприступачна ученијем испитачима необичнијех појава. А свакако по својој особитости, она многе друге далеко чувене пећине надмашује, бар у колико су друге мени, ако и по чувењу познате.

Не држећи пак, да ћу својим слабим пером моћи привући опћу посјету странаца ове знамените пећине, тим оправданије не ћу моћи, јер премда добро познајем њезину унутрашњост до 1.400 метара дужине, ипак немам толико способности, да је

потанко опишем. Али се тврдо надам, да ћу и са оволико изазвати вољу у какву научну и стрпљиву човјеку, који ће је опширније познати и описати. За то сам и намјеран овај о њој непотпуни опис на јавност изнијети.

Вјетреница се налази у селу Завали у Попову пољу спрам Мал. Завале, удаљена од Љубиња 4 сахата, а од Сланог у Далмацији 3 сахата. За сада се може к њој доћи и из Сланог из Љубиња на коњу лијепим путем. Врата Вјетренице гледају право у сјевер, а стоје повише равнице Поповог поља за једно 40 метара тако, да блато, које зими покрива Попово поље, не може јој нигда до врата допријети. Брдо, кроз које се њезина унутрашњост протеже, зове се прво Градац, али ово је као приљепак уз више брдо звано Клисура или Брековац, а ови врхови спадају међу највиша брда, која опкољавају Попово поље.

Пред Вјетреницом се налазе рушевине од двора (по предању) војводе попа Стевана (?) од којијех још има доста зидова узгор тако, да и врата вјетренице спадају у унутрашњост бившег двора (куће). На вратима од Вјетренице пуше изнутра врло јак и студен вјетар, и све је виши, у колико је на пољу виша топлота, међу тим преко зиме не пуше ни мало изнутра, него који пут тегли т. ј. пуше унутра. Пред њом у стијени (живцу), има утесано неколико људскијех ликова на коњима и пјеше. Одијело је на њима војничко римско, са припасаним мачевима и калпацима на глави. На почетку овијех ликова има такођер усјечен један крст, те се може ипак држати, да су слике из хришћанског доба.

Унутрашњост Вјетренице неједнаке је ширине, висине и правца, а најтјешња су сама прва врата, т. ј. на уласку, те управо због тога, као и што страшно кроз њих јак вјетар против пуше, многи посјетиоц није хтио унутра ићи, јер неки се готово уплаше, изговарајући се, да је толика студен тобож противна здрављу, премда до сада није познато, да је икоме унутра или пред њом што год нашкодила њезина студен. Кад се уљезе кроз прва врата, једва 1 метар висока, тако и широка а дуга у тој мјери до 4 метра, онда се може човјек исправити, и свијеће треба одмах ужећи, јер се кроз врата ватра ни у фењеру не може од вјетра горећи унијети. Са свијећама пође се одавлен напријед. Свијеће унутра могу и без фењера служити, пошто је врло мало вјетра и то на тјешњим мјестима, и тако идући право по самој литици кроз 7 метара ширине и 2 метра висине, дође се до капије, довлен је 35 метара од првих врата. Правац овај пружа се у југоисток. Капија, ово су једна дивна самотвора врата од 3 метра висине и 2 ширине, просјечена кроз сами живац. Чим се прође кроз њих, онда настаје друкчија ширина, јер и на једну и на другу страну капије имаду закуци, а висина је овуд од 2—3 метра, и тако идући дође се

на 50 метара од првих врата. Овдје се треба за 1 метар попети на више, и опет као кроз каква виша врата уђе се, али сад на један пут нађеш се на великој просторији званој „Раскрсница“. Ово је мјесто у цијелој Вјетрени̇ци најшире, разумије се, у колико је до сад познато. Изнад главе је све сама равна литица а тле све од ситнијех гомилица. На уласку на ову ширину још има изнутра са једну и другу страну врата шанац, озидан од камена за обрану врата. Овдје се због налази трагова, да су људи становали, т. ј. на овом широком раскршћу, тако на пр. налази се комада од земљаног посуђа, огњишта, гдје је ватра горјела, костију од разнијех животиња, и т. д. Одовлен на лијеву страну у исток јест даљња шупљина унутрашњости Вјетрени̇це, а на десну у југо-запад пружа се један одјел шупљине од 50 метара дужине. У овом одјелу налазе се жрвни, бубањ и млин. Чим се пође са широке раскрснице у десни одјел, можда до 15 корачаји, већ се чују жрвњи, мала пукотина у литици близу краја са лијеве стране. Кроз пукотину вјетар излази напоље, те се чује хучење као кад жрвњи мељу, откуда је и ово име дато. Идући одовлен напријед у истом одјелу, озгор је све сама литица, а тле је од гомиле и земље, већ на 30 метара даљине чује се бубањ. [1]) Човјека невјешта почне нека језа хватати, кад чује ову необичну појаву, и човјек помисли, да је већ у гробу; а да се на примјер догоди потрес или да ко год завали на уласку врата, или да нестане свијећа и т. д., многи се од посјетиоца оваковим узроцима изговара, кад се нађе у унутрашњости Вјетрени̇це. Идући овако дође се под сами бубањ, а ту је већ и крај овоме одјелу шупљине. Долазећи под сами бубањ, високији човјек мора се малко главом поклонити, али не бубњу, него литици, јер је овдје пониска. Овдје је бубањ. Свак пажљиво слуша, како бубњар лијепо удара, они пак, који држе да Бог и најмање ситнице врши, почну се у страху и Богу молити, неки опет крстити, држећи да је ту вражије коло, а модерни се опет стану овима смијати.

У литици више нас је шупљина непотпуно округла, у коју може човјек кад се малко попне, главу и рамена увући. У овој је шупљини бубањ и остала његова справа. Наравно да је свак љубопитљив видјети бубањ и бубњара, али се то не може, јер из ове шупљине, у којој човјек не може дуго главу држати од бубњеве хуке, не може се даље горе нити на страну видјети, и ако имаду мање шортице, кроз које долази глас бубња. И заиста, ово је најнеобичнији појав у свој Вјетре-

[1]) Овдје народ држи и приповиједа, да ув бубањ виле, које у унутрашњости станују, коло играју. Прости народ не сумња, да их има у Вјетрени̇ци, и да кад овај бубањ преко љета не буба, предстоји у доидућој години крвопролиће (рат). Бар по томе ми овдје знамо једну годину напријед, хоће ли или не ће бити рата.

ници, јер бубањ није као жрвни или млин, да се једнак (раван) глас чује, него он заиста буба тако, да кроз једну минуту може до 200 пута ударити. Његово бубање није опредијељено, негда се чује јаче, негда слабије, а брзина ударања вазда је једнака. Је ли то сам вјетар како неки држе, или се вјетар са нечим другим креће, то је још непознато. Одовлен на десну страну у самом крају налази се „млин“. Овај је појав као год и жрвни, т. ј. вјетар издушује некуда напоље, те се чује глас као да млин меље. Сад ћемо се вратити на раскрсницу, па ћемо напријед. (Продужиће се).

Jankovića razbojište, ili svatovsko groblje na Brezovcu.

Priopćio **Petar Mirković.**

Po cijeloj bosanskoj Krajini, kud se god krenete, ne ćete putovati dugo, pa da nećete udariti na kakovu tradicijonalnu uspomenu od čuvenog i glasovitog junaka Stojana Jankovića. Mnoga brda, vrela, klanci, kule i dolovi poznaju Jankovića dobro i pripovijedaju, kako su na krštenju primili ime Jankovića Čudo! on je toj svakoj mrtvoj stvari udario živi pečat nezaboravnosti, koji narod bez jazije dobro čita. Ostalo je njegovo ime i tako se prilijepilo, da ga najveće bujice i okršaji uništiti ne mogu. Ono ne umire! Eto: Jankovića kosa, Jankovića vrelo, Jankovića klanac, Jankovića razbojište — i stotinu drugih.

Stojan Janković u narodu ovdje u Krajini postao je idealan kao Kraljević Marko. Njega narod vidi velika rastom, široka u plećima, nenadmašiva snagom, mrka lica, mrkih očiju, mrkih i velikih brkova. „Sjaje mu se toke kroz brkove, kano mjesec od petnaest dana, kad obasja kroz jelove grane“. — Junačan je, njegova sablja je najoštrija. Jednom mane, pa trideset odsijeca glava. Njegova čelenka je najljepša, najbolje zna koji vjetar puše; njegove toke i ilike najveće su i najljepše, takih nema ni u jednog serdara. Pucem ispod grla, koje se na burmu zavija — pije vino. Buzdovan njegov jako je težak; njegov konj „Kulaš“ je najbrži i najbolji, koga je samo „Šarac“ nadmašio. Milostiv je spram sirotinje, veliki pomoćnik nevoljnima, pomirljiv je, kad i kad se pretvara. Poznaje sve jezike. Pjesne ga se site ne mogu napjevati i živo nacrtati, a pripovijetke napripovijedati i pohvaliti. Ušao je u poslovice prispodoba: Visok k'o Janković, — junačan k'o Janković, — milostiv k'o Janković i t. d.

Ovdje ću prestati o tom, jer mi namjera ne bijaše opisivati život Jankovića; nego samo ovim htjedoh napomenuti, da se pozna taj junak, ma koliko; jer hoću da jedan kratki dogagjaj ovdje zabilježim iz njegova četovanja.

Kada se eleknete u vel. Radiću sa ceste krupske, što vodi u Bišće, pa pogjete preko sela: Vranovine, Suvaje, Vojevca i Jasenice,

doći ćete u Brezovac, ili kako neki govore: „Jankovića razbojište“. To je jedno poveće brdo, obraslo sitnom šumom a ispresijecano sjenokosima i pašnjacima. Putujući tamo preko toga brda, vidićete osim ubavog predjela i na jednom zapatku i grobova. U toj šumi nagje se često puta prebiti sabalja, kopalja, čelenaka. Prolazeći i ja prošlog ljeta tuda, čuo sam gdje narod pripovijeda i kazuje ovo:

Još od bir-zemana, za Jankovića vremena, ovdje je bio strašan ogreš i krvav boj; tu je od jedan put palo 300 svatova. Da ti to kažem, kako je bilo — reče M. K. — moram ti početi ovako: Djevojke su mnogo puta početnice slave i veselja; ali često puta i najveći začetnici zadjevica, boja i gloženja, gdje i mrtve glave polijeću.

Prije dosta godina, još za Jankovića vremena, kako rekoh, živile su dvije muhamedovske porodice: Beširevića u cazinskom kotaru i Badnjevića u krupskom kotaru; i danas ima potomaka od tih porodica. U to vrijeme u Badanj-Mustaj-bega bijaše djevojka imenom Ajka, lijepa u licu i stasu a čuvena na glasu, e bome, nije šala Badnjeva djevojka. Mnogi joj je momak na pendžer dolazio i ašikovao, pa i Nuri-beg Beširević, golobrado i ljepušasto momče, dolazilo joj je i penjalo se na pendžer.

To nije bilo po volji Badnjevićima, da Nuri-beg ašikuje za njihovom Ajkom; jer izmegju te dvije porodice bila je još odavno neka zadjevica i velika gungula, koja je sve više i više zapodjevala se, a osobito prkos Nuri-begov dozlogrdio bijaše Badnjevićima, te jedne večeri udare Badnjevići na Nuri-bega, kad je bio na pendžeru kod Ajke, i u tom lupanju ubije Nuri-beg Omera, sina Badanj-Mustaj-bega. Sad Nuri-beg pobjegne u goru i pridruži se četi Jankovića, koja je u to vrijeme krstarala po Bos. Krajini. Nuri-beg je otišao u četu Jankovića, jer je on rod Jankovića.

I danas narod ovdje u Krajini pripovijeda, pa i sami Beširevići znaju to i dovode, kako je njihovo koljeno od Jankovića porodice. Neki Numan kapetan kažu da je bio sin Jankovića.

Poslije Nuri-begova odlaska u četu Jankovića Ajku jaukliju njegovu zaprosi Ceko iz St. Majdana za svoga sina. Badnjevići mu je dadnu i ugovore svadbu. Ceko je skupio 300 svatova i pogje po Ajku. Prijatelj ih lijepo dočeka i opremi ih, kako valja. To čuje sve Nuri-beg Beširević, te nagovori Stojana Jankovića, da ih dočekaju. On zbilja sa svojom četom zasjedne na Brezovcu, kuda su svatovi morali udariti. Tu Janković dočeka svatove i otvori se krvav boj, u kom svi Čekini svatovi izginuše. Sam momak i djevojka bijahu pobjegli kući Cekinoj; za njima se natisne četa Jankovića, koju je predvodio Nuri-beg. Četa ih je tjerala do u Lušce i tu ih pristigne. Možda bi i utekli u St. Majdan, ali konj pod Ajkom se ugrije i na silu zagazi u jezero u Luščima, da se rashladi i u tom času ih stigne potjera. Momak je stajao na obali jezera i četa jurne na njega. Momak se junački branio i nekoliko od protivnika zemlji oborio, u kojima bijaše i sam Nuri-beg, ali za tim i sam mrtav

padne. Kad je djevojka vidila, da joj gjuvegija poginu i da će je četa uhvatiti i zarobiti, skoči sa konja u jezero i sama se utopi.

Otuda se nalazi u toj šumi kopalja, handžara, čelenaka; od toga su vremena i oni grobovi.

*

U tamošnjoj okolini može se viditi i proučiti ovo: U selu Vranovini nalaze se ostaci rimske ceste, koja se prostire kroz šumu Kaldrmu u duljinu jedan kilometar. Ista je išla preko planine Risovca u bišćansku dolinu, te joj i kroz planinu ostatci se vide.

Megju Vojevcem i Suvajom na jednom povisokom brdu stoji jedan osamljen i lijepo otesan kamen, a narod ga zove „Šareni kamen". Taj kamen dugačak je 1·5 m., širok 1 m. i debeo ½ m. Po njemu ima neke šare; to su neke kuke i krivuljice, otuda mu je narod i ime nadjenuo. Stoji na zemlji položeno. Prije nekolike godine zavrtio je neko lagum u njega, misleći zar, da pod njim leži zakopano blago, pa ga je polovina prsnula, a ona polovina stoji na istom mjestu. Kamen je tvrdi vapnenac. Narod kazuje, da ga je Janković tu postavio za spomen neke bitke, koju je dobio na Vojevcu.

Kraj sela Gorinje na jednom brdu stoji kula Kozlić-Hurem-age, glasovitog krajiškog junaka. Razvalio ju je Stojan Janković i valjda se više ni napraviti ne će. Niže kule na jednom zaravanjku stoji jedna gromila, koju narod zove „Zaspa", a pripovijedaju, da je tu bila crkva, pa da ju je zasula neka vojska. Misle, da i sad stoji ta crkva cijela pod zemljom. Nešto mora da je šušnulo, dobro bi bilo to mjesto otkopati i u stvari viditi, šta je; jer ništa nije bez nešta. Tu u toj okolini nalazi se „Kalin grad" i „Japar grad"; oba su u cijelosti prilično sačuvana.

Мали и велики град.

Приопћио **Петар С. Иванчевић.**

У селу Кијеву, а котару Санског Моста, налазе се двије стародревне рушевине, које тамошњи житељи зову мали и велики град. Како мали, тако и велики град лежи на источној страни села Кијева на доста повисоким брежуљцима.

С источне стране окружује ове рушевине шума, која се зове Кијевска планина, с југо-источне Томинска вода, са сјеверне и сјеверо-источне бријег звани Главица, са запада вода Кијево, а са јужне стране село Томина. [1])

[1]) Наш вриједни учитељ Мирковић, спомиње село Томина у II. књизи „Гласника," страна 29. — Ово је село једно између 59 села, што припадају котару Санског Моста, и то понајљепше и најплодније. Ту ти брале тежак има све и сва, што но ријеч: „Пред вратима" (као н. пр. паше, шума, вода, млинова, и једном ријечи све, што нашем тежаку треба.

Мали град лежи на источној страни од великог града а раставља их пут, што између обију води у Кијевску планину.

Приступ како једном тако и другом граду с источне је стране понајбољи, са сјеверне и јужне стране посве мучан, а са западне стране баш сасвим немогућан. На великом граду познају се још и данданас у наоколо зидине.

На малом граду мање се познају зидине, јер су с малог града Турци највише возили камен за којешта. Народ приповиједа, да су ова два града Угри градили, а и вјероватно је, јер многе ствари, што су се овуда налазиле (од којих жалибоже ни једна се сачувала није) по приповиједању сличне су биле старим мађарским стварима.

У близини ових рушевина на југо-западној страни била је црква, гдје се и данданас зидина познаје, а најбоље се познаје пут, који је водио на поменуте градове.

Како о свакој старини у поносној Босни и кршној Херцеговини народ макар ишта гата и приповиједа, тако, драги читаоче и мила читатељко, и о овој рушевини нешто нам народ глагоља.

Ево шта народ приповиједа:

Једне ноћи дође к тору једног тежака некакав непознат странац, пробуди тог тежака, па га стане питати, да ли ту гдје има каква рушевина, која се зове велики и мали град. Тежак се зачуди, откуд он то тако зна. Тежак му каже, да се збиља под тим именом налазе двије рушевине, о којима се много штошта приповиједа, а највише се приповиједа, да је под тим рушевинама силни новац закопан.

Странац замоли тежака, да га одведе до тих рушевина, обећавши му поштену награду. Тежак драге воље послуша странца и одведе га на велики град. Кад су дошли на велики град, странац приђе к једној плочи, па кврцне у њу, а она се преврне. Сад странац узме кључић, па отвори враташца, која су овом плочом поклопљена била.

Кад се отворише враташца, а оно се ту указа једна лијепа одаја, пуна пунцата дуката.

Странац награби, колико је икад више могао, а говораше и тежаку, да награби тих дуката, али тежак, не хтједе, јер се тобоже стиђаше, а овамо у себи мишљаше: „Е Боже мој, ко је сретнији него ја, кад сазнадох за овлики новац!“

Странац плати тежаку и отиде, откуд је и дошао.

Тежак је послије више пута покушавао, не би ли му за руком пошло, да икако набаса на поменуту одају с дукатима, али му баш никако не пође за руком.

На самој смрти препоручи тежак својим укућанима и комшијама, да траже на великом граду пара, и рече: „Тако ми моје грешне душе, коју баш сад испуштам, мора на великом граду да има силни новац закопан.“

Народ и данданас копа и тражи новаца по поменутим рушевинама, а не сјећа се оне дивне народне пословице, која вели: „Нема пара без грдњех рана.“

Crtice

o životu gmazova, koji žive u Bosni i Hercegovini,

od

Otona viteza Tomassini-a.

(Pisac sebi pridržava sva prava, naročito pravo prijevoda u strane jezike).

(Nastavak članaka u II. i III. broju Glasnika, godište 1889).

Uopće o zmijama.

Uopće o prebivalištu.

Ako razmotrimo zmije, onda vidimo mnogo veću razliku izmegju Bosne i Hercegovine nego li onda, kada uzmemo na oko gušterove ovih zemalja. No ipak u svim krajevima Hercegovine, koji su podnebljem i vegetacijom nalik na bosanske krajeve, ima samo onih vrsta zmija, što ih ima i u Bosni. A takovi hercegovački krajevi jesu svi oni, koji su preko sedam stotina metara visoki, te su od dalmatinskog podneblja bregovima tako potpuno odvojeni, da to podneblje u njima ni ne može vladati.

Uopće o življenju.

Što se tiče tjelesnih i duševnih sposobnosti osjetila, to bi se moglo ovdje izostaviti; jer tvorac ni u čem nije stvorio razlike izmegju bos.-herc. zmija i njihovih sestara u drugim zemljama. No budući da mi moje osobito nagnuće za sakupljanje, njegovanje i posmatranje ovih životinja mnogo koješta pokaza, što ne mogoh naći u knjigama, i budući da sam našao štošta drugačije, nego što shvatiše i opisaše stručni književnici — to ću se ipak dotaknuti i tog njihovog općeg dara, na ime osjetila.

Osjetila.

Makar da mozak u zmija — gledajući na njegovu veličinu — nije u razmjeru sa moždinom kičme, to se ipak mora ustvrditi, da je mozak važniji, a baš uslijed toga zmije imaju samo tupa osjetila.

Osjetilo za mirisanje.

Istraživaoci su našli u zmija orugje za mirisanje; no njim se — kako sam često posmatrao kod mojih zmija — hotimice i nehotice nikada ne služe te životinje. Zmija, pa i kada diše, ipak sve dotle

ne osjeća, dok već smrdljivu mrtvu pticu, premda joj leži u neposrednoj blizini pred nosnicama, pred njom ne pomaknemo. Istom sada, kada je zmija vidi ili što je još bolje, kada jezikom nagje, da valja za jelo, onda je požđere, pa bila ona sa perjem ili bez perja. Jakim mirisima nijesam hotio nikada mučiti zmije; jer i ako ih izbjegavaju i ako mogu biti štetni organima za dihanje — to se ipak ne može reći, da bježe radi odurna im mirisa.

Ne mogu vjerovati, da bi ikoja zmija mogla mirno ležati — osobito kada je pri apetitu — uz kakovo jelo, kada bi samo mogla pa i iz najbliže blizine osjetiti miris toga jela. Ona će ga ščepati istom onda, kada ga s drugog kog razloga dotakne vršcima jezika, usprkos tome, što ga osjeća i rgjav nos već na metar daljine. Makar da zmijin nos od prirode ima sposobnosti za mirisanje, kao što imadu uopće sve reptilije sposobnosti za slušanje, to ipak za stalno nijesu nikako izvježbane te sposobnosti i svakako će biti, da im i ni ne dolaze u svijest.

Kus.

Na štetu gore opisanih osjetila razvio se organ za kušanje. Dok još nijesam vjerovao, da zmije ništa ne mirišu, metao sam im naprosto komade hrane u kafez, jer sam znao, da ih vole te moje gojenice. Ali ipak te hrane često puta dugo ne dirnuše, premda su — svakako ne dodirnuvši je jezikom — sasvim blizu pokraj nje gmizale, ležale i dihale.

Kada sam ipak hotio, da pojedu taj nevaljali komad jela, stavljao sam ga sada jednoj sada drugoj na put; no sada sam se uvjerio — premda sam ga sasvim mirno držao — da ga ni jedna nije hotjela uzeti prije, dok ga nijesu osjetile jezikom. Kada sam ovim opažanjem ohrabren, to isto oprobao kod još pedeset zmija, onda sam se uvjerio, da zmije ne mogu mirisati ili da ne znadu upotrebljavati organ za miris.

Sluh

Još bolje nego li o mirisu, može se suditi o sluhu. I ako ne će biti, da su sasvim gluhe, to se barem čini da su gluhe. Nije pravo vjerovati, da bi se pretvarale gluhima, jer barem toga ne bi činile onda, kada bi im šuštanje odalo opasnost, uslijed koje bi te životinje morale bježati. Nepobitno je dakle, da je sluh u zmija tup, ili će biti, kao što je spomenuto kod osjetila za miris, da nijesu sebi ni svjesne, da imadu sluh. Tko misli, da ne smije šuštati, ako hoće uhvatiti zmiju, taj onda ne zna uopće ništa o hvatanju gmazova; to jest, on se odaje njima vidljivim pokretima, pa misli, da je šuštanje poplašilo životinju.

Nikakovim šuštanjem ne odaje se neprijatelj zmijama, pa niti čovjek nije izuzet od tog. Ciči li miš, pa bio to baš i onaj, koga zmija traži; pjeva li ili vabi li ptica, to time ništa ne saznaje niti

ona gladna zmija; ne samo da ne zna za prebivalište, nego ne zna uopće da joj je tu željeni pljen. To sam dovoljno posmatrao i u kafezu. Samo jezik i oko svojim suglasnim djelovanjem nalaze plijen. Često puta, kada mi nije bilo lako uhvatiti zmiju u njezinoj slobodi, uvijek sam glasno zvao slugu i dovikivao mu, kako bi se s druge strane životinje dočepao, ne uznemirivši je ipak tom vikom. Od same vike nije zmija pobjegla ni onda, kada je radi očitog pokreta već glavu digla — što takogjer običaje imenito i Coelopeltis lacertina, da joj tako bude bolji vidik i da bolje vidi, što se dogagja — ali i pri najmanjem daljnjem kretanju eto zmije u bijeg. Vikanje, zviždanje, pištanje, pa i kakvu mu drago glazbu činili iz svih sila — svim tim ipak ne ćemo nagnati zmiju, da što drugo čini nego ono, što već ima na umu, kako su to već mnogi sakupljači iskusili. Varanje Indijanca, koji prividno uzima sviralu u pomoć, na što ću još doći, jest obmana gledalaca. Bilo sviranje umjetnikovo ne znam kako dirljivo, ipak se ne bi za to brinula ni jedna zmija, kada ne bi samo gledala pokrete lukavog varalice, na koje megjutim niti ne pazi zaneseni gledalac.

Vid.

Svaki onaj, koji se bude sa zmijama zanimao, uvjeriće se na brzo, da im vid nije rgjav, ali da im nije niti osobito razvijen, te da nije u sviju vrsta jednako dobar. One zmije, za koje nam pri načinu lova treba više bistra oka, one bolje vide ili da možda pravije rečem, one nas prije prepoznavaju, nego li one, kojima tragove lakše nalazimo. I ako se možemo zmiji lakše približiti, a da nas vidi, nego li ptici, to ipak valja dobro paziti, da joj se ne odamo pokretom tijela. Tijela, koja se ili ne kreću, ili se ne kreću prejako, ne raspoznaje zmijino oko. Sjedi li mirno miš, ptica ili koja druga životinja, koja bi valjala zmiji za hranu, to taj gmizavac niskog duševnog života doznaje tek vrškom jezika za te životinje (ptice i miševe), ako misli, kao što čovjek misli o svijetu — koje su tobože za hranu zmijama stvorene. Sjedi li mrki miš na bijelom kamenu ili pred njim, ili bijeli miš na mrkoj podlozi — to je svejedno. Dok se god takovo čudo ne pokrene, zmija ne zna o tom ništa, pa ni onda ne, ako je baš i u lovu za plijenom. Na boje se dakle ne osvrću zmije. To, pa i slično vidio sam često puta. Pokreće li se pak takova žrtva, odmah je zmija spazi. Sada progoni životinjicu, koja joj se svojom neopreznošću otkrila, pa i onda je drži na oku po svoj prilici zbog njezinog oblika, ako se na skoro umiri životinjica. O njezinoj vrijednosti nastoji se ona pobliže uvjeriti jezikom; oko je više ne istražuje. Izgubi li zmija s vida žrtvicu, koju je već jednom ugledala i ne oda li se više progoniteljici svojim pokretom, to će je opet istom onda naći, ako joj pri tom pomogne vještina u traženju i pipanju jezika. Da je to tako, o tom su me uvjerila mnoga opažanja.

Trči li žrtvica po zemlji i hoće li tako da se spase, progoni je zmija po ostavljenom tragu, pa makar se uspela i gore duž zida ili prešla preko zaprjeke, preko koje se vidjeti ne može i često je nagje — i to sve pipanjem jezika. Pobjegne li životinja u kakovu rupu, eto i zmije za njom; jezikom pipa zemlju, ide polagano i oprezno, te tako na pošljetku unigje u pravu rupu, a raspozna je samo jezikom. Kada zmija izgubi trag, ili kada ga još nije našla, onda brižno jezikom pretraži cijelu obližnju okolinu i sve dobro zapamti. Ako zmija izgubi trag na takovom mjestu, na kojem ima više rupa, pa dogje li pri traženju na nepravu, onda često zaviri u nju samo glavom i ostavi je, ali ako je pogodi, ode unutra, da uhvati plijen.

Prije nego što sam se o rečenom tvrdo uvjerio, mišljah, da često gledah gdje zmija progoneći plijen unigje i u takovu rupu u koju se plijen nije sakrio. ali je čas prije druga životinjica u nju unišla, da ju je tamo odveo njuh, makar da ne htjedoh vjerovati u toliki razvitak osjetila za njih. No kasnija opažanja uvjeriše me, da bez sumnje taj vogja mora da je opet samo jezik i ništa drugo. Kako zmija traži jezikom trag pobjegle žrtve i kako taj trag pamti — to ne ćemo moći dobro vidjeti kod zmije, koja samo radi proždrljivosti za pobjeglim plijenom loveći ga hiti; ali ćemo za to sve to moći često puta razgovjetno posmatrati kod zmije, koja miruje i nije još — a to se rijetko ne dogagja — do ludila raždražena malim zalogajima, kao što su to mišići, mlade ptičice i gušterovi. jaja i t. d. ili kada joj ispred nosa miš protrči i sakrije se. Elaphis cervone uzela je u svojem kafezu u usta kvrgu vinove loze, pošto ju je prije dulje vremena jezikom pipala i htjede je jesti, jer je na njoj neko vrijeme sjedio mladi parcov. Tek onda, kako se zmija uvjerila, da se na zemlji pričvršćena kvrga ne da progutati, ostavila ju je, te je dalje po podu pipala i tražila parcova, dok ga nije uhvatila.

Ako udav u menažerijama, kako se često puta pripovijeda, proguta ćebeta na kojijem leži, tome je uzrok često puta možda taj, što je koja životinja, kao hrana udava ležala dulje vremena na istom ćebetu i ostavila svoj trag, po kojem je udav svojim jezikom doznao, da je to nešto valjano za jelo. Mlado pseto ždere takogjer krpu, koja po masti miriše i ako je duševno bolje razvijeno nego zmija. Za to razlikuje zmija sasvim dobro jaje od žabe, kornjače, ili zakržljalo iste veličine kokošije od golubijeg jajeta, pa i onda, kada joj odmah podmetnemo ona druga iza golubijeg, za koje se je ona već odlučila i odmah ga traži u obližnjoj okolini drugog prijedmeta, čim ga opipa jezikom. Ja sam to više puta motrio kod zmija u mojem kafezu. Zmije teško da osjećaju kakovu slast pri žderanju. Slast, koju mogu osjećati od zalogaja jela, mora da je samo u predbježnom liskanju, svejedno, kao što je miris kobasice psetu valjda veća slast, nego li brzo gutanje.

Bez sumnje je osobito razvijena moć osjećanja u jeziku, u kom saglasno djeluje osjetilo kusa sa osjetilom pipanja, kako su me o tom poučila moja potanka i djelomice ovdje navedena opažanja. Tom moći osjećanja shvaća mali mozak stvari pravo, ali za prepoznavanje prijedmeta treba mu vrlo znatne sposobnosti osjetila.

Sposobnošću tog svog osjetila ne razlikuje sigurno samo stvari, koje valjaju, a koje ne valjaju za jelo, nego i raspoznaje da li su za jelo dobre stvari, što leže pred njom.

Nagje li zmija, kada se čega vrhom jezika dotakne, da bi joj što moglo opasno biti, odmah je od tog njezino fino osjetilo natjera u bijeg. Vršci jezika zmiji su isto tako vrijedni, kao što je nos psetu. Sposobnost djelovanja jezika razvila se na račun drugih organa za osjećanje. Hoće li da proguta mrtav plijen, to mu traži njušku ili kljun, i sve to nalazi samo jezikom. Tim svojim malim orugjem nagje u jajeta šiljasti kraj i rijetko kada otvori usta na tupi kraj jajeta. Da taj isti jezik može, pa makar bilo samo na malu daljinu zmiji dojaviti povoljni važni prijedmet, kao što to i Brehm naslućuje, to nije isključeno, kada bi samo mogla prepoznati svojim osjetilom one djeliće tijela, koji lebde u vazduhu, te koji joj dolaze u dodir sa jezikom. Ipak za tako veliki razvitak zmijskog kusa nemam dovoljnih tvrdnja. Da je pipanje jezikom ujedno i kušanje, to ja tvrdim, jer drugačije se ne mogu prepoznati tragovi. Zar da bi drugačije mogla držati zmija kvrgu, koja samo po parcovu miriše, za živog parcova! Ako nos može prihvatiti miris iz vazduha, to se mogu takogjer prilijepiti na vlažan jezik djelići mirisa onog tijela, u koliko su joj još zaostali na drugom tijelu. Zmijin jezik mora ih primiti, o tom me uvjeravaju navedena istinita česta opažanja. Da zmija prepozna da ima takovih djelića samo pipanjem, trebalo bi joj, mogao bi skoro reći, matematičko osjetilo; no takovo ne smijem barem ja pripisati niti istom toliko hvaljenom zmijinom jeziku, jer to bi bilo vrhunaravno. Ako nos osjeti miris nekog traga, tome se nije čuditi; jer ima životinjâ sa takovim nosovima. Još je manje čudo jezikom okusiti i osjetiti djeliće, koji sačinjavaju trag na nekom tijelu, jer se mogu njim bolje neposredno dodirati i u većoj se množini sa tijela prihvatiti, nego li nosom oni, koji rasuti u zraku lebde. Budući da se nevjerovatnim čini, da bi moglo biti u jeziku tako fino osjetilo, da bi se i jezikom mirisati moglo, pa ipak, kada nas opažanja i pokusi uče, da zmija nalazi trag samo jezikom, da samo jezikom razlikuje golubije od zakržljalog isto tako velikog kokošijeg jajeta ili od jajeta žabe kornjače, koje mu je vrlo slično: to onda ne može ništa drugo biti, nego kus, koji zmiji daje razloge o stvarima. Što je Elaphis zubma zgrabila kvrgu vinove loze, na kojoj je sjedio dulje vremena parcov, moglo bi se uzeti, da je to više tupo, nego li razvijeno osjetilo za pipanje ili samo zabluda; pa se ipak to ne dogagja. Toj zabludi kriv je miris parcova, koji je na kvrgi zaostao. Zmija je taj miris jezikom dobro

prepoznala i tako prevarila osjetilo za pipanje. Tako, skoro matematično osjetilo za pipanje, koje bi osjetilo trag parcova, pa ne bi rasudilo, da je pod njim — drvo, ne može se niti zamisliti; ali bez sumnje kus, jer njega može prevariti miris, koji se nalazi na površini kojeg tijela. Tko još ne vjeruje u kus zmija, taj neka, no bez svakog preziranja i straha, dobro i pažljivo posmatra te životinje. Guževi (vrste zmija neotrovnica) su kod mene jeli i sirovo meso, koje sam bacio malenim grčkim kornjačama, pošto su ga se prije slučajno dodirnuli, jezikom istražili i tako prepoznali, da je za hranu. Takovo prepoznavanje odlučuje više kus, nego li osjetilo za pipanje.

U kafezima, koje sam odredio zmijama za stanovanje, bilo je uvijek dosta vode; nju su zmije uvijek pile i nikada ne okusiše mlijeka, koje sam im u kafez metao od vremena do vremena samo zbog pokusa. Da li i to ide na račun kusa — to ne mogu kazati. Biće svakako u prilog kusu, jer po Brehmovom djelu o životinjama činio je Effeldt pokuse, te se je uvjerio, da su zmije prezirale zaslagjenu vodu i vino i onda, kada nijesu dobile čiste vode. Vitalno osjetilo zmijinog tijela uopće nije tupo, ali nije baš niti toliko razvijeno, da mogu prepoznati, čega se dodirnu. Zmija osjeća tijelom, ali tačno ne razlikuje, što osjeća. To sam iskusio, kada je za plijenom pohlepna.

Dodirne li se tijelo zmije od one vrste, koja običaje svoj plijen udaviti, čega, što nije pokretljivo, onda će nastojati pri odvijanju od dodirnutog dijela tijela, pritisnuti se na prijedmet, koji se možda u blizini nalazi. Je li to čovječija ruka, druga zmija ili kakav plijen, to ne prepoznaje, već ako se dade, čvrsto ga drži dotlen, dok ga ne uzmogne istražiti jezikom. Je li takova zmija zabavljena žderanjem ili ubijanjem, onda nastoji pridržati uklješteni plijen tako dugo, dokle sebi od njeg ne pribavi zalogaj, kog sada istražuje, da vidi, je li uhvaćen plijen za nju vrijedan. Po tom nastavi žderanje ili ispusti plijen, ako se jezikom uvjeri da nije za nju, ili ako nema tjelesne potrebe.

Rad i život duševni.

Zmije su se kod mene uvijek više pazile od drugih životinja, koje sam uhvaćene držao. One su uživale uvijek veću brigu, nego li druge životinje, koje je sudbina donijela k meni u kafez. Ja ih radije držah za pametne, nego li za glupe. Ali malo po malo uvjeriše me svojim ponašanjem, da bih bio pametnije učinio, da sam ih odmah počeo smatrati kao životinje skoro bez svake pameti, za još duhom siromašnije, nego što ih drži Brehmovo djelo o životinjama. Ja sam danas uvjeren, da duševni rad zmije nije veći od duševnog rada osa, grabljivih buba ili sličnih zareznika, kojijem glava teško da je stvorena za mišljenje. Kako sam zauzet mnijenjem o zmijinoj duši, tako postupam i sa radom njezinim. O kakovom

promišljanju još su malo iznijele dokaza pažljivom istraživaocu, niti im pada na um druge stvorove varati, kao da bi imale moć za promišljavanje; za to su na vrlo niskom duševnom stepenu. Čini se, kao da zmije posjeduju neku lukavost, kojom se služe pri hvatanju drugih životinja: ja to ne opažam, zmija nije ništa lukavija od pauka, koji u svojoj rupici prividno podmuklo čeka na svoj plijen, ili je tako lukav, da gradi muhama nevidljive mreže. Nikada nijesam vidio, da bi se zmija dočepala plijena kojim drugim načinom, nego li onim, koji joj je prirogjen. Zmija otrovnica ima dosta tjelesne snage, da umori svoju žrtvu, ali ako nema otrovnih zuba, ne može ništa učiniti onim životinjama, koje se ne dadu žderati žive. U tom je mlada zmija baš toliko mudra, koliko i stara. Ako se hoće, onda se može uzeti kao duševni rad to, što zmija ne upotrebljava, ako joj nije potrebito, sva sredstva za savlagjivanje svog plijena. Tako ne će otrovnica upotrebiti svojih otrovnih zuba protiv mrtvog plijena, a upotrebiće ih u kom drugom slučaju, pa i pri samom žderanju, ako joj njezini mali zubi nijesu dovoljno jaki za grizenje. I ona, koja svoju žrtvu davi, ne upotrebljava zube (ako joj nije nužda), ako ih žrtva ne zahtijeva. Promišljen rad nijesam mogao nikada opaziti. Polagano se došuljati do žrtve, kada ova miruje; strjelimice za njom hititi, kada bježi, ili je iznenada napasti na ležištu, — to sve ne držim za lukavost, nego samo kao svojstven način u hvatanju plijena, a tako rade i grabljive bube. Što se zmije dadu pripitomiti, takogjer ne smatram za pamet, jer to mi se čini samo kao slijepa navika na prilike. I meni su uzimale pjeskuše živ plijen iz ruke, ali ja niti u tom ne vidim nikakove pameti; jer se mala osa grabljivica takogjer navikla u mojoj blizini, kada pri stolu rukom krećem, probadati muhe u kraj tanjira i na prozor ih odnositi.

Pri tom postade bubica tako povjerljiva, da je dospjela ispod tanjira slugina, te ju je nehotice prignječio; a da se nije tako dogodilo, to bi za stalno iznijela i druge dokaze o svojoj pitomosti. Tako je isto i sa zmijom u tom pogledu, samo što one postaju kasnije povjerljive, jer je i plašljivost pred čovjekom ili neprijateljem uopće kod većih životinja veća, nego li kod malih. Čini mi se, da se i duševni život zmija ne bi smio ni po što više cijeniti od njihovog duševnog rada. Po niže navedenim opažanjima smijem zaključiti, da zmije osjećaju samo neko nepovjerenje, strah, bojazan, koja ih vrlo razdraži, nadalje težnju za parenjem i na pošljetku nagon: svoj plod sakriti na sigurnom i udesnom mjestu. Zmije stoje i u tom pogledu prividno iza gušterova, koji odaju ljubomornost, nenavist, možda još i veselje, privrženost bračnoj drugarici za dulje vrijeme, pa i neku znatiželjnost. Zmije imaju u nekoliko moć za orijentiranje, ali je ova, ako je sravnimo sa drugim životinjama, pa i onima, koje stoje na dosta nižem stepenu razvitka, mnogo slabija. Ako mora bježati pred neprijateljem, to onda ne pogodi

uvijek pravac naprama zakloništima, a da li se zna poslije na svoje stalno prebivalište povratiti, to nijesam posmatrao. Moguće je, ali ja ne vjerujem, da joj je puno, ili uopće šta stalo do toga.

Da se zmije nalaze uvijek na jednom te istom mjestu, za to nema čvrsta dokaza.

Sve što je rečeno o zloći zmije, što je napisano o tom strahovitom biću — to je samo izmišljotina, bajka i pošalica. O kakovom svjesnom duševnom radu ja nijesam opazio ništa.

Zmija pokazuje samo nagon.

Njom upravlja osjetilo za pipanje, koje je, kao što je prije razloženo, u jeziku valjda stopljeno sa kusom, a djelomice i osjetilo za vid.

Što ne može jezik prepoznati, to razum ne prepoznava. Bez pomoći razuma, jedino tim, što jezikom pipa, raspoznaje ona, kao što je već rečeno, što je za jelo, a što nije, što je po nju opasno, a što ravnodušno, svejedno, kao što to čine psi nosom. Radnja mozga pripomaže joj, da može razlikovati jezik svojih srodnica od jezika drugih zmija, ali ne, da može i raspoznavati mužaka od ženke, pa niti od iste vrste. Ne misli ona na to, gdje treba potražiti tu razliku. Kada bi pri tom moglo biti samo malo razuma u pomoći, onda bi bez sumnje, po načinu pasa i to lako raspoznati mogla; jer ako kuja drugačije miriše nego li pas, to može biti da drugačije miriše i ženka zmije, a drugačije mužak. Biće, da nije teže raspoznati mužaka od ženke, nego li jednu na blizu srodnu vrstu od druge.

Nikada ne nastoji mužak jedne, da se s pari sa ženkom druge vrste, ali se jadno muči, da ga čovjek mora sažaliti, dakako — barem kod zmija — džabe sa drugim mužakom iste vrste, očevidno u misli, da je ženka, pravo da reknem ni u kakovoj misli, već u nesvjesnom nagonu da zadovolji našljednom grijehu. Ta će zabluda teško izazvati osobitu pasiju; da je to samo glupost, o tom ne će niko sumnjati.

Da se pramati žena izgovorila na zmiju poslije prekršaja zapovijedi prirode, ide više u prilog našljednoj naivnosti žena, nego li lukavosti zmije; jer da se onda u onom momentu tamo desio jarac, nazvala bi njega grješnikom.

Kretanje.

Prema svojstvu pojedinih vrsta zmija, njihovo je kretanje različito, ali način, kojim ga izvagjaju kod sviju je jednak. Kada bismo o duševnoj djelatnosti zmija više znali, nego što one zaslužuju, mogli bi smo napošljetku reći: zmije su u svom kretanju praktične i to praktične u potpunom smislu te riječi. Ako smo u njihovom prosugjivanju manje nježni, te im kažemo da su lijene, onda smo naprema njima nepravedni i posmatramo ih krivo. One nikada ne miruju tromo na račun korisnog mirovanja. Ako im što

treba, čega nema na onom mjestu, gdje se baš isti čas nalaze, onda se ne će zalijeniti, već će se odmah kretati. Šta više, one se pokreću i radi sebe, ako radi grančica ne mogu nuždu svršiti, onako, kako bi htjele odozgor dolje — i ostavljaju onečišćeno mjesto. One se ne kreću brzo, ako im je lagano kretanje dovoljno. Osim ako moraju bježati, ne hite k vodi, jer ona ne će pobjeći; tim se ipak ne smije reći, da ih o tom poučava njihov razum. Treba li pobjeglu žrtvu uloviti, onda upotrebe najveću snagu. Idu na sunce, kad im to treba, a ostavljaju ga, kada je ugodnije zadržavati se u hladovini. Kada se cijele sate — a neke vrste cijele dane — ne pomaknu s mjesta, onda baš nemaju uzroka ostaviti ga. Kretanje je zmijama sredstvo za kakovu bilo praktičnu svrhu. Nije li na drugom mjestu onako, kao na onom, na kom se nalaze, onda se i ne brinu za nj. Prija li im koje mjesto, to su s njim zadovoljne; ako im samo u nekoliko nije poćudno, onda ih ni pošto ne priječi lijenost, da ga ne bi zamijenile sa drugim. Ako zmijama udesimo kafeze onako, kako treba, ma i ne bila spoljašnjost za oko gledaoca, te od svake vrste njih dosta držimo u takovim prostranim zatvorima, onda ćemo na brzo opaziti od jedne ovo, od druge ono, i tako ćemo i o tom svojstvu na brzo u čistu biti. Zmije se pokreću — kao što tvrdim na temelju mog višegodišnjeg opažanja na velikoj množini vrlo različitih vrsta - samo onda, kada je povodom kakova praktična svrha. S toga ne mogu nikako vjerovati, da bi zmija, — pa bila to i naočarka, koja se i onako ne osvrće na kakav zvuk — izvodila kakovo nekorisno kretanje po zvucima glazbe; jer niti je ples, a niti je muzika sama za sebe uopće što god praktično, a najmanje je za zmiju. Nije muzika uzrok beskorisnom plesu naočarke, već su tome uzrok lukavi pokreti varalice, na koje se neiskusni i neuki gledaoci i ne obziru; no zmija mora da se pred njima breca, jer nema u varalici vjere, te za to naslućuje u svakom njegovom pokretu napadaj, ako ga i ne izvede. Protiv svakog takovog naslućenog napadaja spremi se ona na obranu i to na svaku stranu, od koje joj varalica prividno zaprijeti. Svaki veliki predmet, koji se kreće, smatra za neprijatelja, pa i poslije kretanja njegovog još kratko vrijeme. Naočarka običaje dignuti glavu i vrat da tako dobije veći vidokrug. Pokaže li joj se od jednom nešto sumnjiva, onda se i ona takogjer podigne na obranu. To isto običava i hercegovačka Coelopeltis lacertina i ako ne baš tako jako. Već to dizanje glave jest prvi pokret i položaj za tako zvani ples. Začugjena publika vjeruje sada varalici, da je tome uzrok njegova muzika, premda bi ista prije podigla sve gledaoce na pravi ples, nego što će zmiju pokrenuti samo na kakav bio pokret. Dokle je hoće u takom položaju zadržati — dugo ga baš ne sluša — drugo ništa ne čini, već samo svira. No ta svirka zmiji nije ništa, pa za to i ona ništa ne radi. Ali pokret sviralom, prstima, glavom ili rukom, svrne pozornost

zloslutne životinje na te stvari, koje ona sada prema uzrocima prati tim, što uzdiže više ili manje, brže ili sporije svoje tijelo, da tako bude spremna i protiv tih naslućenih neprijatelja, ili barem protiv predmeta i pokretaja, koji pobugjuju sumnju. Sva ta zmijina pokretanja jesu tim brža i opsežnija, čim je više draže brža i žešća „čarobnikova“ pokretanja, koja megjutim gledaoci niti neopažavaju. Svira li pri tom što žešće, onda bi rekao, e je sigurniji, da mu publika vjeruje u djelovanje njegove muzičke jadikovke. Da tako prividno vrlo razdraženu zmiju umiri, mora upotrijebiti jednaku umjetnost, koju je upotrijebio za prividno razdraženje. Naprosto prestane sa razdražnim kretanjem i zmija, koja nije nikada sklona na beskorisno kretanje, umiri se. Ščepa li je sada brzo ali ipak oprezno, da je sebi oko vrata ili ma gdje drugdje položi, onda joj ne smije pružiti prilike, da se brani protiv njegove ruke. Ugristi ne će mirnu glavu ili vrat krotioca, jer ne zna, da su to najnježniji dijelovi njezinog mučitelja. To je sasvim jasno i ako sebi pri tom ne premišljamo, barem ne od strane zmije, ono idealistično bezumno trzanje za muzikom. Ne gleda se tu varalici na prste, već se samo čudimo zmiji, koja se producira. Brzo za tim, kako je bila žestoko razdražena Zamenis ili Coelopeltis lacertina, dadu se umiriti, da će se nepoznavalac zmija čuditi, a to će biti, ako ih legjima dolje na ruku položimo, a i sličnim načinom i to bez svake muzike. Ako konj pod jahačem ili kraj dresera, koji ima kandžiju u ruci, izvagja uz pratnju muzike svakovrsne umjeće, onda i pri tom ne vidi laik teško spazljive uzroke, a ti su razna kretanja čovjeka. Konju je potrebita prethodna dresura, a zmiji nije, jer umjetnik — tu titulu moramo mu pregorjeti — ne traži od zmije poslušnosti, on izvagja samo prividne napadaje i draži je na protivno djelovanje. Ako se on vježba sa zmijom i bez gledaoca, onda je to škola samo za njega, a ne dresura za životinju. Pri predstavi pokazuje umjetnik samo svoju vlastitu vještinu i umjeće, kako zna zmiju varati, te tako on vara svoje gledaoce svojom lukavošću, a ne umjećem. Ja sam se — dakako odvojen od životinje mrežom od žice — uvjerio dotičnim ogledima sa zmijom o osnovanosti današnjeg mojeg uvjerenja. Ako i nijesam mogao nagnati zmiju na tako žestoko kretanje, kao što to može izvježban umjetnik, to sam se ipak uvjerio, da se ona ne obazrije jedino na glasove frule, flaute, harmonike, ili na slične instrumente, isto tako ne, kao ni drugi gmazovi, te da glasovi nijesu niti potrebiti, da je sumnjivi predmeti prisile na kretanje.

Slične umjeće, koje kada vidi nepoznavalac, dobiće želju vjerovati u vračarije, mogu se izvesti i sa južnotirolskom Zamenis carbonarius, kao i sa hercegovačkom Coelopeltis lacertina, a možda i sa drugima.

Pustimo samo jednom da umjetnika ne vidi zmija, a on da proba svoju čarobnu sviralu, pa ćemo vidjeti, kako će dobro na-

sjesti skupa sa svojom muzikom, kao i sa onim, koji tvrdi, da je ona uzrok zmijinskom plesu. Ja sam takogjer vidio singaleske zmijske umjetnike, pa su mi oni moje uvjerenje još bolje učvrstili. Oni nijesu možda svoj zanat dobro razumijevali, meni se barem tako činilo. Singales, da svoju slavu povisi, izjavi, da ga je takova zmija za ruku ujela, otvori košaru, zasvira i gurne zmiju prstom, ne bi li barem tako osjetila, kada ne će da čuje, da je neprijatelj tu. Sve ostalo što činjaše, dosta se slaže sa prije rečenim; pridaću samo, da kada bi sa pjeskušom, koja ipak tako rado ne ujeda kao rigjovka, onako nespretno postupao, da bi mu dala, kako bi ga bar za vrijeme, ako ne za uvijek, prošla želja onako neotesan biti.

Rebra su svakako važna zmiji za kretanje, ali kao prave organe za kretanje ona ih upotrebljava samo onda, kada mora kroz uske pukotine prodrijeti ili mora puziti ili penjati se preko površina, na kojijem se može trbušnim ivicama o hrapotine opirati. Pri brzom kretanju rebra bi joj trošila vrijeme; ona joj tada samo valjaju, da uzdrže oblik tijela. Istim načinom kao zmija, i to ništa sporije, bježi i Pseudopus apus, osobito gdje je neravnost zemlje povoljna. Kroz tvrd oklop tog guštera rebra ne mogu uopće pospješno djelovati, a najmanje pri brzom kretanju. Isto je to i kod šljepića. Pa i jegulja kreće se po travi vrlo brzo kao i zmija, a u tu svrhu doista ne može upotrebljavati rebra. Brzo kretanje očituje se u prekrivudanju, koje nastaje brzim šljedovanjem tjelesnih ovojaka preko naravnosti zemlje, te u privlačenju i daljnjem prelasku zadnjih dijelova tijela, koji u jednom nizu neprestano i jednako slijede. Po neravnoj površini, koja pruža rebrima dovoljno uporišta, ali po kojoj se ne može zakrenuti tijelom, niti zakriviti kojim dijelom tijela, već se samo može odupirati trbušnim ivicama načinjenim od rebara, po takovoj površini samo se gmizi polagano i kukavno. Čim je različitija zemlja svojim oblikom, tim je na njoj i više uporišta za tijelo, koje svakom svojom česti krivuda, a tijem sve više prelazi gmizenje u jednako, pa ako hoće i u brzo sklizanje. Kada bi rebra zmije nadomješćavala noge drugih stvorova, kada daklen ne bi bila kao potporišta, na kojima su pričvršćene mišice, onda bi zmija mogla gmiziti i nekrivudajući, od prilike onako, kao gujavica. Tko je imao u rukama blavora ili šljepića, taj mora priznati, da te životinje ne mogu — kao što je već rečeno — radi svog tvrdog tjelesnog oklopa, ni za kakvu radnju pri kretanju upotrijebiti svoja rebra, pa ipak gmižu kao zmije prostranim, ili ako oblik zemlje iziskuje, da se na nj pritisnuti moraju, onda gmižu naizmjence i vertikalnim ili kakovim bilo nepravilnim, kosim zavojima. Budući da blavor nema u svom jedan i po puta duljem repu nikakovih rebara, a ipak ga upotrebljava pri kretanju na isti način kao i tijelo, koje ima rebra, to se ne moraju ni zmije ako hoće dalje doći, kao stonoga praćkati ili kao gujavica stezati i rastezati. Jedna od mojih zmija, koja je sebi na cijeloj šestini tjelesne duljine slo-

mila rebra, gmizala je i tim dijelom tijela isto tako dobro, kao i ostalima. Tim oštećenim dijelom tijela ne bi doista mogla proći kroz usku pukotinu, da nije bilo s one strane uporišta za prednji djeo tijela, koji se je svakako samo pomoću rebara proturio.

Plivanje.

Kao što zmija gmiže n. pr. kroz visoku travu, preskliže preko mekane visoke mašine, što je sve tako brzo, kao i previjuganje i provijuganje drugih mjesta, na kojijem ne može upotrijebiti svoja rebra za otiskivanje slično, kao noge — tako skliže i vijuga se preko, ispod i kroz vodu. Pri tom im po Brehmu i drugima bez sumnje služi rep, kao glavno pokretno sredstvo. Bosansko-hercegovačke zmije plivaju bez repa isto tako dobro kao i sa repom, a i svim drugima, koje sam dobio iz različitih drugih zemalja, nije trebalo repa za plivanje. Osakaćenih zmija dobio je sakupljač često, i ja sam ih dobio dosta ili sasvim bez repa ili samo sa nekom česti od njega, pa ipak su sve te isto tako dobro plivale, kao i one zdrave. Svakako pristaje ova crtica o zmijinom repu samo na morske zmije. Tad bi morao osobito kratkom repu imenito ženke zmije ljutice pripisati glavni zadatak pri kretanju u vodi. To ne vjerujem! jer usprkos kratkom repu pliva i ona isto tako dobro, kao i koja dugorepa zmija.

Iznenadi li čovjek zmiju, koja leži sa više nego polovinom tijela izvan rupe ili kojeg drugog skrovišta, pa nije li rupa tako uzana, da bi se morala silom proturati, da izagje na polje, to se uvuče natraške gmižući u rupu često puta tako brzo, da i onaj lovac, koji je sasvim blizu rupe, te je tako vješt i brz, da ne časeći srne rukom za onim dijelom zmije, koji je ležao izvan rupe, ipak ništa drugo ne poluči, već što zatvori rukom rupu, kroz koju je pobjegla zmija. Trbušni štitovi ništa ne priječe životinju, kada mora natraške uzmaći, a mora li tako proći kroz uzanu pukotinu, onda se trbušni štitovi priklope uz tijelo tako, da čine glatku površinu, na kojoj ništa ne strši. Hoćemo li izvući zmiju natraške iz koje rupe, onda ona raširi zadnje okrajke svojih trbušnih štitova i tako se pomoću njih drži čvrsto. Svojim brzim kretanjem natkrili zmija sav napor svoje žrtve. Bježi li miš ili gušter, ona ga lagano dostigne.

Jakost mišića.

Poznato je, da je tjelesna jakost zmije dosta velika. Hoće li da usmrti drugu zmiju, to je sa što većom snagom davi po cijele sate. Da se zmija ne umori, ako i cijeli sat teškom mukom guta kakav veliki zalogaj, za koji misli i iskusan gledalac, da ga ne će savladati, uvjerio sam se iz tog, što je zmija, čim je sretno tako velik komad proždrla i tim se nažderala, odmah opet dalje jela. Ona se ne umori ako i mora ostaviti kakav komad, koji ne može

nadvladati; jer odmah ždere što drugo. Da i poslije smrti još dosta dugo rade mišići i živci, to zaključujem iz ovog: Poslije smrti na po sata donesoše mi rigjovku rasječenu na tri komada, od kojih je srednji bio najveći. Pa ipak, kada sam još četvrt sata kasnije metnuo te komade u špirit, počeo se odmah srednji komad osobito jako praćakati, a i zadnji, ali samo slabije; pa je to grčevito previjanje trajalo još više minuta. Poslije isto toliko vremena iza smrti dobio sam guža sa razmrskanom glavom i vratom; no i taj se je još više puta obvijao stražnjim dijelom tijela i repom oko prsta, kojim sam ga dirnuo, još tako čvrsto, kao da je živ i premda se je pridržao samo repom, ipak osta viseći o prstu. Prednji dijelovi tijela obiju zmija bili su mrtvi. Prije dulje vremena zadavljen plijen ne će uzeti zmija, jer je pjenom onečišćen. Ona to osjeti vrhom jezika; njim opipa pjenu, a ne hranu i odmah ostavi to mjesto; ali ako plijen otaremo i osušimo, kao što sam to činio više puta kod životinja, koje je zmije ostavila — onda će opet žderati pa i bljuvotinje. Da zmije svoj plijen prije žderanja ne osline, to mi je jasno iz mnogih stečenih iskustava.

Žilavost.

Svaki onaj, koji zmije samo polovično poznaje, dobro zna, da mogu podnijeti strašne ozlede prije nego što uginu. Sa par duzina (tuceta) prebijenih rebara žive one još uvijek sasvim dobro. Ali ako jednom dobijemo zmiju, kojoj je nerazuman hvatalac odrezao jezik, taka će, kao što je poznato — po svoj prilici od gladi i žegji — uginuti; jer više ne će da ždere. Prebije li se kičma, onda obumre onaj dio tijela iza nje, ali samo dotle, dok rana ne zacijeli, a to biva po mojem iskustvu poslije nekoliko mjeseci. Dok mišići ne otpočnu raditi, vuče zadnjicu kao konopac. Tako ranjenu životinju ne smijemo metnuti u kafez, u kojem ima rupa, kamenja i granja. Na jake zadrtine u koži ne osvrću se, pa niti pri žderanju, ako je takova velika rana na vratu. One proždiru velike komade i ne mareći, što tim dosta trpe velike rane. Udarac po glavi, koji je toliko jak, da je onesvijesti, smrtonosan je i ako zmija poslije nekog vremena opet dogje k sebi. Brzo će uginuti, ako je metnemo, pa i pri slaboj toplini, u prozor, koji je obrnut k suncu; doista ne će tamo živjeti ni po sata. Već poslije nekoliko minuta u takovom slučaju izbljuju onu hranu, koju su pojele prije takove muke. Drži se, kao da ih teške muke muče, previjaju se u grčevima, ukoče se u previjanju i uginu. Cijeli taj čin ne traje dugo. Čim sunce toplije, tim brža smrt. Ako udarimo zmiju čim tupim osobito po duljini tijela ili ako je čvrsto pogodimo na više mjesta, onesvijestićemo je a i ubiti, pa ako se spolja i ne vide nikakove ozlede.

Rasprostranište.

U obim ovim zemljama svakoj je vrsti ograničeno njeno rasprostranište. O prebivalištima naših zmija ne mogu se iznijeti potan-

kosti, jer u koliko sam ja iskusio, nema tačno ograničenih prebivališta. One zmije, koje nijesu primorane radi svojih životnih potreba stanovati u blizini voda ne bave se baš mnogo izborom prebivališta. Sve što zmija zahtijeva od svog prebivališta, jest prije svega zaklonište i hrana. Čim je koje mjesto povoljnije za skrovište, tim prije se mogu naslućivati zmije na takovom mjestu. Zidine i kraško kamenje, a još bolje stepenasta visina sa suhim ruševinama, velike gomile kamenja, takova mjesta, samo ako nijesu posve gola, ili ako barem nije gola njihova okolina, zmijama su isto tako mila, kao i podrovljeni grmovi ili drugo kakovo žilje. Slična vegetacija ne smije manjkati; jer bez iznimke našim zmijama potrebno je bezuslovno vlage. Gdje nema vegetacije, tamo bi bilo presuho za njihovo uspjevanje. Gdje ništa ne raste, tamo se ne bi našlo niti hrane za naše zmije. Ako baš jednom ili dvaput nagjemo zmiju na kojem sasvim golom i suhom mjestu, to ne trebamo oponašati onog Engleza, koji reče: „Žitelji su ove varoši ružni, imaju crvenu kosu i neotesani su.“ Pa niti onaj, na golom i suhom mjestu nagjeni zmijski individuum, ne izabire sebi takova mjesta za svoje obično prebivalište. Onaj, koji bi jednako sa Englezom sudio, pa doneo zmiju kući i metnuo je u suh kafez, t. j. ne bi joj dao nikakove vlažne podloge, na brzo bi se uvjerioo neistinitosti njegovog mnijenja, jer kod prvog svlačenja, ako ovo ne bi izostalo, bilo bi zaprijeka. Nastala bi onda sungjerasta mrtva izlučina na čeljustima, ušću grkljana i još na drugijem mjestima usta, ako se ne bi liječila tako oboljela životinja.

Zimski san.

Sve zmije podliježu u okupiranim zemljama zimskom snu. Sve u svoj Bosni, a u Hercegovini one po visokim krajevima imaju dulji, a one po toplijim njezinim dijelovima imaju kraći san. U neretvanskoj dolini možemo još naći zmija koncem novembra, a u povoljnijim godinama još i kasnije. U proljeće pojavi se njihova prednja straža kadšto već u mjesecu februaru, a glavna vojska tek u drugoj polovini marta. One, koje u proljeće izlaze iz zimskih stanova, izgledaju, kao što sam mogao opaziti na mnogim, koje sam ja imao, baš onako gojne, kao one, koje su se u jesen povukle u zimski stan. Ako usprkos dobroj jesenskoj hrani izlaze onako mršave iz zimskog stana, tome nije kriv dug zimski san, nego nestašica vlage za vrijeme sna. U zimskom snu na pola su ukočene i baš onako bedaste, kao i hrčak, koji je navikao na zimski san. Kratko vrijeme mogu podnijeti stepen ništice, ali ako ta temperatura potraje nekoliko sati, onda se njih nekoliko probudi al većina nikada.

Dnevni i noćni život.

Izmegju dnevnih i noćnih životinja ovog reda ne može se pravo naći razlika. Ja sam nalazio i s večera, ne baš rijetko,

zmija različitih vrsta. One zmije otrovnice, koje su opisane kao prave noćne životinje, nalaze se takogjer i po danu tamo, gdje ih ima, uvijek u dovoljnoj množini. Iskustvo me uči: dok još nije za dana prevruće, a jutrom, večerom i u hladu još nije dovoljno toplo, treba tražiti zmije na sunčanim mjestima, a za vrućeg ljeta, naime u toploj Hercegovini, treba postupati obratno. O tom me uvjeriše i moje zarobljenice. U ostalom kod njih se moglo opaziti, da one sebi u tom pogledu ne dadu propisivati nikakovih obveznih pravila. Kada bi držali od prilike dvadeset komada od jedne vrste zajedno u tako prostranom kafezu, u kojem ne bi trebala nikada smetati jedna drugoj, pa bi htjeli izmegju njih razlučivati dnevne od noćnih, to bi morali uzeti danas ovog mužaka, a sjutra onu ženku za dnevnu ili noćnu životinju. Ima li koja apetit, pa nagje li što god, to joj je svejedno: bio dan ili noć — ona lovi i ždere.

Ako koja ništa ne nagje preko noći, a ona traži preko dana i obratno. Ondje gdje ima zmija, tamo neka se prema njihovom kusu čuvaju: miševi, ptice ili druge životinje, koliko od dnevne, toliko i od noćne kragje. Pojedine vrste, koje sam i ja držao za prave noćne životinje sve dotle, dokle nijesam dovoljno proučio njihovu individualnost, često sam vigjao obdan u poslu i ako su češće noću ostavljale svoja skrovišta, nego li mnoge druge. One sa okruglom zenicom, da su dnevne, a one sa raskaljenom noćne životinje, to ne mora biti; jer i sove imaju okruglu zenicu, pa su djelomice ipak odlučno samo noćne životinje. Biće bolje reći: zmije su kako vrijeme dopusti, ujedno dnevne i noćne životinje. Ako sam Zamenis Dahliju jedinu, za koju se ne mogu sjetiti, da sam je vidio raditi po noći, našao pri poslu ob dan, to moram reći, da je šest komada bilo premalo za istodobno opažanje, ili da mi je valjalo ići svaku noć, da vidim što više.

Potreba vode.

Ako ma gdje stoji: zmije ne piju, njima ne treba vode, onda je to, naprosto svakako zabluda, u koliko se tiče zmija, o kojima je ovdje govor, a u koliko se to odnosi na druge, kako sam i njih mogao posmatrati, takogjer.

Naše, a tim mislim najmanje sve evropske zmije — osim crvolikih i sitnookih — baš piju, a ne loču jezikom, kao što će to teško biti poznato kojem motriocu. Iste rosne kapljice ne će da liže, nego nastoje da ih popiju ustima i kretanjem čeljusnica. Ako je ne mogu na taj način popiti, ostave je. Ja sam to dosta često gledao, pa za to mogu to potvrditi za izvjesno. I kapljicu opipa jezikom, ali je ne ispije njegovom pomoći.

Svlačenje kože.

Svlačenje kože i našim je zmijama nepropustan i vrlo važan čin. Kod koje se zmije svlačenje odocni, ta se razboli. Kako se

koža svlači, to je opće poznata stvar. Prvo je svlačenje odmah poslije nekoliko dana, kako se je izlegla iz jajeta. U proljeće iza zimskog sna, svlači se zmija odmah, premda ne svaka, ali ipak na brzo. Od tog puta, svlači se ona od prilike svake šeste do sedme nedjelje, pa ni to nije kod svih zmija iste vrste u isto vrijeme. Od prilike deset dana pred svlačenjem muti im se oko sve više i više, a ujedno i boja tjelesna. Na pošljetku je oko modrušasto-bijelo i sada zmija slabo vidi. U toj perijodi jede rijetko koja zmija, već ragje, poput golih raka, živi skriveno. Malo dana pred svlačenjem izbistri se cijela koža, a s njom i ona nad očima — malo po malo sasvim i tada se zmija svlači. Ona takogjer svuče sasvim i prednju polovinu očne jabučice, kao i unutrašnji dio nosnica i prohodnog crijeva. Prekine li se pri svlačenju stara koža pred vrhom repa i ostane li kao prevlaka na njemu, onda se taj vršak sasuši i otpane. Muke, koje nastaju, kada se zmija ili nikako ne svuče ili ne u pravo vrijeme, opisaću na drugom mjestu.

Parenje.

Parenje nije kod sviju vrsta u isto vrijeme, a biće da je ponajviše na brzo iza drugog — ne iza prvog — proljetnog svlačenja. Jedne posvećuju bračnom životu dulje vremena svoje tjelesne požude, a druge se slabo brinu polnim nasladama, kao što se to dogagja i gdje drugdje. U tom nijesu jednake niti individue iste vrste. Mogu se sjetiti, da su mi bili najmiliji oni mužaci, koji su najčešće vodili ženku. Ženke su — ako se samo ne brane, jer onda je mužaku svaka muka uzaludna — kako sam ja gledao, uvijek pasivne. Najviše je, ako prije parenja, trzaju duljinom cijelog tijela. Dodirne li mužak svojim tijelom ženkinu vaginu, koja sada draž osjeća, otvori je i ništa više, — i nije ništa više potrebito, da se zadovolji prirodnoj svrsi i požudi mužakovoj.

Ja sam imao četiri stare ženke izmegju četrnaest ženskih Elephis-a — a u različitom vremenu takogjer takovih ženki druge vrste u kafezu, koje za cijelo vrijeme — kako se veli — nehotješe ništa znati o zabranjenom voću i za to su se svakom približenju odupirale kao pomamne. Požudni mužaci jesu i ovdje, kao i kod drugih životinja odrješito aktivni. Čim ženka dirne jezikom tijelo požudnog mužaka, odmah uzdršće cijelom duljinom, a isto tako i ženka. Megjutim to trzanje nije samo pošljedica polnog nadražaja, one zadršću kadšto i kada su pohlepne za plijenom, po koji put i izvan vremena za parenje i kada pregmizi jedna preko druge. Kada zmija (mužak) jezikom istražuje, onda priljubi vlastito tijelo za tijelo druge zmije, pa ako je ova muško, tada se naprosto udalji. Ostane li pak mužak miran, kao što sam to gledao kod različitih vrsta, onda mu počne snubac gnjesti svojim njegovo tijelo tako, da svoje tijelo pokreće u malim, ali jakim zavojima oko

tijela tobožnje ženke. Pa tako bi se uzalud patio cijele sate, kada se ne bi uklonio ovaj drugi mužak, koji je tako ludo poklonio svoju milost. Je li takav pun ljubavi mužak pogodio ženku, koja je voljna, odmah nastaje parenje. U tu svrhu nastoji mužak otvor svoje zadnjice okrenuvši gore trbušnu stranu krajnjeg dijela tijela, podmetnuti pod otvor ženkin. Često se hitro postupa pri toj namjeri, osobito onda, kada počne ženka gmiziti u tom momentu. Tom prilikom su mi veće zmije isprebacale cijeli namještaj kafeza, ako nije bio dovoljno pričvršćen. Kada sam prvi put u kafezu vidio takav nered i dvije sparene zmije, onda mišljah: to je neki čovjek iz znatiželjnosti počinio, pa nije hotio opet staviti stvari u red. Ali se na brzo uvjerih, da toj sili, kojom se imala u skrivenosti sklopiti nježna veza, nije ravna ni čvrstoća ni težina krova, koji krije zatvor. Takovi bračni parovi dozvoliše mi posmatrati pojedinosti njihovih najusrdnijih odnošaja. U ostalom one mi učiniše posmatranje još udobnijim, kada se veraše po spravi, koju sam od drveća sagradio u visini kafeza. Ta njihova bezstidnost naprema meni i uopće naprema svijetu, meni je dakako dobro došla.

Oduševljen nagonom trijeznog opažanja, koristio sam se zgodom, da prosmatram nedužnom čistoćom pruženi mi pogled u način pokoravanja zakonima stvorenja, i tako sam mogao dogagjaj tačno pratiti.

Leži li ženka smotana, mužak je ne zahtijeva da se odmota, nego nastoji položiti svoje tijelo u sve ovojke njezinog tijela i tako se što više priljubiti sa svim dijelovima. Na taj je način zmijama najlakše svoje polne dijelove jedan na drugi položiti; spor je to posao, ali siguran. Megju takovu svezu nije nikako moguće stupiti trećem tijelu, koga njih dvoje isto tako ne mogu trebati, kao ni druga stvorenja, kada su tako sdružena. Jesu li se cijelom duljinom tijela položili jedno na drugo, onda se dosta brzo uklope obje u repu prema njegovom vrhu ležeće, roščiću slične cijevi penisa u otvor ženkine zadnjice. Otvor ženkine zadnjice oboružan je s nutarnje strane pravim koštanim bócama, koje su na polje okrenute. Oba dijela penisa jedne, jedan i po metra dugačke Elaphis cervone, veća su od golubijeg jajeta. Na mjestu združenja ženka je dobro naduta, od prilike tako, kao kada bi hotjela snijeti jaje. Pri parenju svakako se izluči dosta sjemena i sluzi, jer kada se dvoje neprisiljeno razdruže, naći je na zemlji razmjerno, za stalno najmanje tri do četiri puta više tekućine, nego kada psi razriješe svoju svezu. Kada zmije razriješe svoju svezu, to je isto tako, kao i bračni razvod. Dovede li ih slučaj opet zajedno, te je oboje još željno posvetiti se zahtjevima ljubavi, onda je jedno drugom opet tako dobro došlo, kao da se je sastalo koje drugo dvoje od protivnih rodova. O kakovim osjećajima ne razumiju se u toj tačci. Prirodni, t. j. neprisiljeni njihov rastanak svršava se tim, da se još jednom uklopi penis u rep. Ali obiju krugalja još nije sasvim nestalo, kada se

razvezlo njih dvoje. Radi rastežljivosti otvora ženkine zadnjice, dogodi se i raniji rastanak, prije, nego što se penis povuče natrag. U takovom slučaju viditi je ružičasto crveni penis kao dvije krugljice, koje se odbijaju i na prednjoj strani imaju udubine, nalik na lijevak. Obje krugljice penisa imaju u množini po sebi zubu nalik, savijene, koso čunjaste koštane bóce. Nalik je na gušterov penis, samo kada se izvrne, nije cilindričan, nego krugljast.

Parenje traje najmanje jedan sat. Češće sam ih gledao cijeli dan zajedno i nagjoh ih istom drugog jutra rastavljene. Takovi parovi, koji se druže istom po podne, rastave se često istom drugi dan oko podne ili još docnije.

Nošenje jaja.

Biće, da u cijeloj zemlji nose zmije svoja jaja izmegju polovine i konca jula. U mom kafezu ne izlegoše se mladi prije početka septembra. One, koje se ragjaju žive, dogjoše na svijet od prilike u isto vrijeme, kao i one, koje se legu iz jaja.

Korist čovjeku.

O našim zmijama može se reći, da čovjeku — osim otrovnica — nijesu štetne, ali mu nijesu niti korisne. Kažemo li, da su gušterovi korisni, to su nekoje zmije više štetne nego li korisne. Koriste li zmije tim, što miševe love, to štete tim, što ptice žderu; jer ni jedna od naših domaćih zmija, koja miševe ždere, ne štedi pticu, samo ako je može uhvatiti.

Neprijatelji zmija.

Zmije imaju mnogo neprijatelja megju životinjama, a da i čovjeka uračunamo, to se može izvjesno reći: zmije imaju mnogo neprijatelja uopće megju živim stvorovima, a k tome ima još i megju njima vrsta, koje progone druge t. j. žderu ih.

Mladi nijesu u opasnosti od svojih starih iste vrste. Mukom se ne mjeri ni jedan zalogaj; za to ima vremena, duljina će mu se ustanoviti pri žderanju. Zmija, koja ždere članove rodbine, ta će napasti isto tako veliku, kolika je i ona.

Ropstvo.

Ni jednoj od naših zmija nije ropstvo teško; to mogu reći iz iskustva. I ako ih baš nije teško usmrtiti, kao n. pr. guža rgjavim i nerazumnim zatvaranjem, to ipak nije nikakova umjeća držati ih u ropstvu. Ja ne imadoh ni jedne, koja ne bi hotjela jesti, a imadoh od svake naše vrste u isto vrijeme njih po četiri u kafezu.

Ako ih puno i dobro držimo, onda zadaje svakom sakupljaču više muke pribavljanje hrane, nego što je briga, hoće li i jesti onu hranu, koja im se daje. Da li svakoj zmiji, koja živi u ovim zem-

ljama, škodi ljutičin otrov, to ne znam. Zamenis viridiflavus, Coelopeltis lacertina, Coronella laevis, Tropidonatus natrix, tesselatus i iste otrovnice podnose ljutičin otrov, a da im ne škodi.

Megjusobni život i duševna očitovanja.

Nikada nema svagje izmegju zmija. One, koje ne žderu druge ili nemaju razloga od drugih se bojati, jesu megjusobom ravnodušne. Hoće li dvije da žderu jedan zalogaj, opet se megju njima ne će izleći neprijateljstvo. Svaka ždere dalje, dokle se može, i gleda, kako će komad k sebi privući, a ondale, gdje visi, kako će ga sadrijeti. Ali joj to ne ide, jer i ona druga ima tu istu težnju. Jedna ipak nadvlada, i to ona, koja se slučajno nepravodobnim otvorom usta druge ispod čeljusti i zuba one, koja naprotiv jede, ugrize u usta pošljednje. Oštećena ne grize više zalogaj, nego glavu druge zmije, ali je pusti brzo. Dobitnica ždere sada mirno dalje i ne brineći se za dobivene ubode. Ja sam isti prizor gledao vrlo često, ako nije prije popustila jedna ili čak i obadvije. Ljutice riješe takove parnice jednakim načinom, nepokazujući ni najmanju srdžbu. Isto se to dogodilo, kada je slučaj sastavio ralje ljutice sa raljama guža. Kao što je prije rečeno, ona odluči proces, koja utakne svoje ralje u ralje druge, ma bila ova otrovnica ili neotrovnica. I sada se svršilo bez gnjeva, ali ne bez krvi, jer veliki otrovni zubi, koji prolaze rado dublje, samo ako mogu, zaparaju podobro u glavu dobitnice prije, nego što je nadmudrena vidjeti mogla, da nema dobiti ništa. Popularno rečeno, ne može niti deseta podnijeti bez jeda, barem bez jeda u tišini, kada joj slabija otme često puta svom snagom i naporom dobiven zalogaj ispred nosa ili joj ga izvuče čak iz usta. Budući da ne mogoh misliti da zmija zatajiva svoju srdžbu radi dobrog odgoja i da se za to drugačijom pokazuje, nego što zahtijeva momenat, to s pravom vjerujem, da se one radi toga ništa ne srde na svoje drugarice.

Pošto se zmija u spomenutim slučajevima ne rasrdi, pa ni onda ne, kada joj već gotov plijen uspješnom obranbom ili drugom okretnošću opet izmakne, što bi druge veće i savršenije grabljivice doista razljutilo, to bi onda zanijekao, da je izlijev srdžbe ono njezino čudnovato držanje, nježino siktanje i puhanje onda, kada se sa kojim većim stvorom sukobi. Ujedanje, to je nagon da se obrani od umišljenog napadača, da pri tom glavu brzo pruža, to je težnja, da prije napadaja škodi neprijatelju. Siktanje može biti isto tako strah i muka, kao i gnjev, jer n. pr. vipera ammonites sikće kada bježi, a ujeda bez siktanja. Nijesam nikada vidio ponašanje, iz koga bi se dalo zaključiti na vjerovatnost. Mužaci ne svagjaju se nikada radi ženke, a isto tako ni ženke, kada hoće jedna odvratiti mužaka od druge. Zmije se dakle ne ljute ni u tom slučaju, u kojem jedva koja viša životinja ostaje hladnokrvna. One dakle nijesu ljubomorne. Nenavist ne spazih ama ni u kakovoj prilici. Ako jedna ždere, a

druga ne može dobiti ništa od onog jela, ode svojim putem, da sebi nagje što drugo. Ako je njih više gladnih, pa jedna prije pohiti za plijenom nego druga, to je jedva kakova nenavist, jer ne nastoje, ako se drugi komad pruži, jedna drugu nadmudriti. Ja ne opazih nikakove razlike u požudi dočepati se plijena, bila sad jedna ili njih više prisutnih. Jedna ili druga, koja je prije brža bila, ta je bila takogjer brža i pri žderanju. Takova je bila moja miljenica i zvah je dobrom proždrljivicom. Kada se zasitila takova dobra proždrljivica, onda nije nikada iz nenavisti uzela što god prije, nego što je probavila prijašnji obrok. Nikada neprotjeruje jedna drugu s mjesta. Dakle niti iz nenavisti. Ona legne na mjesto drugarice tek onda, kada ga pronagje dobrim. Nešto drugo, što bi dopustilo zaključiti na druga duševna stanja, ne opazih baš nikako. Pa i briga za potomstvo ograničuje se samo na skrivanje jaja.

Ponašanje prema čovjeku.

Pripovijetke, da zmije progone čovjeka, jesu verzije, tlapnje, ako već nijesu skrojene u namjeri, da nam lažu. Još uvijek se može uzrok naći za besmislene strašljivce, koji, čim zmiju vide, sav im je posao: bježanje glavom bez obzira pred tim neznatnim stvorom. Premda me je vidjela, ipak je protiv mene često puta koliko je moguće hitila zmija, koja se daleko od zakloništa na otvorenom mjestu sunčala ili je gmizala u okolo. Pa to se isto može dogoditi i drugom, koji stoji ili na putu ili ukraj jedinog puta, kojim se može zmija povratiti u zaklonište. Ona hiti protiv čovjeka da pobjegne — on se uplaši, obuzme ga nemir i oboje bježe od straha: ona s pravom — jer ona ipak nije mogla pomisliti, da gospodar stvorenja bježi pred njom do bjesa — a on iz pomanjkanja svijesti srne istim pravcem, t. j. putem zmijinog povratka. Pa i u tom slučaju ne će zmija zahtijevati od siromaška, da trči pred njom dalje od nekoliko koraka, jer ona sebi već megjutim nagje sigurno sklonište i prepusti čovjeku neka dalje bježi; neka sebi zamišlja iza sebe najstrašniju aždaju. Tetke, punice i bake su to, koje pripovijedaju takove strahote djeci, obiteljima, narodima i svijetu tako, da na pošljetku i ne može biti nikoje drugo biće krivo, nego zmija, u čijoj je slici nečastivi zaveo Evu.

Lov na plijen.

Lov na plijen nije jednak kod svih naših vrsta neotrovnica, i ako se ne razlikuje u glavnom. Miševe, njihove srodnike i druge manje sisavce, ako ih mora savladati žive, zgrabi ustima za koje bilo mjesto, te ih udave poznatim načinom, t j. tako, da se tijelom omotaju oko njih. Ako su mrtvi, to ih najprije pusti iz usta, istraži jezikom, omjeri raljama, obično potraži njušku ili kljun i napošljetku

— redovito počinje kod glave — proguta. Često puta ne će prije da udavi pticu, izvan, ako se previše praćaka. Velike gušterove redovno udavi uvijek, a male proguta žive. Da guž i njegove srodnice progutaju žive ribe, žabe i slične životinje, koje joj prijaju — to nije nikako nešto novog.

Vrste roda Tropidonotus-a mrze, kako mi se čini, iste zmijožderke. Samo ih dodirnu jezikom, pa ih puste, a za to zgrabe pod nos im dospjelu Callopeltis, Tarbophis, Coronellu ili sličnu, ali ne će one, koje se pred takovom opasnosti jako izubijaju cijelim tijelom, pa se previše ludo prenemažu, kao Callopeltis lacertina. Onim vrstama, koje hoće svoju ubojicu radi obrane da prepriječe u namjeri tim, da se takogjer oviju oko nje, ništa ne koristi takova protuobrana, jer usprkos tome, koliko sam god puta gledao takav dogagjaj, ipak su bile požderane. Čim je razbojnica ščepala glavu takove žrtve, već je ginula i ako polagano, ali sigurno. Takovim, često puta vrlo nemilim grabežom, otkriše mi te zmijožderke svoja svojstva. Većina naših zmija prilično se slažu u izboru hrane, samo nekoje, kao da se u tom razlikuju. K ovim pripada Tropidonotus, a možda i Zamenis Dahlii.

Bolesti.

Ja mislim, da zmije nemaju u slobodi nikakovijeh bolesti. Od njih više nego dvije stotine, koje sam na brzo poslije, kako su uhvaćene bile, primio, ili sam uhvatio, ne bijaše bolesna nikada ni jedna, osim što imadoše crve utrobnjake, koji valjda ne prouzrokuju nikakove bolesti. Bolestima u ropstvu biće dakle da je uvijek krivo rgjavo postupanje. Ja sam uvijek spazio na mojoj gojenčadi, a osobito na boama, koje vidimo u menažerijama, jednu te istu pojavu bolesti. Moguće je, da one imaju različitih bolesti, koje se pojavljuju na isti način. Ja se za to nijesam brinuo, već sam sve držao za jednaku bolest i za to sam postupao sa svakim slučajem bolesti jednako i uspješno, ako samo nije takova bolesnica predugo postila, te tako izgubila snagu, da bi mogla izdržati daljnje gladovanje ili ako je bila već sasvim blizu smrti. Iz mog iskustva pri odgojivanju gmazova naučio sam, da naše životinje — čini mi se osim kornjača — a osobito zmije, uvijek obole, ako zimi ili ljeti nemaju za dulje vremena dovoljno vlage u svojim podzemnim prostorijama, koje ipak imati moraju. I onda podlegnu bolestima, ako nemaju hlada za ljetnih, vrlo vrućih dana. Po Brehmu nazvana je ta bolest gnjiloća usta. U prvom početku vidi se na čeljustima sasvim blizu zuba u malim komadićima sirasta masa, a boja u unutrašnjosti usta poblijedi. Malo po malo umnožava se sirasta masa, pokrije sasvim čeljusti, tako, da na njima više ne proviruju zubi. Na pošljetku se pri daljnjem napredovanju umnoži to zlo tako, da zmija ne može zatvoriti usta, a izlučina se opazi već s polja na okrajcima usta. Na stranama s polja ta je masa nečisto-žuta, a

unutra žućkasto-bijela. Sada otekne cijela gubica sve do očiju, a i grkljan otekne često puta. Nutarnjost usta pokrije se debelim slojem od iste materije. Na nos ne može više dihati, a na grkljan samo teškom mukom, jer se i njegovo ušće zaodjene kao kakovom vunom i izgleda kao nagriženo. Po cijelom tijelu, a osobito po legjima obično se pojave čirevi u tom štadijumu, a u mužaka vide se još kraj toga u unutarnjosti šupljina penisa čvorovima nalike kvrge od te siraste materije. Nastane li teškoća u dihanju, ili u mužaka najposlije spomenuta bolest, onda je zmija blizu svome kraju. U tom slučaju nije mi pošlo za rukom pomoći joj. Crve utrobnjake imaju zmije takogjer, ali ja mislim, da im ti nametnici škode isto tako slabo, kao što slabo škode gušterovima krpeljima nalične krvopije. Jedva dakle da ti crvi mogu prouzročiti bolest, jer bi onda bila bolesna svaka zmija, budući da ih ima svaka zmija, a katkad u nebrojenoj množini.

Postupanje sa bolesnim zmijama.

Spomenuta bolest može se izliječiti, premda često dugotrajnim, ali za to vrlo prostim načinom i sigurnim uspjehom. Čim se opazi početak opisane bolesti, metnimo oboljelu životinju u zatvorenu banju u kojoj ima toliko vode, da pokriva životinju i ostavimo je u tom kupatilu do prvog svlačenja. Čim nestane u očima muteži, koja je znak brzog svlačenja, a gubi se, kao što je već rečeno, baš pred samo svlačenje, možemo joj već zamijeniti bolnicu sa njezinim kafezom, jer je ozdravila i ona će se svlačiti, ako joj samo njezin novi stan nije opet previše suh. Sungjerasta, sirasta, vunasta obloga usta — zvali je kako mu drago — može se lako odstraniti drvetom ili perom, ako joj otvorimo usta, što opet nije teško. A da joj usta očistimo sasvim dobro, to ih možemo isprati čistom vodom pomoću staklene štrcaljke. Tako sam postupao sa bolesnim neotrovnicama, premda to baš ne mora biti. Bolesne ljutice ozdraviše i bez te operacije od samog neprestanog ležanja u kupatilu. Kada sam imao puno bolesnih gmazova, a premalo vremena, da bi se mogao baviti sa pojedinima od njih, onda sam ih strpao sve zajedno u bolnicu, odaklen sam ih vadio, kako je koji prije ozdravio. Za vrijeme bolovanja ne jedu zmije ništa, pa bilo to i preko cijelih mjeseci. Višemjesečno ležanje u kupatilu ne škodi im, ali im škodi ili će barem kasnije ozdraviti, ako se prekida to čudnovato i osobito liječenje. Često je puta ta bolest tvrdokorna. Čini se, kao da ne mogu podnijeti nikakovih medicina, pa bile i razrijegjene. Dok nijesam slučajno saznao za onaj način liječenja, dotle sam pokušavao liječiti ih buraćom, karbolnom kiselinom i sličnim stvarima, — ali mi uginuše uvijek. Vrlo je teško dati zmiji kakovu medicinu; a silom joj utisnuti u usta ne koristi, jer bolesna zmija ne jede ništa. Ždere li imenito južnozemna zmija u srednje-evropskom podneblju pred nastupom hladnog vremena, to se može dogoditi, da preniska temperatura prepriječi radnju probave tako, da se ne može izlučiti perje i dlaka

plijena, nego zaostane u želucu. Ta se bolest može odmah konštatovati. Pažljiv će gojitelj odmah opaziti u tom slučaju dlake ili perje u izmetinama.

Uzrok toj bolesti može se odstraniti lako i brzo. Uzmimo zmiju blizu glave rukom oko vrata, obložimo je oko ramena ili oko ruke, ako ona to ne učini sama. Kada se čvrsto obvije oko ramena ili oko ruke, onda joj otvorimo usta i utaknimo komadić sirovog mesa, koji je velik od prilike koliko njezina glava. Ako doista nije bolesna, ona će meso progutati, a kada se svari, onda će s njim izaći dlaka i perje i zmija je spašena. Ako je prekasno, to nastupi prije opisana pojava bolesti, a u tom slučaju jedva da joj se može pomoći. Osim vrsta Tropidonotus-a i ljutica možemo sve naše zmije na taj način silom nahraniti i drugom kojom hranom, ako obične hrane ne možemo dobiti. Guževi i slične zmije izbace natrag, ako ih tako hranom kljukamo, valjda za to, što im je protuprirodno žderati, kada im se pritiskuju mišići tijela. To će isto biti i kod otrovnica, koje bi mogle rgjavo nagraditi dobru volju hranitelja. Najlakše ide to kod onih zmija, koje prst žvaču, kada hoće ugristi gojitelja, a te su: različite vrste guževa (kravosas i vrste zamenis). Teže, ali ipak ide to, osobito ako smo uvježbaniji kod Aeskulapke i kravosasa šarenog, a kod prutastog guža potrebita je velika ustrpljivost.

Kupanje ne pomaže, jer ipak ostanu dlake u želucu. Da odklonim brigu od sebe, kako ne ću pokvariti perjem zmijin želudac, to sam običavao podrezati sve perje onim pticama, koje sam davao zmijama za hranu. Tako imaju na sebi manje neprobavljive materije, koja je doista ptici korisna, ali ne i u ovu svrhu. Tko nezna za sigurniji, već oprobani način, po kojem može zmije izliječiti, taj neka pokuša prije ovaj, nego što uzme neizvjestan način, ili neka odustane od svakog liječenja. Jedva da je ta bolest pošasna, ali iz sličnih razloga mogu se razboljeti sve zmije jednog ili više kafeza, a mogu i uginuti, ako ih prepustimo njihovoj sudbini ili ih liječimo neshodnim načinom. Ja sam spomenutim načinom izliječio zmije, kojima je već trećina njihove kože istrunila ili se razgnojila. Poslije više nedjelja nestalo je stare gornje kože, a ispod krasta vidila se lijepa, ali nježna kožica, koja se je s vremenom ponajviše opet zaodjela ljuskom.

Probava.

Svakako će biti, da zmije probavljaju vrlo dobro. Kosti se pretvore u brašno, pa i vrlo tvrde kosti ptica. U toplo vrijeme svare hranu za 24 sata i ostanke izmetnu. Skoro na svakoj izmetini može se prepoznati barem iz kojeg je životinjskog razreda uzela zmija svoju žrtvu. Dlake se ne promjene nikako. Ako je n. pr. požderala zmija bijelog miša, to ćemo vidjeti u izmetinama bijele dlake. Perje se doista raspane sa svijem, ali se ipak može

prepoznati, da dijelovi potječu od perja. Vidi se, da se batrljica raspala u dugačko trunje, a zastavica u čije. I vršak ptičijeg kljuna može se naći nepromijenjen i ako smanjen. Rožnate pločice ptičijih nogu takogjer ne može svariti zmijin želudac, kao ni kandže prstiju. Sve se ostalo pretvori u mutnu kašu, u kojoj su tvrgji dijelovi postali valjda od probavljenih kostiju. Oni se dadu dobro odlučiti od ostale crvene mase, a osušeni mogu se smrviti megju prstima. Od reptilija ostanu ljuske rastvorene kože i štitovi glave, a od gušterova ostaju nepromijenjeni nokti ili komadi od prsta, a katkad i vrh repa. Često se nagju u izmetinama i zubi. Ako je imala požderana ptica u svojoj vólji kakvog zrnja ili gušter ostatke buba u svojem tijelu, onda se i to sve nagje kao očito neprobavljiva materija u izmetinama zmija u onakoj istoj formi, kao što je bilo u njezinoj žrtvi.

Elaphis cervone.

Veličina.

Najkrasnija izmegju zmija u okupiranim zemljama jest Elaphis cervone (prutasti guž). Našla ona u znanstvenoj sistematičnoj razdiobi ne znam kakvu čast, ja je ipak mećem pred sve ostale, jer mi je najmilija bila već radi njezinog mirnog, prividno umjerenog vladanja. Maksimalna popriječna duljina, koju je ova jaka zmija u Hercegovini dostigla, iznosi metar i po. Megju više od 40 komada, što sam ih ja imao od ove vrste, bila je samo jedna ženka, koja je mjerila 165 centimetara. Da saznam za pravu veličinu, plaćao sam umoljenim hvatačima prutaste guževe po njihovoj duljini; ali ni po toj metodi ne mogoh dulje dobiti. Dakako, ljudi ipak pripovijedaju o strahovito dugačkim i debelim nemanima. Da li su na obalama Sutorine veće, to mi nije poznato.

Nalazišta i rasprostraništa.

U okupiranim zemljama nalazi se Elaphis cervone samo u Hercegovini; u Bosni je nema. Pa tamo ne poznaju seljaci niti njoj sličnu vrstu. Ona je u svom rasprostraništu jedna od porijegjih zmija; barem je rijegje vidjeti možemo. I u svom rasprostraništu zadržava se ona u južnozemnom podneblju, pa za to je i u Hercegovini možemo naći samo u pojedinim krajevima. Čini se, da prekoračuje, i ako ne za mnogo, predijel divljeg šipka i podivljale smokve. Tamo gdje počinje uvijek zeleni hrast, tamo se i Elaphis zadržava u okrajcima. Ide ona takogjer u doline strmih obronaka pa i na viša mjesta. Najviše mjesto, gdje sam našao jednu još ne godišnju i jednu samo na po duljine izraslu Elaphis, bilo je kod Mostara u apsolutnoj visini od 800 met. Moguće je, da se je prva od ovih dviju tamo i izlegla. Okolina onog mjesta gol je kraš, na kojem je samo slaba i rijetka vegetacija, bez većeg grma i drveta. Izmegju zime one visine i zime u Beču jedva da je kakova veća razlika.

Pa ipak se čini, da Elaphis nije tamo rijetka, jer su je ljudi, koji je dobro poznaju, češće vigjali. Mjesta, na kojijem sam ih još nalazio, bijahu vrlo različita. Sasvim blizu bare našao sam ih isto tako dobro, kao i daleko u krašu, u šumi, kao i u grmlju, jednom riječi: svagdje, gdje je bilo čega za skrovište. Kraj tog spada ona ipak odlučno megju rijegje zmije. U vrijeme, kada se patke legu, donašahu mi seljaci Metkovićani često Elaphise iz bara, te mi isti tvrdiše da one tamo žderu jaja i mlade patke, što je svakako vjerovatnije, nego da doje krave.

Potreba vode.

Čini se, da naša zmija traži uopće rado vodu. U barici, koja se nalazi u kafezu, zadržavali su se moji eksemplari često puta više sati ispod površine vode i to na dnu, skriveni ispod kamenja i dasaka. Prva, koju sam jedno po podne dobio i u kafez metnuo, odmah je otplazila u vodu čim ju je našla i ostala je u njoj do sutra dan do podne. Kada sam je iste večeri izvadio, pa opet u kafez metnuo, otišla je opet odmah u vodu. Ona se je u vodi smotala i tek poslije najmanje jednog sata izdigla je iz nje nosnice. Sudić je bio tako malen, da je u njemu imala mjesta samo sasvim smotana; kasnije dakako dobila je prostraniji sud.

Hrana.

Hrana Elaphis cervone, po mojem iskustvu, jesu toplokrvne životinje. U mojim kafezima žderahu parcove i miševe, ptice i njihova jaja. Pa i u slobodi biće, da si znadu pribaviti kokošija jaja; jer ja nagjoh u izmetinama tih zmija, prije nego što dobiše takovu hranu kod mene, u valutice sprešane ljuske takovih jaja. U sanduku, u kom sam dobio četiri zmije, našao sam poslije, kada sam ih iz sanduka izvadio, u njihovim izmetinama ostatke dvaju kokošijih jaja. Od dvije takove zmije, koje sam ja drugi put sam uhvatio na mjestu, koje je bilo od prilike četvrt sata udaljeno od svake kuće, imaše jedna od njih u sebi ostatke od dva kokošija jaja. Ja nagjoh ljuske tih jaja svaljane u obliku kobasica u izmetinama, koje su drugačije nalik rijetkoj kaši. Apetit je bio vrlo velik i natkrili moje sile, da ga utišam. Izmegju 22 komada te vrste, koje sam držao u kafezu u ljeto 1887, bijaše ih iza svakog hranjenja usprkos množini niže nabrojene hrane, koje sam im davao, uvijek više, koje bi još jele, nego li sitih. Čini se, da one pri jednom obroku nemaju mjere za svoj želudac. Često puta naždera se više, nego što joj želudac podnijeti mogaše i tad obično povrati cijelo jelo, te žderaše opet istom poslije nekoliko dana. Povraćenu hranu oprah od sluzi i osuših je, te dadoh drugim zmijama, koje ju rado jedoše. Elaphis žderaše najradije mlade životinje, a izmegju ovih najpohlepnije mlade ptice. Veličinu takove najmilije hrane ne ispitivaše dugo. Je li dodirnuo vrh jezika mladog goluba, to ga je, bez prethodnog traženja

shodne tačke za ščepanje, odmah poslije kratkog ali hitrog plazenja jezika, zgrabila isto tako brzo, kao i mladog vrapca ili koju drugu mladu ptičicu manjih vrsta. No budući ne može mladog goluba, koji je već kósove veličine, progutati s traga, to ga, bez da ga pusti iz zuba, brzo grize sa strane prema vratu ubrzanim kretanjem čeljusnica, a tada ga pohlepno, ali vrlo mučno guta.

Življenje.

Da škiciram život te zmije za vrijeme ljeta, to neka ovdje slijede moje u to vrijeme sastavljene bilješke. Od osam prošlogodišnjih komada, dogjoše samo dvije u zimski stan, jer sve utekoše iz otvoreno ostavljenog kafeza za vrijeme višesatne otsutnosti moje i slugine i samo dvije mogoh uhvatiti i to jednu sa prebijenom kičmom. Ove obadvije probudiše se iz zimskog sna bolesne, te ih za to moradoh metnuti u prije spomenutu banju i od tog vremena nijesam ih hranio, a u mjesecu martu, kada sam već vidio zmije u slobodi, pustio sam ih neka otpočnu svoj ljetni život. Od tog vremena pa sve do početka juna ostadoše bez da su se svlačile i žderale doista samo u vodi. Druge nedjelje mjeseca juna pomuti se koža mužaku, a nekoliko dana za tim i ženki, koja imaše osim tako zvane gnjiloće usta još i prelomljena legja. U vremenu od mjeseca marta pa do juna, pokušavao sam više puta davati im hrane, jer im snaga radi bolesti ipak ne bijaše uzeta, ali je ne htjedoše jesti, premda su zadnji put jele mjeseca oktobra. Istom 11. juna, kada poče mutenje očiju kao prvi znak svlačenja, požděra mužak tri vrepčija jajeta, a 17. juna pojede ženka, u koje je zadnja pola tijela uslijed preloma još uvijek slaba bila, šest vrepčijih jaja. Oboje je svakako željelo, da je taj prvi obrok poslije sedam do osam mjeseci, bio obilatiji, jer cijelu okolinu jaja opipaše dobro jezikom, a na mjestima, gdje jaja ležahu, otvoriše još jednom usta, u misli, da je tamo još nešto. Ja im ne htjedoh dati više za prvi obrok i iščekivah rezultat probave. Obje sam bolesnice hotjeo držati još u vodi, dok se ne bi počele oči bistriti, da tako pospješim odocnjelo svlačenje; ali mi tu namjeru pokvari mužak, koji 30. juna iz slabo pritvorene bolnice uteče, 60 koraka dugačku avliju preplazi, te si nagje put k slobodi izmegju vrata i kaldrme. No jedva dva sata kasnije, spaziše ga susjedi pod strehom mojeg mostarskog jednobojnog stana, a moj sluga uhvati ga i donese. Vrijeme slobode upotrebio je na liječenje umjerenim življenjem, uhvatio je na ime u zidnim rupama dva vrepca. Vrijeme putovanja do slobode mora da je upotrebio za svlačenje, jer mu se na spoljašnosti vidješe vrlo svježe boje. Budući da je tim posvjedočio svoje dobro zdravlje, to ga ne bacih opet u banju, već mu prepustih prostran kafez na slobodno uživanje. Nekoliko dana prije izvede sličan manevar jedna druga zmija iste vrste; no ovu spaziše susjedi dva dana kasnije bijega i to na istom mjestu, te je pokazaše meni. Kada ju je iz-

vukao iz rupe moj sluga, imala je vrepca u vratu, a najmanje njih četiri u tijelu. Bolesna ženka pozdera istom 27. istog mjeseca, dakle 10 dana kasnije četiri vrepčija jaja. Mužak je dobio tri jajeta. Sada se presvuče i ženka. No pošto joj ne mogaše tako lako zarasti kičma u kafezu sa mnogo katova i u društvu drugih, to sam je smjestio u prostran sanduk, u koji sam metnuo vlažna pijeska i mašine, a odozgor zatvorio rešetkom od žice. Njezino potpuno ozdravljenje ne mogoh isčekati; jer su mi radi nepovoljnih prilika oko polovine augusta, sve do onda njegovane životinje dijelom pobjegle, dijelom uginule, a dijelom sam ih sam pustio u slobodu ili sam ih poslao Dr. Schreiberu, koji se prije sjećao mene mnogo koje čim lijepim.

U vremenu od 12. pa do 24. juna imao sam osim obiju bolesnica, još i šest zdravih, od prilike metar i po dugačkih, prutastih guževa. Te sve pozderaše za to vrijeme 50 vrepčijih i 2 golubija jaja; miša i 37 vrebaca. Do konca juna umnoža se broj mojih zmija te vrste na 18, izmegju kojih bijaše ih metar dugačkih, a i manjih. Ta družina pozdera u zadnjoj sedmici mjeseca juna 42 vrepca, tri miša, jednu lastu, jednu pastiricu i pet ševa, a mjeseca jula pozdera 20 prutastih guževa u mojem kafezu 124 vrepca i drugih manjih ptičica, 8 pčelaraka, 2 mlada goluba, koji bijahu već krupniji od kosovića, 16 golubijih jaja, 28 miševa, jednog skoro potpuno izraslog parcova i od prilike 20 vrepčijih jaja, koja sam imenito dao onima, koje su se od bolesti oporavljale. Mnogu sam pticu dobro mesom nadjeo, da im tako budu izdašnije, te da tako bude nadomješteno kvalitetom, što manjkaše na kvantitetu. Svaka od onih, koje su svladale 6. juna spomenute golubove i po jedno golubije jaje, dobile su 15. istog mjeseca opet po jednog vrepca, jer baš ne imadoh ništa više od hrane. Doista bi bila još svaka žderala, jer su poslije tog zalogaja vrlo požudno istražile cijelu okolinu. Pri tom neka bude još spomenuto, da je jedna od tih dviju bila u koži na vratu dobro ozlegjena, a kako rana nije bila još zarašćena, to je uvijek okrvila, kada je gutala koji prevelik komad. Pri takovoj hrani vidjela se je na njima želja za obilnijim zalogajima. Izmegju vrebaca bijaše od prilike trećina na pola izraslih ili sasvim golužavih. U prvoj polovini mjeseca augusta, kada su još dvije zmije te vrste u hranu pridošle, morahu im se želuci zadovoljiti skoro sa istom množinom hrane, jer veće množine ne mogoh smoći. Vrepci ne mogoše uvidjeti, da su oni i njihov rasplod na svijetu samo za moje zmije, te za to izbjegoše sva ona mjesta, do kojih je mogao doći moj sluga. S toga sam morao pojedine komade što više nadjevati sirovim, a kadšto baš i kuvanim mesom ili raskomadanim gušterovima, što je ipak bilo sve dobro došlo mojim mušterijama. Vrepce i što drugo, što za hranu odregjeno bijaše, nadjeo sam uvijek sa toliko mesa, koliko je samo pod kožu stati moglo; dakako, nadjevao sam samo prije usmrćene životinje. Kokošija jaja

bijahu prijatna mojim zmijama samo s početka ljeta, a kasnije ne. Prošlog ljeta jedoše moji prutasti guževi kokošija jaja vrlo rado za cijelog vremena žderanja. Gmazove ili niže životinje ne žderaše oni nikada, premda su ih imale u kafezu, pa i iste mlade, još niti stopu dugačke; preziraše gušterove i sve niže životinje.

No budući mi rekoše prodavaoci reptilija, da oni svoje guževe gušterovima hrane, to je svakako moguće, da se i tom hranom zadovoljavaju. Vrepčija jaja dadoše si metnuti u usta kao zalogajac lijeka, te ga otpremiše brzim, ali vidljivo opreznim kretanjem donje čeljusti u jednjak. Pri tom je gornja čeljust skoro sasvim mirna bila. Kad su morale uzimati jaja sa zemlje, to su uvijek podigle usta, kada su ih čeljustima primile, da im se tako lakše omaknu u jednjak. Jesam li im dao golubija jaja iz ruke, to su ih primale sličnim načinom, a jesu li takova jaja ležala na zemlji, to su ih uvijek pokrenule ustima prema šiljastom kraju. Kao što sa golubijim postupaju skoro isto tako i sa kokošijim jajima, samo im onda u tom slučaju mora pripomoći otpor zemlje.

Svako jaje progutaše cijelo, i nikada ga pri gutanju ne zdrobiše, već istom dole u vratu i to stezanjem stranica tijela. Kada ga tako zdrobe, onda ga brzo potisnu prema želucu. Nikada se ne odupriješe o kakav spoljašni predmet, kada im je trebalo zdrobiti jaje, već ga zdrobiše ponajviše, kada podigoše u koso prednji dijel tijela. Jednom sam takogjer opazio, kako se jednoj omaknu golubije jaje i ne zdrobljeno u želudac, gdje sam ga poslije više od jednog sata osjetio, da je još mekano. Za vrijeme probave ne promijeni se ljuska, a i nutarnja kožica ljuske ostane takogjer ne promijenjena. U izmetinama nagjoh poslije svakog obroka u malim komadićima razdrobljene ljuske, koje su visile o nutarnjoj kožici, i bijahu svaljane u obliku duguljastih kobasica. One se ipak mogahu sasvim dobro odlučiti, te po množini opredijeliti, koliko je jaja izjela zmija. U ostalom dobro se raspoznaje u izmetinama poslije svakog obroka zgotovljenog od jaja, gušća, nešto zrnasta i žućkasta i bjeličasta kaša u nekoj mutnoj tekućini.

Vrsta plijena.

Pri žderanju živih životinja, postupa naš guž prema potrebi. Mlade ptice, koje se ne mogu još dobro praćakati, a zmija ih zgrabi, proguta uvijek žive. Pri takovim zalogajima ne traži ona baš dugo zgodna mjesta za otpočetak žderanja. Bijaše li ptica ščepana od ostrag ili sa strane, to joj se ipak moraju pokoravati noge, a ščepa li je ma gdje sprijeda, to joj nikada i ne pada na pamet, gdje joj glava leži, ili, da li se pri gutanju njezin obim povećava ili ne. Samo brzo naprijed, to joj je glavna težnja! Stare ptice uguši često puta, ali ne uvijek. Miševe će uvijek ugušiti prije gutanja. Bijaše li koja prutasta zmija na lovu, te dogje li sa

mišem ili čim drugim što bježi u dodir sa zadnjom četvrtinom svog tijela, onda je skrenula dodirnuti dio tijela, što je samo brže mogla. Bijaše li tada krut predmet dosta blizu, da se životinja tijelom pridrži čvrsto, bijaše uhvaćena žrtva i ne pobježe više živa od tog mjesta. Pa i već odraslog parcova, koga je jedna od mojih zmija progonila, te je u bijegu htjeo provući se izmegju dvije drvene stijene, uhvatila je istim načinom i udavila.

Kada plijen uhvati zubima i počne ga daviti, to ga nepusti, dok god u njemu čuje život. Često puta ne pušta svoje žrtve, da samo nagje zgodno mjesto, na kojem da otpočne žderati, pa je na prosto žvače po jednoj strani često u okolo sveg tijela, pa sve do glave. Njezina je probava svakojako dobra, i brza je u savlagjivanju množine hrane.

Dvjema od spomenutih vrsta zmija dao sam svakoj po jedno jaje i po jednog od kosovića daleko većeg, skoro ne progutljivog mladog goluba, koje su, malo da ne jedan sat gutati morale, pa su ih ipak već do drugog dana do podne probavile, a neprobavljive ostatke iz sebe izbacila prije 24 sata.

Oplogjivanje.

Oplogjivanje Elaphis-a posmatrao sam istom u mjesecu junu. Mužaci pokazivaše nagon nešto prije, nego ženke, koje su se sve do zadnje trećine istog mjeseca, pri svakoj ponudi mužakovoj, kao bijesne zadnjicom bacale tako, da bi mnogi, koji je to vidio, proglasio tu priču o silovanju za naivan izgovor i ludo brljanje. Moje bilješke kažu, da su do 25. juna činjeni samo pokusi za oplodnju, a da još nije bilo pravog parenja. Istom tog dana nagjoh prvi par oko 11 sati prije podne u podzemnom prostoru njihovog kafeza svezane. Na večer u 7 sati opet se rastaviše radi tog, što sam došao megju njih neoprezno. Na 30. juna, kada sam prilikom hranjenja mojih gojenica, različita skrovišta otvarao, naigjoh takogjer na jedan par svezan u činu oplodnje. Oboje njih ležahu sa otvorima zadnjice svezani, blizu jedno drugog, ali svako za sebe smotano. Bez sumnje ne imahu više interesa jedno za drugo, te po svoj prilici čekahu još samo na razriješenje sveze. Ženka ležeći s mužakom u svezi, uze dva vrepca i požderа, a možda bi ih u tom stanju požderala i više, da sam ih joj mogao dati. Ta ženka bila je moja najveća zmija te vrste; za to svakako ne bijaše više mlada, pa s toga joj takogjer ni ljubav ne bijaše više draž novosti, niti joj slast oplodnje oduze svu svijest. Da nije bila zmija, moglo bi se reći, to je stvorenje blesasto. Kod ovih zmija slučilo se takogjer, da se mužak, kako je već bilo pripovijedano, više sati badava mučio, da utrne žar ljubavi na drugom mužaku. Mužak, koji je bestidno prosio, zgrabio je — što do sada a ni kasnije nijesam nikada vidio kod zmija — drugog zubima za legja i držao ga

čvrsto. Tom neprirodnom ludosti mučila se životinja 16. juna. Kasnije je sebi ipak našao ženku. Pri oplogjivanju združene parove nalazio sam do polovine jula. Kada su ženke početkom augusta već vrlo teške, tako, da se već pojedina jaja pipanjem raspoznati mogu, to se valjda jaja oplogjuju u štadijumu vrlo velikog razvitka, a pred tim stepenom razvitka jaja u njihovom tijelu, čini mi se, da više ne pripuštaju mužake k sebi. Izmegju ženskih Elaphis cervone, bijahu, kao što je već spomenuto, četiri komada, koja su ovog ljeta spomenutim nemirom sa zadnjicom osujetile oplodnju. One ne bijahu u ono vrijeme noseće, te valjda s toga nijesu imale težnje za svezom sa muškima. Ali za što nijesu noseće postale, to ne znam kazati. Baš te, koje ne postaše noseće, ne prezimiše kod mene, pa za to se može slutiti nedostatak izvjesnih životnih uslova.

Nesenje jaja.

Često je puta slijedilo nesenje jaja već nekoliko dana iza oplodnje. Prvu, od prilike jednu duzinu veliku gomilu jaja nagjoh svake godine u drugoj polovini mjeseca jula. 17. jula našao sam ženku, kada sam otkrio jedno skrovište, gdje miruje smotana na gomili jaja. Bez sumnje su to bila njezina jaja, jer joj je zadnjica, kao što je obično odmah poslije nesenja, bila još nabrana. Budući sam baš imao pri ruci vrebaca, to joj dadoh jednog i ona ga je odmah žderala. Ne će biti, da je ona svoja dragocjena jaja čuvala ili ih čak izležavala, jer mi valjda ne bi dozvolila u miru da joj se približim; biće valjda, da je samo na njima počivala, kao na dobrom dušeku. Drugačije sam našao iznesena jaja uvijek sama; no ako bijahu na takovom mjestu, koje je zmijama povoljno, to na njima ležahu i mužaci. U prvoj sedmici mjeseca augusta, već su se sve ženke svojih jaja oslobodile. Vrijeme nesenja jaja traje dakle u cijelosti od prilike tako dugo, kao i ono oplogjivanja. Ipak se svaka podaje slastima medene nedjelje preko ljeta dulje vremena, nego što traje pošljedica; jer se uz mužaka priljubi svaka ženka, kao što sam vidjeo, više puta, a jaja iznese od jednom.

Razvitak mladih.

24. jula nagjoh u jednom jajetu, što ga otvorih, dakako još mrtav, ali ipak već razgovijetan zametak mesne boje, 5 cm. dugačak U ostalom unutrašnjost jajeta sastojala se od žumanceta i krvnih čestica. Prvi mladi izmiliše oko polovine septembra. Koliko trebaše za razvitak, to ne mogu kazati s razloga, što ne znam, da li su mladi iz prvih, ili možda iz onih kasnije iznesenih jaja, jer sva jaja bijahu združena. Zadnji mladi izlegoše se prvih nedjelja mjeseca oktobra. Mladi jednog legla ne izmiliše svi u isto vrijeme iz svojih omotača. 15. septembra nagjoh devet prvih komada, 26. septembra bijaše još dobra četvrtina punih jaja.

Istog dana otvorih jedno, na jednoj strani pljesnivo i vrlo preobličeno jaje, koje dakako držah za pokvareno, i u njemu nagjoh živu mladu životinjicu, koja već disaše, ali gmiziti ne mogaše i uginu. Gdjekojeg dana dogje na svijet po dvoje a i po jedno samo, a po više dana baš ni jedno. Ljuske jaja bijahu na više mjesta, a nekoje od njih samo na jednom mjestu napuknute, kao da su oštrijem nožem razrezane. Ove, rezotini slične pukotine, ne bijahu sve jedne duljine, a često puta nijesu bile ni tako dugačke, da bi mogle propustiti mladenca u svijet. Kadšto bijahu ti otvori, koji su megjutim uvijek pravocrtni, u jednu tačku združeni, te onda bijahu nalik probijenom oknu. Ostavljene ljuske ne bijahu nigdje ugnute, nego su imale svoj prijašnji oblik.

Poslije, pošto je kakovih desetak mladih izmililo iz jaja, posvetio sam mnogi sat, da posmatram i postupak ljuštrenja. Brzo rastavljanje ljuske spazih, bez da znadoh kako je postalo, kao nešto, na pošljetku već nagjeno, što je već odavno tu bilo. S početka je taj rastav bio i za dobro oko jedva za raspoznati. Naskoro iscuri iz njega nešto tekućine i tu se pokaza, ako je na pravom mjestu bio, vršak njuške mladenčeta. Ne bijaše li prva pukotina u blizini glave, tada se nabrzo ukaže druga u blizini prve. Češće sam spazio više takovih pukotina u isto vrijeme. Mlada životinja protiskuje se lagano vrškom njuške kroz kapiju u svijet i prije nego što ga je vidjela, isklizne joj jezik kroz oluk štita njuške. Mali budući lopov, mora najprije saznati kakav kus ima svijet. Sada se pokaže glava i životinja se obustavi. Svijetu se ne može odmah vjerovati; u jajetu je bila sigurnost i bijaše hrane, a u svijetu moglo bi predbježno biti samo neprijatelja. Samo glavom na polju, ostade mnoga više od sata u ljusci sve ne vjerujući svijetu. Da li tako postupaju, kada je s polja prostor mračan, ne mogu za stalno reći. Pokrene li se što god, to bi mogao neprijatelj biti i glava se opet skrije u ljusku i pokaže se istom poslije podužeg vremena. Jedan jedincati put izmegju doista više nego dvanaest takovih posmatranja, zadržah se da vidim konačno izmilenje mladenčeta iz jajeta. Megjutim to nije teško predstaviti. U ljusci prepuštenoj prolasku sa ovog svijeta zaostade nešto tekućine. Mladenče bijaše suho, ali vrlo nježno. Svi mladi bijahu željezno, kositerno-sive ili maslinaste boje, ma da su bile matere skoro sasvim crne ili vrlo svjetle. Mladenče, izmiljelo iz jaja Elaphis-a, dugačko je kakovih 20 cm. Doduše mjerio ga nijesam, nego sam ga za tolikog cijenio. Na žalost ne mogoh ih ni odhraniti, jer mi to nepovoljne prilike ne dopustiše, pa s toga, poslah dobar dio legla Dr. Schreiberu s molbom, neka im on posveti svoju dobru volju. Sva mi se jaja ne izlegoše, nešto se malo pokvariše, a kod drugih mi se učini, kao da ljuska nehtjede puknuti u pravo vrijeme, pa da se moralo ugušiti prividno već razvijeno mladenče, pošto je već trebalo zraka za dihanje.

Svlačenje.

Svlačenje takogjer ne biva u jednakim razmacima vremena. Ja nagjoh od 18 komada te vrste u vremenu od početka juna pa do polovine jula u nepravilnim i kratkim razmacima istom sljuštrene mješine u njihovim kafezima. Svakako će biti, da je ona, koja je mogla svoj bolje smješteni zimski stan prije ostaviti, nego li druga, takogjer mogla i prije obaviti svoje prvo svlačenje i ranije svršiti drugo.

Vladanje.

Vladanje je naše zmije vrlo mirno i ona mrzi svako nekorisno kretanje, više nego njezine srodnice. Nijesu baš vrlo pohlepne za sunčanim zracima, pa s toga ostaju skrivene po cijele dane. Od 22 zmije te vrste, koje su zajedno stanovale u kafezu, u kojem imaše sasvim dovoljno prostora za svaku potrebu i radnju, pokazivaše se samo njih tri ili četiri. Pa niti uživanje na jutrenjem sunašcu ne cijeniše vrijednim muke. Radije se izvlačiše iz svojih mračnih zakutaka za toplih, mutnih dana. Besmisleno tumaranje, kada se poplaše, ne vidjeh od ove zmije nikada, i time se ona svojim bićem začudno razlikuje od Zamenis, Coelopeltis i od drugih. Je li joj se ne svigja, što joj se bliži, to se radije zbije u kut ili se smota tamo, gdje se baš nagje i sikće sa otvorenim ustima, što nijesam opazio kod ni jedne druge zmije.

Nije li jedino to siktanje zadržalo ono, što joj se bližilo, tada je počela gristi. Da prutasta zmija ne grize, to ne će niko kazati, koji ju je vidio kod mene. One, koje držah u Hercegovini ujedaše sve, pa i u kafezu. Siktanje otvorenim ustima svakako im obećava veći uspjeh, jer to čine mnogo radije, nego što grizu. One, koje sam ulovio u njihovoj slobodi, dadoše se uhvatiti, bez da bi se pomakle; istom onda, kada sam ih sa zemlje podigao i kada ih imah u svojoj vlasti, tek onda spaziše da nije više sve kao prije, otvoriše k meni okrenuta usta i siktaše. Njihov, mogao bi skoro reći flegmatičan značaj, dade uhvaćenoj zmiji saznati tek poslije podužeg vremena, da njezino mirno vladanje ne vrijedi i za to poče gristi odmah za rukom, koju sam kretao, ili za što drugo, što joj došlo toliko u blizinu, da je dohvatiti mogla, a činilo joj se po nju zlosretno. Poslije, kada ih uhvatimo, leže barem neko vrijeme mirno i samo kada opaze umišljenu prijetnju, otvore usta, od prilike samo na polak i sikću jedno vrijeme.

Spretno se veru. Rgjavo i hrapavo umazan zid pruža im dosta uporišta, da se na nj uzveru; ipak to čine prividno sa opreznošću i nikada ne nagle. Isti utisak čini na nas njihovo penjanje po granama. Svoje tijelo uvuku i njim ispune sasvim dobro svaku pukotinu i drugu izdubinu. Pri pokusu, snimiti je sa predmeta, na kojem je jednako pričvršćena kao prirašćen bršljan, priljubi se sa svom snagom na nekadašnje prebivalište.

Njezino vladanje u kafezu takogjer je osobito mirno. Hoće li ostaviti svoje skrovište, to najprije pruži na dulje vrijeme svoju glavu, svejedno kao divljač, koja oprezno motri i istom onda dogje sasvim lagano sva na vidik. Tome, što je po meni u nacrtu o vladanju priznata promišljena opreznost, neka ne bude i rečeno; jer se i mladi isto tako vladaju pri milenju iz jaja, o kojima ipak ne mogu misliti da premišljavaju, kako bi mudro trebalo udesiti nastup u svijet. Naprosto, to vladanje leži u njihovom biću, one to čine besvjesno, ili moderno rečeno, one to čine pod autosegescijom.

Druge osebine.

Elaphis cervone ima možda najmanju težnju izmegju svih njezinih srodnica, — izbjeći ropstvu, a najmanje onda, kada joj je kafez prostran i kada ima u njem dosta skrovišta. Ja sam im njihov kafez ostavio na jednom ili dva mjesta otvoren, a one ipak ne pobjegoše; druge pak brzo nagjoše vrata. One pobjegnu najviše onda, ako mogu dohvatiti direktno glavom krošnju drveta ili kakav rupičav zid. Mislim da nerado idu putem, koji ih ne može ničim zaklanjati, te da u opće možda radije ostaju na jednom te istom mjestu, ako im se samo prikladnim svigja. Kada sam jednom pri čišćenju kafeza izvadio iz njega sva zakloništa i iz nepažnje ostavio otvoren, pa sam se udaljio na nekoliko sati, našao sam ga prazna. Zmijama je bilo ipak teško pržiti se na žestokom suncu bez ikakva zakloništa u kafezu, u kojem su drugačije sve udobnosti uživale, te ga za to radije ostaviše. Jednu nagjoh pod nekoliko koračaja udaljenom kádom, koja služaše kaspijskim i običnim barežnim kornjačama kao bara; druga se pritisla ispod grma u kutu zida, do kojeg nije putovala više od deset koračaja; treću vidješe prvi put istom poslije nekoliko dana u avliji prvog susjeda, a docnije i po više puta, gdje ju je na pošljetku i uhvatio moj sluga, ali sa prebijenom kičmom. Jednom junaku strahovitog susjedstva, naoružanom ničim drugim već kamenjem, pošlo je junački za rukom ubiti četvrtu. I tako je samo peta, možda pod okriljem mraka izmakla iz neprijateljske okoline. Kada sam uzeo moje prutašice iz kafeza i pustio ih, da se popnu na drvo, to su ostajale na ugodnom mjestu često puta dulje od jednog sata, pa i one, koje sam istom uhvatio, činiše to isto. U slobodi bijaše uhvaćena i meni donesena jedna zmije prutašica, koju su vigjali kroz više, ali ne u jedno za drugim slijedećim danima. Tom kratkom putovanju tih zmija imam možda zahvaliti, da sam opet pohvatao sve one, koje su mi s gore opisane moje neopreznosti pobjegle bile.

(Nastaviće se.)

О уроцима.

Принос из народњег љекарства у Босни и Херцеговини.

од **Леополда Глика.**

Motto:

In bunten Bildern wenig Klarheit,
Viel Irrthum und ein Fünkchen Wahrheit.
Faust.

Једва ће бити игдје на земљи икоји народ, у кога пјесници ока не опјеваше, једва ће игдје бити човјека, кога бар једнођ у животу није свладала снага овог огледала душе. Око је отворена, али неисцрпива књига, из које се сваки мисаони човјек учи док је жив.

Дјетешце, које тепа текар прве ријечи без савеза, почиње већ ту тешку науку, кушајући, да чита у очима родитеља, а старац, који је већ једном ногом у гробу, ипак је једва дошао до срицања.

Снага људског ока не само да упитоми дивљу звијер, већ она свлада и човјека страшћу ускипјела.

Како искуство на пољу хипнотизма показује, учини човјек јаке воље својим погледом слабијег човјека слијепим оруђем.

Спознаја о снази људског ока раширила се по свему племену људском, па нека се онда нико не чуди, што је свуда проширена вјера, односно празновјерица о такозваном злом погледу. У празновјерног Арапина наилазиш на страх од злог погледа тамам онако, као и у просвијећеног Германа; дивљи Киргиз вјерује баш тако у уроке, као и интелигентни Словјен.

Напредовањем просвјете све се више потискује додуше вјера у уроке, т. ј. у дјеловање злог погледа, али је нестало није нигдје.

Код нас у Босни и Херцеговини још то вјеровање у велико цвате, и биће мало мјеста, гдје не ћеш наићи на уречено дијете, на уречену жену, или барем на уречену домаћу живину.

Догоди се, те ко кога човјека или животињу макар само и накратко, али чврсто погледа, у њих очи упиљи, па с тим још споји усклик задивљења, у чему има трага ненависти, то отуда обично буду уроци.

По народњем вјеровању, које је нарочито међу мухамеданцима и шпањолским јеврејима прошireно, можеш и без погледа, самом ријечју и одсутне, дà, сувише и сама себе урећи.

Када кога у велико похвалиш ради његових особних, тјелесних или душевних врлина, када се коме задивиш ради његове живе или неживе својине, чуо он то не чуо, можеш да га уречеш. Та и кад сам у себи помислиш како си ваљан, како ли си богат, можеш сама себе да урекнеш.

Сваки човјек може да урекне, али нарочито за гдјекоје бабе, тако зване урокљиве жене веле, да могу хотице или нехотице уређи. У ових несретница има зао поглед.

Особито се боје шкиљавих људи дубоких очију, а густих обрва, јер веле, да су урокљиви.

Највише од урока пате дјеца, цуре за удају, младе жене, у шпањолских јевреја нарочито трудне жене и родиље иза сретна порођаја, за тим домаће животиње (прије свега коњи и краве.) Од урока нијесу додуше ни мужеви сигурни, али опет не пате толико од њих, као жене.

Неживи предмети могу само у толико да се урекну, што се тиме наноси штета њиховим господарима.

Уроци дјејствују разноврсно, али никад нема добра од њих. Или се од њих поремети здравље, или какву штету трпиш у твојој имовини, а могу на жалост и смрћу да уроде.

Кад здраво дијете одједнођ стане вехнути, буде злохрано и прође га воља за игром, кад без икака видљива узрока буде зловољно и плачљиво, па при свему томе не можеш да разабереш јасних знакова какве болести, онда се обично вели, да је уречено. Па ако сад на вријеме не употребиш против тога што треба, за збиља ће се дијете разболјети, а може и умријети.

Кад хоће да сазнаду, да ли је дијете заиста уречено, онда зовну прву комшиницу, која им је на руци, па је замоле, нека види, да ли је дијете уречено. Она онда облазне дјетету кожу између очију, оданле, гдје је нос усађен према челу, па ако јој остане слано у устима, онда нема сумње, да је дијете уречено.

Код одраслих познаје се по томе да су уречени, што им дође главобоља, уз то им буде сасвим некако рђаво, час им је врућe, а час опет студено и спопане их зијевалица.

Та им слабост дође истом одједном и без икака позната узрока. Па ако сада те појаве занемариш, то онда онај, који је уречен, куд и није, што би рекао, болестан, све по мало вене и гине, док напошљетку не угасне као лампа, у којој је нестало уља.

Уз ову нормалну слику урока показује се још мноштво сличних и различних, па управо готово свака болест може да наступи као посљедица урока код људи, који су донле били здрави и сретни.

За то и умиру толики људи уз најврсније љекаре и најбоље лијечење. Никоме ни накрај памети није, да су уречени, кушају се свакојаки лијекови да им се поврати здравље, само не онаки од урока, и болесник — умре.

За трудне жене веома су опасни уроци, јер од тога могу оне да повргну пород, па баш и да умру.

Уречен коњ сломи ногу или буде шугав, уречена крава не ће да једе, лиња јој млијеко, ојалови или побаци теле.

Дà, многа живина, која изненада угине, само је угинула од урока.

Али од урока не само да здравље губиш, отуда буде и другог зла.

Богаташ изгуби свој иметак, сретна мајка дјецу своју, љепота дјевојка буде нагрђена и т. д.

Зло, које од урока долази, буде у многим приликама и према тому, каке су руке уроци, јер те зло од урока снађе обично у оном правцу, у коме си уречен. Богаташ опотреби, јер су му урекли иметак, љепота дјевојка добије оспице па остане нагрђена, јер јој урекоше љепоту.

Човјеку не би било спаса од зла погледа, кад не би било којекака лијека од урока.

Само рђав човјек с намјером другога урече, многи то учине без намјере и не мислећи на то. С тога кад о коме добро говориш, кад му коју у похвалу или рекнеш, или му се задивиш и т. д. — чуо те он не чуо, — одмах додај жељу, да му не буде урока.

„Неуречено ти било“ или „неуречено му било!“ рекне обично хришћанин; ماشاءالله (машалах!) „Боже сачувај!“ казаће мухамедовац نظر دگزمی (назар дегмезми) „без урока“ каже и учени и наображени; „mi ožo non te aga danjo“ (нека ти моје око не уди!) рећи ће шпањолски јеврејин.

Многе ствари, које се употребљују против урока, и од којих ћемо само некоје овдје да наведемо, већином за то имају да служе, да људске очи одврате од чељадета или од живинчета, које би се могло урећи. Таке ствари дакле треба да ударају у очи или својим обликом, или по томе, гдје су намјештене, или бојом, или особитим сјајем.

Веома често, нарочито код дјеце, причвршћује се таке ствари, које имају да бране од урока, на капици или на фесу дјечијем. Ту можеш да видиш црвеном кадифом опшивен вршак вучијег, лисичијег или зечијег репа, на вретену осушену, па онда свилом и златом обавијену тртицу кокотову, златан новац, ситне школьке, неколико зрнаца ражи или сребрену плочицу, коју је мајстор сковао у глухо доба сасвим гô, и на којој је извајано име малог јој носиоца. На фесовима мухамедовске дјеце — особито дјечака — видјећеш често троугласту, од црвеног сукна или црвене свиле начињену хамајлију са неколико реченица (аје) или цијелу суру из курана, које је томе вјешт хоџа записао на папиру или пергаменту.

Понајвише напишу неколико реченица из суре „породица Амранова“, која је опћенито позната као „мала хатма“, или пак

цијелу ту суру. Препоручује се, да хоџа за то приреди мастило од ружичне воде, помијешане сафраном и миском.

Така хамајлија, веле, да од урока чува не само дјецу, већ и трудне жене, које је о врату носе.

Није овдје ред потање говорити о хамајлијама и записима у Босни и Херцеговини. Остављајући ја себи, да се другом приликом вратим на тај предмет, нека ми буде допуштено овдје споменути, да хамајлију овдје нарочито мухамедовци веома употребљују и да је многим, већином упола наображеним хоџама писање хамајлија главни занат.

Бројеви и слова — кабалистика, различита имена божија, имена анђела, патриарха и пророка и џинова, то је, што се највише пише на записима.

Пријазним посредовањем једнога између мојих мухамедовских пријатеља дошла ми је до руку така једна хамајлија против урока, на којој је записано, што у пријеводу ово значи: У име премилосрднога Бога! О мој Боже и Габријеле и Михаиле и Израфиле и Азраиле и Ибрахиме и Исмаиле и Исаче и Јакове и ти, од кога је свако добро, који си дао тóру и јеванђеље и псалме и куран, ја ту не могу ништа помоћи осим помоћу великога Бога. Јемлиха, Механиа, Мислина, Мернош, Дохернош, Саренош, Кефефтатајош, Китмир.

168	173	166
167	169	171
172	165	170

У котарима Фочи и Чајничу носе трудне жене, нарочито хришћанке, кошуље наопако, т. ј. изврну нутарњу страну напоље. Као хамајлију носе мухамедовци још модар, туркизу сличан, јајолик камен, такозвани „урочњак“, који се причврсти за фес.

Мање удара у очи, али како веле, не мању заштиту даје од урока, кад се изврнуто (шавом споља) заруби лијеви рукав од кошуље.

Веома добро да је намазати дјеци вршак од носа чађу, исто тако да се носи овратник или гривна од плода слезовог.

Дјеци шпањолских јевреја дају као хамајлију кесицу, сашивену у три ћошка од златне тканине, или од црвене кадифе или свиле, у којој има мала гранчица од руте, комадић бијелог лука и нешто соли, благословљене на други дан пасхе у храму. Та хамајлија не мора баш за капу да је причвршћена, доста је, ако је само увијек уза се носиш; обично се ушива у одјећу. Трудне шпањолске јеврејке носе или ту хамајлију, или стручак руте, или пак комадић бијелога лука уза се.

Младе дјевојчице обично затакну цвијет за уши или позлате слином прилијепе на чело. И младу заките којекаким чудноватим и необичним накитом. У Скопљу н. пр. насаде јој двије, цвијећем и врпцама окићене дрвене кашике, које се попут рогова стрше врх главе.

Ждребету свежу кашику о врат, коња чувају врпцом од црвена сукна, која се такођер овије око врата и за коју су већином пришивени различити записи у троугластим кесицама.

На предњој страни једне веће, старије куће у Сарајеву написано је за заштиту يا حافظ т. ј. ја хафис (Бог заштитник). Та се реченица може наћи и у многим кућама мухамедоваца, нарочито у шикли-одајама богаташа златним словима на црном темељу написана и оквирена.

Још ћу да напоменем један начин, којим се чувају да сами себе не урекну, и који се може данас наћи само још у сасвим неуких шпањолских јевреја.

Ако се ко толико заборави, да се с поносом сам похвали, како му је добро, како му послови иду од руке, како ли му дјеца напредују, или како је на гласу са своје учености, онда му ваља, да се не урекне, одмах десно око упиљити у лијеву ноздрву и на Бога мислити.

Макар да има толиких лијекова од зла погледа, ипак се много пута дешавају уроци, кад су људи у гдјекојим стварима врло лакоумни! Вјерују у уроке, знаду да много којешта од тога помаже, али ништа не употријебе, јер на то не мисле.

Народ мисли, да је дјеловање урока у прво вријеме више латентно и лако, а касније тек да постаје опћенито и интензивније. Хоћеш ли за то, да се ријешиш урока, онда ти се ваља за времена о томе постарати, јер кад у човјеку оживе уроци, онда јадноме болеснику више нема лијека и мора да пропане.

Ако мислиш, да ти је дијете, жена и т. д. уречена, па ако се лизањем, како оно горе рекосмо, утврдише уроци, или ако је хоџа установио уроке на темељу кабалистичког рачуна из имена онога, за кога је казано да је уречен и његове матере,[1]) онда ваља лијечити уроке.

Уз различите начине лијечења, које ћу при свршетку укратко да напоменем, најобичније је лијечење облизивањем и гашењем угља. Од оба ова начина, које сам налазио у многим земљама и код различитих народа, имаду у Босни разне варијанте, од којих ћу само некоје овдје да опишем.

Облизивање, дакле нека рука механичког скидања, помаже само, кад је ко лако уречен и ако се одмах употријеби, док

[1]) Ако у рачуну изађе на свршетку 2, онда нема сумње, да су уроци.

водица с гашеним угљем и од веома тешких урока веома добро помаже, али, као што је речено, само док уроци нијесу оживјели.

У хришћана облазне уроке своја мати, а у шпањолских јевреја туђа жена.

Мати узме главу дјетећу међу дланове, пак је оданле, гдје је нос усађен облазне уз чело, онда пљуцне дјетету преко главе и рекне: „Урок сједи на прагу;“ — за тим облазне чело с лијева на десно, пљуцне дјетету преко десног рамена и рекне: „Урок сједи под прагом,“ напокон облазне чело с десна на лијево, пљуцне преко лијевог рамена и рекне: „Урок сједи за прагом.“ — и тиме је свршено.

Народно вјеровање персонифицира дакле и уроке, као уопће готово све узроке болести; оно што говоре, има очевидно да појача дјеловање облизавања и да изрази сукцезивно нестајање зла.

У шпањолских јевреја не лижу дакако на облик крста, већ на облик звијезде, сваки пут, пошто облазну, пљуцну и сваки пута понове формулу: „Como la vacca almipia ala vitelica, ansi te alimpio del ožo malo i de todo modo de mal“ (т. ј. као што крава чисти телешце, тако ја тебе чистим од зла погледа и од сваког зла).

За гашење угља употребљава се увијек неначета вода. Неначетом сматра се свака она вода, која се при сунчаном исходу загреби из извора или из бунара, гдје цијелу ноћ нитко грабио није воду.

Жеравица треба да је жива: жива ватра, живо угљевје.

То двоје свуда и од свију подједнако захтијевају; у томе, колико комада угља треба употријебити, онда шта треба говорити, док се гаси и како ваља употријебити угљевје и воду, има пуно разлике.

Једни угасе три комада угља у неначетој води, пак их брже баце на крстопуће. На првог, који прође крстопућем, па преко угљевја коракне, прелази боловање уреченога. То је нека врста подбацивања, које се у народу сматра узроком многим болестима, нарочито живчевља.

Мање су себични ови начини гашења:

У посуду, пуну неначете воде, баце једну за другом три жеравице. Док то чине, моле „Здраву Марију.“ Послије тога повлаче маказе по води унаоколо, па на облик крста три пута шклецну маказама те у исто вријеме понављају формулу: „Не разрезујем воде, него урок.“

Народ мисли, да људско око може имати тројаку боју, те по томе разликује само црне, модре и зелене очи.

Пошто се обично не зна, каке су боје очи биле, од којих су уроци, то се онда при бацању угљевја, које бива или у троје или појединце, мисли на поједине боје очију, или се говори формула, која се односи на поједине боје очију.

За знак, да су то биле очи ове или оне боје, које су проузроковале уроке, сматра се обично, што углевје потоне. Ако н. пр угљевје потоне, када споменеш црне очи, онда су уроци могли бити само од очију те боје.

Из тога, што је до сада речено, слиједе два начина, како се гаси угљевље.

У неначету воду баца се угаљ, мислећи при томе на једну боју очију, те се при томе говори:

„Урок сједи на прагу, урочица под прагом.

Шта урок уради, то урочица бира.“

Ако угљевје при томе потоне на дно воде, онда се зна, не само, да је оно чељаде уречено, већ и то, какве су га очи урекле. Водицом исперу уреченоме три пута очи, и сад је готово.

Али ако угљевје не потоне, онда се гашење и формула понавља, па се при томе мисли на другу боју очију; ако је од потребе, то се и трећи пут чини.

Обично једна од три жеравице потоне на дно, али ако то не буде, онда нема урока. При томе гашењу говоре формулу, која не само да персонифицира уроке, већ их и по сполу разликује. Празновјерје народно познаје дакле урока и урочицу, који су, како се види из другог дијела формуле, у некој опреци једно према другоме.

Други се начин гашења од овог у толико разликује, што се сваки пут узму три жеравице и рекне: „Ако је урок од црнијех очију, пани угљевје на дно, а ако није, ви останте на врху.“

Ако једна од три жеравице потоне, онда је изваде и стуцају је на прагу; бива сатре се у прилици око, од кога су уроци.

Водицом се уреченоме умије лице и мало се напоји њоме.

Ако угљевје не потоне од прве, онда се та процедура понови још једноћ, па ако затреба, и два пута, али се онда морају спомињати очи друге боје.

При гашењу угљевја заступа жеравица зло око, а вода снагу, која сатире снагу првоме; формула (басма) у једну руку потпомаже лијечење, а у другу се њом материјално изриче постепено сатирање урока.

Рјеђе се при лијечењу урока употребљује тако звано „одбројивање,“ које опет у другим приликама често служи за лијек.

Одбројивање обично је спојено с подужом „басмом“. За костобољу н. пр. одбраја се овако: „У ове муке девет ока, једно потегни, остане осам, једно потегни, остане седам, једно потегни, остане шест, једно потегни, остане пет, једно потегни, остане четири, једно потегни, остане три, једно потегни, остане два, једно потегни, остане једно, једно потегни, нема ниједног,“

На то куцне се чекићем на болно мјесто, и говори се овако: „Погана поганице, одлази из кости у поток, гдје пијевац не пјева, гдје прекљача не лупа, да истјераш муку из кости у месо, из меса у кожу, из коже на длаку.“ Сад се опет куцне по болноме мјесту и болесник три пута задахне.

Против урока међутим употребљује се само одбројивање, не говорећи при томе никаке „басме.“

При крају да још споменем један начин, за који мислим, да се доста ријетко употребљује.

У неначету воду метну нешто руте, пак се то преко ноћи стави на двор. Рано у јутру, кад пијевци први пут запјевају, узме уреченик посуду с водом, пак се попне на једне љестве. На свакој степеници гутне по један пут и тако учини до три пута. Оним, што воде преостане, треба да се болесник умије.

Bosančica.

Prinos bosanskoj paleografiji

od dra Ćire Truhelke.

Ako razmotrimo slovjenska pisma, valja nam dvije vrste razlikovati. Jedno je glagolica, koja je postala posve samostalno iz naroda. Ona je originalni izum naroda, iz koga je neposredno nikla. Njoj nema analogije, kojom bi joj se mogao pouzdano protumačiti postanak, pa za to i nema sumnje, da je glagolica slovjensko, a ja bih rekao i jedino slovjensko pismo. Ta glagolica, u koje je svako pojedino slovo rekao bih umjetno sastavljeno od više dekorativnih elemenata, bila je prikladna za spise, koji su se imali pomnjivo izraditi, za natpise, koji su uz svoju epigrafsku tendenciju imali i slikovitu; ali čim se je to pismo imalo upotrebiti u običnom životu, u svagdašnjoj praksi, pokazaše se njegovi nedostaci. Ako i odgovara svim umjetničkim zahtjevima, što se stavljaju jednome pismu, ne odgovara ma ni jednom praktičnom, pak bilo to lapidarno pismo na kamenom ili slikanom spomeniku bez prigovora, u kurzivnoj formi, — a ta je praktična strana u pisma, — ne da se ni zamisliti.

Tu je imala doskočiti ćirilica, uz koju se je u Bosni uporedo razvila bosančica.

Ni jedno ni drugo pismo nije originalno, već su oba istoga korijena — grčkoga, odakle primiše neke znakove nepromijenjene, a druge prilagodiše naravi zvukova slovjenskih jezika. Grčkog su porijekla osobito lapidarna slova, pa za to je naravno, da se lapidarna bosančica od lapidarne ćirilice u glavnom ne razlikuje.

Razlika, koja se može naći, lokalna je, jedno pismo razvijalo se na istoku Balkana, drugo na zapadu; sam razvitak bio je samostalan, pa je tako razumljivo, da su se oblici za pojedine znakove, makar istoga korijena, drugačije tu, a drugačije tamo razvili.

Tek u kurzivnom pismu nastaje glavna razlika, a razlog joj je taj, što se kurzivna ćirilica udaljuje od svog grčkog vrela, te je poprimila mnoge elemente iz latinice, dočim je bosansko pismo ostalo na istoj osnovi, te se iz lapidarnog pisma organički razvilo. Razlika ta ustalila se osobito onim trenom, kada je ćirilica sebi stvorila literaturu, koja je pojedinim slovima utvrdila oblik, tako da se ne mogu više samovoljno mijenjati, kada je ćirilica postala književnim pismom, a bosančica ostala što je i bila — skroz narodno pismo, bez literature, rekao bih samo za domaću potrebu naroda. Njen oblik prilagogjuje se individualnosti pojedinca, pa se za to ne samo sve više razvija, već i mijenja, a mijenjaće se tako dugo dok je ne istisne drugo pismo.[1]) Da li će je zamijeniti ćirilica ili latinica, o tome neka Bog sudi, ali stalno je, da će bosančica propasti. Danas ima još malo ljudi, koji je znadu, a za desetak, dvadeset godina biće to pismo zagonetka, koju će mnogi epigrafik uzalud kušati da odgonetne.

Pojedina su slova uslijed dosadanjeg razvitka u današnjoj bosančici postala tako komplicirana, da ih je mučno razabrati, pa tu možemo zamijetiti zanimivu pojavu: kao što je glagolica, skroz individualno narodno pismo, bila nezgodna za veću literaturu, tako je i bosančica, razvijajući se u samom narodu, postala pismom, skroz nesposobnim za općenitije upotrebljavanje.

* * *

[1]) Da će i ona sebi stvoriti literaturu, koja će joj dati stalne oblike, o tome danas nema govora.

Lapidarna pismena na bosanskim natpisima.

Latinska pismena	Grčka pismena	Ćirilska crkvena pismena	Ćirilska gra-gjanska pismena	Bosanska pismena			Tipski oblici
				XIV. vijek	Početak XV. vijeka	Konac XV. vijeka	
A	A	А	А				
B	B	Б	Б				
V	—	В	В				
G	Г	Г	Г				
D	Δ	Д	Д				
				variante			
Gj	—	—	Ђ				
E	E	Є	Е				
Ž	—	Ж	Ж				
				variante			
Z	Z	З	З				
I	H	И	И				
J	I	І	Ј				
K	K	К	К				
L	Λ	Л	Л				
Lj	—	—	Љ				
M	M	М	М				
N	N	Н	Н				
Nj	—	—	Њ				
O	O	О	О				
Ō	Ω	Ѡ	—				
				variante			
P	Π	П	П				
R	P	Р	Р				
				variante			
S	Σ	С	С				
T	T	Т	Т				
Ć	—	Ћ	Ћ				
				variante			
U	—	Ѹ	У				
F	Φ	Ф	Ф				
H	X	Х	Х				
C	—	Ц	Ц				
Č	—	Ч	Ч				
Dž	—	Џ	Џ				
Š	—	Ш	Ш				
Ju	—	Ю	—				
Je, ja	—	Ѣ	—				
	—	Ь	—				

U ovom pregledu naveo sam najglavnije znakove lapidarnog pisma bosanskog i njihove varijante, i to u pojedinim fazama od XIV. do pod konac XV. vijeka — za doba cvjetanja bosanske epigrafike.

Poredani su po ćirilskoj azbuci uz grčka pismena, pa je već na prvi pogled opaziti, da je i ćirilica i bosančica postala od grčkog pisma. Većina slova prešla su i u formi i u značenju zaklasičkog doba nepromijenjena u slavjensku azbuku. Amo idu slova г д з а м н о п р т ф х ѡ. Znak za glas **a** nastao je u formi а od uncijalnog, dočim je uncijalno є tek u vizantinsko doba prešlo u grčki alfabet. Uz te znakove prešli su iz grčkoga u slovjensko pismo neki znakovi, ali ne više u onome značenju, u kome su se upotrebljavali u klasičnom pismu, već za zvukove, koji su odgovarali fonetičkom izgovoru tih slova u vrijeme, kada je slovjensko pismo nastalo. Tu se počimlje ćirilica a i bosančica, ako ne oblikom, a to izgovorom razlikovati od latinice. Amo ide prije svega slovo в, koje se već za prvih vijekova poslije Isusa izgovaralo fonetički kao **v**, a ne kao latinsko в, te slovo н (η), koje se u kasnijoj grštini nije više izgovaralo kao otegnuto **e**, već kao **i**, a u tom značenju ih upotrebljuje i današnja ćirilica. Za glas „**u**“ nalazimo u prvo doba u ćirilici i bosančici [1]) iste znakove, kao i u grčkom ОУ (ου), ali doskora zamijenilo ih je jednostavnije Ѹ.

Slovo je **c** latinsko, a prešlo je odatle u grčko pismo, zamijenivši staro Σ, pa tako vrijedi i u slovjenskom u promijenjenom značenju za naše **s**.

Uz te znakove valjalo je za pojedine slovjenske glasove, koji su bili različiti od grčkih, naći nove, a ta slova jesu: Ц c, Ћ ć, Ч č, Ш š, Щ št, Ж ž, Ђ gj, Џ dž, te za samoglasnike Ь, Ъ, Ю, Ѣ, Ѧ.

Od tih znakova prešli su nekoji iz glagolice (Ш, Ѧ), pridržavši isti oblik, a drugi su različni, te su na novo postali.

Svi ti znakovi, koji su u staroslovjenskoj ćirilici odgovarali posebnim glasovima, održali su se u ruskoj i crkvenoj ćirilici do danas; makar se mnogim od njih u govoru izgubio prvotni glas, a u srpskoj (gragjanskoj) ćirilici održali su se do nedavno. Bosančica ne poznaje polovice tih znakova ni u starim natpisima ni u novijem pismu, pa već se jedna bitna razlika izmegju nje i ćirilice sastoji u tome, što joj azbuka ima mnogo manje znakova.

Slôva Ђ, Џ, Щ, Ѱ, Ъ, Ѧ nema u bosanskom pismu nikako. Glas Ђ izražava se u bosanskim natpisima na dva načina: ako je sastavljen od zvukova **dj**, piše se u samo etimološkoj formi ид ili samo д (доде, доиде mjesto dogje [etimol. do — ide, dojde, dode]) ili ako sam glas Ђ leži u korijenu, zamjenjuje se sa ћ, koje se izgovara kao „**gj**“ (na pr. влаћевић mj. влађевић.)

---

[1]) Do sada poznat je u bosančici samo jedan primjer, gdje se za ȣ piše оу. Natpis nalazi se u Travniku, gdje ga je smjestio u tamošnjem sjemeništu prijašnji ravnatelj g P. Hoffer.

Slovu Џ (dž) u narodnom jeziku nema adekvatna zvuka, tek dolaskom Turaka nalazimo taj zvuk (dženet, feredža itd.), za koji u pismu nema posebna znaka.

Glas Щ (šč ili št) narodnom je izgovoru nepoznat, a čućeš ga samo blizu crkve i od ljudi crkovnjaka, koji jesu ili se nadaju postati crkvenim starješinama. Ovi izgovaraju doduše „svjaščenik“, ali i „roždenije“.

Napokon nema bosančica ni nazala њ (nj) ni labiala љ, koje je novija ćirilica usvojila, već za te zvukove piše došljedno н i л. U nekim mlagjim rukopisima opisuje se taj zvuk time, da se pred **n** i **l** metne slovo ћ (Bosćnaninь, Nemaćnić). Taj se običaj često nalazi u fratarskim kronikama, te je valjda analogija talijanskom pravopisu, koji pred **l** i **n** meće **g** a izgovara **lj, nj.** U tih kronika našao sam i nekoliko primjera, gdje se Љ i Њ izražava talijanskim **gl, gn.**

Značajno je za bosančicu, kao prostonarodno pismo, da nema znaka za glas ф. Taj je glas tugj slovjenskom jeziku, ne može se naći ni u jednoj riječi slovjenskog korijena, a narod će se i kod tugjih riječi otimati izgovoru glasa ф. Tako će u Lici i gornjoj Krajini seljak reći „vajda“ a ne „fajda“, „varba“ a ne „farba,“ a Bošnjak će Varešanin izgovarati „Pra Pranjo, Pilip“ mjesto „Fra Franjo, Filip“.

Zanimivo je tom prigodom istaknuti, da je u glagolici, u kojoj su sva slova izvornog porijekla, jedini znak za „**f**“ (ф) grčkog oblika kao i ćirilsko **ф**.

Prema tomu ima bosanski alfabet osim slova, koja su prešla iz grčkog, samo znakove za **c**, **ć**, **č**, **š**, **ž**, ь, ѣ, ю, a razmotrivši razvitak tih znakova u bosančici, opazićemo, da se osim znaka ш (**š**) koji je iz glagolice prešao u ćirilicu i bosančicu, i vokala ь, ѣ, ю, ostali razlikuju bitno oblikom od istih slova u ćirilici (Ч c, V č) a znakove za **ć** i **ž** nalazimo u toliko raznih oblika, da se već iz toga može razabrati, da je bosančica tek tražila zgodan znak za te glasove.

Slovo ь (u glagol. **l**) ima da zamijeni staroslovjensko ь i ъ, te bi imalo doći na kraj svim slovkama, koje se završuju suglasnikom (bilo tvrdim ili mekim), ali to pravilo nije došljedno upotrebljeno.

Slovo ѣ izražava i u bosančici današnje „ie“ „je“, ali u starim natpisima nalazimo češće и, jer je narječje bilo ikavsko, a slovo ѣ u značenju ꙗ (ja). ю odgovara posve ćirilskome.

* * *

Prispodobivši pojedina slova i njihov razvoj tečajem vremena, kako ga razabiremo na kamenitim spomenicima bosanskim, opaziti je, da su neka slova uz neznatne, obično subjektivne promjene pisca, pridržali isti tipični oblik, dočim se druga pod lokalnim uti-

cajima tako mijenjaju, da bi se već iz njih mogla sastaviti cijela azbuka.

U tom se pogledu osobito ističu slova:

D = 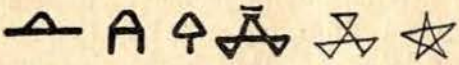

Z =

R =

O = 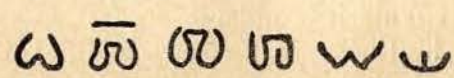

C =

Ž =

Kao karakteristički znakovi za bosančicu imadu se navesti slova:

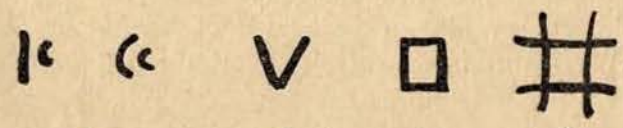

K, C, V, Ž.

Ne bih umio da protumačim, kako su ti znakovi postali.

Jedan od znakova za **K** biće iskvaren grčki oblik, dočim je drugi po svoj prilici složen od dva latinska CC.

Uz te oblike nalazi se u kraticama vrlo često glagolski oblik ⸗. Primjetiti mi valja, da skoro u svim starijim natpisima slovo „**k**“ označuje ujedno i **ć**, svakako novogrčki uticaj.

U jednom natpisu (u Humcu) nagjoh znak za **e** u strogo glagolskom obliku ə.

U bosanskim natpisima opazićemo karakterističnu razliku od ćirilice kod skraćivanja. U ćirilice ima cijeli niz pravih kratica, koje su postale ili naprosto ispuštanjem manje bitnih slova u jednoj riječi, ili konvencionalnim označivanjem tih ispuštenih slova (titlama) ili pak sastavljajući više slova u jedan znak. To je sastavljanje u crkvenim natpisima katkad tako umjetno i zamršeno, da i vještijemu otežčava čitanje. U ćirilici je takvo skraćivanje uvijek posebnim znakom ili crtom nad kraticom ili cirkumfleksom označeno.

Takih kratica nalazimo u bosančici samo u vrlo malo riječi, koje su sve iz crkvene prakse prešle u narod. (Na pr. stiñ, mj. svetim, bgă mj. boga, dhom mj. duhom, sña mj. sina). Ovi su primjeri i jedini, što ih nalazimo.

Bosanske su kratice ligature (spojevi) u potpunom smislu riječi, a nastale su na temelju istoga principa kao i rimske.

Prije nego što ću te ligature razjasniti, valja da razložim tipske forme lapidarnih slova bosanskih prema elementima, od kojih su sastavljena.

Po svom obliku i po tehnici skraćivanja razdijelio bih znakove bosanske azbuke u četiri skupine:

1. 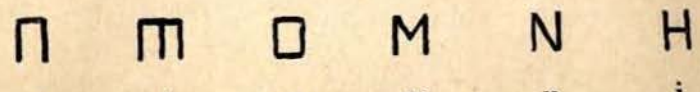

p t v m n i

2.

a r b g k c ь

3

o e

4. 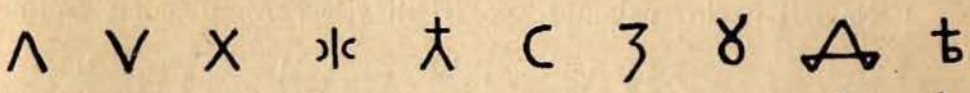

l č h ž ć s z u d ja

Na prvi pogled opaža se, da su slova svedena na što jednostavnija počela. Slovima u prvom i drugom redu zajednička je osovna crta, a znakovi do nje imaju da pobliže označe fonetičku vrijednost te crte. U prvom redu stoje slova, koja lijevo i desno imadu osovnu crtu i znak megju njima, u drugom redu su slova sa jednom osovnom crtom, a karakteristički im je znak sa strane lijevo ili desno.

Slova za p, v, n, i, m, sastoje se od dvije crte, koje su različito spojene. **P** spojeno je gore crtom, **v** ima gore i dolje spoj **i** u sredini, **n** poprijeko, a **m** spojeno je vijom.

Slova drugoga reda sastoje se od jedne osovne crte i karakterističnog znaka. Kod slova **a**, polukrug je lijevo kod **r** desno kod **b** desno dolje, kod **g** vodoravna crta na desno, kod **b** isto tako, a dolje polukrug, kod **c** prelomljena crta lijevo, a kod **k** na srijedi desno izvijeni polukrug.

Skraćivanje u bosanskim natpisima osniva se na tome svojstvu, da je u svijeh tih slova zajednička osovna crta, pa skraćujući dva slova dovoljno je osovne crte jednog slova pridržati, a dodati samo karakteristiku drugog slova.

Slični način skraćivanja imademo u sanskritu. Tu je zajedničko svim slovima osovna, a nad njom vodoravna crta, a karakteristika pojedinih znakova meće se pod nje.

Osim slova **а** koje se može i sa slovima **s** i **l** spajati, spajaju se obično samo slova prvog i drugog reda megju sobom, te tako nastaju slijedeće ligature:

ap at av am an ai pr tr vr

mr ab ag ak tk ig pi ti vi

mi ni ip im

Na isti način spajaju se po tri ili više slova u jednu kraticu:

Sin, April, Nikola, Pavko,

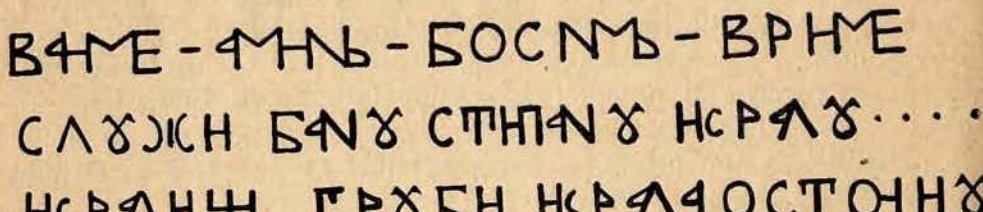

Čita se: Va ime — Amina — Bosnoma — Vrime — —
Služi banu Stipanu i kralu . . . . . .
i kralici Grubi i krala Ostoju.

(Iz natpisa Kočerinskog).

Slova četvrtoga reda ne spajaju se nikad ni megjusobno a ni s drugima u ligature, a ako ih pisac mora radi tijesna mjesta nekako skratiti, metnuće ih u manjem obliku nad liniju. **о** i **ѳ** spaja se napokon sa **н** kao i u cirilici u **ıе** i **ıю**.

Opaziti valja, da kratice u bosančici nemaju kao u ćirilici da skrate pojedine riječi, da one nijesu konvencionalni oblici (sigle) za pojedine pojmove, koji se u pismu i u govoru često pišu i upotrebljavaju, već su one postale kao i latinske ligature samo u tu svrhu, da se mjesto na ploči laglje ispunjava, a u bosanskim nat-

pisima se često dogagja, da se završno slovo jedne riječi spaja sa početnim slovom one, što slijedi.

Prema tomu je u ćirilskim kraticama različno načelo nego li u bosanskim. Ovdje se skraćivanje osniva na formalnoj naravi slova, tamo na jezičnim svojstvima riječi; tu je organička, ondje umjetna, u bosančici su spojevi, u ćirilici vješto sastavljeni monogrami. Da to saberem u prispodobu, izrazio bih, da se bosanske kratice prema ćirilskim odnose po prilici kao lapidarne latinske ligature prema tironskim notama.

Pismenih spomenika pisanih bosančicom sačuvaše nam u prilično broju po gdjekoji od bosanskih i hercegovačkih stećaka, a ti natpisi, zanimivi sa svog epigrafičkog stila, jedini su nam podaci za promatranje tehnike i razvoja samoga pisma. Tehnički su izragjeni natpisi dosta priprosto, slova su tek kako bilo da bilo uklesana, nepravilno poredana, a i same vrste ne teku najpravijim smjerom.

Do sada mi je samo jedan primjer poznat, u koga su slova donekle umjetno izragjena.

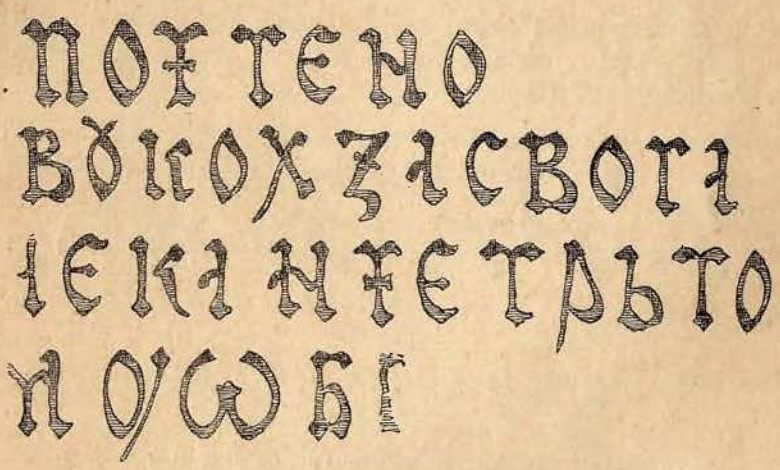

Slika 1.

Čita se: 1. Počteno
2. (Na)vukoh za svoga
3. — eka na četvrto
4. — — m u oba

Natpis taj nalazi se u katol. sjemeništu u Travniku, a u priloženoj slici (1.) priopćujem jedan dio tog natpisa.

Razabrati je po toj slici, da se slovjenska slova prilagodiše stilu vremena, koji je zapadom zavladao u doba, kada je taj natpis nastao, te je segnuo i amo u Bosnu. Pojedina slova prilagodila su su se gotici, a taj natpis i ako po svom tekstu nije važan, zanimiv

je pojav u povijesti razvitka pisma, jer je rijedak dokaz, da je zapadna kultura dohvatila slovjensko pismo, pa ga preobrazila na germansku formu.

U starijih bosanskih natpisa može se opaziti još po gdjekoja osobenost, koja se ne da tehnički protumačiti i koja razumljivost natpisa katkad vrlo oteščava. Osobito u hercegovačkih natpisa nalazimo često, da slova nijesu pomještena upravnim redom, već izvrnuta, položena i u opće nepravilna, a u onom priopćenom natpisu na Vlagjevini [1]) imademo primjer, da je pisan s desna na lijevo, a i slova da su mu okrenuta. Taj slučaj tumačio se koje kako. Neki bi rekli, da je to upliv turskoga pisma, koje se takogjer piše s desna na lijevo, ali taj tumač nije dovoljan. Natpis sam spominje kneza Pavla Radinovića, koji je živio u prvoj polovini XV. vijeka, a onda dojam turski nije bio još tako silan u Bosni, da bi na taj način preobrazio pismo; osim toga valja spomenuti da tome nema analogije. Ja sam sebi znao taj pojav samo tako protumačiti, da skulptor natpisa nije umio pisati, da je imao nacrt natpisa na papiru pred sobom, pa ga s obratne strane prenio na kamen te ga uklesao.

Drugi zanimiv natpis nalazi se uzidan u manastiru na Humcu. Kamen je četverasta ploča a natpis obilazi u zavojku na tri reda oko sve četiri strane ploče.

Napokon priopćujem zanimiv natpis, što ga nagjoh kraj Orahovca pokraj Drine putem iz Višegrada u Samobor. Natpis je na stećku a zanimivo je u njega, da nema ni jednoga vokala, i što je uvijek jedno slovo uspravno, a drugo položeno pisano, tako da je L P L uspravno a V V i S položeno.

L V P V L S

Slika 2.

Tu bi se možda našao dojam turskoga pisma, koje takogjer ne zna za vokale, a sudeći po tome da slova S L stoje na desno, imao bi se natpis čitati s desna na lijevo.

Kao primjere natpisa iz doba cvjetanja bosanske epigrafike navodim nekoliko primjera, koji će oblike i tehniku njihovu bolje nego riječi i opisi razjasniti.

---

[1]) Glasnik god. I. br. 1.

Natpis na ušću Drežanke kod Zaušja.

Slika 3.

Megju najljepše natpise XIV. vijeka spada bez dvojbe onaj, što sam ga prije dvije godine otkrio na ušću Drežanke. Natpis pisan je za vremena Trvtkova banovanja, te je prema tomu jedan od najstarijih, a vrijedan je što mu je postanak bar donekle kronologički ustanovljen. Uz to je karakteristički primjer za pravilni način skraćivanja.

Do njega valja spomenuti natpis, koji je prije desetak godina nagjen na polju kočerinskom te uzidan u župnu kuću u Kočerinu[1]). U natpisu spominje se ban i kralj Tvrtko, Dabiša, kraljica Gruba, Ostoja, i herceg Hervoja, te rat Hrvoje sa Ostojom, pa je prema tomu natpis pisan oko 1410—1420. I taj natpis je lijepo izragjen kao i Drežanski a i tehnika skraćivanja je ista.

---

[1]) Sliku njegovu priopćićemo u slijedećem broju. Uredništvo.

Karakteristični primjeri bosanskih natpisa, koji se nalaze u Podrinju su slijedeći:

Natpis u Goraždi:

Čita se:
† Vь ime b(og)a
se leži
rabь b(o)ži
i knezь Ra-
doslavь
Sirini
kь

Natpis bio je prije u crkvi u Goraždi, a kad se ova raširila, prenesen je pred crkvena vrata.

Opaska. Ima se čitati Širinić a ne Širinik (k mj. ć). Knez Širinić, — obitelj je danas turska — biće utemeljitelj crkve goraždanske, a ne herceg Stjepan.

Slika 4.

Natpis u M. Gostilji:

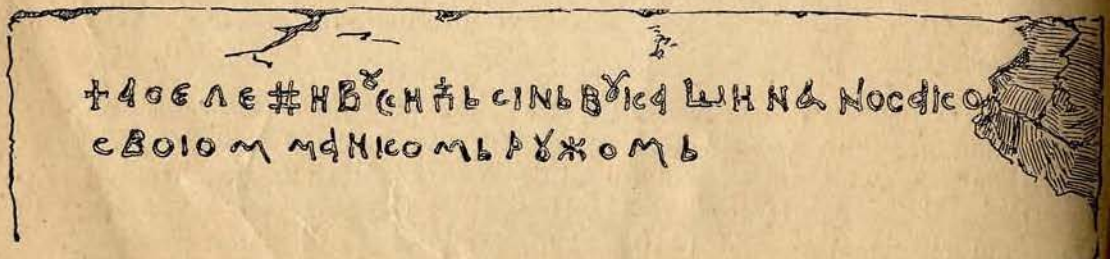

Slika 5.

Cita se: † Ase leži Vukićь sinь Vukašina Nosako(vića) svojom majkomь Ružomь

Natpis pod Džipima:

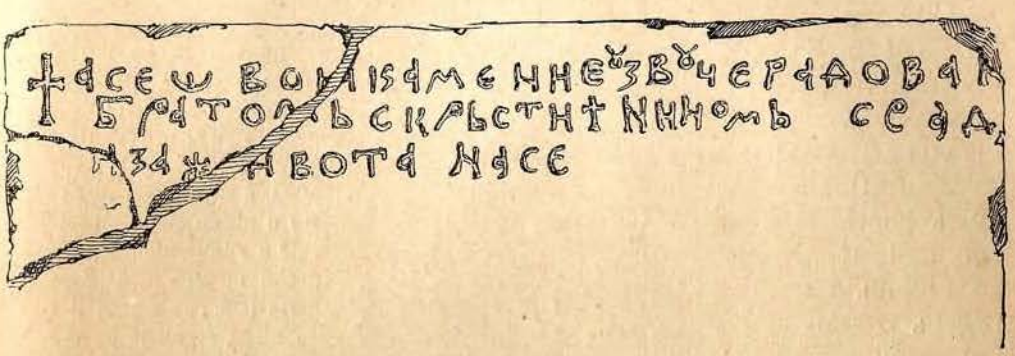

Slika 6.

Čita se: † Ase ovoi kamenie uzvuče Radovan(ь) Bratolь Skrьstić Ni~~no~~nomь. Sradi za' života na se

Natpis kod Kaoštice: [1])

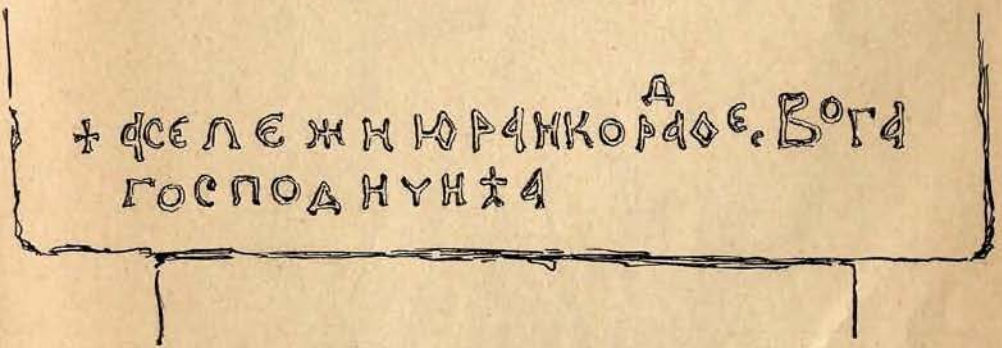

Slika 7.

Čita se: † Ase leži Juraj kod Radoe svoga gospodičića.

---

[1]) Taj natpis je zanimiv s toga, što riječima „kod“ i „Radoe“ služi samo jedno „A“.

Natpis kod Oprašića:

Čita se:
Asi (j)e bilegъ počtena i glasita voevode Radivoja Oprašića. Dokle bihъ počteno i glasito prebihъ i legohъ u tućoj zemli a bileg mi stoi na baštini.

Opaska. Natpis je taj iz istoga vremena kao i onaj nedaleko kod Brankovića nad grobom Mahmuta Brankovića (druga pola XV. vijeka), a naveo sam ga za to, što u njemu „ć“ zamjenjuje „gj“ u riječi „tugjoj“ (tućoj), dočim na niže priopćenom krstu (slika 9), koji stoji tik do njega, i koji je po svom postanku mnogo mlagji, i pisan ćirilicom, nalazimo već slovo „Ъ“.

Slika 8.

Natpis kod Oprašića:

Slika 9.

Čita se: Andje-lia.

Bosančica u rukopisu.

Latinica	Pismena na kamenom spom. XVIII. vijeka	Pismo na staroj olovnoj ploči	Manastirsko pismo	Begovsko pismo	
				u Krajini	u Hercegovini
A					
B					
V					
G					
D					
Gj					
E					
Ž					
Z					
I					
J					
K					
L					
Lj					
M					
N					
Nj					
O					
P					
R					
S					
T					
Ć					
U					
F					
H					
C					
Č					
Dž					
Š					

Ako se je lapidarna bosančica sasvim samostalno uz ćirilicu razvijala, kurzivno pismo pokazuje tu samostalnost još više, te je postalo pismom, koje uz ostala kurzivna pisma, što odgovaraju svim zahtjevima rukopisnoga pisma, predstavlja najprimitivniju vrstu.

Dolaskom Turaka propala je bosanska epigrafika. Natpisa biva sve regje, sve hitrije i netočno izragjenih, pa na mnogijem mlagjim natpisima može se opaziti prelaz lapidarnog pisma kurzivnom.

Takvih primjera imade vrlo mnogo u dolini Lašve, a priopćujem jedan, koji se čuva u katoličkom sjemeništu u Travniku.

Slova su na maloj pločici od pješčenjaka sitno, plitko, rekao bih nožem urezana, nepravilno poredana.

Drugi još zanimiviji primjer već sasvim kurzivnog pisma na kamenom spomeniku nalazi se

Natpis iz M. Mošunja:

Slika 10.
Čita se: Va: ime: b(og)a: dobroga: se: zida: Mihalь: svomu: gdnu: knezu: Vuku.

u muzeju, komu ga je poklonio gosp okr. predstojnik dr. Kukuljević. Nagjen je blizu Fojnice. Kamen je ploča od mehkog pješčenjaka, na njoj uklesan je krst i natpis, komu su se slova daleko rastavila od pisma XV. vijeka.

Pismo prilagogjuje se sve više individualnosti pisca, postaje sve brže, ali i nepravilnije, te prelazi u domaću upotrebu.

Kurzivno pismo, razvilo se

Natpis u Sarajevu:

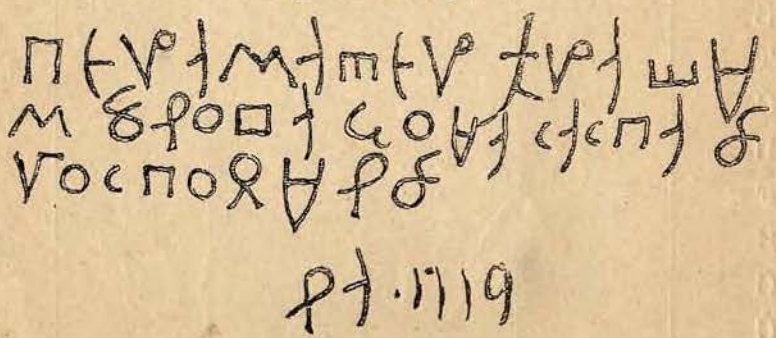

Slika 11.
Čita se: Pera mater Fra Šimunova koja zaspa u gospodinu na 1719.

u narodu posve samostalno, bez umjetnoga usavršivanja, pa se može doista nazvati narodnim pismom, kao što su bile nekoć rune narodno germansko pismo. Karakter tog pisma jednak je onomu primitivnomu a i prvotnom pismu, iz koga su se sva moderna pisma razvila: feničkomu. I tu i tamo izražavaju se slova sa malo, većinom ravnih crta, a razlikuju se megju sobom raznom kombinacijom.

To pismo nazivljem samo za to kurzivnim, jer se upotrebljava u svagdašnjem rukopisu, a ne možda za to, što bi odgovaralo zahtjevima kurzivnoga pisma. Ono niti se piše brže niti razgovjetnije od lapidarnog pisma, a ako ga prispodobimo s onim, opazićemo, da je isto pismo, ali da je na papiru uzelo drugi oblik; crte su tanje, dulje, nijesu onako pravilne kao na kamenu, a ako je individualnost pisca već mijenjala mnoge znakove na lapidarnim spomenicima, u kurzivnom pismu ta je individualnost još više vladala.

To pismo nije narod u školi naučio, škola nije nad njime bdila, da mu se pojedini znakovi po stanovitim zakonima nauče pisati, da pojedina slova odgovaraju nekom uzornom tipu, već je pismo kao i narodna pjesma, narodna priča prelazila predajom od oca na sina, od koljena do koljena, pa kao što se uslijed te predaje spoljašni oblik narodne pjesme mijenjao, tako je bilo i kod pisma, koje kao i pjesma i priča sačinjava jedan dio kulturnog blaga narodnjeg.

Tim pismom služili su se u Bosni i katolici i pravoslavni i muhamedanci.

Do prije četrdeset godina bila je bosančica rekao bih službeno pismo u franjevačkim manastirima. Njime su pisali svoje registre i privatne dopise, svoje kronike, u opće sve, što god su pisali domaćim jezikom.

U muhamedovaca je to pismo još nedavno bilo običajno skoro u svim begovskim kućama, a još i danas imade dosta familija, koje ostadoše vjerne bosančici. To pismo bilo im je ostavština iz vremena, kad su njihovi pradjedovi bili još plemići „rusaga“ bosanskoga, prije nego li se poturčiše, a kao takvo cijenili su ga. Tim pismom ne samo da su muškarci pisali, već i žene — pojava, koja ide megju najregje u muhamedovskom svijetu. Za obična čovjeka bijaše pisanje jedina zadaća kulturne naobrazbe, a naučio mu se za djetinstva, kao nekoć stari Grci od gramatika, od kojega starijega sluge ukućana.

Što se tiče pravoslavnog žiteljstva, mnogi pišu bosančicom još i danas, ali uticaj ćirilice lakše ih je dohvatio, pa se i pismo manje više oslanja uz ćirilicu,

Kako rekoh, rukopisna bosančica razvila se od lapidarne bez bitnih promjena, ali ipak bih razlikovao dvije vrste: manastirsku i begovsku. Manastirska razvila se megju ljudima, koji su kulturnom svijetu daleko bliže bili nego begovski čitluci i kule, vježba bila je mnogo veća, upotrebljavanje češće, pa se je pismo

pod tim uslovima bolje ustalilo i iskitilo. Osim toga valja imati na umu, da su stari fratri često imali pred očima starobosanske i dubrovačke povelje, koje su katkad bile kaligrafički pisane, pa su nastojali, da svoje pismo što ljepšim učine. Stoga i jest pismo u manastirima pravilno, katkad lijepo, a prije svega valja istaknuti, da u mnogome sjeća na pismo dubrovačkih rukopisa iz 15. vijeka.

Faksimili hercegovačke rukopisne bosančice.

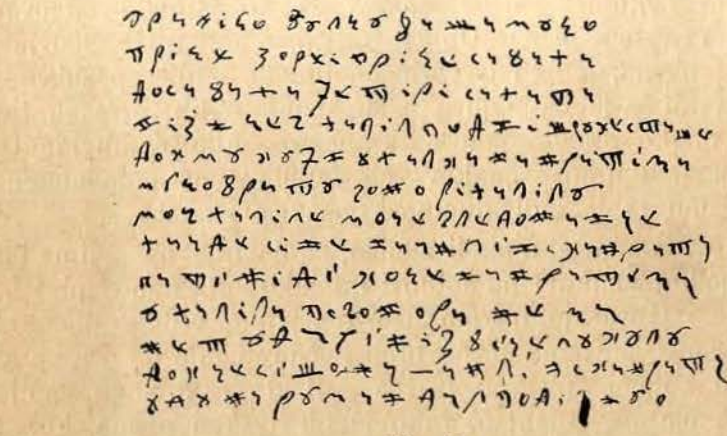

Slika 12.

Čita se: Uranijo buljubaša Mujo
Prije zore i prije sabaha, —
Do sabaha četiri sahata —
Viž njeg Halil podviš ruke staše;
Dok mu kucnu halka na vratima,
Mujo bratu govori Halilu:
„Moj Halile, moje gledovanje,
Hajde, sine, na avlinska vrata
Pa ti vidi, ko je na vratima.“
U Halila pogovora nema
Vet udari niz bijelu kulu.
Dok je sišo na avlinska vrata
U duvaru mandal podignuo — — —

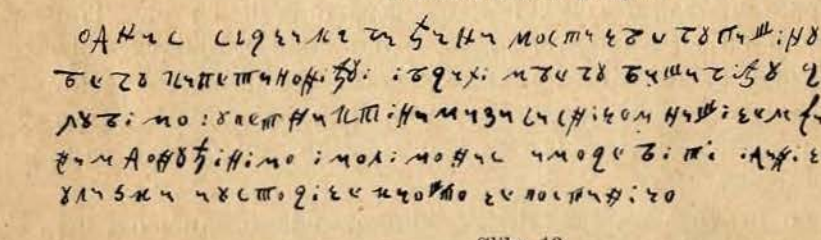

Slika 13.

Čita se: Od nas sirjaka (siromaka) Gaćana: Mostaj begu Pašinu i Muhamed begu Kapetanoviću i Ibrahim begu Bašagiću Ruku i nogu vi lubimo i u pet vakti namaza[1]) sa svijem našijem famelijama Vam dovu[2]) činimo i molimo Vas, a more biti i da vi je poznato od ulazka Austorije kao što je postavijo — — —

[1]) Vakat, vrijeme, namâz, molitva. „Pet vakti namâza“ su u Muhamedovaca pet doba dana, kada im valja molitvu obavljati.

[2]) Dòva, poklon, blagoslov.

U begovske bosančice svega toga nema. Slova su tu puki grafički znakovi za pojedine zvukove, a upotrebljuju se bez ikakva pravila i zakona. Narod ne pita ni za ortografiju, ni za gramatiku, on ne odjeljuje riječi od riječi, rečenicu od rečenice, već meće slovo do slova, kako dotični zvuk čuje ili misli čuti.

Sitnijih fonetičkih razlika ne razabire, te često zamjenjuje **č** i **ć**, a slovo **j** izražava sa **a**.

Kao primjer isporedio sam azbuku na jednom kamenitom spomeniku prošlog vijeka, u kojoj se već može razabrati prijelaz iz lapidarnog u kurzivno pismo, te azbuku sa jedne stare olovne ploče, manastirsku i uz to begovsku u Bosni i u Hercegovini.

Prispodoba kazaće tu svakomu više negoli riječi, a nekoliko primjera neka budu tumač tomu zanimivom pismu.

* * *

Pišući ovo, nije mi bilo na umu da napišem bosansku paleografiju ili historiju razvitka bosanskog pisma, nije mi bila zadaća dokazati, da je bosančica različna od ćirilice, već da svratim pažnju na to narodno pismo, kojega će za malo vremena nestati. To pismo i ako ne odgovara zahtjevima praktičnog pisma, i koje će baš za to propasti, ipak je zanimivo kao strogo narodna pojava, kao pismo, koje je sebi stvorio narod, da mu služi prvim kulturnim i literarnim potrebama.

Povijest literature nema se od toga pisma nadati nikakvome prinosu, historija će se njime vrlo malo okoristiti, ali kulturna povijest zabilježiće ga kao zanimivu pojavu u kulturnom životu narodnjem. Već je samo to pismo dovoljno, da joj razastre cijelu sliku kulturnih faktora, koji su na narod uticali, dok je pisao bosančicom, a vrijednost će mu biti još veća, ako se ta pojava prispodobi sa sličnim pojavama kod drugih naroda.

Напутак за свету проскомидију у завалскому општаку.

Приопћио **Вид Вулетић-Вукасовић.**

У васиљанскому је манастиру на Завали (у Херцеговини — у Попову Пољу) старински општак написан на стару ланену папиру, те је негда био и красно увезан. Споменута је књига висока м. 0·28, а широка м. 0·20. С почетка је напутак за свету проскомидију, те је написан краснијем ћирилскијем писменима. Овај напутак не сличи садашњему напутку православне цркве [1]) под насловом:

---

[1]) печатано благословенїемъ архїепископа бѣлградскаго и мїтрополита сербскаго господина Михаила.
въ книгопечатни княжества Сербїи 1873.

чи́н совершéніѧ проскоми́дии

По напутку је ударен поменик, те је ту напоменуто на стотине богољубнијех душа, са свијех страча наше домовине, па се по тому познаје колико је био на гласу манастир на Завали и његова В'веденска црква.

Споменути ми је, да је ту истакнут и чувени манастир Житомишлић (код Мостара), те је ту поменик и Милорадовићима, који се још називљу и Храбрени.

У оштаку је забиљежено богољубника из најдаљијех земаља [1]) те је ту поменик и о Хрватима како слиједи:

Хрьвати
Богдана
Дмитра
Ратка
Тодора
Дмитра
Вѹкосак — и т. д.

Ево споменутога напутка, преписана тачно и линеарно:

Ѡ хотещїи вь писа
ти се вь сто҃ую проскóмидїю:
подвнѐ и́сть вь сѣмь хотé щїи́
мь вь пи́сати сѐ, вь сто҃ую про
скóмидїю. и҃ ѿвьщьнѝкомь
вытѝ ть мóшъиїи҃х ваг҃ь.“
и҃ причестникѡмь ви́шнıагó сп҃о
полóженıа̀. и҃ ѿнóгѝ неи҃зрéче
нназгѝ вéселїа̀. и҃ сты҃й и҃ жи́
воначелный троицѥ, свѣ́то
мь просвѣщатисе зáснѣеже и҃
чстнѣи̇, ıако да и҃жеѿздѣшь
нїихь прѣ́писани̇ воѹдѹть вь
тáмо соущїи҃хь жи́вотьныи҃хь
а҃. кни́гь. идѣже страшномѹ
соѹдищѹ: — Сѷмéѡнь срьв
скыи̇:· гп҃ и҃ свѣ́тѥ вдако и҃тво

[1]) Усп. Viestnik hrv. arheol. družtva год. 1886. бр. IV. стр. 117—119.

ѿрче вь сачь кыимь гсль і҃є г҃лїа
твоїєго оуслышавь. скўпь
тьро ц҃тствїа зе́мльнаго ѡсвихь,
да ц҃рствїа твоїєго сподобьлюсє
сьизьбьра́нныими твоими: ·
(а́ва, ц҃ре ца́рьствоующїимь
и гд҃е господствоующїимь.
те́бе послѣдовахь сла́воу
и ца́рьство ми́ра се́го вь зне́на
видѣхь. ѩко да ѿте́бе ц҃рс
твїю нѥсномѹ сподоблюсє: ·
бь на́шь тро́йца и́же прѣжде
вѣкь си, и ѥга ѿц҃ь и с҃нь и
с҃ты д҃хь. д҃ши мои́и с҃псенїє
и пльти моіє є нетлѣнїє. мо
ѩ крѣпькаа и нера́здраннаа рызо.
мои чсто и свѣдтельство,

к. гавьрїилова вь зьвѣщанїа. мой
сла́тькой гласованїє, га́вьрїиль
ѿвьсє дрьжителѩ а҃гьгль по́сла
нь єса́мь. и се прдѣстою при
две́рехь се́го б҃жтвьнаго хра́ама.
сь ма́атраю и пишѹ и помишь
леннїа вь ходѣщїихь. и дѣла
и ма҃тквы и сходѣщїихь. и сїа
и зьвѣсткоуи прино́шѹ д҃шанїа
вь задте́лю ихьже о҃ко некиде ноухѡ
неслышаа ни́на срдце гакѹ не вь зыдѣ: ·
Сїихь оубо имы ѿц҃и и бра
тїє. потьщїи мь се дѣли
бл҃гы ми та́мо напи́сати се.
послоушанїємь и трьпѣнїє
мь, вь се́гда дн҃ь и но́щь. и нас
и соуд боудщїи помышьлѩющїи:

Подобноже и҆́жѐ а҆́щѐ ктѐ та́ковѐ
прило́жить вь монастїи҆рь.
хоте́ще земльнымѝ и҆ тлѣ́ннымѝ.

г҃. и҆ вь ско́рѣ погыбающїи҆мѝ коупи
ти нб҃наго̀ ѿно́го̀ неи҆ждивоуща̀го̀
цр҃твїа хс҃ва: · . аще́лижѐ ктѐ хо́
щеть вь жи́вотьный кни́гы на́
писати сѐ. и҆д҃са вь мо́настырь
сѐла и҆ ви́ногра́ды. сь соуды
цр҃квы. и҆лѝ что̀ любо̀ и҆но̀
подобьно̀, тако́вїихь да сѐ вь пи́шет
а҆щи́ликомꙋ слоучить се и҆ мнѡ́
го̀ потроудивьшꙋ сѐ вь монасты
рѝ. и҆ли бра́тꙋ и́лй бѐлцꙋ ѡ҆ити
вь и҆ноу стра́анꙋ, и҆та́моско
ньчатисѐ. та́ковїи҆хь нсѣ́ подо
бьно̀ вь писатѝ ·:· а҆ще́лѝ нѣ́ко
и҆мь бѣ́совьскїи҆мь зави́дѣнїе́мь
боудѣть се разьлоучиль ѡ҆ мо́на
стыра. и́ нѣгѣ́ се прѣставит,
а҆ боудѣть дѡ҆си́нь вь пи́сати
сѐ и҆ помѐноути. да и҆сть на
расоужденїе прѣдста́телꙗ. и҆ є҆
кли́сїа́рха, и҆въ сѐго бра́тва.

д҃. а҆не попристра́стїю нѣ́коемоу.
бра́тїа Єли́ка сѐ прѣставьлꙗю
ть вь мо́настыри да́ се вь пи́
соують. ть кожед и҆ бе́лци є҆ли́
цисѐ погрыба́ють. а҆ще лижѐ
неда́сть бл҃венїа̀ вь мо́настырь
да сѐ не вь пишеть. а҆ще́ лиже
ктѐ дрьзне́ть вь писа́тисѐ
са́мь. и҆лѝ ѻ҆ца̀. и҆лѝ ма́терь.
и҆ли ко́го̀ ѡ҆ сьрѡ́дьныикь. бес по́

велѣнїа игꙋменова. ѥ клисїар
хова, ивъ сего братьства.
таковїи вь мѣсто по
мена да ѥсть извръжень
ѿ животьныихь книгь. и
да се вь пишевь погыбѣльный
книгы. и да имать честь
сь рѣкьшимі, възьмі вь
зьмі распьні ѥго! и съ
ананїемь и сь мфїрою. и та
кожде да ѥсть ѿлоучень.
иже аще кьто кого по заки
сти нѣкоии извръжеть
и спомена. развѣ аще се
найдеть еретикь [1] .:. .:
[здѣ начинаемь поменикь
срьбьскыйь гадмь: ✠
помени гн благочьстиваго   нема
гсна срьбскаго Сѵмеѡна   ни.
монаха, и мѵроточьца.
помени гн прьваго архїепскпа
лика ꙋхсѣ стыихь архїепскпь:.
Савоу срьбьскаго: помени
гн архїепскпа. арсенїа. по
мени гн архїепскпа Савоу.
помені гн архїепскпа.
Їѡаникїа:: ∾∾∾ :: :: ::

Помени гн дше рак своих вь црствые
архїепскпа. василїа трѣбыние
архїепскпа. калиника

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Овако слиједи наприједа.

Био сам наканио, да ударим успоређивања наведеноме напутку, ал' сам увидио, да је то сувишно, па ја наваћам

[1]) Види: Viestnik hrv. arh. družtva год. VIII. бр. 4. стр. 117.

изворно, а да буде право огледало писаније оне доби у Херговини.

Овдје ми је опазити, да је у општаку било написано много згода, ал' је посред књиге искинуто пуно страна, па ми ето казаше јеромонаси, да је ту било веома знаменитијех ствари (то су чули од уста до уста), па је једном дошао у манастир некакав владика Фанариот, те је то све варварски попарао, а да нестане успомене за дојдући нараштај.

Сада је у општаку само пет биљежака или листина [1]) па их ето донашам на оглед:

Прва биљешка.

ва лето ++з тищохо рицид. . . . . .
како се пса ȣ стеници спахиꙗ [2]) ивое и синь мȣь спахи
радȣѡ и синь мȣ спахи секоȣи и васи ва ѿщи лѝсть
даимь се моле свещеници за доушоу на молитви црьковьноі
и рекоше давати на васакоу годинȣ по оуборакь [3]) шенице
ан
писа
ѣȣро

Чита се:

1. ‡ Ва лето 7 тиштохо. 1. и. 9. и 9. (7199=по Хр. 1691).
2. Како се п(и)са у Стеници спахија Ивое и синь муь спахи
3. Радуо и синь му спахи Секоуо (Секуо) и Васи ва ошти листь
4. да имь се моле свештеници за душу на молитви цръковъ кој (? црковној)
5. и рекоше давати на всаку годину по уборак шенице
6. или по грошь сребърънъ Богъ да их прости. . . .

Ан
писа
Ђуро

Друга биљешка.

знатѝсе: вомногїѧ лѣта како ѧ: йстїй
йермонахъ а҃зарйе [4]) соградй себй задȣ
жбйнȣ. бованъ водȣ. жйвȣ: ȣ краю
ниже: монастйра: тако соградй
йȣ селȣ: двйе: чатернѣ. междȣ
долове й петровъ до покрай пȣта

---

[1]) Успореди: Бршљан за год. 1886. бр. 5. стр. 38 и т. д.

[2]) Сипахи од персијскога сипах = војска, коњаник, господин, великаш.

[3]) Уборак је четвртина стара (мјере).

[4]) Дерикучка.

к востокꙋ. єднꙋ: ꙋз дрꙋгꙋ: ѿ моѧ
братйѿ ако бй се ѿбе. воде. чатернѣ
порꙋшйле: дай ймате поправїтїй
ради. свога дꙋшевнога спасенїѧ
но ꙋбо молю вй дꙋховнаѧ моѧ́
чада незабꙋдйтеме єгда
молйте се но молите се: прйлѣжно
бог овй: да ꙋчйнить: дꙋхъ
мой: справеднїмй: амйнъ

Чита се:

1. Знати се: во многјé љета како е: истји
2. иер(о)монахъ Азарие (Дерикучка) согради себи заду
3. жбину. Бованъ воду. живу: у крају
4. ниже: монастира: тако согради
5. и у селу. двие: чатерње. между
6. долове и Петровъ до покраи пута
7. к востоку. едну: уз другу: о мое
8. братио. ако би се. обе. воде. чатерње
9. порушиле: да и имате поправити и
10. ради. свога душевнога спасенија
11. но убо мољу ви духовнае моё
12. чада незабудите ме егда
13. молите се но молите се: приљежно
14. Бог(ь)ови: да учинитъ: духъ
15. мои: справедними: аминъ

Трећа биљешка.

1763: анꙋарꙗ: 15: нека се добро види
како донесе и приложи ꙋ мона̃тирь рабь христовь
лазо вꙋчетиѣ сараилиꙗ: родомь из требина из нецвиећа
даде ꙋ црквꙋ цель ѿкрꙋть свещеничаки фелонь стихарь
петрахиль нарꙋкбице све свилено и каницꙋ србрнꙋ
и кои свещеникь ꙋслꙋжи светꙋю летꙋргию да има
вадити честицꙋ илити риети миридꙋ и поминати
више реченога раба ка премилостиви Бг҃ь прими
моление недостиних рабовь и причати са првими
ктитори: занас и потле нас: игꙋмань макзимь збрати
ꙗми своею рꙋкаю; такожде и матери своиѿ рістои
подписа и плати: парꙋсию..

такожде и раб хри҃товь теѡдорь милинковић дабић
обнови икѹне свеколике целе идвери по цркви исп
рави що се бьеше ѿсѹло испѹцало испарави и сарани
своием трѹдом: потрѹди дамѹ плати бц҃а и ми да мѹ
да мѹ држимо велики саландар и да се помине име негово
за нас и потле нас

Чита се:

1. 1763: Ану(а)рија: 15: нека се добро види
2. како донесе и приложи у монастирь рабь Христовь
3. Лазо Вучетићь Сараилија: родомь из Требина из Нецвиећа
4. даде у цркву цель окруть свештенича(с)ки фелонь стихарь
5. петрахиль наруквице све свилено и каницу србрну
6. и кои свештеникь услужи светјују летургију да има
7. вадити честицу илити риети мириду и поминати
8. више реченога раба ка (? да) премилостиви Б(о)гь прими
9. моление недост(о)иних рабовь и причати са првими
10. ктитори: за нас и потле нас: игумань Макхимь з брати
11. јами своеју рукају; такожде и матери своио: Ристои
12. подписа и плати: парусију.
13. такожде и рабь Хри(с)товь Теодорь Милинковић Дабић
14. обнови икуне свеколике целе и двери и по цркви исп
15. рави што се бьеше осуло испуцало исправи и сарани
16. своием трудом: потруди да му плати Б(огороди)ца и ми да му
17. (да му) држимо велики сандар и да се помине име негово
18. за нас и потле нас.

Четврта биљешка.

1768 июла: 26: нека се зна како приде рабь
христовь аџи манаило лѹчић па хоћећи
поклонити се живоносномѹ гробѹ гн҃днѹ
и подписа себи за спомен: парѹсию ѹсавшега: лазара
и плати бг҃ь да га прости
ипаки потле тога посла аџи маноилхо велон кѹмаш[1] алаче: 2
петраила ѿко двери сахана:[2] 10 џѹгѹм[3] ћасе:[4] 2: и готовие
грша: 40
парѹсие: 2: себи и ѹсавшем лазарѹ бг҃ь да га прости и помилѹе

---

[1]) Кумаш је турска ријеч, те значи платно.

[2]) Сахан, сахи од арапскога = бакрен тањир.

[3]) Џугум је ковинска посуда за воду.

[4]) Персијски ћасе = здјела.

ипаки еще посла гд҃нь аџи маноило покровь на светою трапезꙋ ѿ свиле дамашка:· гроша що коста: 29: а ѿстало испалати готово еще парꙋсию: 1... аџи лази:·

Чита се:

1. 1768 ијула: 26: нека се зна како приде рабь
2. Христовь аџи Манаило Лучић па хоћећи
3. поклонити се живоносному гробу г(оспод)дну
4. и подписа себи за спомен: парусију усавшега Лазара
5. и плати Б(о)гь да га прости
6. и паки потле тога посла аџи Маноилхо велон кумаш алаче: два
7. петраила око двери сахана: десет џугум ћасе: двије: и готовие
8. гр(о)ша: четрдесет
9. парусие: двије: себи и усавшем Лазару Б(о)гь да га прости и помилуе
10. и паки еште посла г(оспо)д(и)нь аџи Маноило покровь на светоју трапезу
11. от свиле дамашка:· гроша што коста: двадесет и девет: а остало испалати
12. готово еште парусију: једну ... аџи Лази:·

Пета биљешка.

Лето ѡд рождаств ристова на ‡аѱиі
прекрисмо црквꙋ и ꙋ та арачь даде
игꙋман василие. цекинъ. а кнез милошъ
два цекина. воивода иово тадиѣ
цекинъ а воивода алекса кадиевиѣ
цекинъ. а воивода михало михоевиѣ. цекинъ
а алвиер сѣепань поробиѣ. цекинь
алвиер иѡ҃ванъ чичковиѣ золотꙋ [1]
срзенто иванъ. томиѣ. є. ликара
капꙋрал. лꙋка радꙋловиѣ по цекина
иѡво ковач. є. ликара. срзенто симо
карзꙋть. золотꙋ симо галовичиѣь
золотꙋ капꙋрал вꙋичь семозовиѣ
золотꙋ капꙋрал никола с влаке. ѕ. ликара
вꙋинь кнежев. н. ꙗспри сава калꙋѣе
ровиѣ. н. ꙗспри иованъ виѣевиѣ
н. ꙗспри. стоꙗ. батиниѣ. н ꙗспри

[1]) Турски новац од 30 пара, т. ј. изелоте од рускота.

милȣтинъ петар. ві. либара. радиша
кадиевић. є. либара. н. тодор батиниħ
аранбаша митар. ȣнковић золотȣ
симо николић н. ꙗспри никола ħȣк золотȣ
симо справало. є. либара срзенто иѡванъ
кȣсаловић. є. либара. алвиер. лȣка. кадиевић
є. либара иѡванъ теленто. к. либара
капȣрал никола ковачић. н. динара
вȣкадинъ бланић. є. либара. петар дȣлаħ. перперȣ
петар ѡборина перперȣ. алвиер лакиħь золотȣ
аранбаша. бошко мандић н. динара. аранбаша
никола ѡбрадовић. н. динара. дамлан батиниħ
є. либара михало врцић. к. динара [1]

Чита се:

1. Лето од Рождаств(а) Ристова на 1718
2. прекрисмо цркву и у та арача даде
3. игуман Василие. цекинъ а кнез Милошъ
4. два цекина. воивода Јово Тадић
5. цекинъ а воивода Алекса Кадиевић
6. цекин а воивода Михало Михоевић цекинь
7. а алвиер Сħепанъ Поробић. цекинъ
8. алвиер Јованъ Чичковићъ золоту
9. срзенто Иванъ Томић. 5. либара
10. капурал. Лука Радуловић по цекина
11. Јово Ковач. 5. либара. срзенто. Симо
12. Барзутъ. золоту Симо Галовичићъ
13. золоту капурал Вуичъ Семозовић
14. золоту капурал Никола с Влаке. 6. либара
15. Вуинъ Кнежев. 50. јаспри Сава Калуђе
16. ровић. 50. јаспри. Јован Виђевић
17. 50. јаспри. Стоја. Батинић. 50. јаспри
18. Милутинъ Петар. 12. либара. Радиша
19. Кадиевић. 5. либара. 50 Тодор Батинић
20. аранбаша Митар. Унковић золоту
21. Симо Николић. 50. јаспри Никола Ћук золоту
22. Симо Справало. 5. либара срзенто Јованъ

---

[1] Овђе је неколико бесједа талијанскијех, и то од притрусе млетачке, т. ј.: алвиер ulfiere = стјегоноша; срзенто-sergente = стражмештар; либра-libra, lira = лира млетачка; капурал-capurale = десетник; теленто-tenente = поручник. — Јаспра или аспра у онђе је ситни новац, а овђе је турски; динар или динариħ је дубровачки новац, а тако и перпера илити иперпера.

23. Кусаловић. 5. либара. алвиер. Лука. Кадиевић
24. 5. либара Јованх теленто. 20. либара
25. капурал Никола Ковачић. 50. динара
26. Вукадинх Бланић. 5. либара. Петар Дулаћ. перперу
27. Петар Оборина перперу. алвиер Лакићх золоту
28. аранбаша. Бошко Мандић. 50. динара. аранбаша
29. Никола Обрадовић. 50. динара. Дамлан Батинић
30. 5. либара Михало Врцић. 20. динара.

Nova vrsta parnidaruma (vrsta zareznika kornjaša)

(Parnidarum species novae e Bosnia et Croatia).

Od **A. Kuwert-a.** [1])

1. Elmis rufiventris n. sp.

Oblongus, niger, metallescens. Elytra punctatostriata, parallela, intervallis planis. Prosternum in medio, sicut segmenta corporis in medio rufescentia. Antennae tarsique rufi. — Long 2·5 mm. — Patria: Slavonia, Bosnia.

Lako ga je poznati po tamno-crvenoj sredini zadnjice i prosternuma. Vratni štit širi, nego li je dug, ima po sebi paralelne brazde. Ravni megjuprostori, pa i oni na stranama krila, osobito fino popriječno isprugani. Gornja strana sasvim metalično crna. Rgjastožuti pipci prema kraju nešto potamnjeli. Metasternum sa svake strane sa jednom s polja savijenom cijevi, od srednje prema zadnjim bedrama, u ♀ s traga sa finim olukom gusto istačkan, taman, a u ♂ sjajan i regje istačkan, često sa rupicom pred prednjim bedrama. Noge i strane tijela crne, tarsovi rgjasto-žuti. — U množini priposlanih iz Bosne i Hrvatske po gosp. Apfelbecku, nalični su sasvim na Elmis intermedius i opacus.

2. Elmis lepidopterus n. sp.

Ovato-oblongus, vix metallescens, supra subtilissime dilateque griseosquamosus. Elytra punctatostriata, intervallis planis, post medium paullo dilatata. Pedes nigri. Antennarum extremi articuli nigri, ceteri, sicut tarsi, rufi. — L 2·6 mm. — Patria: Bosnia.

Ljuske gornje crne strane vrlo rasute i vrlo fine. Vratni štit širi, nego li je dug i sprijeda sužen slabim lukom; brazde uzduž prâve, jedva se sbližuju sprijeda. S traga razgovjetno proširena proširena pokrilja imaju krovast šav. Metasternum gusto istačkan, pred

---

[1]) Uredništvu je ugodna dužnost ovijem najljepše i najtoplije zahvaliti posjedniku viteškog vlastelinstva, gosp. A. Kuwertu, na njegovom dragocjenom prilogu, te izreći svoju radost, što je entomolog, čija se entomološka istraživanja na sve strane štuju i cijene, bio tako dobar, te je sam dobre volje pristupio u krug saradnika našeg mladog pothvata.

zadnjim bedrama sa jednom udubljenom uzdužnom crtom okruženom, jastuku naličnom uzdizinom. (Je li u mužaka i u ženke?) Cjevčice tog segmenta, koje polaze od stražnjih bedara prema stražnjem kraju prvog trbušnog prstena vrlo su zakrivljene sa olukom s polja. Metasternalne cjevčice izmegju srednjih i stražnjih bedara vrlo su kao oluk uzdignute. Duljina 2·6 m. m. Gosp. Apfelbeck poslao je jedan par iz Bosne.

3. Lareynia longicollis n. sp.

Oblongo-ovata, nigra. Elytra griseocrinita, haud aut vix metallescentia. Prothorax angustatus, elongatus, elytris angustior. Pedes brunnei. Antennae nigroapicatae. Elytra punctatostriata, intervallis alternatis haud aut vix elevatis. — L. 2·4 mm. — Patria: Bosnia.

Brazde vratnog štita omegjašene su s polja jednom, na prednjem dijelu, a takogjer i sa spoljašnje strane razgovjetnom strmom cijevi. Vratni štit od prilike $^5/_4$ puta dulji, nego li je širok na izbočenim stražnjim uglovima najširi, pred ovim nešto izrezan, $^2/_3$ duljine naprijed dosta jednako sužen, mnogo uži od pokrilja, dosta gusto istačkan, tamno-crn. Pokrilje sa ravnim megjuprostorima, regje su izmjenični uzdignutiji, sa finom zrnastom, prileglom dlakom ne pregusto obraslo, crno ili slabo kovne boje. Plećni megjuprostor oštrobridan, a prednji sastavljen od dva prostora. Oči ponajviše rgjaste boje. Noge smegje. Uvijek se može poznati po svom uskom, a dugačkom vratnom štitu. — Duljina 2·4 m. m. — Gosp. Apfelbeck sabrao ih je mnogo u Bosni.

4. Lareynia Croatica Apfelbeck i litt. n. sp.

Ovalis, nigra, languida. Antennae rufae. Pedes brunnei. Genua et tarsi rufi. Elytra breviter ovata, punctatostriata, intervallis secundo et quarto subtiliter acriterque, sexto fortissime et acriter carinatis. — L. 1·3—1·5 mm. — Patria: Croatia.

Veličine je kolik i Lareynia obscura Müll.; ipak mu nije zadnjica proširena iza sredine, plosnatija je i s traga nije strma. Redovi tačaka finiji su, cjevčice posrednih megjuprostora finije i oštrije. Pipci, tarsovi i koljena rgjasto-crvena. Vratni štit skoro je četverouglast, s prijeda samo malo sužen. Na gornjoj strani ima rasute, kratke, zrnaste dlačice. Drugi megjuprostor nije na kraju cjevkast. Vratni štit sprijeda i straga ponajviše rgjasto-crveno porubljen. — Duljina 1·3—1·5 m. m. — Gosp. Apfelbeck poslao je nekoliko komada.

5. Lareynia rioloides n. sp.

Ovalis, nigra, languida, dense griseopubescens. Antennae rufae, nigro apicatae. Pedes nigri, tarsis rufis. Elytra breviter ovata, postice communiter vix apicata, interstitiis planis, subtiliter punctatostriata. — L. 1·6 mm. — Patria: Bosnia.

Radi svoje guste, sive dlake, nalika je ova životinjica na Riolus-a. Vratni štit sprijeda nešto sužen, malo dulji nego li je širok, straga malo uži od pokrilja. Prostor izvan dugih brazda prema kraju jednako i dosta plosnato nagnut. Nešto dulji od croatica n. sp. sa nešto duljim stražnjim goljenicama. Pokrilje mu je jedan i po puta dulje od zajedničke širine, iza štita nije utisnuto. — Duljina 1·6 m. p. — Gosp. Apfelbeck poslao je dva komada iz Bosne.

6. Stenelmis Apfelbecki n. sp.

Fortiter elongatus, brunneus, prothorace nigricanto, capite nigro. Prothorax oblongus, dense punctatus, antice paullo attennatus, post medium vix dilatatus, in medio longitudinaliter abbreviate sulcatus, in angulis posterioribus breviter oblongesulcatus, rubroniger. Elytra brunnescentia, sutura marginibusque nigris, fortiter seriato-punctata, fere punctatostriata, oblonga, ante medium post humeros lateribus paullo compressis. Humeri interstitium haud fortiter elevatum. Pedes longi brunnei. Antennae tarsique rufescentes. — L. 3·0 mm. — Patria: Bosnia.

Od ove karakteristične vrste poslao je g. Apfelbeck na žalost samo jedan oštećen komad.

Životinjica je manja crnog puberulus-a Reitt. i consobrinus-a Duftsch. Pokrilje je iza pleća sa strana nešto stisnuto. Vratni štit na prednjim uglovima rasut, a drukčije gusto istačkan, skoro jedan i po puta dulji, nego li je širok. Od znatno većeg consobrinus-a razlikuje se slabijim cjevčicama plećnog megjuprostora pokrilja, kao i mnogo slabijim brazdicama vratnog štita, a i tim, što mu nije vratni štit stegnut. Ispod fino cjevkastog plećnog megjuprostora pokrilje je slabije i nepravilno istačkano, dok je u consobrinus-a redomice jako i duboko istačkano u tri do četiri reda. Duljina 3·0 m. m.

Лијечништво по народној предаји босанској и по једном старом рукопису.

Приопћио **Др. Ђиро Трухелка.**

У једног народног љечника или „писара“, како ове људе народ зове, нађох стари рукопис са доста ванредно занимљивих података за народно схваћање болести и њених лијекова. То ме је понукало, те сам се за то питање путујући по Босни живо занимао и прибрао нешто материјала, које ће бар у неколико такнути и та тако важна питања фолкористике.

У нас, који се врло радо називамо цивилизованим људима, ушло је у обичај, да све појаве у примитивном животу и много мишљење народа означимо празновјерјем. То је донекле оправдано, али помњиво присподабљање сличних појава у разних народа на разним степенима културе показало је, да та ријеч није довољан тумач тим појавама, да и те појаве као и други про-

изводи људског мишљења и настојања имаду своје законе, по којима су постали и развили се. Знанственом испитивању није доста, да те појаве простонародног живота окрсти само празновјерјем, већ му ваља испитати начин, којим је оно постало, и услове, под којима се је развило; да ли је никло из ћуди народње, из његових назора и мисли о органичком свијету и животу, или је на другом тлу никло те га је примио народ од других.

Сва та питања немогу такнути; ови редови нека буду мали принос к проучавању големога материала, што га има да обради фолклористика, та млада, али и врло важна знаност.

Као што су сви простонародни појмови о животу и његовим појавама никли из његових најпримитивнијих метафизичких појмова, тако су се и назори о болестима развили из првотних вјерских начела, која су се, — кроз хиљаду година — ма и у промијењеном облику до данас сачувала. Вјера старих Словјена, прије него примише крштанство, била је дуалистичка, принцип доброга или свјетла био је у опреци са принципом злога или тмине, а ако је народ под упливом крштанства давно заборавио на Перуна Бјелбога, на божицу Прову или Прију (етимолошки слаже се германском Freyom), на Лела и Полела, на Древане и Леду, и како се већ зваху све те персонификације доброг принципа, и ако је заборавио на Црнбога Поклука с мртвачком главом, који је становао у Прагори (у паклу) на Потримпа, (налик на змију) и друга митолошка бића тмине, ипак та два појма и данас живу у његову мишљењу, у његовом празновјерју. Они живе у вјери о добрим дусима и о злодусима, о вилама и вјештицама, о приказама и мо́рама, а особито јасно се сачуваше у назорима о узроцима и лијечењу болести, које народ, не знајући им протумачити постанка, наравним начином своди на такве утворе.

Тако је по вјеровању народњем куга бијела жена — дух — која ноћу облијеће по зраку те дави старо и младо, а све погубније болести су персонификације истог принципа злога. Фра. Маргетић записао је у својој кроници, да је куга, од које је толико свијета помрло године 1690. обилазила као бијела жена обноћ и давила људе.

Од злодуха, у које јужни Словјени, а особито Бошњаци вјерују, ваља споменути на првом мјесту Мору. По народњем вјеровању тешко јој је установити облик. Она долази, а не зна се од куда, навали на људе, кад обноћ спавају, па их вуче и трга за лијеви ножни палац. Онда се полако свали на болесника те му прса све тежим и тежим теретом притиште. Човјек у сну да свисне под тим теретом, није кадар ни да стење, ни да се макне, а камо ли да неман одбије или да врисне у помоћ. Лице му облије зној, па кад му се од силне муке развеже језик, те врисне у помоћ, нестане Море, а он се пробуди, сав збијен и стрвен. Знаност је давно доказала, да је тој појави узрок, кад легнеш узрујан или пресит да спаваш, ал народ то онако тумачи, те се таре по свем тијелу бијелим луком и једе бијела лука, не би ли отјерао Мору.

Истог „рода ђаволскога“ као Мора и друге, јесу злодуси, саме сестре њезине. Ту је „Твора“, која разигра главу болеснику, да виђа саме немани, које га гоне; „Чинилица“ (халуцинације) му помијеша памет, те у себи умишљава, да је на њ навалило све зло; „Отровница“ му крв трује, док не свисне; „Крвопилица“ му обноћ крв сиса, док га не остави сва снага, а „Мраза“ замеће кавгу међу комшијама, међу мужем и женом, оцем и сином. Сва та црна бића живе у вјери народа, те су се у његовој успомени очувала као род злог бога, у кога су некада словјенски погани вјеровали.

Занимљиво је, да су се те успомене о злом богу тако добро одржале, а успомена на „доброг бога“, „Бјелбога“ нестаде.

Не знам да ли су хришћански назори о Богу поганског Бјелбога истисли из успомене народа, или је хришћанској пропаганди био опаснији култ Бјелбога, коме су се погани клањали, од култа Црнбога, кога су се бојали, те га проклињали? Аналогија има о томе доста а можда ће ко други наћи одговора на ово питање.

Слична је појава у народном вјеровању о постанку болести „Страва.“ И она је персонификација злодуха, који се у облику црва или које друге животиње завуче у дијете, да га напастује, док не умре. Гатајући нагађа народ, ког је облика живина. Усијано олово лијева се у воду, па се из облика, у коме се скрути, нагађа „Страва“, а изгони се као и сви горе наведени злодуси бијелим луком. Да л' за то, јер је у њега одуран мирис, или рад којег другог својства, нијесам сазнао. У неким крајевима лијечи се страва симпатетички на тај начин, да се богородичина трава (Богородица као мати Исусова штити дјецу) извади из коријена. Ако је коријен од црва нагрижен, ваља га изјести па ишчупати други и опет изјести, све дотле, док се не нађе здрав коријен — и тај ће дјетету помоћи.

Уз те персонификације злог принципа, којима је народ надјенуо име, има још цијели низ бића, које је народ назвао именом „Приказе“, те се указују људима обноћ. Приказа може бити разног облика, час се укаже као пас, час као зец, јарац, мачка, час обноћ на сокаку, гдје ће пред тобом полазити, час у друштву. Ко год угледа приказу, разболеће се, или ће се на њега свалити које друго зло.

Уз те наднаравне репрезентанте злог духа вјерује народ, да се злодух (враг) здружује и с људима, да с њима савез склапа, а ти људи да су кадри нанијети исто зло и другима. То су прије свега вјештице и наметнице.

Намет (турски шехир) може свако нанијети (наметнути) другоме, ако се држи становитих прописа, те ће на сусједа навалити зло: или ће ући болест у кућу или на живину, дојиљи ће пресахнути млијеко, кокошима ће нестати јаја, стока ће скапати, а кућа ће по злу поћи. Наметница (шехирбазица) заузлаће мрки конац („конце метати“) у 70 узлова, па га бацити под праг кућни или у кланицу, да навали зло на људе или марву. Друга ће наметница окрвавити лупине од јајета, па њиме чинити намет, неке ће бацити под праг или стреху стару крпу, одреске ноката или комадиће угљена или нити од нитовила са ткалачког стана, кад се одроњају. Код

намитања принцип зла прелази преко тих „медија“, ако се можемо тим изразом послужити, на човјека, да му шкоди. А болестима, које тиме настану, нема природна лијека, већ их ваља заклињањем или гатањем лијечити. У приопћеном рукопису налазимо ову заклињалицу: „Тако вам конци путници кућнога шљемена и житнога сјемена, тако вам светога Саве, који вас је начинио! Ако би ми хаирли (срећно) било, хаирли ми се размрсили.“

Око Сарајева најох као лијек против намета, да ваља смијешати 17 неједнаких вода из 17 врела, која са истока извиру, па се умити и попити.

Свим болестима, које су постале на неприродан начин, што их је нанио принцип зла духа, нема у природи лијека, већ их ваља лијечити гатањем, записима, постом и молитвом, па за то занат „гатара“ и „писара“ у народу веома цвате.

Уз те болести имаде и других, које нијесу постале природним начином, али их народ не приписује злим дусима; и те болести не лијечи народ природним лијековима, већ гатањем или симпатетичким средствима. Вјера у дјеловање симпатетичких средстава значи већ велики напредак у назорима народа. Народ већ наслућује, да човјек не стоји сам у природи, да је у савезу са осталим природним појавама, које на њ упливишу, и ако он не схваћа, на који начин.

Таком природном узроку приписује народ неплодност жене, а симпатетички лијек томе је, да неродиља нађе у шикари руже дивљаке (шиповине) три црва, да се на младу недјељу, кад сунце зађе, успне на врбу, па гледајући у сунце, да црве поједе и рекне три пут: „Сунце зађе за брдо, а ја ћу зачи у бреме“.

Други симпатетички лијек очуваће младу, да не роди дјеце. Кад дођу сватови по њу, те узјаши на коња да је воде, нека тури руку под колан. Колико прста затакне под колан, онолико година не ће родити, а ако затакне обје руке, не ће никад.

Мати, кад јој нестане млијека, ухватиће рибу, па је замузе кравијим млијеком и пусти у воду.

Друга је неразумљива појава у народном вјеровању отровни уједгује или бијесна пса, па и ту имаде само симпатетичких лијекова. Ономе, кога је гуја ујела, пришаптнуће у ухо три пут: „Зела зелу уједе —— зла душо — — неизаради великога Бога!“ и сваки пут подахнути у се пару.

Помама (Lyssa) лијечи се, да се болеснику даје да изједе од крмка срце. По рукопису ваља постити св. Блажа, па не ће курјак ујести оваца. Гледе Lysse нашао сам око Гласинца занимив назор, који доказује, да је народ рекао бих инстинктивно наслутио, што су модерни бактериолози, Пастер, Кох и т. д. тек након големих мука под микроскопом нашли. Народ ту вјерује, да помама улази у облику ситних црвића (штенади) у крв. Један Турчин лијечи је тиме да оперира с доње стране језик (јер ту да се ти црви највише коте), да истече црна крв и да се тако прочисте дамари (жиле). То мора бити порано, свакако за седам дана.

Нашао сам и овај симпатетички лијек: корицу круха ваља у округ обрезати, да буде као колут, те начинити скрижаљку од 7 водоравних и 8 осовних црта а у квадрате ваља уписати слова од шест магичких ријечи: атонаша, тоаірето, нарепото, наталаза, аћерифѹ и слова аѹѹааѹѹ те бар 7 дана послије уједа појести (в. слику).

а	т	о	н	а	ш	а	
т	о	а	і	р	е	т	о
н	а	р	е	п	о	т	о
н	а	т	а	а	з	а	
а	ћ	е	р	и	ф	ѹ	
а	ѹ	ѹ	а	а	ѹ	ѹ	

Карактеристичан лијек симпатије употребљавају у неким крајевима против санџија, када болесника у ребрима пробада. Три игле ваља тако сложити, да једна захваћа другу шиљком у ушке, а кроз трокут, који би тиме настао ваља љевати у уста воду н пити. Сродност је између болести (пробадање) и лијека (игле) у том случају скроз спољашна.

Уз те лијекове, којим се приписује нека магична љековита моћ, у Босни су тако звани записи од великог замашаја, а народ и кршћански и мухамедански вјерује у запис више него у који лијек. Запис по свој је прилици са истока доспио доласком Турака у Босну. Закључујем то с тога, што га је наћи свуда међу Мухамедовцима, а међу Славенима, који нијесу дошли у додир с Турцима, нема га, или га бар нема у оној форми. Записи постали су од мухамеданског обичаја, по којем су се поједине ријечи и реченице из курана записивале на кућу, на намјештај, посуђе, а нарочито на оружје, те се вјеровало, да ти предмети носе срећу, а онај запис да ће штитити њихова власника од бола и невоље. У музеју имаде занимив примјер таког записа, стара сабља, с обје стране од балчака до шиљка исписана „фет'х-суром“ из корана. Слова су врло помњиво израђена на оскок. Тај обичај развио се даље. У вјеровању Мухамедоваца дошли су цитати из корана до толиког угледа, да су им се приписивале љековите моћи. Комад папира са таким цитатом привио би се на болесни уд, да га излијечи.

Тај обичај прешао је у Босни и на кршћанске елементе, а народ тражио је записе и у хоџе и у попа (у том случају дакако из еванђеља или којег молитвеника). Традиција записа скоро се је у народу изгубила, народ је заборавио, да божија ријеч курана или еванђеља имаде љековиту моћ, па је стао вјеровати, да је у самом запису лијек. Пуком написаном слову приписао је љековиту моћ, а не смислу ријечи. Тако бих бар протумачио, да Мухамеданац, ако му запис од хоџе не помогне, иште у попа запис, а кршћанин, ако устреба у хоџе; ово пошљедње бива ипак само у врло ријетким случајевима.

О томе назору увјерих се најбоље, кад сам једноћ, одмарајући се путем, читао писма што их добих, те она раздерао, која ми нијесу била

важна и бацио их. Мој вођ поћео оне комадиће сабирати, па гдје год је на писму слово било, смотао би га и справио. Зачуђен упитам га, што ће му ти комадићи, а он ми на то: „Ej господине, не дај Бог болести, добро ће бити за запис.“

Према томе се у запису не назире које симпатетичко средство или у смислу оних ријечи и реченица каки кабалистички спој између болести и љековитих моћи, како би то у први час помислио, већ чим је неразумљивији, чим је логички несмисао у њему већи, тим ће више користити. Идеал записа је по томе назору, ако ни онај, који га иште, ни онај који га пише, не разумије што је у њем записано.

Кад би већ ваљало протумачити постање тих записа без смисла и сврхе, па ако бих се жацао казати, да је то плод најнижјег празновјерја, тумачио би то постање тако, да је болест по филозофском разматрању народа неспоразумљење мзмеђу душе и тијела, између појединих животних сила и њихових функција, а ако се клин избија клином, неспоразумљење ће се несмислом избити.

Као примјер записа приопћујем један, који је занимив и као стари босански писмени споменик. Запис налази се на танкој оловној плочици. С једне стране записано је босанчицом неколико реченица из еванђеља Иванова, с друге стране грчки текст писан босанчицом, у којој су појединн грчки гласови прилагођени славенским, а слово ь је придржано. Тај запис нема никаква смисла. Поједине грчке ријечи добро су изражене, навластито имена; друге ријечи немају никаква смисла, ако не можда магичког.

Запис био је смотан и ваљда спремљен у кутију, а нађен је под темељем једне куће у Слатници (кот. Прозор) — Као кућни запис аналоган је модерним записима, који се код свечаног полагања темеља по свој цивилизираној Европи узидавају.

Текст записа гласи:

A:

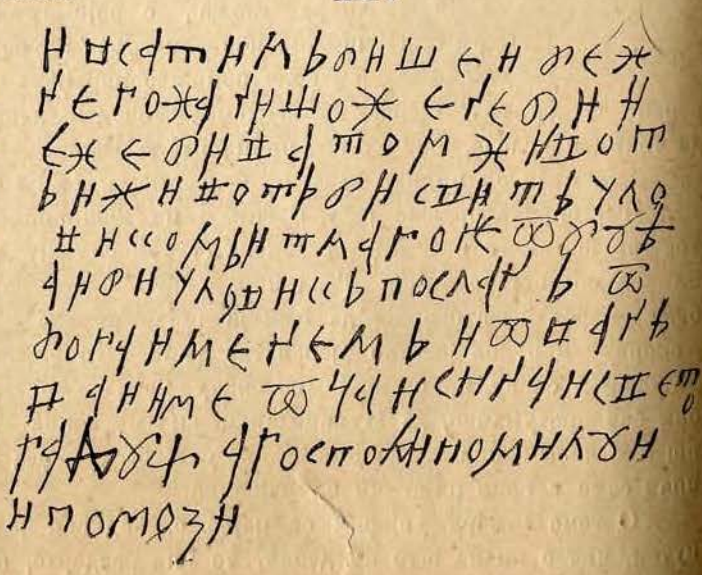

И вса тимь бише, и беж
негожа ништо же неби и
еже би ва томь живот
ь и животь би свить чло-
викомь и тма горе обује
а и би чловикь послан от
бога именемь Јованьь
Ва име оца и сина и свето
га духа, господи помилуј
и помози!

В: 1)

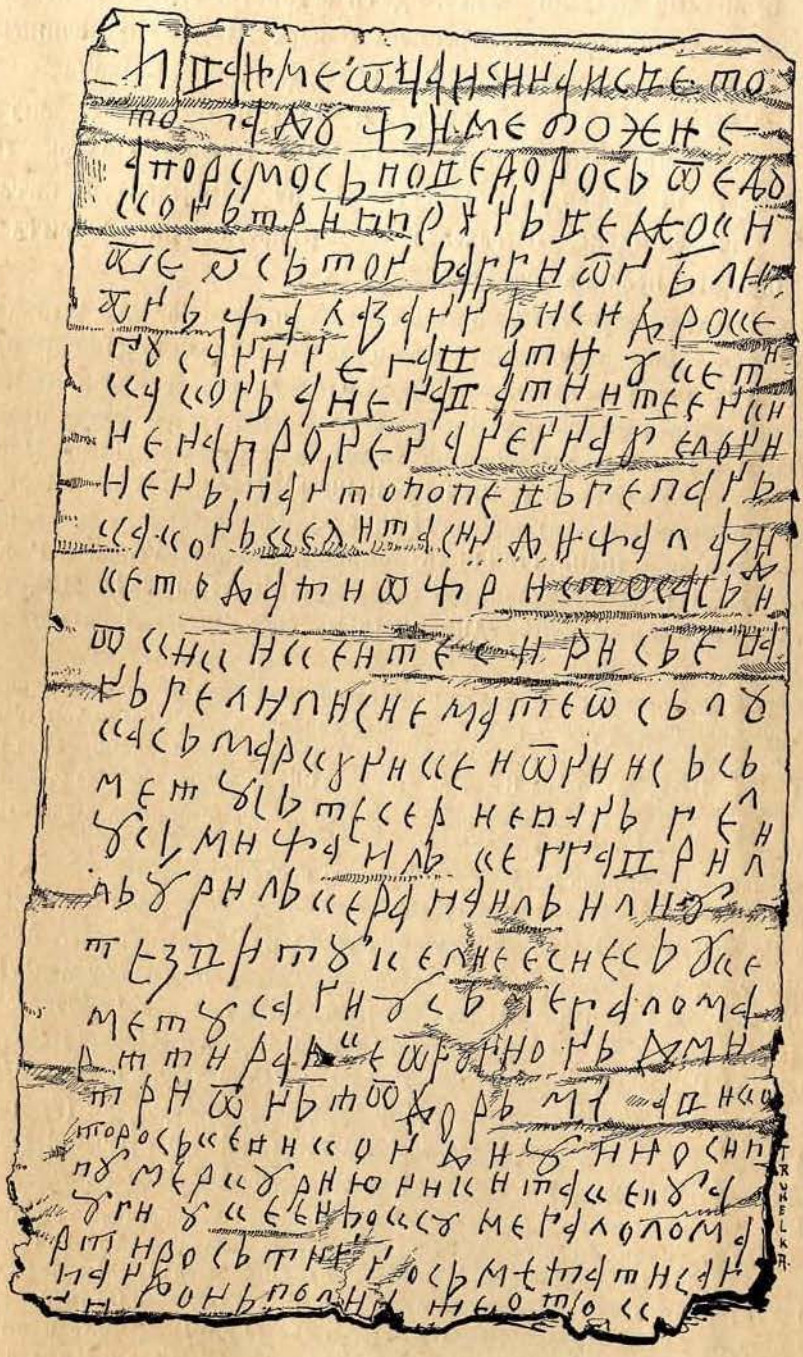

Чита се:

† Ба име оца и сина и свето — тога дȣх име божие — Апорсмось поверорось ѡ едо — конь триппоннь ведеокн — ѡ ѳеось тонь аггіѡнь лі — ѡнь халазаннь Исідро ке — Рȣсанін егавати ȣк ети — каконь анена

ВАТН ІТЄ ЄН КІ — НЄНЬ АГРОНЄН АНЄННАВЄЛОНІ — ІЄНЬ ПАНТОПОПЄВЬ ГЄПАНЬ — КАКОНЬ КЄ ЛИТАСІН ДІХАЛАЗИ — КЄ ТО ДАТИ Ѡ ХРИСТОС А. С. Ь. Д. Н. — ѠКІ КІКЄІ ТЄСНРИСЬ ЄВА — НЬГЄЛІЛІС ІЄ МАТЄѠСЬ ЛЅКАСЬ МАРКЅ НИКЄѠННИИСЬ СЬ — МЄТЅСЬ ТЄСЄРИСЬ ЄВАНЬГЄЛИ — ЅСЬ МИХАИЛЬ КЄ ГАВРИЛ — ЛЬ ЎРИЛЬ КЄ РАПАІЛЬ ІЛІЅ — ТЄЅВИТЅ К ЄЛІЄЄСНЄСЬ ЅКЄ — МЄТЅСАН ИЅСЬ МЄГАЛОМАРТТІРА НІКЄОРОГІОНЬ ДМИ — ТРІѠНЬ ТѠДОРЬ МІАНИКО — ТОРОСЬ КЄ НИКОНДІОЅ І І ОС І І — ПЅ МЄРКОЎРІЮ НІ КИТА КЄ ТЅА . . — ЅГИ ЅКЄНДОКЄЅ МЄГАЛОЛОМА — РТИРОСЬ ТИННОСЬ МЄТА ТИС АП . . — ПАНДИЅЬ ПОЛЛИНЬ ТЄѠТОКЅ.

Према томе види се, да писац овога записа није знао што пише. Словенски текст још је разумљив, макар лоше написан, грчки је скроз лош. Можда је писац записао ту какву молитву, коју је некад на изуст научио па је пола заборавио, а можда је само сабрао у несавезну цјелину пар фраза, понајвише имена светаца. Спомиње се ту ἁγιος Илија, Изидор, Христос, четири еванђелиста (ЄПАНЬ ГЄЛИЛИЅСЬ) Матеј, Лука, Марко (а четвртом већ незнао имена) и Иван (ІѠННС мј. Ἰωαννης), надаље арканђели (он их такође зове ЄПАНЬ ГЄЛИЛИЅСЬ) Михаил, Гаврил, Уриел и Рафаил; Св. Илија, Елија; великомученици Георгије (НИКЄОРОГИЅЬ!). Димитрије, Теодор, за тим син божији (ДНЅ ИНОСЬ мј. Θεὸν υἱος) и напокон чак и

---

[1]) Опазити је по овом прijепису, да је писац записа неке грчке гласове фонетички писао, па да је на крају ријечи, које завршују сугласником, ставио славенско ь. Услиjед тога је читање записа врло отешчано, а на неким је мјестима и не могуће. Слово Ψ замjенио је словом П, β са В, σ са З, η, ει и ιε са Н, αι са ε, ευ са ЄВ; на једном мјесту је ου замиjенио са Ю, ϑ и τ са Д, а уз многе граматичке погрјешке опетује мјестимице слова или поjедине словке.

Уваживши све то, имао је грчки текст по свој прилици гласити: Ἀφορισμὸς φοβερὸς ὁ ἐδοκῶν τριππὸς οὐ δόκει — — ὁ ϑεὸς τοῦ ἁγίου Ἰλίου χαλάσαν εἰς συδέρους καὶ ρίσις νῦν ἑαντοῦ, οὐκ ἔτι κακὸν (η) — — . Ανανεύετε ἰτῆ ἐν κείνην ἀγόνην ἐν ἄνην (ἀνὰ) βελόνην. — — Ἐν γῇ πᾶν κακὸν! Καὶ λιτά(σου)σι διαχαλάσ (ου) σι καὶ τον δατῆ: ὁ Χρίστος . . . καὶ τέσσαρες εὐαγγ ηλίους ἰε (ρου) Μάτεος Λούκης, Μάρκου καὶ Ιωάνης καὶ τέσσαρες εὐαγγέλους Μιχαείλου καὶ Γαβριέλου, Ουριέλου καὶ Ραφαήλου. Ἰλίου τεξβιτου καὶ Ἐλίας οὐκ ἐμάτους καὶ μεγαλομάρτιρα ἱερον Γεόργιον, Δεμήτριον, Θεόδορον μια (?) νικότορον καὶ Νίκον — — Θευ ὓιος . . . Μερκουρίου νικέτης καὶ τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδοσόσου μεγαλο μάρτιρός τινος μετὰ τῆς . . . . ἁπὰν τὴν πόλυν Θεοτόκου . . . .

Само донекле може се ту превести смисао, јер посвуда фале логички а и граматички спојеви поjединих ријечи. Запис гласио би у прijеводу по прилици овако: „Запис који се учини тројако је страшан — — бог — светога Илију који се одијели (узаће) звијездам и његова жртва сада још није зла — — Одбијте храбри у оном боју до краја стријелу — — На земљи све је зло! — И моле и клањају се даровнику: О Христе помилуј (?) и четири еванђеља св. Матеја, Луке, Марка и Ивана и четири посланства Михаила и Гаврила, Уриела и Рафајла, пророка Илије и Елије непорочна и великог мученика св. Георгија, Димитрије, Тодора.... побједника и Ник(ефора?) — — Сине божији . . . . Меркурија побједника и светога . . . . неког великог мученика св. . . . Сав град (препоручи?) Богородици — —.

римски бог Меркуриј (писан Меркоурію). На крају хтио је још једног великомученика набројити, али ваљда се није сјетио имена му, те вели само мегалоломартирось тиѵѵось (Μεγαλομάρτιρος τινος), па завршује Богородицом. Из задњег ретка ап пандонь поллінь теѡтокꙋ..... (ваљда ἁπᾶν τὴγ πόλυν Θεοτόκου) закључио бих, да препоручује кућу и град заштити богородице. Даљега текста нема, јер је ту плоча оглодана.

Оријенталним утицајем дошла су друга празновјерја о љековитим моћима појединих ствари у Босну, те се у народу раширише. Велика моћ приписује се демискији и карикама од панцијера и т. д., особито пак драгуљима. То су можда још останци арапског фетишизма, што се сачуваше у мухамеданству, а поједина су својства тих драгуља у дотичној литератури већ давно позната, те их не ћу опетовати.

Разматрајући досада описане назоре народа о болестима и њиховим лијековима, многи ће се зачудити, да је у народу толико празновјерја, али ко је икад имао големо дјело Teophrasta Paracelsa у рукама, судиће другачије.

Уза све магичке, алкимистичке и симпатетичке назоре о постанку болести и о њиховим лијековима имаде ту и здравих мисли, те њему припада заслуга, да је покренуо модерну медицину, па тако се и у народу уз оне фантастичке и митолошке останке прастаре културе помаљају разумни назори, да је све на свијету у тијесној свези, да све па и болест имаде природан постанак, природан течај и природан лијек. Народ тражи тај лијек у природи, нагађа га, гдјекад га погоди, па се окористи, гдје гдје не, па нашкоди, а уз оно шкодљивих лијекова утврдио се у народу традицијом цијели низ природних лијекова, које је сто пута окушао и пронашао ваљанима. Љековита моћ тражи се у травама, у појединим својствима руда и у спољашњим операцијама. Ето числа таковиx лијекова, што сам их сабрао по народу.

Са лијечничког становишта не могу их испитати, јер ми то није сврха, а можда ће се наћи ко год, који је томе боље вјешт и на то позван.

Бреберина трава ако се привије на кожу, искочиће пришт, а кожа се орумени те изгори. То својство служи код неких отока.

Грозница се лијечи коријеном од чемерике. Комадић коријена као љешник велик, наструже се, па се с водом попије. Болесник ће на то бљувати, а кад му прође бљување, даје му се мало меда.

— У неким крајевима дају болеснику пелин и нешто златне бубе (кантариде) скухано на води у чај.

— Уз то даје се и вода, у којој се скуха коријен или лист од врбе.

Гујавице се изгоне водом, у којој се варила реса боквице (Wegerich). Мушком се дјетету даје мушка боквица (Spitzwegerich) а женском женска (са широким листом).

Гутице, оскоци на кожи лијече се, ако се лист од крунице стуче са нешто соли, те се дôња страна привије уз рану.

Hemorrhoide. Шишарице (боров плод) скухају се у води и пију.

Кашаљ. Цвијет од зовике (Hollunder) осушен скуха се у чај и пије.

Лудило. По народњем причању сваки, ко би у авгици заспао, помахнита. По томе он и тумачи постанак лудила.

Мајасин. Јабланова кора спржи се а њезиним пепелом ваља осути мајасин.

Метиљ (Bandwurm). Горка метиљска трава смота се зелена и једе, а може се и у води исциједити и пити.

Мицина. Мави камен (Cupr. sulf.) ваља утрти, помијешати са бјеланцем, намазати на модар папир и обложити ћир.

Мокраћа кад се устави (Gonorrhöe). Ротква се искружи, залије зејтином и заклопи па се у врућ пепео запреће, док се зејтин упије у роткву. Док је ротква још врућа, ваља је натакнути на penis. За три пута ће излијечити.

— На други се начин лијечи, ако се литра смрекине воде (боровице) и литра јечма скуха у води и вода пије.

— Или: На дан попити по финџан чубра, сварена у води.

Отеклина. Лист спориша стрља се, па се њиме обложи оток, док провали.

— Стучен лист боквице привије се дôњом страном на оток, те ће се огнојити.

Помама (бијес, lyssa). Ваља̀ појести бијесну бубу (кантариду). (Слични лијек употребљује се у Хрватској, гдје се од пасјег уједа дају кантариди, помијешани са паприком, бибером и другим оштрим тварима, скухано у ракији, коју ваља пити).

Пород тешки. Сабљу демискију ваља опрати у води, а родиља нека пије воду, биће јој лакше. По некима ваља демискију метнути родиљи под главу.

Рана. Занимив сурогат за колодиј, којим лијечници облијевају ране, да недође зрак до њих, нађох на Гласинцу: Тамјан (mastix) се растопи у љутој ракији (алкохолу), па се рана тиме намаже. Кад се осуши, овиће је танка кожица, која одбија зрак.

— Кад се хоће да рана не отече, куха се мехка борова луч у води, па се рана оним церотом (смолнатом пјеном) намаже.

— Кад се ко посијече, вида се овим мехлемом: воска, масла и смоле ваља кухати са стружевином оне зелене лупине, која се налази с дôње стране зовине коре, те се том смјесом намаже рана.

Rheuma. Сухи плод краљевца (Distel), који остане на биљци, пошто перушке одлете, метне се горњом страном у воду, а на оно сито с дôње стране срче се вода.

— На оно мјесто, у којем болесник ћути тргање, облаже се сухи лист лисца.

Санџије. Кап воде пије се са сабље демискије.

Скорбут. Сријемош (мирши као бијели лук) ваља у зељу скухати и јести. Неки га и пријесна једу.

Сломљена рука овија се гавезом, скуханим у млијеку.

Шуга (на живини) маже се водом, у којој се сварио коријен од кукуријека.

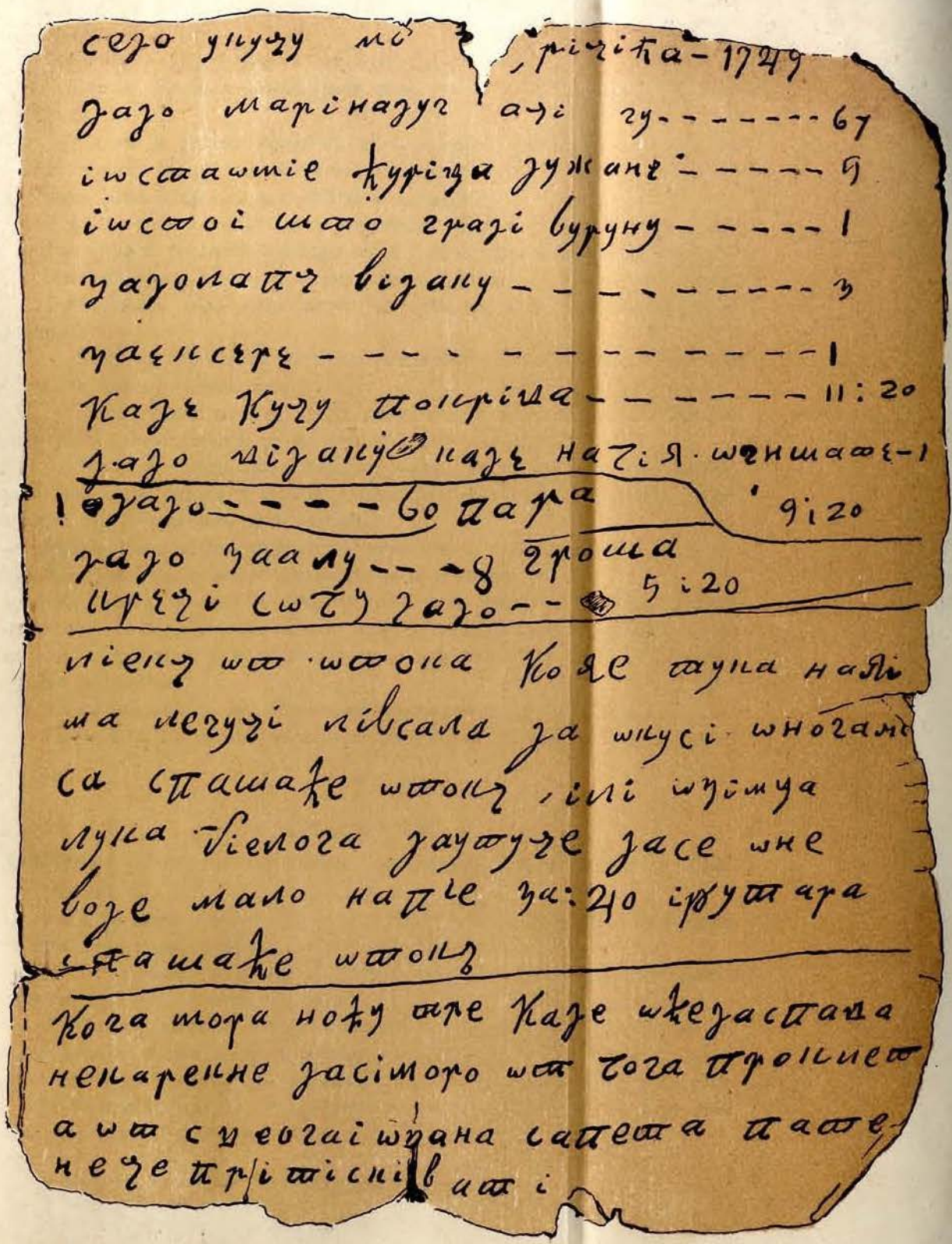

Факсимиле писма из старог босанског лекарског рукописа од године 1749.

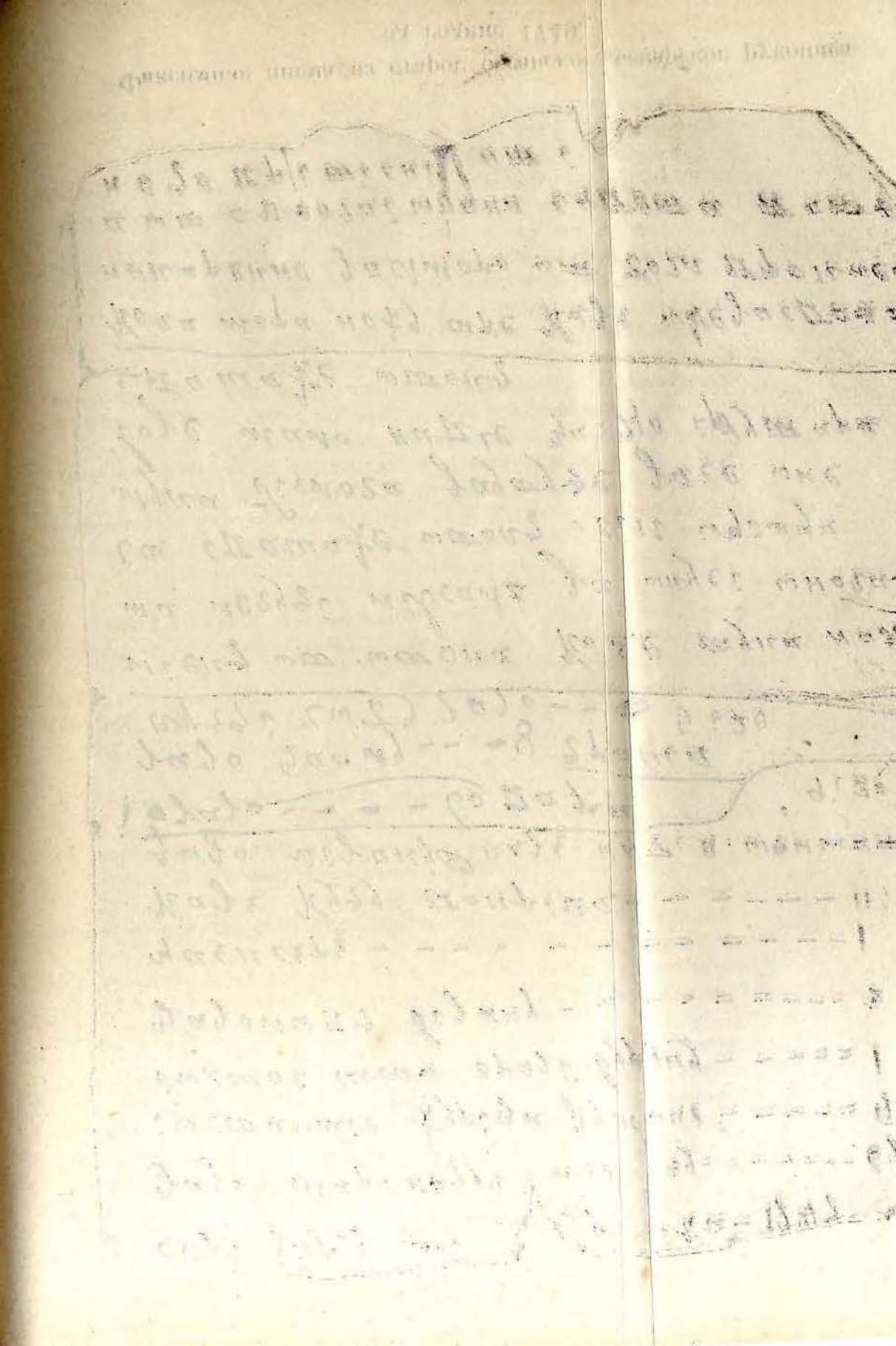

Кад трбух боли, једе се сад мед (некухан мед).

Ударац. Коријен кукуријеков стуче се са сољу и привија на рану од ударца.

— Мелем за ударац прави се, ако се сирће и бијела смола стопе, те се тиме намаже модри папир, поспе истуцаним тамјаном и обложи рана. За 5 дана рана поцрвени а за 10 дана зацијели.

Ухо ако боли. Из листа копитњака ваља исциједити кап у ухо.

Вјетрови. Храстова се кора скуха, па се она вода пије за вјетрове.

Зној не ноге праше се сухим листом рујике, стученим у прашак.

Зубобоља. Кад лице отече од зуба, ваља га овити мишакињом травом.

— Неки од зуба пуше на лулу папратове ресе, те мисле да ће дим потровати прве у болном зобу.

— Лист рујике вари се, па се оном водом исплахује зуб. Послије треба уста добро испрати, да не остане што год отрова.

— Мљечика куха се у бијелом вину, па се зуби тијем намажу сваки дан. Биће бијели и здрави увијек. (Послије ваља уста увијек добро испрати, јер је мљечика врло отровна).

Жеђ. Кога велика жеђ мучи, нека мјесто воде пије ово: У 6 литара воде раскуха се литра смрекина рода и литра меда.

Желудац. У кога је слаб желудац нека исциједи из мрке роткве литру сока, те помијеша са литром воде, у којој је кухана рујика; сад се још дода литра воде, у којој се раскухао смрекин род. Од те смјесе пије се у дан по чашица,

Жљезда кад падне, облаже се краставицом, да се врати.

Жуљеви на ногама облажу се репуховим листом са дôње стране.

* * *

Додатак.

Рукописни Зборник народних босанских лијекова од год. 1749.

Страна 1.

Ако би шта у носу (било живо, нека) зацједи траве мљечике[1]), ако шта буде жива, умориће, то му море лиек бити.

И то е лиек, када би се попела кака чивулица[2]) око ногу: надји оломакь[3]) — вретено, па запали те зажежи, проћи ће чивуљица.

От ушиу лиекь: убити кукавичега коница[4]) из пушке па извадити мозакь и помешати у срћету са зеитиномь и да метне у сречу крило од коница у сречу[5]) да залева 2 дана · пише да би прочуо на уши.

И то пише од ушиу: от зеца жуча и од вране жуча и от ораа масти и от жене млеко да залева у уши чуће на уши.

---

[1]) Мљечика, Wolfsmilch, Euphorbia cyparissiae Linn.

[2]) Чивуљица, отворна рана.

[3]) Оломак — вретено, сломљено вретено.

[4]) Кукавичин коњиц, шева кукмарка.

[5]) Срча (турцизам) = бôца.

И то пише која жена деце нема, нека надје у шишарци на шиповини три црева нека се попене на вребу дрво на младу неделу каде сунце излази нека и прождере и нека рекне три пут: „Сунце задје за бредо а и ја задјо у бреме“, родиче.

И то пише од куге лиекь: како се разболи нека еде лубичицу траву смрети имати неће.

И то пише од куге: како се разболи па екне нека га друго упита: „шта ти е?“ — „„Уеде ме жабица““; — неће од куге смрети имати.

Када би кака раница била и штагоде живо било нека узме сурмена[1]) от черека[2]) драма четврети таль[3]) нека заспе па нека затвори от зове сречиком, шта би било живо[4]) отвораће.

Када човека уши боле неба осиече дрво јасиково нека мете преко ватре и з обе стране древета нека воде увати, нека у уши залева, прочи че га уши.

От кашала лиек: (да узме) меда и да утуче . . . . . смокава . . . . . .

Страна 2.

Лиек од далка[5]) Ногу мети уз дрво (орахово), окружи к(ору) око лиеве ноге (и м)ети на далакь нека преноћи, па да обеси у панте[6]) ону кору нека се суши нестаће далка. Друго шта пише: извади из говечета слезину и кроз ну се провуци па обеси на панте нека се суши усануће далакь у кога е био.

Каде жена млиека нема да дои диете нека убие воденога коса[7]) нека скува, нека изеде и чорбу и месо; други ои е илач[8]) уватити живу рибу па замусти млиекомь па пустити нека иде; трећи: закуваи колач леба из мочила[9]) водом па испеци па престави у лонцу воде нека ври; поклопи га цриепомь па успи соли на цриеп па онај колач леба умачи и изеди а нека лонац ври; пише биће млиека.

Од грознице да утуче вребова листа са солу, да исциеди воде да се напие и изеде чено[10]) лука биелога, пустиће га.

Кога очи боле нека узбере девет овреошака[11]) жаре[12]) па нека утуче, нека зациеди воде у очи, проћи ће.

---

[1]) Сурмен, сићан, арсеник.

[2]) Черек, четврти дио.

[3]) Тал, дио.

[4]) Жива рана, овако зову ране, од којих се крв трује, те су услиед тога погубне.

[5]) Далак, Milzverhärtung.

[6]) Панте зову се водоравне греде (пречаге), које спајају у крова рогове, те служе често да се на ње обеси котао над огњиштем или да се смјесте кошеви са житом и т. д.

[7]) Водени кос, црни кос.

[8]) Илач, илаћ, турска ријеч = лијек.

[9]) Мочило, мала бара, гдје конопља кисне.

[10]) Чено, чесно бијелог лука, појединн дијелови главице.

[11]) Овреошак, овршак, врх.

[12]) Жара, коприва.

Каде човек и жена не могу спавати нити постеле имаиу нека узму букагие [1]) нека оде на туђ синорь [2]) ноћомь и нека поведу кога са собомь нека се скину, нека и мете у букагие па нека се самь пусти и себе и жену па нека букагие баци нека и други донесе.

Коиа жена женску децу радја: каде на ноизи буде пране [3]) нека нађе плугь на ниви ди е оро па нека уз бредо уз плугь изидје нека рекне три пута: „Во за воломь, а синь за синомь“, родиће мушако.

Кога човека очи боле нека укува чубра [4]) у ракии па привиа на очи проћи ће га очи.

Ако би вода стала ду з..... лу бен..... медју д.....

Страна 3.

от згранила: [5]) када који (често) згранује се (на) киши да нађе воде у курјаковој стопи да се напие био би му лиек од згранила.

Пише лиек од власца: [6]) да нађе от мачке ложину [7]), да привие на ону рану нека стои 24 сата, помориче власаць.

Која жена деце нема нека нађе от незнана ата [8]) у балези читави зрена ечма, нека посие; каде би нико нека изеде три зрена родиће диете.

от наступа: [9]) на коме е човеку те га и обара нека нађе три чокота виноградска нека сажежe па нека начини циеђа [10]) нека успе у солану ступу [11]) за врати па нека ступу постави; нека когоде упита: „Што ти ступу постави?“ „„Да се на ме никада не поврати““ и то је тилисумь [12]) од наступа.

от гуе лиекь: прешапчи на лиевом уву: „Зела зелу неде“ па подани у се пару „Зла душа“, па подани у се пару „не изаради великога бога“, па подани у се пару на лиевоме увету. [13])

Кои човек конце мече, [14]) тако се заклине: „Тако вам конци путници кучнога слемена и житнога семена и тако вам светога Саве кои вас е начинио, ако би ми аерли [15]) било аерли ми се размрсите.“

---

[1]) Букагие, ланац, вериге.

[2]) Синор, синора, међа, граница у пољу.

[3]) Прање, Menstruatio, цвијет, die Rose.

[4]) Чубар, Saturei; Satureia hortensis, Linn.

[5]) Згранило, бијес — Wahnsinn, Tobsucht, Epilepsie.

[6]) Власац, Fadenwurm.

[7]) Ложина је танка опута, која овија embryo (зарод).

[8]) Ат, турска р. = пастух, у Босни арапски коњ.

[9]) Наступ, Anfall, Krampf, главобоља, која нагло навали.

[10]) Циеђ, лукшија, Lauge.

[11]) Солана ступа, ступа у којој се сол дроби.

[12]) Тилисум, од арап. р. тилсем = тајна сила, лијек.

[13]) На лиевоме увету, на лијевоме уху.

[14]) „Конце метати“ је једна врст чарања. Ако тко кому жели зло чини му „намет“ а тај је у Босни врло различит. Кад се међу конци, узима се мрки конац, заузла у 70 или деведесет узлова, те се криомице баци или под праг куће или појате онога кому се зло жели. Народ вјерује да ће онда у кућу унићи зло, на људе да ће навалити болест а марви да ће млијеко нестати.

[15]) Аерли, од арап.-турске ријечи хаирли, а значи сретно, корисно.

И то е лиекь каде пропадне човекь на срецу[1]) нека изпече три јаета на сирчету, нека не соли, нека изједе, пише стаче.

И то е каде човека тера на поле нека (у) вече изтури пушуку па нека у пушуку успе сирчета, нека преноћи, нека у иутру попие па нека пушуку напуни нека е изтури, стаће.

Каде би човекь купио кошаницу чеље (да) и узме обоим рукама, дати ће му се пчеље.)[2])

Страна 4.

И то пише од сипне лиек . . . . . елетне слан . . . . . зобь и от гб . . . мену и гуини свлакь нека изеде проћи ће сипна, неће сипати.

Заспао е краль на кралеву гувну на чувану полу. Ћудан сан усни, дје продје триста и три ијунака и опасани и припасани и пред нима Тома господине. Вата виле и вештице, баца и у Томану у Томану риеку. Крваво тециаше кроз корнату кроз пернату.

„Немој тако (тако) Тома господине, ми ћемо валати теби до последнега времена.“

„„Ите отале божие проклетице! Нити ћемо вас ни вашега семена до потонега времена. Каде преброили на небу звиезде и преброили у мору пиесакь, каде преброиле на трави росу, каде преброиле на земли траву, каде преброиле на листу капле, каде преброиле на гори листь, каде преброиле на овци вуну, каде преброиле на пистлу пере, каде преброиле на говечету длаку, каде преброиле на всу[3]) руно: ондаи и нама наудиле. Када то све преброиле, катанцемь уста затвориле а угленомь пресмочиле!

Ми ћемо ичи преко Бреске планине па ћемо брати лука крецела[4]) па ћемо се брати лука крецела те чемо се кадити от вила и от вештица и от сваке сутвари на свиету биеломе — васловија господу богу помолим сја.““

Тилисум за чеље. Да се дреже чеље у човека да украде од овце мреке вуне да опреде у очи божића па да смота на мотовило[5]) па да у ијутру обнесе око кошаница па да закопа у кошаницама и да каде се први рои пушта да га пропусти кроз бредила[6]) па нека и остави рои отићи неће; и да надје от курјака главу, нека рои изидје на лето кроз главу, неби се те чеље намета ни тудји чела бојале.

Када боли човека глава нека утре рена па нека покрие по глави (неће га болити).

---

[1]) У свој Босни кажу срце мјесто „желудац“. Кад кога утроба боли, кажу да на срцу болује.

[2]) „Дати ће му се пчеле“, неће му утећи.

[3]) На всу, „на псу“.

[4]) Крецео, крецав, kraus.

[5]) Мотовило, Haspel.

[6]) Брдило, у ткалачком стану двије даске, у које се брдо (Webeblatt) утврђује.

Страна 5.

Каде би на глави ударила чела[1]) ..... да опере главу сапуннмь па да олиепи г .... нека стои 24 сата па да скине, да опере сапуномь па да поспе сализреномь[2]) биелимь кномь[3]), нека стои 24 сата па да опере сапуномь па да опеть поспе сализреномь нека стои 24 сата па да опеть опере сапуномь, па да опеть заспе сализреномь 24 сата, па да опере сапуномь, па да намаже главу своиу своиме г ..... а да завие нека стоји 24 сата па нека скине, нека опере сапуномь па нека опеть поспе сализреномь, кномь биелимь, нека завие нека стои 24 сата па нека опере сапуномь. То му е лиек, ниђиће му коса.

(Слиједи реченица, избрисана црнилом).

Кога снаоди[4]) нека надје дрво јаворь, нека стане уз јаворь нека други завр*е*ти бургиомь[5]) више главе у јаворь па нека удари тисовь[6]) клинь више главе, проћи ће га, више снаоде не из горе болесь.

Каде зуби боле извади из конске главе зубь па утучи па попуши у ноѣои лули и чибуку онаи зубь па престави руевине[7]) нека се кува а ср*е*чи те испари зубе, проћи ће те зуби.

И то кону од сипне: смолната луча наделаи у лонаць нека се скува а ти скидаи кашикомь са лонца пену па зали три јутра ..... и лонца укуваи и три јутра зали га и то пише лиекь од сипне.

Страна 6.

(Ако би на човеку скочиле) чивулице као пришти па се провале и изиде жута вода нека сажеже вр*е*бе нека од не начини циедја нека пере па нека опере, нека сажеже конске коже, нека засипа, море му лиек бити и та бола проћи.

Ако ли о тога не бива иде, сажежи др*е*вета јаблана па помешаи онога луга са медомь кои ние на ватру долазио неколико мажи медомь и лугомь от јаблана, море то лиекь бити.

То пише от кр*е*ви[8]) говедима: кои се надје у ставио се на др*е*вету да га утуче са солу даде говечету уставиће кр*е*в.

От очиу лиекь: 9 зр*е*на шенице јарице[9]) да сажеже, да извади мась на маши[10]) да сажеже плочом[11]) и да извади масти и да саже(же) плочомь

---

[1]) Чела, плијес, Glatze.

[2]) Сализрно, салитра.

[3]) Кна, или к'на, од ар. р. хена, Alcana tinctoria, или Lawsonia inermis L.

[4]) Снаода, несвјестица, Ohnmacht; снаодити се, онесвјестити се.

[5]) Бургиа, свердао, der Bohrer.

[6]) Тис, тисовина, Lerchenholz, Pinus larix. Linn.

[7]) Рујевина, Рујика: Rhus cotynus Linn.

[8]) „Када говеда мокре крв.“ Народ мисли да је разлог болести, ако се говеда наједу папратне траве.

[9]) Пшеница јарица, пшеница која се у прољеће сије. Пшеница зимица, је озимачна.

[10]) Маше, клијеште, Feuerzange.

[11]) Плоча, у Босни поткова коњска у облику округле плоче.

и да извади масти из жуца[1]) јанета да самеша да у очи залева па да пере убоинимь каменомь[2]) у јутру и у вече 6 дана.

Страна 7.

Каде би човека штогоде тело болело и штагоде у телу било нека надје живога сирчета[3]) литру и нека из рена изциеди воде литру и из црене роткве да изциеди литру воде, да помеша са сирчетомь и ренову воду и црене роткве у едну срчу те три литре да попие на по срца[4]): шта би му било у телу изишло би, то би му лиекь био.

От зивине лиекь. Да утуче инсанске[5]) кости сићано па да е са зеитином помеша па да преноће за 24 сата, пише да би лиек био.

Када би човеку ноге болеле (нека понесе соли) и леба па нека удари три пута ногом у глогь па нека рекне три пута: „Ако си улогь[6]) изидји у глогь тако ти соли и леба“, па сб и лебаць закопаи под глогь па бежи необзирице.

От санчија[7]) пише: прекини паприку у врву[8]) па наспи ракие нека проври уз ватру па попи стаће сандјие — три паприке ракие.

И томе лиек има када човек и жена спавати немогу, постеле немау нека надје врана ороза, из горнега обера[9]) нека се човек крви напие из донега обера нека се жена крви напие па нека пусте ороза, пише имаће постелу.

Када су клини[10]) у човека нека надје дигоде клина ди е ко шта циеп(ао) нека от клина ватру наложи па на онои ватри испече колачь леба па нека изеде, биће му лиекь от клина.

От ушиу каде не чу: два мишића гола да мете у срчу и да налие лаворику зеитинь[11]) нека се разпаднэ у зеитину па да залева у уши прочи ће.

Лиек од мајасина:[12]) начи црвенога пужа па сажежи па поквасити водомь па посути ониме пуором[13]) от пуж(а) и завити нека стои 24 сата, мајасин че проћи.

Ако очи боле: из ушиу смоле нека подьмаже трепавице и дону и горну, проћи ће га очи и по оку нека намаже (у) вече каде оче да спава — проћи ће га очи.

---

[1]) Жуце, жујце, жумањак. Der Dotter.

[2]) Убојни камен: Contusionsstein. Тај камен самљевен у прах често се је употребљавао код рана услијед ударца.

[3]) Живо сирче, сумпорна киселина, (Acid. sulfur).

[4]) На по срца, на таште; nüchtern.

[5]) Инсан, инсански, арап. ријеч, човјек, људски

[6]) Улог, Gicht.

[7]) Санџије, Seitenstechen.

[8]) У врву, „у врху“.

[9]) Обер, der Kamm.

[10]) Клини, Hodenbruch.

[11]) Лаворике зејтин, Lorbeeröhl.

[12]) Мајасин, Hautausschlag.

[13]) Пуор, пухор, пенео, Asche, Flockasche, Loderasche.

Када уста боле нека намаже смоломь из ушиу, прочи че га уста и неће болети.

Страна 8.

(Лиек от крєви говечету): утуци конскога камена[1]) те подаи три иjутра подоста са мало мекина и са солу говечету, па ће крєвь стати — по доста подаи камена конскога киселога.

Каде би вода стала[2]): От голуба г . . . . кое е биело и три главе челине нека попие у води поћиће вода.

Лиек от блувана: Неначете воде[3]) нека проспе кроз вериге, нека се напие и нека донесе воде неначете, пека успе на огниште врело каде вода узаври и запени на огништу нека завати кашиком па нека срекне оне воде, стаће му блуване, три пута.

Лиекь каде очи кремелаиу: У вече подмажи киселимь каменомь[4]), три веч(е)ра подьмажи очи, проћи ће те очи.

Када се штагод испредь очију сени нека набира из шенице кукоља па нека утуче па нека праши едну неделу дана, сићиће са очиу и скиде се.

И то пише лиекь от грознице: Шећера биелога на ажару нека се окади добро, нека се покрие какиме алеткомь[5]) по задуго, мора и блувати, пустиће га грозница.

Шта е тилисумь у кога се човека кони не дреже, нека узме за мачку клинаца, нека пазари, па нека потькуе кона са клинима дрежати ће му се кони. [6])

Страна 9.

И то је лиек када човека шта у тиелу мучи, нека усиече рупкова дрєвета нека надела саме црєвени[7]) сићано у едань лонаць новь нека укува под подлепомь[8]) нека саври за едну литру воде па нека успе у срєчу и нека успе 50 драма зеитина у ону срєчу нека помеша нека попие 40 дана, биће му тиелу лиекь и оздравиће — пише.

И то пише лиекь от кашала: у едну срєчу воде и да утуче тимнана[9]) да мете на равич[10]) па да узмучка, да се напие по мало за 40 иутара, пише стаће кашаль.

---

[1]) Коњски камен, Kupfervitriol. Cuprum sulf. — Модра галица.

[2]) Под том болести разумјева се Gonorrhöe, за коју народ нема посебна имена, те и не држи да је венеричка болест, већ болест мјехура.

[3]) Неначета вода, вода истом са врела донешена, која се још није пила или употребљавала — свјежа вода.

[4]) Кисели камен. Cupr. sulf.

[5]) Алетак, хаљетак.

[6]) У пракси има се лијек тако провести, мачку ваља продати а за новце купити клине и потковати њима коња.

[7]) Црвен, срдце дрвета, које је у рујике црвено.

[8]) Подлеп, заклопац, капак.

[9]) Тимнан, тамјан.

[10]) Равич, рафић, рафа, полица, Stellage.

И то лиекь от кашла пише: кои човекь млого каш*а*ле да утуче тимнана па да успе у едну ср*е*чу воде са тимнаномь па да пие помало за 40 иутара, стаће кашаль, више каш*а*лати неће.

Каде превата[1]) кога нека надје траве шиповину, што е за лето узрасла па нека одреже прут за онога инсана колико онь, па нека легне онаи инсань, па надји свиле, те један крај прута намети за десни палац у ноге и за лиево уво, а други прут за лиеви палац у ноге и за десно уво, па ди се она (два прута крсте . . . . . .

Страна 10.

— — — — — — — — — — — — — — нека стане на прагь цр*е*квени узь дирек, нека кумь повр[2]) главе прецр*е*та дирек, престатиче згранило[3]), више бити неће.

А и то е лиекь од вренца[4]): да огули коре од биеле еуве[5]) па да укува и да изпече конскога камена, да успе у ону воду еуову, па да е три пута ср*е*че и у вече да се окади ресомь еуовомь три вечери каде оће да спава, то море бити лиек от вренца.

И то пише лиекь: у какви би рани штагоде живо било да се привие живо сириш*а*те нека стои 24 сата, шта било жива изиш*а*ло би у сириште.

И то е за едно стварь треба: каде би човек тео своиу кучу одустати нека когоде удари га 3 трима повесмима по ледјима нека он не види па каде би пошао од куче да иде куда нека навие едно повесмо нека узме (пр)ести ди био да био, врати че се кучи. . . . . .
. . . . . .

Страна 11.

От санџија који (болује нека три игле) утури (једну у другу) нека пролије воду нека попие стати ће санџије.

От мајасина: жаре[6]) корень нека скува нека воду пие за 40 ијутара, мајасинь че прочи.

Када нечуе глув да извади два врабла да му мете гу . . цу у уво (у уво) маикаче на ова ува па ће ћути на уши.

От кр*е*ви говедима. Да утуче од лисице главе, да да за три јутра да лиже уставиче кр*е*вь.

От очију лиек. От јаета жуице и воске и кравлега масла па нека у ћези[7]) проври па нека удара неколико вечери на очи нека преночи, море бити очима лиекь и бити ће здраве.

---

[1]) Прехватати, онесвијестити се, епилепсија (у Босни веле: „пада с горе“).

[2]) Поврх.

[3]) Згранило, епилепсија.

[4]) Вренац. Syphillis. У Босни већином не држе Syphillis за венеричку болест. Постанак јој тумаче тако, да је болесник јео из посуде бакрене, са које је пао калај те се тиме отровао. Народ ипак знаде да се болест врло лако преноси.

[5]) Еува, јоха, Erle.

[6]) Жара, коприва.

[7]) Џевза, тур. р., мала кавена посуда.

От грознице каде се лебаць умие[1]), нека се оне воде напие и умие, пустиће га грозница.

Страна 12.

(— Разне биљешке о примљеним новцима, даље):

Каде човекь и жена зло се живе нека разавију и ијутку[2]) као када се кува пита, нека је закувају медом и маслом па нека прорежу нека се кроз њу провуку па нека укуваију колач испеку нека изеду, паз(и)че се.

Страна 13.

(Разне биљешке о издацима; онда долази слиједећи лијек):

От желуца: зећега сала нека мете у пупакь као мечакь[3]) ора, нека стои 24 сата, доћи ће му желудаць.

— — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — —

Страна 14.

То е лиекь од челе: по три пута за три дана опери водомь, па чеш намазати три пута од јазавца машачу по у двадесет и четири сата 24. Спасаче ћела.

От грознице лиекь. Начини свиечу па запали; обнеси три пута око вербе и реци три пута „венча грозница врбицу“, па свиечу прелиепи па бежи кући.

Страна 15.

Која жена децу (нероди нека надје) тешаку жену, нека иои да кисела леба нека иои да кроз плоть из уста свои у уста, нека изеде и то пише да ће родити диете.

От намета. Да узаими брашана онаи на кога ие наметнуто или на маль[4]) или на нега от онога на кога жали,[5]) па нека стои неки дана кодь нега, па нека му врати онои неколико брашано у ономе суду па нека рекне: „шта си ми узимио то самь ти и вратио“, па ће пречи на неговь маль, или ако е на нему пречи ће на нега.

От грознице: да заколе кокошь, да извади желудаць, да испече, да га на пола са киме изеде а да извади срце от кокоши да га испече на бургии да изеде прочи че желудаць, па да више никада не еде то.

От слабе[6]): кашику масла и кашику м(еда) да утуче двие главице лука биелога, да попржи на меду и на маслу (па да изеде, прочи ће му грозница).

---

[1]) Када се хљеб врућ из пећи извади, умије се обично мокром крпом.

[2]) Лутка, јувка, млинци, зове се ситно изваљано тијесто за питу. (Der ausgewalkte Teig)

[3]) Мећак, die Pille.

[4]) Мáл, стока.

[5]) Жалити на кога, сумњати на кога.

[6]) Слаба, слабе; слаб, слаби, die Schwäche, Ohnmacht.

Страна 16.

От зуба. От ударца.[1]) Када сви боле 9 драма бибера у цезу, па нека наспе зеитина нека се прокува па нека вруће што море трепити на теме удари — то е лиекь.

Каде човека боле кр*е*ста и тр*е*бу нека надје плочу камену у води, нека угрие па нека покваси каке чебетине, па нека мете по плочи, нека се испари 3 пут, нека се покрие озго алинама, биће му лиекь от кр*е*ста, неће га болети више.

И то пише лиек от живине: траву копитњак да набере па да утуче, дап ривие нека стои 24 сата, умориче живину и зарасти. То е лиекь.

От грозниче. Муш*у*ку од овна да извади сре̑це па да из сре̑ца кр*е*вь попие (бити ће му лиек).

Страна 17.

Седо у кућу Милутина Јуричића 1749 — — —
(слиједи неколико биљежака о издацима).

Лиек от отока. Која е тука на јаима легући ливсала[2]) да окуси онога меса спаш*а*ће отокь; или: озимца лука биелога да утуче, да се оне воде мало напие за 40 ијутара спаш*а*ће отокь.

Кога мора[3]) ноћу тре, каде ће да спава нека рекне: „Да си моро от Бога проклета и от светога Јована сапета“ — па те неће тр*е*ти ни исискивати.[4])

Страна 18.

Ако би шт*а*годе подь езикомь скочило човеку, нека превие жаби спола под език, нека е разпори, нека стои 20 и четири сата — проћи ће.

Каде скочи подь езиком као жлиежда па боли инсана нека разпори жабу, нека привие спола подь вилицу према ономе, нека стои 24 еата — проћи ће она јаштерица[5]) подь езиком што била.

Лиекь от каш*а*ла великога[6]): да повуче диете крозь телигу[7]) у котла, па неће никада каш*а*лати.

От каш*а*ла лиек: 9 суви шлива и три паприке да утуће и мало меда кои ние на ватру долазио, да мало с отиме промеша, да начини као апиче,[8]) да у вече по три а у ијутру по два прождере докле тече — стао би кашаль.

Каде у колену боли набери листа от рена па скувај у млиеку па преви на оно место вруче, што морешь тр*е*пити, нека преноћи три вечери превито — (море лиек) бити.

---

[1]) Ударац, пропух, промаха.
[2]) Ливсати, липсати, погинути, цркнути.
[3]) Мора, das Alpdrücken.
[4]) Исискивати, исисати, aussaugen.
[5]) Јаштерица, жлијезда.
[6]) Велики кашаљ, Keuchhusten.
[7]) Телига, обруч у који се котао објеси, држак.
[8]) Апичи, хапови, пилуле, Pillen.

Страна 19.

Заветоване — — — — — — — — —

малу [1]) и дому 1) први петакь предь 40 мученика у кои Богъ Адама и Еву из раија изтеро. 2) петак предь благовештание богородице када уби Каин Авела брата свога. 3) петак пред воскресение у кои су Јуде Христа разпинали и мучили. 4) петак пред вознесение господне у кои господь погуби Гомора и Содома и на зграда. 5) петакь предь сотоествие светаго духа, у кои е народь Аркадија цара и 32 нао преко мора и ео месо от верблуда и пио кревь козију, 6) петакь есте предь рожденство Јованово у кои е Богъ Навуко цара Доносова [2]) претворио у вола 7 година пасо траву за то што е на Ерусалима нападао. 7) есте предь апостола Петра, у кои е Богъ 10 казни попустио на цара Вараона сву воду у кревь претворио. 8) петакь предь успение богородице пресвете у кои Богъ ношавше неверника противу Ерусалима поразио ступив Шасастидом. 9) петак предь усекование светаго Јована када царь осиече главу Јованову з лубавь свое снае Иродиаде иви ли пове вам милие (?) кои је противу з бранива [3]) . . . и своју снау за жену узео.

Страна 20.

10) петак есте предь воздвижение чеснаго креста у кои Моисеи жезломь прекрести море чемное преко кога преведе невредно Исраилтјане из Египа (из Еги) а Египјане Вараоном утопи са. 11) петак предь Андрију превозванога у кои е Еремија пророк содиело животь господинь вене мь же положио ната (?) десеть заповиедьникь божи. 12) предь роженство Кристово у кои Иродь царь иладу младенаца побио мислечи да би Христа погубио.

Лиекь от гуша. Дуждевнака [4]) сичано усецати па на гуше превити нека стои 24 сата — прочиће гуше.

И то е лиекь: ка(д)ка гута [5]) скочи на инсану па неће да се провали, нека надје у мочилу жабину ону малу што е жута по требуу нека распори па нека привие — до часа провалиће се, ја на поле, ја унутра.

Када уши боле, нека накува копитнака траве нека узвари воде па нека намоћи у ону воду вручу, нека испари уши прочи ће, неће болети.

Страна 21.

Од живине лиекь:

10 пара јаворике зеитина

10 сурмена

10 конскога камена

10 балсума [6])

10 авируна [7])

---

[1]) Мáл, марва.

[2]) Корумпирано, има гласити: „цара Навукодоносара“ (Небукаднезара).

[3]) Збраниво, забрањено.

[4]) Дуждевњак, дажденак — Molch.

[5]) Гута, оток, такођер дифтерија.

[6]) Балсум, Balsam.

[7]) Авирун, Morfium.

5 пара онога зеитина
9 зрена балуката
па да утуче све у едну сречу па да помеша па да залие по капцу помало умориће живину.

(Десно по страни написано је):

По Трипуну дне — 11. Власија мученика пости па неради, па ти неће куриакь ништа уести.

От вренца: за 40 дана помало конскога камена у смокву па е лиекь.

Каде човеку иде много крев на нось нека оде ди су цигани били па нека изчупа едань колаць ди су цигани били и черга[1]) разпината, нека у ону рупу кревн накапа, крев ће стати, па нека опеть колац удари.

От конске губе: Сурмена драмь и по, живе драмь и по и мало креча неквашена и зеитина 50 драма, па да намаже неколико пута, спашаће губа.

От метила[2]): да укува кору јасенову: конскога камена и да утуче, (бити ће) илач од метила.

Страна 22.

От криве пише да надје димија за крепу и превенога шећера и сунпора да накади три вечери лиекь от криве.

От ушију каде би човекь глув био, нека набере смреке рода за едну литру, па нека мете у новь лонаць, нека налие млиеком, па нека (па нека) заклопаць на сриеди пробуши, па нека наоколо залиепи и нека ону рупу на сриеди залиепи и нека се кува; када се укува нека удари у ону рупу циевь, нека у уво завуче, нека испари задуго док осећа да е вруће, чуче.

Каде стане у човеку балега: нека га остремоглаве нека залиу зеитина почиће му балега.

От зграннла: нека убие гуиу, нека извади црева, па нека у чему изеде црева, неће се никада зграннвати.

И то пише лиекь от сипне кому, да убие кретицу па да му тури у гушу да прождере — не ће сипати.

O nekim endemičnim biljkama u okupiranim zemljama.

Priopćio **Franjo Fiala**.

Na mojim botaničkim ekskurzijama imao sam uvijek pred očima kao glavnu cijelj: razmatranje endemičnih biljaka u okupiranim zemljama.

Predavajući javnosti skromne rezultate mojeg istraživanja, mislim ih motivirati tim, što moram reći, da se omegjašenje zemljišta tog bilja, može postići samo što moguće češćom interpolacijom nalazišta i da se u biljevno-geografskom obziru može sastaviti zaokružena slika flore samo svestranim i potankim istraživanjem.

---

[1]) Черга, чадор.

[2]) Метилъ, der Egelwurm, Distoma.

Ja uzeh u opseg ove crtice samo takove vrste, koje su do sada isključivo samo u okupiranim zemljama posmatrane bile, te sam se obazreo samo na one, kojijem sam otkrio nalazišta sam sobom.

Najviše mi materijala dade u tu svrhu put na Golu Jahorinu, planinu u okružju sarajevskom, na koju se uspesmo u mjes. junu 1889. možda kao njezini prvi sakupljači prirodnina, ja i gosp. Reiser. Nešto nagjoh i u okolini Sarajeva, a nešto u okolini Muharnice (jednog dijela planine Plase kod Rame u Hercegovini). Izvještaje o detaljnim slikama vegetacije ovih dviju planina pridržajem sebi za docnije vrijeme.

Dokazi za moje podatke nalaze se u herbariju zem. muzeja, a i u mojem privatnom herbariju.

Crocus Vilmae nov. spec. mihi. Već dvije godine posmatrah u rano proljeće na obronku sedla izmegju Kovačića i Lukavice blizu Sarajeva vrstu Crocusa (podlijesak divlji šafran), koji mi se svojim vitkim likom učini različit od Crocusa Heuffelianus-a Herb. i Crocusa albiflorus-a Kit., sa kojima se nalazi u društvu.

Ponajprije naslućivah u njemu hibrida (meleza) izmegju ovih dviju vrsta; ali na brzo odstupih od tog mnijenja, kada su ga potanko i tačno istražila g. g. Dr. pl. Beck i Dr. Velenovsky, kojima se moram najtoplije zahvaliti na njihovom dobrohotnom razjašnjenju. Moja biljka spada zajedno sa Crocus Heuffelianus-om Herb. i Crocus albiflorus-om Kit. megju oblike Crocus vernus-a Wulf., ali je ipak od ovog, kao i od poznatih oblika specifično različita. Bijela je biljka manja i vitkija, cijev perigona po cijeloj duljini špatom pokrivena, rub perigona jedan i po centimetra dugačak, tri spoljašna vrška perigona tamnoljubičasta sa još tamnijim prugama, a tri nutarnja vrlo svjetlo ljubičasta često bijela sa mrkijim ljubičastim prugama. Prašnici su intenzivno žuti i skoro tako dugački, koliko je dugačak rub perigona, njuška tučka, koji je krači od prašnika, je narančasto-žuta, i malo zubočasta.

Lišće je uzano linealno, na vršku tupo odsječeno, dvostruko žljebasto, a radi odebljalih okrajaka skoro da je bez mezofila. Žilice (tkanja) ljuske lukovice jake su, jedna na drugu prilegle, često smršene. Ždrijelo perigona ima kratke privjeske. Dlake su u Crocus vernus-a Wulf. mnogo veće. Biljka cvate u martu i početkom aprila, uvijek docnije, nego Crocus Heuffelianus i albiflorus.

Slobodan sam ovu novu vrstu na čast Njez. Preuzvišenosti gospogji Vilmi plem. Kállay imenovati „Crocus Vilmae".

Do sada nagjoh tu vrstu na vlažnim livadama samo na Hridu i izmegju Kovačića i Lukavice. Da se čitalac što tačnije upozna ovom biljkom, dodajem njenu sliku, izvedenu u bojama vjerno po naravi po g. slikaru E. Arndtu.

Avena Blavii Aschers. et Janka. (Vrsta zobi). U pukotinama stijena (sklopa Trijeske) na Goloj Jahorini.

Lilium bosniacum G. Beck. (Vrsta ljiljana). Na alpinskim i podalpinskim livadama Gole Jahorine kod Viteza, Pala, Kasijeg dola, Jamića, Kobiljeg dola i Trnove.

Veratrum album L. var. bosniacum G. Beck, (Vrsta čemerike). Na alpinskim i podalpinskim pašnjacima Gole Jahorine. Na Muharnici dokleu bukva dopire.

Iris Reichenbachii Heuffel. var. bosniaca G. Beck. (Divlji sabljić, mačinac, zambak). Na prisojnim obroncima stijena Trijeske (Jahorina). Pojedince u pukotinama stijena na Muharnici.

Orchis bosniaca G. Beck. (Vrsta kačuna). Ovu interesantnu vrstu, koja se mogla posmatrati samo kraj velikog jezera na Treskavici planini kod Trnove, nagjoh srećom na hiljade komada i na cijelom kompleksu Gole Jahorine. Ta biljka raste u mnogobrojnim, rastrošenim škriljavcem i crvenom zemljom ispunjenim udubinama i po visokim ravninama alpinskog predjela, ali silazi i dolje do šumskih livada prema Kasijem dolu i prema Jamićima sve do 1300. m. nad morem. Rijetko sam nalazio tu biljku na Crnom Vrhu, na tom sjevero-istočnom ogranku Jahorine i kod vrela Spasovca na Treskavici.

Aceras caprina Lindl. var. calcarata G. Bek. (Vrsta bezostruške). U grmlju na visini sedla izmegju Kovačića i Lukavice blizu Sarajeva.

Draba lasiocarpa Rochel. var. Draba bosniaca G. Beck. (Vrsta gladuša). Na stijenama Muharnice (Plasa) i Trijeske (Jahorina).

Saxifraga Blavii Engler. (Vrsta kamenike). Na svim vrhovima Gole Jahorine i Plase planine.

Cytisus cilialus Wahlenb. var. bosniacus G. Beck. (Vrsta zanovjeta). Na vrhuncu Košuče na Jahorini planini.

Primula bosniaka G. Beck. (Vrsta ljubice). Rasuta je oko Sarajeva, nigdje je nema mnogo. Megju praroditeljima blizu Jovankinog vrela i blizu Kozije ćuprije i na Trebeviću kod Sarajeva. Cvate kasnije od Primule acaulis L. f. tomentosa G, Beck., ali prije nego li Primula suaveolens Bertol.

Primula acaulis L. f. tomentosa G. Beck. (Vrsta ljubice). Oko Foče, Bastaša, Ustikoline i Trnove.

Gentiana acaulis L. var. dinarica G. Beck. (Vrsta vladisavke) Na jednoj livadi u predalpinskom predjelu Vučije Luke blizu Sarajeva. Vrlo rijetka na Jahorini.

Gentiana angulosa M. Bieberst f. angulosa G. Beck. (Vrsta vladisavke). Na vlažnim alpinskim livadama na Crnom Vrhu (Jahorina).

Scrophularia bosniaca G. Beck. (Vrsta strupnika). Na vlažnim partijama stijena u predalpinskom predjelu Jahorine na uzlazu od Kasijeg dola; regje na Muharnici.

Euphrasia ramosissima Reut. var. dinarica G. Beck. (Vrsta zorice, vidice). U klancu Miljacke kod Kozije ćuprije blizu Sarajeva po stijenama, kojima voda rominja.

Stachys Sendtneri G. Beck. (Vrsta čistaca). U Doljankinom dolu blizu Rame.

Orobanche Pančićii G. Beck. U Kasijem dolu, na Vitezu, Goloj Jahorini, u Doljankinom dolu i na Tovarnici kod Rame.

Plantago reniformis G. Beck. (Vrsta trpuca). Rasprostranjen po alpinskom predjelu Jahorine.

Crepis incarnata Tausch. var. dinarica G. Beck. (Vrsta dimka). Po alpinskim livadama na Jahorini.

Гдје у Босни и Херцеговини има доjако опажаних врста из рода патака (Anatidae) и куда се шире.

Од **Отмара Рајзера.**

Ако се у збирци босанско-херцеговачког земаљског музеја за број препарата из рода птица напријед споменутих може рећи, да је позамашан и богат, то ваља прије свега томе захвалити, да се и ловац по занату као и сабирач и испитивач подjеднако интересуjу за скоро свеколике представнике Анатида.

Отуда долази, што међу животињама, дарованим земаљском музеју из близа и из далека, прво мjесто заузимаjу патке и међу овима по гдjекоjи риjедак комад. Нема сумње, да ће се број овдје споменутих двадесет врста годинама ушљед придошлица већином са сjевера можда још за половину повећати; но ове придошлице из туђине биће само изузеци међу домаћима.

У опће се може рећи, да с jесени, зими и с пролећа пролазе патке у веома замашној множини. То је са многих дугачких ријечних долина у Босни, које леже у главном правцу птичијег селења, даље са многих поља, којима или протиче мноштво потока и ријечица, или се разлиjеваjу простране мочваре с устаjалом водом итд. Ово је разлог, што у Босну и Херцеговину дивље патке долазе у великоj множини, макар да овуда баш нема већих jезера и локава. Но свакако пада у очи, што се не појављуjу неке jуго-источне врсте, које се већ уБугарскоj дjеломично често показуjу, као на пр. Tadorna casarca (Rostente), рђаста утва, Fuligula rufina (црвена патка) і Erismatara leucocephala (весларица, норва, кршуљица). Напротив су друге форме, о којима мислимо да се у љето находе само у сjеверним дијеловима арктичких региона, редовне птице лиjегалице у нашем подручjу, као Fuligula cristata (патка чапљарка, круната норва) и Mergus merganser (утва).

Многе мочваре на сjеверу дуж Саве, Шеварево блато сjеверно од Ливна, Бушко блато код Жупањца, Хутово блато код Стôца и Jезеро код Jајца, то су главна лиjегалишта патака, дочим се опет некоје врсте, понајприје обична дивља патка (anas boschas), расплођуjу на многим другим тачкама, нарочито на згодним мjестима многих ријека и мањих мочвара.

То не бива никако раније но у земљама аустро-угар. монархиje, већ обично доцниje, те би према томе крајње вриjеме било, да се забрањивање лова премjести од 1. јуна на 1. јули.

Но да приступим поредању опажаних врста:

Anser segetum (Saatgans), дивља гуска. Велика множина гусака, што прелиjета подручје и одмара се, припада скоро без изузетка овоj врсти; но како се из дотичних описивања види, у Посавини се гдjегдje осамљено или пак у малим jатима појављуje сива гуска (Anser cinereus). Ja сам вазда могао да констатуjем само Anser segetum. Почетка марта 1888. добио је музеј из Приjедора jедну такву баш велику гуску. Дне 26. фебруара 1889. убио сам осамљеног ♂ тик уз бању Илице, гдје се гуске преко зиме исто као и на подножjу Игмана веома радо спуштаjу на топла врела и ондје пасу незамрзле водене биљке. Овај примjерак по боjи кљуна већ нагиње мрве var. arvensis. Naum.

У јануару и фебруару 1888. за вријеме тадање врло строге зиме задржавале су се ове гуске скоро два мјесеца у Сарајевском пољу, нарочито између Блажуја и Илиџа и ловци из Сарајева уловили би не један комад из овог големог јата. Напротив у јесени 1889. стиже 10. новембра једно јато и остаде само два дана на пољима код Осијека, и онда се за све зиме не могаше видјети ниједна гуска. Тек 26. фебруара стигоше опет двије гуске, од којих сам, како мало прије споменух, ја једну уловио, дочим се друга још недјељу дана мотала по пољу. Међу тијем у средини фебруара стигоше гуске на стотинама код Нове Касабе, гдје се раздијелиште и неколике од њих остадоше на врелима Дрињаче и на њезиним суточицама у планини. Премда се ове гуске опажају у зиму скоро на свјема странама нашега подручја, то ипак могу потврдити да се нигдје у земљи не легу, јер по свим нашим мочварама не налазе мира. Ја бар нијесам нигдје нашао трага ма и цигло једном лијегалишту.

Cygnus olor (Höckerschwan), грбасти лабуд. И ако је овај лабуд много рјеђи од лабуда пјевача, ипак се може бројити међу оне лабудске птице, које сваке године пролазе кроз наше крајеве. Вазда се појављује осамљен, и стар примјерак ове врсте нити је убијен нити опажен. У зими 1886. је пл. Кадић прибавио једног лабуда за музеј. Птица је млада и не зна јој се спол ни мјесто, гдје је уловљена, но нема сумње да потиче из Хутовог блата. Други је примјерак млад ♂ а уловио га је мјерник г. Ото Кант мл. 21. јануара 1889. код Острошца на Неретви. Ни ова врста ни ове што слиједе не легу се нигдје у земљи, што могу поуздано зајамчити, већ су обје само зимњи гости.

Cygnus musicus, лабуд пјевач. Појављује се сваке године као птица селица. Може се рећи да се на згодним мјестима зими баш често находи. Тако: на Хутовом блату, оклен је 1886. један жив лабуд те врсте послан у Шенбрун (ц. кр. звјерињак) а други који је 26. фебруара 1888. ондје убијен спремљен у наш земаљски музеј; на језеру код Јајца, гдје је у зиму 1888. домаћи ловац убио један комад; на Дрини, особито код Бијељине, гдје су 1889. три лабуда убијена; на водама сјеверно од Ливна, оклен је добио један примјерак природословни кабинет гимназије у Сарајеву; на Неретви, гдје је 5. фебруара 1889. г. Кант мл. ранио у крило једног старог лабуда-пјевача, којега је неколико недјеља жива држао, а једног другог опет из јата од 3 комада тешко ранио; најзад и на сарајевском пољу на тамошњим водама, гдје се у фебруару 1889. 3 комада показаше. У позној јесени 1886. показао се један лабуд чак у близини Сарајева код Ченгићеве виле у Миљацки, те га је један војник из своје пушке убио и музејској збирци припослао.

Ниједан лабуд не лијеже у овој земљи, али како се из горњих података види, заиста се не појављује ријетко. Чак се и старе животиње опажају међу онима, који придолазе, како причају они који су их гледали и ласно се могу познати по перју као снијег бијелом. Па и онај лабуд-пјевач, којега је уловио г. Кант мл. и музеју поклонио, веома је стара и сасвим побијељела птица.

Tadorna cornuta (Brandente), морска патка. И ако по казивању професора Коломбатовића Спљећанима није за чудо, ако по некад загледају ову велику патку, то се она ипак мора убројити међу ријетке појаве. Само једаред и то у фебруару 1888. добио је наш музеј један жив примјерак, који је ухваћен код Почитеља на Неретви и посредовањем окружне области у Мостару амо доспио. Послије својих четрнаест дана угине овај лијепи патак без особита повода и буде надјевен.

Spatula clypeata (Löffelente), патка кашикара. Ова патка иде међу рјеђе појаве, и ако је надшумар Гешвинд устврдио, да је она лијегалица у Босни. Он је наиме у мочварама иод Присапа сјеверно од Ливна убио концем јуна једну женку, која је водила своје још недорасле пачиће. И овијех је пачића неколико добавио. Иначе је још неко лико пута у љето убијена у близини овога мјеста, а једном код Витеза (котар травнички) с јесени на Лашви. Даље је г. Кант мл. убио ♀ на Босни код Сарајева (у збирци гимназије), други ♂ је убијен код Лисичића на Неретви дне 2. марта 1889. а почетком јануара 1887. четврти ♂ код Бихаћа (на жалост само за костур употребљив). И Андр. Пилотић на утоку Крупе послао је музеју кожу од једне патке жличарице у лијепу пријелазну руху из љета у зиму, коју је у Хутовом блату уловио.

Anas boschas (Stockente), обична дивља патка. Као свагдје тако се дивља патка и овдје вазда појављује у велико и као птица лијегалица и као селица. Она је највећма распрострањена врста не само у хоризонталном већ и у вертикалном погледу, јер се уздиже у босанским планинама, у Трескавици, Преслици и другијема до 1700 метара у висину, сувише по неколиким тако високим планинским језерима (код Блаце кот. коњички) чак и редовно лијеже јаја.

У онијем мочварама у земљи, које смо у овом опису чешће спомињали, дивља се патка налази кано лијегалица у претежној већини према свијем осталијем паткама, само се на Хутовом блату (горњем) находи у добу лијегања ређе од Fuligula nyroca, норве или сивке. На Мостарском блату показује се често кано лијегалица на онијем партијама, које су љетом посве сухе.

И ако се по низинама Саве још одиста појављују огр мна јата овијех патака нарочито с јесени а понаособ на ушћима босанских ријека у Саву, и ако се у овијем крајевима још увијек хватају патке мрежом исто тако с успјехом, као што их по другијем згодним странама безбројни ловци пушком лове — ипак се присвем томе опажа да број патака опада, што су ми за поуздано причали разни вјеродостојни људи, који су познавали безброј водених птица у пријашњим годинама. Напредовање културе у окупираним крајевима биће да је и овдје главни узрок бројном опадању дивљих патака.

Anas acuta (Spiessente), патка дугорепка, врб. У љето сам опажао ову лијепу патку дојако само у мочварама сјеверно од Ливна, гдје и јаја лијеже. Међу многим пачијим јајима, што их је добавио кот. уред у априлу 1888. била су наиме и два јајета од патке дугорепке, која сам препарисао

за земаљски музеј. Становништво у онијем странама не само да је себе хранило с прољећа јајима сваковрсних патака и мочварних птица, већ је пртило и читаве котарице јаја на сајам у Спљету. Но од како се умијешала власт у то, од тада је скоро са свијем престао овај опће шкодљив занат.

С јесени, зими и у прољеће патка дугорепка прилично често прати остала јата патака, што доказују ови подаци о убијеним и музеју припосланим комадима:

ad ♀ Фебруара 1886. Хутово блато.

ad ♂ 27. Фебруара 1888. Укрина код Дервенте (дар. г. Бароши).

ad ♂ и ♀ 6. марта 1888. у локви Осовници код Бос. Градишке, убијени од шумарника Демарчека једним метком за вријеме парења. (Скоро у исто доба послан је један ♂ из Бос. Дубице гимназијалној збирци у Сарајеву).

inv. ♂ занимив пријелаз у зимње перје, убијен 20. септембра 1888. на утоку Жељезнице на Сарајевском пољу од г. Соненвенда и то из јата од својих 20. комада. То је најраније опажање за Сарајево!

ad ♂ 24. Фебруара 1889. на Миљацки у Сарајевском пољу.

inv. ♀ 26. Фебруара 1889. на Босни код Рељева.

ad ♂ и ♀ 13. марта 1889. на Неретви код Острошца од г. Отона Канта мл.

18. Фебруара 1889. видио сам патку дугорепку појединце и у јатима по 3 до 4 комада међу осталијем паткама на језеру код Јајца, а 18. марта видио сам патке ове врсте на водама код Сарајева.

Anas strepera (Mittelente), дугорепа патка. Ријетка појава. Музеј има̀де само пет примјерака од ње. Но за извјесно лијеже младе у Блату код Ливна, гдје је у средини јуна 1887. једно лежиште нађено. У Посавини код Бос. Шамца видјеше неколико пари ове патке у априлу 1889. Чини ми се, да се у Херцеговини појављује исто тако често као у Босни, но лијеже младе само у потоњој земљи. У позној јесени 1886. убио је препаратор Целебор један млад примјерак у Хутовом блату (сад је у гимназијалној збирци у Сарајеву). Двије године касније стиже у средини Фебруара амо веома трошан комад ове врсте из Ливна. Истом у прољећу 1889. добисмо неколико патака ове врсте, пошто је госп. официјал Милер у Мостару послао музеју врло стара ♂ у најљепшем перју, којега је убио 26. Фебруара на Неретви код Ортијеша. Дан доцније био је подворник музеја Сантаријус тако сретан, да пар овијех патака у заједничком лету на Миљацки убије. У јесењем лету нијесам дојако још видио ове патке код Сарајева.

Anas marmorata. Мермерли- (мраморна) патка, (види слику). Ову јужну патку је у лијепом пару убио 20. маја 1889. код Острошца г. Отон Кант мл., овај неуморни и срећни ловац, који је нашем музеју поклонио већ толике ријеткости. По његову причању стигоше реченога дана ове њему сасма непознате патке, три на броју, на Неретву изнад жељезничке станице и одмах почеше да лове рибу. За мало времена не само што је

уловљен један ♂ и ♀, већ је и трећи комад рањен у крило. Но на жалост због ледено студене воде у Неретви не бијаше могуће интензивно потјерати патку, која изврсно њураше и пливаше испод воде. Неких осам дана задржавала се рањена патка на том мјесту и околици и чешће би се виђевала, али је не могоше никако уловити и најзад је не стаде.

Права је постојбина овој неукрашеној патци Сјеверна Африка, но она је и приморска птица у јужној Италији, Сицилији, Сардинији и на обостраној обали Каспијског мора. Даље је опажана у водама код Бутринта (Грчка) а Инглези Elmes и Buckley тврде да је имаде у Албанији. То је нова врста за сву Аустро-Угарску, која ће се — надамо се — у будуће у Херцеговини још чешће опажати и од које се обзиром на доба њезине прве појаве може поуздано очекивати да ће и јаја лијегати.

Anas querquedula (Knackente), регљица, крца. Појављује се не само у огромним јатима у вријеме сеобе, већ и на подесним мјестима свагдје као лијегалица. Тако сам у првијем данима јуна 1888. нашао потпуна лијегала од 7 до 8 комада код Присапа (Ливно). Опажена је или убијена ова патка: на Сарајевском пољу (на Босни, Жељезници и Миљацки) 7. и 15. новембра 1888 (јата од 100, 50 и 20 комада); у Крајини нарочито на Врбасу код Косијерева у множини 21. октобра 1887. у заједници са Anas crecca; 23. априла 1888. у множини на локвама код Какањ-Добоја; дне 16. октобра 1888. појединце и у малим партијама у Гатачком пољу и 9. новембра летећи чак у град Сарајево да се најзад спусти на залеђеним барама код Ковачића. Дне 26. фебруара је убијена једна ♀ на Босни, која је по свој доњој страни рђасто-жуто од врбове коре обојена а 2 дана доцније опазио је г. Кант можда то исто јато у Острошцу и убио из њега једног веома старог ♂. И музеју имаде 10 комада од сваке старости у љетњој и зимњој боји.

Anas crecca (Krickente), кржуља. Находи се исто тако често а понекад у друштву с прије означеном врстом. Но као лијегалица је много рјеђа. Као такву нађох је поуздано на Језеру код Јајца а у два пара на већ споменутом горском језеру код Блаца на Преслици планини у висини 1400 м. Но може бити да она лијеже још и на другијем странама земље, јер већ у септембру виђевају се на ријекама и устајаним барама многе младе овогодишње патке кржуље. У опће се може рећи да Anas crecca долази нешто раније, а у прољећу опет одлази раније него ли Anas querquedula Не само домаћи народ већ и ловци „по занату“ вазда би побркали и измијешали обје врсте. Што се тиче ипаче њезине појаве у земљи, може се и за њу рећи оно што и за патку-регљицу или крцу. У музеју имаде 8 примјерака.

Anas penelope (Pfeifente), звиждавка. Ова се врста појављује прилично редовно у прољетњем и јесењем селењу, но рекао бих чешће у прољећу, када велике множине ове врсте заједно полазе к својим лијегалиштима на сјеверу. Оних 6 комада у музеју убијено је у мјесецима марту и априлу. Три су примјерка ♂ (Почитељ, у априлу 1887., Бос. Дубица у марту 1888. и Вишеград 4. априла 1889.); три ♀ (Хутово блато по-

четком марта 1886., Бос. Дубица марта 1888. и Миљацка у Сарајевском пољу 18. марта 1889).

Fuligula nyroca (Moorente), сивка или норва. Требају сасвијем нарочити услови, да неко мјесто буде подесно за лијегање ове патке. Таквијех имаде у највећој мјери у Хутовом блату, те ондје лијеже знатна множина патака. У том блату остаје она скоро за сву годину. Појављује се и у сеоби, но вазда мање више појединце. Лијегала нађох у Хутовом блату 10., 13. и 19. маја и 6. јуна 1889. Пошто ми се чини да је мање страшљива, то се често убија, те тако сам могао од великог броја да одаберем најважније пријелазе у перју за нашу збирку. Музеј имаде 7 комада из Бос. Градишке, Фоче, из ријека код Сарајева и из Хутовог блата. Један примјерак, што га је уловио г. Апфелбек 25. септембра 1887. код Рељева показује у свом младом руху сјајну златномрку боју на доњој страни, коју и ова врста добива отуд, што се таре о кору од потонулих врбових грана. Како је ова патка изврсна гњурачица, то се кад кад и у ње опажа оно, у што се у много случајева иначе разлогом посумњало: да се у самртној борби кљуном чврсто заквачи за корије̂ње и биљне струкове испод воде, што сам једноч у горе споменутом блату пред неколиким свједоцима могао да посматрам. Но често умије ова патка, кад је рањена, својим мајсторским гњурањем да измакне у мјестима својега боравка, гдје она међу разнијем воденим биљкама знаде стотинама скровишта за себе.

Fuligula ferina (Tafelente), сивка. Свагдје се појављује само случајно, но чешће у малим јатима. Убијена је: позне јесени 1886. у мочварама Метковића (но још у Херцеговини) од препаратора Целебора; 16. октобра 1887. у риту Мачковац код Бос. Градишке — оба комада су ♂ у пријелазу к дивотном перју; у зиму 1888. на Језеру код Јајца из повећег јата од надшумара Гешвинда — једина ♀; у неколико примјерака у фебруару и марту на Миљацки и Босни код Сарајева, оклен је већ професор Сеуник у фебруару 1885. такођер један комад добио; сви комади су у најљепшем дивот-перју. Дне 16. марта одлетише свеколике даље. Еда ли ова патка у мочварама Посавине лијеже јаја, то не могу одлучити, но мислим да је то на некијем мјестима могуће. Код ове се патке може веома добро посматрати, како се у зиму па и у прољећу оба рода оштро одвајају у летењу.

(Fuligula marila, Bergente, патка рујаљка). Ову врсту спомињем с тога под заградом, што у овај мах не могу да напоменем ни једног комада као доказ, да се ова патка појављује у нас. Међу тијем сумње нема, да се гдјегдје неко вријеме задржавају јата ове сјеверне врсте на нашијем водама, и одиста је г. пл. Кадић убио један комад на Хутову, од којега је кожа била изложена на IV. орнит. изложби, но доцније се морала отклонити, јер су је мољци у велико изгризли.

Fuligula cristata (Reiherente), патка чапљарка, круната норва. Ова птица је не само селица већ лијегалица. Као прва позната је у Аустрији, као потоња броји се у велике ријеткости. Прво је потврдио професор Сеуник да је лијегалица у Језеру код Јајца, а г. пл. Кадић да

лијеже у Хутовом блату. Кад сам био на Језеру у мају 1887. могао сам да посмотрим само неколико пари овијех патака, јер још не бијаше вријеме лијегању; но потоњих дана јула исте године убише гг. барон Молинари, надшумар Гешвинд и мјерник Будан на истом мјесту не само старе патке већ и неколико пачића у првом перју, од којих је један комад стигао музеју. Но на жалост бојати се, да ће ово лијегало брзо престати, јер како ми прича изврсни посматрач надшумар Гешвинд, млади пачићи су тако повјерљиви да их човјек може редом поубијати, дочим маторци већ далеко од пушкомета с потмулим криком: кор, кор узлетају. Год. 1889. показао се како чујем на Језеру цигло један стари патак. И у Хутовом блату имаде тек неколико парова лијегалица, који се у добу множења задржавају једино у правом језерском подручју, у Горњем Хутову, гдје се и „пљенор“ (Podiceps cristatus) задржава. Дакле студена, свјежа горска језера својом богатом фауном конхилија надокнађују овој патци сјеверну јој постојбину и маме ју на лијегало. Осим тога је још неколико пута убијена: у фебруару и марту 1888. у старим ексемпларима у лијету код Бос. Градишке и Бос. Дубице. Осам комада од сваког доба и спола са горе споменутих мјеста налазе се у земаљском музеју.

Clangula glancion (Schellente), свракарица-звоница. Ова лијепа сјеверна птица у приличној множини оживљава сваке зиме воде у Босни и Херцеговини. Мужјаке и женке бих ваздa налазио такођер одвојено и то прве ваздa у знатној већини. Највећу множину опазио сам концем фебруара 1889. на Пливи и на Језеру код Јајца. Јака јата пролијетају и при наступу строге зиме уз воду босанских ријека и задржавају се неко вријеме у подручју ријечних извора на згодним мјестима. Тако на пр. на сарајевском пољу 13. и 14. новембра 1888. доцније још појединце, а 15. марта опет у знатној множини. И на Дрини је код Вишеграда опажена 4. фебруара 1888. и стар ♂ послан земаљском музеју. Надпоручник Гренсо убио је почетком фебруара 1888. код Присапа једну а госп. Козлик код Стôца у јануару 1889. из два велика јата по једног ♂ и ♀. Чим наступи југовина, одмах нестане овијех патака. У музеју имаде сада 5 примјерака.

Mergus merganser (Grosser Säger), велики гњурац, утва, Од три јевропске врсте гњурaца ова се врста најчешће појављује и одиста се у свако доба може опазити на некијем босанским ријекама. Ернст витез Домбровски је први упозорио на ту зачудну појаву, да ова птица јамачно у нас лијеже јаја и споменуо је у „Mittheilungen des ornithologischen Vereins“ да лијеже у долини Врбаса. У „Journal für Ornithologie“ од Cabanisa ја сам опширно описао (1888.), како сам помоћу њусака од јаја код Винца на Врбасу и претраживањем дупаља у једној старој букви могао да докажем лијегање ове сјеверне птице. 19. јула 1888. купио сам у једног бакалина у Сарајеву (Логавина) два жива још млада гњурца, на којима још бијаше таман цртеж над оком и много паперје по странама. Неколико дана сам држао у себе ове двије птице, које бијаху немирне и немило сикаху. Но како не окусише хране па ни рибе, убих их те их увrстих у земаљски музеј као најбољи доказ, да ова птица овдје лијеже младе.

По причању бакалина, птице потицаху из Високог, са неке узгредне ријечице Босне, гдје их је, вели се, један рибар уловио. 1889. писао ми је опет госп. Е. пл. Домбровски, да је у почетку маја опет опазио пар Mergus merganser-a испод Горажда (објављено у „Schwalbe“ 1889. pag. 243), а надшумар Гешвинд убио је сувише са свијем младо птиче код Вијенца на Врбасу. Даље ми се причало, да је честа лијегалица код Косијерева близу ушћа потоње ријеке, гдје како људи причају лијеже младе нарочито у старијим липама. По свему томе нема дакле сумње, да ову птицу примамљује изванредна богаштина риба у студеним, сјеверу сличним планинским ријекама и њихова тиха често са свијем пуста околица, да се размјерно веома често удомаћи, што у свој средњој Јевропи иначе не чини. Зими се веома често находи на свијем ријекама Босне и врло се често убија, те је тако музеј добио веома много старих и младих примјерака од ове птице и то са цијелог тока ријеке Босне, Дрине и Неретве и т, д. у свему 11 примјерака.

Mergus serrator (Mittlerer Säger), средњи гњурац. Најређи је гњурац у нас. Музеј имаде само два млада примјерка а за друге није ми ништа познато. Концем октобра 1887. убијена је једна женка код Полоја на Сави, коју је на дивљачкој пијаци у Бечу купио г. Роберт пл. Домбровски и препарирану одступио нашем музеју. Други примјерак, такођер ♀, убио сам ја из јата од својих 12 комада 7. новембра 1888. на Миљацки у близини утока њезина. Птице као да бијаху ондје тек од скора и ревно гњураху ловећи рибу.

Mergus albellus (Kleiner Säger), мали гњурац. Појављује се сваке зиме на водама доње Неретве, Хутовог блата, Поповог поља и отален сјеверно на босанским ријекама, а врло често још и на Сави, што доказују 7 примјерака у музеју. Мужјак веома стар и ванредно лијеп послан је из Габеле и Которског (г. Остерман), а г. пл. Редер у Бос. Дубици је убио и послао младог ♂ у врло занимивом пријелазу. Овај гњурац допире највише на сјевер и обично врло рано полази са наших вода. Но ушљед строге студени у 1888. год. дотлен се задржао на Сави, да су се између мрког перја на глави већ показала поједина бијела пера од дивотног руха, а то је степен развитка, који се у збиркама броји међу највеће ријеткости.

* * *

Додатак.

Г. Хуршид Терешински убио је прије десетак година код ријеке Босне на подножју оног брежуљка покрај Ређева, који је обраштен оморикама — једну патку, која би по његовом описивању недвојбено спадала у ред Fuligula rufina. Од онда видјеше ову красну патку само два пута и то год. 1888. госп. натпоручник Сехарс на дбњој Миљацки, а 6. децембра 1889. препаратор Целебор управо на оном мјесту, на којем је г. Хуршид ту патку прије 10 година убио. Увијек се опазио по један осамљен ексемплар. У потоња два случаја умакла је ова особито плашљива патка. Надам се ипак, да ће којем вјештом ловцу послужити срећа, да за музеј добави и ову лијепу животињу.

Izvadak

iz ljetopisa fra Nikole Lašvanina,

(priopćio dr. Ćiro Truhelka).

(Nastavak, vidi I. članak u III. knjizi od god. 1889, strana 77—80).

1697. Porobi princip Eugenio Sarajevo i druga mloga mista niz Bosnu i odvede mlogo roblje i odnese neizrečeno plino i zadad strah svoj Bosni.

1701. Na 10. Marća. Prvi harači počeše se kupit u Hercegovini. Iste godine, na 10. februara, pade oko Mostara mutna kiša s lugom i posli na misec dana mogoše se luga namest po kamenju.

1715. Bosanska vojska i prid njom Mustaj-paša Čelić, Maroški paša, Arnautski paša i kavga sultan tatarski s teškom vojskom odoše, kako govorahu na Zadar; ali se ništo ustaviše pod Sinjom i biše ga sa sve strane i činiše žestoke juriše, al mu ništa ne mogoše, nego pobigoše ob noć brez oružja, zašto tako hoti blažena divica Marija, koja dade Hrvaćanom, da grada Turkom ne dadoše; kako no dadoše malo prvo Vrljiku grad Turkom na viru, al zaludu zašto Hrvaćane pod mač, a žene, dicu i robu u robstvo Turci okrenuše, a samo principove soldate pustiše i o. fra Stipana Gvozdena kapelana. U to vrime porobiše Turci Otok u polju sinjskomu i mlogo roblje izvedoše.

1716. Na 13. Augusta pade snig u Bosni, učini mlogo štete od žita. Iste godine učiniše Turci rat s cesarem i ode veliki vezir strašnom vojskom na Varadin. I dojde cesarova vojska na pomoć gradu i prid njom princip Eugenio, ćeneral Nadažd, princip Aežandro s ostalom gospodom i vojskom nimačkom i madžarskom; koji jedino udriše na Turke i žestoko ih razbiše i otiraše i oteše haznu,[1]) hranu i sve sprave vojničke. Tu pogibe vezir i ostalih Turaka bez broja.

1717. Jula na 20. pade snig u Bosni po planinah. Iste godine na 2. Augusta uze vojska principova Imotski od Turaka. Iste jeseni podside Petraš Zvornik ali nesrićno, zašto ga pod kolino turska puška rani i on ode, ostavi vojsku da bije grad. U isto vrime podsidoše Kranjci Novi i tu biše nimačke vojske i videći, da će lasno grad osvojiti, počeše se o tuji grad prigovarati; Kranjci vele: Banov je grad, a Nimci: Nije, nego cesarov. Najposli Nimci se vratiše, a Kranjci ostaše pod gradom, al u žao čas po se, zašto paša Osman Ćuprilić, koji vladaše Bosnom, posla zapovid i svoje ljude po svoj Bosni, da brže svak ustane na oružje pod izgubljenje glave. I skoči sve malo i golemo. Tko neimadiaše oružja nosaše sikiru ili toljagu; i ode jedan dio s Ćuprilićom dat pomoć Zvorniku, a drugi s Amet alajbegom[2]) Alipašićem k Novomu i jedni i drugi udriše na Kaure i razbiše ih na obadva mista. I govore da izginu na Zvorniku što Kranjaca, što šokaca i upisne vojske okolo 10.000 ljudi. Samih sužanja upisne vojske na jednu hrpu svezanih izsiče Ćuprilić tri stotine i kad to čuh princip Eugenio pisa u Carigrad da toga nije običaja medju vojnici sići svezane ljude i digoše pašu odmah s Bosne i smakoše ga po sve prilike zarad toga. Takodjer pod Novim izginu Hrvata i drugih vojnika oko 8000, a sužanja već tko nije mario mogao je ufatiti, i zato ga se Bošnjaci oslobodiše

---

[1]) Hazna, arapska riječ = blagajnica.

[2]) Alajbeg, turska riječ = pukovnik.

i skupiše opet više od 80000 vojske i pojdoše da robe zemlju principovu, al ih stiže na Kuprisu carev ferman, da se vrate i vratiše se.

1719. Miseca Januara proglasi mir u Bosni Pavo Despotović iz Omiša.

1722. na 22. Marća. Ahmet-paša Alipašić iz Skoplja poče kopati blaga u Rami i kopa do Maja i razkopa jednu veliku glavicu i ne nadje i ode mu t. j. od vilajeta 7600 argata.[1]) Iste godine na 13. Juna, smače Avdulah-paša Salih-pašu Kulenovića, kapetana Bihaćkoga i Sagarčina Sarajliju, koji je bio kadija u Travniku.

1724. Izgori Sarajevo, t. j. u varoši mloge kuće i dućani.

1727. Dodje iz Carigrada šeset i četiri tovara jasprih da se po Bosni pišu sejmeni[2]) na Perzijane i počeše se pisati na 7. Marća i odoše na 2. Aprila i prid njima serašćer Ahmed-paša Alipašić. Odoše zdravo i svak u skupu, ali kad se vratiše, vrlo ih malo zajedno dojde i to bolestno i razbijeno i to ih bog pokara zašto prvo neg pojdoše mlogo po Bosni zla i zuluma počiniše, na ti način da nebijaše Abdulah-paša u travanjskom polju od njih uteko, bi ga na nože raznieli; sa svim tim sav mu ćador razkopaše: daklem, kad tako činiše veziru, šta činjahu siromahu?

1728. Aprila na 7, dojde na Bosnu Ahmet-paša Skopljak, koji se vrati iz Perzije. Ovi za dobit dobar glas kod cara, poče graditi grad u Sarajevu na 1729 s velikim trudom i harčom[3]) od sve Bosne. Iste godine dojde pobigao od cesara maršal Bonavalla i sta sve ove godine u Travniku, i paša mu dava sve što god mu je od potribe bilo i njemu i družini.

1730. Ozgor rečeni gjeneral Bonavalle ode u Sarajevo s pašom i tu se poturči on i njegova dva druga i njemu nadiše ime Ahmed-beg. Po tom toga ode u Carigrad, gdi ga učiniše topčarom i odvede iz Bosne upisano za trista momčadi turske, da ih uči zanata, kako se topovim biju gradovi i kako se isti topovi salivaju. Ali do malo vrimena vratiće se rečeni mladići brez zdravlja i goli brez zanata.

1732. U Fojnici poče kuga a prvo čeljade umri na 20-tog studenoga hrišćansko u varošu a prvo toga na godinu počelo je moriti u Sarajevu, u Jajcu, a kad nasta godina 1732 otrova se sva Bosna. Za upisati koliko ljudi pomri hotilo bi se mnogo karte i vrimena. U Fojnici čeljad se utekoše bogu i svetim njegovim i ne pomri od kuge nego mala i velika petdesetero, sedmero hrišćanske čeljadi a turske hiljadu i dvista. U manastiru razboli se fra Stipan Begović vikar i on to reče kad vidi, da su se fratri pristrašili: Ja ću umriti, ali u manastiru izvan mene neće nitko. I tako bi (. . *Sad nabraja ljetopisac žrtve kuge po raznim manastirima i neka čudesa* . . .)

1734. Na 14-tog listopada dojde ferman iz Carigrada da se pokrije lučevom šimljijom manastir i crkva s. Duha u Fojnici. Bijaše car sultan Mahmud a na Bosni Avdulah-paša i po ruke bega, njegova sina, i po molbi go. Doktura Dominika Caštella iz Zadra pašina ećimbaše.[4]) Al ode mlogo blago i počeše

---

[1]) Argat, od turske riječi i r g a t = nadničar.

[2]) Sejmen, pers. riječ = stražar, vojnik.

[3]) Harč, arapska riječ h a r d ž = trošak.

[4]) Ećimbaša, od ar. r. h e k i m = ljekar, i b a š a t. r. = glavar, dakle glavni ljekar.

majstori tesat japiju[1]) na 18. listopada a dospiše pokrivat na 5. sičnja 1735, Ove iste godine zavadi se fojnički kadiluk s Avdulah-pašinim šilivdarom[2]) koji bijaše zaprečio nemogući više siromaci nadavati blaga koliko nametaše i tu se skupi više od hiljadu ljudi. Kadia Bećir Krivić sakri se a šilivdara malo narod ne kamenova. Najposli ga iztiraše u večer, ne dadoše mu se ni omrsit uz ramazan turski. Iza toga se zavadiše s pašom Visočani i Sarajlije i digoše pašu s Bosne i dojde na njegovo misto Alipaša Ećimović, prošasti vezir, čovik veoma mudar i u vojnički zanat razuman i kripak i po narod dobar.

1736 na 13. Svibnja na kvatri po duhovih poturći se Antun (Bolo) Dovrić iz Fojnice i Stevo iz Sutinske u Fojnici i već ako onako antikrst ne progoni fratre i kršćane tu veće dana ne smide se kršćansko čeljade iz kuće pomolit, zašto s njima idjaše veliko mnoštvo turskih brezposlenjaka s bubnji i sviralom ne samo sokacim varoša nego izpod manastira. Di koga sritu od uha kršćanskoga psuju, pogrdjuju kuće, lupaju, prozore razbijaju: hoćeš se poturčit? viču. Iste godine dojde (nekoliko riječi nečitljive) u Sarajevo iz Carigrada, da se pišu bešlije i sejmeni po Bosni protiva Moskovu i upisavši se ne samo odoše oni, nego jošter četir bosanska alajbega sa svimi zajimi, bezi, spahijam od sviju krajina neferi sve po tri opraviše četvrtoga i ove godine nigdi se ne udriše, nego samo čete idoše, koje kad dobiše, a kadkad izgubiše. Bosanske bešlije porobiše u Karavlaškoj Turskoj neka sela i manastire vlaške, vratiše se tužeć se na glad i na zimu; dohodiše niki od Vlaha na njih na tužbu ali im paša ništa ne učini, zašto se u isto vrime završe nemir s cesarom.

1737. Jula na 14. uvrati se Mulah sarajevski u Fojnicu iz Travnika budući se vratio dojde u manastir s družinom; i ne samo hoda po crkvi nego jošter po dormitoriju gornjem i doljnjem i po fratarskih cellah i fala bogu ništa nam ne uze, kako se bojasmo, niti šta najde, u čemu bi nas mogao okriviti. Ali kako razumismo, sve ovo bi vražtvo tursko, zašto bijahu iznili, da u manastiru ima mlogo oružje i nimački škriljaci, što su fratrom došli iz Kaura, da more raja s Turci lasna biti. I ode u Kreševo, da izvidi kako i u Fojnici al ga u putu stiže glasnik, da brže ide u Sarajevo, zašto veli idu jedni Nimci, t. j. tabor na Ostrovicu, drugi na Banjaluku, treći na Zvornik. A prvo toga Turci pravoga glasa ne imadiahu od rata, premda glasonoše dohodjahu u Travnik paši; ali paša nedadiše od toga govoriti, zašto iz Carigrada ne imadiaše nikakvih sprava, a glasonoše, opet jedan iza drugoga paši govoreći: „Basti gjahur“, to će reći navali nevirnik. I u toj sumlji čini paša doć s Mulom svu gospodu Bosne u Travnik, di učiniše viće, da ako cesar počine rat, svak ima ustat na oružje i kadije, imami, spahije tko god more sablju pasat, ako bi tko ostao, da se ima obisit o vratih svoje kuće; i to zašto od cara neimahu pomoći zašto se bijaše o Moskovu, kako smo ozgor rekli.— Medjuto dojdoše i odoše pašini ljudi po svoj Bosni i digoše sve malo i golemo tkogod može oružje nositi i prid njima glavari i starišine od mistah i Arnauti tu dojdoše i skupi se čudna vojska strahovita. Ova vojska kad se diže s

[1]) Japija, t. r. japi = gragja.

[2]) Silihdar, ar. per. r. silahdar = nosilac oružja.

Ali-pašom Ećimovićem prošastim vezirom iz Travnika i pade na prvom konaku kod karaulah više Travnika, al vode paši ničesova vlaha, što su Turci jurve ufatili . . . . . Tko je uzrok da počeše Nimci rat prvo vrimena? Odgovara (al ne znam il čovik iz vraga il vrag iz čovika) vlah: Gospodo nitko drugo nego vaša raja i prid njom fratri!

Kad to čuje tursko množtvo, sve grknu protiva ucviljenoj raji i fratrim; a paša za ugodit Turkom govori jim: Odite, reče, da se najpri udarimo s Nimci, a kad se vratimo sve ćemo okrenuti pod mač, nabit na kolje, što je mužko do sedam godina, a žensko u robstvo. Oh! žalostna glasa i novine! Ele za taki glas reče ćehaja i posikoše nevirnoga Vlaha. Kad dojde paša s vojskom u Jajce, al mu Turci ufativ vode grofa Šerenša, koji je bio nad sto i dvadeset konjanika i druga dva kapetana, ali brže razbili i stirali Nimce Turci izpod Ostrvice. Prid vojskom od krainah turskih biaše prvo toga paša poslao Osman-bega Alipašića iz Skoplja svoga čaušlar-ćehaju i ne samo poginu ovi nego jošter mlogo Turaka vrsnih a i Kaura malo manje i ostaviv grad odoše, odvukoše topove, i odvedoše oni Turaka a Turci dovedoše njihovih vojnika i za reć svu istinu ne znaše kazati tko je onde bio na komu mejdan osta. Iz Jajca ode paša vojskom na Podrašnicu, gdi staja 15 danah, dok se svrši vojska sa svih strana; a Nimci biju Banjaluku sa dvi strane. S onu stranu Vrbasa biaše veliki tabor, a s ovu to jest od Bosne biaše nekoliko vrsnih rećimentah, dva havan — topa, izašta u grad meću bumbe i tri šibice i tu biaše sprave vojničke i hrane dosta. Medju to Turci misleći s koju će stranu na njih udariti, a dojde im jedan starovirac i reče: Ako ih ne dobijete s ovu stranu, s onu nigda, zašto ih je mlogo. Udilj ga Turci poslušav pojdoše i pridoše riku Vrbas konjici na konjih, pišaci načiniše most od učah i konopah i tako od Podrašnice do Banjaluke nigdi turska vojska ne ide putevim nego sve šumom, nit paša dade ob noć vatre naložit, da ih gjauri nepodpaze, a kad bi u nedilju 4. kolovoza polagano privukoše se k straži, koju privarkom izsikoše, potomtoga udriše iznenada na Nimce, koji sidjaše ter igraše, koji misu slušaše, niki Bogu moljahu, niki ručak spravljahu, niki trpezu sterahu, niki rakiju pijahu, niki se po praznih kućah turskih skitahu; a kad ugledaše Turke, mlogi ne imadoše vrimena oružja uzeti, a koji uzeše junački Turke uzbiše dvakrat, a kad vidi paša, da će izgubiti vojsku poče nagoniti Bošnjake da se biju, ne samo on nego jošter i njegove pašalije; a kad vojska vidi da paša pojde u boj (zašto mu prvo krajišnici ne dadoše u boja da se u boju nebi izgubilo) navališe jedino na one nimačke vojnike i odma jim prikinuše vojničke zaklone i udilj se žestoko izmišaše. Nimci ne mogući sili odoliti dadoše pleća i pobjegoše priko ćuprije, što bijahu učinili priko Vrbasa; u niko doba po nesrići sprži se ćuprija i kad vidiše koji bijahu s ovu stranu vode počeše skakati u vodu i bacati muškete i niki na konjih i pišice preplivaše a niki utonuše; a s one im strane ne dadoše pomoći premda se bacaše iz topovah i pušakah i mloge Turke pobiše. I tu se Turci opet nazad vratiše, a cesarovci zagoneći se i njihove i turske mrtvace svlačiše. A kad bi prid samu noć Turci navališe priko mosta otraga u varoš pod grad gdi biše po kućah i po mećitih cesarovacah, koji pobiše iz pušaka mloge Turke i tako ih noć mrkla zateče. Turci se vratiše u svoj tabor a Nimci bacaše do niko doba

noći na grad topovi i Turci ne znadijahu šta će činiti — a kad bi od nike dobi noći, spremiv se, Nimci odoše, odvukoše topove i sve svoje stvari. One neke topove, što su bili s onu stranu, zašto koji su bili s ovu stranu ostaše Turkom, i odoše daleko od grada tri sahata i onde se vrgoše u naredbu. A kad svanu i Turci ugledaše da ih nije pod gradom, skočiše da jih tiraju i odoše protiva volji pašinoj, navlastito Arnauti i mlogi Bošnjaci i zagrniše se na tabor nimački, al mu ne mogoše ništa, nego jih mlogo pade i rani se mlogo ter se vratiše. U tomu boju i ne zna se s koje strane veće poginu, ili Turaka ili Kaura: ele! kako je bilo i malo zla je bilo. Kad se vratiše Turci izpod Banjaluke od svega mnoštva turskoga malo jih se nahodiše, koji ne pričaše i zlo ne govoraše od raje i od fratara. Do malo vremena ali ide u Kreševo Mehmedpašić iz Korče s osam drugah i nosi od paše burjundiju, da dovede gvardijana fojničkog o. fra Ivan Gabrića, kreševskoga o. fra Tomu Dadića i sutinjskoga o. fra Bonu Benića i nesamo njiha nego sve tkogod se konopom paše. Tada gvardiani za ne pustiti u ruke Turkom fratara i biskupa presv. gosp. fra. Mate Delivića dadoše Turkom mlogo jasprih, a gvardiani odoše s čauši u Busovaču, gdi sritoše pašu, koji idjaše u Sarajevo i onde im ne dadoše izaći prid pašu, nego pušćaše na poruke, da imadu doć u Sarajevo, gdi kad dojdoše, metnuše ih u apst. I tu mlogi skočiše govoreći: Nitko ne diže Nimaca protiva nam nego fratri. S druge strane bog i prijatelji, nedadoše učiniti neprijateljem kako bijahu namislili, to jest razkopat manastire i crkve . . . . . njihovu potvoricu obistiniti, sa svim tim paša uze od fratara mloge jaspre od sve tri manastira. Medju to dojde paši glas, da su Nimci uzeli Niš i da su došli na Užice i posla paša ulake po svoj Bosni, da se opet skupi malo i golemo, tkogod more nositi oružje, jeda bi Nimce smili i nedali jim prići na Višegradu i odoše bajraci na 23 Decembra, al Užicu nemogoše pomoći dati, zašto ga jurve Nimci bijahu osvojili; ali ode turska četa i porobiše Turci svoju raju svu s onu stranu Užica. Nimci dopratiše lipo do pašina čadora čeljad tursku, što bijahu pušćali iz Užica na viru, a paša primi Nimce lipo i dade jim tahin i svoje pratioce, reko jim je mirno opet vratit se do Užica i tu paša posiće prid čadorom kadiju užičkoga zašto je do njega pridao Nimcim grad. Po tom toga ode četa turska i porobi varoš Valjevo, cesarovo misto, odkle dovedoše mlogo roblja. Medjuto dodje glas pravi, da su Nimci ostavili Niš, tvrdi grad i da su opet Turci u njemu sili.

1738. Na 20. veljače odoše Turci opet pod Užice i prid njima Ibrahim paša Alipašić iz Skoplja i uzeše ga na viru. Odpratiše cesarove ljude k Biogradu, a što je bila raja turska izvišaše Turci izsikoše i u robstvo nemilo okrenuše. Iza toga turska iznutarnja vojska obide grad Haršovo u Otoku, cesarovo tvrdo misto, i dojde mu nimačka vojska u pomoć, i razbiše kruto Turke i tu pogibe bagdadski vezir, a sina mu ufatiše i izvan ostalih poginuše tri uštuglije [1]), a lanjske godine usrid lita uzeše Moskovi zajedno s Nimcim Oziu na viru, a kad ih počeše pušćati, to jest Turke iz grada, niki od Bošnjaka, za ukazat svoje junačtvo, trgnuv sablju poče sići Moskovite, al u zao čas po se, zašto Moskovi, koje bijahu pušćali opet vratiše, a koji bijahu u

[1]) Učtuglije t. r. = vojskovogje od tri konjska repa (zastava).

gradu, one ustaviše, i što bijaše sebične vojske ono okrenuše pod mač, a svu gospodu od Bosne okrenuše u sužanjstvo i toliko gospode bosanske po izboru upade u sužanjstvo, da toliko nije nigda.

1738 miseca Jula ode Ali-paša bosanski i tri arnautske paše i Ibrahim-paša Skopljak i Kulenović s ostalim pašam, bezi, alajbezi, zajimi, spahije, baše i sejmeni i neferi od sve Bosne i pridoše kod Novoga učiniv ćupriju Unu i udriše na Banovinu. Jedna četa udari na palanku, koja se zove Pedalj, gdi iz palanke kauri oboriše žestoki oganj, gdi izginu mlogo Turaka, odtlen se vratiše pod Zrinj al mu ništa ne mogahu učiniti, bi ga nikoliko dana pak posla po veliki top u Novi. I biahu ga povukli, al dojde naredba od paše, da ga vrate natrag, zašto mu dojdoše nikakovi glasnici i vrati se paša sa svom vojskom a Zrinj ostavi; a prvo toga ode velika četa opet pod Pedalj i drugu palanku, koja se zove Lakat i našavši jih prazne paša bijaše postavio sejmene da jih paze, a kad se vrati paša, vratiše se i sejmeni ostavivši obadve palanke. Turci priodeći pod Novim Unu priko mosta, što su učinili puče most i potonu konja turskih i nekoliko Turaka, a kad pridoše u svoju zemlju najdoše tri hiljade i šest stotina Tatara, što biše došli paši u pomoć. I ne samo pušća njih nego još ono 40 hiljade vojske u Kneževo polje, gdi nikoliko čeljadi zarobiše, ali izginuše gore, nego pod Zrinjem i Pedljom; poginu i Kaurah, ali veće poginu Turakah, Arnautah i Tatarah, ne samo poginu, nego ih Kauri nikoliko odagnaše živi. Zagroziše se Turci na Dubicu, da ju popale, ali se Dubičani vitežki obraniše i Turke odbiše. Nedoma Dubice udariše Turci na jedan čardak u komu biše straža i vazdan se na njeg nagoniše, a kad bi prid noć, stražani se pridadoše na viru. Dojde glas, da su Turci uzeli Harševo i da ga izda jedan gjeneral, koji vlada u njemu i da se poturčio i da su mu Turci nadili ime Muhamed-beg. I činiše Turci veselje veliko po svoj Bosni.

Iste jeseni ide Ibraim paša s velikom četom da robi Liku, ali neporobi nego izginu mlogo Turaka i Tatarah; a druga vojska ode pod Raču palanku na skeli, al još ništa učinit nemogahu nego se vratiše. Iste godine misica Prosinca i u dva puta Ličani porobiše Livanjsko polje, a prvo toga porobiše Unac kod Grahova, pače i Grahovo kod Glamoča.

Iste godine misica Studenoga bijaše u Fojnici eminom iz Sarajeva Nehter Osmanov sin, koji budući otišo u Sarajevo, a ostavio svoje momče, rodom Arnautče, koje najde se zaklano, a druge u kući, i po kući nebiše štete učinjeno, zato dojdoše pašini čauši i vrgoše u apst gvardijana fojničkoga, i sve mahalbaše od kršćanah; biše gvardijan O. f. Ivan Gabrić i hotijahu metnuti na muke, al se ob noć skoći sve malo i golemo vikat i plakat isprid hana i tu svu noć žene s dicom vatru ložiše. Medjuto kadija zapovidi da se na muke ne meću i ne metnuše, al uzeše jasprih Mubašir zaiska od džematlija Turaka od varošana kršćana i od gvardiana katila a oni za njega neznadiahu; tad od njih zaiska pet kesa jasprih i smiri se na dvi. Onda okrenu Emin govoriti, da mu je poginulo deset kesa jasprih, pak spusti na osam, pak na pet, pak na jednu, a kad im donesoše čakmeče[1]) na mešćemu, pita ga kadija: gdi ti je ključ od nje? A on odgovori: ostao je kod momka, koji je zaklan. Onda mu

[1]) Čakmeče, čekmedže = škrinjica.

mubašir: luda glavo, a zašto kod ditce ostavljaš toliko blago? Al kad odbiše, al nejma u njoj ni jaspre nego tevten i dvi nele (?), a pak i on izpovidi isti, da nije ništa bilo.

Medjuto čini čauš dovesti iz sindžira u han Ivana Mandičina i Čoču sina Nikole Agatića, koje držahu u sindžiru koliko da znadiahu za ti poso i udriše prvomu više od 300 štapah a drugomu oko dvaest, kojeg videć da neumije ni plakati pustiše govoreći: Budala je! Izajde za njih vas varoš, a za varoš i za gvardiana sav džemat i dadoše čaušu hiljadu groša, a Emimu dvista, protiv dicu, čauše odoše, koji bijaše jedanajst, a prvo toga svega odvede Duran ciganin momak Eminov Mandu Mijata Vrljkoviča ženu. Mijat poče iskat ženu od Emina i na njega ode u Travnik paši. Paša ga oglobi i zato za osvetu po svu priliku bi poso Eminov zaklati momče, a ciganin i Manda oglasiše se u Splitu.

1739 na 28. Marća u večer, u oči Uskrsa; ima u Fojnici golemo vrilo, zove se Sćona i ovu vodu tko pije govore, da od nje gušavi (koje proteče kakonu krvavo i po njemu se ufati kakono krvav skorup) nemogoše ga ljudi piti za niko vrime i premda tada biše vrime kišno, sa svim tim rika, što teče iz planine bijaše bistra, a rečeno vrilo teče iz litice, biaše vele mutno. Istoga misica i godine sutradan u večer u niko doba noći od sivera ukaza se nebo veoma krvavo na ti način, da tkogod vidi začudi se.

Miseca Veljače dojde u Travnik tri konja zlatnih jasprih da se pišu sejmeni i otvoriše se barjaci na početku lačka i svakomu sejmenu dadoše plaće po dvadeset i dva groša i to brez zahire za tri miseca. Iste godine na početku miseca Svibnja izide paša svom ordijom iz Travnika u polje, zašto mu se ne pristoji stat u kućah u vrime rata i dovedoše mu Turci svezana Pavla Pilaševića iz Kotora, koji se je bio upiso iste godine u sejmene, pak pobigo od buljuk-baše, zašto mu je dao malo plaće i minje hrane i šnjim niki starovirac i zato ih Turci obmetnuše, da su izdajnici i kako reko, dovedoše paši, koji poče govorit jim: Poturčite se, da Vam oprostim. Pavlov drug Hrkač od prve riče poturči se i zataja Hristusa, a Pavao reče: Neću! — Odvedoše ga Turci u sindžir. Za tri dni nagovaraše da se poturči, on, tvrd u viri pravoj katoličanskoj nekti zatajiti istoga Isukrsta, zato zapovidi paša, zapovidi krvliji, da mu odsiče glavu, i odsiče.

Do nikoliko dana idući isti paša na konju na špaš, što Turci reku binjiš i ugleda Pavlovo tilo bilo kakono snig. Zapovidi i ukopaše ga kršćani, a do ovog vrimina ne dadiaše nikakovog kopat koga bi posikli od sužanjah i to Pavlu dopusti Isukrst, da ga psi i ptice ne izidu, za što Boga ne zataja.

Iste godine Alipaša skova u Fojnici i u Kreševu mloga velika sidra, kako no ona velika na morskih brodovih, i rekoše, da će od njih činiti ćupriju priko Save. Po tom toga diže sve spahije, baše i nefere i ode priko Žepča put Šabca i povuče topove i pusti glas, da će bit Šabac. Ali ne htiše nego jer jim zapovidi odoše pod Biograd, zašto prvo toga bijahu izašli Nimci daleko od Biograda tri ure hoda, da se s Turci potuku, ali s malom pameću, zašto idjahu bez naredbe konjanici naprid a pišaci daleko za njima. To Turkom bi dokazano, koji jim zasidoše i tu se mloga krv proli s obi strane i mlogi vrli ljudi padoše, jedni i drugi i doisto bi Nimci sasvim izgubili, da

nebiše prispio Hildburdaus i tako se vrati cesarova vojska Biogradu, a Turci za njima. To se Nimci poplašiše da Turci ne pridu Dunava i ne odu u Banat pod Temišvar, zašto se Biogradu ne bojahu. Ali vezir okrenu žestoko bit Biograd. Nimci budući prišli s onu stranu Dunava, gdi najdoše oko tri hiljada Turaka, koje s velikom krvju gori rečeni princip razbi, nemogahu dati pomoći gradu, a bosanski paša od gori rečenih sidara poče gradit ćupriju priko Save. Kad to vidiše s Biograda, baciše nikoliko topova, kojih padahu zrna blizu ćuprije i tako osta ne svršena. Medjuto Turci dovedoše veziru sina jednoga gjenerala i Barnjakovića.

Videći gjeneralisim od cesarske vojske, da se zlo peri, prvo zašto mu kuga biše i u vilajetu i u vojsci, drugo za što mlogi biahu izdajice, treće ..... biše i grada se ostat nektiaše, obeća Turkom dat grad i da se učini mir s ovim ugovorom: da razori što je iznova učinio i za veću tvrdjav od ugovora pustiše Turke u donji grad, a Nimci počeše tubiti i ovit grad i rekoše, da će izić u gornji grad o Martinju dne, u drugu ruku o Jurjevu došaste godine.

U ovo vrime Ibraim-paša skupi tešku četu od svih krajinah i ode da robi Liku, gdi ga Ličani dočekaše i razbiše i da biše više Ličanah po sve prilike nebi ni jedan Turčin uteko.

Iste godine miseca Septembra na 14. još nebudući Alipaša došo izpod Biograda, dojde naredba muselimu sarajevskom i pušća sve sužnje, koji se u gradu nahodjahu, medju kojimi biaše i grof Šereni i druga dva kapetana i Turci jim pokrojiše haljine, kako se komu pristoji, i dopratiše jih do Biograda s velikim poštenjem.

(Nastaviće se.)

Različito. — Различито.

Стара хамајлија из Лијевна.

Добротом госп. Марка Нанија, управитеља трговачке школе у Лијевну стекао је земаљски музеј стародревну хамајлију, коју је неки сељак, копајући своју њиву, нашао и продао г. Мати Тадићу, кујунџији у Лијевну а овај је опет уручио г. Нанију за зем. музеј. Хамајлија добро је сачувана не само у спољашњем филигранском оквиру од сребра, него и у слици изрезаној у дрву, која приказује крштење Исуса у Јордану. И ако је филигранска радња доста покрупна, може се ипак рећи, да је производ вјештијег кујунџије; резбарија пак управо је дотјерана, особито кад се узме, да је дотични мајстор имао на веома маленом простору приказати тај лик.

У премјеру мјери хамајлије 36 мм., дебљина јој је 7, дотично 15 мм.

К. Х.

O smrti Stjepana Tomaševića, zadnjeg kralja bosanskoga.

Mnogi historici bilježe da je Stjepan Toma predzadnji kralj bosanski, stupio u zaštitu sultan Fatih-Mehmeda pod uslovom, da plaća danak, kao što se na ugovoru obvezao, pošto je bio mir utanačen. Poslije smrti Stjepana Tome posla sultan jednoga čauša k njegovome sinu Stjepanu Tomaševiću s fermanom, da zatraži danak i u Carigrad ga donese. Došavši čauš u Jajce primi ga kralj u audijenciju. Kad mu čauš pokaza ferman i razloži, zašto je došao, kralj ni pet ni šest baci ferman pod noge, a čauša vrati, zagrozivši mu se smrću.

Tada još čuvaše granicu bosansku turska vojska pod vrhovnim zapovjednikom Alibegom, sinom Mihajlovim. Ovaj je prije toga više puta javio sultanu, da slabo stoje prilike u Bosni, jer na granici češće da se pokazuje razmirje. Ali kada sultanu stiže još i vijest, šta se je s njegovim poslanikom dogodilo, užasno se razjari.

Sultan Fatih-Mehmed, da na bojnom polju svijetu pokaže svoju čast i ponos, u proljeće god. 1463. (867). krenu s vojskom iz Uščupa prama Bosni, te u kratko vrijeme stiže pod Jajce.

Poslije trodnevnoga opsijedanja predade se grad sultanu na milost i nemilost. Za nekoliko dana, pošto se lijepo odmori u Jajcu, veći dio vojske opremi na Ključ, gdje bijaše Tomašević utočište našao, stavivši joj na čelo Mahmud-pašu.

Čim Mahmud-paša stiže pod Ključ, započe ga rušiti sa sve četiri strane. Kralj kada se vidje u nevolji, da ne će moći odoljeti tolikoj sili, odluči predati se Mahmud-paši, ako mu sultan oprosti, što je prekršio ugovor. Mahmud-paša, kad bi obaviješćen o predaji, taj mu se slučaj iz političkoga gledišta svidje, pa primi i kralja i nećaka mu sebi pod zaštitu.

Kad se Mahmud-paša sa sultan Fatihom sastade, izjavi mu, da je svakako moguće bilo zauzeti grad, ali budući mu je kralj ponudio predaju, ako mu oprosti prekršaj ugovora, da nije ponude uskratio. Za to dobi veliki ukor od sultana. Na to se sultan Fatih obrati na šejh-ul-islama, da on odredi, kako da postupa s kraljem, koji mu se već jednom iznevjerio i obatalio ugovor.

Tadašnji Šejh-ul-islam Šejhi Ali Bestanija[1]) izdade fetvu, da se bosanski kralj Stjepan Tomašević ubije, a njegova država, t. j. Bosna, podvrgne osmanlijskome carstvu. Ovo se i izvede. Nije daleko od pameti, da je sultan Fatih, misleći u sebi, da se susjedni vladari zbog smrti Tomaševićeve ne bi na nj digli, nije dao maha da se o toj vijesti pogovara i raspravlja, te zapovijedi da se odmah gore navedena fetva od riječi do riječi ukleše na gradskim vratima od Jajca.

Pripovijeda se, da je od onda pa sve do zadnjijeh ratova u drugoj polovici devetnaestoga stoljeća ta fetva stajala uklesana više vrata. Pa i sada se vidi na ruševinama vrata, da je nekad bila, ali sada je već nema. Fetva, po kojoj je na smrt osugjen zadnji bosanski kralj Stjepan Tomašević, bivši vrlo interesantna, žalibože niti je zabilježena u „Tadžut-tevarihu“ niti u „Mir-ati

---

[1]) Ali Bestanija svojom je rukom kralja posjekao. Pripovijeda se, da je Ali Bestanija bio malog boja, te je stoga morao poskočiti, da kralju glavu odsiječe.

ćajinatu“ — niti u drugim historijama, koje o Bosni pišu, nego je iz usta u usta prenešena. No pošto je i sada u ponosnoj Bosni i junačkoj Hercegovini mnogi vrijedni i čestiti ljudi doslovce na pamet znaju, i ja je evo ovdje bilježim originalno po čuvenju:

المؤمن لايلدغ من جحر مرتين

t. j. Elmuminu la juldegu min džuhrin merretejni. (Muslim ne da se prevariti, da ga dva puta ujede zmija iz jedne rupe).

Osmanlijski historici [1]) tvrde, da je sultan Fatih Mahmud-pašu silno ukorio mjesto da ga nagradi, što je primio Tomaševića pod rečenim uslovima u zaštitu, a drugi historici tvrde, da je protiv čovječijeg karaktera izrekao smrtnu osudu zadnjem bosanskom kralju. Ali u pogledu fetve i historije ovog dogagjaja, dok nije dobro promislio o svim pošljedicima po zakonu, nije iz nečovještva i okrutnosti sultan osudio na smrt kralja, nego po fetvi i svojoj savjesti. Nad kraljem, koji je već bio jednom pod njegovim okriljem, pa prekršio ugovor i poremetio mir, izvršio je osudu kao što fetva iziskuje.

Ibrahim-beg Bašagić.

O postanku „Радобоље“ и њезиног имена.

Рјечица „Радобоља“ права је срећа за Мостар и за ужу његову околицу. Колико је Неретва бескорисна, она је за толико два пут корисниja.

Прије него што ће се салити у Неретву, она троструку корист издаде Мостару и његовој ужој околини. Прва је корист, што бујно натапа мостарска поља и башче, друга што тјера воденице а трећа је корист, што се од најновијега времена металним и дубоким аквадуктима по цијелом Мостару развађа њезина вода.

Колико је она мила сиромашнијим житељима Мостара и около Мостара, показује нам и ова врло лијепа прича.

Још у старо вријеме била је по цијелом широкоме свијету настала велика суша. Све ријеке по свој земљи биле су пресушиле. Људи и хајван скапавали су по путовима од силне жеђи и врућине. Жита и све остале мливе (све врсте усјева) биле су припланула да од њих није више било ни гласа ни трага. Над тим божијим бичем народ се скаменьивао, као црна кукавица и молио Бога да га на час прије од тога покарања избави. Вруће и побожне молитве свиде се Богу и он пошаље анђела, да њима једином (оним којим Радобоља користи) даде воде а више никоме, јер је хтио да и надаље остане суша и жега по свеколиком свијету, док се год људи не обрате и не побољшају. По заповиједи божијој, анђео сиђе на земљу и удари златним штапом у једну пећину, и одмах вода протече. Свијет навели хрпимице, да се окријепи и да напоји марву. Ко би год долазио, анђео би га, који је са златном шипком стајао на камену, опоменуо, нека се пожури, говорећи: „Ради боље!“ (брзо). Један између свијета упитаће анђела: „За што, да тако хитимо, божији

---

[1]) Hodža Zade: „Tadžut tevari“.
„Mir'-ati ćajinat“.
Naim Effendi „Naima“.

анђеле?“ Анђео му одговори, да ће опет ударити штапом, да пресуши вода. На то вас народ попада ничице на земљу и стане се молити Богу, да то не буде. Бог им услиши молитву и тако вода не престаде тећи. А од анђеловог „Ради боље“, остане и име ријеци „Радобоља“. Припоменућемо још, да је врело „Радобоље“ веома пријатно и натурално, а још је много љепше било, док није вила умјетница своју руку у њ' унијела. У самом врелу има гола голцата, кô од мајке рођена вила, те се ервакат (у свако доба) купље. Људи су је виђали у старо вријеме, гдје овако пред сабах изиђе, па сједи на камену, а кад сунце гране, онда опет умакне у врело.

Иван Зовко.

O postanku Karagjoz-begove džamije u Mostaru.

„Zaklela se kaduna Fatima:
Da će gradit' sahat u Mostaru,
Da se čuje po svemu Mostaru,
Po Mostaru i oko Mostara, —
I još da će džamiju sagradit'
Baš na sr'jedi šeherli-Mostara,
Da je takih i u cara malo.
Što je rek'a, to je učinila:
Sagradila sahat u Mostaru
I džamiju na sr'jedi Mostara.
To se čudo i do cara čulo“.[1])

Prije nego što ću poći god. 1887. u Sarajevo, da ondje pohadjam preparandiju, naumih jedne kiševite večeri otići do ovdašnjeg vrlo zaslužnog učitelja onoga vremena, g. Emila Woske, koga i sada Mostarci, inače tankoćutni kritici, hvale i uzvisuju radi njegova energična zauzimanja za napredak škole i prosvjete, da ga nešto upitam za savjet. Te noći bio je pravi karamluk (veliki mrak). Prsta pred sobom nijesi mogao vidjeti, bilo je tamam, kao u rogu. Nijesam vala, da rekneš bio udaljen ni trideset koračaja od škole, gdje je rečeni gospodin u isto vrijeme stanovao kao upravitelj, kad al na jedan put obasu me tolika svjetlost, Allah bir (Bog je jedan) mišljah, ostadoh slijep. Nijesam se od toga straha još bio ni oporavio, kad — majka ti žalosna — puče negdje grom u blizini, — kano ti božije vrijeme. U onom strahu i zabuni pokupih se brže bolje i odjurih kući kô šilo i ne otišavši te večeri do gosp. upravitelja. Sjutradan zborilo se već po Mostaru megju prostom svjetinom, kako je puklo vrijeme (grom) u Karagjoz-begovu džamiju, te joj odvalilo alem (onaj šiljak na vrh munare) i kako je bio šejtan (gjavo) na alemu, pa se Bogu rugao, za to da je i grom pukao. Već tada napisao sam bio ovu crticu, u nakani elbet (ako Bog dâ) da je, kad li, tad li štampam, i u opće napisah sve, što sam čuo u narodu pripovijedati o postanku ovog zaista arhitektonskog urnek-(remek) djela t j. o postanku ove velebne džamije. O njoj se različno pripovijeda. Kršćani drukčije, hrišćani drukčije, a turci drukčije. [2])

---

[1]) Ostali dio pjesne, što se nalazi u mojoj zbirci, bavi se jedino udajom same kadune (gospogje), za to sam ga ovdje izostavio, jer se ne tiče stvari, o kojoj govorim.

[2]) Ovijem se imenima prije zvahu šljedbenici zapada, istoka i islama, za to je ovdje i pisano malim slovom „turci“, jer to se po narodnu razumijeva kao šljedbenici, koji Muhamedovoj vjeri pripadaju. S toga svagdje, gdje bude pisano „turci“ malim početnim slovom, to je znak da se misli vjera a ne narod, koga u istinu ima.

Kršćani kažu, da je tu bila nekoć crkva, pa kad je Bosna fet učinjena (zauzeta od Turaka), onda su oni od nje napravili džamiju, a od zvonika munaru. Kad su oni orili (rušili) crkvu, u jedan čas poleti slika sv. Mihovila arkangjela sa oltara, koji je bio istom posvećen i uleti, kao munja, u jedan dolaf, za kojim se odmah vrata od dolafa zatvore, tako da se više nikad ne mogu otvoriti bez božijeg dopuštenja. Turci su poslije i silom i milom htjeli otvoriti taj dolaf, te su same fratre silili, da oni, pošto je to njihov sveti, otvore taj dolaf. No fratri toga nijesu htjeli učiniti, za to su mnogi i bili skresani na peče (rasječeni) i preko špilja bačeni u Neretvu. I taj dolaf ni dan danas nije otvoren, niti će se dotle moći otvoriti, dok se opet džamija ne pretvori u crkvu, onda će istom iz dolafa izići sveti Mihovil. Kad su tako turci razorili crkvu i napravili džamiju, odmah je došao vrag i zavrgao ljuljajku u jednome kubetu, te se ne prestano od dragosti ljulja, što su turci razorili crkvu, a namještili džamiju. Pa kad je Austrija došla, kažu da je hotijo pobjeći, jer se obojao, da opet ne namjeste kršćani crkvu od džamije.

A sad da vidimo, šta pričaju hrišćani. Oni kažu, da je to bila njihova crkva i uza nju veliki manastir, u kojem je bilo sila kalugjera i da su sve te kalugjere i starca igumana turci rasjekli na crkovnim vratima. Pošto se je svaku noć nešto u gluho doba prikazivalo u manastiru, to ga turci iz temelja razvale, a od crkve naprave džamiju.

No svega toga turci ne poznaju. Oni vele, da je i sahat kulu i ovu džamiju sagradila neka Kadun-Fatima, a njezina prijateljica, Šarića kaduna, da je sazidala Šarića džamiju na dno Mostara. A znate li, za što je sazidala Kadun-Fatima sahat kulu i Karagjoz-begovu džamiju? Evo za što. Ona je išla svakome uzungjer (u suporac, u prkos; riječ „uzungjer“ i dandanas se čuje, kad ko kome stane ići u suporac, te mu se uvijek ona prišije: „kome ti ideš uzungjer?“) a bila je plaho bogata. Još i sada sav onaj kraj od Mostara, pa sve do blizu Konjica, neki stariji ljudi zovu „Uzungjerovina“ i vele, da se je taj kraj za to prozvao, jer je bio Kadun-Fatimin, koja je uvijek išla svakome uzungjer.

Jedan put joj vila kaže, da će je Bog ašer učiniti (uništiti) za taj njezin grijeh, ako ne namjesti sahat kulu i džamiju. Ona vilu posluša i to obadvoje namjesti, te se je poslije udala za najprvog carskog valiju i dozvala se tobe (popravila).

Ivan Zovko.

Дарови зем. музеју.

Радујемо се, што опет можемо донијети списак знатнијих дарова, који стигоше земаљском музеју.

Госп. управитељ правосудног одјељења Адалберт Ангер даровао је лијепу збирку старих новаца, свега 80 ком. (49 сребрна, 13 бакрена, 5 бронцана).

Изузевши неколико њих сви су скоро добро сачувани римски ексемплари, те је музеј тиме добио врло лијепи прираст. Особито ваља споменути сребрни новац бугарски Јоана Срацимира, затим среб. новац Руднички деспота Ђорђа и славонски новац краља Николе Илочког.

Госп. Едуард Хоровиц, окр. предстојник у Травнику оловну плочицу са римског диптиха, уријешену симболичним релиефима. Тај лијепи комад, који потиче из добе око III-ћег вијека послије Исуса, нађен је у градини код Халапића (кот. Гламоч), одакле су и она два већ приопћена гламочка натписа. Тамошња римска рушевина добива све веће занимање. Ми ћемо ту плочу доскора у слици приопћити.

Госп. Занковић, кот. предсдојник у Кладњу:

1 златни новчић Ael. Julia Junia,

1 сребрни новчић кнеза Лентула,

1 сребрни новчић деспота Ђорђа, жалибоже сломљен, нађен под стећком.

11 ком. новаца из новијега времена, за тим минералне троске и 2 чавла из богумилског гроба.

Госп. Колаковић, начелник у Благају, 1 бронцани новац, C, Cassius Celer и 2 бакрена.

Госп. Рикер, оружнички стражмештар у Какањ Добоју: 1 сребрни новац Antonina.

Госп. Ибрахим-бег Карабеговић у Бишћу:

1 ср. новац Commoda,

14 новијих сребрних новаца,

3 бакрена новца.

Госп. Марко Кулиер, упр. испоставе у Посушју: 1 сребрни новац Марије Терезије 1744.

Госп. Петар Мирковић, учитељ у Бишћу: 1 сребрни новац славонски, 5 новија сребрна новца, 1 бакрени новац Gratiana, 1 Valentinianus, 1 Licinius, 1 Constantius и 12 слабо ушчуваних.

Надлугар госп. Бек у Коњицу већи број овоземних лепирова и буба.

Госп. оружнички стражмештар Томо Драгичевић, Бос. Рача, 2 комада врло добро сачуваних јеленских рогова.

Учитељ православне богословије у Рељеву г. Владимир Ђорђевић колекцију лепидоптера.

Управитељ поште у Фојници госп. Јуд, један комад Pastor roseus (Rosenstaar) и збирку буба.

Управитељ испоставе у Посушју г. Мато Кулиер, једног Myoxus nitela (Gartenschläfer), по једну бијелу свраку и чавку (part. alb.).

Окружни мјерник госп. Рибарић више окамењених животиња, међу осталим једног врло лијепог Cephalopoda из околине хана Булога.

Ц. и кр. надпоручник Seehars у Сарајеву једну патку (Clangula glancion, Schellente).

Г. Спрингер у Зеници једног Oedicnemus crepitans-a (Triel, Dickkopf).

Г. управитељ правосудног одјељења Адалберт Ангер, 22 комада минерала из Србије, Ческе и Мађарске, међу овима има неколико брушених камена; 14 комада окамењених биљака и животиња из Србије и Ческе; 1 метеорит из Ртања код Алексинца у Србији.

Г. мјернички пристав Хуго Једличка у Мостару: 2 окамењена спужа, нађена на Прењу код Домановића; једно гвожђе од старинског плуга, нађено код Добричевића у коњичком котару, мали бронцани комад из Берберовића код Буне, близу Мостара; збирку римског и предисторијског цријеповља са утврде код Кичина покрај Буне.

Г. Ворличек рударски перовођа у Сарајеву: цријеповља од посуђа из предисторијске насеобине код Тарчина.

Г. цивилни доглавник Хуго барун Кучера — римску циглу за патос из Илиџе крај Сарајева.

Дарователима срдачно благодаримо.

Najnovija književna izdanja. — Најновија књижевна издања.

Einige Bemerkungen über die Ueberreste der Petschenegen und Kumanen, sowie über die Völkerschaften der sogenannten Gagauzi und Surgući im heutigen Bulgarien. Von Dr. Const. Jireček. Prag 1889. Sonderabdruck. S. 30. (Неколико примједаба о останцима Печенега и Кумана, као и о народима такозваних Гагауза и Сургуча у данашњој Бугарској. Од дра Конст. Јиречека.)

Под овијем насловом штампана је језгровита студија славнога писца хисторије Бугара, дра Конст. Јиречека. Он се додуше махом занима источном половином балканског полуострва па и сада пише велико дјело о хисторији бугарског, византијског, понтског и малвазијског подручја, но стекао је великих заслуга и рјешењем неколиких занимивих питања из српске, босанске и далматинске прошлости. Нарочито су темељна за сва времена његова дјела о мајданима Босне и Србије, као и о трговинским друмовина средњега вијека.

У источно-јевропској повијести је без сумње подручје балканског полуострва најзанимивије и може се рећи најмање прокучено. Тешко је прокучити ове тако шарене, етнографски разноврсно раздијељене народе и земље с тога, што немамо подробних радова. Дојако се писала већином само хисторија појединих епока или већих држава. Све се схваћало по главним хисторичким моментима. Међу тијем ријетко би се довољно прокучивали малешни а често тако важни детаљи. И ако балканско полуострво ушљед географичких и земљишних прилика имаде одијељен положај и неудесан за концентрирање, ипак се не може писати повјесница појединих држава не познавајући хисторије онијех осталијех. Поједине појаве се познављају на свјема пољима полуострва а нарочито се не може прокучити босанска повијест непознавајући тачно бугарске. Спомињемо н. пр. богумилство, које би остало загонетно не познавајући му бугарског поријекла. И турска окупација истиче нам разне дотицаје између босанских и бугарских прилика.

И предмет најновије студије г. Јиречека може да даде драгоцјених напутака прокучитељу босанске повијести. Расправа г. Јиречека драгоцјена је за нас поврх свега нарочито због метода: он за своје испитивање употребљује називе мјестâ, који сами чувају старија народска имена. У бо-

санској номенклатури је још закопано големо благо, о чему се писац ових редака и сâм увјерио, и за наше прокучивање хисторије било би веома значајно, кад би се то благо разложном етимологијом ископало. Додуше је велика истина у Гетеовим ријечима:

„Wir wissen die Dinge zu benennen
und glauben am Namen sie zu kennen,
wer tiefer sieht, gesteht es frei,
es bleibt stets was anonym dabei“,

међутијем мјештанска су имена често једине зубље, које у неколико расвјетљују хисторичку тмину. Спомен на некад тако силан турски номадски народ Печенега (грчки: Πατζινάκαι, Πατζινακῖται, слов. Pečenĕzi [Sing. Pečenĕg], мађ. Besenyö, арап. Badźnak, латински у Угарској Bisseni, код Линтованда: Pizenaci, код Albertusa Aquensisa Pincenarii, код осталијех крстоносаца Pinzinaci, Pincennates, код Ото пл. Фрајзинга Pecenati) одржао се у Бугарској и Србији још до данас и то на угарском земљишту између Мехадије и Оршове имаде румуњско село Печенешка. У средњем вијеку бјеше таквијех имена још више. У једној повељи, којом српски краљ, доцнији цар Стефан Душан потврђује стара добра и нова дарује богородичину манастиру Трескавица код Прилипа, при описивању међа добара у области Пролога у подручју Вардаревих врела спомиње се „Печенешки пут“, који води у мјесто Обрьшањ (до путĕ печенĕшка, што иде у Обрьшањ, Гласник VIII. 375.) И у Босни имаде — вели др. Јиречек — сеоско име Печенци у котару ливањском, но то се не може поуздано потегнути од Печенега. Овдје примјечујемо, да у Босни у јајачком котару имаде мјесто: Бешњево те у том облику слично је мађарском именовању: besnyö. Као што је познато, Јајце је дуж два стољећа било угарска крајишка бановина и посада се састојала, као у опште у угарским крајишким мјестима, већином од сикуљских и печенешких чета. Врло је занимиво, што г. др. Јиречек спомиње о туранском типу у лицу на врелима Видиме и Ружице, што се може да доведе у свезу с колонијама Печенега.

Много више су утицали пошљедници Печенега, такођер турски Комани, који се зваху руски Половци, мађарски Kúnok или Palóczok, старонѣмачки Falwen, старопољски и старочески Плавци. Називаху се такођер и Усен-и. Куманијом се називаху и Молдавска и Велика Влашка. Из годишњака Доминиканаца познато је, да се кршћанство већ у XIII. стољећу укоријенило међу Куманцима и да су ове кршћанске Куманце исто као некад и Мађаре Турцима називали. Према томе је дотицај балканских народа с турско-туранским племенима много старији, но што се обично мисли, те се не може посумњати у то, да је мијешање туранских народа с Бугарословенима на источном дијелу балканског полуострва скоро стално било, а у другој половици XIII. стољећа владала је кроза три нараштаја куманска династија Тертери. Занимиво је, да је куманski главар Елтимир у Бугарској имао исто име као и Олдамур, истодобни куманski владар у Угарској. Овом приликом не може ми се на ино а да не споменем имена славнога Николе Алтомана (1371.) у Зети, чије име такођер не звони са свијем словенски. Трагови су Куманаца на полуострву у мјештан-

ским називима чешћи но трагови Печенега: Комани — те и Кумановци, дијелови општине Пѣрша у котару Дрзаново у Трново-Балкану, Куманица село у кориту Софије и у ужичком округу у Србији, Куманово варош у сјеверној Македонији и село код Пирота, Куманичево три села, једно у подручју Тиквеша у близини жељезне капије у Вардара, друго код Касторије а треће (Ком-) у Родопу код Неврокопа, Куманичово погранични камен у Средњој Гори код Панађуришта, Коман село код Кајларија у јужној Македонији (Кумана у Bartha: Reise durch die europäische Türkei. Стр 160 примј.) итд. Постоји и лично име Куман, Куманов. Језичних остатака у старијим биљешкама нема.

У Босни немамо изравних трагова за Куманце, јер мјештанска имена: Куношићи котар Високо, Куновац котар Градачац, Куново котар фочански само су аналогна а нијесу идентична. Имаде и мјесто Плавузи у котару коњичком, које спомиње на Половце, али би било одвећ смионо сматрати аналогије за извјесне излазне тачке.

Веома је занимив одсјек о Гагаузима (Gaga uz), фанатичном хришћанском, но са свијем турском племену у Бугарској, близу Варне, које је веома давно прије турске окупације похришћанено и хришћанству вјерно остало. Ови Гагаузи станују и у Добруџи и по племену су сродни Сургузима око Једрена.

Поводом ове штудије слободни смо да упозоримо наше турске језикословце на дотично богато градиво у Босни и мислимо, да би се могло разјаснити и ријешити понеко питање, које досад још није испитано.

Људ. Талоци.

Отчетъ о научныхъ занятіяхъ за границею въ лѣтнее вакаціонное время 1888 г. орд. проф. императорскаго варшавскаго университета І. Первольфа. — Варшава, типографія К. Козалевскаго, королевская Nr. 29. 1889.

J. Pervolf. Otčetъ o naučnыhъ zanjatijahъ za graniceju vъ lêtneje vakacionnoje vremja 1888 g. Varšava 1889. str. 71.

Pod ovijem je naslovom izdao dr. Josip Pervolf, rodom Čeh a zvanjem profesor slavenske povijesti pri carskom sveučilištu varšavskom, izvještaj o svom naučnom putovanju po Austro-Ugarskoj godine 1888.

Pervolf je posvetio sav svoj naučni rad proučavanju i znanstvenom objašnjenju postanka i razvoja „slavenske ideje“ ili tako zvanog „panslavizma“ u svijem prilikama političnog i kulturnog života pojedinih slavenskih naroda. Plodove svojih študija oko toga pitanja iznio je u mnogim raspravama, najprije na češkom, a kasnije na ruskom jeziku. Dvije od tijeh rasprava prevedene su i u našu literaturu, na ime „Slovenski sviet“ trudom Fr. Račkoga i „Istočno pitanje“ od Vase Bratelja (ovo potonje u časopisu „Braniku“). A sve zamašne rezultate svoga ogromnog rada počeo je god. 1886. izlagati u svom epohalnom djelu: „Slavjane, ihъ vzaimnыja otnošenija i svjazi“. Od toga je djela do sad izdao dvije knjige i još misli izdati dvije. U prvoj knjizi ovoga velikog djela prikazao je Pervolf istoriju Slavena od najstarijih

vremena do pod kraj XVIII. vijeka, a u drugoj raspravlja o tome, kako se spoznava plemensko jedinstvo u književnosti pojedinijeh slavenskijeh naroda od najstarijih vremena do kraja XVIII. vijeka.

Gragju za svoje študije crpao je Pervolf iz knjiga i rukopisa po raznim bogatijem bibliotekama i arhivima slavenskijem i neslavenskijem. A u izvještaju o svom lanjskom putovanju nabraja nam još neke rukopise i rijetke štampane knjige jugoslavenske, najviše hrvatske, kojih prije nije sam poznavao, a sad ih je potražio i proučio u bibliotekama praškijem, bečkijem, zagrebačkijem i u ljubljanskoj. Gragjom, što ju je iz tijeh knjiga prikupio, pisac popunjuje, a gdješto i ispravlja ono, o čemu je raspravljao u prve dvije knjige svojih „Slavjana", a upotrebiće je i za nastavak ovog djela.

U čitavoj knjižici ima vrlo malo teorije, ali ima za to značajnijeh izvadaka iz svake knjige, o kojoj je govor; i po tome je upravo Pervolfov „Otčet" vrlo dragocjen, jer je u njemu zastupljena 1. istorija i pravo, 2. filologija, 3. pojezija i 4. crkveni slovjenski jezik u katolika Hrvata i Srba, te će svaki, ko se zanima za ove prijedmete a ne može da zaviri u dotične knjige same, naći ovdje znatnijeh primjera i za jezik i za sadržaj knjiga kao što i za metodu, koje se svaki pisac drži u raspravi o svom prijedmetu.

U pošljednjem poglavlju nabraja Pervolf autore takozvanijeh „šćaveta" i govori o tome, kako su se držale i još se drže crkvene oblasti prema slovjenskoj liturgiji i u kojem se stanju sada nalazi glagolizam u Dalmaciji.

U poglavlju o pojeziji navagja pisac neke starije pjesničke proizvode, koji opjevaju istorički važne dogagjaje is slavenskog svijeta. Tako neke pjesme o austro-rusko-turskom ratu god. 1788—1792, gdje se najviše proslavljuju Rusi: J. Krmpotića „Pjesma Crnogorcem" i omanje pjesmice iz jednog dubrovačkog rukopisa iz 18. vijeka, što se čuva u biblioteci jugoslavenske akademije; Bošnjaka Jurija Gizdelina Radojevića „Skazanje, kako gospodin Bog vazda je providio svojim virnim slugam", gdje pjeva o tome, kako je cesar Leopold oteo Turcima grad Budim; Zadranina B. Karnarutića „Vazetje Sigeta grada" od godine 1584 (gotovo sto godina starije nego pjesme istog prijedmeta od Nikole Zrinskoga i Pavla Vitezovića) i Ivana Tomka Marnavića tragedija, „Osmanšćica" u istom prijedmetu, o kom je i Gundulićev „Osman". Marnavić pripovijeda, da je u službenim poslovima putovao po hrvatskijem i bosanskijem pokrajinama, te je tu čuo a dobrim dijelom i sam vidio žalosne dogagjaje, o kojima hoće da pjeva. U drugom aktu, što nam ga Pervolf predaje iz „Osmanšćice", opisuje Režep (Redžep), biogradski kadija, carigradskom hodži Jusufu državu i narod poljski, a osobito kozake: Turci da su od vajkada živjeli u miru s Poljacima, ali su sada ovi mir nepravedno razbili, tome su krivi divlji kozaci, koji su „pravi divljaci" te se za to i zovu „kozaci". Kozacima pribraja Redžep i bosansko-senjske Uskoke, gdje kaže:

„Tako se Senjani nikoji kazuju,
H kim morski Bošnjani često uskakuju,
Koji z male čete i vojsku sklopiše,
Kopnom, morem štete mnoge počiniše,
Mnokrat razoriše gradi Buslomanom,
Z mora odvodiše gjemije Bnetčanom".

Što nam Pervolf podaje u prvom i drugom odjelu, to su djela o pitanjima etnografsko-povjesničkim, crkveno-političkim, diplomatskim, juridičko-socijalnim i filološkim.

U prvoj vrsti navodi se ponajprije kao najstariji jugoslavenski istorik, u kog se javlja misao opće-slavenske istorije, Hvaranin Vincencije Pribojević sa svojim govorom, što ga je god 1525. u Hvaru držao i kasnije štampao pod naslavom: „Oratio de origine successibusque Slavorum"; za tijem zagrebački kanonik Anton Vramec („Kronika vezda znović zpravljena kratka"), Šibeničanin Fausto Vrančić (Verantius), koji je napisao rasprave o najstarijoj povijesti Slavena na hrvatskom i na latinskom jeziku (prva mu je u „Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum", a latinska u „Život nikoliko izabranih divic"; Franjo Glavinić, porijeklom Bošnjak a rodom Istranin, koji o tom prijedmetu govori u predgovoru k svom bogoslovnom djelu „Cvit svetih" i opet u „Origine della provincia Bosna Croatia"; na dalje Pavao Ritter-Vitezović („Kronika aliti spomen vsega svieta vikov"); Andrija Kačić-Miošić, ne samo u „Razgovoru ugodnom", već i u „Korabljici pisma svetoga", za koju Kačić veli, da je „prinešena . , . . i iz kronikah Pavla Vitezovića u jezik bosanski". Isto tako govore o najstarijoj povijesti slavenskih naroda dva djela nepoznatijeh pisaca: jedno je „Nadodanje glavni dogagjaja Razgovoru ugodnomu", po svoj prilici od slavonskog franjevca Emerika Pavića, a drugo „Poljički ljetopis", pisan bosanskom ćirilicom a nalazi se kao rukopis u biblioteci jugoslavenske akademije.

Svi ovi starinari smatraju Slavenima gotovo sve istorijski znamenitije narode evropske i azijske. Lozu im vuku čak od Noja ili Jafeta ili barem od vremena vavilonske kule. Za to i zamjenjuju često imena pojedinih naroda slavenskih megju sobom i neslavenskijeh sa slavenskima. Tako je Vrameu Aleksandar Veliki kralj „macedonski ili bosanski", a pisac pomenutog „Nadodanja" priča, da su se Slovinci pokrstili po primjeru „Svatopluka kralja bosanskoga, dalmatinskoga, servijanskoga, hrvatskoga i rašijanskoga". Govoreći o seobi slavenskih naroda opet gotovo svi ponavljaju poznatu priču o Čehu, Lehu i Rusu, samo što Vrančić kritički primjećuje, da se varaju oni, koji iz toga, što su se ovi prinčevi po toj priči iselili iz Dalmacije ili iz Hrvatske, zaključuju, da su i narodi češki, poljski i ruski došli iz tijeh južnijeh zemlja. Što se tiče imena slavenskih naroda u opće i pojedince, to izvodi Vrančić „Bulgare" od rijeke „Volge", a Glavinić „Dalmatine od ravnice Dulme, Bošnjake od rike Bosne, ili kako drugi rekoše od gor Besih"; općenito ime „Slaveni" da su primili od „slave", jer da su bili uvijek hrabni i slavni junaci; ipak Glavinić misli, da im to ime ne pripada po pravu, već da bi se morali nazivati „Savinci" po rijeci „Savi, ka . . . . pod dolnjim Belgradom, gdi se ugarsko kraljestvo od bosanskoga razdiljuje, takojer udira u Istar ili Dunaj".

Crkveno-političku tendenciju imala su neka djela o odnošajima izmegju istočne i zapadne crkve, kao što i razne teološke knjige, koje su u Tubingi štampali hrvatski protestanti, osobito Anton Dalmatin i Stipan Istrijan. O odnošajima izmegju „krstijana" i „hristijana" napisao je Bugarin Krsto Peikić, koji je u društvu s dalmatinskim i bosanskim franjevcima

naučio i njihov jezik te stao i pisati bosanskom ćirilicom knjigu: „Zarcalo istine med carkve istočne i zapadne"; toj je slična bosanskog franjevca Antona Bačića „Istina katoličanska", slavonskog jezuite Antona Kanižlića „Kamen pravi smutnje velike" i bosanskog franjevca Ramljanina Jeronima Filipovića „Pripovidanje nauka karstjanskoga". Sva su ta djela namijenjena toj cijelji, da bi se istočno-pravoslavni Slaveni osvjedočili, da je prava Kristova crkva rimsko-zapadna, a ne grčko-istočna, pa da bi se obje crkve opet sjedinile u jednu. Osobito su željeli, da se postigne to jedinstvo megju južnijem Slavenima; ali su opet nastojali, da bi i slavensku Rusku odijelili od grčke crkve te je sjedinili s Rimom. Tako govori Filipović Grcima, koji da su samo sa svog pravoslavlja spali pod tursku vlast, neka se ne pozivaju na Ruse, jer Rusi i ako jesu pravoslavni kako i Grci, ipak „Grci nisu, nego Illirici, budući da ovim jezikom govore, koji se zove illirički ili slavni", i na drugom mjestu opet: „Koliko se manje mogu zvat Grci Sarbi, koji pribivaju u Dalmaciji, u Bosni, u Ungariji, u Moskoviji i po drugi misti".

Po Pervolfovu shvaćanje trebalo bi ovamo pribrojiti i gotovo sve druge knjige bogoslovnog sadržaja, koje su dalmatinski i bosanski franjevci štampali ćirilicom, bilo bosanskom bilo srpsko-ruskom. On naime misli, da su sve take knjige morale služiti katoličkoj propagandi megju južnim Slavenima pravoslavne vjere. Takve bi bile sa bosanskom ćirilicom još: Matije Divkovića „Naukъ karstijanski za narodъ slovinski", Ivana Filipovića „Pisna, koja se piva iliti kanta po epistoli na misi" i Stipana Jajčanina (Margitića) „Ispovijed karstijanska"; a srpsko-ruskom ćirilicom: Zadranina Šimuna Budinića „Summa nauka hristijanskoga" i Solinjanina Fra Stjepana Matijevića „Ispovjedaonik".[1]) No ja mislim, da to mnijenje Pervolfovo nije opravdano, već da su sve te knjige sastavljene samo za živu potrebu katolika a bez nikakve druge tendencije. A što se tiče azbuke, ja mislim, kad bi bili franjevci išli da podupiru katoličku propagandu ćirilicom, jamačno ne bi bili za to odabrali bukvice (bosanske ćirilice), kako su to učinili, jer znamo, da su bukvicom pisali bosanski katolici i muhamedovci (koji se ovijem pismom često i sada još služe), ali se to ne može tvrditi i za pravoslavne, i opet kad bi oni bili htjeli svoje knjige štampati srpsko-ruskom ćirilicom, pa da na taj način primame i pravoslavnijeh čitalaca, lako bi bili za to našli štamparija, te ne bi bio Divković trebao da sam svojim rukama načini za štampu sva kolika slova, jer ih ni jedna štamparija još nije imala. Pa i za one gore pomenute knjige, koje su štampane srpsko-ruskom ćirilicom — a i jezik im je donekle pomiješan jezikom srpskih i bugarskih crkvenih knjiga, ja bih reko, da je krivo tvrditi da su hotimično tako priregjene samo za to, da bi bolje služile katoličkoj propagandi. Jer što se tiče jezika, nije baš ni čudo, što u takvijem knjigama nije samo čisto narodni, a za Matijevića znamo i to, da mu je djelo izragjeno i izdano pod uplivom Rafaela Levakovića, koji svome uzvišenom poslu u Rimu nije bio dosta dorastao; a što su knjige ipak štampane srpsko-ruskom a ne bosanskom ćirilicom, biće opet od nužde, jer su se štampale u

[1]) Matijević bio je, kako sam pripovijeda, kapelan „šest godišta u Sarajevu, a prije i posle toga veće od dvakrat šest inijeh u razlicijeh mjestijeh".

Rimu, gdje nije bilo nikad štamparije s bukvicom, već su takvu imali samo u Mlecima.

U diplomatsku struku idu razni izvještaji njemačko-carskih poslanika pri ruskom dvoru, koji se čuvaju u carskom dvorskom arhivu bečkom. Pervolf navodi samo neke izvještaje Čeha Geidela, Dubrovčanina Alegretića i Nijemca Lorbacha. Geidel imao je god. 1615. zadaću, da izmiri Poljake s Rusima, ali mu to nije pošlo za rukom; Alegretić i Lorbach bili su u sličnoj misiji god. 1656., kad se radilo o biranju ruskog cara za poljskoga kralja. Ovamo se može na dalje uvrstiti i rukopis dvorske biblioteke bečke, koji sadržava latinski prijevod Rupčićevog grbovnika, koga se original nalazi u samostanu fojničkom. Prijevod je taj iz 17. vijeka od bosanskog franjevaca Marka Skorojevića, koji ga je posvetio nadvojvodi Ferdinandu IV. U posveti svojoj Skorojević izriče nadu, da će nadvojvoda doći već jednom sa slavnom vojskom austrijskom ovamo u Bosnu, da je oslobodi od jarma turskog.

Juridičko-socijalne je naravi knjiga Ivana Pergošića: „Decretom koteroga je Verbewczi Ištvan dijački popisal a poterdil ga je Laszlon“ itd. (U Nedelišću god. 1574). To je prijevod izborne kapitulacije češkoga kralja Ladislava, uz koju su ga ugarski velikaši god. 1490. izabrali ugarskim kraljem. Izmegju izvadaka, što ih ima Pervolf, navešćemo, kako Pergošić, govoreći o „vesničkim ljudima“ ili „kmetima“, pripovijeda, da su oni bili prije dosta slobodni, ali su svojim poznatim bunama najviše slobode izgubili: „Da tu su tokovu slobodu u teh gore poviedanih vremeneh pogubili, gda su se bili križničkim zakonom protiv vsem plemenitim pozdigli . . . I tak moraju pod svojega gospodna gospoctvom u vekvečnoj priprošćine stati“.

U poglavlju o filološkim djelima napokon govori Pervolf u svom izvještaju najviše o tome, kako su razni naši pisci nastojali da urede latinski a donekle i ćirilski pravopis našeg jezika, ali ima u podatijem odlomcima iz dotičnijeh pisaca i zanimljivih primjedaba o našim dijalektima.

Oko uregjenja pravopisa latinskoga starali su se: najstariji naš gramatičar Bartol Kašić (Institutionum liguae illiricae libri duo“), Dubrovčanin Rajmundo Gjamanić („Nauk za pisati dobro latinskijema slovima riječi jezika slovinskoga“), Pavle Ritter Vitezović u svom rukopisnom rječniku („Lexicon latino-illyricum“), a i hrvatski protestanti Anton Dalmatin i Stipan Istrijan u latinskim izdanjima svojih knjiga. Najviše se je približio današnjemu našemu latinskom pravopisu Vitezović. A za ćirilicu osobito je zanimljivo trnavsko izdanje Kanisijeve knjige: „Kratka azbukvica i kratak krstjanski katoličanski nauk“ od god. 1696., u kojoj je srpsko-ruska ćirilica dijelomice izmiješana bukvicom, a pravopis već se donekle približio današnjemu Vukovu pravopisu.

O dijalektičkim osebinama narodnjega govora po raznim stranama govore u svojim knjigama Stipan Jajčanin (Margitić), Bartol Kašić („Rituale romanum illyrica lingua“), Toma Babić („Cvit razlika mirisa duhovnoga“) i Luka Teržić („Pokripljenje umirući“). Pošto u njihovo doba nije bilo nijedno narječje priznato zajedničkim književnim jezikom, za to i piše obično svaki pisac narječjem svoga rodnog mjesta: Stipan Jajčanin drži se govora jajačkoga, Babić skradinskoga, Teržić splitskoga. D. N.

Српска краљевска академија: Глас XVI. О натпису на цркви херцега Стефана у Горажду, од Илар. Руварца. Београд 1889. Краљ. српска државна штампарија, 8-на, страна 30. [1])

Narodne pjesne Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini, sabrao Kosta Hörmann, savjetnik zem. vlade u Bosni i Hercegovini. Knjiga druga. Sarajevo, zemaljska štamparija 1889. Velika 8-na, strana 652. Cijena 1 for.

Лажни Бранковићи, написао Лауш Талоци, превео с мађарског др. Стеван Павловић. (Прештампано из српског Летописа за год. 1889. свеска 159.) У Новом Саду, српска штампарија дра Светозара Милетића 1889. 8-на, страна 32. [2])

Геолошки анали балканскога полуострова, уређује J. M. Жујовић. Књига прва. — (Annales géologiques de la péninsule Balkanique. Tome I.) Београд. Издање и штампа краљевско-српске државне штампарије, 1889. 8-на, страна 408, и то 248 српског, а 160 њемачког и француског текста, на даље двије табле и једна геолошка карта.

Dopisi uredništva. — Дописи уредништва.

بلاغای بلدیه رئیسی رفعتلو قولاقویك بك افندی‌یه کچنلرده بوطرفه ارسال بیوریلان بلاغای قصبه‌سنك ازهرجهت شایان مطالعه اولان عتیق سجلی مع‌التشکر الندی بمنه تعالی بوندن بویله دخی بومقوله آثار عتیقه‌نك بولدقجه بوطرفه ارسالنه همت بیورلمسی مرجودر.

Пречешњејшему госп. **Јовану П.** Опис манастира Житомишлића донијеће Гласник у будућој години. Добротом високопреосвештеног госп. митрополита Серафима већ сам добавио нужни материјал, нарочито слике манастирских старина. Да сте ми здраво!

Gospodin učitelj **Ivan Zovko, Mostar.** Što nam priposlaste gragje iz narodne tradicije, zahvalno primismo i drage ćemo volje štampati, pa Vam preporučujemo, da i nadalje sakupljate, gdje šta nagjete te ruke. Bogomilske nabožne pjesne dobro će nam doći za radnju o bogomilskom dobu. Kulturno historičke študije nijesu u sadanjem obliku za Glasnik prikladne. Pisaću Vam glede toga.

---

[1]) Учени госп. писац у овој својој радњи устао је против чланка о натпису на цркви у Горажду, што га је донео Гласник у својој I. књизи 1889. на страни 65-тој, те је уствpдио, да тај натпис није лажан. Осврнућемо се на ову радњу опште уваженог госп. писца у којем од идућих бројева нашег листа. Уредништво.

[2]) Важна ова повјесничка радња нашег пријатеља госп. Талоција управо нам је дошла у добар час, те смо благодарни госп. Павловићу, што је исту превео на српски језик. Из те књиге донијећемо до згоде неке одломке, који су важни за повијест Босне и за одношаје у нашој домовини, којима су Бранковићи рачунали, кад су погледе своје овамо бацали. Уредништво.

П. н. господи: свештенику **Кости Ковачевићу**; управитељу народне основне школе у Бишћу **Петру Мирковићу**, књижевнику **Виду Вулетић-Вукасовићу**. — Благодарим те Вас срдачно поздрављам.

Velečasnom g. **fra Rafi Barišiću, Sutjeska.** Vaš članak o samostanu sutjeskom donijeću u I. broju iduće godine. Dobavio sam nekoliko slika za taj članak, naročito vijerne kopije obiju portreta nesretnog bosanskog kralja Stjepana Tomaševića. Pozdravlje.

Господину **J. B.** у . . . . . Ваша радња ни по садржини нити по правопису и слогу није прикладна за Гласник. Њојзи мањка објективни суд и — темељита спрема. Препоручујем Вам, да на такав посао узалуд не губите вријеме; Вама треба, мој драговићу, још много учити.

P. n. gospodi **Gjuri Bujheru, Sarajevo, fra J. Dobroslavu Božiću, Plehan.** Radi obilnog materijala izaći će članci, koje blagodarno primismo — u budućoj godini.